

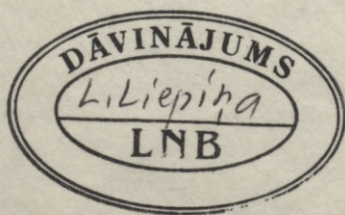
92-4
L 40

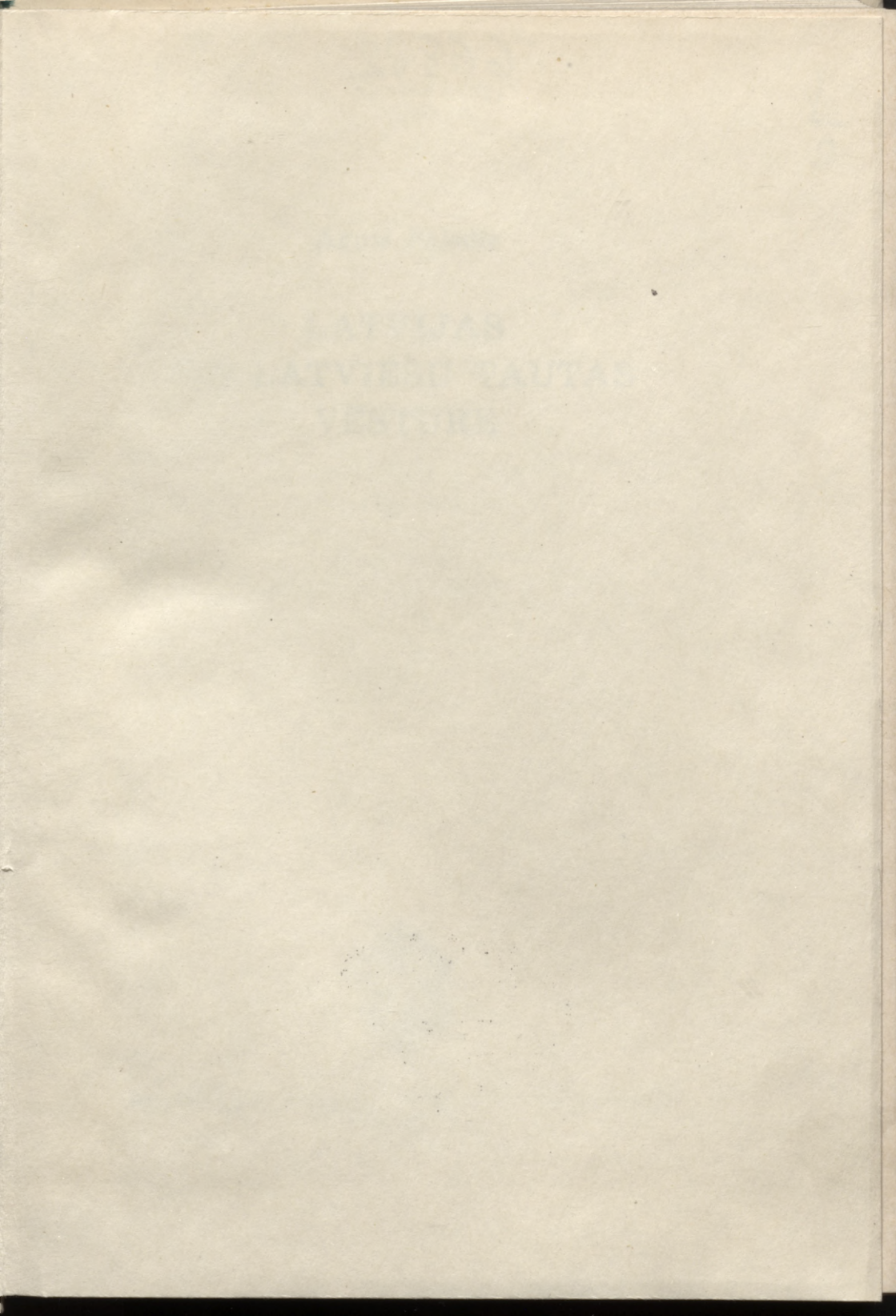
Agnis Balodis

LATVIJAS
UN LATVIEŠU TAUTAS
VĒSTURE

66882

92-4
L 40

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

L
9

Agnis Balodis

LATVIJAS
UN LATVIEŠU TAUTAS
VĒSTURE

NEATKARIGĀ TEĀTRA «KABATA» GRĀMATU APGĀDS
RĪGA 1991

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0306055 440

Agnis Balodis

LETTLANDS
OCH DET LETTISKA FOLKETS HISTORIA

Lettiska Nationella Fonden

© Agnis Balodis 1990

ISBN 91-630-0114-4

Manai mātei Austrai
un tēvam Emilam

Maniem bērniem
Maijai, Indrai, Dainai, Uldim

Agnis Balodis dzimis 1932. gada 19. septembrī Rīgā. Kopā ar vecākiem 1944. gadā devies uz Vāciju. 1953. gadā pārcēlies uz dzīvi Zviedrijā. No 1965. gada strādā par zobārstu. 1975.—1979. g. studējis Stokholmas un Upsalas universitātēs. 1979. g. fil. kand. eksāmens vēsturē, austrumvalstu zinībās un baltu valodās. Darbojas arī kā žurnālists.

*«Kabata» pateicas autoram
par līdzdalību grāmatas veidošanā.*

SATURS

PRIEKSVĀRDS

1. SENIE LAIKI

Latvijas zeme un tās pirmiedzīvotāji	13
Baltu izcelsme	13
Balti līdz lielajai tautu staigāšanai	17
Tautas Latvijā ap 1000. gadu	17
Senlatviešu sabiedrība	22
Spiediens no Rietumiem	22
Vēlais dzelzs laikmets Latvijā	25

2. KRUSTA KARI BALTIJĀ

Rietumzeme raugās uz austrumiem	29
Kristīgās misijas pirmsākumi Livonijā	29
Alberts nostiprina savu varu	31
Svētā Krēsla politiskie mērķi	32
Alnas Balduīns un viņa politika Kurzemē	33
Kurzeme un Zemgale tiek kristītas	36

3. LIVONIJA — SVĒTĀS MARIJAS ZEME

Livonijas konfederācija	42
Livonijas ordenis	44
Livonijas bīskapu valstiņas	46
Vasaļi un zemnieki	48
Tirdzniecības pilsēta Rīga	50
Rīgas pilsoņi	53
Arhibīskaps un ordenis	56
Livonija un tās kaimiņi	59
Reformācija	64

4. CIŅA PAR LIVONIJAS MANTOJUMU

Krievi uzbrūk	70
Lietuva iejaucas	70
Zviedrija ieņem Ziemeļgauniju	71
«Livonijas ķēniņš»	72
Miera noslēgšana	74
Rīga un Stefans Batorijs	74

«Kalendāra nemieri»	76
Poļu laiki	78

5. LIVONIJA ZVIEDRIJAS PAKĻAUTĪBĀ

Zviedrija ieņem Livoniju	81
Livonijas muižniecība un Zviedrija	83
Zemnieki	85
Baznīca un tautas izglītība	87
Rīga — Zviedrijas lielākā pilsēta	91
Redukcija	92

6. KURZEMES — ZEMGALES HERCOGISTE

Hercogs Gothards	95
Hercoga Vilhelma konflikts ar muižniecību	96
Hercogs Jēkabs	99
Kurzemes kolonijas	100
Zemnieki	102
No kara līdz karam	103
Jēkaba mantinieki	104

7. LATVIJA KRIEVIJAS PAKĻAUTĪBĀ

Lielais Ziemeļu karš	107
Zviedrijas neveiksmes	108
Krievija nostiprina savu varu	110
Vidzeme pēc varas maiņas	111
Pietisms un hernhūtiešu kustība	113
Zemnieku nemieri	115
Gruздоšais zemnieku jautājums	116
Zemnieki protestē	119
Jaunie lauksaimniecības likumi	121

8. TAUTAS ATMODA

Latviešu vakari Tērbatā	126
Jaunlatvieši	127
Atis Kronvalds un latviešu vakari	131
Latviešu avižniecība un «Pēterburgas Avīzes»	132
Tautas dziesmu vākšana un kārtošana	134
Rīga kļūst par nacionālās kustības centru	136
Latviešu biedrības darbība	138
Politiskā attīstība un Latgales liktenis	140
Politiski ideoloģiskie strāvojumi Krievijā 60. gados	142
Senatora Manaseina revīzija	143
Manaseina revīzijas sekas	145

Latviešu izceļošana uz Krieviju	146
Latviešu sabiedrības pārveidošanās	147
Jaunā strāva	148
Jaunstrāvnieki un sociāldemokrāti	149
1905. gada revolūcijas iemesli	151
Revolūcijas norise	152
Revolūcijas sabrukums	155
Revolūcijas ieguvumi un zaudējumi	155
Politiskie strāvojumi	158

9. LATVIJAS NEATKARĪBAS IZCINĪŠANA

Kara viesulis sasniedz Latviju	161
Strēlnieku pulku nodibināšana un latviešu politiskā darbība	162
Strēlnieki Rīgas frontē	164
Februāra revolūcija	167
Latviešu strēlnieki revolūcijas laikā	168
Nacionālā padome	170
Vācijas politika Baltijā	171
Brestļitovskas miers	172
Notikumu attīstība pēc Brestļitovskas līguma	175
Latvijas neatkarības proklamēšana	176
Jaunās Vācijas vecā politika	178
Latvijas padomju republika	180
Vāciešu ēnā	183
Baronu mēģinājumi sagrābt varu	184
Vācu sakāve un atgriešanās	186
Latvija karā ar Vāciju un Krieviju	187
Brīvības cīņu kopsavilkums	190
Strēlnieki uzvar Deņikinu un Vrangelī	192

10. BRĪVĀ LATVIJA

Parīzes miera konference	198
1920. gads — miera gads	199
Sākums no nulles	200
Satversmes izstrādāšana	202
Sadarbība un Viļņas konflikts	203
Starptautiskā atzišana	204
Zviedrija un Latvija	207
Agrārā reforma	209
Agrārreformas rezultāti	211
Iedzīvotāju struktūra	212
Sociālisti	213
Pilsoniskās partijas	215

Galēji labie un kreisie	218
Valsts pārvaldes sistēma Latvijā	219
Nodokļi un sociālās priekšrocības	220
Lauksaimniecība un dabas resursi	222
Rūpniecība	223
Imports un eksports	225
Nauda, bankas, kredīts	226
Arodbiedrības un darba tirgus	228
Izglītība	229
Opera, teātris, mūzika	232
Grāmatniecība, prese, literatūra	235
Baznīca	238
Bruņotie spēki	239
Vācu minoritāte	240
Krievu un ebreju minoritātes	242
«Sarkanā palīdzība»	243
Parlamentārisma krīze Latvijā	243
Valsts apvērsums	245
Autoritārā režīma raksturs	248
Sociāldemokrāti pēc valsts apvērsuma	249
Latviešu liktenis Padomju Savienībā	251
Austrumeiropas alianse	254
Drošības garantijas	255
Dubultspēle	257
Baltijas valstis trīsdesmito gadu beigās	259
Sakari ar Zviedriju trīsdesmitajos gados	261
Politiskās attiecības ar Zviedriju	264

11. OTRAIS PASAULES KARŠ

Politiskā situācija	271
Sarunas par garantijām	272
Molotova-Rībentropa pakts	273
Mostas šaubas	275
Savstarpējās palīdzības pakts ar Padomju Savienību	277
Latvija — Padomju Savienības ēnā	278
Okupācijas sākums	281
Komunistiskās partijas loma	283
Padomju Savienība nodrošina savu kundzību	284
Pēdējais cēliens	286
«Padomju tautu saimē»	287
Zviedrijas viedoklis	288
Rietumu valstu nostāja	290
Padomju vara nostiprinās	292
Sabiedrības pārveidošana	294

Zemes reforma	296
«Galīgā atbrīvošana»	297
Vācija uzbrūk Padomju Savienībai	300
Atjaunošanas mēģinājumi	301
«Austrumu politika» iegūst veidolu	303
Vācu okupācijas pārvalde	305
Latviešu «pašpārvalde»	306
Okupācijas varas ekonomiskā politika	307
Latviešu policijas vienības	308
SS un SD «tīrīšanas» akcijas Latvijā	310
Pretošanās vācu okupācijai	312
Latvijas starptautiskais stāvoklis kara laikā	314
Latviešu karavīri Maskavas kalpībā	315
Latviešu brīvprātīgais SS leģions	317
«Ostlandes» krišana	321
«Kurzemes cietoksnis»	322
Aizsardzības kaujas Kurzemē	323
Latviešu «valdība»	325
Leģions kara beigu posmā	327
Pagaižu valdība Kurzemē	328
Kopsavilkums	328

12. LATVIJA PADOMJU VARĀ UN LATVIEŠI RIETUMOS

Padomju varas atjaunošana 1944.—1945. g.	335
Psiholoģiskais šoks	336
Partizānu karš	337
Latvija pasaules pēckara politikā	338
Latviešu bēgļi Zviedrijā	340
Baltiešu izdošana	343
Inkorporācijas atzīšana	344
Piespiedu kolektivizācija	346
Saimniecības atjaunošana un industrializācija	347
Padomju pārvaldes veidošana	348
Komunistiskā partija	350
Literatūra un propaganda	352
Staļina nāve	354
Eduards Berklavs un nacionālkomunisms	355
Pelše, Voss, Pugo un Vagris	360
Industrializācija	362
Iedzīvotāju pieaugums	363
Pārkrievošana	364
17 latviešu komunistu vēstule	365
Nacionālā kultūra	366
Baznīca	369

Ekoloģija	370
Prese	372
Latvieši Zviedrijā un pasaulē	373
Nacionālā pretošanās	374

Priekšvārds latviešu izdevumam

Šī grāmata ir zviedriski sarakstītās Latvijas vēstures tulkojums latviešu valodā. Darbs tika iesākts jau 1984. gadā, kad nekas vēl neliecināja par gaidāmajām pārmaiņām Latvijā. Vēlāko gadu straujo pārvērtību dēļ grāmatas beigu daļa vairākkārt papildināta un pārrakstīta. Līdz ar to varbūt zudusi stāstījuma vienveidība. Tomēr vēl nav pienācis laiks pēdējo gadu notikumus apskatīt atsevišķā nodaļā, jo vēstures apcerējums nevar balstīties uz avižniecību. Tās uzdevums nav dienas aktualitāšu atspoguļošana, bet gan notikumu atainošana plašākās kopsakarībās un tālākā perspektīvā, citādi lasītājam liksies, ka rakstītais zaudējis aktualitāti. Sisdienu stāvoklis un notikumu attīstība ir par daudz vētrains, lai to varētu ietvert vēstures grāmatā.

Grāmata sākotnēji rakstīta zviedru publikai, un tas atspoguļojas attēloto notikumu izvēlē. Izcelti tie notikumi, kuros arī zviedriem bijusi kāda līdzdalība un kas vispār varētu vairāk interesēt zviedrus. Šī ievirze nav mainīta, jo arī latviešu lasītājiem varētu būt interese par lietām, kas saistītas ar mūsu kaimiņu zemi Zviedriju, bet par kurām plašākai publikai maz kas zināms. Zviedru izdevumā periods no 1850. līdz 1917. gadam aplūkots visai konspektīvi. Latviešu izdevumā šīs nodaļas esmu pilnīgi pārstrādājis un ievērojami papildinājis. Arī literatūras saraksts savā ziņā ir vienpusīgs, jo smaguma punkts tajā likts uz angļu un vācu valodās pieejamo literatūru, lai tādējādi atvieglinātu zviedriem plašākas studijas Latvijas vēsturē. Diemžēl liela daļa no šīm publikācijām Latvijā vēl pagaidām grūti pieejamas. Pie hronoloģijas tabulas var piebilst, ka tajā atzīmēti tikai tie gadi, kas sastopami grāmatas tekstā, pievienojot arī attiecīgo lappuses numuru. Tātad tā tikai nosacīti ir vispārēja Latvijas vēstures hronoloģija. Arī personu rādītājs ir pārstrādāts un papildināts. Grāmatā attēlota galvenokārt Latvijas politiskā vēsture. Kultūras un saimniecības lietas skartas tikai politisko norišu labākai izpratnei. Šis darbs ir rakstīts no latviešu viedokļa, raugoties uz Latvijas vēsturi ar brīva latvieša acīm. Šāda pieeja ir pašsaprotama tām tautām, kuru pašapziņa nav iedragāta tādā mērā, kā tas noticis ar latviešiem kopš 1940. gada 17. jūnija.

Mūsu vēstures un mūsu pašapziņas atgūšana ir priekšnoteikums latviešu tautas atdzimšanai. Mēs nedrīkstam izvairīties arī no atbildības mūsu vēstures priekšā. Dzīvojot garus gadus trimdā, arvien no jauna apstiprinājusies vecā patiesība, ka tikai tad, ja cienisim paši sevi, arī citi mūs cienīs.

Gribu pateikties visiem, kas man palīdzēja šajā darbā, vispirms Lidijai Švābei, Arturam Landsmanim, Jurim Kronbergam, Lindai Freimanei, Kurtam Lindbladam, tāpat Andrejam Eglitim un Dainai Balodei. Ipašs paldies manai kundzei Gabrielai Balodis par palīdzību un uzmundrinājumiem šīs grāmatas tapšanā.

AGNIS BALODIS

1991. gada 10. janvārī

Stokholmā

1. SENIE LAIKI

Latvijas zeme un tās pirmiedzīvotāji

Tagadējo Latvijas ainavu veidojuši leduslaikmeta ledāji, vējš un ūdens. Pirms aptuveni 10 000 gadiem ledāji atkāpās, un gar toreizējā Baltijas ledus ezera dienvidu un austrumu krastiem pletās skopa tundra. Visu Skandināviju, izņemot Dāniju un Zviedrijas dienvidu daļu Skoni, joprojām klāja ledus masas. No laika, kad klimats kļuva maigāks un izveidojās Ancila saldūdens ezers, ir datēti vissenākie arheoloģiskie atradumi Latvijā. Domājams, pirmie iemītnieki piederēja nomadu mednieku ciltīm, kas gar Ancila ezera dienvidkrastu ienāca Baltijā un tālāk virzījās uz austrumiem un ziemeļiem, sekodami ziemeļbriežiem un citiem medījumiem. Viņu vairāk vai mazāk pastāvīgās apmetņu vietās atrastas akmens un kaula senlietas. Ar šī perioda beigām datējamās arī keramikas lauskas ar īpatnēju, ķemmei līdzīgu rakstu. Šīs kultūras senlietas var sašapt visā Austrumeiropā līdz pat Sibīrijai.

Ap 2300.—2200. gadu tūkstoti p. m. ē. arheoloģiskie atradumi rāda jaunu formu un tipu senlietas. Līdzās cita veida keramikai uzieti skaisti veidoti un pulēti cirvji, kas pēc formas atgādina laivas. Šīs kultūras nesēji bija jau kāda cita tauta, iespējams, indoeiropiešu izcelsmes, kuras galvenais eksistences pamats bija zemkopība un lopkopība. Jaunienācēji ieceļoja no dienvidiem un iespiedās nomadu cilšu reti apdzīvotajā Lietuvā un Latvijā. Augsne bija piemērota zemkopībai, klimats siltāks nekā šodien. Bieži meži klāja zemi, tos šķērsoja ezeri un lēni plūstošas upes. Gar jūru izveidojās sekli, zemes virsmas celšanās rezultātā radušies jūras līči, ko bieži vien ieskāva plaši muklāji. Reljefs bija samērā līdzens: augstākie morēnu pauguri sasniedza tikai 300 metrus virs jūras līmeņa. Mežos bija daudz savvaļas dzīvnieku, bet ūdeņu bagātība sekmēja zvejniecību.

Baltu izcelsme

Jau ar bronzas laikmetu datētos arheoloģiskajos atradumos (1500.—400. g. p. m. ē.) var izšķirt atsevišķas tipiskas baltu īpatnības. Senbaltu kultūra savu pirmo uzplaukumu

pie dzīvoja agrīnajā dzelzs laikmetā (400.—0 g. p. m. ē.). Kā pierāda arheoloģiskais materiāls un lielais skaits hidronīmu (seno upju un ezeru nosaukumu), senbalti toreiz apdzīvoja teritorijas no Vislas un Pripetes upēm rietumos līdz Maskavai un Okai austrumos. Uz ziemeļiem un austrumiem no baltiem dzīvoja somu-ugru ciltis, kas līdz pat mūsu dienām ir baltu ziemeļu kaimiņi. Gadsimtu gaitā abas tautu grupas savstarpēji manāmi ietekmējušās. Sākot ar bronzas laikmetu, rodamas pirmās pazīmes baltu sakariem ar Zviedriju. Par to, starp citu, liecina deviņi bronzas laikmeta laivveida kapi Ziemeļkurzemē, kurus vietējie iedzīvotāji dēvē par «velna laivām». (Šodien ir saglabājusies tikai viena vienīga laiva Bilavos. Citas ir vai nu pilnīgi pazudušas, vai stipri bojātas).

Lingvistiski baltu valodas, no kurām šodien lieto vienīgi latviešu un lietuviešu valodu, veido atsevišķu grupu indoeiropiešu valodu saimē (kā zināms, prūšu valoda izzuda 17. gadsimtā, un igauņu valoda pieder pie somugru valodu grupas). Jo īpaši lietuviešu valoda ir saglabājusi daudzas arhaiskas iezīmes un tiek uzskatīta par vistuvāko indoeiropiešu senvalodai un sanskritam. Latviešu valoda ir stipri modernizējusies, un to ietekmējušas ģermāņu un somugru valodas, taču tā nav pazaudējusi savas baltu valodas īpatnības.

Baltu valodu saistību vislabāk var paskaidrot ar nelielu piemēru (daļēji pēc Gimbutas «The Balts»):

Dievs deva zobus; Dievs dos maizi. (latviešu)

Dievas dave dantis; Dievas duos duonas. (lietuviešu)

Devas adadāt datas; Devas dāt (vai dadāt) dhānās.
(sanskritu)

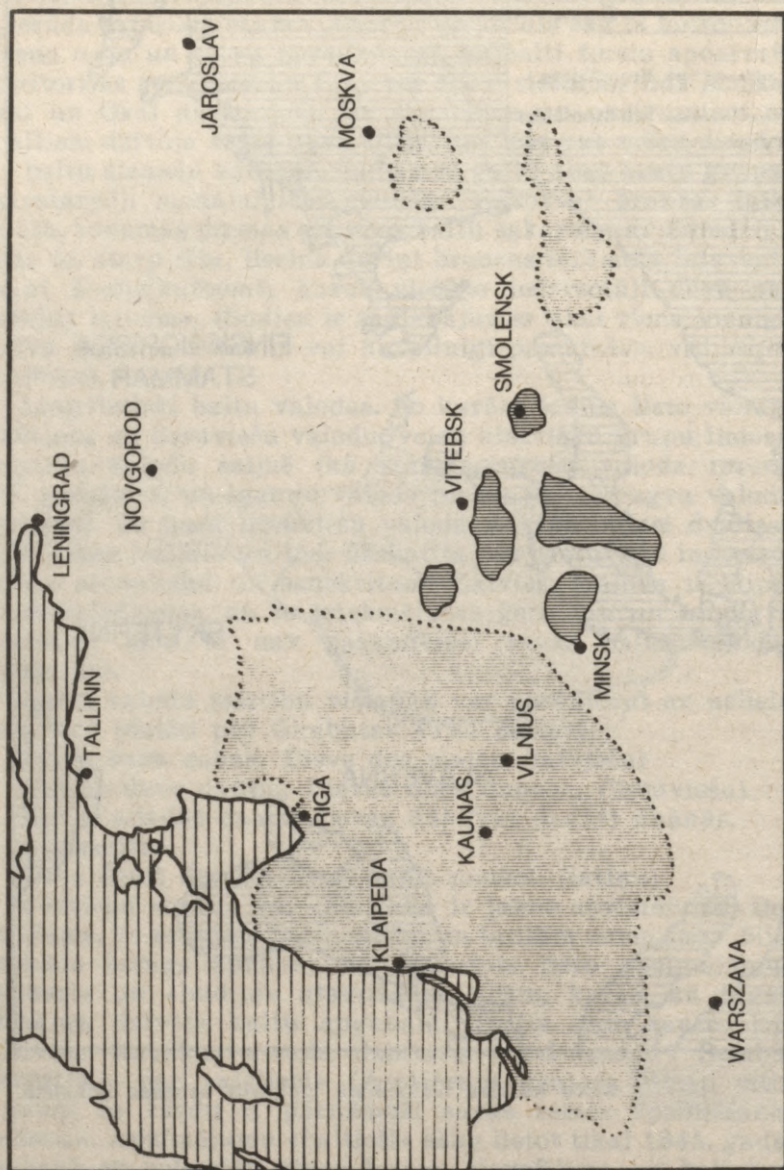
Deus dedit dentes; Deus dabit panem. (latīņu)

Jēdziens «balti» vai «baltieši» ir jauns apzīmējums. Domājams, ka senajām baltu ciltīm un tautām nemaz nav bijis nekāds kopīgs apzīmējums. Herodots lieto apzīmējumus «neuri» un «budini» atsevišķām ciltīm, kuras, kā tagad zināms, dzīvoja baltu apgabalā. Tacits sauc tautu, kas dzīvoja tur, kur atrada dzintaru — galvenokārt Sembā, Prūsijā,— par «aistiem» (Aestiorum gentes). Starp citu, igauņi šo vārdu ir pārņēmuši savas zemes apzīmēšanai «Eesti». Apzīmējumu «baltieši» sāka lietot tikai 1845. gadā, sakarā ar polemiku starp krievu slavofiliem un baltvācu publicistiem. Toreiz baltvācieši ieviesa kopīgu apzīmējumu Kurzemes, Līvlandes (Vidzemes) un Igaunijas guberņām — Baltija, kas bija aizgūts no Brēmenes Ādama nosaukuma

Baltu kultūru maksimālā izplatība bronzas laikmetā.

[bronsāldern — bronzas laikm., sen bronsāldern — vēlās bronzas laikm., skyterna — skiti, finsk-ugriska stammar — somugru ciltis]

Balti pēc slāvu ekspansijas ap 11. gs.

Baltijas jūrai — *Mare Balticum*. Pēc tam Baltijas vācu minoritāte sāka saukt sevi par «baltiešiem». Tikai pēc pirmā pasaules kara igauņus, latviešus un lietuviešus sauc kopīgā vārdā par «baltiešiem», līdzās «baltvāciešiem». Lingvistiski baltieši tomēr ir vienīgi latvieši un lietuvieši.

Balti līdz lielajai tautu staigāšanai

Iespējams, ka senbaltu «zelta laikmets» bija sekas pieaugošiem tirdzniecības sakariem ar Romas impēriju un vācu ciltīm. Vietējā kultūra saņēma daudzus jaunus impulsus — ieročus un darba rīkus sāka kalt no dzelzs. Dzelzi pa daļai ieguva no vietējās purvu rūdas, pa daļai iveda. Arheoloģiskos izrakumos bronzas un dzelzs priekšmetu atradumi Baltijā visbagātāk sastopami tajās vietās, kur atrada dzintaru. Antīkajā pasaulē dzintars bija pieprasīta prece. Dzintara tirdzniecības ceļi stiepās no Sembas Prūsijā līdz Višlas grīvai un tālāk uz dienvidiem līdz Karnundai (lat.: *Carnuntum*), Romas valsts robežpilsētai pie Donavas. Balti bija arī importa preču starpnieki somugru ciltīm ziemeļos.

375. gadā hunņi sagrāva gotu valsti, kas atradās tagadējās Ukrainas teritorijā, un tautas, kas bija viņiem ceļā, bēga uz Rietumiem. Romas impērija saļodzījās no uzbrūkošo ģermāņu cilšu spiediena, kas viņņveidīgi triecās pret tās ziemeļu robežām. Slāvi savukārt izvairījās no hunņiem, spiezdami uz ziemeļiem baltu apdzīvotajos apgabalos un tālāk starp somugru ciltīm. Notika baltu dzīvotelpas sašķelšanās vairākās daļās. Zeme bija samērā reti apdzīvota, un lieli apgabali paturēja savas baltiskās īpatnības un savu valodu vēl ilgi pēc tam, kad tie bija atdalīti no galvenā apgabala Rietumos. Pētnieki uzskata, ka liela iedzīvotāju daļa Baltkrievijā un tālāk uz austrumiem ir pārkrievoti baltieši. Dažus gadsimtus vēlāk slāvi sasniedza Lādogas ezeru. Tautas grupu pārbīde notika arī Latvijā.

Tautas Latvijā ap 1000. gadu

Dzelzs laikmeta arheoloģiskajā materiālā var skaidri izšķirt dažādās ciltis latviešu apgabalā. Pirmās izsmeļošās rakstu liecības nāk no krievu hronikām un 13. gadsimta garīdznieka Indriķa hronikas.

Mūsdienu Latvijas un Lietuvas rietumu daļā gar Baltijas jūru dzīvoja kurši. Uzskata, ka viņu kultūras centrs atradies tagadējās Lietuvas ziemeļrietumu stūrī. Apgabalu ap Kolkas ragu, kā arī piekrasti gar Rīgas jūras līča austrumu krastu līdz Daugavas grīvai apdzīvoja rietumsomu tauta libieši (līvi, latīniski *livones*). Līvu zemes nosaukums zviedriski — *Livland* — ir pazīstams no diviem Zviedrijā atrastiem 11. gadsimta rūnu rakstiem. Vekholmas (*Vekholm*) draudzē Tregdenā (*Trögden*) redzamā rūnakmenī minēts kāds vikings, kas «kritis Līvlandē», un kalna sienā Odā (*Ada*), Vagnhērādes (*Vagnhäräd*) draudzē iekaltā ierakstā var izlasīt, ka «Bergvinds ir noslicis Līvlandē». Libieši tirgojās ar vikingsiem un vēlāk ar gotlandiešu un vācu tirgotājiem. Ciešie sakari ar Skandināviju būtiski ietekmēja libiešus, vienīgi Ziemeļkurzemē vēl šodien daži simti libiešu runā savā dzimtajā valodā.

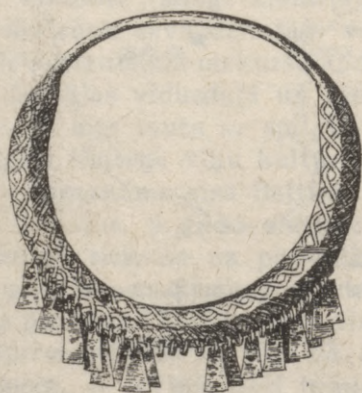
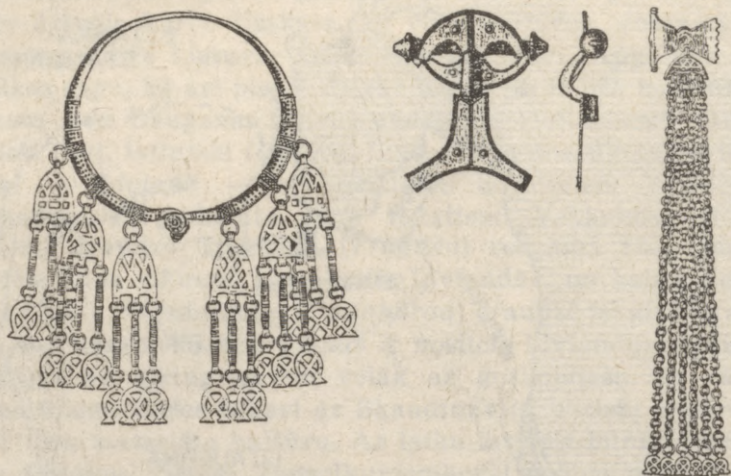
Uz austrumiem no kuršu apdzīvotajiem novadiem, tagadējās Latvijas vidusdaļā un Lietuvas ziemeļos, dzīvoja zemgaļi. Ši bija tauta ar spilgti izteiktu savdabību. Jau kopš 8. gadu simtņa viņu kultūras starojums — tāpat kā kuršu — samanāms visā Baltijā, ieskaitot arī igauņu apdzīvotos novadus. 9. gadu simtenī pieauga labklājība un bija manāma tieksme uz pārspilētu greznošanos. Par sveņņu braucieniem uz Zemgali stāsta daži rūnu raksti, no kuriem pats pazīstamākais ir Nervallas rūnakmens Sēdermanlandē (*Södermanland*), ko Sigrīda likusi uzstādīt savam vīram Svenam, — «Viņš bieži brauca gar Kolku uz Zemgali ar bagātas kravas pielādētu kuģi (laivu)». Latvijas dienvidaustrumos un Lietuvas robežjoslā dzīvoja sēļi. Arheoloģiskos materiālos viņu īpatnības parādās jau kopš mūsu ēras sākuma, bet hronikās par viņiem ziņu ir maz. Latgaļi savā apvidū ieceļoja no dienvidaustrumiem ap 5. gadsimtu. Pirms tam tur dzīvoja somu-ugru ciltis. Viņi, šķiet, esam tuva rada tiem baltiem, kurus Krievijā izolēja ieceļojušie slāvi.

No tām valodu paliekām, kas saglabājušās līdz mūsu dienām, var secināt, ka dažādo cilšu valodas jau toreiz zināmā mērā atšķirās cita no citas. Cik liela bija šī atšķirība, to šodien vairs nevar noteikt, bet ir skaidrs, ka kuršu valoda ievērojami atšķirās no pārējām valodām Latvijā un bija tuva senprūšu valodai.

Baltu ciltis ap A. D. 1200

[——— baltiešu apgabali, cilšu robežas]

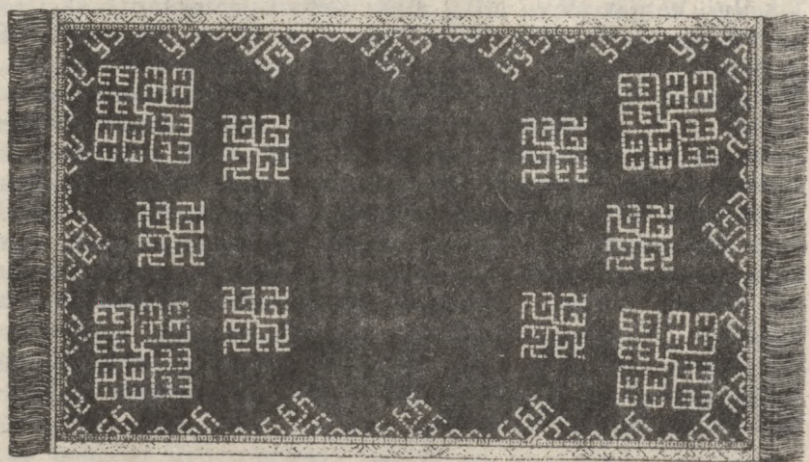
Dažas baltiem raksturīgas rotaslietas

Kakla rota no Rietumlietuvas ap 4. gs. (lapas labās malas vidū)

Pūcessakta no 3. gs. (augšā)

Bronzas sakta no 3. gs. (kreisa malā)

Pakavsakta. (apakšā)

Latgales auduma raksts, ap 12. gs.

Senlatviešu sabiedrība

Senajā Latvijā pamatu sabiedriskajai un politiskajai struktūrai veidoja lielģimene — dzimta. Vairākas dzimtas varēja sakļauties ap vienu virsaiti, kas parasti bija arī kungs nocietinātā pilī. Pilī, dažkārt arī ārpus nocietinājumiem, mitinājās amatnieki un pils sargi; izrakumos atrasti darbarīki, arī metālliešanai un apstrādei. Zemniekiem vajadzēja iet klausās, celt, nostiprināt un uzturēt pili un nocietinājumus. Nemiera laikā viņi gāja cīņā virsaiša vadībā. Lielākiem sirojumiem vai aizstāvēšanās cīņām apvienojās vairāki pilskungi, kas tad izvēlēja kopīgu vadoni. Dažreiz arī pēc pabeigtām cīņām šis vadonis paturēja savu varu. Pagāniskajā Baltijā, jau sākoties krusta kariem, bija vērojama plašāka valstiska konsolidēšanās. Indriķis savā hronikā min vairākus apgabalus ar vietējiem karaļiem, piem., Visvaldi, Lameiķinu un citus.

Pirms krusta karagājieniem 13. gadsimtā Baltijā valdīja zināms līdzsvars dažādo spēku starpā. Politikā iekšējās ķildas un sirojumi neradīja nekādas būtiskas pārmaiņas. Tik ilgi, kamēr slāvu ciltis austrumos bija iekšēji sašķeltas un vājas, stāvoklis mainījās visai maz. 11. un 12. gadsimtā izveidojās nozīmīgi tirdzniecības centri Baltijas tuvumā, Novgorodā, Pleskavā, Polockā un Vitebskā, un šīs pilsētas — valstis bija ieinteresētas nodrošināt savus tirdzniecības ceļus un tos pārvaldīt. Laikā no 1030. līdz 1192. gadam krievi iebruka Igaunijā trīspadsmit reizes. Uzbrucēji nāca no Novgorodas, Pleskavas un pat no Kijevas. Kņazs Vladimirs Monomahs no Kijevas centās arī iegūt kontroli pār šiem ceļiem. 12. gadsimtā latgaļu un lībiešu virsaiši laiku pa laikam maksāja nodevas Novgorodai, Pleskavai un Polockai. Nodevu iekasēšana parasti izraisīja karus un sirojumus. Var teikt, ka, sākoties misionāra darbībai no Rietumiem, daļa Latgales labiešu jau bija pieņēmuši kristīgo ticību no Austrumiem.

Spiediens no Rietumiem

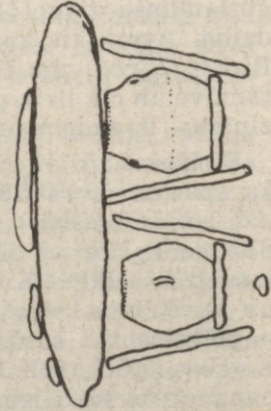
Pirms 7. gadsimta sākurus ar Skandināviju galvenokārt uzturēja tirgotāji, bet tieši 7. gadsimtā kuršiem vajadzēja piedzīvot kara un nemiera laiku. Kā izriet no Snorres Stūrlasona (*Snorre Sturlasson*), Hervaras sāgas (*Hervararsagan*) un Norvēģijas vēstures (*Historia Norvegiae*), sveņņi un dāņi pastiprināja savus centienus, lai nostiprinātos

Baltijas jūras austrumu krastā. Dāņu vikings Ivars Vidfamne (*Ivar Vidfamne*), kas mira ap 700. gadu, sāgās pieminēts kā varonis, kas esot iekarojis «Kurzemi, Sakszemi un Eislandi, un visas zemes Karēlijā gar Krievzemi».

Ap 650. gadu sveņņi un gotlandieši nodibināja koloniju pie Grobiņas, tagadējās Liepājas apkaimē. 1929.—1930. gadā arheologi Birgers Nērmans (*Birger Nerman*) un Francis Balodis izdarīja izrakumus šai apkārtnē un atsedza dažas skandināvu tipa kapenes. Viens, tā sauktais lēzenais kapulauks, deva bagātīgas tipiskas gotlandiešu senlietas. Šai apkārtnē vēl pētīts kapulauks un pilskalns, kur atrasti ieroči un senlietas, kādas sveņņi lietoja šai laikā. Var pieņemt, ka 7. un 8. gadsimtā Grobiņas apkārtnē atradusies gotlandiešu tirgotāju kolonija, kas bijusi sveņņu aizsardzībā. Atraktais kultūras slānis līdzinās «melnajai zemei» Birkā (*Birka*) un Hēdebijā (*Hedeby*). Kā bija organizēta sadzīve un cik lielu platību kolonija aptvēra, tas detaļās nav zināms. 9. gadsimtā tā beidza pastāvēt.

Rimberts (*Rimbert*) savā «Vita sancti Ansharii» liecina, ka spēcīga dāņu flote Horeka vecākā Godfredsona (*Hårek d.ä. Godfredsson*) vadībā 852. gadā uzbruka Kurzemei. 845. gadā Horeks bija izlaupījis Hamburgu, un tagad viņš izmēģināja laimi Kurzemē. Kaujā dāņi cieta smagu sakāvi, un kurši iznīcināja pusi no dāņu flotes. Horekam izdevās paglābties, bet kuršu rokās palika bagātīgs kara laupījums. Kad sveņņu karalis Ulofs (*Olof*, arī *Olef*) Birkā izdzirdēja par Horeka neveiksmi, viņš sapulcināja lielu karaspēku un devās uz Kurzemi. Kauja notika pie Apoles Dienvidkurzemē un ilga deviņas dienas. Pēc sarunām kurši atzina sevi par uzvarētiem un atdeva Horeka bagātības Ulofam. Sveņņi tomēr nevarēja noturēt Kurzemi.

Tā laika avoti stāsta par biežiem sirojumiem, no kuriem pazīstamākais ir aprakstīts Egila sāgā — par Egila Skalagrīmsona (*Egill Skallagrimson*) piedzīvojumiem Kurzemē. No arheoloģiskajiem atradumiem vien nav iespējams izšķirt, kur beidzās tirdznieciskie sakari un kur sākās laupīšana. Preču apmaiņa, iespējams, notika tā, ka abas puses vienojās uzturēt mieru un tirgojās tik ilgi, cik ilga nolīgtais miers. Pēc tam abas puses vai nu atkāpās, vai arī tas, kas uzskatīja sevi par stiprāko, uzbruka pretējai pusei. Bija arī misionāru darbības mēģinājumi Kurzemē. Ar dāņu karaļa Svēna Estridsona gādību Kurzemē uzcelta baznīca. Misionāri tomēr neguva nekādus lielākus panākumus, un jaunceltā baznīca drīz vien tika pamesta un aizmirsta. Ādams no

5.0
0 4 8 12 16 20"

J.W.

Velna laiva Plintinos.

Brēmenes, kas miris ap 1080. gadu, pielikumā «Gesta Ham-maburgensis ecclesiae pontificum» attēlojis kuršus kā mežonīgus un stūrgalvīgus pagānus.

Vēlais dzelzs laikmets Latvijā

Vikingu laikmets radīja ciešus un ne tikai bruņotas cīņas rakstura sakarus starp Baltijas un Skandināvijas tautām. Vikingiem Daugava bija svarīgs kuģošanas ceļš uz Krieviju un Bizantiju. Kopienas Baltijā bija stabilas un noturīgas. Neraugoties uz Skandināvijas tuvumu un par spīti nemitīgam vikingu spiedienam, viņiem tomēr neizdevās nostiprināties šajās zemēs. Turpretim Krievijā un daudzviet Eiropā viņiem bija labāki panākumi. Arī latviešu materiālo kultūru relatīvi maz ietekmēja spēcīgais skandināvu kultūras starojums.

Spriežot no apbedījumu piedevām, vikingu laiks vai vēlais dzelzs laikmets bija baltu «otrais zelta laikmets». Augsti attīstīta bija amatniecība, arī rotaslietu izgatavošana. Materiālā kultūra uzskatāma par bagātu. Pēc tā laika hronistu ziņām Kurzemē bija daudz zelta un sudraba. Ja atceramies, ka Baltijā pilnīgi trūkst metāla atradņu un citu tajā laikā izmantojamu minerālu bagātību, šī labklājība var radīt izbrīnu. Seit tomēr jāatceras dzintara svarīgā loma maiņas tirdzniecībā.

Baltu ietekme Gotlandē un Austrumzvidrijā bija lielāka, nekā līdz šim pieņemts uzskatīt. Gotlandiešu aizsardzība vikingu laikā un 12. gadsimtā bija vērsta pret uzbrukumu no austrumiem. Par to liecina nocietinājumi Estergarnsholmā (*Östergarnsholm*), Grūgarnsbergā (*Grogarnsberg*) un Tūrsborgēnā (*Torsborgen*), kā arī aizsardzības torņu (kastāļu) izvietojums Austrumgotlandē. Tingstēdes (*Tings-tåde*) ezerā atrodas savdabīgas aizsardzības celtnes paliekas, kas ir unikāla Gotlandei un Zvidrijai, bet kurai ir daudzi analogi baltu apgabalā un dienvidos no Baltijas jūras. Tā ir ūdens pils, būvēta uz pāļiem un savienotām koka tilpnēm ezera vidū. Nocietinājuma veids neizslēdz iespēju, ka te bijis atbalsta punkts baltu apmetnei Ziemeļgotlandē.

Izrakumos Gotlandē, Austrumzvidrijā un pat tik tālu kā Hēdebijā ir atrasti baltu izcelsmes ieroči un rotaslietas. Tirdzniecības centrs ar Baltiju bija Gotlande, kas atrodas tikai 150 km no Kurzemes. Visinteresantākais atradums šķiet sievietes kaps Hūgleifā (*Hugleif*) pie Slītes (*Slite*). Visas rotas kapā ir zemgaļu izcelsmes, ādas zemgaļu sievietes nēsāja jaunākajā dzelzs laikmetā. To precīzi analogi atrasti Mežotnes pilskalnā. Par ciešiem sakariem ar Got-

landi liecina arī daudzi māju vārdi Kurzemē, piem., Gudi, Gudenieki, Gudēni un citi. (Gotlandieši sevi sauc par «gutiem»—«gutar»). Arī Gotlandē ir sastopami vārdi, kas varētu būt baltu izcelsmes, piem., «Lauks gārd», tomēr trūkst plašāku pētījumu, kas varētu noskaidrot to izcelsmi.

Arī no šī laika ir ziņas par sirojumiem no Baltijas uz Zviedriju un Dāniju. 1187. gadā pagāņu flote esot iebrukusi Mēlārzezerā (*Mälaren*) un izlaupījusi un nodedzinājusi Sigtunu. Hronists Indriķis stāsta, ka pa ceļam no Vācijas uz Rīgu krustneši sastapuši igauņu pagāņu kuģus, kas bija sirojuši Dānijā un Zviedrijā un nolaupījuši baznīcas zvanus un baznīcas sudrabu, «kā igauņu un kuršu pagāni mēdza darīt Dānijas un Zviedrijas karaļvalstīs» (*Chronicon Livoniae*, VII, 1.). Tas pats avots vēsta, ka pāvesta legāts Vilhelms (*Wilhelm*) braucienā uz Visbiju sastapis floti no Sāmsalas, kas bija sirojusi Zviedrijā un atgriezās mājās ar bagātīgu laupījumu un sagūstītām sievietēm. Tās vēlāk tika ņemtas par blakussievām vai pārdotas kuršiem (*Chr. Liv.*, XXX, 1., 2.).

Kaut gan tā laika avoti un arheoloģiskie atradumi liecina par labklājību, stabiliem kopienu apstākļiem un dzīviem sakariem ar tuvām un tālām tautām, stingrāka valstiska organizācija nepaguva izveidoties. Tās trūkums kļuva par cēloni latviešu cilšu nespējai garākā gadu gaitā noturēties pret invāziju no rietumiem. Par to liecina gluži atšķirīgā Lietuvas vēsture: viduslaiku Lietuva, vēlāk dubultvalsts Lietuva-Polija bija Austrumeiropas visvarenākā valsts.

Baltiešu ūdenspils Āraišu ezerā Latvijā (rekonstrukcija)

1. Senie laiki

- Adam av Bremen*
«Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar»
Stockholm 1984
- Balodis, Francis*
«Det äldsta Lettland»
Uppsala 1940 (Almqvist & Wiksell)
- Biezais, Haralds*
«Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion»
Stockholm-Göteborg-Uppsala (Almqvist & Wiksell) 1961
- Bilkins, Vilis*
«Sauļu teritorijas senie iedzīvotāji»
Ceļa zīmes nr. 21/1955
- Blumberga, Zaiga*
«Balterna: Gutarnas grannar i öster: Slavernas grannar i norr»
Materialet från utställningen i Visby 1985
- Brundidge, James A.*
«Christian Marriage in Thirteen-Century Livonia»
The Baltic Scientific Institute in Scandinavia. Second Conference on
Baltic Studies — 1973 (Konferences materiāli)
- Bušs, O.*
«Kuršu valoda mūsdienu zinātnes skatījumā»
Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1985. nr. 2 sid 65—71
- Gimbutas, Marija*
«Die Balten» (Engelsk utgåva, «The Balts», London 1963)
München 1983
- Ģinters, Valdemārs*
«Karogi senajā Latvijā»
Stockholm 1968
- Heinrici*
«Chronicon Livoniae» Ed. L. Arbusow et A. Bauer
Hannoverae 1955 MG SSRG
- Inno, Karl*
«Mare Balticum and Balticum»
AABS, Journal of Baltic Studies Vol, X, Nr. 2 1979
- Jaskanis, Danuta; Kaczyński, Marian*
«The Balts- the Northern Neighbours of the Slavs»
Warsaw 1981
- Jēkabsons, Jānis, Ed.*
«Klusie liecnieki — senlietu albums»
Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga
1896
Lincoln, Nebraska 1964— reprint
- Moora, H.; Ligi, H.*
«Wirtschafts und Gesellschaftsordnung der Völker des Baltikums zu
Anfang des 13. Jahrhunderts»
Tallin 1970
- Nerman, Birger*
«Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in
der jüngeren Eisenzeit»
Stockholm 1929

- «Svenskarna i Ostbaltiska länder och i Ryssland»
 Ur «Befolkning i oldtiden», Stockholm-Oslo-København 1936
- «Grobin-Seeburg Ausgrabungen und Funde»
 Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Stockholm
 1958
- Ozols, Jakob T.*
 «Der Bernsteinhandel und die Skandinavischen Kolonien in Kurland»
 BSIS. Third Conference on Baltic Studies — 1975
- Pritsak, Omeljan*
 «The Persepctive of the Slavs, Finns and Balts»
 AABS, Journal of Baltic Studies. Vol. XIII. No 3 1982
- Runberi*
 «Vita sancti Anscharii»
 Svensk översättning av G. Rudberg 1926
- Spekke, Arnolds*
 «The Ancient Amber Routes and The Geographical Discovery of
 the Eastern Baltic»
 Stockholm 1957
 «The Baltic Sea in Ancient Maps»
 Stockholm 1957
- Stradiņš, K., Strods, H. Ed.*
 «Arheoloģija un etnogrāfija» I — IX
 Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras
 institūts. Rīga 1957—1970
- Straubergs, Kārlis*
 «Lettisk folketro om de dāda»
 Nordiska Museets Handlingar. 32. Stockholm 1949
- Sturms, Ed.*
 «Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit»
 Commentationes Balticae Bd. I. Bonn 1954
- Svābe, Lidija, Ed.*
 «Latvijas senatnei»
 Stockholm 1979. LNF
- Urtāns, V.*
 «Senākie depoziti Latvijā»
 Rīga 1977
- Waller, Jutta*
 «Swedish Contacts with the Eastern Baltic in the Pre-Viking and
 Viking Ages: The Evidence from Helgö»
 AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XIII, No. 3, 1982

2. KRUSTA KARI BALTIJĀ

Rietumzeme raugās uz austrumiem

12. gadsimts bija liela garīgā un politiskā sprieguma laikmets kristīgajā pasaulē un veidoja lielisku augsni Bernharda no Klervē (*Bernhard de Clairvaux*) idejām. Heinrihs Lauva, Saksijas hercogs, izmantoja Bernharda sprediķošanu ar aicinājumiem uz otro krusta karu (1147.—1148.) kā politikas idejisko pamatu un ievadīja savu ekspansiju austrumu virzienā. Šim pasākumam pagānu kristīšanas misija bija ļoti izdevīga.

Sākumā tirgotāji izpētīja labākos ceļus un centās pakļaut tos savai kontrolei. Tirgotāju pēdās sekoja misionāri un krustneši. Slāvu vendus austrumos no Elbas pakļāva ar bruņotu varu. Taču ekspansija ieguva jaunu dimensiju, kad vendu zemē pie Trāves upes grīvas nodibinājās Libekas pilsēta. 1157. gadā Heinrihs Lauva kļuva par tās lēņa kungu. Vācu tirgotāji parādījās Baltijas jūrā un Gotlandē. Jau ekspansijas sākumā iezīmējās nesaprašanās starp vācu un gotlandiešu tirgotājiem, kas līdz tam bija pārvaldijuši tirdzniecību Baltijas jūrā. Heinrihs Lauva uzstājās kā starpnieks, un abas puses 1161. gadā parakstīja tā saukto Artlenburgas līgumu, ar kuru gotlandiešu tirgotājiem tika piešķirtas tādas pašas tiesības Vācijā kā vāciešiem Gotlandē. Kā sekas Artlenburgas līgumam radās viduslaiku pilsēta Visbija (*Visby*), un vācu tirgotāji noštiprinājās kā pilsētā, tā arī pārējā Gotlandē. Viņi sekoja gotlandiešu tirdzniecības ceļiem uz Krieviju un Baltiju un drīz vien atklāja Daugavas lielo nozīmi kā tirdzniecības ceļam uz krievu pilsētām Polocku un Vitebsku.

Kristīgās misijas pirmsākumi Livonijā

Ap 1164. gadu mūks Meinhards ar vācu tirgotājiem ieradās lībiešu zemē. Meinhards bija tirgotāju biktstēvs un rēķinvedis. Viņš iemācījās lībiešu valodu un sāka sludināt kristīgo ticību starp lībiešiem. Vēlāk Meinhards salīga mūrniekus no Gotlandes un lībiešu ciemā Ikšķilē (*Ūksküla*) lika uzcelt baznīcu un pili. 1186. gadā pāvests iecēla Meinhardu par Livonijas pirmo bīskapu. Viņa panākumi misijas darbā tomēr bija niecīgi, viņš mira Livonijā 1196. gadā. Pēc Meinharda nāves baznīca atzina, ka pievērst lībiešus kristī-

gai ticībai tikai ar miermīlīgu misijas darbu nebūs iespējams. Tādēļ pāvests Celestīns III (*Celestinus*) noteica, ka krustneši Livonijā baudīs tādas pašas grēku atlaides, kādas tika dotas par Svētā Kapa atbrīvošanu Palestīnā. Pirmos krustnešus braucienam uz Livoniju sapulcināja Meinharda pēctecis, cisterciešu abats Bertolds. 1198. gadā viņš ar saviem karotājiem ieradās Daugavas grīvā, bet tai pašā gadā tika nogalināts sadursmē ar libiešiem.

Brēmenes arhibīskaps Hartvihs II (*Hartwich*) iecēla savu māsas dēlu Albertu par Livonijas trešo bīskapu. Pēc rakstura Alberts vairāk bija politiķis un diplomāts nekā garīdznieks. Iekams Alberts devās uz Livoniju, viņš apbraukāja visas Livonijas likteņos ieinteresētās kaimiņvalstis. Svarīgas bija vizītes pie dāņu karaļa Knuta VI un Lundas arhibīskapa Absalona, kas bija Hartviha sāncensis un uzlūkoja Livoniju par savu misijas zemi.

Ar jaunā pāvesta Inokentija III (*Innocentius*) stāšanās amatā 1198. gadā pāvesta varenība sasniedza savu kulmināciju, un Romas kūrīja īstenībā kļuva par Eiropas politisko tribunālu. Alberts panāca, ka pāvests 1199. gadā izsludināja otru krusta kara gājienu uz Livoniju. Tai pašā gadā Alberts sapulcināja savus krustnešus un sekotājus Magdeburgā. Tikai pēc rūpīgiem politiskiem priekšdarbiem Alberts ar 23 kuģiem un 500 krustnešiem izbrauca uz Livoniju. Viņa pirmais mērķis bija stingri nostiprināties šai zemē. Pēc tam, kad Alberts bija ielūdzis visus kristītos libiešu vecākos (*seniores terrae*) uz dzīrēm, viņš saņēma tos par ķilniekiem un turēja gūstā, līdz tie apsoliya piešķirt zemi nocietinātas apmetneš būvei un nodot trīsdesmit no saviem dēliem par vāciešu ķilniekiem. Līgumu ar libiešiem noslēdza 1200. gadā, un tā blakus libiešu ciematam, aptuveni 15 kilometrus no jūras, radās Rīgas pilsēta.

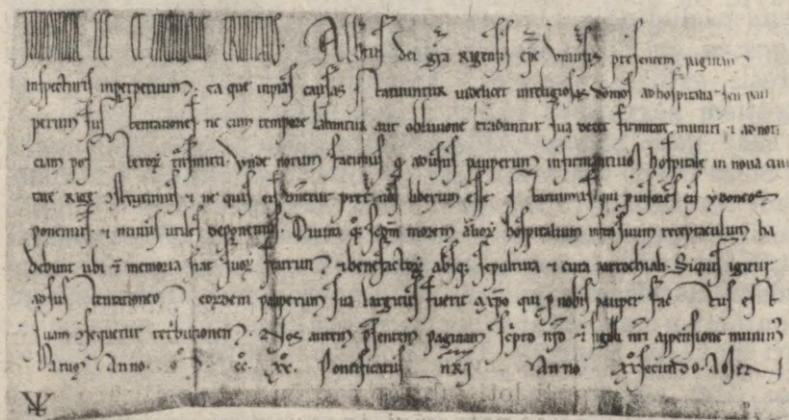
Krustneši Livonijā ieradās pavasaros, lai, dabūjuši pāvesta atlaidi, jau rudenī atgrieztos mājās. Šāda kārtība apgrūtināja Alberta plānu īstenošanu. Svētajā zemē līdzīgu problēmu atrisināja, radot garīgus bruņinieku ordeņus. Pēc garīdznieka Teodoriha (*Teodorich*) ieteikuma un pēc Svētajā zemē pārbaudītiem līdzekļiem, Livonijā 1202. gadā tika nodibināts Zobenbrāļu ordenis (*Fratres militie Christi de Livonia*), kam piešķīra Templiešu ordeņa statūtus. Ordeņa brāļi nēsāja baltu apmetni ar sarkanu krustu un zobena zīmi. Viņus vervēja ne tikai Vācijā, bet arī citās zemēs. Ordeņa brāļi ļoti labi apzinājās savu militāro varu un tāpēc bieži rikojās patvarīgi, ignorējot bīskapa norādījumus.

Alberts nostiprina savu varu

Alberta nākamais uzdevums bija pakļaut savai kontrolei tirdzniecības ceļus uz krievu pilsētām. Viņa militārā vara bija par necīgu tik visaptverošam pasākumam. Taču ar diplomātijas un politiskas taktikas manevriem, kā arī veikli izmantojot sev pieejamos militāros varas līdzekļus, Albertam izdevās sasniegt nosprausto mērķi.

Pirmais solis bija kopīgs karagājiens ar pagāniem zemgaļiem pret tiem lībiešiem, kas apdzīvoja novadu ap Daugavas lejteci un Rīgas jūras līča austrumu krastu. Pēc uzvaras zobenbrāļi jau 1205. gadā sāka būvēt labi nocietinātu pili Cēsis. Pēc tam Alberts noslēdza aliansi ar latgaļu valdnieku Tālivaldi un diviem citiem vietējiem pilskungiem, kas maksāja nodevas varenākajam latgaļu karalim Visvaldim. Tālivaldis, kas saņēma bīskapa un ordeņa palīdzību, iesaistījās ilgstošā un asiņainā karā pret igauņiem.

1209. gada rudenī zobenbrāļi negaidot iebruka Visvalža valstī, laupīja un dedzināja Jersiku, un ieņēma karaļa pili. Visvaldim izdevās aizbēgt, bet zobenbrāļi sagūstīja karalieni. Tad Alberts uzaicināja karali uz Rīgu, kur viņam nācās nodot savu karaļvalsti (*regnum*) Svētās Marijas bāzņīcai un kļūt par bīskapa vasali. Svinīgā ceremonijā bīskaps tad atdeva Visvaldim daļu no viņa agrākās valsts. Bet līdzaspastāvēšana ar iebrucējiem bija sarežģījumu pilna. 1214. gada pavasarī zobenbrāļi uzbruka no jauna un izlau-pīja Jersiku. Vajāšana turpinājās, līdz Visvaldis bija spiests

1220. gadā izdots bīskapa Alberta vēstījums par kādas slimnīcas dibināšanu Rīgā.

atdot savu valsti Albertam. Šādi paņēmieni bija labi pazīstami: kad vietējie valdnieki centās aizstāvēties pret provokācijām, viņus apvainoja līguma laušanā un tādējādi tie pazaudēja savus lēņus vai kā citādi nonāca arvien lielākā atkarībā no iebrucējiem. Alberts izmantoja nesaskaņas starp letgaļiem un igauņiem, lai abas puses novājinātu — tad kopā ar libiešiem un letgaļiem zobenbrāļi uzbruka igauņiem un uzvarēja tos 1217. gadā kaujā pie Viljandes.

Vēstures avoti neko daudz nestāsta par letgaļu un sēļu kristīšanu un viņu tālāko pretestību iebrucējiem. Ir zināms, ka 1224. gadā bīskaps Alberts bija nostiprinājis savu varu Latgalē. Tirgotāji no Rīgas varēja tieši tirgoties ar krievu pilsētām pa Daugavas un Gaujas tirdzniecības ceļiem. Iekartajos dienvidigauņu novados bīskaps Alberts 1224. gadā nodibināja Leales (vēlāk Dorpatas, igauņu — Tartu) bīskapiju. Par pirmo bīskapu tur kļuva Alberta brālis Hermanis. Tirdzniecības ceļi bija nodrošināti. 1229. gadā noslēdza jaunus līgumus, kas galvenokārt skāra tirdzniecību ar krievu pilsētām Smoļensku, Polocku un Vitebsku.

Svētā Krēsla politiskie mērķi

Kā iepriekš minēts, Inokentija III laikā pāvesta vara bija sasniegusi savu kulmināciju. Pāvests visur aizstāvēja Svētā Krēsla primātu. Jaunkristītie apgabali Livonijā tika sadalīti starp bīskapu un ordeni tādējādi, ka viena trešdaļa pienācās zobenbrāļiem un divas trešdaļas bīskapam. Pāvests pasludināja Livoniju par Svētās Marijas zemi (*Terra Mariana, arī Terra Matris vai Terra beate Virginis*). Svētais Krēsls gribēja pārveidot Livoniju par pāvesta un viņa legātiem pārvaldītu valsti ar nacionālu baznīcu.

1218. gadā bīskaps Alberts lūdza dāņu karaļa Valdemāra II Sejra (*Sejr*) palīdzību cīņā pret neticīgajiem un krieviem. Kad Valdemārs 1219. gadā bija nostiprinājies Tallinā¹, viņš sāka paplašināt savu teritoriju citos Igaunijas novados. Tādējādi radās interešu konflikts starp karaļa vasaļiem un ordeni. Sacelšanās igauņu vidū noveda pie militāras konfrontācijas starp dāņiem un zobenbrāļiem. 1225. gada pavasarī pāvests Honorijus III (*Honorius*) sūtīja savu legātu

¹ Nosaukums «Tallinn» cēlies no igauņu «Taani linn» — dāņu pils. Vāciešu apzīmējums pilsētai — «Reval» (Rēvele) — nāk no igauņu apvidus Rāvālā.

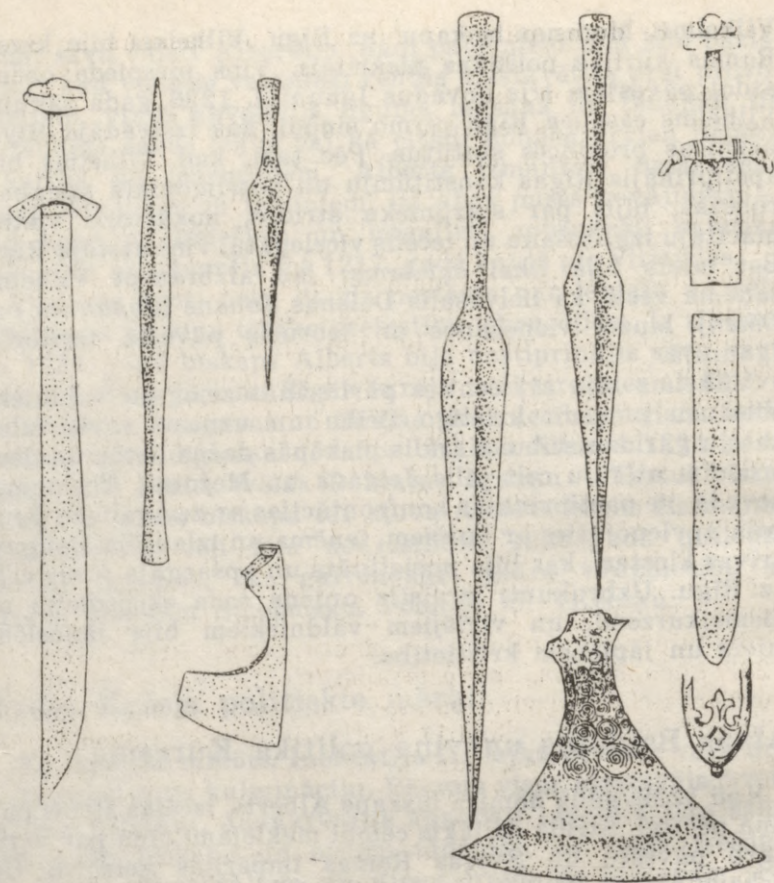
Vilhelmu, Modenas bīskapu¹ uz Rīgu. Vilhelms bija karsts Romas kūrijas politikas piekritējs. Viņš piespieda ordeni atdot pāvestam trīs novadus Igaunijā. 1226. gada sākumā Vilhelms sasauca Rīgā pirmo sinodi, kas izstrādāja Rīgas baznīcas provinces statūtus. Pēc tam, kad Vilhelms bija apstiprinājis Rīgas konstitūciju un patrimoniālā apgabala robežas, bijis par starpnieku strīdos, nokārtojis vietējo mācītāju izglītošanu un iecēlis vicelegātu, viņš atstāja Rīgu. Bet miers bija tikai šķietams: jau aizbraucot Vilhelms saņēma vēsti, ka lielvasalis Dolēnas Johans (*Johannes von Dolen*) lauzis vienošanos un iebrucis pāvesta teritorijā Igaunijā.

Vilhelms bija arī centies pārliecināt zemgaļu valdnieku Viesturu pieņemt kristīgo ticību un uzņemt savā valstī katoļu garīdzniecību. Karalis piekāpās dažās lietās un deva ordenim atļauju celt pilis Jelgavā un Mežotnē. Tas tomēr noveda pie pastiprinātas konfrontācijas ar zemgaļiem. Zemgaļi, apvienojušies ar kuršiem, ieņēma un izlaupīja Daugavgrīvas klosteri, kas bija nocietināts un apsargāja jūras ceļu uz Rīgu. Uzbrukums izraisīja ordeņa soda ekspedīciju uz Ziemeļkurzemi, un vietējiem valdniekiem bija jānoslēdz miers un jāpieņem kristietība.

Alnas Balduīns un viņa politika Kurzemē

Kad 1229. gadā nomira bīskaps Alberts, izcēlās strīds par viņa pēcteci. Strīda dziļākie cēloņi meklējami cīņā par varu starp pāvestu un Svētās Romas impērijas ķeizaru. Uz bīskapa amatu Rīgā radās divi kandidāti: viens no Brēmenes un otrs no Magdeburgas. Lai atrisinātu konfliktu, Gregorijs IX (*Gregorius*) sūtīja savu legātu, kardināldiakonu Otto, uz Dāniju un Vāciju. Otto savukārt iecēla cisterciešu mūku Alnas Balduīnu par vicelegātu ar uzdevumu noskaidrot radušos problēmu. Pēc tam, balstoties uz Balduīna ziņojumu, Otto iecēla Nikolaju (*Nikolaus*) no Magdeburgas par Rīgas jauno bīskapu. Cīņā starp pāvestu Gregoriju IX un ķeizaru Fridrihu II dāņu karalis Valdemārs II bija pāvesta uzticams sabiedrotais, turpretī Rīgas jaunais bīskaps un ordenis turējās ķeizara pusē. Ordenis

¹ Vilhelms no Modenas paturēja savu titulu līdz 1234. gada februārim, pēc tam to titulēja «quondam» (bijušais) Modenas bīskaps. Vēlāk viņu iecēla par Sabinas bīskapu, un viņš veda sarunas ar Birgeru Jarlu (*Birger Jarl*) par baznīcas organizāciju Zviedrijā. Vilhelms no Modenas jeb Sabinas tātad ir viena un tā pati persona.

Zemgaļu ieroči; kuršu ieroči.

bija ieņēmis Ziemeļgauniju, un Valdemārs ar pāvesta palīdzību gribēja atgūt pazaudētos apgabalus. Tas sagādāja grūtības, jo ordenis nevēlējās atdot svarīgo Tallinas pilsētu. Problēma likās neatrisināma.

Kad 1230. gada Balduīns ieradās Rīgā, ordenis, Rīgas Doma kapituls un pilsoņi veda sarunas ar kuršiem no Ziemeļkurzemes. Pāvests nebija apmierināts ar šo sarunu

gaitu.¹ Balduīns pārņēma iniciatīvu un saskaņā ar Svētā Krēsla politiku noslēdza līgumu ar vietējiem valdniekiem.² Saskaņā ar līgumu kuršu vecākie ar vicelegāta starpniecību nodeva sevi, savas zemes un savus ķilniekus pāvesta varā un apsolija divu gadu laikā uzņemties ceļojumu uz Romu, lai vienotos ar pāvestu par Kurzemes turpmāko statusu. Tālāk tiktū iecelti amatā vicelegāta izraudzītie mācītāji un vēlāk arī pāvesta izvēlēts bīskaps. Garīdzniecības uzturēšanai būtu jāmaksā desmitā daļa — tāpat kā Gotlandē. Kurši solījās piedalīties krusta karos pret pagāniem, par ko viņiem apsolija «mūžīgu brīvību un neatkarību». Līgums parādīja, ka Balduīns grib šķirt Kurzemi no Rīgas bīskapa jurisdikcijas un padarīt to par valsti pāvesta protekcijā. Līgumā nav minētas nekādas saistības ne pret ķeizaru, ordeni, Rīgas bīskapu, ne arī pret vācu firstiem. Kad jaunais bīskaps Nikolajs 1231. gada vasarā ieradās Rīgā, šo līgumu dēļ starp viņu un Balduīnu izcēlās ass konflikts. Nikolajs neatzina Balduīna līgumu ar kuršiem, un īsi pēc tam zobenbrāļi no jauna iebruka Kurzemē. Kuršu sūtņi, kas devās pie pāvesta, Gotlandē tika saņemti gūstā.

Balduīns ieradās Romā, lai ziņotu par notikumu attīstību. 1232. gada sākumā pāvests apstiprināja viņa līgumus ar kuršiem un iecēla viņu par savu legātu Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē, Igaunijā, Somijā, Gotlandē un kaimiņzemēs, kurās nebija kristītas,³ un deva viņam plašas pilnvaras. Turklāt pāvests viņu iesvētīja par Zemgales bīskapu, kas bija liels gods, un uzdeva valdīt arī pār Kurzemi. Praktiski viņš kļuva par pāvesta vietnieku šajās zemēs.

Balstoties uz jaunajām pilnvarām un par spīti augošajai pretestībai, Balduīns soli pa solim mēģināja īstenot pāvesta nodomus. Visnoteiktāk viņam pretojās ordenis, kas jaunajā politikā saskatīja ordeņa nozīmes un ietekmes samazināšanu. Lūzums iestājās, kad Balduīns 1233. gada vasarā ieradās Ziemeļigaunijā un pieprasīja, lai zobenbrāļi atstāj Tallinu. Ordenis atteicās. Balduīns atgriezās Rīgā un sasauca sinodi, kas nolādēja vainīgos. Zobenbrāļi tomēr

¹ Balstoties uz atsevišķām detaļām līgumā (veidu, kādā kristīt un aplikt ar nodokli jaunatgrieztos), pāvests kritizēja bīskapu Nikolaju, jo tas, kurš kristīja pagānus, varēja sev pieprasīt tiesības uz virskundzību jaunkristītos apgabalos.

² 1230. gada 28. decembrī noslēdza konversijas līgumu ar kuršu valdnieku *Lameiķinu* no Viduskursas un 1231. gada 17. janvārī citu līgumu ar Ziemeļkursu, kur Rīgas pilsētai un ordenim jau bija līgums.

³ Zemgale un daļa no Kurzemes un Igaunijas vēl nebija kristītas, tāpat kā Zemaitija un pārējā Lietuva.

nepiekāpās, un tas izraisīja jaunas varmācības. Šāda rīcība tika novērtēta kā atklāts dumpis pret Svēto Krēslu. Gregors IX izsauca visas iejauktās puses uz Romu. 1234. gada 8. septembrī sākās nopratināšana kūrījā, un 1235. gada februārī pāvests pasludināja savu spriedumu. Par spīti tam, ka Balduīns bija rīkojies pāvesta garā, Gregors atcēla viņu no legāta amata. Zobenbrāļiem nācās uzņemties atbildību par ķildām un nepaklausību. Balduīna vietā par legātu atkal iecēla Modenas Vilhelmu.

Pēc pamatīgas izmeklēšanas pāvests pārliecinājās, ka zobenbrāļi Valdemāram II nekad neatdos atpakaļ Tallinu un Ziemeļgauniju. Tā kā dāņu karalis bija pāvesta uzticīgs piekritējs un atbalstīja viņu cīņā pret ķeizaru, Gregors IX bija spiests par katru cenu atdabūt Tallinu dāņiem. Var pieņemt, ka pāvests neredzēja citas izejas kā sava veida «maiņas tirdzniecību»: neērtajam Balduīnam vajadzēja aiziet, viņa ligumi ar kuršiem nestājās spēkā, un ordenim Kurzemē palika rīcības brīvība, bet spiediens par Ziemeļgaunijas atdošanu pastiprinājās. Pēc Saules kaujas un pieaugošā spiediena, ordenis 1238. gadā atdeva dāņiem Tallinu un Ziemeļgauniju.

Kurzeme un Zemgale tiek kristītas

Drīz pēc diplomātiskajiem panākumiem Romā Zobenbrāļu ordeni piemēkleja liktenīga sakāve, kas bija tā sabrukuma cēlonis. 1236. gada rudenī ordeņmestrs Folkvins (*Volkwin*) sapulcināja daudz bruņinieku-peregrīnu, libiešu, letgaļu, igauņu karotājus un pat Pleskavas krievus, lai iebruktu Dienvidzemgalē un Lietuvā. Pēc sekmīga sirojuma Folkvina spēki bija atceļā uz Rīgu, kad pie Saules (domājams, ka pašreizējie Šauļi Lietuvā) sirotājus aizturēja kopīgi žemaišu un zemgaļu spēki. Kaujā ordeņa izlases karaspēks tika pilnīgi iznīcināts, krita arī ordeņmestrs Folkvins. Lai glābtu baznīcas stāvokli jauniekarotajā zemē, Zobenbrāļu ordeņa atliekas 1237. gadā apvienojās ar Vācu ordeni (*Fratres domus hospitalis sancte Marie Theutonicorum in Jerusalem*), kas savu galveno sēdekli bija pārcēlis no Jeruzālemes uz Prūsiju. Zobenbrāļu sarkanais krusts ar zobenu uz baltā apmetņa tika nomainīts pret melnu krustu. Vācu ordenis Livonijā paturēja zināmu autonomiju un veidoja īpašu livoniešu atzarojumu. Uzņemšana Vācu ordenī nozīmēja arī ordeņa brāļu morālās stājas uzlabošanos, jo Zobenbrāļu ordenī vispārējais morālais līmenis bija noslīdējis ļoti zemu. Vācu ordenis stingri raudzījās, lai bruņinieku tikumi tiktu ievēroti.

Vācu ordeņa brāļi no 14. gs. (no U. Ģērmaņa grāmatas «Latviešu tautas piedzīvojumi»).

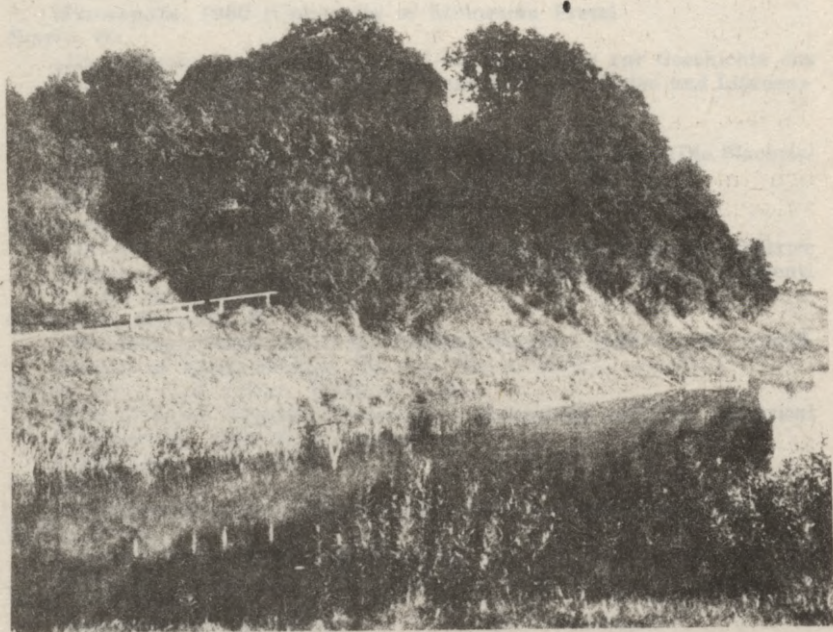
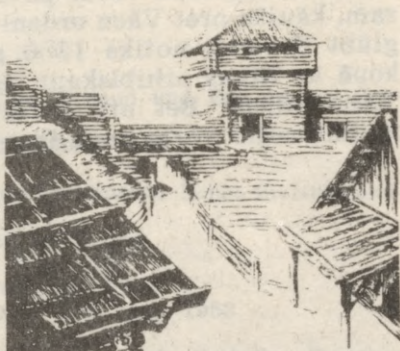
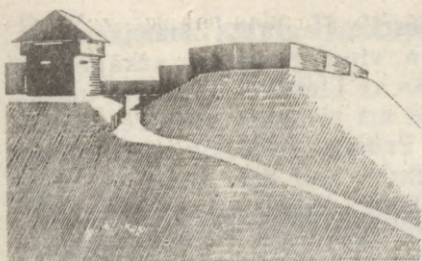
Pēc Saules kaujas ordenis atmeta domu par lielākām operācijām pret Lietuvu. Invāzijas smaile pagriezās pret Pleskavu un krievu zemēm. Roma apsvēra domu izplatīt katoļticību arī pareizticīgajās krievu zemēs. Tomēr atcerēsies, ka reliģiskie mērķi bija cieši saistīti ar tirdzniecības politikas prioritātēm. Birgera Jarla krusta karu Ingrijā (*Ingermanland — Inkeri*) var uzlūkot par apliecinājumu vēlmei pārvaldīt Ņevas tirdzniecības ceļus. Arī abi Valdemāra dēli Ābels un Ēriks ieradās ar lielāku karaspēku Ziemeļgaunijā, lai nepalaistu garām savu laupījuma daļu.

Bet 1240. gadā Aleksandrs no Novgorodas sakāva zviedrus pie Ņevas (no šejienes pavārds «Ņevskis»), un 1242. gadā viņš uzvarēja mazākus ordeņa spēkus uz Peipusa ezera ledus («Ledus kauja»). Pēc tam Vācu ordenis atmeta savus militāros plānus Krievijā. Svarīgs notikums bija arī lietuviešu lielkunga Mindauga īstenotā Lietuvas apvienošana (1242.), tādā veidā kļūstot par jaunās karaļvalsts valdnieku. Viņš pieņēma kristietību, un 1251. gada 17. jūlijā pāvests atzina viņu par Lietuvas ķēniņu. Mindaugu kronēja 1253. gadā ar pavārdu «Gaišais ķēniņš» (*Illustris Rex*).

Pēcāk Vācu ordenis pievērsās Zemgalei un Kurzemei. Kurzemes ziemeļu un vidusdaļa jau bija iekarota, un 1244. gadā legāts sadalīja zemi tā, ka 2/3 piekrita ordenim un 1/3 bīskapam. Lietuviešu novads Žemaitija un Dienvidkurša kavēja abu Vācu ordeņa nozarojumu apvienošanos. Pāvesta bullā 1245. gadā, starp citu, noteikts, ka Kurzeme kļūs par Prūsijas sastāvdaļu, un Mindaugs no savas puses Žemaitiju bija atvēlējis ordenim. Žemaiši ar bažām vēroja notikumu attīstību. 1260. gadā žemaiši siroja Kurzemē, bet, atgriežoties mājās, lieli ordeņa spēki pie Durbes aizsprotoja viņiem ceļu. Pirms kaujas izcēlās nesaskaņas kuršu un vāciešu starpā, un kaujas laikā kurši pārgāja žemaišu pusē. Ordeņa karaspēks cieta smagu sakāvi. Kopā ar saviem bruņiniekiem krita arī ordeņmestrs Burhardš (*Burchard*) un zviedru aristokrāts Karls Ulfsons. Kauja spilgti atainota Erika hronikā.

Vispārējā secelšanās Kurzemē un Sāmsalā, kas sekoja pa pēdām sakāvei, ilga septiņus gadus un beidzās ar miera līgumu 1267. gadā. Līdz ar to Kurzemes ziemeļu daļa zaudēja savu politisko rīcības brīvību, bet senās kuršu dižciltīgo dzimtas (ķoniņi) paturēja daudzas privilēģijas un izdzīvoja līdz 20. gadsimtam. Dienvidkurzeme — Cekļa novads — nekad netika pakļauts iekarotājiem, bet apvienojās ar Žemaitiju un vēlāk kļuva par Lietuvas sastāvdaļu. Vācu ordeņa prūšu un livoniešu atzarojumi nevarēja apvienoties, un Līvonija nepiedzīvoja Prūsijas likteni, kas tika kolonizēta ar vācu zemniekiem.

1272. gadā arī zemgaļi bija spiesti noslēgt līdzīgu līgumu kā kurši un uzņemt vācu mācītājus un fогtus. Tomēr viņu pretestība vēl nebija salauzta. 1279. gadā viņu starpā parādījās jauns, spēcīgs vadonis — *Nameisis*. Viņš turpināja cīņu un 1286. gadā stāvēja pie Rīgas vārtiem. Ordenis nespēja viņu uzvarēt, un, lai pakļautu zemgaļus, bruņinieki ik gadus nopostīja viņu tīrumus, līdz izcēlās bads. Kad

Mežotnes pilskalns Zemgalē (rekonstrukcija).

Mežotnes pilskalns.

Nameisis redzēja, ka viņš nespēs paglābt Ziemeļzemgali, viņš ar savu karadraudzi un viņu ģimenēm atkāpās uz Dienvidzemgali, kas apvienojās ar Lietuvu un nekad netika iekarota. Nameiša vārds pavīd arī tālākajā vēsturē, piemēram, kaujās pret Vācu ordeni Prūsijā. Pēdējais mēģinājums glābt Zemgali notika 1300. gadā, kad divi zemgaļu sūtņi kopā ar Rīgas arhibīskapu ieradās Romā ar sūdzībām par Vācu ordeni. Bet arī pāvesta labvēlīgā nostāja nespēja mainīt reālo varas sadalījumu.

2. Krusta kari Baltijā

Äbers, Benno

«Zur päpstlichen Missionspolitik in Lettland und Estland zur Zeit Innocenz' III»
Commentationes Balticae, Bd. IV/V, Bonn 1958

Biļķins, Vilis

«Die Autoren der Kreuzzugszeit und das deutsche Milieu Livlands und Preussens»
Acta Baltica, Bd. XIV, Königstein im Taunus
«Kursa un kuršu cīņas» Lincoln, USA 1967
«Zemgaliešu brīvības cīņas» Minneapolis, 1973
«Viestarts kā zemgaliešu valstsvīrs» New York, 1953

Christiansen, Eric

«The Northern Crusades: The Baltic and Catholic Frontier 1100—1525»
Minneapolis, 1980 (University of Minnesota Press)

Eckert, W.

«Die kurische Landschaft Ceklis. Untersuchungen zur Geschichte des Kampfes um Südkurland zwischen dem Deutschen Orden und Litauen»
Altpreussische Forschungen, 1943

Jakštas, Juozas

«Das Baltikum in der Kreuzzugsbewegung des 14. Jhs. (Die Nachrichten Philipps de Mézières über die baltischen Gebiete)»
Balt. Forschungsinstitut, Bonn 1959

Maccarrone, Michele, Ed.

«Gli inizi del cristianesimo in Livonia-Lettonia» Libreria Editrice Vaticana, Pontificio Comitato di Scienze Storiche. Atti e Documenti 1. Città del Vaticano 1989

Schmandt, Raymond H.

«The Gotland Campaign of the Teutonic Knights, 1398—1408» AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. VI, No. 4, 1975

Smith, Jerry C. & Urban, William L. Ed.

«The Livonian Rhymed Chronicle»— Translation with an Historical Introduction, Maps & Appendices
Bloomington, Ind. 1977

Stepiņš, P.

«Durbes kauja 1260. g.» Liepājas Vēstures un mākslas muzejs, 1967

Svābe, Lidiņa

«Junkurs Kārlis krita Durbes kaujā»
«Dzimtenes kalendārs» 1983, lpp. 169—178

Wies, Ernst Wilhelm

«Bernhard von Clairvaux»
«Damals»— Zeitschrift für geschichtliches Wissen, Dez. 1980

3. LIVONIJA — SVĒTĀS MARIJAS ZEME

Livonijas konfederācija

Feodālo valsts veidojumu, kas radās Latvijā un Igaunijā pēc krusta kariem, sauca par Livoniju — Svētās Marijas zemi. Bija mainījies arī Livonijas nosaukuma jēdziens: agrāk tas apzīmēja lībiešu apdzīvotu zemi, bet tagad nosaukums aptvēra bīskapu un Livonijas ordeņa (Vācu ordeņa livoniešu atzarojums) visu pārvaldīto teritoriju — gandrīz to pašu teritoriju, kas krievi vēlāk aptvēra neatkarīgās valstis Igauniju un Latviju. Livonija kļuva par piecu reliģisku valstiņu konfederāciju, kuru kopā saturēja vienīgi aizsardzība pret ārējo ienaidnieku, atsevišķas kopīgas tirdzniecības intereses un gribā turēt vietējos iedzīvotājus savā varā.

Livonijas konfederācija pilnībā atspoguļoja viduslaiku feodālo frakcionismu. Valsts ziemeļu daļu no 1219. līdz 1227. g. un no 1234. līdz 1346. g. pārvaldīja Dānija. Tallinas (Rēveles) bīskapam nebija laicīgas varas savā teritorijā. Garīgā pārvalde aptvēra visu bijušo dāņu Igauniju, ko 1346. gadā atpirka Livonijas ordenis. Turklāt šis bīskaps bija pakļauts nevis arhibīskapam Rīgā, bet gan dāņu arhibīskapam Lundā — Dienvidzvidrijā, kas toreiz piederēja Dānijai. Pārējo bīskapu garīgās bīskapijas arī nesa-krita ar viņu laicīgo bīskapiju teritorijām. 1255. gadā Rīgas bīskapu paaugstināja par arhibīskapu un viņa senioritātes tiesības neaprobežojās tikai ar Livonijas bīskapijām (atskaitot Tallinas), bet viņš bija priekšnieks arī bīskapiem Prūsijas Vācu ordeņa valstī. Savās laicīgajās mazvalstiņās bīskapi bija pilnīgi neatkarīgi arī tad, ja Rīgas arhibīskaps formāli skaitījās viņu seniors. No otras puses — Kurzemes bīskapam, līdzīgi Prūsijas bīskapiem, vajadzēja būt arī Vācu ordeņa brālim Prūsijā. Šis noteikums neattiecās uz pārējiem Livonijas bīskapiem. Stāvoklis sarežģījās vēl vairāk, kad, sākot ar 1508. gadu, Rīgas arhibīskapu uzskatīja nevis par domkapitula ievēlētu, bet pāvesta ieceltu. Tā arī Romas kūrīja bieži tika iejaukta Livonijas iekšējos strīdos.

Livonijas konfederācijas priekšgalā formāli bija Rīgas arhibīskaps, bet Livonijas ordeņa mestram piederēja galvenā militārā vara. Saskaņā ar senioritātes principu arhibīskaps bija noteicējs arī Livonijas bagātākajā un nozīmīgākajā pilsētā — Rīgā. Kad karalis Habsburgas Rū-

Livonijas konfederācija. [ordensområde — Ordeņa apgabals (teritorija), biskopsdöme — biskapija]

dolfs (*Rudolf von Habsburg*) 1274. gadā deva ordeņa mestram laicīgo jurisdikciju pār rīdziniekiem, sākās ilgas ķildas starp arhibīskapu un ordeni. Rīgas pilsoņi izmantoja šo sāncensību, lai izkarotu sev lielāku patstāvību. Rīgas pilsētai bija 750 km² liels, pašai savs patrimonialais apgabals, kas apgādāja pilsētu. Pilsoņiem citās, mazākās Livonijas pilsētās nebija ne tuvu tāds stāvoklis un tādas tiesības, pat tajos gadījumos ne, ja pilsētām bija liela nozīme tirdzniecībā un zemes pārvaldē. Pretstatā laukiem, pilsētās iedzīvotāji pārsvarā bija vācu tautības. Tomēr vāciešu procents visu Livonijas iedzīvotāju starpā bija mazs.

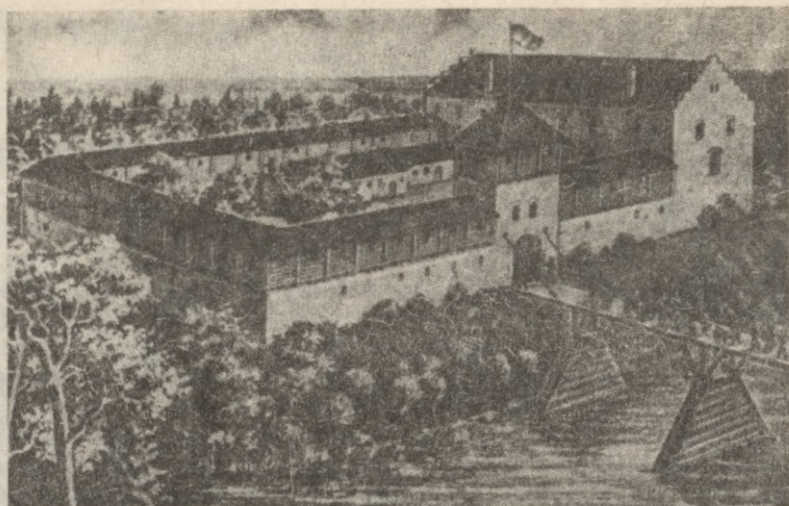
Livonijas ordenis

Vācu ordeņa Livonijas atzarojums bija militāri un ekonomiski visstiprākā daļa konfederācijā. Ordeņvalsts bija izaugusi no tām teritoriālām kvotām, ko ordenis bija saņēmis kā lēni no Rīgas biskapa. Ordeņmestrs formāli skaitījās arhibīskapa vasalis, un tas kļuva par iemeslu nepārtrauktam konfliktam abu vadošo spēku starpā. Ordeņvalsts kopējā platība bija ap 67 000 km², un tās teritorijā atradās Livonijas svarīgākās pilsētas un ostas. Kā mēs redzēsim, Rīgai bija īpašs stāvoklis. Livonijas ordenis bija radījis stingri centralizētu kareivju un ierēdņu valsti. Ordeņa priekšgalā atradās ordeņmestrs, kura rezidence sākumā bija Rīgā, vēlāk Cēsīs. Livonijas ordeņmestru uz mūžu iecēla Vācu ordeņa virsmestrs Prūsijā, bet, sākot ar 15. gadsimta beigām, virsmestram vajadzēja vienīgi apstiprināt Livonijas ordeņa kapitula ievēlēto kandidātu. Ordeņa kapitulā bija 20—40 ordeņa pavēlnieku: fogti un komturi. Ordeņmestra varu bez kapitula ierobežoja arī padome, kas sastāvēja no pieciem ordeņa ierēdņiem. Viņiem šis uzdevums bija formāli jāpilda tikai vienu gadu un viņi bija atbildīgi ordeņa kapitula priekšā. 15. gadsimtā ordeņa brāļu kopējais skaits bija 400—500, bet tad saruka līdz 120—150. Sākot ar 1489. gadu vestfāļu cilmes dzimtas kļuva par noteicējām Livonijas ordeni.

Ordeņa valsts bija saimnieciski apmēram četrdesmit mazākos apgabalos, kurus pārvaldīja fogti. Komturi savukārt rūpējās par aizsardzību un uzturējās savās rezidencēs — stipri nocietinātās pilis. Ordeņa vasaļiem nebija nekādas politiskas varas un nebija arī tiesību nedz aplikt ar nodokļiem, nedz sodīt lēņa zemniekus. Viņu lēņi bija mazi; izņēmums bija vienīgi dāņu Ziemeļgaunija. Ordenis nebija īpaši atkarīgs no vasaļu piedalīšanās karaspēkā, jo smago kavalēriju komplektēja no ordeņbrāļu rindām. Tāpat kā pārējiem bruņinieku ordeņiem, Vācu ordeņa galvenais uzdevums bija cīnīties pret neticīgajiem un censties pievērst tos kristīgai ticībai. Kad Prūsija un Livonija bija kristītas un arī Lietuva pieņēmusi kristīgo ticību, ordenis savu uzdevumu bija paveicis. Nu tas uzņēmās vācu civilizācijas un kultūras aizstāvju funkciju Livonijā, kuru uzskatīja par vācu kultūras priekšposteni iepretim aziātiskajai Krievijai. Arī šī jaunā loma sākumā neradīja lielākas problēmas: Lietuva paplašināja savu valsti uz Krievijas rēķina, kas bija sadalīta un vāja. Livonijas pierobežā ar Krieviju un Lietuvu laiku pa laikam izcēlās nelielas sadursmes, kuras ātri varēja

Olava Magnusa Livonijas karte no 1539. g.

Ordeņa pils rekonstrukcija Grobiņā no 18. gs.

likvidēt. Arī ordenis nevarēja paplašināt savas robežas viņpus Livonijas, bet spēja sēkmīgi cīnīties par hegemoniju Livonijas konfederācijā, lai sasniegtu analoģu stāvokli kā Vācu ordenis Prūsijā.

Vācu ordenim bija intereses arī Zviedrijā. 1398. gadā ordeņa spēki uzbruka pirātiem («Vitālija brāļiem»), kas bija nostiprinājušies Gotlandē un ievērojami apgrūtināja kuģniecību. Konrāds fon Jungingens (*Konrad von Jungingen*) ar savu ordeņa karaspēku padzina Stenu Stūri (*Sten Sture*) un jūras laupītājus un atjaunoja salā kārtību. Tikai samaksājot lielu izpirkšanas maksu, Dānijas karaliene Margarēta 1408. gadā varēja atgūt Gotlandi. Pateicoties dāvinājumiem un novēlējumiem, Vācu ordenis kļuva par Orstas (*Ärsta*) muižas īpašnieku Austrumhāninges (*Österhaninge*) draudzē, pašreizējā Hāninges (*Haninge*) pagastā Sēdermanlandē. Netālu no pašreizējās Orstas pils vēl šodien ir redzamas ordeņa brāļu muižas celtnu atliekas. 1467. gadā ordenis pārdeva muižu zviedru augstmanim Ērikam Akselsonam Totam (*Erix Axelsson Thott*).

Livonijas bīskapu valstiņas

Pretstatā ordeņa valstij Livonijas bīskapijām bija cits raksturs. Livonijas latviešu daļā bija divas bīskapijas: Rīgas un Kurzemes. Rīgas arhibīskapam bija vislielākā

Zobenbrāļu ordeņa zīmogs. 1221.—1232. g

Rīgas pilsētas 1226. g. zīmogs.

Rīgas Doma kapitula 1234.—1269. g. galvenais zīmogs.

bīskapija (18 000 km²), Kurzemes — vismazākā (4500 km²), kuru bez tam ordeņa pārvaldītie apgabali sašķēla trīs daļās. Bīskaps savus ienākumus ieguva no tā sauktajām domēnēm, kas bija pakļautas tieši viņam. Pārējo zemi viņš izdeva vasaļiem kā lēņus. Bīskapa militārais izlases karaspēks bija vasaļu smagā kavalērija, un lēņi viņiem tika piešķirti kā atalgojums par dienestu bīskapu armijā. Vasaļi apzinājās savu militāro varu un izmantoja to, lai iegūtu aizvien lielāku ekonomisko un politisko ietekmi. Viņu lēņi bija daudz lielāki par ordeņa vasaļu lēņiem, un viņi baudīja tiesības piedzīt nodokļus un pieprasīt kļaušas, kā arī spriest tiesu saviem zemniekiem. Vasaļi veidoja spēcīgu «spiediena grupu» bīskapijā un tiecās paplašināt savas tiesības gan uz zemnieku, gan bīskapu rēķina.

Kā jau minēts, konfederācijā notika nepārtraukta iekšēja cīņa. Ieilgusi ķilda starp ordeni, arhibīskapu un rīdziniekiem beidzās ar pilsētas un arhibīskapa sakāvi. Redzot, ka viņa spēks ir nepietiekams, arhibīskaps turpināja ķildu diplomātiskiem līdzekļiem, iesaistot tajā arī pāvestu. Tomēr šī spēkošanās arhibīskapam deva niecīgus panākumus. No otras puses, ordenim savukārt neizdevās iegūt pilnīgu hegemoniju Livonijā. Šī nepārtrauktā spēkošanās deva vasaļiem un Rīgas pilsoņiem izdevību palielināt savas tiesības. Vasaļi sapulcējās savā «Manntag», kur iztirzāja kopīgo interešu jautājumus. Pēc smagās sakāves, ko Vācu ordenis cieta pret lietuviešu — poļu karaspēku 1410. gadā pie Tannenbergas Prūsijā, sākās ordeņa norieta periods. Tas deva iespēju arhibīskapam pārņemt iniciatīvu savās rokās, organizējot Livonijas landtāgu ar četrām kūrijām: bīskapu prelātu, ordeņa vadības, vasaļu un pilsētu pārstāvju. 1422. gadā jaunais landtāgs sanāca uz savu pirmo sesiju Valkas pilsētā, lai apspriestu Livonijas iekšējos jautājumus. Trīs no kūrijām bieži apvienojās pret ordeni un pēc Livonijas ordeņa sakāves kaujā pret Lietuvu 1435. gadā tika nolemts, ka karu drīkst uzsākt tikai tad, kad landtāgs tam devis savu piekrišanu. Tomēr jautājumā par zemnieku bēgšanas ierobežošanu pretrunas bija tik dziļas, ka nevarēja pieņemt nekādu kopīgu lēmumu.

Vasaļi un zemnieki

Pēc politiskās un reliģiskās brīvības zaudēšanas 13. gadsimtā vietējie iedzīvotāji nebūt nezaudēja savu personisko brīvību, īpašumus vai tiesības nēsāt ieročus. Karš beidzās ar miera līgumiem, kas nebūt nenozīmēja vietējo iedzīvotāju

beztiesību. Arī vietējie kungi un bajāri, kas pieņēma kristīgo ticību, paturēja lielu daļu savu tiesību. Vecās sabiedriskās iekārtas noārdīšana bija lēns process. Vietējie dižcilši vispirms pazaudēja tikai politiskās rīcības brīvību, bet ar laiku mainījās vasaļu uzdevumi un stāvoklis. Ilgie miera gadi un šaujamo ieroču ieviešana noveda pie tā, ka bruņinieki kļuva lieki. Bruņinieks pārvērtās par muižnieku un tiecās izmantot savu varu, lai sasniegtu arvien lielāku labklājību un politisko ietekmi uz sava lēņa kunga un savu zemnieku rēķina. Šī tendence kā sarkans pavediens vijas cauri visai Livonijas muižniecības vēsturei. Šīs pārmaiņas skāra arī vietējos bajārus: mazākā daļa tika uzņemta vācu muižniecībā un pārvācojās, pārējie pamazām nonāca zemnieku stāvoklī vai arī veidoja atsevišķu brīvzemnieku grupu — kā Kurzemē.

15. gadsimta sākumā Livonijas labība bija pieprasīta un labi samaksāta prece Rietumeiropas tirgū. Lai izmantotu šo konjunktūru, muižnieki — vasaļi centās pārdot, cik daudz vien iespējams, un piespiest zemniekus atteikties no arvien lielākas savas ražas daļas. Muižnieki pārņēma arī ievērojamu zemnieku zemes platības. Zemnieku stāvokli vēl vairāk pasliktināja neraža un mēris, kas daudzus zemniekus noveda parādu atkarībā no muižas. Tie, kas nespēja atmaksāt parādus, bija spiesti atstrādāt muižniekam, tā daudzi nonāca parādu verdzībā. Tāpēc 15. gadsimtā zemnieku bēgšana uz citiem apvidiem kļuva par masveida parādību. Muižnieki centās savus parādniekus piespiest dot zvērestu, ka viņi neatstās savu kreditoru, kamēr parāds nebūs samaksāts, bet tas maz ko līdzēja. Tā kā Livonija bija konfederācija, zemniekam nevajadzēja bēgt tālu, lai pārklūtu kādai robežai. Dabūt bēgli atpakaļ bija grūti. Muižniekiem vajadzēja darbaspēku, un viņi labprāt deva bēgļiem patvērumu. Kreditori varēja pieprasīt zemnieku izdošanu, bet tas prasīja dārgu un ilgstošu tiesāšanos ar nedrošu galaiznākumu. Tādēļ vasaļi Tartu (Dorpatas) bīskapijā 1458. gadā nolēma pieprasīt zemnieku kustības brīvības ierobežošanu, motivējot ar to, ka «bruņinieks nevar cīnīties, ja zemnieks viņu nebaro». Bīskaps piekāpās vasaļu prasībām, un tajā pašā gadā tika ieviests jauns jēdziens «Erbbauer» t. i., pie nomas vietas saistīts zemnieks (zemnieks, ko muižnieks manto kopā ar zemi). Saskaņā ar jauno kārtību zemnieku izdošanas lietas kārtoja īpašs tiesnesis¹, kas bez lielām

¹ «Hakenrichter», salīdzinājumā ar «Hakenbauer», vācu «Haken» — latīņu «uncus — platības mērs.

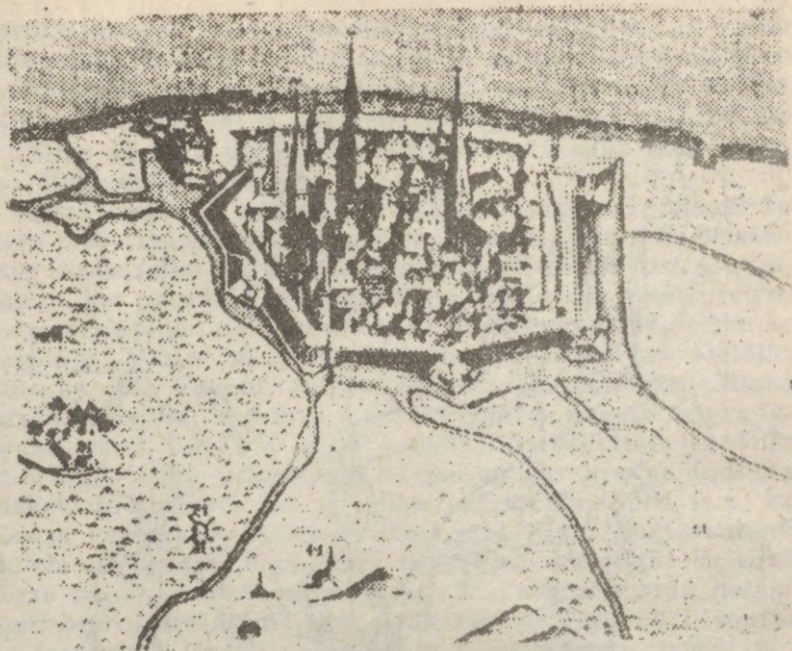
formalitātēm varēja izdot notverto zemnieku tam vasalim, kas spēja pierādīt, ka bēglis ir ierakstīts viņa muižas parādu grāmatā (*Wackenbuch*). 1494. gadā jauno kārtību ieviesa arī Rīgas bīskapijā, un 16. gadsimta pirmajā pusē tā izplatās pārējās Livonijas daļās. Šis attīstības sekas bija zemnieku atbrīvošana no kara dienesta, un 1507. gadā tiem aizliedza nēsāt ieročus. Tomēr princips, ka zemniekam jāpiedalās valsts aizsardzībā, netika atcelts. Kad 1558. gadā zemes kungiem bija nepieciešama zemnieku palīdzība, viņi vairs nemācēja lietot ieročus un viņiem arī nebija lielas vēlēšanās to darīt. Pamazām tika ierobežota jebkāda migrācija, kaut bezzemnieki un lauku amatnieki Livonijas konfederācijas laikā joprojām varēja brīvi pārvietoties. Visi šie ierobežojumi lika pamatus dzimtbūšanai, kas vēlāk, krievu valdīšanas laikā, tuvojās īstai verdzībai. Romas tiesību principi, kurus 16. gadsimta 30. gados pārņēma Livonijā, veicināja šo attīstību.

Vasaļi turpināja nostiprināt savu varu. Izmantojot bīskapu naudas grūtības, viņi izkaulēja sev vēl lielākas privilēģijas, piemēram, paplašinātas mantošanas tiesības. Tās attiecināja arī uz viņu meitām un blakus liniju radniekiem.

Tirdzniecības pilsēta Rīga

Rīgu — Latvijas lielāko un svarīgāko pilsētu Daugavas augštecē pie nelielas attekas — pēc valdošā uzskata 1201. gadā dibinājis bīskaps Alberts. Rīgas pilsētas dibināšanas gadskaitlis nav pierādāms ar kādu dokumentu vai valdnieka izdotu privilēģiju un, domājams, ka tāds arī nekad nav bijis. 1200. gadā apkaimes libieši noslēdza mieru ar bīskapa ļaudīm, un zeme, uz kuras atradās tirdzniecības faktorijs, pārgāja bīskapa īpašumā. 1201. gadā pāvests apstiprināja Alberta līgumu ar libiešiem, un to tad arī uzskata par pilsētas dibināšanas gadu. Vienlaikus tika izdots aizliegums iebrukt zemgaļu ostā — «portus Semigallie» (*Chron. Liv.*, IV, 5—7), un tādējādi Rīga ieguva monopoltiesības visa veida tirdzniecībā.

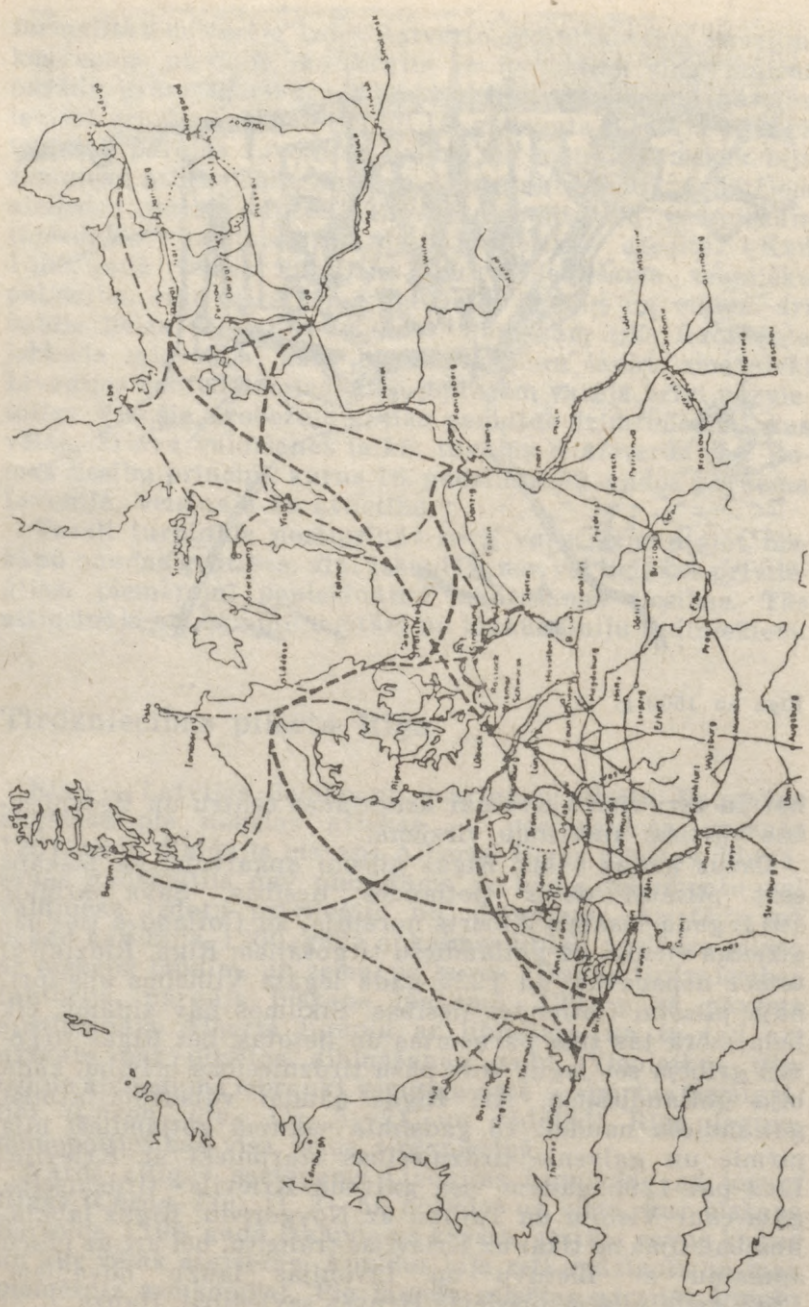
Vārds «Rīga» sastopams Livonijas hronikā: «ad locum Rige» (*Chron. Liv.*, II, 2—5), norādot uz vietu, kur bīskaps Bertolds, 1198. gadā izkāpdams krastā, atstāja savus kuģus un kur vēlāk atgriezās. Apvidus bija reti apdzīvots un maz piemērots zemkopībai. Pie jaunās pilsētas atradās libiešu apmetne, bet arheoloģiskie izrakumi rāda arī kuršu klātbūtni šai apkaimē. Iesākumā pilsētas teritorija aptvēra 16

Rīga ap 1500. g.

ha. Tā ātri vien kļuva par kristīšanas centru un tirdzniecības vārtiem austrumu virzienā.

Dažus gadus vēlāk Rīgas pilsoņi apgalvoja, ka bīskaps esot pilsētai devis Gotlandes tiesības. Savā atbildē 1211. gadā bīskaps Alberts norādīja, ka Gotlandes tiesības attiecas vienīgi uz gotlandiešu tirgotājiem Rīgā. Rīdzinieki tomēr nepadevās, un 1225. gadā legāts Vilhelms apstiprināja pilsētai Gotlandes tiesības. Sīkumos nav zināms, cik lielā mērā tās tika pārņemtas un lietotas, bet Rīgas tirgotāji gribēja sev iegūt tādu pašu tirdzniecības brīvību, kāda bija gotlandiešiem. Arī Rīgas naudai vajadzēja atbilst gotlandiešu naudai. 13. gadsimta sākumā gotlandieši bija pirmie un galvenie tirdzniecības starpnieki ar Krieviju. Līdz pat 1293. gadam visa galvenā Krievijas tirdzniecība gāja caur Visbiju un Tallinu uz Novgorodu. Rīgas labklājība balstījās ne tikai uz Krievijas tranzītu, bet arī uz preču apmaiņu ar Lietuvu un Livonijas lauku novadiem. 1282. gadā pilsēta pieslējās Hanzas savienībai. Hanza mēr centās turēties ārpus vietējām kildām un militāriem

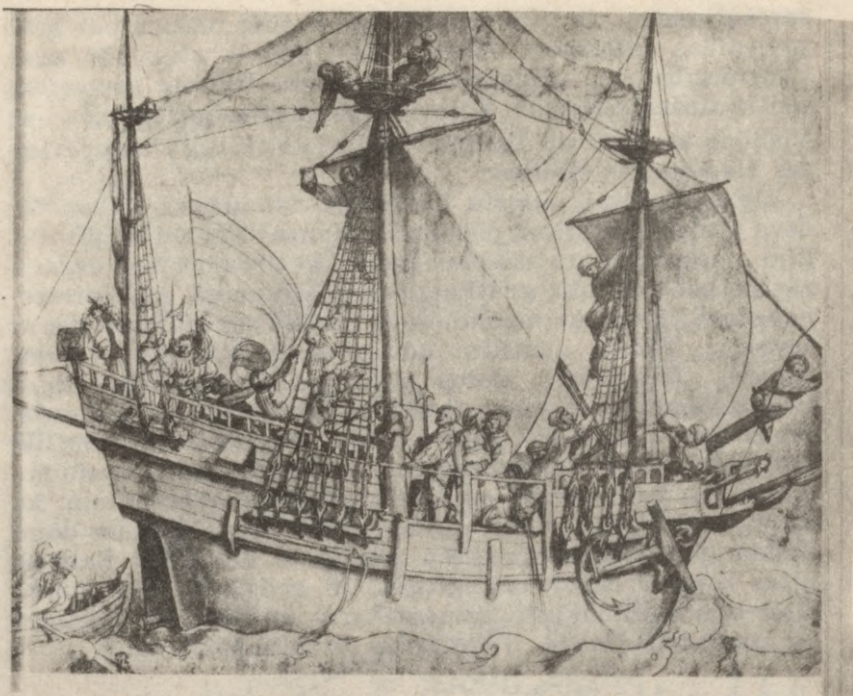
sarežģījumiem, ja vien tie tieši vai netieši nenāca par labu savienības interesēm. Hanza īpaši centās stiprināt savu tirdzniecības un transporta monopolu. Hanzas savienības centrs tirdzniecībai ar Krieviju pamazām pārvietojās no Visbijas uz Rīgu un Tallinu. 13. gadsimtā Rīgā tika ieviestas Hamburgas tiesības.

Rīgas tirgotāji augstu novērtēja tās priekšrocības, ko deva piederība Hanzai, piemēram, Hanzas līgumu un privilēģiju aizsardzību un tās plaši sazaroto tirdzniecības organizāciju, bet tiem bija grūti atzīt ierobežojumus. Asas pretrunas starp Hanzu un holandiešiem izcēlās par tirdzniecību ar Livoniju. Hanza aizliedza holandiešiem mācīties vietējās valodas, lai kavētu tiešos tirdzniecības sakarus. Rīgas tirgotāji sajuta, ka viņus ierobežo Hanzas augstie pārvadāšanas tarifi, un 1426. gadā nonāca līdz atklātam konfliktam starp Rīgu un Hanzas savienību par kravas vedumu maksu un tirdzniecību ar holandiešiem. Par spīti tam, ka Hanza vairākkārt rikoja blokādi pret Rīgas kuģiem dāņu Zundā (*Öresund*), holandiešu pieaugošo klatbūtni Baltijas jūras baseinā neizdevās apturēt. 16. gadsimta vidū holandieši bija nodibinājuši tiešus sakarus ar Rīgu un Livoniju un izspieduši Hanzu. Tā atradās tuvu sabrukumam.

Rīgas pilsoņi

Ikviens, kas mācēja kādu amatu vai nodevās tirdzniecībai un samaksāja nelielu iestāšanās naudu, varēja kļūt par Rīgas pilsoni. Pilsēta izveidojās par savdabīgu brīvības salu parādos iegrimušiem zemniekiem un visiem, kam bija grūti sadzīvot ar vasaļiem vai ar citu augsto virsvaldību. Rīgas pilsoņi nāca no visām apkārtējo zemju tautībām. Nacionālām atšķirībām viduslaikos bija mazāka nozīme, jo atšķirīgie nogrupējumi balstījās uz citiem pamatiem. Vispirms tā bija piederība pie dažādām konfesijām, tad starp izglītotiem (tiem, kas prata latīņu valodu, mācēja lasīt un rakstīt) un neizglītotiem, kā arī starp bagātiem un nabagiem («divites et pauperes»). Dažkārt šīs līnijas sakrita ar tautībām: krievi bija pareizticīgie, bagātie lieltirgotāji gandrīz vienīgi vācieši, un bagātībai līdzī nāca politiskā vara. Amatniekus, namsaimniekus un sīktirgotājus, kas veidoja Rīgas iedzīvotāju vairākumu, veidoja gan-latvieši, gan

Hanzas tirdzniecības ceļi uz Krieviju 1370. g. Ievēroj! — pārvietojums no Visbijas uz Tallinu un Rīgu. [- - - - - Jūras ceļi; — — — — — Zemes ceļi; Kuģojamas upes]

Hanzas kravas kuģi (*kogge*) kuģošanai Baltijas jūrā ap 15. gs.

vācieši un libieši. Kā izriet no Rīgas «Liber Debitorum 1286.—1352.», latviešiem un libiešiem piederēja ievērojama daļa tirdzniecībā. Sabiedrības zemākajā slānī bija bēgļi no laukiem.

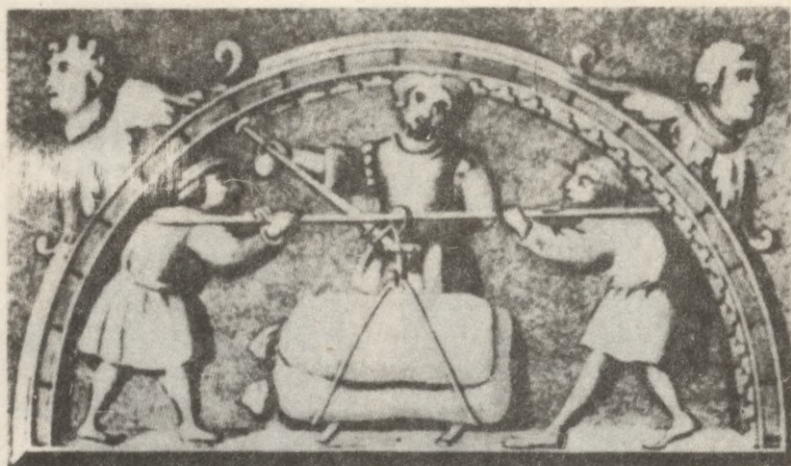
Starp Rīgas iedzīvotājiem ātri izveidojās interešu kopība. Ap 1210. gadu tiek pirmo reizi pieminēti rīdzinieku vecākie (*seniores*); tie aizstāvēja iedzīvotāju kopīgās intereses. 1226. gadā tiek minēti Rīgas rātskungi (*consules*), kuri sākumā bija 12 un kurus ievēlēja pilntiesīgie pilsoņi uz vienu gadu. Rāte uzskatīja sevi par pilnīgi neatkarīgu kā no bīskapa, tā ordeņa. Rīgas pilsoņu tiekšanās pēc autonomijas bija pretrunā ar bīskapa un ordeņa mērķiem. Rīgas pilsētas fogts kļuva par rātes augstāko ierēdņi, bet viņam nebija nekādas jurisdikcijas pār bīskapa vai ordeņa ļaudīm. 14. gadsimtā radās tradīcija ievēlēt rātskungus uz mūžu un vienīgi no lieltirgotāju aprindām, vēlāk pat vienīgi no atsevišķām ģimenēm. Nu jau rātskungu skaits sasniedza 16, un bez viņiem bija arī vairāki birģermeistari.

Viduslaiku pilsētām bija raksturīgas tā sauktās brālības

Rīgā kaltā zviedru nauda.

vai ģildes (*Confratria*). To darbība izpaudās savstarpejā palīdzībā, garīgās (religiskās) dzīves sekmēšanā un saviešīgos saietos. 14. gadsimtā Rīgā bija daudz ģilžu. Vispazīstamākā bija Svētā Krusta ģilde, kurā mēdza pulcēties latviešu un lībiešu zvejnieki. Privilēģiju rakstu (t. i., atļauju) zvejniekiem izdeva jau 13. gadsimta 20. gados, ģildes šrāgas ir zināmas no 1252. gada, kaut arī tikai norakstā no 15. gadsimta, un šī noraksta ticamība tiek apšaubīta. Ar laiku arodu saites brālībās izpaudās arvien skaidrāk un atsevišķās arodu grupas dēntās aizsargāt sevi pret konkurenci no ārpusē. Tādā veidā pamazām izauga cunftes ar saviem noteikumiem.

Svēršana Rīgas ostā.

1354. gadā nodibinājās Lielā jeb Marijas gilde, kurā pulcējās turīgie tirgotāji. Amatnieki un sīkākie tirgotāji savukārt apvienojās Mazajā jeb Jāņa gildē. Iesākumā iestāšanās noteikumi bija samērā liberāli, bet tad atsevišķās cunftēs sāka izpausties arvien lielāks protekcionisms un nostāja pret «nevāciem» (*Undeutsche*). Šis diskriminācijas pamatā tomēr galvenokārt bija amata un sociālie apstākļi. Vairākos senas izcelsmes «palīgamatos» pilnīgi dominēja latvieši un libieši. Lielās un Mazās gildes starpā valdīja izteiktas pretiltības, jo turīgie tirgotāji centās paplašināt un nodrošināt savu varu uz citu grupu rēķina.

Arhibīskaps un ordenis

Par spīti neatkarīgajam stāvoklim, ko baudīja Rīgas pilsoņi, politiskā ziņā Rīga nebija «brīva pilsēta». Kā jau norādīts, Rīgas arhibīskaps uzskatīja sevi par galveno ne vien Rīgā, bet visā Livonijā un pieprasīja sev kā garīgo, tā politisko virsvadību konfederācijā. Livonijas ordeņa mestri neatzina arhibīskapa pretenzijas un pūlējās iekļaut Rīgu un bīskapijas savā varas sfērā.

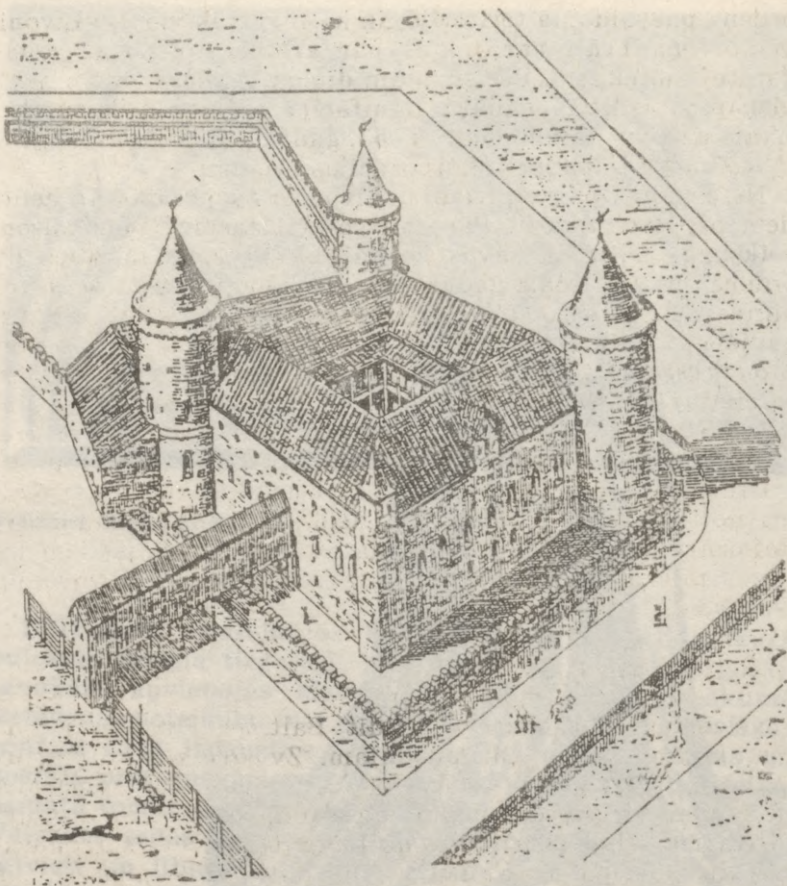
Nesaskaņas saasinājās, kad Habsburgas Rūdolfs 1274. gadā piešķīra ordeņa mestriem laicīgo jurisdikciju pār Rīgu. 1297. gadā konflikts nonāca līdz bruņotām sadur-

Livonijas galma dāma (Alberta Direra zīmējums, 1521. g.)

smēm starp rīdziniekiem un ordeni, un 1330. gadā ielgusi ķilda beidzās ar pilsētas sakāvi. Turpmāk ordenis saņēma pusi no tiesu ienākumiem un Rīgas pils komturs drikstēja piedalīties rātes sanāksmēs. Lai turētu Rīgu paklausībā, ordenis nopirka Daugavgrīvas klosteri un uzcēla tur cietokšni. Tas tika darīts, lai ordenis vājadzības gadījumā varētu bloķēt Rīgas jūras tirdzniecību.

Arhibiskaps, kas atradās militāri vājākās pozīcijās, centās ar Romas kūrijas palīdzību pasvītrot savas tiesības Livonijā. Vairākas reizes pāvesti izslēdza no baznīcas nepaklausīgos ordeņa mestrus, bet ilgstošus panākumus arhibī-

Vecā Ordeņa pils Rīga 1500. g.

kaps neguva: piekukuļot kūrīju, ordeņa mestriem izdevās piedabūt pāvestu mainīt savu nostāju un atkal atzīt ordeņa prasības uz virsvaru pār Rīgu un bīskapijām. Laika posmā no 1300. līdz 1418. gadam astoņi arhibīskapi pēc kārtas bija spiesti pavadīt ilgāku laiku Romā un Avinjonā, lai spētu labāk aizstāvēt savas tiesības. Par spīti sikām uzvarām, arhibīskapu pūles palika bez lielākiem panākumiem. Ar kukuļu palīdzību ordenis panāca, ka pāvests Bonifācijs IX (*Bonifacius*) vairākās bullās no 1393. līdz 1394. gadam pasludināja Rīgas arhibīskapiju par iekļautu Livonijas

ordeņa pārvaldāmā teritorijā un ka turpmāk vienīgi Livonijas ordeņa brāļi varēs kļūt par arhibīskapiem un doma kapitula locekļiem. Pēc smagām diplomātiskām cīņām arhibīskapam izdevās panākt Bonifācija bullu atcelšanu, bet tikai uz īsu laiku. Jau 1451. gadā pāvests Nikolajs V (*Nicolaus*) atjaunoja inkorporācijas lēmumu.

Nesaskaņas par virsvadību Livonijā turpinājās ar neliekiem pārtraukumiem. Par spīti neveiksmēm, Rīgas pilsoņi veiksmīgi noturēja savas pozīcijas. Tāpēc arhibīskaps un ordeņa mestrs 1452. gadā vienojās kopīgi izmantot savas pilnvaras, uzspiežot pilsētai divvaldību. Bet jau pēc diviem gadiem arhibīskaps Silvestrs Stodevešers (*Sylvester Stodewescher*) lauza vienošanos un nesaskaņas turpinājās, šoreiz tajās bija iekļauts arī Zviedrijas reģents Stens Stūre (*Sten Sture d. ä.*) vecākais. Rīdzinieki gan nopostīja ordeņa pili, bet 1492. gadā bija spiesti atkal atzīt divvaldību.

Ordenim tomēr neizdevās uzvarēt arhibīskapu un tālākos notikumus kā ordenis, tā arhibīskaps bija zaudētāji. Reformācijas kustība un ordeņa noriets deva vasaļiem un Rīgas pilsoņiem jaunas iespējas paplašināt savu varu un tiesības.

Livonija un tās kaimiņi

Zviedrijas tiekšanās pārvaldīt Baltijas jūru iesniedzas vēsturē līdz 14. un 15. gadsimtam. Zviedru ekspedīciju uz Igauniju 1220. gadā var vērtēt kā mēģinājumu sacensībā ar dāņiem un vāciešiem gūt ietekmi Livonijā. Cēlonis bija Zviedrijas vēlme atbrīvoties no Livonijas pilsētu starpniecības tirdzniecībā ar Krieviju. Tas būtu panākams, ja šīs pilsētas pakļautu Zviedrijas virskundzībai. Ierosme politiskajai savienībai ar zemēm dienvidos no Somu jūras līča, domājams, nāca no Somijas. Arī vasaļi dāņu Igaunijā izrādīja interesi par šādu atrisinājumu. Magnuss Eriksons turpināja Zviedrijas tiekšanos monopolizēt tirdzniecības ceļus austrumu virzienā. Viņš centās veicināt Livonijas pilsētu un Hanzas pretilšķības, bet šī politika nedeļa gaidīto rezultātu. Plaša starp Rīgu un Hanzu radās simts gadus vēlāk un bez tiešas Zviedrijas līdzdalības. Lai neitralizētu Zviedrijas pretenzijas, jaunais dāņu karalis Valdemārs IV Aterdāgs (*Valdemar Atterdag*) bija pārdevis savu Igaunijas daļu Livonijas ordenim. 1343. gadā Igaunijā izcēlās vispārēja sacelšanās. Igauni lūdza atbalstu, starp citu, arī zviedru Somijā. Palīdzība nemierniekiem pilnīgi atbilda Zviedrijas politikai. Palīgā ieradās flote no Somijas, bet bija jau par vēlu: sacelšanos apspieda 1345. gadā.

Svētā Pētera baznīca ar augstāko koka torni Eiropā — 115 m.
Sagrauta 1941. g.

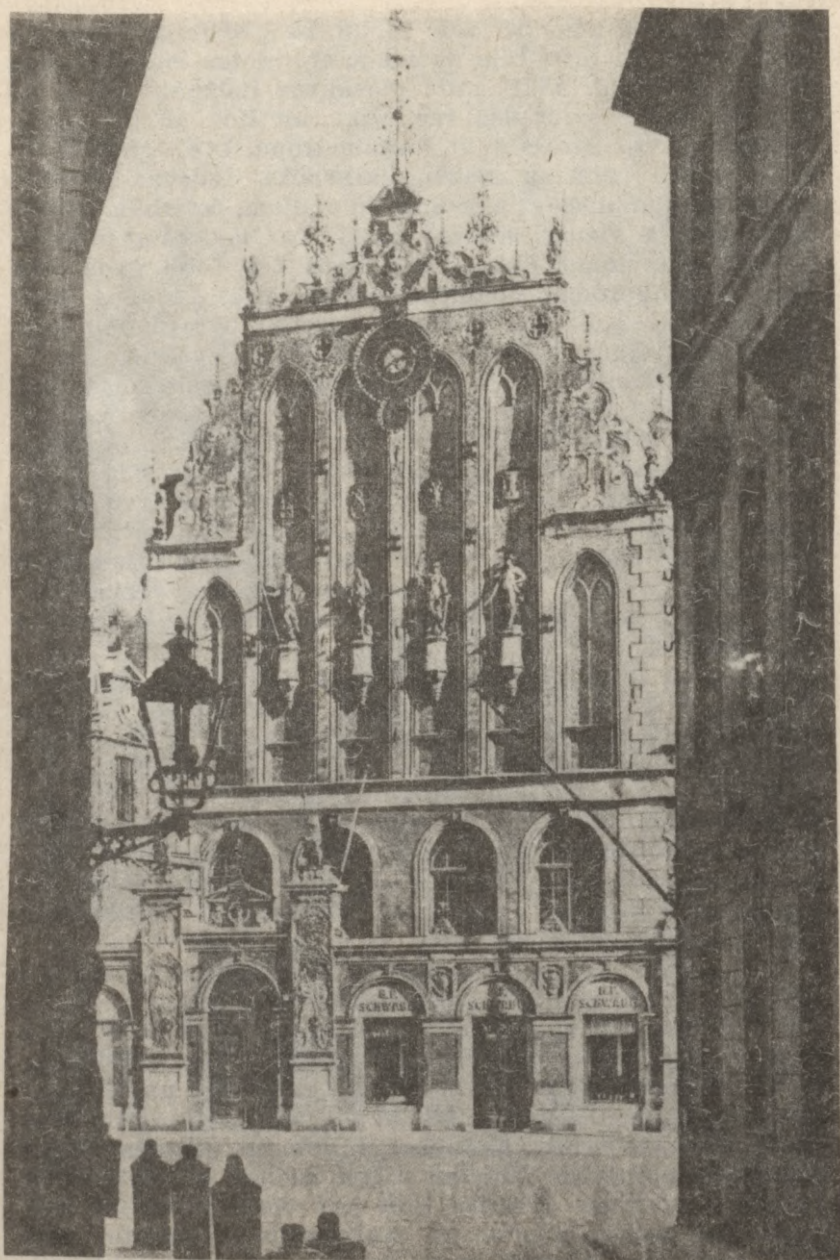
Krievijas vājuma periodā 14. un 15. gadsimtā Zviedrija un Polija — Lietuva bija aktīvi ieinteresētas istenot savus mērķus Krievijā. 1478. gadā Maskavas lielkņazs Ivans II pakļāva sev Novgorodas republiku un līdz ar to ieguva kontroli pār tirdzniecību ar Rietumeiropu. 1481. gadā Livonijai pēkšņi uzbruka krievu karaspēks. Izdevās atvairīt uzbrukumu un noslēgt mieru uz 10 gadiem, bet abām pusēm tas nozīmēja vienīgi atelpas brīdi. Lai nodrošinātu savu stāvokli pie Somu jūras līča, Ivans III 1483. gadā lika uzcelt Ivangorodas cietoksni — tieši pretī ordeņa pilij Narvā. 1497. gadā krievi vērsa spēcīgu uzbrukumu pret Vipuriem (*Viipuri* — *Viborg*) un Nislotei (*Nyslott*).

Livonijas konfederācija bija kļuvusi par anahronismu un uzrādīja neatgriezeniskas iziršanas pazīmes. Ordeņbrāļi vairs nedzīvoja saskaņā ar saviem mūku un bruņinieku solījumiem, un ordenis bija pārvērties par vestfāļu brāļu privātuzņēmumu, kur ikviens rūpējās tikai par savu personisko labklājību. To apzinādamies, mestrs Volters fon Plettenbergs (*Wolter von Plettenberg*) 1498. gada landtāgā panāca īpaša kara nodokļa ieviešanu algotņu vervēšanai. Viņš atzina, ka Livonijas līdzšinējā aizsardzības koncepcija ir novecojusi.

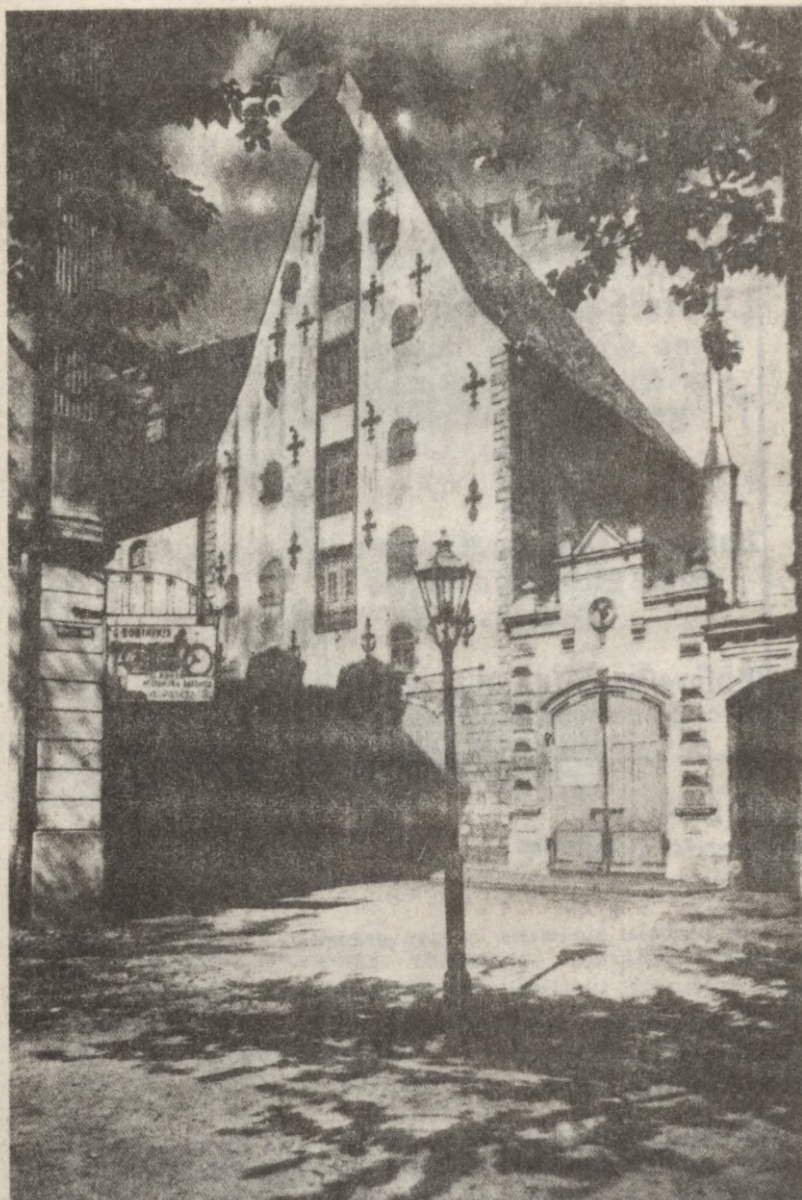
Savienībā ar Lietuvu Plettenbergs 1501. un 1502. gadā uzvarēja krievus un noslēdza mieru uz 6 gadiem. Pēc tam mieru pagarināja vēl vairākas reizes, Maskava ikreiz palielināja savas prasības. Tā krievi 1554. gadā pieprasīja, lai Livonija atsakās no sadarbības ar Lietuvu, bet 1557. gadā — lai Dorpatas bīskapija ikgadus maksā Maskavai 6000 marku lielu nodevu. Neraugoties uz pieaugošo labklājību, kamēr turpinājās nopirktais miers, nekas netika darīts, lai stiprinātu Livonijas aizsardzību. Ordenis un arhibīskaps nemitējās apkarot viens otru.

1525. gadā vācu ordeņa lielmestrs Albrehts (*Albrecht*) atbrīvoja no baznīcas ietekmes prūšu ordeņa valsti un kļuva par Prūsijas pirmo hercogu. Livonijas landtāgā 1526. gadā Rīgas un Tallinas delegāti uzaicināja Livonijas ordeņa mestru Plettenbergu sekot virsmestra piemēram un kļūt par Livonijas hercogu. Pret priekšlikumu nobalsoja bruņniecība visās bīskapijās, un Plettenbergs atteicās. Toties Rīgas pēdējais arhibīskaps Vilhelms loloja cerības ar Prūsijas un Polijas — Lietuvas atbalstu kļūt par visas Livonijas hercogu. Lai iegūtu pilsētu un muižniecības atbalstu, viņš 1546. gadā lika izstrādāt jaunu liturģiju reformētajai baznīcai. To noraidīja gan ordeņa mestrs, gan Doma kapituls.

Kamēr ķildas Livonijā turpinājās, Maskavas lielkņazistes spēks un ietekme pieauga.

«Schwarzhäupterhaus» (Sv. Maurīcija) nams (1477. g.). Stipri nopostīts 1941. g. Pēc 1945. g. padomju okupācijas vara namu uzspridzināja un nojauca.

Veca noliktavas ēka Rīgā.

CATECHISMVS.

Catholicorum

^{Latvis} **Istige pam**

^{Latvis} **macischen / no thēms**

^{Latvis} **Papretsche Galwe gab**

^{Latvis} **blems Chrestites mgeibes.**

^{Latvis} **Pferstan thēms nemacis**

^{Latvis} **gems vhd iounems**

^{Latvis} **bernems.**

Cour

Kungam Petrum Canisium /

thaes Schwetes ratstes

Doctor.

Kbस्प्रेस्स Vilne Vlle / Litto

utre Semmen, pt Danselem Lanz

siclensem expan tho gador.

1555.

Tas *Ta* *ri* *istige pam* *macischen* *no thēms*

65
1555
1555
1555
1555
1555

Titullapa pirmajai zināmajai latviešu grāmatai — katoļu katķismam no 1585. g.

Reformācija

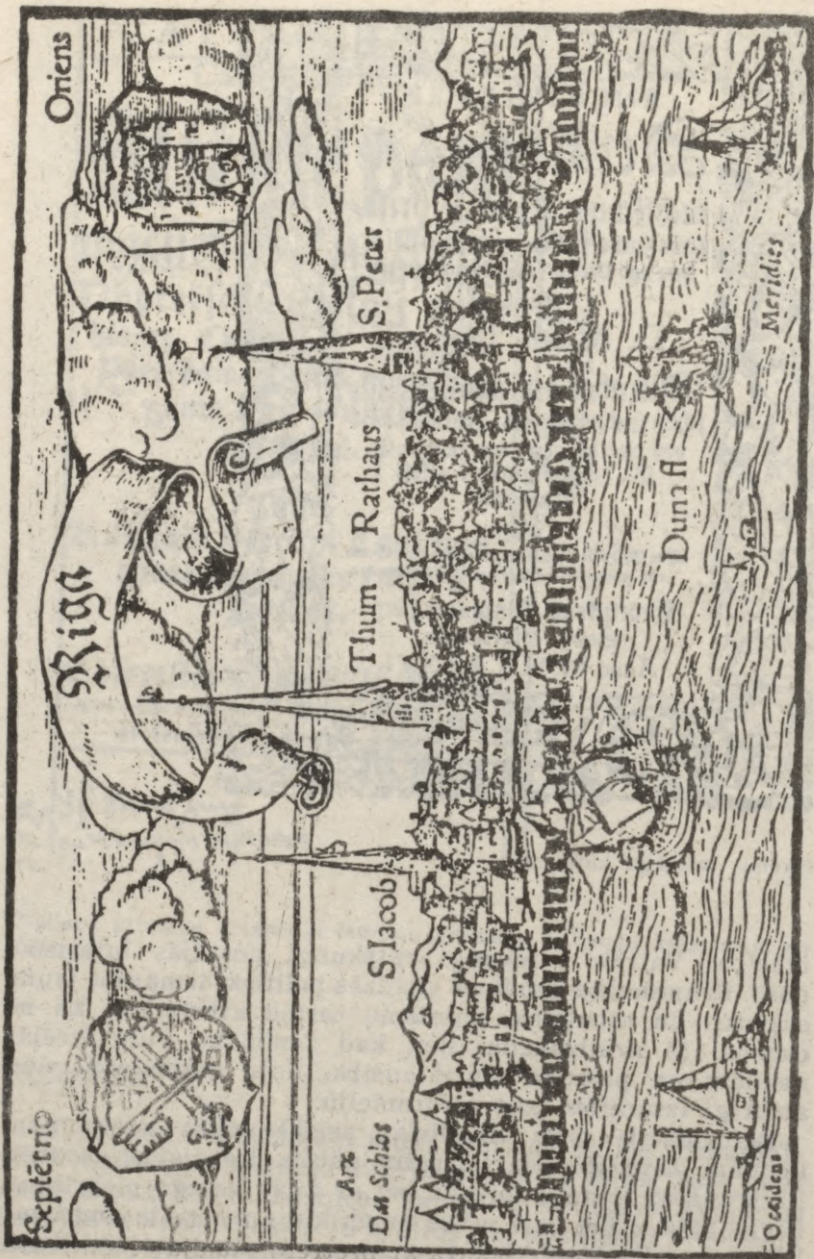
1517. gadā augustiniešu mūks Mārtiņš Luters pienagloja pie Vitenbergas baznīcas durvīm savas 95 tēzes. Tajā pašā gadā Rīgas Pētera baznīcas kapelāns Andreass Knopkens iestājās latviešu sālsnesēju brālībā, lai apkalpotu sālsnesēju altāri. Jau 1522. gadā Knopkens tajā pašā baznīcā sarīkoja atklātu domu apmaiņu un stingri nostājās pret tirdzniecību ar grēku atļaidēm, svēto kultu un relikviju dievināšanu. Rīga bija pirmā pilsēta ārpus Vācijas, kur izplatījās Lutera

Pirmais luterāņu katķisms.

mācība. Vairāki ietekmīgi rātskungi nostājās luterisma pusē. Bruņniecība provincē steidzās politiski izmantot jauno stāvokli un atbalstīja luterismu cerībā atbrīvoties kā no ordeņa, tā arhibiskapa. Bet, kad zemnieku vidū izcēlās nemiers un pieauga nepaklausība, daļa muižnieku sāka atturīgi izturēties pret reformāciju.

Reformācija deva tik lielas priekšrocības ietekmīgām grupām Livonijā, ka to vairs nebija iespējams apturēt. Pretrunā ar Doma kapitulu, bet ar gilžu vecāko piekrišanu Rīgas rāte iecēla pati savus kandidātus mācītāja amatam: Pētera baznīcā Andreasu Knopkenu, Jēkaba baznīcā Silvestru Tēgetmeijeru (*Sylvester Tegetmeyer*) — jaunatnācēju no Rostokas. Vienlaikus Rīgā un citās pilsētās iesākās svētbilžu un kulta priekšmetu postīšana baznīcās. Šajos grauti-

Riga 1548. g.

Livonija pēc kāda Antverpenē 1573. g. iespiesta atlasa.

nos aizgāja bojā daudzi vērtīgi un unikāli mākslas darbi, ko bagātie Rīgas tirgotāji bija ziedojuši baznīcām un klosteriem aizgājušos gadsimtos.

Reformācija sekmēja latviešu rakstu valodas rašanos. Jau ap 1537. gadu Johanam Ekem (*Johan Ecke*) no Jēkaba baznīcas bija sagatavots luterāņu rokasgrāmatas manuskripts (*Enchiridion*) latviešu valodā. Iespiesta šī grāmata ir pazīstama no 1586. gada. Pirmā latviešu grāmata, kas saglabājusies līdz mūsu dienām, ir katoļu katehisms Pētera Kanīzija tulkojumā. Sakarā ar pretreformāciju šo grāmata izdeva Viļņā 1585. gadā un tās vienīgais zināmais eksemplārs glabājas *Carolina Rediviva* bibliotēkā Upsalā, kur tas nonācis kā zviedru kara laupījums.

3. Livonija — Svētās Marijas zeme

Auksi, Peter

«Henry of Livonia and Balthasar Russow: the Chronicler as Literary Artist»

AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. VI. No. 2—3, 1975

Benninghoven, Friedrich

«Der Orden der Schwertbrüder»

Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, Bd. 9, 1965

Bründage, James A.

«Medieval European Colonialism: The Livonian Case»

BSIS, Third Conference on Baltic Studies — 1975 (Stockholm)

«Hunting and Fishing in The Law and Economy of Thirteenth-Century Livonia»

AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XIII. No. 1. 1982

Dollinger, Philippe

«Die Hanse»

Stuttgart 1966

Dunsdorfs, Edgars & Spekke, Arnolds

«Latvijas vēsture 1500—1600»

Stockholm 1964 (Daugava)

Dunsdorfs, Edgars

«Zum Hakenproblem»

Commentationes Balticae. Bd. I. Bonn 1954

Eimer, Birgitta

«Gotland unter dem Deutschen Orden die Komtureit Schweden zu Ärsta»

Innsbruck 1966

Ekdal, Sven

«Die Schlacht bei Tannenberg 1410»

Berlin 1982 (Duncker und Humbolt)

Freed, John B.

«The Friars and German Society in the Thirteenth Century»

The Mediaeval Academy, Pbl. No. 86. Cambridge, Mass. 1977

«The Friars and the Delineation of State Boundaries in the Thirteenth Century»

Essays in Honor of Joseph B. Strayer. Princeton 1976

Hellmann, Manfred

«Die Stellung des livländischen Ordenszweiges zur Gesamtpolitik des Deutschen Ordens vom 13. bis zum 16. Jahrhundert»

BSIS, Third Conferences on Baltic Studies — 1975 (Stockholm)

Klinge, Matti

«Östersjövälden»

Helsingfors 1985 (Söderström & Co)

Krastiņš, E. Ed.

«Feodālā Rīga»

Rīga 1977 (Zinātne)

Niitemaa, Vilho

«Die undeutsch Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter»

Helsinki 1949

«Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter»

Helsinki 1952

Pagel, Karl

«Die Hanse»

Braunschweig 1983

Rauch, Georg von

«Sveriges livländska politik under konung Magnus II Eriksson (1319—1362)»

Historisk tidskrift, nr 1/1928

Rusov, Balthasar

«Livonijas hronika»

Grand Haven, Mi 1976— reprint

Sterns, Indriķis

«Rīgas senā nauda»

Latvijas senatnei 1979

Straubergs, Jānis

«Rīgas vēsture»

New York (1952)

Zutis, J.

«Agrie viduslaiki Latvijā»

Rīga 1948

4. CĪŅA PAR LIVONIJAS MANTOJUMU

Krievi uzbrūk

Neraugoties uz draudīgo situāciju, kādā 16. gadsimta vidū atradās Livonija, ķildas starp konfederācijas locekļiem turpinājās ar iepriekšējo sparū. Kad arhibīskapa Vilhelma pretenzijas uz hercoga kroni nepiepildījās, ordenis piespieda landtāgu pieņemt lēmumu, ka turpmāk laicīgie augstmaņi nevar kļūt par arhibīskapa vietas izpildītājiem (koadjutoriem). Pretrunā ar lēmumu Vilhelms 1555. gadā par savu vietnieku iecēla Kristofu (*Christoph*), Meklenburgas hercoga brāli un luterāni. Ordenis atbildēja ar militāru akciju, iesākot tā saukto koadjutoru karu, un sagūstīja gan Vilhelmu, gan Kristofu, bet Polijas karalis Sigismunds II Augusts piespieda ordeni iecelt atpakaļ gan Vilhelmu, gan Kristofu un noslēgt militāru savienību ar Poliju — Lietuvu aizsardzībai pret Maskavu. Krieviem šis bija ilgi gaidītais iemesls konfrontācijai.

1558. gadā krievu spēki pārgāja Livonijas robežu, un, nesastopot īpašu pretestību, ieņēma Narvu un Tartu. Livonijā neviens nebija gaidījis uzbrukumu. Lielā steigā tika izdots rīkojums, ka katram trešajam karam derīgajam zemniekam jāiet rekrūšos, bet trūka ieroču, paši zemnieki vairs nemācēja ar tiem rīkoties, turklāt muižu īpašnieki baidījās viņus apbruņot. Ordeņa kase bija tukša, arī vācu algotņiem nevarēja samaksāt. Ordeņa mestrs un pēc tam arī arhibīskaps lūdza palīdzību Lietuvā, bet par lietuviešu palīdzību dabūja ieķīlāt Lietuvai gandrīz visas savas pilis. 1560. gadā krievi atjaunoja uzbrukumu. Pēdējā reize vēsturē, kad ordeņa spēki devās cīņā zem sava baltā karoga ar melno krustu, bija pie Ērgemes 2. augustā. Krievi uzvarēja. Pēc tam krita viens cietoksnis pēc otra. Algotņi nodeva pilis krieviem pret brīvības garantiju, bieži vien neizrādot nekādu pretestību.

Lietuva iejaucas

Lietuva, kas bija apvienota personālūnijā ar Poliju, bet citādi rīkojās pilnīgi patstāvīgi, konfliktā ar Ivanu IV nesa galveno militāro nastu. Sigismunds Augusts bija Polijas

karalis un Lietuvas lielkungs (lielhercogs). Lietuvas kanclers Nikolajs Radzivils (liet. *Radvilas*, poliski *Radziwill*) veda sarunas ar Livonijas vadītājiem, un 1559. gadā Viļņā tika parakstīts aizsardzības līgums — «Pacta Protectionis». Lietuviešu vienības ātri apturēja krievus un ieņēma visu Livoniju (izņemot Tartu). Sarunas tika turpinātas un 1561. gada beigās parakstīja jaunu, tā saukto padošanās līgumu — «Pacta Subiectionis», līdz ar ko Livonijas konfederācija beidza pastāvēt, un gan biskapi, gan ordeņa mestrs nodeva uzticības zvērestu «Livonijas atbrīvotājam, Sigismundam II Augustam». Livoniju sadalīja Kurzemes un Zemgales hercogistē (*Ducatus Curlandiae et Semgalliae*), par kuras pirmo hercogu kļuva pēdējais ordeņa mestrs Gothards Ketlers (*Gotthard Kettler*). Ketlers formāli izstājās no ordeņa un 1562. gadā kļuva par hercogu un poļu — lietuviešu karaļa vasali. Vienlaikus tika izstrādātas arī strīdīgās Sigismunda Augusta privilēģijas, kas ordeņa vasaļiem deva paplašinātas mantošanas tiesības. Pārējo Livoniju 1566. gadā iekļāva Lietuvā kā «Ducatus Transdunensis» — Pārdaugavas hercogisti. Pret šādu atrisinājumu iebilda Polija. Pēc tikšanās Lublīnā 1569. gadā šī Livonijas daļa kļuva par abu valstu kopīgi pārvaldītu apgabalu (*condominium*). Tajā pašā gadā Polija un Lietuva apvienojās reālūnijā.

Livonijā domas par padošanās līgumu tomēr dalījās. Pilsētas baidījās no Polijas — Lietuvas ne mazāk kā no Krievijas. Rīgas pilsēta atteicās nodot sevi «neticīgo pāvestiešu» varā un noturējās līdz pat 1581. gadam kā brīvpilsēta. Kurzemes un Sāmsalas biskaps Johans fon Minhauzens (*Johann von Münchhausen*) 1559. gadā meklēja patvērumu Dānijā un pēc vienošanās ar Fredriku II pārdeva Sāmsalu daņu karaļa brālim Magnusam.

Zviedrija ieņem Ziemeļigauniju

Ziemeļigaunijas vasaļi, meklējot palīdzību, vērsa savus skatienus arī uz Zviedriju. Karalis Gustavs Vāsa (*Gustav Vasa*) apdomāja, vai neiejaukties Livonijas karā, tomēr viņš vilcinājās, jo negribēja pakļaut riskam mieru ar Krieviju. Gluži pretēja bija viņa dēla Juhana (*Johan*) nostāja: no savas hercogistes Somijā viņš varēja labāk novērtēt situāciju Livonijā. Juhans ievadīja slepenas sarunas ar Tallinas un Ziemeļigaunijas bruņniecības pārstāvjiem. Kad pēdējie lūdza aizsardzību zviedru jaunajam karalim Ērikam XIV, 1561. gadā Ziemeļigaunijā ieradās zviedru karaspēks Klāsa Kristersona Hūrna (*Klas Kristerson Horn*) vadībā un

padzina lietuviešu spēkus no Tallinas. Ēriks XIV tiecās padarīt Tallinu un Vīpurus par tirdzniecības centriem ar Krieviju krievu iekarotās Narvas vietā. Viņa nolūki Lībekā un Dānijā radīja bažas, ka, īstenojot šo plānu, zviedri varētu monopolizēt tirdzniecību ar Krieviju.

Hercogam Juhanam bija tālejoši plāni. Pret brāļa gribu viņš bija vedis sarunas ar Sigismundu Augustu. Šīs sarunas 1562. gadā noveda pie Juhana laulībām ar Sigismunda māsu Katarīnu Jagelloni (*Katarina Jagellonica*). Kā garantiju pūram viņš saņēma septiņus pilslēņus Livonijas vidienē. Ēriks baidījās, ka varētu rasties poļiem draudzīga Baltijas piejūras valsts, kas aptvertu Somiju un Livoniju. Tāpēc viņš lika ieslodzīt savu brāli un Katarīnu Gripsholmas pili.

Zviedrijas iejaukšanās Livonijā padarīja citas Baltijas jūrai piegulošās valstis nemierīgas, tās baidījās par savām militārajām pozīcijām un tirdzniecības interesēm. Tāpēc Zviedrijai 1563. gadā vajadzēja karot ar Dāniju, Lībeku un Poliju — Lietuvu. Vēsturē šis karš pazīstams kā ziemeļvalstu septiņgadu karš. Karadarbība norisinājās Livonijā, tādēļ arī vēl vairāk veicinot zemes izpostīšanu.

«Livonijas ķēniņš»

Šķita, ka Livonijas kaimiņiem ir izdevies sadalīt Livonijas mantojumu bez kara sācēja Krievijas cara Ivana IV līdzdalības. Tomēr Krievija nebija zaudējusi cerību pārvaldīt Livoniju. Krievija gan tieši nepiedalījās ziemeļvalstu septiņgadu karā, bet turpināja karadarbību pret Poliju — Lietuvu. Ivans IV, savas asiņainās nežēlības dēļ vēsturē dabūjis pavārdu «Briesmīgais», par savu galveno pretinieku uzskatīja Poliju — Lietuvu un 1563. gadā ieņēma stratēģiski svarīgo lietuviešu cietoksni Polocku. 1564. gada janvārī Radzivils ar mazākiem lietuviešu spēkiem devās pretuzbrukumā un viņam izdevās krievus sakaut. Krievu virspavēlnieks kņazs Kurbskis aizbēga uz Lietuvu.

Kad militārais risinājums cieta neveiksmi, Ivans IV mainīja politiku. Viņš uzskatīja, ka būs grūti ieinteresēt Livonijas muižniecību veidot savienību ar pareizticīgo un aziātisko Krieviju. Tāpēc viņš plānoja restaurēt Livonijas ordeņa valsti Maskavas protektorātā. Bet abi pēdējie ordeņa mestri *Firstenbergs* (*Fürstenberg*) un *Ketlers* nebija ieinteresēti. Tad viņš 1570. gadā ielūdza dāņu hercogu Magnusu (kas nopirka Sāmsalu) uz Maskavu, kur to izsludināja par «karali pār latviešu un igauņu zemi — Livoniju», iecēla par krievu karaspēka virspavēlnieku Livonijā un izprecināja

Kareivji Livonijā ap 1580. gadu.

tam sava brāļa meitu. Viņa pirmais uzdevums bija atkarot zviedriem Igauniju. Tallinu aplenca 1570. gada augustā, bet pēc 30 nedēļām krievi bija spiesti atkāpties. Tikmēr pārējie krievu spēki turpināja laupīt un postīt, bet Ivans jau sāka dalīt livoniešu muižas krievu bajāriem.

1572. gadā nomira Sigismunds II Augusts, un viņa māsu Annu 1575. gadā muižnieku Seims ievēlēja par Polijas — Lietuvas karalieni. Viņa apprecējās ar ungāru augstmani Stefanu Batoriju (*Stefan Batory*), kas kļuva par jauno karali dubultmonarhijā. Viņš nekavējoties sāka reorganizēt armiju. Starplaikā kara veiksmē bija pārgājusi krievu pusē, un 1577. gadā krievi Ivana IV personiskā vadībā stāvēja pie Rīgas un Tallinas vārtiem.

Magnuss — «Livonijas karalis» — ievadīja slepenas sarunas ar Stefanu Batoriju. Krievi atklāja sazvērestību un sagūstīja Magnusu, bet kā cara radnieku apžēloja. Cars izlīga ar Magnusu, bet no savas valsts viņš varēja paturēt tikai nelielu daļu gar Rīgas jūras līci. Tur viņš nepalika, bet aizbēga uz Pilteni dāņu Kurzemē un padevās Batorija ļaudīm.

Miera noslēgšana

Kad Juhans III kļuva par Zviedrijas karali, dabiska likās doma par tuvāku sadarbību ar Poliju pret kopīgo ienaidnieku austrumos. Caur precībām ar Katarīnu Vāsas dzimta saradojās ar Jagelloniem, un 1587. gadā viņu dēlu, zviedru kronprinci Sigismundu, ievēlēja par Polijas — Lietuvas karali.

Zviedru karaspēkam Igaunijā iecēla jaunu virspavēlnieku Pontusu Delagardiju (*Pontus de la Gardie*), kas ievadīja veiksmīgu uzbrukumu, pret krieviem. 1581. gadā krita Narva un uzbrukums turpinājās Nēteborgas (*Nöteborg*) virzienā. Stefans Batorijs savukārt bija pārņēmis militāro iniciatīvu Livonijā, un, kad viņa karapulki stāvēja pie Pleskavas, Ivans IV saprata, ka kara turpināšana nekādus panākumus nenesīs. Ar pāvesta starpniecību 1582. gada 15. janvārī Zapoljē tika noslēgts miers uz 10 gadiem. Krievija atkal atteicās no visām prasībām pret Livoniju. Arī Zviedrija noslēdza pamieru un paturēja Narvu. Krievi bija atraduši jaunus tirdzniecības ceļus caur Arhangeļsku pie Baltās jūras. 1595. gadā Teisinē (*Teusina*) noslēdza mieru, noteica zviedru-somu valsts austrumu robežu: tā gāja no Saimas dienvidos taisni uz ziemeļiem, uz Ledus okeānu.

Livonijas nosaukums nu ieguva atkal citu nozīmi: Livonijas ziemeļu daļu tagad sauca par Igauniju (*Estland* — nav identiska ar šodienas Igauniju), un dienvidu un rietumu daļu par Kurzemes-Zemgales hercogisti. Livonija tagad aptvēra Dienvidigauniju un latviešu novadus Vidzemi un Latgali.

Miers Livonijā ilga tikai 18 gadus.

Rīga un Stefans Batorijs

Kad Livonijas vasaļi — muižnieki sumināja Sigismundu II Augustu kā «Livonijas atbrīvotāju», Rīgas pārstāvji viņu ar savu klātbūtni nepagodināja. Pilsētas rāte atteicās nodot uzticības zvērestu Sigismundam un tikai negribīgi akceptēja Polijas — Lietuvas scepteri. Izskaidrojums bija meklējams pilsētu un lauku muižniecības dažādajās interesēs. Kamēr bruņniecība vēlējās sev stipru aizsargvaru, kas varētu nodrošināt muižniecības stāvokli un privilēģijas, kā arī turētu zemniekus stingrī grožos, Rīga un citas pilsētas gribēja vāju centrālo varu, kas nejauktos pilsētu lietās. Rīgas pilsoņi gadsimtu gaitā bija uzturējuši un aizstāvējuši savas brīvības, un šī pārlicība bija dziļi iespiedusies iedzīvotāju apziņā. Miera labad Rīgas patricieši

Livonijas konfederācijas sadalījums pēc 1583. g.

varbūt būtu varējuši nonākt līdz kādam kompromisam ar karali, bet, ja Rīgas privilēģijas netiktu garantētas, pilsoņi to nekad neatzītu, un tas spieda rāti uz patstāvīgu nostāju. Kad nomira pēdējais arhibīskaps, Rīga arī formāli palika bez kunga un varēja rīkoties kā brīva pilsēta.

Dažādo rīdzinieku grupu starpā tomēr pastāvēja lielas pretrīkības. Bagātie patricieši, kas visi bija vācieši, grupējās ap rāti un Marijas gildi. Pret viņiem stāvēja pilsoņu vairākums — kā latvieši, tā vācieši — ap Jāņa gildi. Kad neviens ar varu no ārpuses nejaucās pilsētas lietās, iestājās

sava veida «demokrātisks līdzsvars», kur vairākumam bija iespējams aizsargāt savas tiesības un intereses un piespiest valdošo mazākumu uz kompromisiem. Rīgas brīvības laiks ilga 20 gadus.

Kad Krievija bija uzvarēta, Stefans Batorijs ķērās pie attiecību kārtošanas ar Rīgu. Atsāka sarunas starp rāti un karali, bet šīm sarunām visu laiku ar aizdomām sekoja pilsoņi, kas baidījās, ka rāte «izpārdos» pilsētu. Bet Batorijs apstiprināja pilsētas privilēģijas un tās pat paplašināja. Vienīgi ticības jautājumi un noteikumi par karaļa pārstāvi pilsētā, tā saukto «Burggrāfu», modināja bažas. Tomēr 1581. gada 7. aprīlī Rīga zvērēja Batorijam uzticību.

Ar lielu ārēju spožumu, jezuītu un algotņu pavadīts, Stefans Batorijs 1582. gadā ienāca Rīgā, kura savukārt sarikoja viņam lepnu sagaidīšanu. Tā Batoriju neietekmēja, karalis paziņoja Rīgas kungiem, ka viņš paredzējis izdarīt svarīgas reformas. Viņš bija dedzīgs katolis un piespieda Rīgas rāti atdot katoļiem Jēkaba baznīcu, kas bija latviešu draudzes dievnams, kā arī Marijas Magdalēnas baznīcu ar klosteri. Visas pārējās sakrālās celtnes karalis atdeva pilsētai, t. i., luterāņiem. Par savu vietvaldi viņš iecēla Viļņas universitātes rektoru, jezuītu P. Skargu. Jesuītu vadībā Rīgā 1582. gadā atvēra bezmaksas skolu ar internātu, kas vispirms bija domāta latviešu bērniem. Karalis arī ierosināja dibināt Rīgā universitāti, bet rāte un pilsoņi pretojās šim priekšlikumam, jo baidījās, ka jezuīti izmantos universitāti saviem nolūkiem. Kā jau iepriekš teikts, jezuīti Viļņā iespieda latviešu valodā P. Kanīzija tulkoto katoļu katehismu. 1588. gadā holandietis N. Mollīns (*Mollyn*) ierīkoja Rīgā pirmo grāmatu spiestuvi. 38 darbības gados tajā iespieda 160 grāmatu.

Jezuītu aktivitātes palielināja saspilējumu Rīgā. Rāte sāka pārorganizēt un paplašināt pati savas skolas kā latviešu, tā vācu bērniem, un aizliedza Rīgas pilsoņiem sūtīt savus bērnus jezuītu skolās. Noskaņojums pret katoļiem visumā, un pret jezuītiem jo sevišķi, bija naidīgs.

«Kalendāra nemieri»

Ilgī krāto naidu līdz tiešam konfliktam noveda šķietami mazsvarīgs jautājums. 1584. gada septembrī pienāca karaļa pavēle par jaunā gregoriāņu kalendāra ieviešanu. Kalendāra jautājums patiesībā nebija saistīts ar ticību, bet Rīgā tas ieguva reliģisku nokrāsu. Karalis draudēja ar soda naudu, ja jaunais kalendārs netiks ieviests bez vilcināšanās,

un rāte paklausīja pavēlei. Daži mācītāji, ar Rīgas Doma skolas rektoru Heinrihu Melleru (*Heinrich Möller*) priekšgalā tomēr atteicās paklausīt, un sekas bija tādas, ka 1584. gada Ziemassvētkus svinēja divas reizes: saskaņā ar jauno un veco kalendāru.

Melleru rātsnamā arestēja. Pilsoņu delegācija ar Rīgas «notarius publicus» Mārtiņu Gīzi (*Martin Giese*) priekšgalā iesniedza petīciju burggrāfam Ekem (*Ecke*) ar lūgumu atbrīvot Melleru, iespējams, pret drošības naudu. Eke vispār atteicās pārrunāt šo jautājumu. Pa to laiku lielas ļaužu masas salasījās rātsnama priekšā, un, kad kļuva zināma Ekas atbilde, pūlis ķērās pie vardarbības. Sevišķi Rīgas latviešiem, kuriem bija liegts apmeklēt savu baznīcu Ziemassvētkos un Jaungadā, sarūgtinājums bija ļoti liels. Starplaikā Rīgas pilsoņi bija apbruņojušies, un, sekojot savu vadītāju pavēlei, noslēdza pilsētas vārtus un pa visām mājām meklēja neieredzētos rātskungus un karaļa ļaudis. Burggrāfam Ekam laimējās paslēpties un tādējādi izglābt dzīvību.

Mārtiņa Gīzes vadībā nemiernieki pārņēma pilsētu. Tika nodibināta jauna pilsētas pārvalde un organizēta aizsardzība. Lielākā daļa Rīgas pilsoņu bija vienoti un nemieros piedalījās gan Jāņa, gan Marijas ģildes locekļi. Gīzem nebija nekādu ekstrēmu revolucionāru mērķu; viņš gribēja atcelt rātes privilēģijas un dot pilsoņiem lielākas tiesības pilsētas pārvaldē. Būdams jurists, Gīze vadīja jaunās satversmes izstrādāšanu un centās panākt izlīgumu arī ar rāti. Konflikts sasniedza savu kulmināciju, kad daži bēgļi no Rīgas ar Eki priekšgalā bija dabūjuši savā pusē karali. Batorijs noraidīja Rīgas komūnas paskaidrojumus un pieprasīja paklausību. Kad karaļa nostāja kļuva zināma, sarūgtinājums pilsētā atkal pieauga un sākās jauni nemieri. Nemiernieki sagūstīja un sodīja ar nāvi divus poļiem draudzīgus rātskungus. Viens no tiem bija pilsētas galva.

Kurzemes hercogs Ketlers apņēmas būt par starpnieku, un viņam arī izdevās panākt izlīgumu. Bet, kad nāca zināms, ka Rīgas pašvaldība meklējusi palīdzību Zviedrijā, karalis pieprasīja sodīt nemiernieku vadoņus. Karaļa nāve 1586. gadā stāvokli nemainīja, jo nemieri bija kļuvuši par valsts politikas lietu. 1589. gada 1. augustā nemiernieku vadoņus Gīzi un Marijas ģildes vecāko, viņa tirgotāju Hansu fon Brinkenu, notiesāja uz nāvi un spriedumu publiski izpildīja.

Kalendāra nemieri novelk svarīgu robežu attiecībās starp Rīgas vāciešiem un latviešiem. Tā bija pēdējā reize, kad abas tautību grupas vienoti cinījās par kopīgu mērķi. Ar

pāreju uz triju kārtu sistēmu vācieši centās piesavināties arvien lielākas privilēģijas un varu, izolējoties no latviešiem Jāņa un Marijas ģildēs. Radās asa, ilgstoša konfrontācija.

Poļu laiki

Garo kara gadu laikā Livoniju stipri izpostīja. Sevišķi tā daļa, kas nonāca Polijas pakļautībā, dabūja pārciest visas kara šausmas. Zemnieki kļuva par dzimtcilvēkiem, tieši tāpat kā Polijā — Lietuvā, un viņu tiesiskais stāvoklis ievērojami pasliktinājās. Ekonomiskā situācija bija ļoti grūta; arī iedzīvotāju skaits bija katastrofāli sarucis.

Jauno kungu galvenās intereses koncentrējās ap zemes rekatoizāciju un polonizāciju. Kaut arī tika garantēta reliģijas brīvība, jezuitiem bija brīvas rokas un pilnīgs pārvaldes atbalsts savas politikas īstenošanā. Atgriešanai katolicismā bija panākumi tur, kur jaunā luterāņu mācība vēl nebija paguvusi iesakņoties. Kopumā var teikt, ka zemnieku kristietība bija vienīgi ārējā čaula — patiesībā ļaudis dzīvoja savā senajā pagānu reliģijas pasaulē. Jesuītu paņēmieni — runāt ar zemniekiem viņu pašu valodā — mazināja izolāciju un zināmā mērā veicināja tautas izglītību. Batorijs gribēja uzlabot arī zemnieku tiesisko stāvokli, bet muižniecībai izdevās to veiksmīgi aizkavēt.

1582. gadā karalis deva Livonijai savu konstitūciju un landtāgu (Seimelis), kur gan bija pārstāvēta vienīgi muižniecība. Batorijs gribēja izveidot Livoniju kā bastionu pret Krieviju. Tika izdarīta vispārēja zemes revīzija, un daudzas muižas uz mūžu piešķīra poļu un lietuviešu virsniekiem. Vācu muižniecība jutās apkrāpta: ar poļu šlahtas ienākšanu aizvien vairāk amatu un ienākumu aizgāja jaunatnācējiem.

Pēc Batorija nāves, 1586. gadā, zviedru princis Sigismunds, Juhana III dēls, kļuva par Polijas — Lietuvas karali. Pēc tēva nāves 1592. gadā Sigismunds gribēja apvienot Zviedriju ar savu valsti personālūnijā, bet tam pretojās liela daļa zviedru aristokrātijas, kas par savu kandidātu Zviedrijas karaļa kronim izraudzīja Sēdermanlandes hercogu Kārli. 1599. gada riksdāgs atcēla Sigismundu arī formāli. Sākās ilgs karš (1600.—1629.) starp Zviedriju un Poliju — Lietuvu, kas atkal norisinājās Livonijā. Turklāt no 1600. līdz 1603. gadam Baltiju piemeklēja katastrofāla neraža. Vasaras bija aukstas un slapjas, un tieši vasaras vidū uznāca salna. To, ko zemniekiem bija izdevies sataupīt, paņēma svešie zaldātu pūļi, kas laupidami klīda apkārt.

Badam un marodieriem pa pēdām nāca mēris. Kad izmocītajā zemē beidzot iestājās miers, tā bija no jauna sadalīta. Polija — Lietuva paturēja Latgali, ko sāka saukt par Inflantiju, kā poļi sagrozītā veidā sauca Livoniju.

Poļi valdīja Latgalē 211 gadus — ievērojami ilgāk nekā vēlāk krievi. 1561. gadā Livonijā pasākto politiku Latgalē īstenoja visā pilnībā. Latgale arī turpmāk palika poļu — lietuviešu kondominija. Valsts pārvaldē pilnīgi dominēja poļu valoda, un par Latgales administratīvo centru kļuva Daugavpils ar karaļa gubernātoru un laudtāgu.

Latgale atkal kļuva par katoļu zemi un tāda ir palikusi līdz pat mūsu dienām. Vācu muižniecība pārpoļojās, un vienīgi ģimeņu uzvārdi liecināja par dzimtu izcelšanos. Polija — Lietuva bija muižnieku republika, tāpēc muižniecība Latgalē baudīja visas iespējamās brīvības un tiesības. Zemniekiem tas savukārt nozīmēja krasu apstākļu pasliktināšanos. Lai muižnieki varētu turpināt savu izšķērdīgo dzīvi, zemnieki tika apkrauti ar aizvien lielākām nodevām. Viņi dzīvoja nabadzībā un apspiestībā un daudzi bēga uz Kurzemi, Vidzemi vai pat Krieviju. Tikpat nesaudzīgi un egoistiski kā pret zemniekiem, muižnieki attiecās arī pret savu valsti. Polija-Lietuva nevarēja noturēties pret saviem ārējiem ienaidniekiem. Polijas pirmajā dalīšanā 1772. gadā Krievija dabūja Baltkrieviju un Latgali. Vispirms tā veidoja atsevišķu provinci, bet 1796. gadā tika pievienota Baltkrievijai un vēlāk iekļauta Vitebskas gubernā. Noslēdzot miera līgumu ar Latviju, 1920. gada 11. augustā Padomju Krievija atteicās no Latgales.

4. Cīņa par Livonijas mantojumu

Dunsdorfs, Edgars & Spekke, Arnolds

«Latvijas vēsture 1500—1600»

Stockholm 1964 (Daugava)

Rasmussen, Knut

«Die livländische Krise, 1554—1561»

Kobenhavn Universitets Slaviske Institut, Studier I, 1973

Svābe, Lidija

«Entwicklung der Verfassung Rigas 1600—1604»

BSIS, Second Baltic Scientific Conference, Stockholm 1973

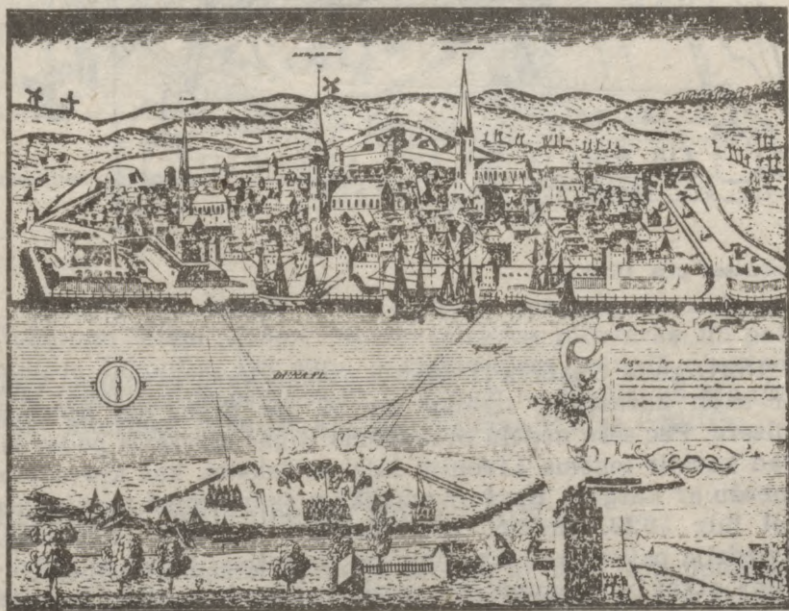
«Rīga neatver vārtus. Zviedru piekritēji ridzinieki 1600. un 1601. gadā»

Akadēmiskā dzīve nr. 20/1978

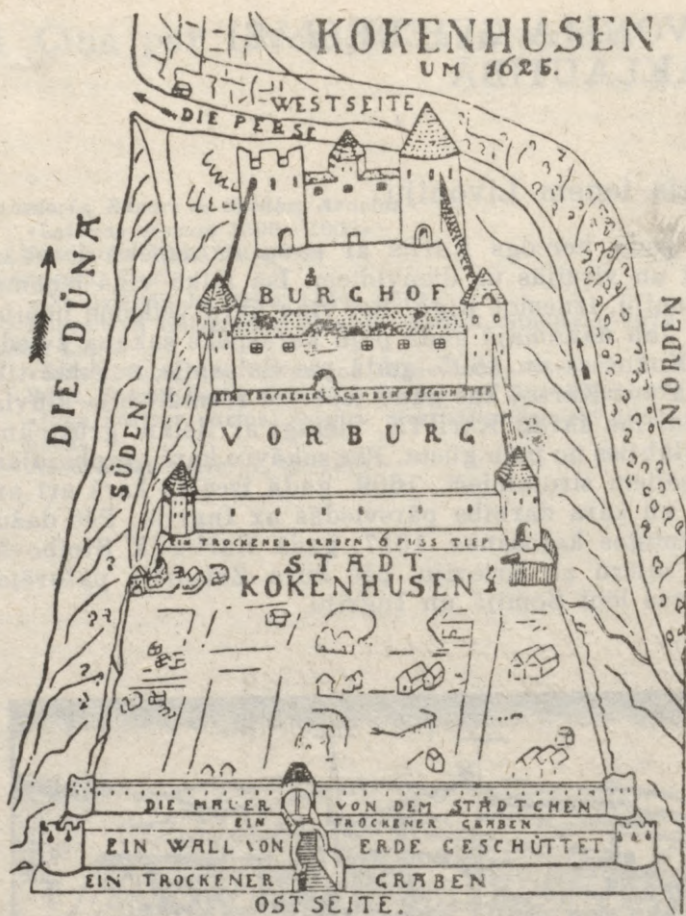
5. LIVONIJA ZVIEDRIJAS PAKĻAUTĪBĀ

Zviedrija ieņem Livoniju

1600. gadā hercogs Kārlis ar savu karaspēku ieradās Igaunijā un virzījās uz dienvidiem. Isā laikā viņš ieņēma visu Livoniju, izņemot Rīgu. Bet viņa kara veiksmē nebija ilgstoša. Jau nākamajā gadā poļu karaspēks sakāva zviedrus pie Kokneses un 1605. gadā pie Salaspils, turklāt tik smagi, ka pat Kārlis, kas gadu iepriekš formāli bija kļuvis par Zviedrijas karali Kārli IX, vienīgi ar lielām grūtībām spēja izglābties no poļu gūsta. Pēc sakāves karš aprobežojās ar abpusējiem sirojumiem. 1609. gadā izcēlās karš arī ar Krieviju un kara darbība pārsviedās uz Ingriju. Pēc dažu gadu sekmīgas karošanas, 1617. gadā Kārlis IX Stolbovā noslēdza mieru ar Krieviju, pēc kura Zviedrija paturēja Keksholmas lēni Somijā un Ingriju.

Zviedri uzbrūk Rīgai 1601. g.

Kokneses pils 1625. g.

1621. gadā Gustavs II Ādolfs atsāka karu Livonijā. Viņš ar savu karaspēku izcēlās krastā pie Rīgas un aplenca pilsētu. Pēc sešu nedēļu pretošanās Rīgas aizstāvji padevās. Tad karalis ieņēma Livoniju līdz Aiviekstei, kas kļuva par robežu ar Latgali. Karš ar mazākām sadursmēm turpinājās vēl līdz 1629. gadam, kad noslēdza pamieru Altmarkā. Zviedrija paturēja lielāko daļu no Livonijas. Jēdziens «Livonija» atkal bija ieguvis citu nozīmi: tagad zviedru Livonija aptvēra vienīgi Dienvidigauniju un vēlāko Vidzemi, bet ne Latgali.

Livonijas ģerbonis 17. gadsimtā.

Gustavs II Ādolfs deva zviedru ģenerālgubernatoram Juhanam Šitem (*Johan Skytte*) tālejošas pilnvaras, un pats atstāja Livoniju. Pēc viņa norādījumiem jaunajā provincē bija jānostiprina paklausība likumiem un jāatjauno evaņģēliski luteriskā baznīca, kā arī jāveicina tautas izglītība.

Livonijas muižniecība un Zviedrija

Zviedru valdīšana Livonijā izcēlās ar labi funkcionējošu birokrātisko aparātu, kas ievēroja likumus un priekšrakstus. Likumi lielāko tiesu bija labvēlīgi muižniecībai un zemes iekarotājiem — zviedriem, bet vienlaikus arī ierobežoja

muižniecības patvaļu, un atsevišķos gadījumos zemnieki varēja aizstāvēt savas tiesības pret kungiem. 1630.—1632. gadu tiesu reforma atņēma muižniekiem jurisdikciju pār zemniekiem civilprocesos un krimināllietās. Katrā apriņķī ierīkoja zemes tiesu. Kā apelācijas instance darbojās galma tiesa Tartu. Tiesnešus amatos iecēla ģenerālgubernators, bet galma tiesas prezidentu — karalis. Muižnieki paturēja vienīgi administratīvo jurisdikciju, tas ir, tiesības «kristīgā mērenībā» piespriest miesas sodus. Apziņa, ka likumi aizsargā arī zemniekus, noveda pie tā, ka zemnieki no Livonijas nereti brauca pāri jūrai uz Stokholmu «pie karaļa» ar savām sūdzībām par muižas pārvaldnieku vai nomnieku pārkāpumiem.

Livonijas statuss Zviedrijā bija strīdīgs. Hercogs Kārlis ieteica jauniegūto apgabalu inkorporēšanu Zviedrijā, valsts kanclers Aksels Uksenšerna (*Axel Oxenstierna*) bija pilnīgi pretējos uzskatos. Inkorporācija nozīmētu, ka Livonijas aristokrātija iegūtu vietu un balsi riksdāgā un ka Livonijā tiktu ieviesti zviedru likumi un privilēģijas — provincē stāvoklis tiktu pielīdzināts Zviedrijai. Tas nozīmētu zemnieku stāvokļa radikālu uzlabošanu, bet muižnieku privilēģiju ierobežošanu. Hercogs Kārlis arī vēlējās šādā veidā iegūt zemnieku atbalstu.

Aksela Uksenšerna viedoklis tomēr uzvarēja, un Livonija palika par vaļīgāk piesaistītu provinci ar saviem likumiem un tradicionālām muižniecības privilēģijām. Viņš negribēja kaitēt zviedru aristokrātu dzimtām — Delagardija (*De la Gardie*), Banēru (*Banèr*), Brāhes (*Brahe*) un arī Uksenšernu — kurām bija lieli zemes īpašumi Livonijā, jo līdz 1640. gadam ap 2/3 no visas zemes platības bija pārgājušas zviedru muižniecības īpašumā un zviedriem nebija nekas pretīm gūt sev labumus no Livonijas muižniecības lielajām privilēģijām un vienlaikus paturēt tās priekšrocības, ko deva zviedru muižnieku stāvoklis. Livonijas muižniekiem turpretim bija laupītas līdzrunāšanas tiesības Zviedrijas riksdāgā. Līdz ar to valsts nodokļu ienākumi samazinājās tik tālu, ka province pati vairs nebija spējīga segt savus aizsardzības izdevumus, un nodokļu nasta Zviedrijā nevis samazinājās, bet palielinājās.

Muižniecībai Livonijā izdevās vēl vairāk nostiprināt savu varu, un province ieguva arī zināmas politiskās autonomijas tiesības. 1634. gadā landtāgs ieguva pilnvaru ievēlēt uz mūžu 6 landrātus, no kuriem trim vajadzēja būt zviedriem. 1639. gadā landrātu skaits palielinājās līdz divpadsmit, no kuriem trīs kļuva par tiesneša piesēdētājiem galma tiesā Tartu un pārējie — par ģenerālgubernatora padomdevējiem.

Zemnieki

Kad zviedri pārņēma Livoniju, zeme bija stipri izpostīta. 1624. gadā latviešu daļā 53% zemnieku sētu stāvēja tukšas — dažās draudzēs pat līdz 60—70%. Trūkstot zirgiem, arklus bieži vien vilka cilvēki, bet arī zemnieku skaits bija katastrofāli samazinājies. Gan kara laikā, gan vēlāk zviedru pārvalde veica vairākas zemes taksācijas («revīzijas»), lai noteiktu zemnieku nodokļu apmēru. Pārvalde šo pasākumu uzskatīja par ļoti nozīmīgu, jo muižniecības un valsts ienākumi nāca no zemnieku klaušām un nodevām graudā un naudā. Vērtēšanas rezultātus ierakstīja tā sauktajā vakas grāmatā («Wackenbuch»), kur bija noteikts katras mājas nomas lielums, tāpat zemes lielums un labums. Arī katras mājas saimnieks saņēma savu vakas grāmatiņu. Piezīmes rāda, ka laikā no 1624 līdz 1630. gadiem 65% zemnieku lauku māju tika apliktas ar 5 klaušām nedēļā un 30% ar 3 klaušām. Lielākajās muižās ik dienas strādāja līdz 100 klaušinieku un vienīgi nelielam muižu skaitam Rīgas apkaimē bija algots darbaspēks. Zviedru-poļu kara laikā ieviesa jaunu nodevu (staciņu) karaspēka uzturēšanai, ko pēc tam pārvērtā par pastāvīgu valsts nodokli, kas ienesa 20 000—25 000 mucu labības gadā. Visas šīs nodevas kara nogurdinātajā zemē veicināja zemnieku bēgšanu uz kaimiņu valstīm. Šis jautājums tādēļ vienmēr no jauna tika apspriests landtāgā, un zviedru pārvalde tika atkārtoti uzaicināta iejaukties. Landtāga lūgumu rezultātā 1639. gadā tika izdots nolikums («patents»), kas noteica, ka zemnieki ir saistīti pie muižas.

17. gadsimta vidū Latvija no jauna pārvērtās par kaujas lauku. 1654. gadā krievi ieņēma Latgali un ielauzās zviedru Vidzemē. Lietuvieši no savas puses centās sagrābt varu Rīgā, bet bez panākumiem. Mieru ar Poliju — Lietuvu noslēdza 1660. gadā Olivā (*Oliva* — klosteris pie Gdaņskas) un ar Krieviju 1661. gadā Kardisā (*Kardis*), ar ko cars Aleksejs atkal atteicās no visām prasībām uz Livoniju — zemi, kas krieviem nekad nebija piederējusi. Kara dēļ zemnieku bēgšanas problēma kļuva aktuālāka nekā jebkad agrāk. Tiklīdz bija noslēgts miers, landtāgs 1661. gadā pieprasīja steidzamu zviedru pārvaldes iejaukšanos. Palīdzība nāca no ģenerālgubernatora Klaudija Tota (*Claudius Thott*), kurš norīkoja jātnieku patruļas dienestam pie robežām ar uzdevumu tvarstīt bēgļus. 1668. gadā viņš izsludināja policijas noteikumus («Landespolizei Ordnung»), kuros sīki noteica, cik ilgi drīkst svinēt kāzas, kā jāriko medības un kāda ir kārtība ceļu un tiltu klaušās, un kā

DE ORIGINE LIVONOR. 45

ſeu pauſa ſemibreui \diamond , gaudeant, hoc modo: *I. Vox.*

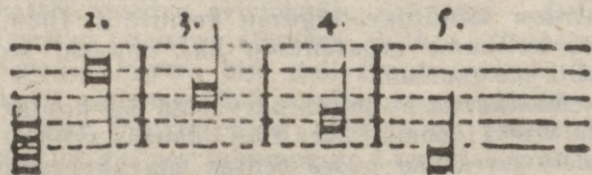
Manne Balte Mamelnt/Dob mann weene

Rastent/ Mann pelyte peejufus/ Pyra

ſroceſte bundellng.

Hæc, quam dixi, Lettorum lingua est. Utuntur eodem canendi, modo in ſuo idiomate Eſthones. Frequentius tamen hæc ſequenti, quæ utriq; genti quaſi generalis fere eſt, non tantum prædictum textum, ſed quos vis etiam
 alios

jārikojas ar izbēgušiem zemniekiem. Šis pēdējais rīkojums būtībā legalizēja dzimtbūtniecību Vidzemē un noteica, ka dzimtcilvēks ir katrs, kas dzimis dzimtcilvēku ģimenē vai arī apmeties uz dzīvi uz muižas zemes. Kad mācītāji baznīcās nolasīja šos noteikumus, zemnieki vairākās vietās sadumpojās un landtāgs bija spiests griezties pēc palīdzības. Hedviga Eleonora 1671. gadā apstiprināja šos policijas noteikumus, kuri bija spēkā līdz 1804. gadam. Muižniecība tos slavēja kā zviedru likumdošanas augstāko sasniegumu.

Lūzuma punkts valsts varas nostājā pret zemniekiem iestājās sakarā ar redukciju. Zemnieki ar prieku apsveica visus pasākumus pret ienīsto muižniecību, un Kārlis XI ļaužu vidū kļuva iemīļots karalis. Kaut gan Kārlis XI nepildīja savu solījumu atcelt dzimtbūtniecību reducētajās muižās, viņš ierobežoja muižas nomnieku patvaļu tik tālu, ka zemnieku tiesiskais stāvoklis tuvojās zviedru nodokļu zemniekiem («skattebönder»). Zemnieku cerības bija lielas, bet tās nevarēja piepildīties lielā Ziemeļu kara dēļ.

Baznīca un tautas izglītība

Ar Gustava II Ādolfā rīkojumu evaņģēliski luteriskā baznīca Vidzemē kļuva par valsts baznīcu, bet katolismu aizliedza. Karalis iecēla virsmācītāju Hermani Samsonu par superintendentu. Baznīcā bija jāiet obligāti, un tie, kas negāja, saņēma miesas sodu. Tomēr baznīcas bija tukšas, jo pēc dažām ziņām tikai 10 mācītāji vispār prata latviešu valodu. Arī vēl šajā laikā zemnieki bija kristīti tikai vārda pēc un slepenībā turpināja pielūgt savus agrākos pagānu dievus. Superintendents uzsāka niknu cīņu pret šīm nebūšanām. Sākās masveidīgas raganu vajāšanas un tiesas, kas gan toreiz Eiropā bija parasta parādība. Raganu tiesās kā rokasgrāmatu lietoja superintendenta Samsona «Hexen-Pre-digten» (Raganu sprediķi), kas iznāca Rīgā 1626. gadā.

Pie daudz pozitīvākiem zviedru laiku ieguvumiem var pieskaitīt Bībeles pārtulkošanu latviešu valodā, ko veica ar valdības un Kārļa XI finansiālu palīdzību. 1673. gadā uz Rīgu pārcēlās divi vācu teologi: Johans Fišers (*Johann Fischer*) un Ernsts Gliks (*Ernst Glück*). Fišeru iecēla par superintendentu, un 1675. gadā viņš devās uz Stokholmu ar plašu memorandu par baznīcas stāvokli Livonijā. Kārlis XI uzdeva viņam pasteidzināt Bībeles tulkošanu, izmaksāja 7500 dālderus un deva atļauju iekārtot otru grāmatu spiestuvi Rīgā. Lielisks tulkotājs būtu bijis latviešu teologs un ārsts Jānis Reiters (*Johannes Reuter*), bet muižnieki

☪(O)☪

Ta Gwehta

Brahmata

Jeb .

Deewa Gwehtais Mahrds/

Kas

Greeſch un pehꝛ ta Kunga **E**ſus

Kriſtus ſwehtas Beedſimſchanas no teem ſwehteem Deewa:
Ziſtoekem/ Praiwecſcheem/ Ewangelisſchem jeb Preezas, Mah,
zitajem un Apuſtuleem uſraf,
ſihts/

Lahm latweeſchahm Deewa Draudſibahm
par labbu iſtaſita.

AGVA/ Gedruckt bey Johann Georg Wilcken/
Königl. Buchdrucker/ M DC LXXXIX.

Bibele latviešu valodā 1689. g. (titullapa)

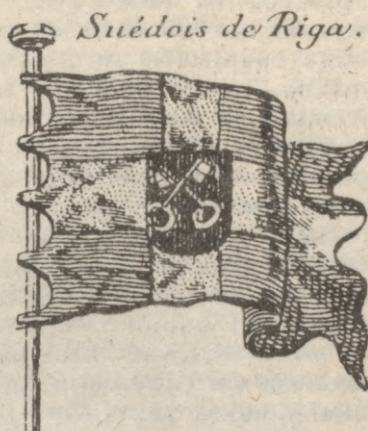
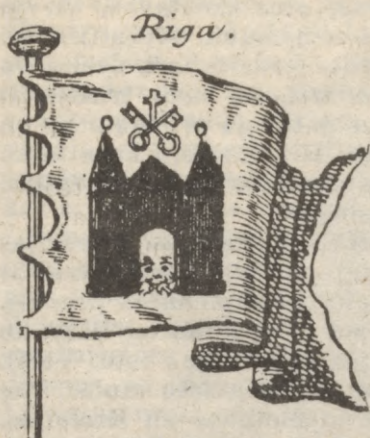

Krievi uzbrūk Rīgai 1665. g.

viņu vajāja par to, ka viņš aizstāvēja zemniekus, un konsistorijs viņu atlaida no amata, par ieganstu minot faktu, ka viņš tulkojis un izdevis nodaļas no Mateja evaņģēlija bez superintendenta cenzūras. Vienīgais viņa tulkojuma saglabāties eksemplārs atrodas *Carolina Rediviva* bibliotēkā Upsalā, kur to uzgāja tikai 1974. gadā.

Reitera vietā par tulkotāju tika izraudzīts vācu teologs Ernsts Glikš. Pagāja 5 gadi, kamēr viņš iemācījās latviešu valodu un papildināja savas zināšanas senebreju un grieķu valodā. Tulkojumu vajadzēja veikt latviski tieši no oriģinālvalodām. Bībeles pārtulkošana Glikam prasīja 8 gadus. Gatavo tulkojumu pēc tam pārbaudīja teologa Fišera sasauktie Vidzemes un Kurzemes mācītāji. Jauno Derību iespieda jau 1685. gadā, visu Bibli — 1698. gadā, pavisam 1500 eksemplāros, no kuriem pusi karalis lika izdalīt baznīcām un skolām. Tulkojums bija teicams. Protams, vācu valodas ietekme ir jūtama, bet tulkotāja valoda ir apbrīnojami vijīga un daudz labāka, nekā vairumam tālaika publikāciju latviešu valodā. Glikš Bībeles tulkojums būtiski ietekmējis latviešu rakstu valodu, paceldams vidus dialektu rakstu valodas līmeni. Glikam bija savdabīgs liktenis: lielā Ziemeļu kara laikā krievi viņu aizveda uz Maskavu, kur viņš strādāja par skolotāju, rektoru un klasiskās literatūras tulkotāju krievu valodā. Viņa audzumeita Marta kļuva par Pētera I mīlāko, vēlāk par Krievijas carieni Katrīnu I. Zviedru pārvalde teologa Fišera vadībā intensīvi strādāja tautas izglītošanas jomā. Vispirms Rīgā ierīkoja skolas latviešu bērniem, bet arī lauki netika atstāti novārtā. Draudžu ķesteriem vajadzēja mācīt bērniem lasīt, dziedāt un rakstīt. Tā kā muižnieki atteicās dot savu daļu ķesteru atalgojumam, interese par šo darbu bija maza. Lai pozitīvi atrisinātu šo jautājumu, karalis 1687. gadā uzdeva ģenerālgubernātoram Hastferam pazīņot landtāgam, ka muižniekiem karā draudzē jāpalīdz celt skolas un jāpiešķir ķesteriem zemes gabali atalgojumam. Cerībā ietekmēt Kārli XI redukcijas jautājumos landtāgs piekrita karaļa vēlmēm, bet novilcināja to īstenošanu. Manevrs neizdevās, un pēc redukcijas karalis ar īpašu dekrētu dāvināja katrai draudzei 1/4 arklū aramzemes skolas uzturēšanai. Skolnieku vajadzībām ap 1683. gadu bija jau iespiesta latviešu ābece, domājams, Glikš sarakstīta. Tā pieredzēja vairākus izdevumus.

Attiecībā uz interesi par augstāko izglītību Livonijas bruņniecība nestāvēja pirmajās rindās. 1544. gadā tika nodibinātā universitāte Kēnigsbergā, Prūsijā; tai sekoja universitāte Viļņā 1579. gadā. Gustavs II Ādolfs ierīkoja ģimnāziju Tartu, kuru 1632. gadā pārveidoja par *Academia*

Rīgas karogi zviedru kara laikā.

Gustaviana. Tartu universitāte kļuva par pirmo universitāti luterāņu Baltijā. Pirmajos 24 gados (1632.—1656) tajā bija 1056 studentu: 476 no Zviedrijas, 115 no Somijas, 303 no Livonijas un 11 no Ingrijas. Salīdzinājumam var pieminēt, ka Upsalas universitāte dibināta 1477., bet Maskavas — 1755. gadā.

Rīga — Zviedrijas lielākā pilsēta

Rīga turpināja attīstīties arī zviedru virskundzības laikā. Lēš, ka 1655. gadā pilsētā bija vairāk nekā 9000 iedzīvotāju. Livonijas zviedru ģenerālgubernatora sēdeklis bija Rīgā, bet iekšējās pārvaldes uzbūve palika nemainīga. Vecās pretišķības saglabājās, un pilsētas bagātā patriciešu minoritāte noteica tās likteņus. Tā 1696. gadā Rīgas kases kolēģijas vēlēšanās piedalījās tikai 350 locekļu no Lielās gildes un 125 no Mazās gildes. Amatnieku cunftēs tagad bija ierobežots meistarū un mācekļu skaits. Rīgā bija 39 cunftes, no kurām 20 bija latviskas. Līdzās bija arī vācu cunftes un cunftes ar jauktu nacionālo sastāvu. Pilsētu pārvaldīja gandrīz vienīgi vācieši, un ar rātes palīdzību viņi centās ierobežot nevācu amatnieku un tirgotāju tiesības, bet zviedru valdība pretojās šiem mēģinājumiem.

Valdība Stokholmā merkantilisma garā veicināja uzņēmumu un rūpniecisku pasākumu attīstību Rīgā un tās

apkaimē. Tā radās kokzāgētavas, alus darītavas, virvju višanas darbnīcas un citi sīkāki uzņēmumi. Attīstījās arī kuģu būvniecība un metālapstrāde. Rademahera dzelzs un misiņa lietuvi Salaspilī bija nodarbināti kādi trīsdesmit meistari un metāla izstrādājumus gatavoja arī Igaunijā un Eskilstunā (Zviedrijā), uz kurieni lielā Ziemeļu kara laikā pārcēlās viss uzņēmums un lika pamatus augsti attīstītai metālapstrādes rūpniecībai Zviedrijā.

Rīgas tirgotāju vidū valdīja dažādi uzskati par Zviedrijas tirdzniecības politiku. Stefans Batorijs bija ievējis muitas nodevas, un puse no muitas ienākumiem pienācās pilsētai. Gustavs II Ādolfs ieviesa vēl jaunu 3—5% muitas likmi no to preču vērtības, kuras pārvadāja caur Rīgas ostu. Vēlāk nodevas vēl palielināja ar tā saukto lietuvišu muitu, kas bija jāmaksā par visām precēm no Lietuvas un Krievijas. Bet lielākos traucēkļus Rīgas tirdzniecībai radīja kari un nemieri. Par spīti visam, Rīga ieguva lielu saimniecisku ietekmi visā Baltijas reģionā. Laikā no 1636. līdz 1643. gadam Rīgas ostā ik gadus piestāja 363 kuģi, no 1644. līdz 1651. gadam — 468 kuģi un gadsimta beigās — 403. 65—75% no kuģiem burāja caur dāņu Zundu un tādējādi garām Zviedrijai. Pilsētai bija sava tirdzniecības flote ar 40 kuģiem un pat savs karogs: sarkans Rīgas ģerbonis uz balta fona. Lielākā preču apmaiņa norisinājās ar Holandi, bet arī Anglija un Francija ieņēma redzamu vietu tirdzniecības partneru vidū.

Pēc neražas gadiem zemnieki bija spiesti pirkt preces uz kredīta. Līdz ar to zemnieku sētas tika apkrautas ar hipotēkām, kuras pēc tam vajadzēja pārņemt māju mantniekiem. Tas noveda pie tā, ka zemnieks bija spiests pirkt un pārdot visas preces savam kreditoram, kas parasti bija kāds Rīgas tirgotājs. Tādējādi veseli apvidi nonāca pilnīgā parādu atkarībā, pret ko veltīgi protestēja muižu īpašnieki. Lai nezaudētu muitas ienākumus, valdība aizliedza šāda veida tirdzniecību ar zemniekiem no Kurzemes un Lietuvas, bet Vidzemē tā varēja turpināties.

Redukcija

Kārlim X aizejot mūžībā, Zviedrijas valsts parāds bija 10,5 miljoni sudraba dālderu. Kārļa XI aizbildniecības valdības laikā Zviedrijas finanses pasliktinājās vēl vairāk. Tāpēc jaunais kārālis nolēma īstenot 1655. gadā plānoto muižu redukciju. Ar 1680. gada riksdāga lēmumu bija iecelta sevišķa redukcijas komisija, bet ar 1682. gada

deklarāciju redukcijas īstenošana tika nodota tieši karalim. Zviedru varas pārstāvji Livonijā jau kopš 1655. gada bija pārrunājuši jautājumu, cik lielā mērā redukciju varētu īstenot bez landtāga piekrišanas. Domas dalījās, bet, kamēr redukcija pirmām kārtām skāra tikai zviedru muižniekus, vietējā muižniecība izturējās diezgan pasīvi. Kārlis XI tomēr bija nodomājis paplašināt redukciju arī uz muižām, kas bija mantotas caur precībām, un tas varētu smagi skart Livonijas muižniecību, tādēļ landtāgs konsekventi atteicās atzīt rīksdāga lēmumu. Par iemeslu tika minēts, ka Vidzeme nav «iekarota zeme», bet gan ar līgumu ir nodevusi sevi Zviedrijai, kādēļ arī padošanās noteikumi ir garantija muižniecības privilēģijām. Šāda nostāja izraisīja karali dusmas, un 1688. gadā tika nolemts, ka redukcija skars arī Livoniju, neatkarīgi no landtāga ieņemtās nostājas. Livonijas valsts tiesiskais stāvoklis vispār netika apspriests.

Kad Johans Reinholds Patkuls (*Johan Reinhold Patkul*) kļuva par Livonijas muižniecības vadītāju, attiecības vēl vairāk saasinājās. Patkuls ieradās Stokholmā un centās pierādīt karalim, ka Zviedrija un Livonija ir divas līdztiesīgas valstis, apvienotas vienīgi personālūnijā. Kārlis XI sašutis noraidīja šādu tulkojumu un uzsvēra, ka karaļa griba un valsts labklājība ir «suprema lex» — visaugstākais likums. Atgriezies Rīgā, Patkuls organizēja «domi tēvzemes privilēģiju aizstāvībai», kas sastāvēja no 4 landrātiem, kam vienmēr bija jābūt gataviem aizstāvēt muižniecības intereses. Dome sacerēja garu sūdzībrakstu par zviedru administrācijas patvaļu Livonijā un izplatīja to arī ārzemēs. Raksts beidzās ar apgalvojumu, ka stāvoklis valstī ir tāds, ka muižniecība labprātāk izvēlētos karu. Zviedrijā šis sacerējums tika uztverts kā noziegums pret viņa majestāti un klaja musināšana, un pēc tiesas procesa Stokholmā Patkulu notiesāja uz nāvi. Viņam tomēr palaimējās aizbēgt uz ārzemēm, kur viņš turpināja savu kūdišanas kampaņu pret Zviedriju. Vēlāk Patkuls iestājās krievu dienestā un 1704. gadā kļuva par krievu armijas korpusa virspavēlnieku Polijā. Pēc poļu — zviedru miera Altranštētē Patkulu izdeva Zviedrijai, kur to sodīja ar nāvi.

Pēc redukcijas Livonijā 72% no muižu zemes nonāca kroņa īpašumā, bet muižnieki paturēja 22%. Kronis parasti iznomāja jauniegūtās muižas to agrākajiem īpašniekiem. Reformas tika ievadītas arī citās sfērās: ģenerālgubernators Jākobs Hastfers (*Jakob Hastfer*) 1694. gadā sāka likvidēt Livonijas muižniecības autonomiju un 1699. gadā iesāka tiesu sistēmas reorganizāciju pēc zviedru parauga. Lielais Ziemeļu karš pārtrauca plānotās reformas.

5. Livonija Zviedrijas pakļautībā

Dunsdorfs, Edgars

«Latvijas vēsture 1600—1710»

Stockholm 1962 (Daugava)

«The Livonian Estates of Axel Oxenstierna»

Stockholm 1981 (Almqvist & Wiksell)

Lindqvist, O.

«Jakob Gyllenborg och reduktionen. Köpe-, pant- och restitutions-
godsen i räfstepolitiken 1680—1692»

Stockholm 1956

Rauch, Georg von

«Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in
Livland 1690—1710»

New York & Hildesheim 1969

Rosén Jerker

«Svensk historia I — Karolinska tiden 1654—1718»

Stockholm 1969 (Scandinavian University Books)

6. KURZEMES-ZEMGALES HERCOGISTE

Hercogs Gothards

1561. gadā beidza eksistēt Livonijas konfederācija, un bijušās Livonijas dienvidu daļa kļuva par Kurzemes un Zemgales hercogisti (*Ducatus Curlandiae et Semigalliae*) ar Jelgavu kā galvaspilsētu, t. i., hercoga rezidenci. 1562. gada 5. martā pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers kļuva par hercogistes pirmo hercogu. «Subordinācijas līgumā» bija noteikts, ka jaunais hercogs ir Lietuvas vasalis un pēc Ketleru dinastijas izmiršanas hercogiste ar visu pārējo Livoniju kļūs par Lietuvas sastāvdaļu. Stāvoklis mainījās, kad Lietuva apvienojās reālūnijā ar Poliju un apgabali ziemeļos nonāca kopīgā poļu un lietuviešu pārvaldīšanā.

Jaunā hercoga stāvoklis bija strīdīgs. Kurzemes muižniecības vairuma acīs Gothards nebija nekāds valdnieks, bet gan tikai «pirmais starp līdzīgiem». Daži muižnieki pat atteicās zvērēt viņam uzticību un deva priekšroku kļūt par karaļa vasaļiem. Tomēr Kurzemes un Zemgales hercogam bija tāds pats tiesiskais statuss kā Prūsijas hercogam, un hercogistes pārvaldīšana tika organizēta pēc prūšu parauga. Agrākās ordeņa muižas, kas veidoja aptuveni 1/3 hercogistes platības, pārvaldīja hercogs. Viņa ienākumi nāca no hercoga muižu peļņas, kā arī no zemnieku nodokļiem un nomām. Ekonomiski hercogiste bija mazattīstīta, un, neraugoties uz to, ka tās teritorijā atradās divas neaizsalstošas ostas — Ventspils un Liepāja, gandrīz visa tirdzniecība norisinājās caur Rīgu. Tās bija likumsakarīgas sekas ordeņa agrākai tieksmei monopolizēt tirdzniecību.

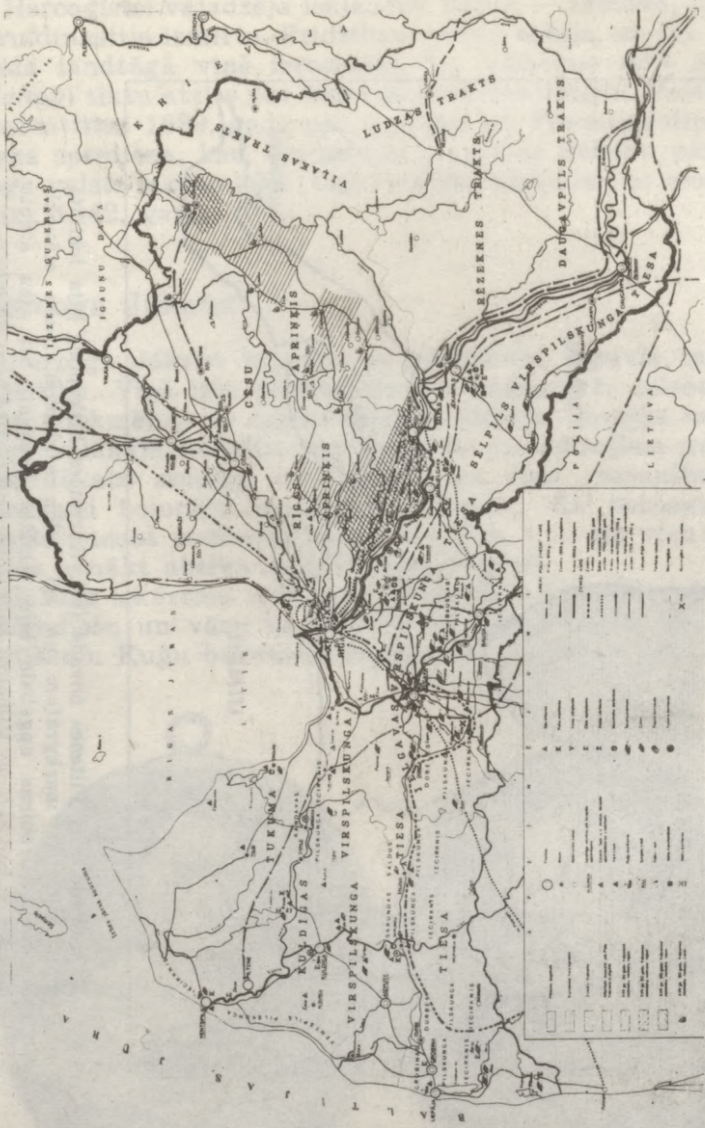
Hercogam bija lielas grūtības ar saviem vasaļiem — Kurzemes muižniecību. Lai noskaņotu tos pret sevi labvēlīgi, Gothards bija spiests 1570. gadā izdot īpašas privilēģijas, kas atbrīvoja dižciltīgos muižu īpašniekus no nodokļiem un muižām, atzina viņu neierobežotās mantošanas tiesības un atstāja zemniekus viņu patvaļai. Savu politisko bezspēcību viņš kompensēja ar lielu interesi par baznīcu un skolu jautājumiem. Ar hercoga gādību izdeva pirmos Kurzemes baznīcu likumus.

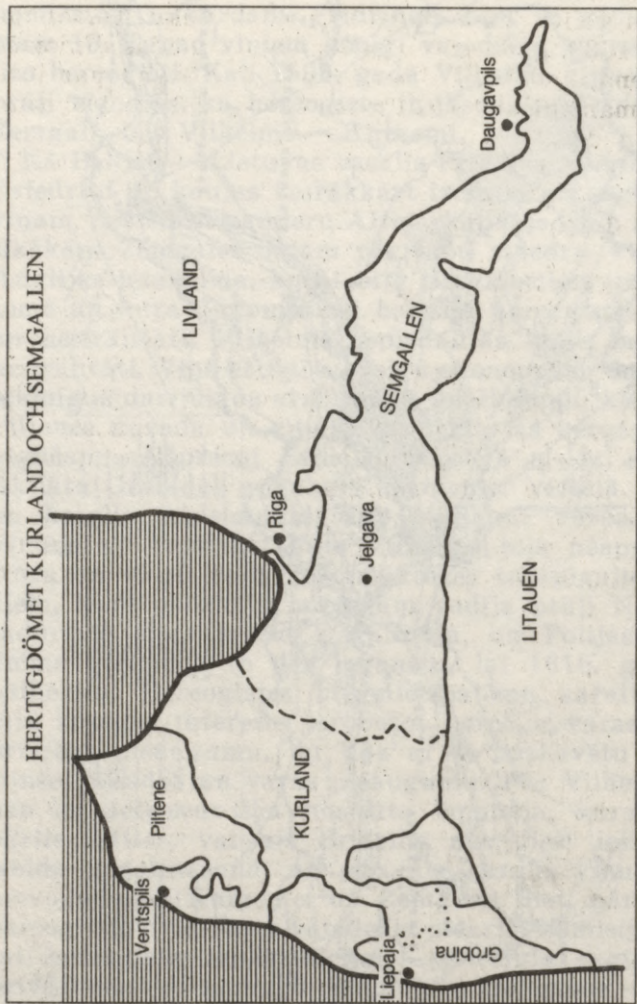
Hercoga Vilhelma konflikts ar muižniecību

Lai uzlabotu savu stāvokli un ietekmi, Gothards apprecējās ar Meklenburgas hercoga meitu Annu. Šai laulībā piedzima divi dēli — Fridrihs un Vilhelms. 1587. gadā nomirstot Gothardam, Fridriham bija 18 gadu un Vilhelmam 13. Tagad viņiem kopīgi vajadzēja pārvaldīt nesadalīto hercogisti. Kad 1596. gadā Vilhelms kļuva pilngadīgs, brāļi vienojās, ka hercogiste ir jāsadala: Fridrihs paturēs Zemgali, bet Vilhelms — Kurzemi.

Kā Polijas — Lietuvas vasalis Fridrihs piedalījās karā ar Zviedriju un kaujas vairākkārt izcīnīja arī Zemgalē. Tādēļ viņam, noslēdzot pamieru Altmarkā, vajadzēja atteikties no sikākām Zemgales daļām par labu zviedru Vidzemei. Pēc Anglijas ieteikuma, kurai bija tirdzniecības intereses Kurzemē un kura diplomātiski balstīja hercogistes patstāvību un neitralitāti, Vilhelms nepiedalījās karā, bet saglabāja neitralitāti. Viņš attīstīja rosīgu ekonomisko darbību, veica sekmīgus darījumus ar Angliju un Holandi, kā arī plānoja Piltenes novada un citu savas ieķīlātās hercogvalsts daļu atgūšanu. Apprecot Prūsijas hercoga meitu, viņš atguva ieķīlāto Grobiņas apgabalu Kurzemē. Vietējā muižniecība un karalis Sigismunds šādu Vilhelma varas pieaugumu vērtēja ar nepatiku. Pats Vilhelms bija neapvaldīta rakstura un viegli nonāca konfliktā ar ietiepīgajiem muižniekiem, kuru opozīciju hercogam vadīja brāļi Noldes. Kādā sadursmē abus brāļus nogalināja, un Polijas — Lietuvas Seims uzskatīja to par ieganstu, lai 1616. gadā atceltu Vilhelmu. Hercogistes bruņniecībai un karalim Varšavā bija kopīgas intereses ierobežot hercoga varas un rīcības brīvības pieaugumu, lai līdz ar to aizkavētu hercogistes konsolidēšanos un varas pieaugumu. Pēc Vilhelma atcelšanas uz Jelgavu tika nosūtīta komisija, kurai vajadzēja pārliecināties, vai arī Fridrihs nav tieši iejaukts brāļu Noldu nogalināšanā, un pēc tam karalis viņu atzina par hercogu visai Kurzemei un Zemgalei. Bet, pārņemot varu hercogistē, Fridriham vajadzēja piekrist komisijas izstrādātai hercogistes konstitūcijai — «Formula regiminis» — un privāttiesisku likumu un privilēģiju krājumam — tā sauktajiem Kurzemes statūtiem. Tajos, starp citu, bija palielinātas muižas īpašnieku tiesības pār saviem zemniekiem, t. i., paplašināta dzimtbūšana. Konstitūcija noteica divus līdztiesīgus un savstarpēji atkarīgus vadības orgānus: hercogu un hercoga padomi ar sešiem virspadomniekiem, četriem muižniekiem un diviem juristiem. Landtāgs savukārt pārstāvēja vienīgi muižniecību, un citas iedzīvotāju grupas tajā nebija

LATVIJA PĒC ALTMARKAS PAMIERA

Trisreiz dalītais Piltenes novads (bij. Kurzemes bīskapija) bija iekļauts Brandenburgas markgrāfam un arī vēlāk saglabāja īpašu stāvokli Kurzemē. Grobiņas apgabals bija iekļauts Prūsijai, bet tika atdots Kurzemei, kad hercogs Vilhelms apprecējās ar Prūsijas hercoga meitu.

pārstāvētas. Bez šaubām, hercogs bija galvenais, bet ārpus savām domēnēm viņam trūka reālās varas.

Hercogistei vajadzēja iekļauties Polijā — Lietuvā, ja Ketleru dinastija izmirtu. Fridriham bērnu nebija, un jau 1625. gada landtāgā viņš ierosināja, lai Vilhelma dēls Jēkabs (*Jakob*) tiktu atzīts par hercoga troņmantinieku. Tomēr tas notika tikai 1639. gadā pēc Anglijas un Francijas diplomātiska spiediena, kad Vladislavs IV atzina Jēkabu par hercoga valsts mantinieku. Tad Fridrihs atsacījās no troņa un mira 1642. gadā.

Hercogs Jēkabs

Hercogs Jēkabs bija daudz ceļojis un ieguvis teicamu izglītību. Viņš labi pazina Eiropas svarīgākās pilsētas un bija ietekmējies no merkantilisma idejām. Sevišķa ietekme viņa vēlākajā politikā bija Holandē pavadītajiem gadiem, kur Jēkabs studēja tirdzniecību un viņa uzmanību bija saistījusi koloniju ekonomiskā nozīme. Kā hercogs viņš tiecās īstenot merkantilisma principus, t. i., cik vien iespējams panākt aktīvu tirdzniecības bilanci.

Jēkabs iekārtoja lielu kuģu būvētavu Ventspilī, pieņēma holandiešu un vācu meistarus un uzsāka vērienīgu flotes radīšanu. Kuģu būvētava kopumā uzbūvēja 44 kara un 79

Jekaba (Ketleru) hercogu pāris.

tirdzniecības kuģus. Neskatoties uz to, ka daļu kuģu Jēkabs pārdeva Anglijai un Francijai, Kurzemes flote bija lielāka par Polijas floti. Uz kurzemnieku kara kuģiem plīvoja hercogistes militārais standarts — melns krabis (jūras vēzis) uz sarkana pamata, un šis karogs bija pazīstams tālu ārpus Baltijas jūras. Līdzīgā veidā Jēkabs attīstīja rūpniecību: viņš ierīkoja 15 dzelzs, 7 vara ceplis, 7 stikla kausētavas, 5 papīra dzirnavas, 14 salpetra un 5 ziepju vāritavas. Visi šie uzņēmumi piederēja hercogam personiski un viņš viens pats atbildēja par ieguldīto kapitālu, darbaspēku un tā organizēšanu, bet viņa pasākumi deva labumu arī pilsētām un pārējai valstij. Visu šo saimniecisko aktivitāšu ciešā saistība ar hercoga personu ir viens no izskaidrojumiem, kāpēc plaukstošie uzņēmumi nepārdzīvoja savu dibinātāju.

Par spīti tam, ka Polija — Lietuva cieši turēja hercogisti savā varā un 1617. gada konstitūcija ierobežoja hercoga darbību, Jēkabs rīkojās kā starptautiskas nozīmes suverēns valdnieks. Ar uzņēmību un saprātīgu savu īpašumu pārvaldīšanu hercogs bija sakrājis ievērojamas bagātības, kas cēla viņa prestižu. Kārlis X Gustavs esot teicis par viņu, ka Kurzemes hercogs esot pārāk bagāts, lai būtu tikai hercogs, bet bagātības nepietiekot, lai viņš būtu karalis.

Pēc laulībām ar Luīzi Šarloti, Brandenburgas kūrfirsta Fridriha Vilhelma māsu, hercogs politiski sāka orientēties uz Vāciju. Sev par izdevīgu Jēkabs varēja uzskatīt arī radniecību ar hohencolleriem un tādējādi arī ar stjuartiem. Viņš tomēr pārlieku paļāvās uz rūpīgi sietajām draudzības un radniecības saitēm ar citiem Eiropas valdnieku namiem un ar neitralitātes līgumiem ar Zviedriju, Angliju un Krieviju un atstāja novārtā valsts aizsardzību. Tā bija liktenīga kļūda.

Kurzemes kolonijas

Drīz pēc varas pārņemšanas Jēkabs noslēdza vairākus draudzības un tirdzniecības līgumus: 1643. gadā ar Dāniju, Franciju un Venēciju; 1648. gadā ar Portugāli; 1653. gadā ar Holandi; 1654. gadā ar Angliju un 1656. gadā ar Spāniju. Kurzeme eksportēja lauksaimniecības produktus, kā arī darvu, kokmateriālus, salpetri, materiālus kuģu būvniecībai u. c.. Tirdzniecībai ar Eiropas valstīm, kā arī tālajiem braucieniem uz citiem kontinentiem, hercogam vajadzēja atbalsta punktu tuvāk Rietumu jūrām. 1651. gadā Jēkabs no Dānijas karaļa Fredrika III nomāja Dienvidnorvēģijas

pilsētiņu Flekerē (Flekkery) un, sākot ar 1654. gadu, hercogs ieguva arī nodokļu aplikšanas tiesības šajā apvidū. Flekerē kļuva par svarīgu bāzi hercoga tālbraucēju kuģiem, kā arī par kravas kuģu ostu dzelzs un dzelzsrūdas pārvadāšanai. Bez purva rūdas Kurzemē rūdas atradņu nebija. Lai sagādātu rūdu savām dzelzs lietuvēm, hercogs nomāja vairākas dzelzs rūdas raktuves, kausējamās krāsnis un dzelzs veserus (kaļamās dzelzs ražošanai) Eidsvollas tuvumā Norvēģijā. Kādas piecdesmit kurzemnieku ģimenes pārcēlās uz Norvēģiju par strādniekiem un meistariem. Kurzemnieki pēc tam palika Eidsvollas apvidū kā zemkopji, un līdz pat 19. gadsimtam viņi atšķirās no vietējiem zemniekiem.

Ideju iegūt Kurzemei kolonijas ārpus Eiropas Jēkabs bija aizguvis no Holandes. Viņš sūtīja savus kuģus gar Rietumāfrikas krastiem un 1651. gadā nopirka sv. Andreja salu (tagad to sauc par sv. Džeimsa salu — *St. James Island*) Gambijas upē un uzcēla tur fortu. Vēlāk koloniju paplašināja gar Gambijas upes ziemeļu krastu, iekams angļi izspieda kurzemniekus no Gambijas. Jau dažus gadus pirms tam Jēkabs bija izrādījis interesi arī par Vestindiju un nopirka Tobāgo salu uz ziemeļiem no Trinidādes. Pirmie kolonisti — pavisam 212, liekas, ātri aizgāja bojā neierastajos apstākļos. 1654. gadā līnijkuģis «La Duchesse de Courlande» (Kurzemes hercogiene) ar 120 karavīriem un 80 kolonistu ģimenēm devās no Ventspils uz Tobāgo. Pie Lielā Kurzemes līča (*Great Courland Bay* — tā to sauc vēl šodien) tika uzbūvēts Jēkaba forts (šodien Plimutas — *Plymouth* — pilsēta), un ierīkota preču noliktava. Kolonistiem piešķīra zemi, un līdz 1658. gadam ieradās vēl 8 kuģi ar kolonistiem, pavisam ap 700 ģimeņu. Pasākums tomēr nevarēja paplašināties, jo 1658. gadā Kurzemē iebruka zviedri un sagūstīja Jēkabu. Pa to laiku holandieši paguva ieņemt salu, bet angļi holandiešus padzina un atkal atzina Kurzemes tiesības uz Tobāgo. Kaut gan kurzemnieki salu vēlāk atguva, notikumu attīstība Vestindijā bija nestabila. Jēkaba pēctecim nebija arī lielas intereses par aizjūras teritoriju, un vēlāk Tobāgo pārgāja Anglijas īpašumā. Hercoga ekonomiskā darbība kolonijās tomēr bija veiksmīga: abas kolonijas deva tik daudz vērtīgu preču, ka Kurzeme spēja apgādāt sevi un savus kaimiņus, turklāt nopelnot.

Zemnieki

Muižnieki hercogistē bija ieguvuši lielas privilēģijas: «Kurzemes statūti» padziļināja dzimtbūšanu un noteica, ka

zemnieki ir pilnīgā savu kungu pakļautībā, muižnieks bija arī zemnieka vienīgais tiesnesis. Juridiski zemnieks bija gandrīz beztiesisks, un muižas īpašnieks varēja brīvi izrikties ar viņu un viņa īpašumu, bet dzīvē šīs tiesības reti tika izmantotas. Hercoga domēnēs zemniekiem klājās nedaudz labāk. Jēkaba rūpnieciskie pasākumi tomēr apkrāva zemniekus ar smagām nodevām kļaušu veidā. Pēc holandiešu parauga hercogs izstrādāja rūpīgu ekonomisku plānu savām muižām, kurās viņš, protams, atalgoja centīgākos, bet arī centās monopolizēt visu tirdzniecību. Zemniekus spieda piegādāt savas preces hercoga uzpircējiem, un arī viņa kredītu politika bija nelabvēlīga zemniekiem. Parādi un kļaušas tika nesaudzīgi piedzītas. Muižnieku varas pieauguma un hercoga monopolizēšanas centienu rezultātā zemnieki zaudēja daudzas sensenas tiesības: brīvās tirdzniecības tiesības (tagad zemnieki varēja pārdot savas preces vienīgi vietējos tirgos), medību tiesības un tiesības brūvēt alu pārdošanai. Muižās zemniekus varēja apkraut ar kļaušām un nodevām pēc muižnieku patikas; hercogam bija stingri noteikti augsti nodokļi.

Kurzemē un Zemgalē bija vēl laba tiesa brīvo zemnieku un arī ģimenes no vecās Kursas aristokrātijas (ķoniņi). Viņus nepiemeklēja dzimtzemnieku drūmais liktenis, un viņi daļēji baudīja dažas muižnieku priekšrocības.

No kara līdz karam

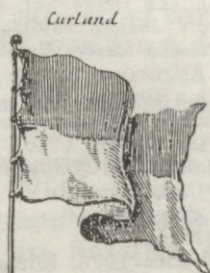
1654. gadā sacēlās ukraiņi, un 1655. gadā Kārlis X Gustavs ar 72 000 vīru iebruka Polijā. Uzbrukuma plāns paredzēja, ka Magnuss Gābriels Delagardijs (*Magnuss Gabriel de la Gardie*) no Livonijas iebruktu savukārt Lietuvā un tālāk pie Vislas apvienotos ar karaļa spēkiem. Divas hercogistes — Kurzeme un Austrumprūsija — tad būtu spiestas atzīt zviedru virskundzību. Plāns neizdevās, jo Delagardijs tika aizkavēts Lietuvā, bet 1656. gada vasarā krievi sāka uzbrukumu Zviedrijai. Par spīti tam, ka kara sākumā Zviedrija Jēkabam bija apsolījusi ievērot 1647. gada neitralitātes līgumu, Delagardijs pieprasīja hercogam ļaut zviedru spēkiem šķērsot hercogisti un lika priekšā Jēkabam nomainīt poļu virskundzību pret zviedru. Kad Jēkabs atteicās, Kārlis X Gustavs lika hercogu sagūstīt un aizvest trimdā uz Ivangorodu Ingrijā, kur viņu turēja līdz 1660. gadam. Hercogisti okupēja zviedru spēki un pārņēma arī hercoga floti. Brandenburgas un Francijas spiediena rezultātā Zviedrija un Polija Olīvas miera līgumā no jauna atzina hercoga tiesības.

Par hercogistes nedrošo politisko stāvokli liecina Zviedrijas rīcība nākamajā karā (no 1678. līdz 1679. gadam). Zviedru karaspēks, virzoties uz Poliju, no jauna iebruka hercogistes teritorijā. Divus gadu desmitus vēlāk sākās Ziemeļu karš, kad Kurzemē un Zemgalē atkal iebruka svešs karaspēks. Sakšu un zviedru armijas caurstaigāja zemi, dedzināja un postīja. Pēc šī kara Kurzemei līdzās bija jauns kaimiņš — Krievijas impērija.

Jēkaba mantinieki

Pēc Jēkaba nāves troni mantoja viņa vecākais dēls Fridrihs (*Fridrich Kasimir*). Viņš bija apdāvināts valdnieks, bet viņam nebija nedz tēva izpratnes ekonomikā, nedz arī viņa mērķtiecības. Sākumā Fridrihs tiecās pilnveidot un paplašināt tēva pasākumus, bet viņa izpriecu kāre un izšķērdība drīz vien aizēnoja pozitīvās rakstura iezīmes. 1698. gadā, kad nomira Fridrihs Kazimirs, troņmantniekam Fridriham Vilhelmam bija tikai 6 gadi. Vilhelma māte un vēlāk viņa tēvocis Ferdinands kļuva par jaunā hercoga aizbildņiem. Ferdinands, kas bija arī poļu ģenerālis, sāka ieņemt aizvien noteicošāku vietu hercogistē. Viņš aktīvi piedalījās Rīgas aplenkšanā, bet, Kārlim XII sakaujot poļu karaspēku, bēga uz Gdaņsku, kur kā «Kurzemes hercogs» palika līdz savai nāvei.

Jau tūlīt pēc uzvaras Poltavas kaujā ievērojami pieauga krievu ietekme Kurzemē. Pēteris I atbalstīja Fridriha Vilhelma pretenzijas uz troni un izprecināja viņam sava brāļa meitu Anna Ivanovnu, bet drīz pēc kāzām, 1710. gadā, Fridrihs Vilhelms nomira. Hercoga pāragrā nāve sekmēja Pētera I plānus iegūt krievu ietekmi hercogistē. Anna Ivanovna ieradās Jelgavā kopā ar cara sūtni un krievu gvardistu rotu. Ferdinands, kas dzīvoja Gdaņskā un kam nebija bērnu, bija pēdējais Ketleru dzimtā, un viņam nomirstot, Kurzemi un Zemgali vajadzēja pievienot Polijai — Lietuvai. Tomēr Pēteris I tam aktīvi pretojās un pēc Ferdinanda nāves izraudzīja Annas favorītu Ernstu Bironu (*Ernst Biron*), kas pēc dažām ziņām, bija hercoga Jēkaba zirgu puīša dēls, par Kurzemes — Zemgales jauno hercogu. Kad 1730. gadā Anna kļuva par Krievijas carieni, viņa iecēla Bironu par savu galveno kambarkungu, bet pēc viņas nāves 1740. gadā Bīrons krita nežēlastībā un tika izsūtīts uz Jaroslavu. Hercoga prombūtnē hercogistē formāli valdīja valsts padomnieku kolēģija, kaut gan vara atradās krievu sūtņa rokās. Īss starpvaldības laiks iestājās, kad par

Kurzemes un Zemgales hercogistes ģerbonis un karogs.

hercogu iecēla poļu karaļa Fridriha Augusta III dēlu Kārli (1759.—1763.). Tā kā viņš bija katolis, uzticību viņam zvērēja tikai daļa muižniecības.

Kad Katrīna II kļuva par carieni, Ernstu Bironu atbrīvoja no trimdas un atkal iecēla hercoga amatā. Krievu sūtnis piespieda Kārli atteikties un atstāt hercogisti. Pēc septiņu gadu valdīšanas Ernsts atteicās no troņa par labu savam dēlam Pēterim. Pēteris bija pēdējais valdošais Kurzemes — Zemgales hercogs. 1795. gadā, pēc trešās Polijas dalīšanas, Kurzemes hercogiste bez lielākas pretestības no baltvācu muižniecības puses tika iekļauta Krievijas impērijā: muižnieki sajuta jaunas, ienesīgas karjeras iespējas Krievijas galmā. Krievija arī turpmāk garantēja muižniecībai visas iepriekšējās privilēģijas un par to saņēma nedalītu bruņniecības atbalstu.

Kurzemes — Zemgales hercogiste bija pastāvējusi 232 gadus.

6. Kurzemes-Zemgales hercogiste

Andersons, Edgars

«Senie kurzemnieki Amerikā un Tobago kolonizācija»
Stockholm 1970 (Daugava)

Berķis, Aleksandrs

«Ernesta Birona valdīšana Kurzemē un Krievijā un tās dažādi novērtējumi»

Akadēmiskā Dzīve Vol. 3 1960

«Hercoga Jēkaba valdīšana Kurzemē 1638—1682»

Akadēmiskā Dzīve, Vol. 1, 1958

Dunsdorfs Edgars

«Latvijas vēsture 1600—1710»

Stockholm 1962 (Daugava)

«Latvijas vēsture 1710—1800»

Stockholm 1973 (Daugava)

Ģermanis, Uldis

«Die Agrargesetzgebung auf den herzoglichen Domänen Kurlands zur Zeit Birons»

Acta Baltica 1976. Königstein im Taunus

Igals, Fr.

«Kurzemnieku kolonijas Norvēģijā»

Brīvās zemes pielikums nr 21-23/1934

Krasnais, Vilberts

«Latviešu kolonijas»

Rīga 1938

Mattiesen, Otto Heinz

«Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrhundert»

Berlin-Stuttgart 1940 (Kohlhammer)

Stepermanis, M.

«Lielās liesmas atblāzma — Latvija franču buržuāziskās revolūcijas laikā 1789—1798»

Rīga 1971 (Zinātne)

7. LATVIJA KRIEVIJAS PAKĻAUTĪBĀ

Liels Ziemeļu karš

17. gadsimta beigās politiskā situācija Ziemeļeiropā bija nobriedusi lielai koalīcijai pret Zviedriju. Dānija, Krievija un Polija bija ieinteresētas vājināt Zviedrijas lielvalsts varu. Sevišķi Dānija bija tā zeme, kurā skaidri parādījās pret-zviedru noskaņojums. Kopā savijās gan bailes no turpmākās zviedru ekspansijas, gan atriebības kāre. Krievija no savas puses gribēja īstenot senseno caru sapni par «logu uz Eiropu», arī Polijai — Lietuvai bija prasības pēc tiesībām valdīt Livonijā, kuru realizācijai vienmēr ceļā bija stāvējusi Zviedrija. Likās, ir pienācis istais laiks ekspansijai, lai visus plānus īstenotu uz Zviedrijas interešu rēķina.

Virzošais un koordinējošais spēks savvērestības aizkulisēs bija Vidzemes muižnieks Patkuls. Vidzemes muižniecības vārdā viņš 1699. gadā noslēdza līgumu ar Polijas — Lietuvas karali Augustu II (kas bija arī Saksijas kūrfirsts).

Latviešu zemnieks — Stepiņš Krauklis —, kas palīdzēja Kārļa XII spēkiem uzvarā pie Narvas.

Līgums bija sevišķi izdevīgs muižniekiem, tas paredzēja Livonijas hercogistes radišanu, kas būtu neatkarīga no Polijas — Lietuvas. Hercogistes lēņa kungs būtu Saksijas kūrfirsts, un bruņniecībai tiktu garantētas plašas privilēģijas, bet tās pienākumi bija minimāli. Krievija savukārt saņemt Ingriju un Karēliju. Sarunas par šo triskāršo aliansi notika lielā slepenībā.

Neveiksmīgais sakšu mēģinājums 1699./1700. gadu mijā piepeši uzbrukt Rīgai kļuva par sākumu gaidītajai lielvaru sadursmei. 1700. gada vasarā ap 12 000 vīru liels sakšu karaspēks atkal uzbruka Rīgai, bet nespēja salauzt pilsētas aizsardzību. Pēc ilgāka aplenkuma sakšu pavēlnieks ģenerālis Flemings (*Flemming*) noslēdza pamieru ar ģenerālgubernātoru Ēriku Dālbergu. Angļu un holandiešu flotes aizsegā Kārlis XII 4. augustā ar savu karaspēku izcēlās Dānijā, Šellandē (*Sjælland*), un Fredriks steidzās slēgt mieru un izstāties no alianses. Augustā arī cars Pēteris I pieteica karu Zviedrijai un krievu karaspēks uzbruka Igaunijai un apļena Narvu. Vēl to pašu rudeni jaunais Kārlis XII ar saviem izlases spēkiem devās uz Igauniju un negaidītā uzbrukumā pārsteidza, un sakāva Pētera I skaitliski triskārt lielāko armiju. Zviedri tomēr neizmantoja savu uzvaru, atkāpās un pārziemoja Igaunijā.

1701. gada pavasarī Kārlis XII savāca 23 000 vīru un virzījās uz Rīgu, ko atkal bija aplenkuši Augusta spēki. Ar novada latviešu zvejnieku palīdzību izdevās sadabūt ap 200 laivu un plostu, kuros zviedru armija forsēja Daugavu. Kauja notika Spilves pļavās. Pretinieks nespēja apturēt zviedru ofensīvu, un tam vajadzēja bēgt. Kārlis XII vajāja sakšus vēl Kurzemē, kur zviedri pārlaida ziemu. Kurzemē viņš arī pieņēma lēmumu tūlīt neuzbrukt Krievijai, bet sākumā vērsties pret Poliju — Lietuvu. Kārļa plānos vispirms bija gāzt Augustu II un pēc tam, ar poļiem kā sabiedrotiem, uzbrukt Krievijai.

Zviedrijas neveiksmes

Karš ar Poliju ievilkās. Tikai 1706. gadā izdevās piespiest Augustu atteikties no Polijas — Lietuvas kroņa. Mieru starp Zviedriju un Poliju — Lietuvu noslēdza Altranštētē (*Altranstädt*). Tikmēr krieviem bija iespēja atgūties un sakopot jaunus spēkus. Kad Kārlis XII atstāja Livoniju, tur palika ievērojami, bet sadrumstaloti zviedru spēki. Krievu ģenerālis Boriss Šeremetjevs uzvarēja zviedru galvenos spēkus 1702. gadā, un Vidzeme palika neaizsargāta. Lai

Līdz der Treue / vor die Preussische Artillerie Bediente /

In Preussische Sprache übersezt.

Ald schis Kehniga Pils. sahts/
Riga/ pahr wissu Dobim/ no bliskem
Genadnetem usberuhts un arschens tap-
pis/ so pashu furdas gelocht mums no wisa
Spehta fands Annabita und Demelas pehy/
pechlahads; tad mehs Under. Drejzacs/
Eunlapels/ Reht. Eunlapels Under. Fur-
warteres/ Reht. Furwarteres. Awee. Wince-
res/ Wincerers. Schi Annatnech/ Andlan-
gers/ siechram ar scho. pahr Operatu Ap-
sternaschani / ta mehs schinni Paita ar ween prahngas Zirbs
lehya-turcheetes / pehy wissu muhlo Spehtu te Preussaschani/
par so mehs nehts un pawehlehts effim/ paltraddat/ muhlos ce-
khtos Beetos few mohdery/ wuhtricht/ furdyi un tikuski tur-
cheetes/ muhtem prechtis-zeltem Wufnetem un Under. Op-
pejerem eifsch wissahin nottkamahin Pawehlechanahim pecht-
rigu Paklawisschani parahhts/ teem neneka pretti-runnahets/
wissu mafati, no fawas Pahrgahthas/ wetti forectes/ nei kaddu
Gruhtumu neds Behdas wihetes / bet fawu Weesu un Wini
lab-prah/ par muhlu zemga Kehniga Kabbim/ nedsht un
uhds rehdigu Wfimi/ Kabbim fawas celtras Beetas awalade
aribbam wis pehy wissas Leetas un labu Praha. Berre tas
muhlo fawas ta pretti-turags/ ne-nerzags, un fawu Annatana
ardohnuws effsch wissu mahahim Letahin parahhdas te pashu
aribbam nichs/ ta duht falds dudhams/ ne ween v. Wintneht
turche / bet arridhan tam / ut drich/ ta tas fawu muntre teht/
pashu muhfas Kofhas pecht/ ta tas wee pechtrahin Ehdun un
wehchis rap. Edo wissu duhs mums turche / un pehy lah
dauht / ut rehdam / ta Decus mums wee Rehtas un Dweh-
rehts rathos.

Zvērests, ko zviedru karadienestā vajadzēja nodot latviešu artilēristiem.

iznīcinātu zviedru apgādes bāzi, cars deva pavēli Vidzemē lietot «izdedzinātās zemes» taktiku. Jau pēc kāda gada Šeremetjevs varēja ziņot caram, ka liels lopu daudzums un 12 000 civilgūstekņu aizvesti uz Krieviju. Ar īsākiem pārtraukumiem postīšana turpinājās arī nākamajos gados. 1704. gada beigās krievu kontrolē bija visa Vidzeme un Igaunija, izņemot nocietinātās pilsētas Rīgu, Daugavpili, Pērnavu un Tallinu. Šajā situācijā ģenerālgubernators Dālbergs mēģināja noorganizēt papildspēkus. Jau 1701. gadā pastāvēja 6 mazākas latviešu vienības, pavisam 1800 vīru. Ja zemnieks pieteicās rekrūšos, viņu atbrīvoja no klaušām un deva solījumu, ka vēlāk atbrīvos no dzimtbūšanas. Muižnieki aktīvi pretojās šim pasākumam, un slikti apmācītās un apbruņotās latviešu vienības nespēja stabilizēt stāvokli.

Zviedru ieņemto Kurzemes un Zemgales hercogisti aizstāvēja ap 7000 vīru liels somu kontingents ģenerāļa Lēvenhaupta (*Lewenhaupt*) vadībā. Kārlim XII bija plāni vēlāk apvienot hercogisti ar Vidzemi, lai tā nekonkurētu ar Rīgu, bet šis nodoms neizdevās. 1705. gada pavasarī Šeremetjevs ar 25 000 vīru iebruka Kurzemē, kur augusta beigās ieradās pats cars ar papildspēkiem. Krievi turpināja sistemātiski postīt Vidzemi un Igauniju un kavēt zemniekus lauku darbos. Izcēlās bads. Pēc kaujas pie Poltavas 1709. gadā Pēteris I deva pavēli aplenkt Rīgu. Krievu nometnē Daugavas kreisajā krastā ieradās arī cars, un 1709. gada novembrī tika raidīts pirmais šāviens uz aplenkto pilsētu. Apšaude turpinājās visu ziemu, bet pēdējās 8 nedēļas pirms kapitulācijas — gan dienu, gan nakti. Maijā bēgļu pārpildītajā pilsētā izcēlās mēris. Kad aizstāvju skaits no 11 000 bija sarucis līdz 5000 vīriem, ģenerālgubernators Nils Strembergs (*Nils Strömberg*) nolēma padoties. 1710. gada 14. jūlijā Rīga kapitulēja, 28. jūlijā padevās Daugavgrīvas aizstāvji, 22. augustā — Pērnavā un 28. septembrī — Tallinā. Šeremetjevs pieprasīja no Rīgas rātes, lai viņam nodod simbolisku Rīgas vārtu atslēgu zeltā kā padošanās zīmi un kā dāvanu viņam personiski.

Krievija nostiprina savu varu

Pēc zviedru sakāves pie Poltavas, Augusts II atkal sāka uzstāties kā Polijas — Lietuvas karalis. Tomēr Pētera politika Vidzemē un Igaunijā radīja viņā aizdomas par krievu nākotnes plāniem. Lai maldinātu Augustu, Pēteris vienmēr no jauna apgalvoja, ka alianses ligums tiks izpildīts un Livoniju atdos Augustam. Bet patiesībā krievi tur bija ieradušies uz palikšanu. Jau 1710. gada janvārī cars pavēlēja muižniekiem sasaukt landtāgu, lai apspriestu padošanās noteikumus. Pēc Rīgas krišanas bruņniecība ar landtāga starpniecību lūdza, lai Vidzeme tiktu iekļauta Krievijā, pieņemot, ka cars tai garantēs arī tā sauktās Sigismunda Augusta privilēģijas un visas citas muižniecības privilēģijas. Jautājums par Sigismunda Augusta privilēģijām bija pretrunīgs: Zviedrija nekad nebija tās atzinusi tāpēc, ka Vidzemes muižniecība nebija varējusi uzrādīt privilēģiju oriģināldokumentu. Pēteris nebija tik sīkumains: viņš piekrita visām bruņniecības plašajām prasībām un līdz ar to nodrošināja sev Vidzemes muižniecības nedalītu atbalstu.

1710. gada rudenī — pirms vēl bija beidzies karš ar Zviedriju — Vidzemes pievienošana Krievijai bija jau noti-

cis fakts. Augusts II jutās piekrāpts, bet Pēteris atsaucās uz «Vidzemes muižniecības brīvo gribu». Vidzeme un Igaunija kļuva par autonomu provinci, kurā muižniecība bija vienīgā iedzīvotāju kategorija ar politiskām tiesībām. Muižniecības landtāgs kļuva par provinces augstāko politisko orgānu, vācu valoda tika paturēta par pārvaldes un tiesu valodu, dālderis palika kā maksāšanas līdzeklis. Cars lauza līgumu ar Augustu par Livonijas nākotni. Soli pa solim tika ierobežotās Rīgas senās privilēģijas. Turpretī Vidzemes muižniecība varēja rēķināties ar plašu cara labvēlību visos jautājumos.

Lai uzsvērtu savas zemes jauno statusu un nozīmi, Pēteris 1712. gadā pārcēla savu galvaspilsētu no Maskavas uz jaunuzcelto pilsētu pie Ņevas Ingrijā — Pēterpili (Pēterburgu). Juridiski Ingrija vēl arvien bija Zviedrijas teritorija. Pēc cara vēlmes Krievijas senāts Pēterpili piešķīra Pēterim I imperatora titulu. Kad 1721. gadā Nistādē (*Nystad*) noslēdza mieru ar Zviedriju, krievi jau bija labi nostiprinājušies Vidzemē un Igaunijā. Arī Ingrija un Karēlija nonāca Krievijas pakļautībā, un līdz ar to Zviedrija neatgriezeniski zaudēja savu lielvalsts stāvokli un kontroli pār Baltijas jūru. Krieviem bija izdevīgi Vidzemes ieguvumu formulēt kā «pirkumu», un tāpēc viņi samaksāja zviedriem 2 miljonus dālderu un garantēja Zviedrijai tiesības ik gadus Vidzemē iepirkt labību 50 000 rubļu vērtībā. Pret Krievijas jaunieguvumiem Baltijā savu pretestību izrādīja Anglija, Holande un Francija, kas turpināja diplomātisko cīņu pret Vidzemes un Igaunijas aneksiju līdz pat 18. gadsimta beigām. Bet, kad Krievija vēl vairāk nostiprināja savas pozīcijas, 1795. gadā anektējot Kurzemi un Lietuvu (Somiju iekļāva Krievijā 14 gadus vēlāk) un piedaloties Polijas galīgajā sadalīšanā, protesti norima.

Jau tūlīt pēc uzvaras lielajā Ziemeļu karā, galma angažētie krievu vēsturnieki sāka «pierādīt», ka jaunieguvumi ir «senas krievu zemes», kas tagad beidzot pievienotas Krievijai. Patiesībā līdzīgi uzskati par Livoniju jau bija Ivanam Briesmīgajam.

Piezīme: jēdziens «Livonija» šeit lietots tādā nozīmē, kā to izprata Augusts II, aptverot Igauniju un Vidzemi. Latgale jau piederēja Polijai — Lietuvai.

Vidzeme pēc varas maiņas

Kārtējo reizi Latvija un Igaunija bija pārdzīvojuši kara postu. Mēris ciešanas vēl pavairoja: Vidzemē nomira ap 80 000 cilvēku (no aptuveni 130 000). Vissmagākās mēra

sekas bija Rīgas apkaimē, kur atsevišķās draudzēs izmira pat līdz 90% cilvēku. Baltijas baroniem un krievu varai tas nozīmēja ievērojamu ienākumu samazināšanos, jo daudzu zemnieku zemi nevarēja apstrādāt. Tāpēc jautājums, kā ierobežot zemnieku bēgšanu, atkal kļuva par centrālo ekonomisko problēmu jaunajiem varasvīriem. Viens no pirmajiem rīkojumiem, ko izdeva krievu ģenerālgubernators Pēteris Goļicins, attiecās uz aizbēgušajiem zemniekiem. Rīkojums noteica, ka muižas īpašniekam ir tiesības iezīmēt bēgli, iededzinot viņam pierē «kauna zīmi» vai nogriežot viņam ausis un degunu — tādu pašu sodu, kādu krievi piesprieda saviem armijas dezertieriem. Valdība vēl paskaidroja, ka neviens likums neaizliedz muižas īpašniekam nogalināt zemnieku vai arī nodot nepaklausīgo zemnieku deportēšanai uz Sibīriju bez kāda tiesas sprieduma.

Jaunā vara atdeva zviedru reducētās muižas to agrākajiem īpašniekiem un daudzas kroņa muižas atdāvināja krievu muižniekiem. Vietējie muižnieki savukārt veidoja ekskluzīvu muižniecības matrikulu ar 379 ģimenēm, kam piederēja lielākā daļa Vidzemes. Pēc restitūcijas kronim bija palikuši vienīgi 18% no zemes platības. Zemniekus kroņa īpašumos joprojām sargāja Kārļa XI zemnieku likumi, bet visumā tas maz ko nozīmēja. Jaunā vara lielākajai daļai iedzīvotāju, t. i., latviešiem un igauņiem, laupīja elementāras cilvēka brīvības un tiesības, un dzimtcilvēki kļuva par muižnieku īpašumu. Uz tieslietu kolēģijas aptauju par zemnieku tiesisko stāvokli Otto fon Rozens (*Otto von Rosen*), Vidzemes landrāts, izstrādāja ievēribas cienīgu dokumentu, kurā viņš pierādīja, ka saskaņā ar romiešu tiesību principiem zemes iedzīvotāji jau 13. gadsimtā bija kļuvuši par krustnešu dzimtcilvēkiem. Viņš apgalvoja, ka tie esot savu kungu «pārvietojams īpašums», ko brīvi varēja pārmācīt, pirkt vai pārdot un kur kungs varēja brīvi rīkoties ar zemnieku īpašumu. Vidzemes landtāgs bija tādās pašās domās, un baznīkungs Augusts Hupels izteicās, ka «igauņi un latvieši nav personas, bet gan ir lietas (..) Cilvēki Vidzemē ir lētāki kā nēģeri kolonijās (Āfrikā).» Krievu aizsargāta, Vidzemes muižniecība varēja ļaut brīvu vaļu saviem divvainajiem priekšstatiem par valsts pārvaldīšanu kā muižnieku privātipašumu. Pretstatā zviedru valdīšanas pēdējai dekādei, kad redukcija un tiesu reformas deva zemniekiem kaut nelielu ekonomisku un tiesisku aizstāvību un zemnieka pašpaļāvība pieauga par spīti dzimtbūtniecībai, krievu laiku pirmais gadsimts iespiedies tautas apziņā kā visdziļākais pazemojuma laiks. Pat garie miera gadi nespēja grozīt šo tumšo, drūmo ainu.

Ar krieviem Vidzemē ienāca vēl viena sodība. Degvīns Latvijā agrāk nebija lielā cieņā, un ļaudis dzēra alu. Krievijā valdīja spirta monopols, kas deva valstij lielus ienākumus. Krievu un vācu kungi bija aplēsuši, ka ienākumus no labības varētu palielināt, ja tecinātu degvīnu, ko tad pārdotu zemniekiem. Degvīna tecināšanu zemniekiem vajadzēja veikt kā kļaušu darbu ziemās, un degvīns pēc tam tika pārdots tiem pašiem zemniekiem muižas krogos ar 100% peļņu. Ceļotāji, kas tajā laikā ieradās Vidzemē, ar šausmām stāstīja par neapraķstāmajām vācu un krievu valdīšanas sekām. Kad apspiedēji beidzot atzina, ka kaut kas būtu maināms, tas nenotika aiz humāniem apsvērumiem, bet vienkārši tādēļ, ka pārlietas zemnieku ekspluatācijas rezultātā sāka kristies muižnieku ienākumi.

Piētisms un hernhūtiešu kustība

Bezcerīgajos apstākļos zemnieki neguva garīgu mierinājumu arī luterāņu baznīcā. Aptuveni 2/3 mācītāju bija iecelojuši vācieši, kas lielākoties neprata latviski. Bieži vien viņiem pašiem bija zems tikumības līmenis, daudzi bija alkoholizējušies un visumā palīdzēja muižniekiem apspiest un pazemot tautu. Zemnieki ar nicināšanu raudzījās uz šiem mācītājiem, un tikai nedaudziem izdevās iegūt tautas uzticību un mīlestību. No tiem vairākums bija studējuši Hallē un ietekmējušies no piētisma.

Piētisms bija atjaunošanās kustība vācu luterānismā. Pretstatā ortodoksālajam konfesionālismam, piētisti gribēja dot vietu subjektīvam, individuālam ticības apliecinājumam un veicināt draudžu locekļu personisko ieguldījumu baznīcas dzīvē. 17. gadsimta deviņdesmitajos gados par piētistu garīgo centru kļuva Halle un tās vadītājs A. H. Franke (*Francke*). Pateicoties saviem sakariem, viņš labi pazina baznīcas dzīvi Vidzemē. Kārļa XII laikā piētisms Vidzemē bija aizliegts, bet cars liegumu atcēla. Viens no piētisma atzarojumiem bija grāfa Nikolaja Ludviga fon Cincendorfa (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*) 1725. gadā dibinātā Bohēmijas brāļu hernhūtiešu kustība (*Herren-Hut* — tā Kunga aizstāvība). Ar pulciņu Bohēmijas brāļu grāfs devās uz Valmiermuižu, kur ģenerāļa fon Hallarta atraitne Magdalēna bija izveidojusi piētistu centru. Šeit tika likts pamats vidzemnieku hernhūtiešu kustībai, kas ātri izplatījās Vidzemes latviešos un arī igauņu daļā. Brāļu draudzes deva mierinājumu un garīgu speku apspiestajiem zemniekiem, stiprināja viņu iekšējo solidaritāti, pašapziņu

«BALTIJAS PROVINCES» —

IGAUNIJAS, VIDZEMES UN KURZEMES GUBERNĀS.

Latvija bija sadalīta Kurzemes, Vidzemes, Vitebskas un Pleskavas guberniās.

un nīdēja mazvērtības izjūtu. 1742. gadā latviešu hernhūtiešu draudzēs bija ap 4000 locekļu (brāļu un māsu). Rezultāti bija acīm redzami: ievērojami samazinājās dzeršana, zādzības un noziedzības, bet pieauga savstarpējā palīdzība un pienākuma izjūta. Bet muižnieku interesēs nebija stiprināt morāli vai solidaritāti zemnieku starpā. Brāļu draudžu darbības apsekošanu uzdeva izdarīt landtāgam. Iemesls bija vienkāršs — zemnieki labprātāk apmeklēja hernhūtiešu lūgšanu sanāksmes nekā oficiālo baznīcu. Muižnieki uzskatīja, ka hernhūtieši padara zemniekus ietiepīgus pret kungiem. Iekams konsistorija paguva pabeigt savu izmeklēšanu, cariene Elizabete 1743. gadā aizliedza brālību, apķīlāja tās īpašumus un rakstus un izraidīja bohēmiešu brāļus no Krievijas. Ietekmīgi muižnieki bija nobiedējuši carieni, apgalvodami, ka brālība pieprasījusi dzimtbūšanas atcelšanu un nav izrādījusi pietiekamu pazemību pret saviem kungiem. Kad 1770. gadā Katrīna II ieviesa reliģijas brīvību, hernhūtieši atkal varēja darboties legāli, un 19. gadsimta vidū viņu skaits pārsniedza 20 000. Luteriskā baznīca pieprasīja jaunas represijas, un 1860./61. gadā hernhūtieši piekrita tam, ka viņu organizācija beidz pastāvēt. Līdz formālam aizliegumam lieta tomēr nenonāca, un baznīca brāļu kustību pilnībā sevi neuzsūca.

Zemnieku nemieri

Raksturīgi, ka visspēcīgākā hernhūtiešu kustība bija tieši Vidzemē, kur jau zviedru laikā bija likts pamats zināmai zemnieku likumdošanai. Doma, ka tomēr iespējama taisnīgāka sabiedrība, bija pamodināta apspiesto ļaužu apziņā, un hernhūtieši gadu gaitā bija stiprinājuši tautā pārliecību, ka visi cilvēki ir brāļi ar vienādām tiesībām. Hernhūtieši bija netieši sagatavojuši idejisko pamatu plašajiem zemnieku nemieriem, kas šajā laikā satricināja Vidzemi. Pirmie nemieri sākās 1771. un 1777. gadā, bet kulmināciju sasniedza 1784. gada vasarā, kad tie aptvēra apmēram simt muižu.

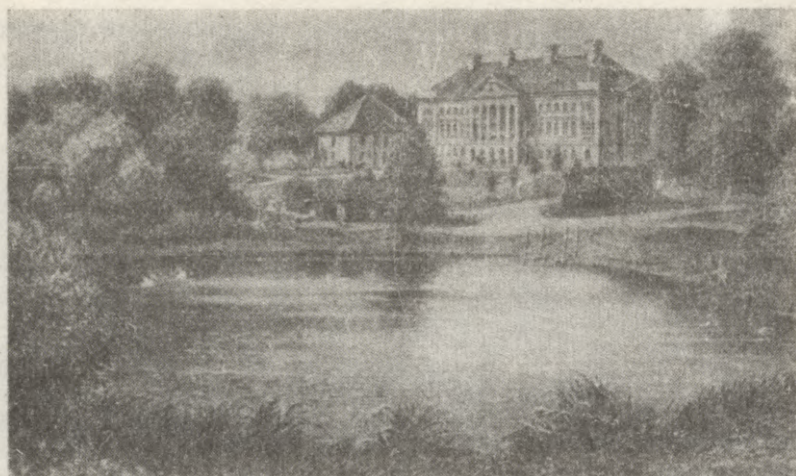
Vispazīstamākie ir Kauguru nemieri, kas sākās 1802. gadā tieši pašā hernhūtiešu kustības ietekmētā apgabala centrā. Nemieru iemesls bija nodokļu palielināšana un galvas naudas ieviešana pēc Krievijas parauga. Zemnieki neticēja sniegtajai nepilnīgajai informācijai par jauno nodokļu kārtību un prasīja atklātībā publicēt cara nolikumu. Kad muižnieki atteicās to darīt, klausiņieki sāka streikot. Zemnieki paskaidroja, ka gatavi pakļauties tikai

Dievam un caram. Muižnieki sasauca karavīrus, bet tie neko nespēja iesākt pret 3000 ar izkaptīm un medību bisēm bruņotiem zemniekiem. Ar viltību un solījumiem sākt sarunas muižnieki nomierināja pūli, kamēr pienāca papildspēki. Tad zemniekus apšaudīja ar lielgabaliem un šauteņu uguni, līdz tie metās bēgt. Četrus no nemieru vadoņiem notiesāja uz nāvi. Nopratināšanā izrādījās, ka galvenais kauguriešu vadītājs — muižas sulainis Gothards Johansons, ko pa jokam daudzinaja par «latviešu Bonapartu», bija lasījis muižnieka ārzemju avīzes un dumpīgo Garlību Merķeļa grāmatu «Latvieši» (*Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts*), un pat pārtulkojis atsevišķas grāmatas nodaļas latviski. Merķelis piederēja tiem vāciešiem, kas darbojās apgaismības un raiconālisma laikmeta garā un asi kritizēja Vidzemes muižniecību. Grāmata saturēja smagas apsūdzības pret muižniekiem, un mēģinājumi tulkot to latviski nekādā ziņā nebija pieļaujami.

Kauguru nemieri guva tik plašu ievēribu, ka liberālajiem spēkiem izdevās aizkavēt nāves soda izpildi. Turpretim krievu ģenerālgubernators uzskatīja, ka «mums nevajaga brīvību, bet gan stipru valdību», arī policijas tiesnesis fon Ungerns-Šternbergs (*Johann Adolf von Ungern-Sternberg*) domāja, ka «apgaismotāji, kas kūda uz nemieriem, ir pakarami...»

Gruzdošais zemnieku jautājums

Sākumā vācu muižniecībai nebija nekādas intereses atkal atvērt zviedru dibināto universitāti Tērbatā. Tie, kuri vēlējās iegūt akadēmisku izglītību, bija spiesti studēt ārzemēs. Pēc franču revolūcijas mainījās krievu valdības attieksme pret ārzemju studijām, un 1802. gadā Aleksandrs I no jauna atvēra Tērbatas universitāti, kur mācības notika vācu un latīņu valodā. Par rektoru kļuva franču — vācu fiziķis G. Parrots (*Parrot*). Viņš ieguva arī Aleksandra uzticību, un viņa uzskati atstāja lielu iespaidu uz caru. Parrots izstrādāja un nodeva caram plaša apjoma agrārreformas projektu, kura pamatā bija Kārļa XI zemnieku likumdošana. Projekts paredzēja, ka zemnieka tiesības un pienākumi tiks skaidri noteikti, ka izveidos zemnieku tiesas, kur lietos latviešu un igauņu valodu, un tādā kārtā uzlabosies zemnieku tiesiskais stāvoklis. Daži liberāli noskaņoti muižnieki atbalstīja priekšlikumu, bet muižniecības vairākums pretojās jebkādi likumdošanai par labu zemniekiem. Ar saviem ietekmīgajiem sakariem galvaspilsētā viņiem

Kazdangas muižas pils, celta 1800. g.

izdevās aizkavēt vai sabotēt visus reformas mēģinājumus. Bet spiediens no augšas un apakšas kļuva aizvien stiprāks.

Aleksandrs pavēlēja sasaukt Vidzemes landtāga ārkārtēju sesiju un pieprasīja, lai landtāgs izstrādā priekšlikumu likumam saskaņā ar cara vēlmēm. Muižniecība tam pretojās visiem līdzekļiem, tomēr beidzot bija spiesta piekāpties. Landtāga likumprojektu papildināja Pēterpilī, un ar cara parakstu 1804. gadā tas ieguva likuma spēku. Ja salīdzinām ar Krieviju un pārējām Baltijas daļām, tad redzam, ka zemniekiem jaunais likums nozīmēja lielu soli uz priekšu. Viņi no muižnieku «pārvietojamā īpašuma» atkal kļuva par fiziskām personām, taču dzimtbūšana netika atcelta. Tika novilkta skaidra robežas starp zemnieku zemi un muižas zemi. Zemi par jaunu notaksēja saskaņā ar zviedru paraugiem un noteica jaunas klaušu normas. Izrādījās, ka aizgājušajos 100 gados muižnieki bija palielinājuši zemnieku nodevas par apmēram 60%, tāpēc jaunais likums nozīmēja smagus zaudējumus muižniekiem. Bet muižniecība atrada ceļus, kā apiet un sabotēt jauno likumu, un zemnieku materiālais stāvoklis uzlabojās maz. Nemieri turpinājās.

Sajā situācijā no muižnieku puses nāca jauns pārsteidzošs priekšlikums: dzimtbūšana atceļama, bet muižniekiem jādod brīva rīcība pār zemnieku zemi. Zemnieki

Zemnieki darbā (pēc J. K. Broces zīmējuma)

nākotnē varēs «brīvi vienoties» ar muižniekiem par saviem nomas līgumiem. Igaunijā jauno likumu par dzimtbūšanas atcelšanu pieņēma 1816. gadā, Kurzemē — 1817. un Vidzemē — 1819. gadā. Likuma noteikumus ieviesa pakāpeniski: pirmajos 14 gados zemnieku kustības brīvība vēl bija ierobežota, lai dotu muižniekiem iespēju piemēroties jaunajiem noteikumiem.

Drīz vien zemnieki dabūja izjust likuma ēnas puses: viss, ko zemnieks bija uzskatījis par savu, nu pēkšņi kļuva muižnieka īpašums. Bez tam zemnieks bija spiests pieņemt muižnieka diktēto «brīvo vienošanos», ja viņš vēlējās pagarināt nomas līgumu. Zemnieks ieguva tā saukto putna brīvību, bet ar ekonomiskām važām vēl ciešāk tika saistīts pie sava kunga. Kungam no savas puses nevajadzēja rēķināties ar zemnieku: ja viņš gribēja pievienot zemnieka laukus muižai vai samazināt savu darbinieku skaitu, vai palielināt zemnieka darba apjomu, tad pēc nomas laika notecēšanas viņš varēja zemnieku vienkārši padzīt, neraizējoties par viņa turpmāko likteni. Krietni vēlāk muižnieki atzina, ka zemnieku brīvlaišana bijis viens no Baltijas muižniecības izdevīgākajiem darījumiem. Tā Vidzemes latviešu daļā zemniekiem atņēma ap 20% no visas zemnieku zemes. Latviešu valodā ir pat saglabājies īpašs izteiciens šim drūmajam laikam: klaušu laiki.

Zemnieki protestē

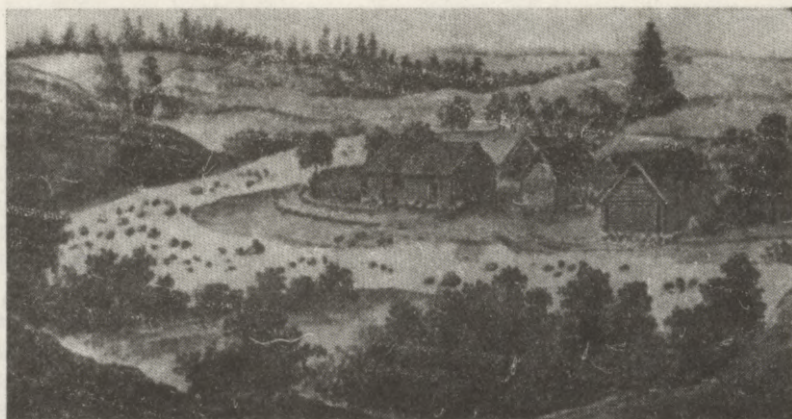
Zemnieki nesamierinājās, ka tos padzina no viņu sētas un zemes. Nemieri divkāršojās un izplatījās pa visu Kurzemi un Vidzemi, bet tos brutāli apspieda krievu armija. Par spīti dzimtbūšanas atcelšanai, agrākā tiesu un policijas iekārta būtībā palika nemainīta. Muižas pārvaldnieks pēc savas patikas varēja izpildīt kļaušiniekiem miesas sodus. Brāļu draudzes atbalstīja zemniekus viņu cīņā pret netaisnībām, bet izpelņijās tikai muižnieku naidu.

19. gadsimta vidū vairākas vasaras pēc kārtas bija aukstas un lietainas. 1841. gada pavasarī Vidzemē izcēlās bads. Gluži citādā sakarībā Nikolajs I izdeva rīkojumu par ebreju koloniju iekārtošanu Ukrainā pie Melnās jūras. Doma par izceļošanas iespējām uz apvidu, kur zemniekam pašam varēja piederēt zeme un kungu spiedienu nebūtu tik jūtams, tik ļoti vilināja zemniekus, ka viņi bariem plūda uz Rīgu, lai dabūtu atļauju izceļošanai, bet, tā kā šāda akcija nebija plānota, policija raidīja viņus atpakaļ. Arī muižnieki kļuva nemierīgi: masveidīga izceļošana samazinātu lēta darbaspēka piedāvājumu un apdraudētu muižnieku labklāības pamatus.

Bada un muižnieku brutālās izturēšanās dēļ daudzviet uz laukiem zemnieki atteicās iet kļaušās. Nereti šie streiki izvērtās atklātos dumpjos un nemieros. Tomēr jebkuru pretošanos apspieda armija, un nepaklausīgie saņēma stin-

Zemnieki darbā (pēc J. K. Broces zīmējuma)

Mūrmuižas apkārtnē (pēc J. K. Broces zīmējuma).

gru sodu. Bieži šī sodīšana notika publiski, turklāt sodāmiem bija jāskrien starp divām karavīru rindām ar sišanai sagatavotiem šauteņu slauķiem; tos, kuri vairs nejaudāja kustēties, piesēja pie ratiem, lai zaldāti varētu turpināt eksekūciju. Tas viss skaidri rādīja valdībai, ka brīvlaišanas likumam Baltijā nebija labvēlīgu seku. Tādēļ Nikolajs I lika paziņot muižniecībai, ka viņš gaida zemnieku stāvokļa uzlabošanu. Kā parasts, muižniekiem Baltijas provincēs bija gluži citādi uzskati, bet bija grūti pretoties cara skaidri izteiktai pavēlei. Pēc smagām cīņām Vidzemes landtāgā beidzot brīvlaišanas likumam pieņēma 77 papildu pantus, kur, starp citu, bija noteikts, ka nomas līgums slēdzams rakstiski un vismaz uz 6 gadiem un ka zemnieku nedrīkst nodarbināt vairāk kā 12 stundas diennaktī.

1845. gadā Baltiju atkal piemeklēja smaga neraža, kurai sekoja bads. Bads Vidzemē prasīja vairāk upuru nekā holēras epidēmija 1830. gadā. Valdības palīdzību bada cietējiem izmantoja Rīgas pareizticīgo bīskaps Filarets, slepeni aģitējot pret luterāņu baznīcu un muižniekiem. Gan baznīcai, gan vācu baroniem bija tik zems prestižs zemnieku vidū, ka nevajadzēja daudz pūļu, lai zemnieki noticētu. Filareta vēstījums bija vienkāršs un skaidrs: «ar cara ticību pie zemes un brīvības».

Pāreju pareizticībā ievadīja Rīgas latviešu brāļu draudze, un pēc tam tā izvērtās par masu kustību. Atsevišķos pagastos vairāk nekā puse iedzīvotāju pārgāja pareizticībā. Kulminācija tika sasniegta 1846./47. gadā, kad katru mēnesi 3000 līdz 4000 izstājās no luterāņu baznīcas. Vēl lielākus apmērus šī kustība pieņēma Igaunijā. Visā Vidzemē luterāņu baznīca zaudēja aptuveni 113 000 draudžu locekļus vai 12% no kopējā skaita. Tā kā lielākais vairums konvertītu bija nabadzīgi zemnieki, bija skaidri redzams, ka konfesijas maiņa notika nevis reliģisku, bet gan sociālu un politisku iemeslu dēļ. Tas bija iespaidīgs neuzticības votums luterāņu baznīcai, ko zemnieki uzskatīja par nīsto baronu pagarināto roku.

Jaunie lauksaimniecības likumi

Kaut gan lielākais vairums Baltijas muižnieku nekad skaidri neapzinājās savu anahronisko situāciju, bija arī tālredzīgi muižnieki, piemēram, Hamilkars Felkerzāms (*Hamilkar Fölkersahm*), kas saprata, ka brīvvalsts eksperiments nav izdevies un ka kļūdu sistēma pārdzīvojuši sevi, jo feodālisma laiks ir pagājis. Felkerzāms panāca, ka t. s. baltiešu likumdošanas komiteja Pēterpilī izstrādāja jaunu likuma projektu, saskaņā ar kuru zemnieki saņemtu atpakaļ lietošanas tiesības uz savu zemi, bet muižnieki paturētu formālās īpašuma tiesības. Par spīti landtāgu opozīcijai, 1849. gadā Nikolajs I apstiprināja šo projektu kā «provizorisku likumu». Tas radikāli ierobežoja tendenci palielināt muižas zemju platības uz zemnieku rēķina. Zemnieku zemi varēja vienīgi pārdot vai iznomāt zemniekiem. Muižniecība tomēr visiem spēkiem centās bremsēt šo neērto likumu un aizkavēt sīkgruntniecības attīstīšanos.

Krievija atradās uz lielu pārmaiņu sliekšņa. Pēc sakāves Krimas karā Aleksandrs II jutās spiests 1861. gadā atcelt dzimtbūšanu Krievijā. Jaunais zemnieku likums noteica, ka katram zemniekam ir tiesības paturēt savu dārzu un noteiktu daļu kopienas tīrumu, kurus periodiski pārdalīja sādžas pilngadīgajiem locekļiem. Likums bija liberālāks nekā atbilstošie likumi Baltijā. Aiz bailēm, ka krievu likumu varētu attiecināt arī uz Baltiju, landtāgs 1860. gadā piekrita, ka 1849. gada likums tiek apstiprināts. 1866. gadā nāca jauns likums par komunālo pašvaldību, kas atdalīja komunālpārvaldes un pagastu tiesas no muižas. Šie likumi nolīdzināja ceļu sīkgruntniecības attīstībai Latvijā.

Zemnieku kāzas (pēc J. K. Broces zīmējuma).

Pāreja no feodālās struktūras uz naudas saimniecību satricināja lielo muižu ekonomiku. Lai iegādātos darba rīkus un algotu strādniekus, bija nepieciešams kapitāls, kura muižniekiem nebija. Lai atrisinātu šo problēmu, daudzi muižnieki izvēlējās pārdot zemnieku zemi to nomniekiem. Arī zemniekiem nebija kapitāla, un viņiem savukārt vajadzēja ņemt kreditus bankās, kur muižniekiem bija lielas intereses (akcijas). Bankas uzskrūvēja tirgus cenas tik augstu, ka tās varēja sacensties ar zemes cenām Ukrainas auglīgākajos apvidos. Par spīti tam, zemnieku tieksme iegūt savu zemi īpašumā bija tik stipra, ka līdz Pasaules karam 40% no zemnieku zemes bija pārgājusi viņu īpašumā. Tā latviešu zemnieki atpirka atpakaļ savu tēvu zemi. Līdz ar to viņi uzņēmās smagu parādu nastu: 108 miljonus zelta rubļu Kurzemē un Vidzemes latviešu daļā — gandrīz neapveramu summu tā laika apstākļiem.

1883. gada cenu krišanās lauksaimniecības produktiem, kas ilga līdz pat 1894. gadam noveda pie tā, ka gandrīz katra piektā lauku sēta nonāca ekonomiskās grūtībās. Bet

Zemnieka istabas iekšskats (19. gs.).

jaunie sīkgruntnieki visumā krīzi pārvarēja labāk nekā lielās muižas, spējot elastīgāk piemēroties tirgus prasībām. Pēc dāņu parauga daudzi no graudkopības pārgāja uz lopkopību un piensaimniecību. Šī klusā revolūcija radīja ne tikai dziļumā ejošas ekonomiskas pārmaiņas. Tā ievadīja latviešu tautas atbrīvošanos no svešajiem apspiedējiem.

7. Latvija Krievijas pakļautībā

Brambe, R.

«Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās»
Rīga 1982 (Zinātne)

Dunsdorfs, Edgars

«Latvijas vēsture 1600—1710»
Stockholm 1962 (Daugava)
«Latvijas vēsture 1710—1800»
Stockholm 1973 (Daugava)

Ģermanis, Uldis

«Sociālā apgāde Rīgā līdz 18. gadsimta beigām»
Dzimtenes kalendārs, Stockholm 1981

Guntram, Philipp

«Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeinde unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung (Vom Ausgang des 18. bis über die Mitte des 19. Jhs.)»
Köln-Wien 1974

Jennison, Earl W. jr.

«Christian Garve and Garlieb Merkel: Two Theorists of Peasant Emancipation During the Ages of Enlightenment and Revolution»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. IV No 4, 1973

Johansons, Andrejs

«Latvijas kultūras vēsture 1710—1800»
Stockholm 1976 (Daugava)

Lenz, Wilhelm

«Vobstumswechsel in den baltischen Ländern»
München 1958 (R. Oldenbourg)

Liepīņa, Dz.

«Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē»
Rīga 1983 (Zinātne)

Melņšis, E. & Millers, V.

«Garliba Merķeļa politiskie uzskati»
Rīga 1972 (Liesma)

Neuschäffer, Hubertus

«Carl Friedrich Frhr. von Scholtz-Ascheraden — Ein Beitrag zum Forschungsproblem der Agrarreformen im Ostseeraum des 18. Jahrhunderts»
AABS, Journal of Baltic Studies, vol XII, No. 4 1981
«Katharina II und die Agrarfrage in den baltischen Provinzen»
AABS, Journal of Baltic Studies, vol. XIV, No. 2, 1983

Rudzis, Andrejs

«Pirms simts gadiem — Mūsu zeme Krimas kara laikā»
Akadēmiskā Dzīve, Vol. 1, 1958

Svarāne, M.

«Saimnieks un kalps Kurzemē un Vidzemē XIX g. s. vidū»
Rīga 1971 (Zinātne)

Stalšans, Kārlis

«Latviešu un lietuviešu austrumu apgabalu likteņi»
Chicago 1958
«Krievu ekspansija un rusifikācija Baltijā laikmetu tecējumā»
Chicago 1966

Svābe, Arveds

«Latvijas vēsture 1800—1914»

Stockholm 1958 (Daugava)

Thaden, Edward C.

«Estland, Livland and the Ukraine: Reflections on Eighteenth-Century
Regional Autonomy»

AABS, Journal of Baltic Studies. Vol. XII. 1981

8. TAUTAS ATMODA

Latviešu vakari Tērbatā

Latvieši nebūt nebija aizmirsuši, ka viņi kopš seniem laikiem ir savas zemes istie kungi. Par to vislabāk liecina ilgās cīņas par savām tiesībām, ko Rīgas latvieši izcīnīja ar vāciešiem. Rīga vienmēr bija bijusi brīvības sala apspiestajā zemē, par ko liecināja senām tradīcijām bagātās Rīgas latviešu dzimtas. Bet apziņa, ka visi latvieši ir viena tauta un ka viņiem visiem jābauda tiesības uz savu tēvu zemi un savu valodu, nebija izveidojusies. Gluži pretēji, baltvāciešu proponētais uzskats, ka «izglītots latvietis ir neiespējamība» un ka visi latvieši pielīdzināmi zemnieku kārtai, bija dziļi iesakņojusies cilvēku apziņā. Tie latvieši, kas 19. gs. pirmajā pusē studēja Tērbatā, visi pārtautojās, uzdodamies par vāciešiem. Tāpat liela daļa no tiem, kas ienāca Rīgā no laukiem un sākumā pelnīja iztiku kā melnstrādnieki un kalpi, pārtautojās, tiklīdz viņiem ar neatlaidīgu darbu un veiksmi laimējās iekārtoties labākā darbā un izcīnīt augstāku sociālo stāvokli. Bet mainījās laiki un arī uzskati.

19. gadsimta piecdesmitajos gados Tērbatas universitātē studēja ap 30 latviešu censoņu. Viņu starpā bija tādi, kas vairs nevēlējās pakļauties pārvācošanās spiedienam. Viens no viņiem — Krišjānis Valdemārs, kas studēja tautsaimniecību (kamerālzinības), jau 1854. gadā kļuva pazīstams ar to, ka pie savām durvīm piesprauda vizītkarti ar uzrakstu «C. Waldemar, Stud. Cam. Latweetis». Tas nepalika nepamanīts un radīja vāciešos satraukumu un nemieru. Universitātes rektors pat pieprasīja no Valdemāra sīkākus paskaidrojumus par viņa demonstratīvās rīcības iemesliem un nozīmi.

Kādi 10—13 latviešu studenti, kuri domāja līdzīgi Valdemāram, sāka pulcēties tā sauktajos latviešu vakaros. Valdemārs bija šo vakaru galvenais iedvesmotājs. Viņa aktīvākie līdzgaitnieki bija Juris Alunāns un Krišjānis Barons. Latviešu vakaros pārrunāja problēmas, kas skāra ne tikai latviešu tautas toreizējo stāvokli, bet arī tās pagātņi un nākotni. Šajās sanāksmēs izkristalizējās arī tautas atmodas ideoloģijas aizmetņi, kurus lielos vilcienos var ietvert četrus punktus:

- 1) latviešu nacionālās kultūras izveidošana un kopšana, sevišķu uzmanību pievēršot tēvu valodai un nacionālajai skolai,

- 2) latviešu sabiedrības diferencēšana un nostiprināšana,

3) latviešu nacionālās ideoloģijas izveidošana, kas savu pilnveidojumu ieguva Alunāna, Kronvalda un Ausekļa rakstos,

4) latviešu organizēšanās biedrībās un savienībās.

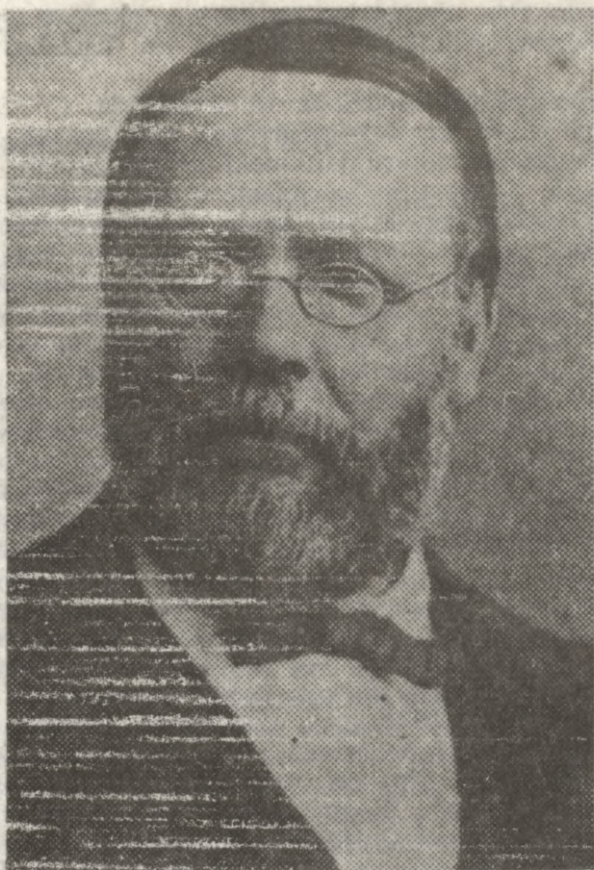
Latviešu vakari tomēr jau nākamajā gadā mainīja raksturu: 1857. gada oktobrī vakaru dalībnieki iestājās jaundibinātā korporācijā *Fraternitas Academica Dorpatensis*. Šajā korporācijā iestājās arī vairāki igauņi un vācieši, bet tā pastāvēja tikai mazliet ilgāk par trim gadiem, kad Saržēto konvents to slēdza ar motivāciju, ka jaunā korporācija esot «radījusi aizdomas». Kas tās bija par aizdomām? Var teikt, ka tas bija uzskatu lūzums, kas iezīmēja tautas atmodu, un jaunās idejas studentu starpā satrauca baltvāciešus un padarīja tos nemierīgus. Tērbatas «latviešu vakaru» dalībnieki nebija revolucionāri mūsdienu izpratnē, bet centās atbrīvoties no citu aizbildniecības un paši risināt problēmas. Kā liecina Saržēto konventa lēmums un žandarmerijas izziņa, šī nostāja vadošo aprindu acīs tika uzskatīta par revolucionāru un galēji vērstu pret pastāvošo iekārtu.

Jaunlatvieši

Tautas atmodas ideoloģijas saknes nebija meklējamas tikai Latvijā. Tā saistīta ar 1848. gada pilsoniskās revolūcijas uzbangojumiem un agrākā periodā ar to vācu romantisma posmu, ko literatūrā dēvē par «Sturm und Drang» (vētras un trauksmes) periodu. Nozīmīga loma šajā plūsmā bija vācu dzejniekam Johanam Gotfridam Herderam, kas no 1764. līdz 1769. gadam dzīvoja Rīgā un darbojās kā mācītājs un skolotājs. Herderam bija iespēja iepazīties arī ar latviešu tautas kultūru, kas viņu manāmi ietekmēja.

Romantismam raksturīgā dabas un pagātnes apjūsmošana savā tālākajā attīstībā ieguva nacionālu nokrāsu un jo sevišķi Vācijā pārveidojās spilgtā nacionālismā. Nostājoties pret tautas atmodu, baltvācieši arī brīdināja tautiskās kustības vadītājus nesapņot ne par kādu «Junges Lettland» — jauno Latviju. Šis apzīmējums patapināts no Vācijā pazīstamās liberāli noskaņotās vācu literātu kustības «Junges Deutschland», kas uzstājās pret pastāvošo kārtību. Šī apzīmējuma ietekmē tautas atmodas darbiniekus sāka dēvēt par jaunlatviešiem. Jaunlatviešu idejas ātri atbalsojās tautā.

Jaunlatvietis un tautas atmodas ievērojamākais darbinieks bija Krišjānis Valdemārs. Dzimis Arlavas draudzē Kurzemē, viņš jau skolas gados parādīja izcilu centību un

Krišjānis
Valdemārs

apdāvinātību. Trūkuma dēļ izglītību nebija iespējams turpināt, bet Pūņu un Lubezeres skolās iegūtās pamatzināšanas viņš mēģināja papildināt pašmācības ceļā. Šādā veidā iegūtā izglītība pavēra iespēju ieņemt rakstveža vietu dažādos Kurzemes pagastos. Jau tur viņš ap sevi pulcināja jauniešus un deva viņiem lasīšanai grāmatas. Lai šis sanāksmes legalizētu vietējo kārtības sargu acīs, viņš nodibināja Baltijas jūras izsmelšanas biedrību. Biedrības protokoli bija rakstīti humoristiskā garā un vietējiem uzraugiem sagādāja lielu galvas laužšanu.

Valdemārs tomēr sapņoja par izglītības turpināšanu, bet naudas trūkuma un savu 24 gadu dēļ viņam nebija iespējams iestāties ģimnāzijā. Vienīgā izeja bija lūgt toreizējā Baltijas ģenerālgubernatora kņaza Suvorova palīdzību.

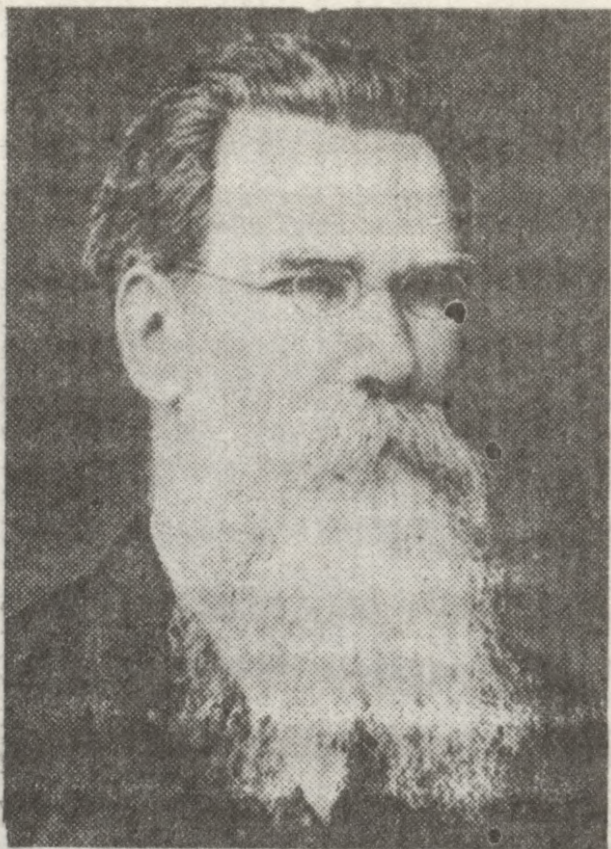
Kņazs labvēlīgi izskatīja Valdemāra iesniegumu, un 1849. gadā viņš varēja iestāties Liepājas ģimnāzijā. Savā jaunības deģsmē Valdemārs gribēja palīdzēt latviešiem, pirmām kārtām domādams par viņu kulturālā un saimnieciskā limeņa pacelšanu. Ar šādu mērķi viņš 1852. gadā publicēja savus «300 stāstiņus». Pēc ģimnāzijas beigšanas 1854. gadā Valdemārs iestājās Tērbatas universitātē.

Neskatoties uz savu darbību, viņš 1859. gadā tomēr varēja pabeigt universitāti un kļūt par ierēdni Krievijas finansu ministrijā Pēterpilī. Vēl studēdams Tērbatā, viņš uzrakstīja savu pazīstamo rakstu par latviešu un igauņu piesaistīšanu jūrniecībai, ieteikdams dibināt jūrskolas. Apcere radīja interesi Pēterpilī, un Valdemārs ieguva labus sakarus valdības aprindās. Pat lielkņazs Konstantīns parādīja viņam savu labvēlību un, starp citu, izgādāja atļauju latviešu laikraksta izdošanai, kurā Valdemārs pats būtu cenzors. Turklāt ar Valdemāra gādību 1864. gadā Ainažos nodibināja pirmo latviešu jūrskolu. Tas bija paliekošs ieguldījums latviešu tautas atmodā.

Valdemārs bija tā sauktās krievu orientācijas piekritējs. No 1865. gada viņš dzīvoja Maskavā un strādāja slavofilu presē, jo uzskatīja, ka «krievu kulaks nevar būt tik bīstams kā vācu krama nagi». Viņš bija arī Maskavas jūrniecības biedrības sekretārs un autoritāte jūrniecības jautājumos. Bez visiem šiem pienākumiem viņš aktīvi darbojās tā sauktajā Maskavas latviešu vakarnieku pulciņā, kur ierosināja vairākus nozīmīgus pasākumus, piemēram, latviešu folkloras vākšanu.

Izcils jaunlatvietis un tautas atmodas darbinieks bija Juris Alunāns — dzejnieks, valodnieks un publicists. Dzimis Jaunkalsnavā, beidzis ģimnāziju Jelgavā, pēc tam studējis Tērbatā senās valodas un tautsaimniecību un aktīvi piedalījies latviešu vakaros. Vēlāk viņš pārcēlās uz Pēterpili studēt mežkopību. Valdemārs bija viņu iecerējis par «Pēterburgas Avīžu» redaktoru, bet slimības dēļ no šī nodoma bija jāatsakās. Alunāna galvenais ieguldījums tautas atmodas un latviešu kultūras jomā ir literatūrā un valodniecībā. Viņa virtuozie dzejas tulkojumi, galvenokārt vācu un romiešu klasika, labi parādīja latviešu «zemnieku valodas» dzejiskās potences un spēkus. Šie dzejas darbi, sakopoti krājumā «Dziesmiņas», iznāca 1856. gadā.

Alunāns ir pirmais, kas savā dzejā aicina tautu cīnīties par brīvību. Tāpat viņš sapņo arī par latviešu augstskolu un, pateicoties labajai valodas izjūtai, darinājis ap 500 jaunvārdu, no kuriem vairums ļoti ātri tika ieviesti ikdienas valodā. Lai tautai izskaidrotu dabaszinātņu un tautsaimnie-

Krišjānis Barons

cības pamatus. Alunāns izdeva rakstu krājumu «Sēta, Daba, Pasaule» trīs laidienos. Viņš pievērsās arī senajai latviešu mitoloģijai, tomēr tikai kā amatieris. Alunāns mira jauns, nieka 32 gadu vecumā.

Turpretim garš un ražens mūžs bija citam izcilam jaunlatvietim — Krišjānim Baronam. Viņš dzimis Zemgalē, Strutelē, un mācījies Dundagas Kubeles skolā pie E. Dinsberga un F. Mālberga, bet ģimnāziju beidzis Jelgavā — arī ar ģenerālgubernatora Suvorova palīdzību. 1856. gadā viņš iesāka matemātikas un astronomijas studijas Tērbatā, aktīvi piedalījās latviešu vakaros un rakstīja par dabaszinātni un Latvijas ģeogrāfiju, izdodams krājumu «Mūsu tēvzemes aprakstīšana», tādējādi sekojot «vakarnieku» mērķim strādāt latviešu tautas izglītošanai. Jau pirmajā studiju gadā Barons rakstīja savam brālim Ansim: «Es te arī vēl ar

citiem no mūsu tautas esmu iepazinies, un man liels prieks bija, ka mēs sākam vairāk turēties kopā, nekā tas līdz šim bijis (. .) Mums ir arī savas sanāksšanas, kur mēs izrunājamies par šām un tām lietām, kas mūsu tautai varētu derēt par prāta cilāšanu, un kādā modē mēs latvieši jo dienas varētu jo vairāk uz priekšu tapt.»

Barons daudz rakstīja «Mājas Viesī», bet, kad avīze aizvien vairāk attālinās no jaunlatviešu mērķiem, viņš savu līdzdalību pārtrauc. No Tērbatas Barons, Alunāna aicināts, devās uz Pēterpili, lai līdzdarbotos «Pēterburgas Avīzēs». Tā kā Alunāna vājā veselība kavēja viņu uzņemties redaktora pienākumus, Barons no 1862. gada beigām līdz 1865. gada jūnijam bija faktiskais «Pēterburgas Avīžu» redaktors. Kad sākās jaunlatviešu vajāšanas, Barons 1867. gadā pieņēma mājskolotāja vietu kādā Iekškrievijas muižnieku ģimenē. Viņš aktīvi piedalījās Maskavas latviešu sadzīvē, tā sauktajā vakarnieku pulciņā, kur K. Valdemārs pamudināja viņu nodoties latviešu folkloras vākšanai un kārtošanai.

Atis Kronvalds un latviešu vakari

Pēc tam, kad vadošie jaunlatvieši pēc studiju beigšanas atstāja Tērbatu, latviešu studentu sadzīve apsīka, līdz 1865. gadā Tērbatā ieradās Atis Kronvalds. Viņš bija kurzemnieks, dzimis Krotas pagastā, Liepājas apriņķī. Ar Durbes mācītāja palīdzību, kas viņu bija pieņēmis par audzudēlu, Kronvalds mācījās Špringera privātskolā un vēlāk Liepājas apriņķa skolā. 1859. gadā viņš ar sava audzētāva palīdzību iestājās Berlīnes universitātes medicīnas fakultātē, bet tad pārgāja uz Tērbatu un no 1865. līdz 1867. gadam mācījās Tērbatas pedagoģiskajosursos. Berlīnes laiks bija ļoti nozīmīgs Kronvalda uzskatu veidošanā. Toreiz Berlīnē studēja arī Andrejs Spāģis, kas rosināja Kronvaldu cīnīties, «lai latvieši celtos savā tautībā». Kronvalds bija ļoti apdāvināts orators un publiski sludināja tautas atmodas ideoloģiju gan biedrībās, gan skolās, gan skolotāju sanāksmēs un studentu vidū. Pēc pedagoģijas kursu beigšanas viņš pieņēma vietu Tērbatas tautskolotāju seminārā, kur strādāja līdz 1873. gada vasarai.

1870. gada februārī Kronvalds sapulcināja 18 Tērbatas latviešu studentus, kas nolēma noturēt «rakstniecības vakarus» ar nolūku modināt nacionālo apziņu un kopt, cieņā turēt un godā celt latviešu valodu. Šīs sanāksmes tātad bija iecerētas kā Valdemāra latviešu vakaru turpinājums. Par pulciņa vadītāju izraudzīja Kronvaldu, un šajā amatā viņš

palika septiņus semestrus. Semināristus neskaitot, no 1862. līdz 1872. gadam Tērbatā studēja 63 latvieši. No viņiem pirmajā pusgadā Latvju rakstniecības vakaru grupā iestājās 19 studenti. «Vakarnieki» paši sevi sauca par «draugiem» un parasti sapulcējās sestdienās. Līdzīga «vakarnieku» grupa bija arī igauņiem teoloģijas studenta J. Hurta vadībā. No šīs grupas vēlāk izveidojās 1871. gadā dibinātā Igaunu literārā biedrība Tērbatā.

Latvju rakstniecības vakaru dibināšanas datumu — 1870. gada 19. februāri latviešu studentu korporācija «Lettonia» uzskata par savu dibināšanas dienu. 1881. gadā LRV (Latvju rakstniecības vakari) pieņēma nosaukumu *Fraternitas Lettonica*, bet 1882. gada 20. februāri — «Lettonia». 1882. gada 10. maijā Tērbatas Saržeto konvents legalizēja Letoniju, un 14. maijā korporācijas locekļi parādījās atklātībā savās krāsās: zaļš-zils-zelts. Seit pieminami arī Latvijas karoga pirmsākumi. Studenti no «vakarnieku» grupas Atskaņu hronikā atrada aprakstu par cēsinieku karogu, kad viņu vienība 1280. gadā bija ieradusies Rīgā: «Šis kopas karogs sarkans bij, Turklāt ar baltu svītru tas Pēc cēsinieku parašas.» Šīs krāsas Letonija sākumā pieņēma par savām krāsām, bet jau gadu pēc tam mainīja uz augstāk minēto trikoloru, sekojot korporāciju trikolora principam. Atskaņu hronikā minētais karogs ir pamatā vēlākajam Latvijas valsts karogam. Tā metu 1917. gadā izstrādāja Ansis Cīrulis, un Saeima ar 1923. gada 20. janvāra likumu to apstiprināja.

Rakstniecības vakaru biedri iekārtoja arī bibliotēku un atjaunoja Alunāna rakstu krājuma «Sēta, Daba, Pasaule» izdošanu. Klajā laida arī enciklopēdisku rakstu krājumu «Latvju tauta» un pirmo studentu dziesmu krājumu latviešu valodā. Turpinādams Alunāna darbu, Kronvalds latviešu valodā ieviesa daudz jaunvārdu un atdzīvināja aizmirstus senvārdus. Vienlaikus viņš polemizēja ar baltvācu publicistiem, aizstāvot savu tēzi, ka «mācītu latviešu pienākums ir nepārtautoties, bet palikt savā tautā». Atis Kronvalds mira ar trieku 38 gadu vecumā. Apglabāts Vecpiebalgā.

Latviešu avīžniecība un «Pēterburgas Avīzes»

Pirmās latviešu avīzes izdeva baltvācu luterāņu mācītāji, tāpēc tur publicētie raksti aicināja lasītājus galvenokārt uz dievbijīgu dzīvošanu, kristīgu pazemību un pieticību, deva zemniekiem arī dažādus praktiskus padomus. Galvenā doma,

kas caurauda šo laikrakstu, tomēr bija, ka latviešu zemniekiem «jāpaliek savā kārtā». Pie «tikumīgas dzīvošanas» piederēja arī padevība un paklausība kungiem un mācītājiem. Šāds laikraksts bija pirmās latviešu valodā iznākošās «Latviešu Avīzes», kas tika izdotas no 1822. līdz 1915. gadam Jelgavā. Otrs šāda veida laikraksts bija «Tas latviešu ļaužu draugs», ko no 1832. līdz 1846. gadam Rīgā izdeva mācītājs Hermanis Trejs. Kaut gan satura ziņā tas maz atšķirās no «Latviešu Avīzēm», cara valdība to 1846. gadā tomēr slēdza. Pareizticīgās baznīcas vadība un krievu pārvalde uzskatīja, ka Trejs ar izsmieku rakstījis par latviešu pāriešanu pareizticībā, kas vācu muižniekiem un mācītājiem bija ļoti nepatīkama, bet kuru labvēlīgi uzlūkoja krievu administrācija.

Pārejas laikmetam var pieskaitīt «Mājas Viesi», kas iznāca no 1856. līdz 1910. gadam un ko komerciālos nolūkos reizi nedēļā izdeva E. Plātes firma. «Mājas Viesi» ilggadīgie redaktori bija Ansis Leitāns un pēc viņa — Dr. P. Zālite. Līdzstrādnieku vidū iesākumā bija arī pazīstamākie jaunlatvieši, bet izdevēji vairījās no rakstiem, kas varētu radīt pretestību, un tādēļ «Mājas Viesis» ieturēja tikai mērenu nacionālo virzienu. Lai vadītu un stiprinātu tautas atmodu, bija nepieciešams cita rakstura laikraksts.

Kā jau iepriekš minēts, Valdemāram bija izdevies iegūt atļauju jauna latviešu laikraksta izdošanai Krievijas galvaspilsētā Pēterpilī. Kāpēc Pēterpilī un ne Rīgā? Izdevēji cerēja, ka Pēterpilī ierobežojumi un spaidi būs mazāki. Par laikraksta faktisko redaktoru kļuva Krišjānis Barons, un no pazīstamākajiem līdzstrādniekiem minami Spāģis, Biezbārdis, Dīriķis, Dinsbergs un citi. Laikraksts ap sevi pulcināja tā laika izcilākos latviešu publicistus, un tajā sastopamas apceres no dažādām zinātņu nozarēm un iztirzājumi par sadzīves jautājumiem. Lielu vērību pievērsa praktiskām lietām, dodot padomus un aizrādījumus. Lasītāji tika iepazīstināti arī ar notikumiem ārzemēs. Pavisam neredzēta un jauna bija avīzes humoristiskā nodaļa — iesākumā tās nosaukums bija «Dzirksteles», vēlāk — «Zobugals», kur līdzstrādnieki atļāvās kaut ko tik bīstamu kā sabiedrības kritika.

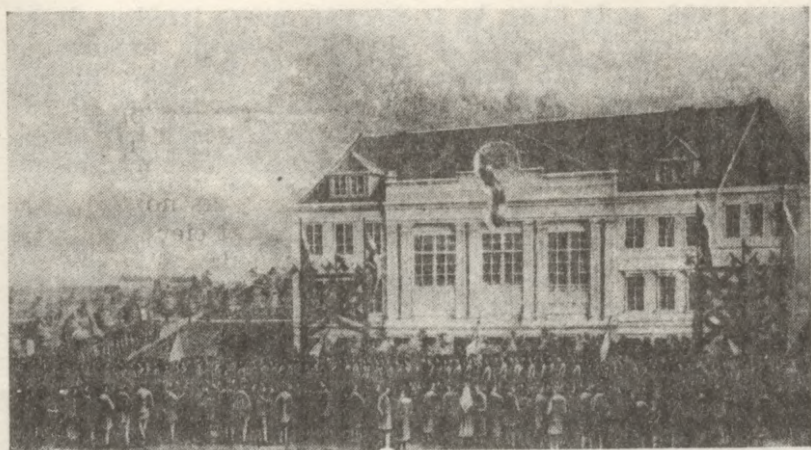
Par jauna laikmeta ievadītāju «Pēterburgas Avīzes» kļuva tādēļ, ka rakstu vispārējā ievirze bija pavisam savādāka nekā līdz tam. Avīze skubināja uz cīņu un pretestību, uz neapmierinātību ar pastāvošo iekārtu un aicināja tiekties pēc kaut kā labāka un pilnvērtīgāka. Tā izsmēja mācītāju kultivēto gaudulīgo, asaraino bezpalīdzību. Laikraksts centās ieinteresēt lasītājus arī savas

zemes pārvaldē un politiskajā attīstībā, tā sauktajās zemes lietās. Tāpat sastopamas saimnieciska rakstura ziņas, lai lasītājos radītu izpratni par ekonomiku un tās darbības principiem. Bet, lai to visu varētu sasniegt un apgūt, bija nepieciešamas zināšanas, izglītība, uz ko tad arī mudināja «Pēterburgas Avīzes». Sevišķi nesaudzīgi laikraksts apkaroja tā sauktos kaunīgos latviešus, kas centās noliegt savu latvisko izcelsmi: «Latviešu tauta nevar tikt cieņā un godā, kad katrs, kas ticis augstākā vietā, aizliedz savu latviešu tautību un tādēļ nenāk tautai par godu, bet par kaunu.» Latviešu tauta bija nobriedusi jaunajām strāvām, kas nāca no Pēterpils. Laikraksts saņēma daudz atzinīgu un sajūsmīnātu vēstuļu. Jaunās idejas ātri iesakņojās tautā. Bet muižnieku un mācītāju reakcija bija naidīga un nosodoša: laikraksts kūdot tautu pret saviem kungiem un vadītājiem un sludinot bezdievību. Tur paustās domas varot izraisīt latviešos nemieru un apdraudēt vācu stāvokli. Baltvācieši vispirms sūdzējās ģenerālgubernatoram Livenam, kas savukārt sūdzību nodeva iekšlietu ministram. Denuncētāji panāca, ka laikrakstu pakļāva stingrai ģenerālgubernatora cenzūrai un avīzes izdošanu apturēja uz četriem mēnešiem. Sākot ar 16. numuru, laikraksta cenzēšana notika Rīgā. Tā bija ļoti stingra, turklāt cenzors kavējās arī ar izcenzēto lokšņu atpakalšūtīšanu un tādējādi apdraudēja laikraksta regulāru iznākšanu.

«Pēterburgas Avīzes» tieši nekad netika aizliegtas, bet avīzes pretinieki izmantoja Valdemāra saimnieciskās neveiksmes, lai panāktu savu mērķi. Valdemārs bija nopircis zemes gabalu Novgorodas guberņā. Redzot bezzemnieku grūto likteni un baltvāciešu spaidus, viņš zemi sadalīja un pārdeva izceļotājiem. Tā kā gribētāju bija ļoti daudz, 1865. gadā tādā pašā nolūkā viņš nopirka lielāku muižu. Sakarā ar «Pēterburgas Avīžu» nekārtīgo iznākšanu nebija iespējams paziņot zemes gribētājiem par esošo situāciju, un tie lielos baros plūda uz Novgorodu, kur nonāca bezizejas stāvoklī. Valdemāru apvainoja krāpšanā un nodeva tiesai. Kaut gan viņu attaisnoja, viņš zaudēja visu īpašumu un iekrita parādos. Līdz ar to apstājās arī «Pēterburgas Avīžu» iznākšana.

Tautas dziesmu vākšana un kārtošana

Vecais Stenders tautas dziesmas dēvēja par «blēņu dziesmām», un šis uzskats ilgi pastāvēja izglīto to aprindu apziņā. Lūzumu ienesa vācu kultūras darbinieki, kas īsāku vai ilgāku laiku uzturējās Latvijā. Sevišķi te minams

Pirmie Vispārējie Dziesmu svētki Rīgā 1873. gadā

J. G. Herders. Viņš atklāja latviešu tautas dziesmu skaitumu. Savā dažādu tautu dziesmu krājumā viņš uzņēma arī 11 latviešu tautas dziesmas vācu tulkojumā. Šīs dziesmas, kuras bija ievērojuši un sākuši krāt vācu «vētras un trauksmes» perioda ideālisti, pārņēma apgaismoti vācu mācītāji un beidzot tautas atmodas romantiķi, un jaunlatvieši.

Jaunlatvieši tautas dziesmu vākšanu un kārtošanu pārņēma ap 1868. gadu. Pēc Valdemāra ierosinājuma vākšanu uzņēmās F. Brīvēznieks. Materiālu jau toreiz bija tik daudz, ka 1878. gadā viņam palīgā nāca Barons, kas vēlāk tautas dziesmu vākšanai un sistematizēšanai veltīja 37 gadus. Dziesmu sistematizēšana agrākajiem folkloras vācējiem bija sagādājusi lielas grūtības. Barons šī jautājuma atrisināšanai atrada ģeniālu sistēmu: viņš izvēlējās vienu iespējamu dziesmas pirmtekstu un pārējās līdzīgās dziesmas pievienoja kā variantus. Bez tam dziesmas tika sakārtotas cilvēka dzīves un gadskārtu secībā. Viņš uzskatīja, ka tautas dziesmu jēga atklājas tikai tad, ja patur to laika un vides vienību, kura bija tautas dzīves ritma noteicēja.

Lai darbu varētu labāk veikt un lai atvieglinātu dziesmu praktisko sistematizāciju, Barons 1880. gadā pasūtīja savu leģendāro dainu skapi ar 1400 nodalījumiem. 1893. gadā viņš pārcēlās uz Rīgu, un gadu vēlāk iznāca «Latvju Dainu» pirmā burtnīca, bet sabiedrības atsaucība bija ļoti maza — tikai ap 200 abonentu, un pēc pirmā sējuma iznāk-

šanas 1898. gadā likās, ka ir diezgan mazas izredzes darbu pabeigt. Tomēr, pateicoties Pēterpils zinātņu akadēmijas atbalstam, līdz 1915. gadam krājumu varēja izdot. Barona «Latvju Dainas» iznāca astoņos sējumos un ietvēra 35 789 pamatdziesmas ar 182 000 variantu. Šo krājumu var uzskatīt par tautas atmodas laika ievērojamāko kultūras pieminekli.

Krišjāņa Barona krājums tomēr vēl neaptvēra visas latviešu tautā saglabājušās dainas. Veseli 218 pagasti nebija devuši nevienu dziesmu. 1924. gadā nodibinātā Folkloras krātuve turpināja vākšanu un no 1936. līdz 1939. gadam izdeva papildinājumu Barona krājumam, tādējādi pamatdziesmu skaits pieauga līdz 60 080. Trimdā Imantas apgāds Kopenhāgenā šos abus krājumus apvienoja 12 sējumos un izdeva E. Hauzenbergas-Šturmas, K. Strauberga un A. Švābes redakcijā.

Tautas dziesmām vienmēr ir bijusi liela loma latviešu kultūrā. Var pat teikt, ka tajās ir izkristalizēti latviešu tautas dzīves uztveres un ētikas pamati. Spēcīgi samanamais pagāniskais raksturs daudzās dziesmās nebūt nenozīmē, ka šīs dziesmas ir ļoti vecas, jo pagāniskie elementi dzīvoja tautas apziņā vēl ilgi pēc kristīgās ticības ieviešanas. Dziesmās ir maz episku elementu un tās neizceļ kādu noteiktu vārdā sauktu varoni. Var teikt, ka tās ir liriskas, bet nekad nav sentimentālas, bez jūsmošanas par mīlāko vai romantisku jūtību. Tautas dziesmas nesludina naidu, gluži otrādi, dzīvība ir jāžēlo un jāšargā. Šī tolerance un humānisms sastopams līdztekus smalkai dabas lirikai. Līdzās labai tautas dziesmas runā par darbu un čaklumu kā cilvēka augstāko tikumu. Tikai ar darbu cilvēks iegūst savu pašvērtību un pašcieņu. Tautas dziesmās ir bijis liels visus latviešus vienojošs spēks. Kopīgas saknes tajās atrada arī citādi ļoti atšķirīgas latviešu tautas grupas.

Rīga kļūst par nacionālās kustības centru

Apmēram vienlaikus ar latviešu vakariem Tērbatā nacionāli centieni vērojami arī Rīgā, tikai citās aprindās. Šeit pieminams tā sauktais Jura Cauniša pulciņš, kuram bija liela nozīme nacionālās kopības apziņas modināšanā Rīgas latviešos.

Caunītis 1853. gadā pieņēma skolotāja darbu kādā fabrikas skolā, kuru tās īpašnieks bija iekārtojis strādnieku bērniem. Caunītis bija Cimzes audzēknis un beidzis Valmieras skolotāju semināru. Cauniša nolūks bija veicināt kopī-

bas apziņu Rīgas latviešos, modināt mīlestību pret savu tautu un cīnīties par latviešu tautas tiesībām. Panākumi tomēr ne katru reizi bija tādi, kādus viņš būtu gribējis.

Jauna rosība Rīgas latviešos radās ap 1858. gadu, kad ieradās Bernhards Dīriķis. Viņš bija beidzis skolotāju institūtu Pēterpilī un strādājis par skolotāju Igaunijā. 1858. gadā Dīriķis kļuva par ierēdni kamerārtiesā Rīgā. Divus gadus vēlāk viņš kopā ar Caunīti un Kasparu Biezbārdi, kas arī aktīvi cīnījās pret latviešu pārvācošanu, bija nodomājuši dibināt latviešu literāro biedrību. Šādam pasākumam vajadzēja ģenerālgubernatora atļauju, un Suvorovs izturējās pretimnākoši. Biedrības ierosinātāji izstrādāja statūtus un kopā ar 50 parakstiem iesniedza tos ģenerālgubernatoram. Pasākuma nepieciešamība tika motivēta ar to, ka mācītie latvieši gribot izkopt savu valodu un attīstīt savu rakstniecību, ko viņi varot veikt sekmīgāk nekā 1824. gadā dibinātā Latviešu literārā biedrība Jelgavā, kurā neesot neviena dzimuša latvieša.

Suvorova pēctecis Līvens lūgumu noraidīja, jo latviešiem jau pastāvēt šāda biedrība — Latviešu draugu biedrība, kurā vadītāja loma bija mācītājiem un baltvāciešiem. Arī latviešu sabiedriskajā rosībā bija iestājušies atplūdi, sevišķi pēc Caunīša nāves 1861. gadā. Kaspars Biezbārdis savukārt 1863. gadā sastādīja latviešu inteliģences vēstījumu ķeizaram, par ko viņu uz trim gadiem izsūtīja uz Sibīriju.

Tomēr jau 1868. gadā atkal radās labvēlīgāki apstākļi; 1867. gadā Somijā un Igaunijas ziemeļos bija izcēlies bads un valdība uzaicināja iedzīvotājus vākt ziedojumus cietušo apgabalu atbalstam. Līdz ar to latvieši ieguva jaunu iemeslu dibināt savu biedrību, šoreiz — lai vāktu un organizētu palīdzību igauņiem. Šīs biedrības nodibināšanā latviešiem palīdzēja kāds vācu ierēdnis Baltijas domēņu pārvaldes komisijā. 1868. gada iesniegumu ģenerālgubernatoram parakstīja četrus latviešu amatu vecākie, un jau 22. februārī policijmeistars paziņoja, ka ģenerālgubernatoram nav iebildumu pret šādas palīdzības komitejas dibināšanu. Pie šīs komitejas nodibināja arī dāmu komiteju, kas vēlāk pārveidojās par Rīgas latviešu labdarības biedrību. Jaunā biedrība aktīvi rosināja latviešu sabiedrību. Naudas vākšanas nolūkos abas komitejas sarīkoja pirmo latviešu teātra izrādi, uzvedot Jaunā Stendera «Žūpu Bērtuli», kas ir dāņu-norvēģu rakstnieka Ludviga Holberga pazīstamās lugas «Jeppe paa Bierget» tulkojums un lokalizējums.

Jau pēc dažiem mēnešiem radās doma palīdzības komiteju pārveidot par latviešu biedrību. Par to sevišķi iestājās

arhitekts Jānis Baumanis, zemkopju laikrakstu «Vārpa» un «Darbs» izdevējs, Rihards Tomsons un spiestuves īpašnieks Kārlis Stālbergs. Beidzot 12. oktobrī pienāca ģenerālgubernatora atļauja. Pirmajā pilnsapulcē 10. novembrī par jaunās biedrības priekšsēdi ievēlēja Bernhardu Dīriķi, bet par vietniekiem Tomsonu un Baumani.

Latviešu biedrības darbība

Jaunās biedrības vadība iestājās par to, lai tai būtu tiesības izdot arī savu laikrakstu. Šādu atļauju dabūja, un, sākot ar 1868. gada beigām, divas reizes nedēļā sāka iznākt «Baltijas Vēstnesis». Redaktors bija Dīriķis, laikraksts puda Latviešu biedrības viedokli un mēģināja turpināt «Pēterburgas Avižu» tradīcijas. No 1880. gada tas iznāca kā dienas laikraksts, līdz krievu iestādes 1906. gadā to aizliedza. Tas tomēr turpināja iznākt ar nosaukumu «Balss» un no 1907. gada kā «Dzimtenes Vēstnesis». 90. gados «Baltijas Vēstnesis» bija galvenais Jaunās strāvas apkarotājs.

Pie Latviešu biedrības darbojās dažādas komisijas literatūras, vēstures, izglītības u. c. nozarēs, bez tam Ādolfa Alunāna vadībā biedrības paspārnē iekārtojās pirmais latviešu teātris. Tika izsludināts arī pirmais latviešu valodā sarakstītās lugas konkurss un pēc Kronvalda ieteikuma godalgoja Marijas Pēkšenas lugu «Ģertrūde». Šo lugu izrādīja 1877. gadā, bet tā neguva skatītāju piekrišanu.

Latviešu biedrība ierīkoja arī savu svētdienas skolu, bet reālskolas iekārtošanai valdība atļauju nedeķa. 1870. gadā Rīgas latviešu biedrība savus gada svētkus varēja svinēt pašu celtā namā. 1872. gadā tika sasaukta 1. zemkopju sapulce un gadu vēlāk sarīkoti I Vispārējie dziesmu svētki.

Dziesmu svētku tradīcijas iedibinātājs bija Jānis Cimze, pārņemot to no Vācijas, tāpat pirmos korus nodibināja Cimzes audzēkņi. Pirmie novada dziesmu svētki notika jau 1864. gadā Dikļos. Tur piedalījās vairāki kori no sešām apkārteņām draudzēm, kuri dziedāja tikai vācu dziesmas vācu valodā. Divus gadus vēlāk līdzīgi svētki notika Matīšos. Arī igauņu «dziesmu svētku tēvs» A. Kunileidis bija Cimzes audzēkņis, un pirmie igauņu dziesmu svētki ar 800 dziedātājiem notika 1869. gadā Tērbatā. Kurzemnieku pirmie dziesmu svētki savukārt notika Dobelē 1870. gadā

Ie was den pulgerymmy kmit
 Dy quamy in mit karog senut
Von wende was zurige kome
 Zur lantw' als ich han vernome
 Ein brud' zu wol hndt man
 Den wart das nie put getan
 Sy quame hovelich dar
 Mit einer banier rot gevar
 Das was mit wise durch gesnute
 Gute noch wendischen siten
 Wo enden ist ein burc genant
 So den dy banier wart bekant
 Du ist in litte lant gelegen
 Do di vrowen ritens pflegm
 Nach den siten als dy man
 Vor war ich auch das sage kan
 Dy banier der Letten ist

Ur.V Ginters Karogi senajā Lanvijā.

<p> Von Wenden was zu Rige kome Zur lantwer, als ich han vernomen, ein brüder und wol hundert man: den wart daz mere kunt getan. die quāmen hovelichen dar mit einer banier rōt gevar, daz was mit wize durch gesniten hūte nāch wendischen siten. </p>	<p> Wenden ist ein burc genant, von den die banier wart bekant, und ist in Letten lant gelegen, da die vrowen ritens pflegen nāch den siten, als die man. vor wār ich ūch daz sagen kan, die banier der Letten ist. </p>
--	--

A. Bilenšteina ierosināti. Visi šie dziesmu svētki radīja lielu sajūsmu tautā, un lēnām izkristalizējās doma par kopīgu, visu latviešu koru apvienotu dziesmu svētku sarīkošanu. Pēc krievu valdības atļaujas saņemšanas I Vispārējais dziesmu svētkus 1873. gadā no 26. līdz 29. jūnijam sarīkoja Rīgas Latviešu biedrība. Kopkoru koncertā pavisam piedalījās 1003 dziedātāji: 791 vīrieši un 212 sievietes.

Svētku programma dalījās garīgajā un laicīgajā daļā, pie kam garīgajā daļā atskaņoja tikai cittautiešu autorus, laicīgajā no 16 dziesmām 11 bija latviešu tautas dziesmas un divpadsmitā — Baumaņu Kārļa «Dievs, svētī Baltiju», kas pirmo reizi tika dziedāta atklātībā. Sajūsma, ko radīja svētki, stiprināja pārliecību, ka latviešiem jāceļ un jāattīsta sava kultūra. Tādējādi dziesmu svētki ne tikai ievadīja mūsu koru mākslas uzplaukumu, bet arī kļuva par galveno tautas pašapziņas modinātāju.

Politiskā attīstība un Latgales liktenis

Strāvojumi, kas deva iespēju veidot savas biedrības, veicināja citas, ne vienmēr pozitīvas pārmaiņas pārējos Latvijas novados. Zaudētais Krimas karš (1853.—1856.) satricināja veco kārtību Krievijā un parādīja reformu nepieciešamību. 1861. gadā Krievijā un arī Latgalē atcēla dzimtbūšanu. Zemnieku cerības uz jauno «brīvības laiku» bija lielas, bet tad izrādījās, ka «Brīvlaišanas komiteja» nolēmusi vēl divus gadus saglabāt klaušas. Šis lēmums radīja lielu neapmierinātību zemniekos, un 1861.—1862. gads Latgalē bija nemierīgs. 1861. gadā Latgalē un Lietuvā izsludināja aplenkuma stāvokli.

1863. gadā Polijā, Lietuvā un Latgalē sākās poļu muižnieku sacelšanās. Visumā Latgales zemnieki tur nepiedalījās, izņemot atsevišķu muižu kalpotājus, kur muižnieki bija piebiedrojušies nemierniekiem. Bet pēc sacelšanās apspiešanas krievu «stabilizācijas politika» vērsās ne tikai pret muižniekiem, bet arī pret vietējiem iedzīvotājiem, sevišķi nekrieviem. Lai vājinātu poļu un citu nekrievu stāvokli, atsavinātās poļu dumpinieku muižas pārdeva krieviem un Latgalē sistemātiski sāka noņemt krievu kolonistus — sevišķi atvaļinātus karavīrus ar visām ģimenēm. Apmēram 20 000—30 000 Ludzas apriņķa latgaliešus noņēma Sibī-

rijā, ierādot viņiem tur zemi, bet Latgalē ieplūdināja krievus. Par triecienu Latgalei un latvietībai kopumā var uzskatīt 1864. gadā izdoto Viļņas gubernatora rīkojumu aizliegt iespiest grāmatas ar latīņu burtiem, kurš tika attiecināts uz Latgali. Šo rīkojumu vēl papildināja pilnīgi krieviskas skolu sistēmas ieviešana Latgalē. Apspiestie zemnieki tomēr tik viegli nepakļāvās pārkrievošanai. Skolu atvietoja mājniecība un latviešu grāmatas, kuras, iespiestas latīņu burtiem, slepeni ievada no Vidzemes un Kurzemes. Kaut gan krievu valdības cerības uz ātru Latgales pārkrievošanu nepiepildījās, tomēr tautas izglītība un attīstība tika atsviestas atpakaļ par vairākiem gadu desmitiem.

Pārkrievošanā būtiska bija arī pareizticīgo baznīcas loma. Par valsts līdzekļiem tika celtas baznīcas arī tādās vietās, kur krievu iedzīvotāju ipatsvars bija niecīgs. Pareizticīgo garīdzniecība veltīja daudz pūļu misijas darbam, bet katoļu vidū šiem centieniem bija mazi panākumi. Lai tos «uzlabotu», Vitebskas gubernators 1866. gadā pavēlēja slēgt vairumu katoļu baznīcu Ludzas apriņķī un to vietā atvērt pareizticīgo baznīcas. Kur latvieši bija mazākumā, tur tos vienkārši pierakstīja par pareizticīgiem.

Latgaliešu pretestības un izturības avots bija katolicisms, taču noteicēji tajā bija nevis latgalieši, bet poļu muižnieki un garīdznieki. Tieši šajā laikā, kad pārkrievošana skāra ne tikai latgaliešus, bet arī poļus, darbīgi kļuva pārpoļotāji. Ši nostājas maiņa izpaudās tādējādi, ka vēl 60. gadu sākumā ar vietējo muižnieku gādību tika izdotas latviešu ābece, dziesmu un lūgšanu grāmatas, bet pēc 1864. gada poļu baznīckungi izplatīja šīs grāmatas poļu valodā. Bez tam polonizācijā vērojama tendence baznīcas sprediķos pāriet uz poļu valodu, sevišķi nomaļu draudzēs. Turklāt tika pausts uzskats, ka visi katoļi ir poļi, tāpat kā ortodoksālā garīdzniecība visus pareizticīgos vēlējās redzēt par krieviem. Latvieši Latgalē bija nonākuši neapskaužamā stāvoklī. Ar latgaliešu valodu viņi varēja iztikt tikai savā novadā. Ne tikai dialektu un konfesiju dažādība, bet arī vispārējā nostāja iepretim luterāņu, resp., katoļu baznīcai un reliģiskiem jautājumiem šķīra rietumu un austrumu latviešus. Turklāt ļoti apgrūtinoša bija izsmejošā, nicinošā attieksme, ko nereti neapzinīgie kurzemnieki un vidzemnieki atļāvās pret saviem tautas brāļiem Austrumlatvijā. Tā, neprazdami ne krieviski, ne poliski, ne arī latviešu vidus dialektu,

nospiestie un iebaidītie latvieši sāka pāriet uz dīvaino valodu sajaukumu — «prosty jezyk», kas sāka izplatīties Latvijas dienvidaustrumu pierobežas pagastos. Šī žargona runātāji bija pilnīgi denacionalizēti, sauca sevi par «katoļiem» un «tuteišiem» (vietējiem). Tādējādi gan poļu, gan krievu šovinisti vienmēr varēja atsaukties uz «statistikām», kas šos cilvēkus pēc vajadzības ieskaitīja gan krievu, gan poļu ailēs. Šī problēma patiesībā nebija atrisināta vēl Latvijas neatkarības laikā, galvenokārt tādēļ, ka izpratne par Latgales specifiskajām problēmām, tāpat kā par pārtautošanas mehānismu šajā Latvijas daļā, Rietumlatvijā vienmēr bijusi nepietiekama.

Politiski ideoloģiskie strāvojumi Krievijā 60. gados

Nikolaja I valdīšanas laikā Krievijā izcēlās divi galvenie politiski filozofiskie strāvojumi, kuriem, protams, bija liela ietekme arī Latvijā. Tā sauktie rietumnieki, kas bija pārņēmuši dažas Rietumu liberālās idejas, uzskatīja, ka Krievijai un Rietumeiropai jābūt kulturāli un idejiski vienotai. Jau daži agrākie Krievijas valdnieki, sākot ar Pēteri I, bija šīs idejas piekritēji. Plašāku atbalsi sabiedrībā šie uzskati ieguva tikai ap 19. gs. vidu.

Šī strāvojuma «rietumnieciskums» vairāk tomēr izpaudās teorētiskā un filozofiskā plāksnē. «Rietumnieki» visos jautājumos nebūt nebija liberāli noskaņoti, un sevišķi jau ne tautību pašnoteikšanās jautājumā. Liberālu pieeju pret nekrieviem no viņiem nevarēja sagaidīt.

Kamēr «rietumnieki» neapšaubāmi vēlējās tuvināt Krieviju Rietumeiropai, slavofili nākotnes Krieviju redzēja kā viennacionālu valsti. Viņi domāja, ka Krievija ir atradusi pati savu īpašo attīstības ceļu, atšķirīgu no citām zemēm, un tai nevis jāpieņem, bet gan jāatbrīvojas no svešu tautu ietekmes. Tādēļ slavofili izcēla visu, ko uzskatīja par tipisku Krievijai. Slavofili bija arī dedzīgi «panslāvisma» atbalstītāji. Viņu nolūks bija izveidot slāvu tautu bloku, kas varētu spēlēt ne tikai kulturālu, bet arī politisku lomu un kas, protams, atrastos krievu slavofilu vadībā.

Slavofiliem bija daudz piekritēju ne tikai inteliģencē un politiķu aprindās, bet arī tautā. Viņu politiku un centienus varētu raksturot ar toreiz populāro saukli: «Viena ticība, viens cars, viena tauta», kas jau skaidri parāda, ka citām

tautām krievu valstī nav vietas. Slavofilu ietekme Krievijas valdībā pieauga. Protams, viņi bija baltvāciešu un Baltijas guberņu pārvaldes pretinieki. Tieši tādēļ arī K. Valdemārs un daži citi jaunlatvieši meklēja atbalstu pie slavofiliem. Paliek atklāts jautājums, vai šī politika deva kādus pozitīvus ieguvumus, bet nevar noliegt, ka slavofili vēlējās likvidēt baltvāciešu privilēģijas un traucēja latviešu pārvācošanas mēģinājumus.

Doma par latviešu pārvācošanu bija jauns pagrieziens baltvāciešu politikā ar mērķi nodrošināt arī nākotnē sev noteikšanu Baltijas guberņās. Līdz pat sešdesmitajiem gadiem viņu politika bija — atstāt nemainītas līdzšinējās tautību un kārtu atšķirības. Šī norobežošanās gāja pat tik tālu, ka latviešus kavēja mācīties vācu valodu. Bet, kad jaunlatviešu vadībā latvieši sāka atbrīvoties no baltvācu aizbildniecības, tie saprata, ka, vienīgi pārvācojot latviešus, viņi var cerēt arī nākotnē paturēt varu Latvijā. Spēcīgs pārtautošanas ierocis vienmēr bijusi skola. Tāpēc 1861. gadā Vidzemes lauku skolu pārvalde ieteica pastiprināt vācu valodas mācīšanu. Dedzīgs pārvācošanas sludinātājs bija luterāņu bīskaps Ferdinands Valters. 1864. gadā atklājot Vidzemes landtāgu, Valters savā sprediķī ieteica labot šo «vēstures kļūdu» un stāties pie enerģiskas latviešu un igauņu pārvācošanas.

Valtera sprediķis sacēla sašutuma vētru slavofilos un vispār krievu sabiedrībā. Bīskapam Valteram nācās atkāpties no amata, tāpat vāciešiem labvēlīgais ģenerālgubernators Līvens tika aizstāts ar latviešiem labvēlīgāko Albedinski (1866.). Izsūtītie tautas atmodas darbinieki (Biezbārdis, Dinsberģis u. c.) varēja atgriezties no trimdas, un Rīgas latviešiem deva atļauju dibināt savu biedrību. Seit slavofilu ietekmi var vērtēt kā labvēlīgu latviešiem, bet notikumu tālākā attīstība parādīja pretējo.

Senatora Manaseina revīzija

Līdz tam baltvācu muižnieki, kam bija liela ietekme Krievijas galmā, arvien bija pratuši novērst valdības mēģinājumus iejaukties Baltijas guberņu iekšējās lietās un pārvaldē. Bet slavofilu ietekme Krievijas valdības aprindās auga, un beidzot valdība nolēma pa īstam iepazīties ar stāvokli Baltijas guberņās un likvidēt Baltijas sevišķo stāvokli.

Pirmais solis bija jaunu pilsētu pārvaldes likumu ieviešana, kas visumā atbilda Krievijā pastāvošajiem pilsētu

likumiem. Agrākajām pilsētu rātēm atstāja tikai policijas un tiesu pārvaldi, bet pilsētās noteikšanu ieguva pilsētu domes. Domes vēlēja, bet vēlēšanu tiesības ierobežoja visai augsts ienākumu cenzs. Tā vēlēšanu tiesības baudīja tikai kādi 3% iedzīvotāju, un latviešu kandidātiem bija maza iespēja tikt ievēlētiem. No domnieku vidus savukārt ievēlēja pilsētas valdes locekļus un pilsētas galvu.

Tālrudzīgākie vācieši saprata, ka attīstība nenotiek viņiem vēlamā virzienā. Lai apsteigtu valdību, viņi plānoja pārveidot un modernizēt zemes pārvaldi, atsevišķas politiskās tiesības paredzot arī latviešiem. Šo baltvācu pārstāvju un latviešu starpā notika pat konsultācijas. Par plašu reformu raksturu baltvāciešiem tomēr nebija vienprātības. Kad pie jautājuma izlemšanas stājās Vidzemes un Kurzemes landtāgi, atklājās, ka vairums muižnieku vispār negrib nekādas reformas, norādot, ka tās varētu satricināt muižniecības pamatus. Pārvaldes reformu projektu landtāgs noraidīja.

Pēc pašvaldības projekta noraidīšanas latviešu un vietējo vāciešu savstarpējās attiecības ievērojami pasliktinājās. Sākās asa polemika laikrakstos, un vāciskā skolu pārvalde atlaida vairākus skolotājus par viņu sakariem ar jaunlatviešiem. Baltvācieši Pēterpili sūdzējās par latviešu sabiedriskajiem darbiniekiem, kuri ceļot naidu pret zemes valdītājiem. Daudzas sūdzības tika iesniegtas arī no latviešu puses par vāciskās pārvaldes tendenciozo un netaisno rīcību. Sūdzību sekas ļoti pārsteidza baltvāciešus. Viņi gaidīja, ka valdība, tāpat kā līdz šim, nostāsies muižnieku pusē. Bet tā paziņoja, ka Baltijas guberņās notiks senāta revīzija, ko krievu valdība mēdza izdarīt tikai sevišķi svarīgos gadījumos. Par komisijas vadītāju valdība izraudzīja ietekmīgo senatoru Nikolaju Manaseinu.

Senators Manaseins ar 17 vīru komisiju ieradās Rīgā 1882. gada pavasarī, lai sīki iepazītos ar Baltijas guberņu pārvaldes darbību. Viņš sadarbojās ar jaunlatviešiem un uzaicināja iedzīvotājus iesūtīt sūdzības par iestāžu darbību. Šādu sūdzību bija ļoti daudz — ap 20 000. Latvieši uz komisijas darbību lika lielas cerības, gaidot vācu kundzības salaušanu. Manaseina komisija darbojās līdz 1883. gada augustam. Baltvāciešu bailes no izmeklēšanas rezultātiem bija tik lielas, ka Manaseina ziņojums ceļā uz Pēterpili «pazuda» un vēlāk viena no kopijām tika izzagta pat no cara rakstāmgalda.

Manaseina revīzijas sekas

Komisijas ziņojumā senators norādīja, ka Baltijas guberņu pārvalde nav apmierinoša. To pašu varētu teikt arī par agrāro sistēmu. Bet Baltijas tuvināšanu citām Krievijas daļām kavējot apstākļi, ka niecīgs iedzīvotāju skaits zinot krievu valodu. Stāvoklis prasot radikālākas reformas un esot nepieciešama valdības iejaukšanās, jo vietējās iestādes nespējot realizēt vajadzīgās reformas.

Slavofilais un pret baltvāciešiem aizdomīgais Aleksandrs III Manaseina komisijas darbu novērtēja pozitīvi. Kaut gan ziņojumā bija norādīts uz sociālajām netaisnībām un neatrisināto agrārjautājumu, valdība bija ieinteresēta nevis muižniecības privilēģiju ierobežošanā, bet gan pārkrievošā un pareizticīgās baznīcas stiprināšanā luteriskajā Baltijā. Kaut arī latvieši sastrādājās gan ar Manaseinu, gan vēlākajiem «reformatoriem», tomēr latviešu vēlmes un prasības netika ievērotas. Latvieši savā zemē kļuva par trešās šķiras pilsoņiem.

Tiesu iekārta tika modernizēta. Līdz šim Vidzemē policijas un tiesu lietas zemākā pakāpē pārzināja «bruģu kungi», bet Kurzemē — pilskungi, kopš 1888. gada viņu vietā stājās apriņķu priekšnieki ar saviem «pristaviem». Arī policiju pārveidoja pēc Krievijas parauga. Likvidēja pilsētu rātes, zemes tiesas un hoftiesu, to vietā ieviešot miertiesas, apgabaltiesas un tiesu palātu. Atstāja tikai pagasta tiesas, bet draudzes tiesu aizvietoja ar zemnieku virstiesu. Pagastu pašpārvaldes uzraudzībai iedibināja jaunu amatu — zemnieku lietu komisāru. Visās augstākajās tiesu instancēs ieviesa krievu valodu kā vienīgo oficiālo valodu. Tiesu ierēdņi un tiesneši parasti nāca no Krievijas un vispār nepārvaldīja nevienu no vietējām valodām. Lielākā daļa vietējo iedzīvotāju savukārt nemācēja krieviski. Tā tiesu procesos tiesneši bija spiesti sarunāties ar apsūdzētajiem un lieciniekiem ar tulku starpniecību.

Jau agrāk visā Krievijā pareizticība bija noteikta par vadošo ticību, bet Baltijas guberņās šo noteikumu ne vienmēr ievēroja. Tagad turpretim stingri kontrolēja, lai jaukto laulību bērni tiktu audzināti pareizticībā un lai tie, kuri bija reģistrēti kā pareizticīgie, nemainītu konfesiju, kas bija stingri aizliegts. Tos luterāņu mācītājus, kuri šos noteikumus neievēroja, sodīja.

Tomēr vissmagāk latviešus skāra pārkrievošana skolās. 1885. gadā visas zemākās pakāpes skolas un skolotāju seminārus pakļāva izglītības ministrijai, ko sākotnēji bija vēlējušies arī daudzi latvieši, lai izvairītos no muižas un

baznīcas iekļaušanās. 1887. gadā nāca jauni rīkojumi, kas noteica, ka līdztekus līdzšinējai lauku skolu virsvaldei un apriņķu skolu valdei jānodibina tautskolu direktoru un inspektoru amats. Tiem piešķīra plašas tiesības, un ar laiku viņi kļuva par Latvijas skolu galvenajiem noteicējiem.

Krievu valodu noteica par vienīgo mācību valodu. Tikai ticības mācību un baznīcas dziesmas drīkstēja mācīt latviski. Sākumā arī pagastskolu pirmajās klasēs atļāva mācības latviešu valodā, bet jau pēc dažiem gadiem šo atvieglojumu atcēla. Bērniem jau no pirmās klases mācības notika tikai krieviski, valodā, ko ne viņi, ne viņu vecāki nemācēja. Lai spiestu bērnus apgūt krievu valodu, skolās aizliedza sarunāties latviski pat savā starpā. Kas tomēr to darīja, tam par sodu ap kaklu bija jānēsā «kauna birka». No 1887. līdz 1890. gadam krievu valodu ieviesa arī ģimnāzijās, kur līdz tam mācības bija notikušas vācu valodā. Tika atcelta Tērbatas universitātes autonomija un arī tur krievu valoda tika noteikta par mācību valodu. Pieņemot darbā mācību spēkus, priekšroka tika dota krieviem, un krievu studentiem bija atvieglota iestāšanās Tērbatas universitātē.

Pieaugošie spaidi reformu vietā latviešos radīja dziļu vilšanos. Attīstība pierādīja, ka gan baltvācieši, gan krievi Baltijā aizstāvēs tikai savas intereses un no viņiem latviešiem velti gaidīt kādu aizstāvību vai taisnību. Par spīti visam, krievu valdība drīzāk rēķinājās ar baltvāciešu nekā ar latviešu interesēm. Pašvaldības reforma nenotika: muižnieku landtāgam atstāja visas iepriekšējās tiesības. Lielai daļai jaunās latviešu inteligences vajadzēja meklēt nodarbošanos Krievijā, kamēr darbam Latvijā pieņēma krievu ierēdņus, kas latviski neprata. Latviešu grāmatas un laikrakstus pakļāva stingrai cenzūrai, tāpat ierobežoja sapulču un biedrošanās brīvības. Tautiskajā kustībā iestājās krīze.

Latviešu izceļošana uz Krieviju

Kā jau iepriekš minēts, 1840.—1841. gadā zemniekus saviļņoja ziņa, ka «ķeizars Krievijā dalot tukšo zemi». Šīs baumas sacēla lielu trauksmi. Vietējām iestādēm gan izdevās novērst plašākus nemierus, bet spiediens no trūkumā un bezcerībā nonākušajiem kalpiem un algādžiem nemazinājās. Valdība šo problēmu ignorēja.

Sešdesmito un septiņdesmito gadu jaunie likumi, kas deva zināmas iespējas latviešu kultūras uzplaukumam, atviegloja arī izceļošānu no Latvijas. Pirmās piecas latviešu brīvprātīgo izceļotāju kolonijas Krievijā izveidojās laikā no

1850. līdz 1859. gadam. 1863. gadā Baltijas guberņās ieviesa jaunu pasu likumu, kas deva iespējas uzturēties visā Krievijā. Līdz ar to sākās plaša bezzemnieku un kalpu izceļošana.

Krievijas Eiropas daļā zeme bija vai nu jāpērk, vai jānomā, kolonistus sagaidīja grūts darbs un šaura rocība. Par spīti tam, lielai daļai jaunajās dzīves vietās laimējās sasniegt ievērojamu turību. Visdzīvākā izceļošanas kustība bija deviņdesmitajos gados, bet aktīvi tā turpinājās līdz pat pirmajam pasaules karam. No 1860. līdz 1869. gadam tika nodibinātas 40 kolonijas, no 1870. līdz 1879. g.—42, no 1880. līdz 1889. g.—101, no 1890. līdz 1899. g.—189, no 1900. līdz 1909. g.—102, un no 1910. līdz 1914. g.—35. Pavisam Krievijā, kopā ar Sibīriju, Baltkrieviju un Ukrainu izveidojās pāri par 500 latviešu apmetņu.

Tomēr statistika par latviešu izceļošanu uz Krieviju ir aptuvena. Vispirms jau tajā laikā nemaz nebija skaidri definēts teritoriālais jēdziens «Latvija», no kuras izceļošana varēja notikt. Tālāk izceļošana risinājās apmēram 70 gadu ilgā laika posmā, kad nomainījās vairākas paaudzes un latviešiem Krievijā bija izveidojusies sava demogrāfiskā dinamika, kas varēja ievērojami ietekmēt viņu skaitu. Nenoteiktību pavairo arī latgaliešu tautības jautājums: bieži viņi tika pieskaitīti gan poļiem, gan baltkrieviem. Izvērtējot pieejamos datus, var secināt, ka pirms pirmā pasaules kara Krievijā latviešu nebija mazāk par 200 000. Par varbūtējo maksimumu nevaram būt tik pārliecināti, bet 300 000 nebūt nav neiespējams skaitlis.

Latviešu sabiedrības pārveidošanās

19. gadsimta pēdējos gadu desmitos notika strauja latviešu sabiedrības pārveidošanās. Agrāk gandrīz vai visi latvieši bija muižu zemnieki vai gājēji, bet nu tie sāka sadalīties dažādos grupējumos gan pēc nodarbošanās, gan pēc materiālā stāvokļa, gan pēc izglītības. Dabiski, ka šīm grupām nevarēja būt vienādas intereses.

Sākās plaša māju pārdošana par dzimtu. Saimnieki, kas savas mājas bija izpirkuši un prata saimniekot, kļuva turīgi un norobežojās no nomniekiem, rentniekiem un gājējiem. No pēdējiem daudzi izceļoja vai aizgāja uz pilsētām, kur kļuva par kalpotājiem, amatniekiem, tirgotājiem vai strādniekiem.

19. gadsimta pēdējos trīs gadu desmitos Latvijā strauji attīstījās rūpniecība. Šo procesu uzsāka toreizējais Krievi-

jas finansu ministrs Vite, aplikdams ārzemju ražojumus ar augstām muitām un līdz ar to veicinādams ārzemju rūpniecības izveidošanu Krievijas teritorijā. Pateicoties Latvijas izdevīgajam ģeogrāfiskajam stāvoklim, daudzas no šīm rūpniecām radās Rīgā un Liepājā. Latvijas industrializācija ievērojami ietekmēja arī dzīvi uz laukiem. Sāka trūkt laukstrādnieku, jo tie aizplūda uz pilsētu jaunajām rūpniecām. Latvijā ieceļoja arī daudz svešautiešu. 1863. gadā pilsētās dzīvoja 14,8% Latvijas iedzīvotāju, 1897. g.—29,4%, bet 1914. g.—40,4%. 70% pilsētnieku dzīvoja trīs lielākajās pilsētās: Rīgā, Liepājā un Daugavpilī.

Viduslaikos pilsētu iedzīvotāju vairākums bija vācieši, turpretim 1913. gadā viņu skaits Rīgā nepārsniedza 13%, savukārt latviešu bija 42%. Pārējās lielākās tautību grupas bija krievi, poļi un lietuvieši. Jau 1897. gadā Rīgā bija trešā lielākā fabrikas strādnieku koncentrācija visā Krievijā: 1913. gadā 108 500 strādnieku, no kuriem 80% bija nodarbināti 372 pilsētas lielākajos uzņēmumos.

Jaunā strāva

19. gadsimta deviņdesmitajos gados tautas atmodas kustība bija sevi izsmēlusi. Tā nespēja sniegt atbildes uz sāpīgajiem sociālajiem un politiskajiem jautājumiem un necentās arī meklēt tiem atrisinājumu. Latviešu sabiedrība smagi cieta no pārkrievošanas žņaugiem, bet tautībnieku vienīgā atbilde bija pacietīga gaidīšana uz valdības reformām un cerība, ka viss jau būs labi. Bez tam valdībai tika izteikta pateicība par tās «gādību» un apliecināta padevība. Situācija, ka tautas atmoda nespēj pāraugt politiskā nacionālismā, bija acīm redzama. Bija nepieciešams meklēt jaunus ceļus.

Arī šīs jaunās kustības pirmsākumi meklējami Tērbatā. Grupa latviešu teoloģijas studentu 1888. gadā nodibināja «Zinātniski literārisku biedrību pašizglītības veicināšanai un sadraudzības uzturēšanai ar citu augstskolu studentiem». Šajā biedrībā bija ap 30 biedru. Letoņi viņus uztvēra kā konkurentus un iesauca par «pīpkaloņiem», šo vārdu atvasinot no biedrības līdzdibinātāja J. Pīpkalēja uzvārda. Biedri sapulcējās sestdienas vakaros, lasot referātus un dziedot tautas dziesmas. Sākumā viņi ar politiku nenodarbojās, bet ar laiku biedrībā iestājās daudzi vēlākie jaunstrāvnieki, kas nodarbībām deva citu virzienu.

Letoņu aktivitātes rosināja «pīpkaloņus» izdot savus rakstus ar nosaukumu «Pūrs» — septiņos laidienos no 1891.

līdz 1897. gadam. «Pūrā» dominē raksti par filozofiskiem jautājumiem. Kaut gan dažos rakstos mēģināts izskaidrot marksismu, autori paši nebija nekādi marksisti un pauda pavisam pretējus uzskatus. Bet vēsturisko tradīciju un nacionālās ideoloģijas trūkuma dēļ jaunstrāvnieki arvien vairāk ietekmējās no marksisma šķietami loģiskajām atbildēm visos jautājumos. Kopš 1895. gada «Pipkoloniju» ideoloģiski vadīja A. Dauge, A. Hertels, J. Jansons — Brauns, Pauls Kalniņš u. c. Biedrība vairs nedarbojās uz nacionāliem pamatiem, tajā iestājās 6—7 igauņi un daži krievi. Interese pilnīgi tika vērsta uz marksisma studijām.

1897. gadā policija izkratīja vairākas «pīpkaloņu» dzīves vietas, tostakt Tērbatā, un apcietināja aktīvākos un vadošos jaunstrāvniekus. Pēc izmeklēšanas viņus sodīja ar izraidīšanu no Baltijas guberņām uz vairākiem gadiem.

Jaunstrāvnieki un sociāldemokrāti

Tā kā atklātas politiskas diskusijas nebija iespējamās, Jaunās strāvas idejas atklātībā vispirms parādījās literatūras kritikā. Rietumeiropas literatūrā toreiz valdīja reālisms, kamēr latviešu literatūra vēl arvien tika sacerēta tautiska romantisma un sentimentālisma garā. Pret šādu ievirzi asu kritiku puda Jānis Jansons — Brauns 1893. gadā Jelgavā nolasītajā apcerē «Domas par jaunlaiku literatūru». Viņš pārmeta latviešu literātiem, ka viņu sacerējumos īstenība esot attēlota pavirši un samāksloti, ka viņi par daudz nododoties senatnes un folkloras apjūsmošanai un ka viņu darbos trūkstot idejiskuma. Viņš ieteica pārņemt mūsu literatūrā citu tautu strāvojumus un idejas.

Jaunstrāvnieki ļoti izcēla zinātnes nozīmi, ar to lielā mērā aizstājot reliģiju. Dabas zinātņu studijās tie sevišķi izcēla darvinismu un no filozofiskajiem uzskatiem tiem vistuvāk šķita materiālisms marksistiskajā izpratnē. Liela vērība tika pievērsta politiskiem un sociāliem traktējumiem marksisma garā un šķiru cīņas idejām. Kritizējot tautībniekus, jaunstrāvnieki kļuva arvien noraidošāki pret latviešu nacionālajiem centieniem. Viņi aizrāvās ar šķiru cīņas saukli «strādniekiem nav tēvzemes».

Jaunā kustība radīja atsaucību daļā latviešu inteligences. Interese par vācu marksisma filozofiju un internacionālismu viņiem parasti veidojās studiju laikā. Ar studentu starpniecību jaunās idejas sāka izplatīties arī vidusskolās un strādnieku aprindās. Šajā procesā ļoti liela loma bija «Dienas Lapai», kas sāka iznākt 1886. gadā un sākumā

Pēteris Stučka

Jānis Rainis

pārstāvēja tautisko līniju. Pēc tam, kad par redaktoru kļuva Pēteris Stučka un vēlāk Jānis Pliekšāns (Rainis), tā mainīja ievirzi un sludināja jauno mācību. «Dienas Lapā» arī iespiests Jansona — Brauna referāts par jaunlaiku literatūru, kas radīja lielu polemiku latviešu sabiedrībā. Līdz ar jaunstrāvnieku apcietināšanu 1897. gadā uz 8 mēnešiem aizliedza arī «Dienas Lapu». Var teikt, ka ar 1899. gadu izbeidzās Jaunās strāvas laikmets: tās vadītāji bija izklidināti, prese un pulciņu darbība ierobežota. Mēnesi pēc jaunstrāvnieku vajāšanām izcēlās tā sauktais Rīgas dumpis, kad notika latviešu strādnieku nemieri un sadursmes ar karaspēku. Pēc Rīgas dumpja Latvijā izplatīja slepenu uzsaukumu — aicinājumu latviešu strādniekiem, kurā, starp citu, teikts: «Mūsu ienaidnieks ir cieši organizēts. Lai ar viņu varētu mēroties, arī mums vajaga organizēties un cieši pieslieties starptautiskai sociāldemokrātijai.»

Pirmā apspriede par nelegālas sociāldemokrātiskas organizācijas radišanu notika Rīgā 1900. gadā. Gadu vēlāk nodibināja sociāldemokrātiskās organizācijas Rīgas komiteju, bet 31. jūlijā latviešu sociāldemokrātu grupu Kurzemē. 1902. gadā organizēšanās gāja plašumā un sociāldemokrātu grupas nodibinājās Liepājā, Ventspilī un Talsos. 1902.

gada aprīlī Rīgas komiteja uzaicināja šo grupu pārstāvjus uz kopīgu sanākumi Rīgā.

Sanāksmē ievēlēja Centrālo komiteju ar J. Ozolu priekšgalā, bet Rīgas un Kurzemes grupu starpā radās pretrīkības, kurās iejaucās arī trimdinieki no ārzemēm. Vienotu Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju — LSDSP — izdevās nodibināt tikai 1904. gadā. Tā bija pirmā istā latviešu politiskā partija. Valdības represīvās politikas dēļ tā varēja darboties tikai nelegāli. Par nožēlošanu, šī partija nestāvēja mūsu nacionālās cīņas priekšgalā un vispār neatzina tautas kopīgās nacionālās intereses. Viens no svešajiem elementiem partijā bija tās kolektīvisms un rezervētā izturēšanās pret privātīpašumu, daļēji pat tā pilnīga noliegšana. Partija uzskatīja, ka muižas ir nevis jāsadala, bet jāpārņem sabiedrības īpašumā. Kā privātīpašuma, tā nacionālais jautājums partijai vēlāk sagādāja lielas grūtības.

Ne visi sociāldemokrāti tomēr atbalstīja marksistisko LSDSP. Jau 1903. gadā grupa ap Miķeli Valteru, E. Rolovu un E. Skubiķi atšķēlās un nodibināja Latviešu sociāldemokrātu savienību. Savos preses izdevumos tā formulēja latviešu politiskā nacionālisma idejas un cīnījās par tām 1905. gada revolūcijā. Pamazām arī latviešu tautā izplatījās politiskā nacionālisma idejas. Laikā no 1905. līdz 1917. gadam daudzi ievērojami latvieši pārgāja no marksistiski sociāldemokrātiskā spārna pie liberālās pilsonības un iestājās par nacionāliem mērķiem. Bet arī LSDSP turpināja augt un veidoties. Līdz pat 1934. gadam tā bija Latvijas lielākā politiskā partija.

1905. gada revolūcijas iemesli

Kaut gan no ārpuses Krievijas impērija likās ne tikai liela, bet arī varena, 1905. gada notikumi šo ilūziju satricināja pašos pamatos. Revolūcija izvērtās plaša un dziļa, sevišķi Baltijas gubernās. Iemesls šai tautas vienotībai bija tās pašas neatrisinātās problēmas, kas tagad neatturami bija izvirzījušās priekšplānā. Latvieši arvien sāpīgāk izjuta savu pilsoņu tiesību un politisko brīvību ierobežojumus. Latviešu tautai trūka ne tikai politiskās brīvības, bet arī ticības brīvības, preses brīvības un biedrošanās brīvības. Par visu vairāk tauta tomēr sajuta smagos pārkrievošanas spaidus un latviešu valodas degradēšanu. Kā jau minēts, skolās latviešu valoda bija aizliegta un pārvaldes darbā pieņēma tikai krievus, kamēr latvieši ar līdzvērtīgu izglī-

tību bija spiesti izceļot uz Krieviju. Šī politika bija vērsta tieši pret tautas vitālajām interesēm.

Tapat tautas attīstību kavēja neatrisinātais agrārjautājums un muižnieku lielās privilēģijas. Dažiem simtiem muižnieku piederēja lielākā daļa Latvijas zemes un liela politiska un ekonomiska vara. Turklāt šī ekonomiski stiprā minoritāte bija atbrīvota no daudzām nodevām un sociālām nastām, kuras uzlika zemniekiem. Vācu muižnieki bija galvenie lēmēji baznīcas lietās un baznīcas pārvaldē. Ar savām patronāta tiesībām viņi pret draudžu gribu bieži uzspieda latviešu draudzēm vācu mācītājus. Arī iekšējo politiku Baltijā vācu muižnieki noteica ar savas kārtas sapulces — landtāga — palīdzību. Latviešiem nebija nekādas ietekmes savas zemes pārvaldē. Ļoti ierobežotas bija iespējas attīstīt ekonomiskās aktivitātes, jo muižnieki paturēja sev zvejas, medību, krogu turēšanas un tirgus tiesības un aizliedza zemniekiem pārdoto zemi izmantot rūpnieciskiem pasākumiem.

Tālāk jāmin Jaunās strāvas ietekme latviešu tautā. Neapmierinātība ar pastāvošo kārtību jau ilgi rūga latviešos, un Jaunā strāva palīdzēja tai pārvērsties revolucionārā situācijā. Nenoliedzami, šis faktors 1905. gada revolūciju Latvijā izvērtā daudz plašāku nekā Krievijā. Kaut gan LSDSP atradās revolūcijas vadībā un tās pirmajās rindās, tautas vairākums nepazīna sociālistu mācību un mērķus un sekoja revolūcijai tādēļ, ka tā aicināja cīņā pret vācu muižniekiem un krievu valdību un gribēja izcīnīt latviešiem brīvāku un taisnīgāku iekārtu.

Revolucionāras situācijas izveidošanos veicināja arī tautā ļoti nepopulārais krievu — japāņu karš. Krievu armijas militārās neveiksmes stāvokli vēl vairāk sarežģīja.

Revolūcijas norise

1905. gada 9. janvārī vairāki desmiti tūkstošu Pēterpils strādnieku ar baznīcas karogiem un svētbildēm priestera Gapona vadībā devās uz ķeizara pili, lai iesniegtu petīciju. Strādnieku delegāciju nelaida pils tuvumā, un, kad demonstranti spiedās tālāk, karaspēks uz viņiem atklāja uguni. Krita vairāk nekā 100 demonstrantu, un vairākus simtus ievainoja.

Tiklīdz Rīgā pienāca ziņa par notikumiem Pēterpilī, LSDSP izsludināja ģenerālstreiku. 13. janvārī Rīgā notika lielas demonstrācijas ar apmēram 20 000 dalībnieku. Gā-

Revolūcijas laikā Rūjienā.

jiens, sasniedzot Daugavmalu, pie Dzelzs tilta sastapās ar instruktoru (unteroficieru) bataljona pusrotu. Piepeši no Minsterejas ielas ļaužu vidū iespiedās otra pusrota, kas bez brīdinājuma atklāja uguni. Pēc tam arī pirmā pusrota sāka šaut uz demonstrantiem. Nezinādami, kurp bēgt, daudzi lēca uz Daugavas ledus, bet ielūza un noslika. Karavīri jutās kā skurbulī un turpināja šaut uz kritušajiem un ievainotajiem. Kādu pusstundu ievainotajiem neļāva sniegt palīdzību. Krievu kareivju lodēm par upuri krita 73 demonstranti, nerēķinot ievainotos. Ievainoja pāri par 200 demonstrantu. Vēlāk, baidoties no iedzīvotāju atriebības, policija un armija pazuda no ielām. Šī notikuma ietekmē radās Jāņa Akurātera revolucionārā dziesma «Ar kaujas saucieniem uz lūpām». Ģenerālstreiks turpinājās vēl vairākas nedēļas.

Pavasara pusē revolūcijas smaguma punkts pārvietojās uz laukiem. Daudzviet notika muižas kalpu streiki, kuros izvirzīja saimnieciskas prasības, bet muižnieki tās parasti atraidīja un atriebās streikotājiem, izliekot viņus no dzīvokļiem vai ieslogot cietumā. Maijā sākās tā sauktās baznīcu demonstrācijas, kad pie baznīcām noturēja mītiņus, demonstrēja, dziedāja revolucionāras dziesmas un sarīkoja gājienus ar sarkaniem karogiem. Līdzīgas demonstrācijas sarīkoja tirgos un citās ļaužu pulcēšanās vietās.

Šāda attīstība uztrauca muižniekus, un viņi sāka organizēt tā sauktos paš aizsardzības pulkus (*Selbstchutz*), novietoja muižās karaspēka daļas un miesassargus — čerkesus no

Kaukāza. Sajutušies drošāk, muižnieki sāka arestēt un spīdzināt tos zemniekus, kurus turēja aizdomās par pieslēšanos revolucionāriem. Šāda rīcība tautā izraisīja vēl lielāku sašutumu un naidu. Līdz ar to līdzšinējās samērā nevainīgās demonstrācijas kļuva nopietnas un vērsās pret revolūcijas galvenajiem pretiniekiem. Sākās dedzināšana un policijas atbrūošana. 1905.gadā starp revolucionāriem un revolūcijas pretiniekiem notika apmēram 1000 sadursmju. Nodedzināja 117 muižas. Armija atgriezās kazarmās un tikai aizstāvējās, ja kāds tai uzbruka.

Oktobrī stāvoklis visā impērijā bija kļuvis draudīgs. Sākās dzelzceļnieku streiks, kas izvērtās strādnieku un ierēdņu ģenerālstreikā. Šādā situācijā Nikolajs II neredzēja citu izeju, kā parakstīt manifestu, kas apsolija Krievijas pilsoņiem konstitūciju un pilsoniskās brīvības. Latvijā šo manifestu uzņēma ar lielu sajūsmu. Nenogaidot tālāko attīstību, iedzīvotāji uz vietas to lika lietā. LSDSP savās prasībās gāja vēl tālāk un pieprasīja patvaldības gāšanu un satversmes sapulces sasaukšanu. Tika izstrādāti plāni par tautas milicijas dibināšanu un līdzšinējo pagastu valžu nomainīšanu ar rīcības komitejām. Novembrī Rīgā sanāca Latvijas skolotāju kongress, kas apsprieda jauno mācību programmu un nolēma visus priekšmetus mācīt latviešu valodā.

Uz laukiem notika plašas tautas sapulces, kuras centās izklidināt muižnieku vadītās karaspēka vienības. Tas daudzās vietās noveda pie asiņainām sadursmēm, arī cilvēku upuriem. Muižnieki redzēja, ka uzbrucēju atvairīšanai viņu spēks ir nepietiekams, un daudzi jo daudzi devās uz pilsētu. Sīvas cīņas notika pie Tukuma. Talsus krievu karaspēks apšaudīja ar artilēriju, nodedzinot daudzus namus un nonāvējot civiliedzīvotājus. Pēdējā lielā kauja norisinājās pie Aizputes, ko nesekmīgi mēģināja ieņemt revolucionārie spēki.

Revolūcija satricināja veco kārtību līdz pašiem pamatiem. Tā ieguva lielu ievērību arī ārzemēs, un Vācijā kāds baltvācu publicists to nosauca pat par «latviešu revolūciju». Par to vēstīja arī laikraksti. Zviedrijā «*Dagens Nyheter*», «*Socialdemokraten*» un «*Svenska Dagbladet*» 5. decembrī rakstīja, ka esot pasludināta «latviešu republika». Tik tālu attīstība tomēr vēl nebija nonākusi.

Revolūcijas sabrukums

Revolūcija visā pilnībā attīstījās tikai nekrievu apgabalos. Pašā Krievijā lielākā zemnieku masa palika pasīva, un visā pilnībā tajā piedalījās tikai strādnieki. Pēc Nikolaja II manifesta pasludināšanas revolucionārā aktivitāte saplaka. Tieši krievu zemnieku bezdarbība bija galvenais revolūcijas neveiksmes cēlonis.

Arī Latvijā varēja vērot pagurumu. Decembra vidū ģenerālstreiks bija jāpārtrauc, jo strādnieki vairs negribēja to turpināt. Latvijā ieradās militāri papildspēki, kas ielenca LSDSP centrāli Rīgā. Baltvācieši atklāti kūdīja uz izrēķināšanos: «Par katru vācieti 12 Ozoliņu vai Kalniņu.» Visnežēlīgākais bija soda ekspedīcijas vadītājs, leibgvardes ulānu pulka komandieris ģenerālmajors A. Orlovs. Soda ekspedīciju uzdevums bija atjaunot veco kārtību un sodīt revolucionārus. Tās pavadīja vietējie baltvācu muižnieki, kuriem jau bija sagatavoti sodāmo personu saraksti. Soda ekspedīcijām bija lielas pilnvaras, un bez izmeklēšanas un tiesas sprieduma nošāva vai pakāra simtiem cilvēku. Tās darbojās visu 1906. gadu, kad nekāda aktīva revolucionāra darbība vairs nenotika. Daļa revolucionāru izvairījās no represijām, bēgulojot pa mežiem («meža brāļi»), bet viņi neko vairs nespēja grozīt.

Līdz 1908. gadam, kad Krievijas jaunais parlaments — Valsts Dome — likvidēja soda ekspedīcijas un atcēla kara stāvokli, bez tiesas sprieduma bija nošauts 2041 revolucionārs, kara tiesa bija pasludinājusi 427 nāves spriedumus, katrogā uz Sibīriju bija izsūtīti 2652, bet 7000—8000 sodīti ar cietuma sodiem. Ap 5000 revolucionāru laimējās izbēgt uz ārzemēm, galvenokārt uz ASV. No otras puses — revolūcijā nonāvēja 82 baltvāciešus...

Revolūcijas ieguvumi un zaudējumi

Par spīti baltvāciešu atreibībai un lielajiem upuriem, 1905. gada revolūcija latviešu tautai atnesa zināmus ieguvumus. Ieviesa ticības brīvību un atviegloja biedrošanās un publicēšanas noteikumus. Atcēla «drukas aizliegumu» Latgalē un Lietuvā. Revolūcijā izcīnītie atvieglojumi un vispārējā saimnieciskā rosība veicināja arī garīgās kultūras attīstību. Dažādas kultūras un izglītības biedrības palīdzēja celt tautas izglītības līmeni. Ievērojami uzplauka avižniecība un grāmatniecība, un izdoto grāmatu skaita ziņā latvieši ierindojās trešajā vietā starp Krievijas tautām.

Soda ekspedīcija dedzina zemnieku mājas

Attīstījās latviešu ļoti iemīļotā skatuves māksla: Rīgā bija divi teātri — Latviešu un Jaunais teātris, patstāvīgi teātri nodibinājās Jelgavā, Liepājā un Ventspilī. Duburs kopā ar Zeltmati 1909. gadā Rīgā nodibināja profesionālu aktieru skolu «Latvju dramatiskie kursi», kurus pēc Dubura pārgrās nāves Zeltmatis (Ernests Kārklīšs) vadīja līdz pat 1938. gadam. Spēcīgs publicistikas un grāmatniecības uzplaukums sākās Latgalē. Laikraksti «Gaisma» un vēlāk «Druva» centās pacelt latgaļu pašapziņu un sevišķi vērsās pret pārpoļošanu, tie vienmēr centās atgādināt, ka kurzemieki, vidzemieki un latgalieši ir viena tauta, līdz ar to sagatavojot ceļu latviešu apgabalu apvienošanai vienotā valstī.

19. gadsimta beigās Latvijā iezīmējās ar saimniecisku krīzi, bet pēc revolūcijas sākās strauja augšupeja saimnieciskajā dzīvē, sevišķi pilsētās. Līdz ar rūpniecības ekspansiju pieauga arī tajā nodarbināto skaits. Rīgā uz dzīvi apmetās arvien vairāk ienācēju no laukiem, arī ieceļotāji no Krievijas un Lietuvas. Rīgā 1913. gadā bija 517 000 iedzīvotāju. Pieauga strādnieku skaits, vairojās iedzīvotāju turība, un lielas materiālās vērtības pārgāja arī latviešu rokās. Pirms pirmā pasaules kara ar tirdzniecību nodarbojās 8% Latvijas iedzīvotāju. Latvieši daudz gaidīja no jaunās Valsts domes un aktīvi piedalījās vēlēšanās, cik to pielāva visai

ierobežotais vēlēšanu likums. Pirmajās divās Domēs ievēlēja vairākus pārstāvjus, bet trešajā un ceturtajā tikai divus — Jāni Goldmani un Jāni Zāliti. Uz Domi liktās cerības neattaisnojās: tā bija mazsvarīga politiskajā dzīvē, un deputātu vairākums neatbalstīja latviešu sabiedrības mērķus. Vēl vājāki panākumi bija pašvaldības iekārtas izveidošanai. Tika gan sasaukta tā sauktā provinciālpadome, kurā piedalījās arī zemnieku pārstāvji, taču izstrādātais aprinķu un guberņu pašvaldības projekts nebija latviešiem labvēlīgs un «nozuda» Pēterpili. Līdz ar to spēkā palika līdzšinējā kārtība ar muižnieku landtāgu kā augstāko pašvaldības iestādi.

Kā jau minēts, pēc revolūcijas mazinājās pārkrievošanas spaidi, tautskolās atļāva mācīt latviešu valodu, bet 1913. gadā šos atvieglinājumus atkal atcēla. Tautību jautājumā krievu valdības politika pamatā nemainījās, gluži otrādi. Kā krievi, tā vācieši uzskatīja, ka viņi nevarēs atrisināt «latviešu jautājumu» tikai ar latviešu valodas un kultūras apspiešanu un denacionalizācijas veicināšanu. Bija jālieto radikālāki līdzekļi. Šī «jaunā politika» stiepjas kā sarkans pavediens krievu un vācu politikai Baltijā līdz pat mūsdienām — tā ir kolonizācija.

Krievu un vāciešu ieceļošana tika veicināta jau agrāk, bet nu to mēģināja īstenot sistemātiski. Ministrs Stolipins izmantoja jaunveidoto agrārbanku, lai muižas uzpirktu un sadalītu zemes gabalos, kurus tad pārdeva krievu zemniekiem. No otras puses, tika veicināta latviešu un igauņu zemnieku izceļošana uz Krieviju. Par laimi, krievi un vācieši darbojās viens pret otru: baltvācu muižnieki nodibināja «Apvienību vācu muižu saglabāšanai» un atbalstīja muižniekus, kas bija nonākuši finansiālās grūtībās. Bet muižnieki pārdeva zemi arī vācu kolonistiem no Volīnijas un Volgas apgabala par 1/3—1/4 no zemes tirgus vērtības. Šajos pasākumos sevišķi aktīvs bija barons Silvio fon Brēdrihs, kas vēlāk, pirmā pasaules kara laikā, iestājās par Baltijas kolonizēšanu un pievienošanu Vācijai. Līdz Pasaules karam Latvijā bija ieceļojuši ap 20 000 vāciešu no Volgas apgabala. Latviešu tautai liktenīgos kolonizācijas pasākumus aizkavēja pirmais pasaules karš, bet ne krievi, ne vācieši neatteicās no saviem plāniem un ir mēģinājuši tos īstenot līdz pat mūsdienām.

Politiskie strāvojumi

Laikā no revolūcijas līdz Pasaules karam izkristalizējās arī dažādi latviešu politiskie nogrupējumi. Politiskajā ainā dominēja sociāldemokrāti, kas savu partiju — LSDSP — nodibināja 1904. gadā. Partija tās sākuma posmā darbojās uz nacionāliem pamatiem bez organizatoriskiem kontaktiem ar krievu sociāldemokrātiem. Par partijas laikrakstu kļuva «Cīņa», un centrālkomitejā bez Ozola bija arī J. Jansons — Brauns. 1907. gadā latviešu partiju uzņēma Sociāldemokrātiskajā Internacionālē un no 1907. līdz 1931. gadam LSDSP piedalījās visos Internacionāles kongresos. Sālarbībai ar citu tautību sociāldemokrātiem tika nodibinātas federatīvās komitejas. Jāpiezīmē, ka partija, izņemot 1905. gadu, darbojās pagrīdē.

Partijas otrajā kongresā 1905. gada jūnijā Rīgā pieņēma LSDSP pirmo programmu. Tajā kā galvenā prasība izvirzīta cara patvaldības gāšana un «pašnolemšanās tiesības visām tautām, kas dzīvo Krievijas valsts robežās». Kongress noraidīja lielinieku prasību par proletariāta diktatūru. Pēc revolūcijas sabrukuma pieauga spiediens apvienoties ar krievu sociāldemokrātiem, bet partijas vadība baidījās, ka tādējādi tā tiks iejaukta krievu sociālistu frakciju strīdos. 1906. gada aprīlī apvienošanās tomēr notika. Tika noslēgts apvienošanās līgums, pēc kura LSDSP iekļāva Krievijas SDSP kā autonomu apgabala organizāciju ar nosaukumu «Latvijas sociāldemokrātija» — LSD.

Pēc apvienošanās notika tieši tas, ko kā partijas vadība bija baidījusies. Pirms tam LSDSP organizācijā nebija lielinieku, Rīgā gan darbojās kāda atsevišķa krievu lielinieku organizācija, ko latviešu sociāldemokrāti ignorēja un, kā raksta P. Dauge — «to nicināja». Bet jau III kongresā tā sauktā Lencmaņa grupa kritizēja LSD vadību kā pārlietu mērenu un aizstāvēja krievu lielinieku viedokli. Londonas kongresā 1907. gadā, kur piedalījās arī Ļeņins, lielinieku frakcijai pieslēgās 12 no kongresa 26 delegātiem. 1912. gadā Krievijas partija sašķēlās lieliniekos un maziniekos. LSD sadarbību ar maziniekiem Ļeņins asi kritizēja. 1914. gada februārī kongresā Briselē, kurā arī piedalījās Ļeņins, no 18 delegātiem 9 bija lielinieki, 8 mazinieki un 1 samierinātājs. Ļeņins šajā kongresā nonāca asā konfliktā ar J. Jansonu — Braunu un Frici Menderu. Ar vienas balss vairākumu (ko nodeva kāds slepenpolicijas aģents — delegāts) partijā varu ieguva lielinieki ar Lencmani un Eihi priekšgalā. Lai gan kongresa rezolūcija bija formulēta samierinošā garā, sekas bija pakāpeniska LSD sašķelšanās. Jau gadu vēlāk lieli-

nieku vadītā LSD izslēdza no savām rindām daļu biedru ar skaidri maziniecisku ievirzi.

Nacionālo spēku vienošanā un neatkarības idejas izaugsmē liela loma bija jau agrāk minētajai Sociāldemokrātu savienībai, partijai, kuras pamats — 1892. gadā Liepājā dibinātā sociāldemokrātu grupa. Partijas presē Valters un Rolovs prasīja Krievijas sadalīšanu federatīvās republikās un Latvijas autonomiju, kā arī muižu atsavināšanu. Partijas kongresā Rīgā 1905. gada 29. un 30. decembrī tika izvirzīta prasība par Latvijas apvienošanu etniskās robežās un Latvijas satversmes sapulces sasaukšanu. Vairāki delegāti iestājās arī par muižu sadalīšanu bezzemniekiem. Pēc revolūcijas sagrāves ievērojamākie partijas vadītāji devās trimdā, bet partija turpināja darboties nelegāli. 1913. gadā tā mainīja nosaukumu un kļuva par Latvijas revolucionāro sociālistu partiju, pieņemot jau agrāk 1905. gadā izstrādāto programmu. 1919. gadā tā piedalījās Tautas padomē, bet divdesmito gadu sākumā likvidējās.

1905. gada revolūcijas laikā parādījās arī vairāki pilsoniskie politiskie grupējumi. Galēji labējā spārnā atradās Latviešu tautas partija ar Frici Veinbergu priekšgalā. Tā aizstāvēja monarhiju Krievijā un par galvenajiem pretiniekiem uzskatīja sociālistus. Partija prasīja vienīgi muižnieku patronāttiesību atcelšanu baznīcā un landtāga paplašināšanu ar latviešu pārstāvjiem. Savas idejas tā puda laikrakstā «Rīgas Avīze» (1905.—1915.).

Prasībās ieturēta bija arī Latviešu reformu partija. Savā programmā tā tuvojās krievu konstitucionāli demokrātiskajai partijai — «kadetiem», bet prasībās bija mērenāka. Partijas ietekme tautā bija maza. Tuvāk «kadetiem» stāvēja Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija, kas grupējās ap laikrakstu «Latvija», tomēr arī tai nebija lielas ietekmes. Radikālāka un nozīmīgāka bija Latviešu demokrātiskā partija, kuras domas puda «Baltijas Vēstnesis» ar Arvedu Bergu un kuram pieslēgās arī «Mājas Viesis» ar P. Zāli. Šī partija iestājās par autonomiju, pārkrievošanas izbeigšanu, muižu atsavināšanu un sadalīšanu un demokrātisku pārvaldi. Ārpus lielākajām pilsētām arī šai partijai bija maza ietekme. Latviešu otra lielākā partija neatkarības laikā — Zemnieku savienība — nodibinājās tikai pēc Februāra revolūcijas 1917. gadā.

Var teikt, ka Pasaules kara priekšvakarā latviešu tauta bija pilnīgi nobriedusi savai valstiskajai neatkarībai.

8. Tautas atmoda

Balodis, Agnis

- «Die lettische Emigration nach Russland — eine Übersicht» BSIS, Third Baltic Scientific Conference, Stockholm 1975
- «No Tērbatas universitātes vēstures»
- Dzimtenes kalendārs, Stockholm 1983

Bukšs, Miķelis

- «Die Russifizierung in den baltischen Ländern»
- München 1964

Corrsin, Stephen D.

- «The Changing Composition of the City of Riga, 1867—1913»
- AABS. Journal of Baltic Studies, Vol XIII, No. 1, 1982

Duhanovs, M.

- «Baltijas muižniecība laikmetu maiņā»
- Rīga 1986 (Zinātne)

Johansons, Pāvils

- «Kompendium i lettisk litteraturhistoria»
- Stockholms Universitet, 1973

Krasnais, Vilberts

- «Latviešu kolonijas»
- Rīga 1938

Krastiņš, J. Ed.

- «Rīga» 1978 (Zinātne)

Rathfelders, Hermanis

- «Die Letten, ihre Sprache und Tradition in Volksliedern»
- Acta Baltica, 1972 Königstein im Taunus

Schpiliers, K.

- «Latkoloniju vēsture»
- Maskava 1928

Svābe, Arveds

- «Latvijas vēsture 1800—1914»
- Stockholm 1958 (Daugava)

Thaden, Edward C.

- «Russification in the Baltic Provinces and Finland 1855—1914»
- Princeton 1981

Trapāns, Jānis

- «The Latvian National Awakening 1860—1866»
- BSIS, Second Baltic Scientific Conference, Stockholm 1973

9. LATVIJAS NEATKARĪBAS IZCĪNĪŠANA

Kara viesulis sasniedz Latviju

Pēc vairāku mēnešu ilgstošām saspriegtām attiecībām 1914. gada 1. augustā Vācija pieteica karu Krievijai un divas dienas vēlāk Francijai. Pēc tam sekoja Lielbritānijas kara pieteikums Vācijai. Tūlīt pēc Vācijas kara pieteikuma Krievija ievadīja sasteigtu un slikti izplānotu ofensīvu Austrumprūsijā. Pēc sākotnējiem panākumiem krievu armijai pie Mazūru ezeriem stājās pretim pārgrupēti vācu spēki, kas ne tikai apstādināja krievu uzbrukumu, bet vairākās lielās kaujās krievus smagi sakāva un atsvieda pāri robežai. Vācieši savu uzbrukumu nepārtrauca, bet spiedās iekšā Lietuvā un Kurzemē. Fronte nostabilizējās tikai pie Daugavas.

Latvija atkal kļuva par karalauku. Krievu armija pavēlēja iedzīvotājiem atstāt piefrontes joslu. Lai veicinātu iedzīvotāju bēgšanu, avīzes izplatīja šausmu stāstus par vācu armijas varasdarbiem ieņemtajos apgabalos. Daudzi panikā atstāja savas dzīvesvietas, bet aiz frontes nekas nebija sagatavots bēgļu uzņemšanai, un viņiem bieži bija jāpārnakšņo klajā laukā bez pārtikas un sanitārās palīdzības pat vairākas nedēļas. Daudz zīdaiņu un vecu cilvēku gāja bojā. No Kurzemes un Zemgales 800 000 iedzīvotājiem bēgļu gaitās devās 550 000. Valdība bija pārliecināta, ka būs jāatstāj arī Rīga, un uzsāka pilsētas evakuēšanu. Uz Krieviju aizveda mašīnas un iekārtas no 417 uzņēmumiem. Līdzī aizbrauca pāri par 200 000 strādnieku ar ģimenēm. Daudzi no tiem bija latvieši.

Baltvācieši gaidīja ķeizara Vilhelma karaspēku, savukārt krievus maz interesēja posts, ko karš atnesa Latvijai. Laikraksti turpināja kūdit latviešus pret vāciešiem, «kas apspieduši latviešus 700 gadus». Latviešu bēgļiem nācās iepazīt visas bēgļu dzīves likstas.

Krievu iestādes nebija gatavojušās bēgļu uzņemšanai, un krievu tauta visumā neizprata bēgļus, «kas runāja svešu valodu un izturējās kā vācieši». Bēgļiem pašiem bija jāorganizē palīdzība.

Grūtais stāvoklis izraisīja mērķtiecīgu rīcību. 260 vietās izveidojās palīdzības komitejas, un 1915. gadā šo komiteju pārstāvji sapulcējās Pēterpilī un nodibināja Latviešu bēgļu

apgādāšanas centrālkomiteju. Komiteja vāca un sadalīja līdzekļus, uzturēja skolas un poliklinikas un dažādi palīdzēja bēgļiem. Šī palīdzība daudzus bēgļus izglāba no drošas nāves, bet, neskatoties uz to, cilvēku zaudējumi tomēr bija lielāki nekā kara piemeklētajā dzimtenē.

Strēlnieku pulku nodibināšana un latviešu politiskā darbība

Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja izvērtās par svarīgu nacionālās darbības centru, kurā darbojās ievērojami latviešu sabiedriskie darbinieki, piemēram, Jānis Čakste un Arveds Bergs. Kopā ar Valsts domes deputātu Jāni Goldmani pilsoņu pārstāvji griezās pie krievu armijas virspavēlnieka ar lūgumu atļaut rekrutēt brīvprātīgos latviešu karaspēka vienībās. Krievu 20. armijā, kas cīnījās Austrumprūsijā, bija iesaukti daudzi latvieši, kas cīņās parādīja izcilu varonību. Par spīti tam, visi cīņu panākumi tika atzīmēti kā krievu nopelni. Arī par Rīgas noturēšanu lielā mērā bija jāpateicas dažu latviešu vienību cīņas sparam.

Kaut gan šādu nacionālu vienību veidošanu krievu vadība uzskatīja par bīstamu, kritiskā stāvokļa dēļ armija šoreiz iebildumus necēla. Baltvācieši turpretim jutās apdraudēti, un Vidzemes (Livlandes) landmaršāls Pilars fon Pilhauss norādīja, ka latvieši jau kopš 1905. gada esot pazīstami kā bīstami revolucionāri. Bet viņa iebildumi šoreiz bija nesekmīgi. Brīvprātīgo pieplūdums bija necerēti liels: dažu nedēļu laikā pieteicās 3400 cilvēku. Tauta ar lielām cerībām raudzījās uz latviešu karaspēka vienību veidošanu; tā instinktīvi jūta, ka atgriešanās pie vecās kārtības vairs nebūs iespējama. Krievu armijas vadība bija pat devusi atļauju strēlnieku pulkos dot komandas latviešu valodā, tāpat uzrakstī karogos drīkstēja būt latviešu valodā. Latvieši no citām armijas daļām varēja pāriet uz strēlnieku pulkiem, un lielākā daļa to arī darīja. Lielā rekrūšu pieplūduma dēļ pulkus pārveidoja bataljonos un apvienoja divās brigādēs — pavisam 25 000 vīrus, kā arī 15 000 vīru lielu rezervi.

No latviešu sabiedrības tikai lielinieki un internacionāli noskaņotie maziņieki bija pret jebkādu piedalīšanos «imperiālistiskajā karā». J. Jansons — Brauns rakstīja: «Viens no briesmīgākajiem noziegumiem, kas guļ uz mūsu tautiskās buržuāzijas sirdsapziņas, ir daudzīnāto latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana.»

Strēlnieku pulku radišana, no kreisās J. Goldmanis

Deputāti Goldmanis un Zālītis turpināja cīņu par komunālās pašvaldības piešķiršanu Baltijas guberņām — tā, kā tas bija Krievijā (zemstes pašvaldība). Par Latvijas autonomiju viņi un arī bēgļu Centrālkomiteja nerunāja, lai «nekaitinātu krievus». Sabiedrībā šī doma tomēr ieguva arvien plašāku piekrišanu. Parādījās vēlāk tik populārais sauklis par «brīvu Latviju brīvā Krievijā». Politiskais trimdinieks Fēlikss Cielēns, kas dzīvoja Šveicē, 1915. gadā nāca klajā ar detalizētu Latvijas politiskās autonomijas projektu. Gadu vēlāk viņa ierosmē Šveicē nodibināja Latviešu nacionālo komiteju, par kuras priekšsēdētāju ievēlēja Jāni Raini. Gan Rainis, gan Cielēns abi bija maziņieki un «aizsardzībnieki», tātad atradās tālu no LSD lielnieciskās CK. Raiņa vadītā komiteja cīnījās pret vācu aneksijas un ģermanizācijas plāniem Baltijā un centās Latvijas jautājumu padarīt par starptautisku problēmu. Vācieši savukārt mēģināja vājināt Krieviju, ar ievērojamām naudas summām atbalstot gan ekstrēmos revolucionārus — kā Ļeņina boļševikus, gan pievērsās arī nacionālajām kustībām, sevišķi Somijā un Ukrainā. Igaunju un latviešu nacionālie centieni tomēr netika atbalstīti, jo šeit vācu «Austrumu politikas» veidotāji orientējās uz baltvāciešiem.

Strēlnieki Rīgas frontē

Jau pirmajās cīņās strēlnieki parādīja sevi kā labus karavīrus. Tieši vācu armijas komandieris Hindenburgs astoņus strēlnieku bataljonus nosauca par «astoņām spožām latviešu zvaigznēm», kas viņu aizkavēja ieņemt Rīgu. Zināmā mērā pateicoties strēlnieku cīņas spāram, fronte šajā sektorā palika stabila līdz pat 1917. gada septembrim.

Pirmā lielā operācija, kurā iesaistīja latviešu strēlniekus, norisinājās 1916. gada martā. Iemesls šai ofensīvai bija franču armijas grūtais stāvoklis pie Verdenas. Ar spēcīgu uzbrukumu austrumu frontes ziemeļu un rietumu sektoros bija iecerēts saistīt lielākus vācu spēkus, kas atvieglinātu franču armijas stāvokli. Pirmajā uzbrukumā strēlniekiem izdevās izlauzties cauri trim vācu aizsardzības līnijām, savukārt sibiriešu strēlnieki, kuriem bija jāatbalsta šis uzbrukums, nemaz neizrāpās no ierakumiem, bet bezmērķīgi šaudījās no aizmugures. Nesaņēmuši palīdzību, latviešu strēlnieki bija spiesti ar lieliem zaudējumiem atkāpties. Pulkvedis Vācietis štābā norādīja, ka šāda veida uzbrukumam nepieciešami daudz lielāki spēki un latvieši vieni paši nevar paveikt neiespējamo.

1916. gada jūlijā ofensīvas mērķis savukārt bija ar uzbrukumu frontes ziemeļu sektorā saistīt vācu spēkus, lai tos nebūtu iespējams pārsviest uz frontes dienvidu daļu, kur krievi bija ievadījuši lielu ofensīvu. Arī šajā uzbrukumā atkārtojās marta notikumi: stereotīpie, masīvie sibiriešu uzbrukumi beidzās ar neveiksmi. Latvieši mēģināja izmantot citu taktiku, un ar nakts uzbrukumu viņiem izdevās pārsteigt vāciešus un ielauzties vācu pozīcijās, bet šī uzbrukuma panākumi atkal palika neizmantoti, jo sibiriešu strēlnieki nepildīja savus kaujas uzdevumus.

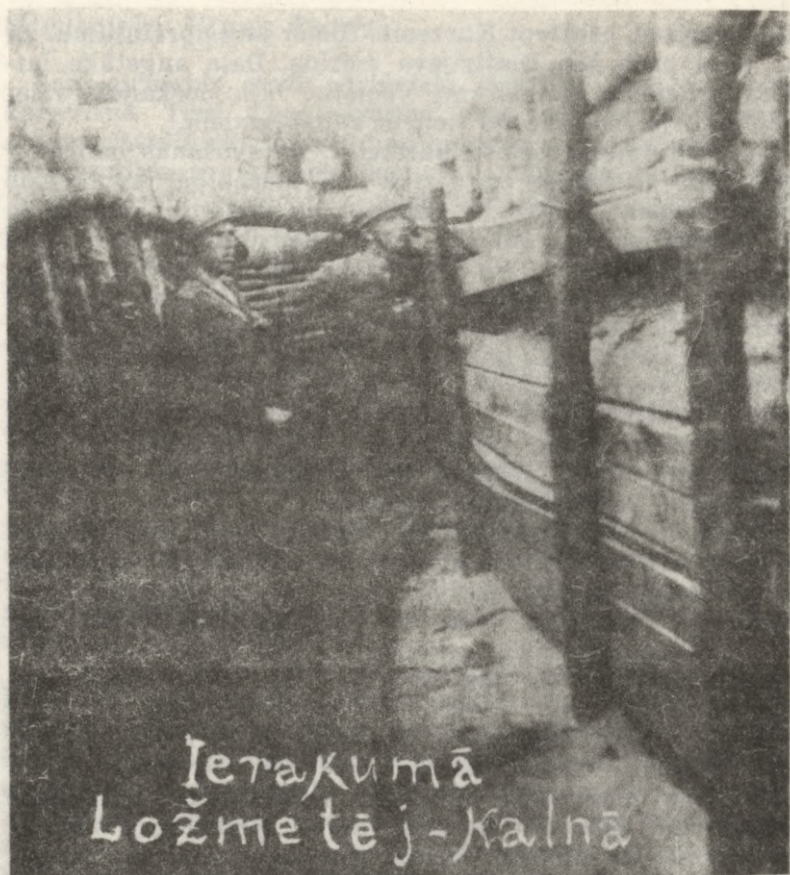
Latviešu strēlniekiem lielākās un asiņainākās cīņas pie Rīgas bija slavenās Ziemassvētku kaujas, kas pēc vecā stila sākās 23. decembrī (5. janvārī) un turpinājās 25 dienas. 12. armijas komandieris Radko Dmitrijevs bija iecerējis plašāku ofensīvu Rīgas frontē. Lielas cerības viņš lika uz latviešu strēlniekiem. Gatavojoties uzbrukumam, strēlnieku bataljoni tika papildināti un gada beigās apvienoti latviešu strēlnieku divīzijā. Armijas augstākā vadība tomēr pret to izturējās ļoti skeptiski. Krievu armijā jau varēja manīt noguruma pazīmes, un nekādas lielākas ofensīvas vairs netika plānotas. Tas bija gluži lokāls pasākums, kuru plānoja ģen. Dmitrijevs un atbalstīja ziemeļu frontes pavēlnieks ģen. Ruzskijs un daži latviešu strēlnieku virsnieki, kā arī strēlnieku organizācijas komiteja. Ar šo uzbrukumu viņi

bija iecerējuši atbrīvot Kurzemi. Tomēr nav norādījumu, ka tas būtu bijis ģen. Dmitrijeva mērķis. Daļa augstāko latviešu virsnieku, piemēram, Vācietis, bija noskaņoti visai skeptiski, jo baidījās no lieliem zaudējumiem.

Lai ienaidnieku varētu pārsteigt, gatavošanās uzbrukumam bija ļoti rūpīga un notika lielā slepenībā. Apmācības vadīja kapteinis F. Briedis. Uzbrukuma plānā bija paredzēts, ka tumsas aizsegā strēlnieku triecienvienības pielavīšies vācu ierakumiem un bez artilērijas atbalsta forsēs dzeloņdrāšu aizsprostus. Krievu spēki sekos pārrāvumā, lai to nodrošinātu un paplašinātu. Uzbrukumam bija jāsākas 5. janvārī pulksten 5. Latviešu strēlnieki šo uzbrukumu bija gaidījuši, kopš vācieši ielauzās Kurzemē, un viņu uztverē Kurzemes atbrīvošana bija plānotās ofensīvas mērķis. Armijas vadība turpretim uzbrukuma mērķi nebija skaidri definējusi: tika minēta Jelgava, bet runāja arī tikai par stipri nocietinātā Ložmetējkalna iegūšanu.

Neizdevās īsti saskaņot uzbrukuma laiku visā frontes sektorā, tomēr galvenajā uzbrukuma virzienā vāciešus izdevās pārsteigt, un strēlnieki pārrāva vācu fronti, ieņemot arī artilērijas pozīcijas. Vārti uz Kurzemi bija vaļā. Visu nākamo dienu strēlnieki pavadīja niknās cīņās, atsitot vācu pretuzbrukumus, bet tad izrādījās, ka solito palīgspēku krieviem nemaz nav. Turklāt divi sibīriešu pulki atsacījās iet kaujā, un strēlniekiem bija jāatkāpjas uz frontes pārrāvuma rajonu. Atstāti bez palīgspēkiem, strēlnieki niknā salā divas diennaktis atvairīja nepārtraukti uzbrūkošo ienaidnieku. Kaut arī armijas vadība neizmantoja frontes pārrāvumu, 6. janvārī, dažas stundas pirms rītausmas, 3. un 7. latviešu strēlnieku pulks un 53. Sibīrijas pulks pārgāja pārsteidzošā uzbrukumā un sīvās cīņās ieņēma Ložmetējkalnu. Gūstā padevās ap 1000 vāciešu, un strēlnieki trofejās ieguva lielus kara materiālu krājumus.

Ziemassvētku kaujās latviešu strēlnieki parādīja izcilu varonību. Par šīm kaujām daudz rakstīja ārzemju prese, un politiskie novērotāji ārzemēs norādīja, ka strēlnieku cīņas un uzvaras nepaliks bez politiskām sekām. Bet šīs uzvaras nebija nākušas viegli, un latviešu tautai tās maksāja dārgi, jo krita un tika ievainoti ap 19% latviešu strēlnieku. Ne bez pamata šajos zaudējumos vainoja arī krievu nemākulīgo vadību. Strēlniekos un latviešu sabiedrībā pat izplatījās uzskats, ka krievu vadība ar noziedzīgu nolūku dzinusi strēlniekus nāvē. Kaut gan to nevar pierādīt, strēlnieku nicinājums par krievu ģenerāļu nevērīgo izturēšanos pret strēlnieku dzīvībām auga augumā.

Ierakumā Ložmetējkalnā

Ierakumā Ložmetējkalnā

Par spīti strēlnieku varonībai un milzīgajiem panākumiem, politiskajā laukā nekādu pārmaiņu nebija. Latviešu lojalitāte Krievijai bija devusi tikai milzīgus materiālos un dzīvā spēka zaudējumus. Latviešu sabiedrībā auga vilšanās par šādu iznākumu. Nacionāli radikālais laikraksts «Dzimtenes Atbalss», kas iznāca Maskavā, prasīja stiprināt «īsti latvisku politisku orientāciju» un norādīja, ka «latviešiem neder krievu politisko partiju vērtējumi un ka Latvijas ideāls jāizsaka skaidri un noteikti». Tālāk laikraksts izklāsta savu viedokli par Latvijas vienību un autonomiju un ietver to astoņos punktos. Savukārt «Jaunais Vārds» 1917. gada februārī iespieđa Raiņa domas nacionālajā jautājumā. Autors nosoda sociāldemokrātu vienaldzību pret pārkrievošanas draudiem: «(.) tauta ir organiska būtne, ne

tikai ļaužu pūlis (..) Cilvēces nacionālam attīstības posmam nevar pārlēkt pāri, ieļecot beztautu kosmopolitismā (..) tagadējie kosmopolīti, atsacīdamies no savas tautas, ielektu ne nākotnes beztautu valstī, bet tikai citā apspiedējā tautā.»

Var teikt, ka Latvijas autonomijas ideja bija nobriedusi un izkristalizējusies jau pirms Februāra revolūcijas.

Februāra revolūcija

Kamēr latviešu strēlnieki izcīnīja sīvas kaujas pie Rīgas, Krievija tuvojās sabrukumam. No milzīgās krievu armijas apmēram puse vairs nebija kaujasspējīga. Tautai karš bija apnicis, un tā neredzēja nekāda iemesla tā turpināšanai. Daudzi karavīri gluži vienkārši atstāja savas vienības un devās uz mājām.

8. martā (23. februārī pēc vecā stila) bija radies sastrēgums maizes un citu produktu piegādē Pēterpilī, kas izraisīja nemieru un demonstrācijas. 10. martā tās pārgāja ģenerālstreikā. Demonstranti prasīja «Maizi un brīvību!» un «Nost ar patvaldību!». 12. marta vakarā izcēlās dumpis vienā no gvardes pulkiem, un nākamajā dienā viss Pēterpils garnizons pievienojās dumpiniekiem. 15. martā Nikolajs II atteicās no troņa — revolūcija bija uzvarējusi. Šeit īpaši jāuzsver, ka revolūcija bija spontāna un pilnīgi anonīma. Visi bija pārsteigti, sevišķi jau lielinieki. Iesākumā ne mazinieki, ne lielinieki isti neaptvēra, kas bija noticis. Ļeņins dzīvoja Šveicē un vēl īsi pirms tam par revolūcijas iespējām Krievijā bija izteicies pavisam pesimistiski. Viņš pat apsvēra iespēju pieņemt piedāvājumu redaktora amatam kādā krievu emigrantu laikrakstā Ņujorkā.

Drīz pēc revolūcijas nodibinājās Pagaidu valdība ar grāfu Ļvovu priekšgalā. Valdībā bija pilsonisko partiju pārsvars, bet tai līdzās izveidojās «Zaldātu un strādnieku padome», kuras reālā vara bija lielāka nekā valdībai. Tā radās tā sauktā divvaldība. Sevišķi destruktīva bija šīs padomes izdotā pavēle nr. 17, kas varu armijā nodeva karavīru padomju rokās. Šīs padomes bija atbildīgas par straujo disciplīnas sabrukumu armijā. Virsnieki tika patvaļīgi atcelti un padzīti, un daudzviet arī nogalināti.

Lai paātrinātu Krievijas sabrukumu, vācieši veicināja Ļeņina un citu krievu lielinieku atgriešanos Krievijā. Ļeņins drīz vien caur Vāciju, Zviedriju un Somiju ieradās Pēterpilī. Vācieši šos profesionālos revolucionārus bagātīgi apgādāja ar naudu. Pēc atgriešanās Ļeņins izvērta demagoģisku aģitāciju pret Pagaidu valdību ar tādiem vienkāršiem,

tautai saprotamiem saukļiem un prasībām kā «Visu varu strādnieku un zaldātu padomēm!» — «Par mieru, maizi, par tautu brīvību!». 1917. gadā vēl nevarēja pateikt, kādā virzienā attīstīsies Ļeņina partija. Daudzi raudzījās uz lieliniekiem kā uz radikāliem sociāldemokrātiem, un viņu agitācijai bija panākumi. Ļeņins arī bija ievērojis samilzušās nacionālo attiecību problēmas valstī: viņš nosauca Krieviju par tautu cietumu un izmantoja nekrievus saviem mērķiem, solot tiem brīvību un pašnoteikšanos. Kerenska neatlaidīgā pretošanās nekrievu neatkarības centieniem, kā, piemēram, Somijā, palīdzēja Ļeņinam. Attiecībā pret Latviju Kerenskis pat nevēlējās diskutēt par Latgales apvienošanu ar pārējo Latviju — šāda nostāja ietekmēja latviešu strēlniekus un līdz ar to deva lieliniekiem izšķirošo atbalstu.

Ministru prezidents pirmajā Pagaidu valdībā bija liberāli noskaņotais grāfs Georgijs Ļvovs. Ļeņins jau 1917. gada jūlijā mēģināja pārņemt varu, bet viņa apvērsuma mēģinājums neizdevās, un viņam pašam bija jābēg uz Somiju. Pēc tam Pagaidu valdību pārveidoja un Kerenskis jaunajā valdībā kļuva par ministru prezidentu, bet šīs pārmaiņas nedeļa lielāku politisko stabilitāti. Valdība nolēma turpināt karu pret vāciešiem, kas bija arī sabiedroto — Anglijas un Francijas — interesēs, bet reālas iespējas kara turpināšanai saruka acīm redzami. 1. septembrī vācieši uzsāka jaunu ofensīvu ziemeļu frontē. Vispārējo sajukumu izmantoja armijas virspavēlnieks ģenerālis Korņilovs un savukārt mēģināja gāzt Pagaidu valdību. Šajā situācijā visa uzmanība tika pievērsta Korņilovam, un lieliniekiem izdevās sagatavoties jaunam apvērsumam — Lielajai oktobra sociālistiskajai revolūcijai.

Latviešu strēlnieki revolūcijas laikā

Februāra revolūcija atbrīvoja pagrīdē nospiestos politiskos spēkus un atklāja Krievijas daudzās problēmas. Veidotās latviešu politiskie grupējumi, LSD legalizējās, un latviešu sabiedrība diskutēja par Latvijas autonomijas un apvienošanas problēmām. LSD ieguva lielu popularitāti, jo pēc ilgās apspiestības tauta bija radikāli un revolucionāri noskaņota. Pēc «Pavēles nr. 1» iesākās kreiso partiju plaša politiska propaganda kareivju starpā. Bez tam lielinieki neatlaidīgi centās iegūt noteikšanu strēlnieku centrālajās organizācijās.

Strēlniekos un visā latviešu sabiedrībā liela ietekme bija 1917. gada aprīlī strēlnieku ievēlētajai deputātu padomes

izpildkomitejai — tā sauktajam Iskolatstrelam. Tur vairākumā bija politiski mēreni un nacionāli noskaņoti pārstāvji, kas prasīja «brīvu Latviju brīvā Krievijā». Strēlnieku vidū ļoti mērķtiecīgi savu pamatorganizāciju izveidoja LSD. Ar miera propagandu un iestāšanos par sociālu un nacionālu atbrīvošanos LSD bija ieguvusi vērā ņemamu ietekmi strēlnieku vidū. Latviešu strēlnieku II kongresā 1917. gada maija beigās tika pieņemtas lielinieciskas rezolūcijas par neuzticības izteikšanu Pagaidu valdībai un kara izbeigšanu ar revolūcijas palīdzību. Kaut arī tikai 1737 strēlnieki no 30 000 bija lielinieki, viņiem izdevās iegūt vairākumu Iskolatstrelā un noteicošo ietekmi laikrakstā «Brīvais Strēlnieks». Tā bija izcila lielinieku uzvara, kurai līdzīgas krievu armijā nebija. Iskolatstrels prasīja mieru bez aneksijām un kontribūcijām. Šī rūpīgi gatavotā lielinieku akcija radīja nopieru. Pagaidu valdība mēģināja ierobežot lielinieku propagandu, bet bez panākumiem. Kā reakciju uz lielinieku ietekmes pieaugumu var vērtēt 18. augustā Rīgā nodibināto Latvju kareivju nacionālo savienību, kura gan nespēja apdraudēt LSD ietekmi.

Kad vācu 8. armija sāka ofensīvu Rīgas frontē, tās mērķis bija ielenkt un iznīcināt revolucionārās propagandas demoralizēto 12. krievu armiju. 3. septembrī krita Rīga. Krievu armijas stāvoklis bija kritisks, karavīrus bija pārņēmusi panika, un viņi bēga uz ziemeļiem. Lai aizkavētu 12. armijas ielenkšanu, strēlnieki tika nosūtīti uz Juglu, kur tiem bija jāaizkavē vācieši, dodot iespēju atkāpties 12. armijai. Smagajās cīņās iesaistītā 2. strēlnieku brigāde 26 stundas atvairīja nemitīgos vācu uzbrukumus, lai pēc tam atkāptos. Par spīti tam, ka vācieši sūtīja uzbrukumā savus izlases spēkus, viņiem neizdevās salauzt strēlniekus un ielenkt 12. armiju.

Atkāpšanās no Rīgas prasīja lielus upurus. Izglābtajā krievu armijā disciplina bija pilnīgi sairusi, un tā nodarbojās ar marodierismu. LSD savukārt stipri zaudēja prestižu, jo visu laiku bija noliegusi iespēju, ka vācieši varētu pāriet uzbrukumā un ieņemt Rīgu. Partija tomēr ātri atguvās un izmantoja savā labā Koriņilova apvērsuma mēģinājumu un krievu armijas rīcību Vidzemē. Septembrī notikušajās zemes pārvaldes vēlēšanās neokupētajā Vidzemes daļā lielinieki bija ieguvuši absolūtu balsu vairākumu un 60—70% no visiem mandātiem. Kerenska valdības noraidošā nostāja Latvijas apvienošanas un autonomijas jautājumā radikālizēja arī politisko spēku pilsonisko spārnu. Nu jau atklāti apsprieda plānus par Latvijas pilnīgu atdalīšanos no Krievi-

jas, piemēram, Z. Meierovica runa tautu kongresā Kijevā 1917. gada septembrī.

Gatavojoties oktobra revolūcijai, krievu un latviešu lielinieki saskaņoja savu rīcību. Plāns paredzēja, ka apvērsuma laikā latviešu strēlnieki aizkavēs valdībai uzticīgo spēku pārsviešanu uz Pēterpili. Tā arī notika: visā 12. armijas iecirknī tika pārtraukta dzelzceļa satiksme. Armijas vadībai nekādi nebija iespējams šo blokādi salauzt. Pēc apvērsuma Vācietis tika iecelts par 12. armijas komandieri.

Ļeņina nestabilā valdība jau tūlīt pēc revolūcijas pieprasīja, lai latviešu strēlnieki apsargā valdības rezidenci Smoļņina institūtā un uztur «revolucionāro kārtību» galvaspilsētā. Decembra sākumā šī uzdevuma veikšanai Pēterpili ieradās ap 2500 strēlnieku, un strēlnieki to darija labprāt, jo Ļeņins savā divkosībā bija ar mieru dot viņiem visu prasīto.

Nacionālā padome

Jau tūlīt pēc marta revolūcijas latviešu pilsoniskie politiķi ar autonomu un demokrātiski vēlētu pārvaldi mēģināja panākt visas Latvijas apvienošanu. Kad Kerenskis tam pretojās, bija liela vilšanās. Viņš, tāpat kā iepriekš cara valdība, aizstāvēja vienotu, centralizētu Krieviju, par spīti tam, ka vairāk nekā puse Krievijas iedzīvotāju bija nekrievi — pēc oficiāliem datiem 57%. Vairākums latviešu uzskatīja, ka Latvijas pašpārvaldes jautājumā no krievu puses nekāda palīdzība nav sagaidāma un ka krievi pat nespēs pasargāt Latviju no pakļaušanas vācu varai. Bija jāstājas sakaros ar sabiedrotajiem, un tādēļ latviešiem bija nepieciešama reprezentatīva organizācija, kas varētu pārstāvēt latviešu vairākumu.

Jaundibinātā Nacionālā padome sastāvēja no Vidzemes, Kurzemes un Latgales zemju padomēm un dažādu sabiedrisko organizāciju un politisko partiju pārstāvjiem. Padomes pirmā sesija notika Valkā 1917. gada novembra beigās. Sapulce vienojās par deklarāciju, ka Latvija, kas sastāv no Vidzemes, Kurzemes un Latgales, ir autonoma valsts vienība, kuras starptautisko stāvokli un iekšējo kārtību noteiks Satversmes sapulce. Savā paziņojumā ārvalstīm Nacionālā padome protestēja pret Latvijas sadalīšanas plāniem. Nacionālā padome par Latvijas nākotni vēl noteiktāku lēmumu pieņēma savā otrajā sesijā 1918. gada janvārī Pēterpili. Isi pirms tam ASV prezidents Vilsons savā ziņojumā kongresam par ASV mērķiem karā formulēja

četrpadsmit punktus, kur, starp citu, bija minēta arī tautu pašnoteikšanās. Balstoties uz to, Nacionālā padome paziņoja, ka Latvijai jābūt neatkarīgai, demokrātiskai republikai. Ļeņina valdība vēl nebija tik stipra, lai atsauktu Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanas. Ļeņins cerēja, ka šajās vēlēšanās tauta varētu akceptēt viņa valdību. Vēlēšanas notika novembra beigās, un tās bija vienīgās brīvās un demokrātiskās vēlēšanas Krievijas vēsturē. Bet vēlētāji liedza Ļeņinam kāroto uzticību: no 27 miljoniem nodoto balsu par lieliniekiem bija balsojuši tikai 9 miljoni. Lielinieki ieguva vairākumu vienīgi vāciešu neieņemtajā Vidzemes daļā. Tā no tautas puses bija skaidra neuzticības izteikšana līdzšinējai krievu politikai Latvijā.

Krievijas Satversmes sapulce sanāca tikai uz savu pirmo sesiju. Pēc tam latviešu strēlnieki Ļeņina uzdevumā izdeva tautas vēlētos pārstāvjus.

Vācijas politika Baltijā

Vēl pirms kara Vācijā bija aprindas, kas lika lielas cerības uz aneksijas politiku attiecībā pret Krieviju. Viskrasākās prasības izvirzīja «Alldeutscher Verband», kas savā 1914. gada septembra memorandā aicināja uz Lietuvas un Baltijas provinču aneksiju un uz plašu kolonizācijas politiku pēc tam, kad būs veikta «nepieciešamā iedzīvotāju pārvietošana». Oficiālā Vācija tik daudz neatļāvās, tomēr tika izteikta prasība atdalīt no Krievijas tās nekrievu daļas un izveidot vairāk vai mazāk patstāvīgas Vācijas vasaļvalstis. Lai gan Vācijas valsts kanclers Betmans-Hollvegs nenāca klajā ar konkrētiem aneksijas plāniem, attiecībā uz Baltiju viņš atbalstīja baltvāciešu koncepciju un šajā reģionā vāciešiem paredzēja noteicošo lomu. Turpmākā notikumu gaita to parāda visai uzskatāmi.

Kad vācu karaspēks bija okupējis Lietuvu, Kurzemi un daļu Polijas, šis reģions tika pakļauts vācu militārai pārvaldei kā «Gebiet Ober Ost» (*Oberbefehlshaber Ost*).¹ Tur netraucēti saimniekoja ģenerāļi Hindenburgs un Ludendorfs. Ar vāciešiem raksturīgo pamatīgumu reģionu izmantoja maksimāli ekonomiski: lielās platībās tika izcirsti meži, zemniekiem uzlikta klaufas un lieli maksājumi, turklāt vācieši neaizmirsa piedzīt arī cara režīma uzliktos nodokļus. Vācu muižniekus visādi atbalstīja. Tūlīt pēc reģiona okupē-

¹ Austrumu virspavēlnieka apgabals.

šanas vācu valoda tika noteikta par vienīgo oficiālo valodu, arī skolās mācību valoda bija vācu. Šis pārvācošanas vilnis Lietuvā izraisīja protestus, kuri nedaudz atvēsināja militārās pārvaldes īstenoto pārvācošanas degsmi. Tur stāvoklis bija labāks nekā Kurzemē, jo Lietuvā bija pavisam nedaudz baltvācu muižnieku.

Militārā pārvalde jau 1916. gadā bija izstrādājusi detaļizētus kolonizācijas plānus, kurus dedzīgi atbalstīja baltvācieši un valsts vācu prese. Ideoloģisko motivāciju vācieši atrada vēsturē — 12. gadsimta notikumos, kad vācu ordenis iekaroja Latviju, Igauniju un Austrumprūsiju. Pēc dedzīgo kolonizācijas aizstāvju izteikumiem runa šeit bija nevis par pārvācošanu, bet par «Rückeroberung deutschen Bodens», t. i., par vācu zemju atgūšanu. Viduslaikos vācu ordenim nebija izdevies iekarot Lietuvu un kolonizēt Latviju un Igauniju tik lielā mērā kā Austrumprūsiju. Tagad vajadzēja pabeigt šo 12. gadsimtā iesākto vācu «kultūras un kolonizācijas misiju austrumos», līdz ar to izveidojot aizsargvalni Eiropas, t. i., vācu kultūrai pret austrumu barbariskajiem spēkiem. Politiski šos plānus varēja īstenot vienīgi ar ieroču palīdzību, jo neviens cits, izņemot pašus vāciešus, šādā notikumu virzībā nesaskatīja nekā pozitīva.

Nākamais solis tika sperts, kad Kurzemes landtāgs, kur visu noteica baltvācu muižnieki, 1917. gada rudenī nolēma atteikties no 1/3 savu zemju — 1914. gada cenās — par labu vācu kolonistiem. Tika paredzēts, ka vietējiem bēgļiem pēc kara netikšot atļauts atgriezties mājās, uz vietas palikušajiem nevācu zemniekiem tikšot uzteikti viņu hipotēku parādi, un tā daudzi «juridiski legālā» ceļā tikšot padzīti no savām sētām.

Brestļitovskas miers

Vācu ofensīva Vidzemē, kā arī Rīgas krišana 1917. gada 3. septembrī pastiprināja prasību pēc separāta miera ar Vāciju. Kad pie varas nāca lielinieki, decembrī Brestļitovskā tika ievadītas miera sarunas. Vāciešu nepiekāpīgo prasību un krievu taktisko manevru dēļ sarunas ritēja smagi.

Krievu delegācijas vadītājs Ļevs Trockis (Bronšteins) novilcināja sarunas ar propagandiskām atrunām un lieku ļotu patosu. 1918. gada februārī Trocka taktika vāciešiem apnīka. 9. februārī tika noslēgts separāts miers ar ukraiņu valdību un vācu ģenerālštābs sāka jaunu ofensīvu pret Petrogradu.

Austrumu virspavēlnieka (*Oberbefehlshaber Ost*) pārvaldītais apgabals 1915.—1918.

xxxxxxxxxxxxx Dienvidu un austrumu robežas

----- Novadu robežas

Sākoties vācu uzbrukumam, politiskie notikumi guva jaunu ievirzi. 16. februārī Lietuva proklamēja savu patstāvību, tikai nevis uz šīs deklarācijas pamata, bet gan saskaņā ar agrāk — 1917. gada 11. decembrī — kādas provāciskas grupas izdotu dokumentu ar nolūku piesaistīt Lietuvu Vācijai. Vācu ofensīvas laikā, pirms Tallinu bija ieņēmuši

Demarkācijas līnija starp padomju un vācu spēkiem pēc Brestļitovskas miera līguma noslēgšanas 1918. gadā.

vācieši, arī Igaunija proklamēja savu patstāvību. Šo patstāvību vācieši tomēr neatzina. Vācu okupācija aizkavēja patstāvības proklamēšanu Latvijā — jebkāda politiska darbība, kas vērsta pret vāciešiem, vispār bija aizliegta.

Pēc visas Latvijas un Igaunijas okupēšanas vācieši nosūtīja ultimātu Krievijas tautas komisāru padomei, lai tā bez kavēšanās piekristu vācu diktētajiem miera noteikumiem. Ļeņins vēlējās panākt vienošanos, vienalga uz kādiem noteikumiem un, neraugoties uz stipru opozīciju, gan viņa paša partijā (no Trocka un Buharina puses), gan no kreiso eseru puses, realizēja savu plānu. 3. martā tika parakstīts Brestļitovskas miera līgums. Latvija nonāca visgrūtākajā stāvoklī: tā tika sadalīta trijās daļās — Kurzemi ar Rīgu ieguva Vācija, Vidzeme un Igaunija (ieskaitot salas) ieguva tiesības vācu kontrolē pašas noteikt savu likteni (vācu kara spēka vienībām bija paredzēts tur palikt uz nenoteiktu laiku); turpretī Latgale nonāca krievu rokās. Latviešu Nacionālā padome protestēja un prasīja pašnoteikšanās tiesības visai Latvijai, bet šie protesti tika ignorēti. Saskaņā

ar 27. augusta papildprotokolu Vācijai bija jāiegūst arī Vidzeme un Igaunija.

Vācieši gaviļēja, bet maz bija tādu, kas saprata, ka miera līgums patiesībā izglābis Ļeņina režīmu Krievijā. Protams, Brestļitovskas miera līgumu apsveica visi baltvācieši, kuri kopā ar latviešu lieliniekiem, tiesa, no dažādām pozīcijām, atbalstīja šo līgumu, kas bija vērstš pret tautas vitālajām interesēm.

Notikumu attīstība pēc Brestļitovskas līguma

Pēc Brestļitovskas vāciešiem vairs nebija nekādu šķēršļu savu plānu īstenošanai Baltijā. Baltvāciešu minoritāte redzēja savu sapņu piepildījumu Baltijas provinču ciešā piesaistē Vācijai. Vajadzēja tikai formulēt «tautas gribu». Šajā sakarā vācu ģenerālštābs 1918. gada 12. aprīlī izdeva pavēli Rīgā sasaukt zemju padomes (landrāta) sapulci. Bez 44 vācu delegātiem tajā piedalījās arī 13 latviešu un igauņu kolaboranti, kurus bija izraudzījusi okupācijas vara. Šī «Igaunijas, Vidzemes, Rīgas un Sāmsalas apvienotā zemju padome» nosūtīja vēstuli «Viņa majestātei, vācu ķeizaram, Prūsijas karalim». Tajā tika pausta «vēlēšanās, lai Vidzeme, Igaunija un Kurzeme ar salām un Rīgu veidotu konstitucionālu monarhiju ar vienotu pārvaldi un konstitūciju un pievienotos vācu valstij ar Prūsijas karaļa personālūniju».

1918. gada 17. jūnijā vācu militārā pārvalde izdeva «Nolikumu par zemes piešķiršanu un noņemšanu Kurzemē». Šim «agrārajam nolikumam» vajadzēja kļūt par izejas punktu nesaudzīgai un plašai vācu kolonistu ieplūdināšanai. Tika nodibināta kolonizācijas apvienība «Kurzeme». Tai vajadzēja pārņemt, pārvaldīt un sadalīt ne tikai to zemes platību, kas bija landrāta rīcībā, bet arī visu citu «bezsaimeņu» zemi. Tālāk šī apvienība ieguva pirkuma tiesības uz visiem nekustamajiem īpašumiem Kurzemē līdz pat 1948. gadam. Stridīgus jautājumus vajadzēja risināt sevišķai vācu valdības ieceltai komisijai, arī sākumkapitālu dotu Vācija. Bija aplēses par vairāk nekā 2 miljonu kolonistu izvietojumu Kurzemē vien.

Vācijā tomēr nepastāvēja vienots viedoklis par to, kā vajadzētu izturēties pret zemju padomes prasību. Tāpēc Vidzemes landmaršals tikai 17. oktobrī saņēma ķeizara vēstuli, kurā viņš neizteica nekādus iebildumus pret Baltijas hercogistes dibināšanu tad, kad Vācijas liktenis būs izšķirts Rietumu frontes kaujas laukos.

Pēc Rīgas okupācijas pilsētā nodibinājās nelegāls latviešu politisks forums, kurš pieņēma nosaukumu «demokrātiskais bloks». Tas atradās pret vāciešiem vērstās demokrātiskās pretošanās cīņas priekšgalā. Nacionālās padomes ārlietu pagaidu komisija uzturējās Petrogradā, kur atradās ārvalstu diplomātiskās misijas. Tika nodibināti kontakti ar Antanti un neitrālajām valstīm. Nacionālā padome uz Londonu kā NP lietvedi delegēja latviešu politiķi Zigfrīdu Meierovicu. Igaunī, kuru stāvoklis bija labāks, jau 1918. gada 3. maijā bija panākuši *de facto* atzīšanu no Anglijas ārlietu ministra lorda A. Balfura. Pēc Brestas miera Antantei radās interese stiprināt tos spēkus, kuri cīnījās gan pret vāciešiem, gan pret lieliniekiem.

Krievijas jaunā padomju valdība mēģināja organizēt Latvijas sagrābšanu. 26. martā padomju vara sāka formēt latviešu padomju divīziju no bijušo strēlnieku brigāžu atliekām. Tā bija sarkanās armijas pirmā lielākā regulārā vienība, kas sastāvēja no 3 brigādēm. Tajā pirmām kārtām tika iesaukti Krievijā dzīvojošie latvieši. Spoža, bet īsa karjera bija agrākā 5. latviešu strēlnieku pulka komandierim pulkvedim Jukumam Vācietim, kurš 1918. gada jūlijā tika iecelts par sarkano spēku komandieri Austrumu frontē un divus mēnešus vēlāk kļuva par sarkanās armijas pirmo virspavēlnieku. Pēc konflikta ar Staļinu 1919. gadā viņu pārcēla uz kara akadēmiju. 1919. gada vasarā tika sarauti Antantes un padomju varas iestāžu savstarpējie kontakti, un Krievijā sākās militāra intervence, kuras sekas bija asiņains pilsoņu karš.

Latvijas neatkarības proklamēšana

Par spīti miera līgumam ar Krieviju, Vācijai karā klājās arvien smagāk. 9. novembrī sākās revolūcija, un 11. novembrī vācieši Kompjēnā parakstīja pamiera līgumu. Tajā pašā dienā Anglijas ārlietu ministrs lords Balfurs paziņoja Nacionālajai padomei, ka «... Viņa Majestātes valdība ar dziļākajām simpātijām ir vērojusi latviešu tautas tieksmes un tās vēlēšanos atbrīvoties no vācu jūga. Šī valdība ar prieku apliecina savu gatavību nodrošināt Latviešu Nacionālās padomes pagaidu atzīšanu kā *de facto* neatkarīgu orgānu, līdz miera konference liks pamatus jaunai brīvības un laimes ērai jūsu tautai...»

Lorda Balfura deklarācija bija ļoti uzmundrinoša vēsts laikā, kad baltvācieši darīja visu, lai saglabātu savu varu. Pēc Vācijas sakāves okupācijas jūgs kļuva vaļīgāks. Rīgā

Latvijas proklamēšana par neatkarīgu valsti. Rīga, 1918. gada 18. novembris

sākās drudžaina politiska darbība, un dažādās politiskās partijas un uzskatu novirzieni mēģināja vienoties par topošās Latvijas valsts struktūru. Pēc garām sarunām visām pusēm izdevās vienoties par kopēju platformu, un tagadējā Nacionālajā teātrī Rīgā 1918. gada 18. novembrī svinīgā ceremonijā tika proklamēta neatkarīgā Latvijas Republika. Jaunizveidotā Tautas padome līdz turpmākajam darbojās kā pagaidu parlaments. Neraugoties uz baltvācu muižniecības atklāti negatīvo attieksmi, divas mazākas baltvācu partijas ieguva pārstāvību Latvijas Tautas padomē, un pirmās valdības sastāvā viens ministrs bija vācietis. Izņemot lielniekus un galēji labējos, t. i., ekstrēmās grupas, kas bija pret to, lai Latviju vadītu pēc tautas gribas izveidota valdība, Tautas padomē bija pārstāvētas visas partijas, pat sociāldemokrāti, kuri īsi pirms tam, atdaloties no lielnieku struktūrām, bija izveidojuši savu partijas organizāciju.

Pirmā pagaidu valdība bija pilsoniska. Taktisku apsvērumu dēļ sociāldemokrāti izšķīrās palikt ārpus valdības.

Par Latvijas pirmo ministru prezidentu Tautas padome ievēlēja Kārli Ulmani, Zemnieku savienības lideri. Viņš bija ieguvis agronoma izglītību, studējis Šveicē un ASV (Nebraskā) un atgriezies Latvijā tikai 1913. gadā. Par ārlietu ministru kļuva tās pašas partijas biedrs ekonomists Zigfrīds Meierovics. Par Tautas padomes prezidentu un līdz ar to arī par valsts pagaidu galvu tika izraudzīts advokāts Jānis Čakste.

Vācu armijas vadība tieši nestājās ceļā latviešu valdības izveidošanai, bet atteicās konstruktīvi sadarboties ar to. Vairumam baltvāciešu bija atklāti noliedzoša attieksme pret jauno valsti, un viņi ietekmēja arī armijas vadību. Jaunās valdības stāvoklis bija ļoti grūts: tās rīcībā nebija nekāda reāla varas aparāta. Vissvarīgākais bija izveidot bruņotus spēkus, kuri varētu aizstāvēt Latvijas suverenitāti. Vācu armijas vadība kavēja mobilizācijas mēģinājumus un bija gatava drīzāk iznīcināt savus ieroču krājumus nekā nodot tos jaunajai valstij. Nedaudz vieglo ieroču valdība ieguva no Antantes flotes spēkiem, kuri atradās Baltijas jūrā.

Saskaņā ar pamiera līgumu Vācija bija apņēmusies palikt ieņemtajos apgabalos, līdz Antante pieņems galīgo lēmumu. Padomju valdība no savas puses bija laužusi Brestļitovskas līgumu, un sarkanā armija sāka uzbrukumu rietumu virzienā. 8. vācu armija bez kaujas atstāja pozīcijas. Zaldāti vēlējās svinēt Ziemassvētkus dzimtenē, un sarkanie agitatori vēl uzkurināja viņu ilgas pēc mājām. Ieroči un citi krājumi, ko vācieši bija atteikušies dot latviešu armijai, nonāca lielnieku rokās. 1918./1919. gadu mijā kļuva skaidrs, ka valdība vairs nespēs ilgāk noturēt Rīgu. Kopā ar dažām brīvprātīgo rotām valdība atkāpās uz rietumiem, līdz beidzot tā kontrolēja tikai niecīgu rajonu ap Liepāju. Valdības stāvoklis šķita pilnīgi bezcerīgs.

Jaunās Vācijas vecā politika

Jau 1918. gada augustā Vācijas iekšlietu ministrija nosūtīja uz Baltiju savu pārstāvi — «valsts sociālistu» Augustu Vinningu, lai pētītu vācu kolonizācijas iespējas nākotnē. Pēc revolūcijas viņš bija iecelts par Vācijas pārstāvi Baltijā. Pirms Latvijas patstāvības proklamēšanas viņš sarunās mēģināja ietekmēt latviešu politiskos spēkus vāciešiem vēlamā virzienā. Ilgajās sarunās Vinnings izvirzīja noteikumus par baltvāciešu piedalīšanos Tautas padomē. Vācieši vēlējās 15 vietas šajā padomē un prasīja, lai vācu valoda

klūtu par otru valsts valodu, bez tam viņš gribēja iegūt garantijas daudzām privilēģijām, kas saglabājamās bruņniecībai un vācu minoritātei; Latvijai, starp citu, būtu jāatturas arī no agrārreformas. Sarunu gaitā Vinnings izteica baltvāciešu pazīstamo viedokli, ka viņu muižniecībai ar Ništadtes mieru 1721. g. tikušas piešķirtas monopoltiesības uz suverēnu varu Vidzemē un Igaunijā. Latvijas valdība šādas prasības uzskatīja par nereālām: taisnīga zemes sadale bija izdzīvošanas jautājums — ja vien Latvija nevēlējās kļūt par Vācijas vasaļvalsti. Tomēr ne visi baltvācieši pievienojās šim muižniecības viedoklim, un viņi atrada kompromisu ar Tautas padomi.

Latvijas valdība vēlējās steidzīgi izveidot militāru spēku, bet vācieši labi zināja, ka «bruņots spēks vienmēr ir labākais arguments». 11. novembrī (pamiera dienā!) baltvācieši bija saņēmuši vācu okupācijas varas atļauju izveidot savu militāro vienību, tā saukto landesvēru. Vinnings šo iniciatīvu atbalstīja ar ieročiem un naudu. Viņš pat mēģināja novilcināt 8. armijas evakuēšanu un no armijas vadības saņēma atļauju vervēt zaldātus no vācu spēkiem. Šie brīvprātīgie vēlāk ietilpa t. s. dzelzs divīzijā. Vinninga iniciatīvas panākumi tomēr bija visai pieticīgi, un līdz 9. decembrim bija pieteikušies tikai 1500 brīvprātīgie. Tos vajadzēja vervēt arī citur, un viņš saņēma atļauju izveidot pierakstīšanās birojus Vācijā (*Anwerbestelle Baltenland*). Potenciālajiem rekrūšiem tika solīta laba alga un zeme īpašumā. Arī valstsvācu algotņi tika iedalīti dzelzs divīzijā.

Dažas dienas pēc patstāvības proklamēšanas starp Ulmani un Vinningu sākās sarunas par civilās pārvaldes nodošanu latviešu rokās, un 26. novembrī Vinnings ziņoja valdībai, ka Vācija atzinusi Latviju *de facto*. Šī atzišana tomēr neatvieglēja sadarbību. Vācijas mērķis bija kļūt par Latvijas aizbildni. Tas nozīmēja, ka Latvijai būtu jāpieņem Vācijas protektorāta statuss. Šī prasība tika noraidīta. Vienlaikus notika mēģinājumi vienoties par Latvijas armijas stāvokli un iesaukšanu armijā. Līgums, ko Vinnings uzspieda valdībai 29. decembrī, paredzēja, ka apmēram 7000 vīru lieli latviešu spēki saņems apbruņojumu un uniformas no vācu armijas rezervēm. Turpretī tie vācieši, kuri 4 nedēļas Latvijā būs cīnījušies pret lieliniekiem, iegūs tiesības pieprasīt Latvijas pavalstniecību ar tiesībām uz zemi. Kamēr abas puses vēl nebija vienojušās par neitrālu komandieri, nācās izraudzīt vācu virsnieku. Par tādu kļuva bēdīgi slavenais «politiskais ģenerālis» Ridigers fon der Golcs, kuram pirms tam nācās atstāt Somiju. Golcs bija monarhists un neslēpa savus nodomus izmantot Latviju kā plac-

darmu monarhijas atjaunošanai kā Krievijā, tā Vācijā. Savā darbībā viņš ievēroja baltvāciešu intereses: vācieši nepildīja līgumā uzņemtās saistības, turpināja kavēt latviešu armijas izveidošanu un apbruņošanu, tādējādi latvieši vairs nejutās saistīti ar solījumiem par pilsonības piešķiršanu vāciešiem.

Latvijas padomju republika

Notikumi Krievijā attīstījās arvien haotiskāk. 1918. gada jūlijā kreisie eseri Maskavā izdарија apvērsuma mēģinājumu, kuru apspieda latviešu strēlnieki pulkveža Jukuma Vācieša vadībā. Demokrātiskie spēki no Satversmes sapulces mēģināja nodibināt alternatīvu valdību un organizēt bruņotu pretošanos lieliniekiem, bet šīs valdības spēki 1918. gada decembrī sacēlās un daudzi pārgāja cara admirāļa Aleksandra Kolčaka pusē, kurš ap sevi pulcināja vecā režīma piekritējus. Krievijā izcēlās asiņains pilsoņu karš starp galēji kreisajiem lieliniekiem un galēji labējiem (caram tuvu stāvošajiem un muižniecību, arī pilsonību, daļu inteliģences). Latviešu strēlnieki necieta neko un nevienu, kas atbalstīja veco režīmu, un tādēļ kļuva par uzticamiem Ļeņina sabiedrotajiem. Vairumam strēlnieku jautājums bija pilnīgi skaidrs: kamēr Ļeņins latviešiem solīja brīvību un pašnoteikšanos, Kolčaks un viņa ģenerāļi ar lozungu «Par vienotu un nedalāmu Krieviju» pretojās jebkādiem pārveidojumiem vecās Krievijas politiskajā struktūrā. Sākumā nacionālās valdības prestižs bija visai zems — Ulmanis tika uzskatīts par vācu marioneti. Vienīgā cerība tātad bija lielinieki.

Latviešu lielinieki turpretī bija ortodoksāli, dogmatiski marksisti. Pēteris Stučka, piemēram, atbalstīja Brestļitovskas miera līgumu — viņš pats šajās sarunās darbojās kā eksperts — un neuzskatīja Latvijas sadalīšanu par uzmanības vērtu, kā arī vispār neredzēja nekādu vajadzību dibināt latviešu padomju republiku. Pasaules revolūcija taču bija tik tuvu, tai vajadzēja apvienot visas tautas mierā un brālībā, un tādēļ «latviešu tautas māja» būtu tikai ļaunums. Šķiriskā piederība viņam prevalēja pār nacionālo piederību. Vispār latviešu lielinieki uzskatīja sevi par daudz labākiem marksistiem, nekā ir krievi, un bieži aizstāvēja savu pārliecību ar fanātisku deģsmi. Turpretī Ļeņins kā reālpolitiķis un pragmatikis pierunāja Stučku «braukt uz Latviju un radīt sociālistisku paraugrepubliku».

Padomju Latvijas valdība priekšplānā P. Stučka

5. decembrī sarkano spēki pārgāja Latvijas robežas. Ne Antante, ne vācieši nevēlējās atbalstīt jauno republiku, un padomju vienības strauji virzījās Latvijas teritorijas iekšienē. Uzbrūkošās armijas kaujasspējīgākās daļas sastāvēja no latviešu strēlnieku pulkiem. Komandieris bija sarkanās armijas virspavēlnieks Jukums Vacietis. Iepriekšējā dienā — 4. decembrī — Maskavā tika izveidota Latvijas pagaidu valdība ar advokātu Pēteri Stučku priekšgalā. 17. decembrī jaunā valdība izdeva manifestu, kurā tika paziņots par «neatkarīgas latviešu padomju republikas» nodibināšanu. Jau 22. decembrī tika izdots Ļeņina parakstīts dekrēts, kas vēstīja, ka «Krievijas padomju valdība atzīst Latvijas padomju republikas neatkarību». 1919. gada 4. janvārī padomju Latvijas valdība vareja pārcelties uz savu galvaspilsētu Rīgu un sākt īstenot plānus «pārvērst Baltijas jūru par socialistiskas revolūcijas jūru».

Latvijas iedzīvotāji bija noguruši no kara, un noskaņojums pret vācu okupantiem bija naidīgs. Ulmaņa valdībai nebija reālas varas, lai aizsargātu iedzīvotājus pret vācu patvaļu, savukārt padomju propaganda Ulmani iztēloja par vācu ielikteni. Bet no austrumiem nāca latviešu valdība ar latviešu karavīriem, kuri ātri vien uzvarēja ienīstos vāciešus. Nenoliedzami — piecu mēnešu varas sakuma posmā latviešu padomju valdībai bija atbalsts plašos iedzīvotāju slāņos. Tomēr ne tautai, ne tas karavīriem — strēlniekiem

Pirmā latviešu valdība. Vidū ministru prezidents Kārlis Ulmanis.

nebija nekādas intereses ne par komunistiskiem eksperimentiem, ne arī par pasaules revolūciju. Visi gaidīja taisnīgu zemes sadali un tādu valdību, kura varētu radīt priekšnoteikumus mierīgai saimniecības atjaunotnei un stabilai ekonomikai. Valdība turpretim realizēja visu ražošanas līdzekļu pilnīgu nacionalizāciju un līdz ar to traucēja, jā, pat kavēja valsts ekonomikas atjaunošanu. Absolūti tuvredzīgi bija maksistu pasākumi lauksaimniecībā: zemnieki, kuriem piederēja zeme, kļuva par nomniekiem paši savās saimniecībās, un lielle zemes īpašumi tika saglabāti kā valsts saimniecības (sovhozi). Tas, ka «viss piederēja tautai», neradīja nekādu entuziasmu, tieši otrādi: lauku proletariāts neredzēja nekādas atšķirības no agrākiem laikiem, kad viņiem vajadzēja liet sviedrus vācu baronu labā. Piedevām stāvokli pasliktināja bads, kas bija kara postījumu un lielnieku agrārpolitikas tiešas sekas. Sarkanie dogmatiķi nesaskatīja citu izeju kā tikai «šķiru ciņu», kas izvērtās

sarkanajā terorā. Pēc pašu boļševiku datiem ar nāvi tika sodīti 3632 «kontrrevolucionāri» un «šķiru ienaidnieki». Ļaužu vairums ļoti vilās sarkanajā valdībā, arī strēlnieki: 30—70% strēlnieku pulku personālsastāva dezertēja no savām vienībām un slēpās pie radiem vai arī pārgāja nacionālās armijas pusē. Maijā, kad Rīgu no jauna ieņēma baltie, nebija daudz «tautas valdības» aizstāvju.

Vāciešu ēnā

Kamēr Stučka nostiprinājās Rīgā un gaidīja Liepājas krišanu, daudzi, kas agrāk bija atbalstījuši nacionālo valdību, sāka šaubīties par tās nākotnes izredzēm. Smags trieciens bija sociāldemokrātu aiziešana no Tautas padomes, kuri izlēma turpmāk palikt neitrāli. No vienas puses, viņi ļoti paļāvās uz vācu sociāldemokrātu spēju un vēlēšanos atbalstīt savus latviešu ideju biedrus cīņā pret reakcionāriem vācu spēkiem, no otras puses — viņi rēķinājās ar sarkano iespējamo uzvaru. Latviešu sociāldemokrāti pārsvarā orientējās uz vāciešiem, kamēr Ulmaņa pilsoniskā valdība vairāk paļāvās uz Antanti.

Neraugoties uz vispārējo pesimismu, Ulmanis nepadevās. 11. janvārī viņš devās uz Kopenhāgeni. Ar britu sūtņa palīdzību viņam laimējās no britu krājumiem iegūt 5000 šautenes un 50 ložmetējus.

Pēc tam viņš apmeklēja Tallinu, kur ar Igaunijas valdību tika noslēgta vienošanās par militāru palīdzību. Vajadzēja formēt latviešu vienības, kuras kopā ar somu un dāņu brīvprātīgajiem un Igaunijas armiju cīnītos pret sarkanajiem Vidzemē. Lietuva bija saņēmusi lielāku aizdevumu no Vācijas, un Latvijas valdībai slepeni tika nodoti 5 miljoni marku. Tas bija ļoti būtisks papildinājums tukšajai valsts kasei. Ar šo kontaktu palīdzību Ulmanim izdevās neitralizēt vācu mēģinājumus izolēt Latvijas valdību.

1. februārī Liepājā fon der Golcs kļuva par antilieliniecisko spēku komandieri. Kopā ar Vinningu veicinādam vācu vienību formēšanu un apbruņošanu, viņš «aizliedza» Latvijas valdībai bez viņa sankcijas izsludināt mobilizāciju. Valdība ignorēja Golca «aizliegumu», bet izvairījās no atklāta konflikta ar vāciešiem. Ne vienmēr tas bija viegli: vācieši rikojās Kurzemē kā okupētā zemē. Arī lielinieku aģenti aģitēja pret Latvijas valdību un mēģināja kavēt Latvijas armijas izveidošanu. Sajukumu vēl pastiprināja barona Hansa Manteifela speciālās vienības (*Stosstruppe*), kuras praktizēja «balto teroru»: straujos uzbrukumos

Oskars Kalpaks

sarkano aizmugurē tika likvidēti cilvēki, kuri simpatizēja lieliniekiem, un citas aizdomīgas personas, piemēram, Ulmaņa piekritēji. Par spīti visām neveiksmēm un grūtībām, Ulmanim un Latvijas bruņoto spēku virspavēlniekam Oskarim Kalpakam izdevās radīt militāru kodolu, kas nākamajos mēnešos pārauga armijā. Līdz ar to cēlās valdības autoritāte, un vācieši saprata, ka nevarēs izmantot Ulmani saviem politiskajiem nolūkiem.

Baronu mēģinājumi sagrābt varu

1919. gada 18. februārī Liepājā no Stokholmas ieradās tvaikonis «Runeborg». Muitas kontroles laikā Vidzemes landmaršala Heinriha fon Strika un zviedru virsleitnanta Nilsa Ēdlunda bagāžā cita starpā tika atrasta aizzīmogota pakete. Neraugoties uz Strika un Ēdlunda protestiem, Iekšlietu ministrijā pakete tika atvērta un noskaidrojās, ka tajā ir rūpīgi sagatavota apvērsuma plāni pret Latvijas valdību.

Sazvērnīki bija no vācu baronu vidus, kuru mērķis bija Latvijas un Igaunijas teritorijā izveidot Baltijas hercogisti. Jaunajai valstij būtu jābalstās gan uz Vāciju, gan arī uz pilsonisku Krieviju. No konfiscētajiem dokumentiem izrietēja, ka apvērsuma gatavotāji rēķinājās ne vien ar Vācijas, bet arī ar zināmu, gan konkrēti nenosauktu zviedru politisko aprindu palīdzību. Starp citu, bija paredzēts vervēt arī zviedru brīvprātīgo vienības, un Ēdlunds apgalvoja, ka viņš pats esot to komandieris. Arī Vinnings tika minēts kā kontaktpersona. Incidents apliecināja, ka vācieši cenšas meklēt risinājumu ārpus līguma, kas bija noslēgts ar Vinningu. No otras puses, šis notikums bija labvēlīgs Ulmanim: viņš to izmantoja, lai parādītu tautai, ka Latvijas valdība nebūt neiet vācu pavadā, un līdz ar to lielnieku apvainojumi par sadarbību ar vāciešiem izrādījās melīgi.

3. martā vācu — latviešu bruņotie spēki, apmēram 7800 vīru, Liepājā sāka ofensīvu pret sarukušajām sarkano vienībām. Stučkas valdības rīcībā bija atlicis apmēram 7500 vīru un daudz smago ieroču. Pārpratuma dēļ kāda latviešu vienība sāka apšaudīt ar vācu vienību, pie kam pulkvedis Kalpaks tika ievainots un no šiem ievainojumiem nomira. Par latviešu brigādes komandieri iecēla pulkvežleitnantu Jāni Balodi. Marta beigās sarkanos padzina no Kurzemes un Jelgavas. Tomēr pēc Golca pavēles ofensīva Rīgas virzienā tika pārtraukta. Viņam bija citi plāni.

11. aprīlī Manteifels frontē apmeklēja latviešu brigādes komandieri Balodi un mēģināja viņu pierunāt piedalīties savvērestībā pret Ulmaņa valdību. Balodis priekšlikumu noraidīja. Pēc priekšdarbiem baroni Manteifels, Reke, Brimmers un citi, kontaktā ar Golcu un vācu misiju, 16. aprīlī Liepājā izdarīja valsts apvērsumu. Apvērsums izdevās tikai daļēji: Ulmanis ar dažiem ministriem aizbēga uz britu misiju un pēcāk pārcēlās uz latviešu kapteiņa komandēto kuģi «Saratova», kuru sargāja britu kreiseri. Britu valdība iesniedza Berlīnei protestu, bet saņēma atbildi, ka notiekošais ir latviešu iekšējā lieta. Pēc dažām dienām apvērsuma rīkotājiem izdevās sastādīt provācisku valdību ar kolaborantu, mācītāju Andrievu Niedru priekšgalā. Svarīgākos posteņus valdībā ieņēma baltvācieši. Niedras valdību atzina vienīgi Golcs un Vācija.

Lai celtu Niedras prestižu, Golcs izdeva pavēli par jaunu uzbrukumu Rīgai. Latviešu spēki bija pieauguši līdz 2500 vīriem, kamēr vāciešu frontē bija apmēram 3500. Naktī uz 22. maiju sākās uzbrukums un Golcs ļoti cerēja, ka Manteifela triecienvienības pirmās iesoļos Rīgā. Tā arī notika, kaut uzbrukumā Manteifels krita. Dienu vēlāk Rīgā ienāca

arī Balodis, kuru sirsnīgi sveica iedzīvotāji. Bet vēl pirms tam Manteifela trieciengrupas bija sākušas «balto teroru», apcietinājušas apmēram 4000 cilvēku, no kuriem daudzi tika nošauti. Pat Niedra protestēja, bet saņēma atbildi, ka disciplīna vācu vienībās esot zema un ka neesot iespējams aizkavēt zaldātu izrēķināšanos ar civiliedzīvotājiem.

Vācu sakāve un atgriešanās

Pēc Rīgas krišanas un igauņu-latviešu vienību uzbrukuma Ziemeļvidzemē Stučkas valdības stāvoklis kļuva kritisks. Tomēr līdz pat pēdējam mirklim tā darbojās pret tautu. Pēc uzbrukuma Vecpiebalgai vienības kļuva par Stučkas «revolucionārā tribunāla» darbu aculieciniekiem. Vandāliski izpostītā baznīcā sarkanie bija pratinājuši un spīdzinājuši «šķiras ienaidniekus». Sienas bija notašķītas asinīm, un liķi bija sakrauti gar baznīcas sienu vai samesti ateju bedrēs. Daļa iedzīvotāju bija pārbaidīti, citi mežos veidoja partizānu vienības — t. s. zaļo armiju, kas cīnījās pret Stučkas režīmu.

Visi gaidīja, ka Golcs tagad maršēs uz austrumiem, lai satriektu sarkanos, bet viņš savus spēkus pagriezā uz ziemeļiem. Rietumvalstu misijas protestēja, taču šie protesti tika ignorēti. Igaunī bija jāsakauj vispirms.

Kad landesvērs 3. jūnijā sasniedza Cēsis, igauņu spēku komandieris ģenerālis Johans Laidoners darīja zināmu vāciešiem, ka viņš saskaņā ar Antantes militārās misijas šefu Baltijā, britu ģenerāli seru Gofu, novilcis demarkācijas līniju Ziemeļvidzemē, kuru vācieši nedrīkstēja pārkāpt. Golcs šo aizliegumu ignorēja. Vācu spēki tagad sastāvēja no apmēram 7000 kājniekiem un 560 kavalēristiem. Apvienotajos igauņu — latviešu spēkos bija 5454 igauņu un 1430 latviešu karavīru. Latviešu daļa sastāvēja no steigā iesauktiem, slikti apbruņotiem un apmācītiem karavīriem, daļēji no skolniekiem. Pēc vairāku dienu smagām kaujām 22. jūnijā vācieši tomēr bija spiesti bēgt. Pie Rīgas igauņu — latviešu ofensīvu apturēja Antantes pārstāvji, kuri gribēja panākt, lai vācieši brīvprātīgi atstāj Latviju. Strazdumuižā ārpus Rīgas tika noslēgta vienošanās, un 8. jūlijā Kārlis Ulmanis ar savu valdību varēja triumfējot atgriezties Rīgā. Visiem valstsvācu zaldātiem kopā ar Golcu vajadzēja atstāt Latviju. Baltvāciešu landesvērs tika iekļauts Latvijas armijā un ieguva citu virspavēlnieku — jaunu britu virsnieku, kurš otrā pasaules kara laikā kļuva pazīstams kā Tunisas feldmaršals Aleksanders. Viņa komandētā daļa atbrīvoja Rēzekni, kur neilgu laiku bija apmetusies Stučkas «tautas

valdība». Niedras «valdība» tika atlaista, baroniem un Golcam viņš vairs nebija vajadzīgs.

Par spīti visām neveiksmēm, ģenerālis fon der Golcs nebūt nevēlējās atstāt Latviju un atteikties no saviem plāniem. Viņš slepeni noslēdza līgumu ar krievu avantūristu Paulu Bermontu, kurš vēlāk sevi sauca par «firstu Avalovu — Bermontu». Golca vācieši tagad kļuva par «Krievu rietumu armijas» zaldātiem, kam vajadzēja cīnīties pret lieliniekiem baltā ģenerāļa Judeniča vadībā, kura spēki dislocējās pie Narvas. Bermonts kopā ar Golcu, krievu monarhistiem un baltvācu baroniem bija noslēguši jaunu aliansi varas sagrābšanai valstī. Pat Niedra sadarbojās kā ar Bermontu, tā ar Golcu un saņēma solījumus, ka jaunajā monarhistiskajā Krievijā kļūs par Kurzemes un Vidzemes ģenerālgubernatoru. «Rietumu armiju» atbalstīja Vācijas valdība un arī starptautiskās finansu aprindas, kuras izsniedza tai ievērojamu aizdevumu. Judeničs veltīgi mēģināja dabūt Bermonta spēkus uz Narvu, kur tie bija ļoti nepieciešami. Aizbildinoties ar dažādiem iemesliem, tie dislocējās turpat Kurzemē.

Latvija karā ar Vāciju un Krieviju

Golcam un Bermontam tagad bija pāri par 30 000 vīru labi apbruņota armija, no kuriem tikai apmēram 6000—8000 bija krievi. Pretēji visām norunām, vācu vienības bija tikai valstsvācu zaldāti, un Golcs izdalīja apmēram 6000 «tiesības uz zemi» Kurzemes kolonizēšanai.

Valdības un Antantes pārstāvji nedomāja, ka Bermonts uzbruks Latvijas galvaspilsētai Rīgai.

Latviešu kaujasspējīgākās daļas bija koncentrētas austrumos. Bija sākusies Judeniča ofensīva Petrogradas virzienā. 5. oktobrī, pārceļoties uz Jelgavu, Rīgu slepeni atstāja vācu misija. Jelgavā atradās Bermonts un Golcs. Līdz ar to tika pārtraukti visi kontakti starp Vāciju un Latviju. Astotajā oktobrī «rietumkrievu» armija sāka uzbrukumu Rīgai. Pret labi apbruņotajiem vāciešiem valdība spēja savākt tikai kādus 11 500 vīrus. No tiem vienīgi 5000 bija kaujas gatavībā. Bermonta vienības ātri lauzās uz Rīgu un ieņēma Pārdaugavu.

Pēc pirmā uzbrukuma līdz novembra sākumam notika vienīgi nenozīmīgas sadursmes. Abas puses gatavojās izšķirošajai kaujai. Antantes militārā misija uzskatīja, ka Golca pašreizējā rīcība neatbilst rietumvalstu politikas interesēm, un Latvijas armija saņēma ieročus un pirmās nepieciešamības preces. Lai apsteigtu Golcu, Latvijas armija 3. novembrī

Krievu Rietumarmijas radītāji Gols un Bermonts

sāka uzbrukumu. Ar sabiedroto flotes artilērijas atbalstu latviešu spēki uzbruka vāciešiem no ziemeļiem. Kaujas bija smagas un niknas. Visi Rīgas iedzīvotāji atbalstīja savus karavīrus cīņā pret nīstajiem vāciešiem, kuri bija verdzinājuši Kurzemi kopš 1915. gada un veselu mēnesi pakļāvuši Rīgu artilērijas apšaudei. Beidzot 1919. gada 11. novembra rītā visi Rīgas bāznicu zvani vēstīja, ka jaunās valsts armija sakāvusi agresorus, piespiežot tos bēgt.

Lai nedotu laiku šiem spēkiem pārgrupēties, latviešu armijas vienības vājāja vāciešus arī Kurzemē. Tika atbrīvota Jelgava, un vācieši dedzinādami un laupīdami atkāpās. Gols saprata, ka kampaņa zaudēta, bet mēģināja vēlreiz novilcināt laiku: vācu virspavēlnieks Baltijā, ģenerālleitnants fon Eberhards, nosūtīja Ulmanim radiogrammu, ka Vācija ir ņēmusi savā aizsardzībā Bermonta armiju un ka jāpārtrauc visas kaujas operācijas. 23. novembrī to apstipri-

Krievu Rietumarmija parādē

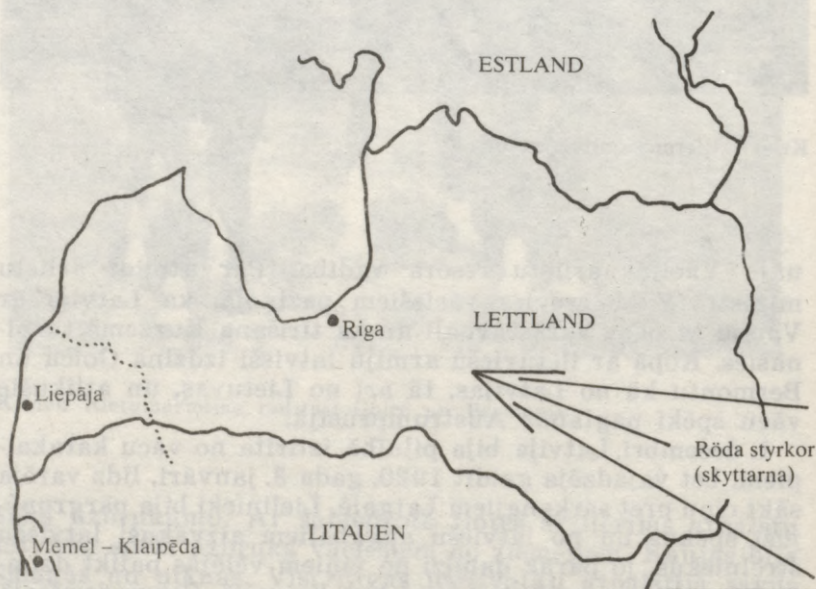
nāja Vācijas ārlietu resora vadība. Par atbildi ārlietu ministrs Z. Meierovics vāciešiem paziņoja, ka Latvija ar Vāciju atrodas karastāvoklī un ka tīrīšana Kurzemē turpināsies. Kopā ar lietuviešu armiju latvieši izdzina Golcu un Bermontu kā no Latvijas, tā arī no Lietuvas, un atlikušie vācu spēki paglābās Austrumprūsijā.

1. decembrī Latvija bija pilnībā iztīrīta no vācu karakalpiem, bet vajadzēja gaidīt 1920. gada 3. janvāri, līdz varēja sākt cīņu pret sarkanajiem Latgalē. Lielinieki bija pārgrupējuši spēkus un no latviešu apgabaliem aizvākuši latviešu strēlniekus, jo pārāk daudzi no viņiem vēlējās palikt dzimtenē, nevis turpināt cīņu kaut kur Krievijā. Cetrpadsmitajā novembrī Judeņiča armija bija gandrīz iznīcināta, un kopš 31. decembra bija noslēgts pamiers starp Igauniju un Krieviju. Latvijas valdība baidījās, ka lielinieki varētu sākt lielu ofensīvu Latvijā, lai ieņemtu Rīgu un izolētu Igauniju. Lai nepieļautu šādu notikumu attīstību un beidzot atbrīvotu Latgali, ar Poliju tika noslēgts ļoti izdevīgs līgums par militāru palīdzību. 20 000 poļu karavīru palīdzēja valdībai izdzīt krievus no Latgales. Pretstatā visiem citiem, kas Latvijai bija palīdzējuši brīvības cīņās, poļi neprasīja nekādu samaksu, vienīgi vēlējās, lai Latvija uztur poļu daļas, kamēr tās karo Latvijas teritorijā. Apvienotie latviešu-poļu spēki mēneša laikā atbrīvoja Latgali. Pirmajā

februārī tika noslēgts slepens pamiera līgums ar Padomju Krieviju.

Brīvības cīņas bija ilgušas 628 dienas, un bija izcīnītas 75 lielākas vai mazākas kaujas. Armija bija zaudējusi 3430 kritušos, 3844 tika ievainoti, bet tā bija tikai daļa no visiem kara zaudējumiem: no 1914. līdz 1925. gadam Latvija bija zaudējusi 30% iedzīvotāju. No visām Pasaules karā iesaistītajām valstīm Latvija bija cietusi vissmagāk.

Brīvības cīņu kopsavilkums

Sarkanie spēki 1918. gada 11. novembrī — Vācija noslēdz pamieru ar rietumvalstīm. Padomju Krievija uzteic Brestļitovskas līgumu un laužas uz Rietumiem.

1918. gada 18. novembrī — vācu okupētajā Rīgā tiek proklamēta Latvijas neatkarība. Vācieši neiejaucas.

1919. gada 31. janvārī — Latvijas valdība ar vācu brīvprātīgajiem kontrolē nelielu teritoriju ap Liepāju. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga, Liepāja, Mēmele, Klaipēda. Sarkanie spēki (strēlnieki).

2

Igaunu-latviešu daļas, kas atbalstīja Ulmaņa valdību. Golca ar Niedras valdību. Stučkas padomju latviešu spēki.

11. novembrī Latvijas armija atbrīvo Rīgu. Golca un Bermonta daļas tiek vajātas Lietuvā.

22. novembrī Lietuvā pie Radvilišķiem Bermonts saņem izšķirošo triecienu un 15. decembrī tiek izdzīts pāri robežai uz Austrumprūsiju.

1920. gada 3. janvārī sākas latviešu un poļu ofensīva pret sarkanajiem.

1920. gada 1. februārī noslēgts pamiers ar Padomju Krieviju.

Igauņu un latviešu daļas, kas atbalsta Ulmani.
Cēsis, Rīga.
Golcs ar Niedras valdību.
Liepāja.
Stučkas padomju latviešu spēki.

3

Latviešu un igauņu spēki.
Golca-Bermonta «krievu rietumarmija»
1919. gada 10. novembrī. Stučkas padomju latviešu spēki.

1919. gada februārī fon der Golcs ierodas Liepājā un sākas ofensīva pret sarkanajiem.

16. aprīlī Golcs un baltvācu baroni izdara valsts apvērsumu pret Ulmani. Tiek iecelta jauna valdība ar kolaborantu Niedri priekšgalā. Pulkvedis Balodis joprojām atbalsta Ulmani, viņu atbalsta arī latviešu vienības, kas igauņu virspavēlnieka vadībā atrodas Ziemeļlatvijā.

22. maijā krīt Rīga un Golca spēki maršē uz ziemeļiem — uz Igauniju. Balodis izturas neitrāli.

22. jūnijā pie Cēsim notiek igauņu un latviešu spēku sadursme ar vāciešiem, kuri tiek sakauti. Niedras valdība krīt. Golcs apsola atstāt Latviju. Tomēr netur solījumu, savāc vācu brīvprātīgos un kopā ar krievu avantūristu Bermontu — Avalovu nodibina «krievu rietumarmiju», kas laužas uz Rīgu.

Strēlnieki uzvar Deņikinu un Vrangeli

Pēc neveiksmes ar Stučkas «paraugrepubliku» abas latviešu divīzijas tika atvilktas atpakaļ uz Krieviju, kur tās pārformēja par «Latdivīziju». Padomju līderi atkal sūtīja latviešus pret baltajiem ģenerāļiem, kuri «tautu cietumā» Krievijā vēlējās restaurēt veco cara varu. Situācija bija paradoksāla: Latvija atradās karastāvoklī ar Padomju Krieviju, bet vienlaikus cilvēki baidījās, ka baltie ģenerāļi, kas arī cīnījās pret lieliniekiem, varētu uzvarēt. Balto uzvara Krievijā nozīmētu, ka rietumvalstis varētu atgriezties pie koncepcijas par «nedalāmu Krieviju», kuru baltie propagandēja ar lielu degsmi. Tas sevišķi attiecas uz Franciju, kurai Krievija bija parādā daudzus miljonus zeltā, arī ASV skaidri pauda līdzīgu attieksmi.

Latviešu strēlniekus pilsoņu kara laikā Krievijā vainagoja gandrīz vai neiedomājama uzvaru slava. Bieži vien

Pulkvēdis Jukums Vācietis

frontē pietika izplatīt baumas, ka «tuvojas latvieši», lai baltie pamestu savas pozīcijas un mestos bēgt. Tādēļ strēlniekiem bieži nācās uzstāties «pilsoņu kara ugunsdzēsēju» lomā, un nelielās vienībās tos pārmeta no vienas frontes uz citu. Piemēram, kad Judeniča armija jau grasījās ieņemt Petrogradu, uz pilsētu tika nosūtīti latviešu spēki, un niknās kaujās izdevās aplauzt balto uzbrukuma smaili. No šīs sakāves Judeniča armija vairs neatguvās.

1919. gada oktobrī baltā ģenerāļa Antona Denikina armija tuvojās Maskavai no dienvidiem. Avangardu veidoja virsnieku elites vienība «drozdovci» (pēc komandiera uzvārda), kas bija pazīstami ar savu drosmi un nāves nicināšanu. Sarkano vara Krievijā karājās smalkā pavadienā. Pret Denikinu tika sūtīti latviešu strēlnieki, un Leņina

režīma liktenis izšķīrās kaujās pie Orlas un Kromiem. Deņikina armijas uzbrukums turpinājās divas nedēļas, pēc tam balto spēki izsīka, un strēlnieki piespieda tos bēgt.

Ukrainā Deņikina armijas atliekas pārorganizējās. Ģenerāļa Pjotra Vrangelja vadībā tās atkal maršēja pret lieliniekiem. Miers ar Latviju bija jau noslēgts, bet lielinieki to slēpa, lai atturētu strēlniekus no atgriešanās mājās. Patiesība tomēr atklājās, un vairums strēlnieku negribēja turpināt karot, bet pieprasīja iespēju atgriezties Latvijā. Ar lielām pūlēm izdevās pierunāt strēlniekus, lai tie pēdējo reizi palīdzētu saviem sarkanajiem biedriem. «Pēdējā kauja» bija slavenā asiņainā kauja pie Perekopa Krimā. Neviena cita kauja visā pilsoņu karā nenesa strēlniekiem tik smagus zaudējumus. Vairums dzīvi palikušo atgriezās Latvijā, bet daudzi strēlnieku virsnieki iekārtojās uz dzīvi Krievijā un pēc tam ieņēma augstus posteņus sarkanajā armijā, līdz 30. gados krita par upuriem Staļina «tīrīšanās».

9. Latvijas neatkarības izcīnīšana

Alksnis, Imants

«Den marxistiska publicistiken i Lettland 1912—1914. En studie i effektiv propaganda»
Lund 1983 (Gleerup)

Apine, Ilga

«Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums 1893—1917»
Rīga 1974 (Liesma)

Bachmanis, Kristaps

«Latvieši Ukrainā 1917—1919 gados»
Rīga 1926, reprint Grand Haven, Mich. 1979

Bennett, Geoffry

«Cowman's War: The Story of British Naval Operations in the Baltic 1918—1920»
London 1964

Birons, A. Ed.

«Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā»
Rīga 1980 (Liesma)

Duranty, Walter

«I Write as I Please»
Cleveland, Ohio 1942 (The World Publishing Co)

Ezergailis, Andrew

«The Latvian Impact on the Bolshevik Revolution. The First Phase: Sept. 1917 to April 1918»
New York 1983 (Columbia University Press)

Fischer, Fritz

«Griff nach der Weltmacht. Die Kriegspolitik des kaiserlichen Deutschlands 1914—1918»
Düsseldorf 1964

Geiss, Imanuel

«German Foreign Policy 1871—1914»
London & Boston 1976

Ģermanis, Uldis

«Die Autonomie- und Unabhängigkeitsbestrebungen der Letten» «Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917—1918»
Marburg/Lahn 1971

«The Idea of Independent Latvia and its Development in 1917» «Res Baltica»
Leyden 1968 (Sijthoff)

«Pa aizputinātām pēdām»

Stockholm 1956 (Daugava)

«Oberst Vācietis und die lettischen Schützen im Weltkrieg und in der Oktoberrevolution»
Stockholm 1974 (Almqvist & Wiksell)

Goltz, General Graf Rüdiger von der

«Meine Sendung im Finnland und Baltikum»
Leipzig 1920

Hedenström, Alfred von

«Rigaer Kriegschronik 1914—1917»
Riga 1922

- Hehn, Jürgen von*
 «Die Entstehung der Staaten Lettland und Estland, der Bolschewismus und die Grossmächte»
 Forschung zur osteuropäischen Geschichte, Bd. 4, Berlin 1956
- Helmanis, H.*
 «Cīņā pret lieliniekiem 1919—1920.»
 Lincoln, Nebr. 1960
- Hovi, Olavi*
 «The Baltic Area in British Policy 1918—1921». Vol.2— From Compiègne Armistice to Impementation of the Versailles Treaty
 11.11.1918—20.1.1920
 Helsinki 1980
- Jackson, W.G.F.*
 «Alexander of Tunis as Military Commander»
 New York 1971
- Jägerskiöld, Stig*
 «Mannerheim 1918»
 Helsinki 1967
- Kahrkliņsch, J.*
 «Vācieši Kurzemē»
 Rīga, Petrograd 1917
- Kalniņš, Bruno*
 «The Social Democratic Movement in Latvia» from «Revolution and Politics in Russia»
 Indiana University Press 1972
- Krastipš, J. Ed.*
 «Latviešu strēlnieku vēsture 1915—1920»
 Rīga 1970 (Zinātne)
- Krastipš, J.*
 «1905. gada revolūcija Latvijā»
 Rīga 1955
- Līgotņu Jēkabs*
 «Latvijas valsts dibināšana»
 Rīga 1925
- Niedra, Andrievs*
 «Kā tās lietas tika darītas»
 Rīga 1943
- Ober Ost Pressedienst*
 «Das Land Ober Ost»
 (Herausgegeben im Auftrage des Oberbefehlshabers Ost)
 Stuttgart & Berlin 1917
- Paegle, Sp.*
 «Kā Latvijas valsts tapa»
 Rīga 1923, reprint LNF Stockholm 1985
- Page, Stanley W.*
 «The Formation of the Baltic States: A Study of the Effects of Great Power Politics upon the Emergence of Lithuania, Latvia and Estonia»
 New York 1970
- Parquet, du*
 «Aventure Allemands en Lettonie»
 Paris 1921
- Plensners, Aleksandrs*
 «Divdesmitā gadsimta pārvērtības — Atmiņas»
 New York 1978 (Grāmatu Draugs)
- Rössler, Hellmuth, Ed.*
 «Ideologie und Machtpolitik 1919— Plan und Werk der Pariser

- Friedenskonferenzen 1919»
Göttingen 1966
- Švābe, Lidija, Ed.*
«Treaty of Peace Between Latvia and Soviet Russia 11. VII 1920.»
Stockholm 1985 (LNF)
- Ullman, Richard H.*
«Anglo-Soviet Relations 1917—1921»
Princeton 1961—1972, Vol. I, II, III
- Upīts, Kārlis*
«Pulkvedis Fr. Briedis Golgatas gaitā»
Lincoln, Nebr. 1963
- Vardys, Stanley V. & Misiunas, Romuald J. Eds.*
«The Baltic States in Peace and War, 1917—1945»
Pennsylvania State University 1978
- Werner, Basler*
«Deutschlands Annexionspolitik in Polen und Baltikum 1914—1918»
Berlin 1962
- Vilpa, R. Ed.*
«Latvijas komunistiskā partija oktobra revolūcijā 1917. Dokumenti un materiāli, 1917. g. marts —1918. g. februāris»
Rīga 1957
- Winning, August*
«Deutsche Ostpolitik»
Berlin
- Volkmann, Hans-Erich*
«Die Deutsche Baltikumpolitik zwischen Brest-Litowsk och Compiègue.
Ein Beitrag zur Kriegszieldiskussion»
Köln 1970 (Böhlau)
- Zetterberg, Seppo*
«Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916—1918»
Helsinki 1978
- Zile, Zigurds L.*
«Legal Thought and the Formation of Law and Legal Institutions in
the Socialistist Soviet Republic of Latvia 1917—1920»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. VII, No. 3, 1977

10. BRĪVĀ LATVIJA

Parīzes miera konference

Pēc atbrīvošanās no visa svešzemju karaspēka savu darbu sāka diplomāti. Bija jānostiprina Latvijas pozīcijas citu valstu vidū un jāmēģina panākt diplomātisku atzišanu. Uzdevums nebija viegls. No vienas puses — tāpēc, ka problēma bija sarežģīta un neviens isti nezināja, kā to atrisināt, no otras puses — tāpēc, ka vecās Krievijas diplomāti un ietekmīgi emigranti visiem līdzekļiem mēģināja panākt, lai lielvalstis neatzītu Latvijas neatkarību un atdalīšanos no Krievijas.

Divus mēnešus pēc Kompjēnas pamiera 1919. gada 18. janvārī sanāca Parīzes miera konference, kuru vadīja franču valdības galva Žoržs Klemanso. Latvijas delegācija ar Jāni Čaksti priekšgalā devās uz Parīzi, lai panāktu Latvijas *de iure* starptautisku atzišanu un lūgtu palīdzību atbrīvošanās cīņām. Delegācija informēja uzvarētāju nāciju pārstāvjus par Latvijas problēmām, un 16. martā informatīvā sēdē Klemanso pieņēma Baltijas valstu, Ukrainas un Gruzijas delegātus. Miera konference nodibināja t. s. Baltijas komisiju britu sūtņa Stokholmā lorda Esma Hovarda Penrita vadībā, kurš labi pārzināja apstākļus Krievijā. Pēc viņa domām, jaunajām valstīm vajadzēja palīdzēt, un viņš ieteica lordam Balfuram ielūgt konferencē Latvijas, Igaunijas un Somijas pārstāvjus. ASV prezidents Vudro Vilsons un britu premjerministrs Deivids Loids Džordžs tomēr nespēja vienoties par jaunu koncepciju attiecībās ar Austrumeiropu.

Krievi uzskatīja, ka Krievijai ir «tiesības» uz visām valstīm un apgabaliem, kas kādreiz piederējuši krievu valstij, pat ja iedzīvotāji nebija krievi un to kultūra nebija krieviska. «Svētās» un «nedalāmās» Krievijas princips bija radis atsaucību daļā Rietumu valstsvīru, lai gan liela, agresīva un militarizēta Krievija nevarēja apmierināt nevienu. Vairāk nekā puse Krievijas iedzīvotāju nebija krievi. Viņi uztvēra krievu kultūru kā svešu, jo viņiem ar to nebija nekādas emocionālas sasaistes.

Lai sargātu Krievijas nedalāmību, krievu diplomāti pretojās plāniem par baltiešu piedalīšanos konferencē. Viņi uzskatīja, ka nedrīkst pieņemt konkrētus lēmumus par Baltijas valstīm, līdz Krievijai nav reprezentatīvas valdības. Viņiem pat laimējās ietekmēt rietumvalstis, lai tās ar lielām

naudas summām un ieroču piegādēm atbalstītu korumpētos baltos ģenerāļus. Jaunās valstis turpretī saņēma tikai druskas. Kad miera konference balto kustības pārstāvim admirālim Aleksandram Kolčakam jautāja, kāda ir viņa attieksme pret Baltijas valstīm, viņš atbildēja, ka «viņa valdība garantēs autonomiju nacionālajām grupām Igaunijā, Latvijā un Lietuvā». Miera konference ar atbildi bija apmierināta, bet minētajām tautām šī deklarācija nāca daudzus gadus par vēlu. Vispār krievu diplomāti un ģenerāļi pieturējās pie uzskata, ka latvieši ir «lielinieki vai pārgērbti prūšu junkuri» un tādēļ grūti ar viņiem vienoties. No otras puses, šie krievu diplomāti un ģenerāļi labprāt sadarbojās ar baltvāciešiem, lai nepieļautu Baltijas valstīm labvēlīgu lēmumu. Tādējādi Baltijas komisija nevarēja vienoties par rekomendāciju attiecībā uz *de iure* atzīšanu un tikai ieteica krieviem un baltiešiem pašiem atrisināt šo problēmu. Arī miera līgumam, kuru parakstīja 1919. gada 28. jūnijā Versaļas pils spoguļzālē, nebija lielākas ietekmes.

1920. gads — miera gads

Parīzē satikās baltiešu un somu delegāti, un šīs sadarbības rezultātā tā paša gada 30. septembrī Tartu sanāca šo valstu ārlietu ministri, lai izstrādātu kopīgu rīcības programmu attiecībā uz Krieviju. Tika nolemts miera sarunas vest kopīgi, lai neļautu krieviem valstis uzkūdit citu citai. Šī vienošanās tomēr nestājās spēkā: Antante draudēja ar blokādi, ja notiktu miera sarunas ar lieliniekiem. Sevišķi liels spiediens tika izdarīts uz Igauniju, jo Antante vēlējās, lai igauņi piedalītos Judeniča uzbrukumā Petrogradai. Latvijai savukārt vajadzēja palīdzību cīņā pret «krievu rietumarmiju». Tā Igaunija noslēdza pamieru ar lieliniekiem 1919. gada 31. decembrī, bet mieru — 1920. gada 2. februārī. Lietuvā miers tika noslēgts 12. jūlijā. Pamieru ar Latviju noslēdza 1. februārī, bet miera sarunas ievilkās. Lielinieki cerēja uz sev labvēlīgāku situāciju sarunās, kad baltās armijas būs sagrautas. Visbeidzot 1920. gada 11. augustā Rīgā noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju, turklāt Padomju Krievija apņēmas «bez ierunām atzīt Latvijas patstāvību un suverenitāti un labprātīgi uz mūžīgiem laikiem atteikties no jebkādām suverēnām tiesībām, kādas Krievijai bijušas uz Latvijas zemi un tautu». Stučkas valdība tika atlaista, un tādējādi Padomju Krievija bija pirmā valsts, kas atzina Latviju *de iure*. Apmēram 250 000 bēgļu atgriezās mājās, bet no materiālajām vērtībām, kuras

bija aizvestas uz Krieviju, Latvija saņēma atpakaļ tikai nelielu daļu.

5. maijā sākās miera sarunas ar Vāciju, un 15. jūlijā tās noveda pie pagaidu vienošanās. Latvija par milzīgajiem zaudējumiem, ko valstij bija nodarījusi vācu armija un Bermonta spēki, saņēma tikai minimālu kompensāciju. Vajadzēja arī nospraust robežas ar Igauniju un Lietuvu, kas radīja dažādus pārpratumus kaimiņu starpā. Lai izvairītos no līdzīgiem postošiem robežu konfliktiem, kādi bija starp jaunajām valstīm Kaukāzā, tika noslēgta vienošanās par šķirējtiesu. Attiecīgo valstu valdības atzina šķirējtiesas nospraustās robežas, un tās, izņemot nelielas izmaiņas Igaunijas un Latvijas robežā, ir spēkā vēl šodien.

Sākums no nulles

No 1915. līdz 1920. gadam Latvija atradās aktīvas karadarbības joslā, kas zemei un tās iedzīvotājiem atnesa postu un nāvi. Stāvokļa patieso kritiskumu varbūt vislabāk raksturo Latvijas pirmās pastmarkas, kuras papīra trūkuma dēļ tika iespiestas uz vācu militāro karšu mugurpusēm un uz Bermonta un Stučkas rubļu banknošu pusfabrikātiem. Rūpniecības iekārtas bija aizvestas un kaut kur Krievijā gulēja un rūsēja. Latvijā bija paralizēta gandrīz visa rūpniecība. Ēku, ostu un iekārtu postījumi visās lielākajās pilsētās bija ļoti ievērojami, bet Ilūkste un Grīva, kurām pāri bija gājusi fronte, bija izpostītas pilnīgi.

Laukos 10% visu ēku bija nolīdzinātas ar zemi (78 278) un vēl 14% nopietni bojātas (104 576). Te nav pieskaitīti vieglāki, ātri salabojami bojājumi, pēc kuru novēršanas ēkas varēja lietot. To pašu var teikt par lauksaimniecību, kas bija valsts ekonomikas galvenais pamats. Latvijas auglīgajos apvidos ap Jelgavu 1921. gadā vairāk nekā puse no pirmskara apstrādātās zemes bija aizlaista atmatā, visā valstī šādas zemes bija 25%. (Apstrādātā zeme 1914. gadā bija 1 760 000 ha, 1921. gadā tikai 1 320 000 ha.) Liellopu skaits salīdzinājumā ar 1914. gadu bija samazinājies par 15%. Arī lauksaimniecības mašīnu parks bija samazinājies gandrīz par 50%, un atjaunošanas darbu traucēja rūpniecības ražošanas līdzekļu un rīku trūkums. Daudzi zemnieki mitinājās pārsegtās tranšējās, būdās vai dzīvošanai pielāgotos pagrabos.

Bezjēdzīgā postīšana, kam nodevās Golca un Bermonta zaldāti, pazudināja Latvijas unikālās kultūras vērtības. Pēc sakāves pie Rīgas bēgošās armijas daļas nodedzināja arhi-

KASSENSCHEIN

ZEHN MARK

AUSGEBEN AM VERBUNDENEN
HEERESLEITUNG DER FREIWILLIGEN WESTARMEE
M. P. T. A. 2., 10. OCT. 1920

Diese Kassenscheine, deren Wert durch die Sicherheit der
freiwilligen Westarmee gesichert ist, gelten im Bereich
der freiwilligen Westarmee als amtliches Zahlungsmittel
und werden ab 1. April 1920, von den
Bahrscheinlichkeiten der freiwilligen West-
armee gegen Russen oder während der
russische Währungs eingelöst.

NACHAHMUNGEN DIESER KASSENSCHEIN
WERDEN STRAFRECHTLICH VERFOLGT

tekta Bartolomeo Rastrelli 18. gadsimtā celto Kurzemes hercoga pili, kā arī Pētera akadēmiju (*Academia Petrina*) Jelgavā, bojā aizgāja hercoga vērtīgā bibliotēka ar 50 000 sējumu. Tāpat tika izdemolēta tā paša arhitekta celtā Rundāles pils.

Cilvēku ciešanas bija neizmērojamas: 1914. gadā Latvijā bija 2,5 miljoni iedzīvotāju, bet 1925. gadā, kad bēgļu straume, plūzdama atpakaļ no Krievijas, izsīka, pāri bija palikuši tikai 1,8 miljoni. Šie bezkaislīgie dati atdzīvojas, ja iedomājas par visām cilvēku traģēdijām, ko šie skaitļi slēpj — piemēram, par daudziem tūkstošiem bāreņu.

Toreiz vēl nebija dzimusi ideja par palīdzību atjaunošanas darbā — līdzīgu Maršala plānam pēc Otrā pasaules kara. Neviena ārvalsts nepiedāvāja naudu vai citādu atbalstu valsts jaunbūvei un attīstībai. Tā vietā sabiedrotie iesniedza 855 miljonus latu lielu rēķinu par sniegto palīdzību Latvijas valdībai kara laikā. Turpretī sūtījumi ar pārtikas produktiem trūkumā nonākušajiem nāca no privātas amerikāņu organizācijas (*Hooverhelp*), kuru atbalstīja Sarkanais Krusts. Nepieciešamos kredītus preču iepirkšanai sniedza ASV administrācija. Mazākas labdarības akcijas, kuras tomēr bija ļoti gaidītas, organizēja Zviedrijas Sarkanais Krusts un organizācija «Glābiet bērnus» (*Rädda barnen*).

Tāpēc nemaz nebija pārsteidzoši, ka ienaidnieki gaidīja valsts ekonomisko sabrukumu.

Satversmes izstrādāšana

Tautas padome, valsts pagaidu parlaments nebija vēlēts orgāns, bet veidojās no politisko partiju pārstāvjiem. Tas bija piespiedu risinājums, kuru noteica reālā militārā un politiskā situācija. Jau 1919. gada augustā, kad šķita, ka stāvoklis valstī nostabilizējās, tika pieņemts vēlēšanu likums, bet tikai 1920. gada 17. un 18. aprīlī varēja notikt Satversmes sapulces vēlēšanas. Balsstiesības baudīja, neatkarīgi no dzimuma, visi Latvijas pilsoņi, kuri bija sasnieguši 21 gadu vecumu. Divdesmit četras partijas un politiskās grupas cīnījās par 150 vietām sapulcē. Aktivitāte vēlēšanās bija augsta — 84,9% no balsstiesīgajiem. Sociāldemokrāti kļuva par lielāko atsevišķo partiju ar 37% balsu un 57 vietām. Pilsonības pārstāvji ieguva 76 vietas, bet tie bija sašķēlušies vairākās partijās. Par lielāko pilsonisko partiju kļuva Zemnieku savienība ar 17,78%. 10,27% vai 17 vietas ieguva minoritātes: krievi, ebreji un vācieši. Satversmes

sapulces uzdevums bija izstrādāt jaunu demokrātisku konstitūciju un plašu likumu par agrārreformu valstī. Tādēļ sapulce darbojās kā pagaidu parlaments, kas sava mandāta laikā izdeva 205 likumus un 435 citus lēmumus. Latvijas jaunā Satversme tika pieņemta 1922. gada 15. februārī.

Jaunās republikas pamatprincips bija neatkarība attiecībā ar ārvalstīm un demokrātija iekšpolitikā. Visas partijas Latvijā bija vienisprātis, ka Saeimā jābūt tikai vienai palātai ar 100 vietām. Saeimas locekļus ievēlēja uz trim gadiem tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās, un visiem Latvijas pilsoņiem, neatkarīgi no dzimuma, bija balsstiesības. Konstitūcija bija ļoti liberāla, jo tā mēģināja garantēt brīvību visiem Latvijas iedzīvotājiem. Zināmā mērā tā bija reakcija pret gadsimtiem ilgo apspiestību. Visi dižciltīgo tituli un privilēģijas tika atceltas, un visi Latvijas pilsoņi bija vienlīdzīgi likuma priekšā. Simts pilsoņi varēja izvirzīt vēlēšanās savu kandidātu sarakstu, un 7 personas varēja izveidot politisku partiju. Šī stipri izteiktā liberālisma dēļ Satversmes sapulcē bija pārstāvētas 15 partijas, bet ceturtajā Saeimā — pat 28.

Prezidentam visumā bija tikai reprezentācijas funkcija. Sociāldemokrātu un dažu mazāku partiju spiediena rezultātā ar nelielu balsu pārsvaru tika pieņemts lēmums, ka prezidents jāievēl Saeimai ar vienkāršu balsu vairākumu un viņu var atstādināt un pat nodot tiesai ar 2/3 balsu vairākumu. Tādējādi visa vara koncentrējās parlamenta rokās. Paraugam tika ņemta Veimāras republikas un Francijas konstitūcija. Atsevišķas detaļas, piemēram, noteikumi par referendumu, bija aizgūti no Šveices konstitūcijas.

Sadarbība un Viļņas konflikts

Tā kā baltie krievu ģenerāļi bija uzskatāmi pierādījuši savu militāro un politisko impotenci, rietumvalstu noraidošā nostāja pret Baltijas valstīm mazinājās. Jau miera konferences laikā varēja nojaust, kādu lomu tās bija paredzējušas jaunajām Austrumeiropas valstīm. Tām vajadzēja izveidot valni starp lielinieku valsti austrumos un Vāciju rietumos, kur doma par «Drang nach Osten» nekādā ziņā nebija nodota aizmirstībai. Cieša savstarpēja sadarbība bija priekšnoteikums tam, lai jaunās valstis varētu sekmīgi pildīt šo funkciju. Sadarbība ar tām bija garantija, ka arī nākotnē to neatkarība saglabāsies. Jau toreiz bija skaidrs, ka jauno valstu eksistence būtu apdraudēta, ja Krievijai un Vācijai izdotos istenot ciešu sadarbību.

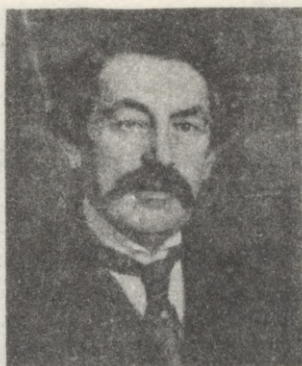
Konferencē, kura tika sasaukta Bulduros 1920. gada augustā, tika apspriesti visiem tās dalībniekiem vitāli svarīgi politiski jautājumi. Konferencē piedalījās trīs Baltijas valstis, Somija un Polija. Pat Ukraina un Baltkrievija, kuras joprojām cīnījās par savu neatkarību, atsūtīja savus novērotājus. Tika parakstīta plaša vienošanās par sadarbību. Ja tā tiktu ratificēta, būtu radīts efektīvs buferis starp Vāciju un Padomju Krieviju. Bet tā palika tikai iecere.

Polija, kurai, kā jau spēcīgākajai valstij, pienācās būt par vadošo spēku šajā aliansē, loloja lielvalstiskas ambīcijas. Polijas valdošajās aprindās bija spēcīgas, ar vēsturisku apziņu apveltītas grupas, kas gribēja radīt jaunu Polijas un Lietuvas ūniju, kur dominētu Polija, un restaurēt Lielpoliju 1772. vai 1667. gada robežās. Polijai vispār bija grūti respektēt pārējo valstu nacionālās tieksmes iecerētajā aliansē.

1920. gada 9. oktobrī poļu ģenerālis Lucjans Žeļigovskis «sadumpojās» un ar divām divīzijām iesoļoja Lietuvā. Viņš ieņēma seno Lietuvas galvaspilsētu Viļņu un lauzās tālāk. Viņš izdevās apturēt, bet poļi jau bija okupējuši lielu Lietuvas daļu. Pēc pārējas perioda 1922. gadā sagrābtā teritorija tika iekļauta Polijā. Šī nepārprotamā agresija ne tikai iznīcināja Polijas sapni par līdera lomu Austrumeiropā, bet arī sagrāva pamatu uzticības pilnai sadarbībai un kļuva par iemeslu spīvam poļu un lietuviešu naidam. Lietuva pilnīgi atteicās no sadarbības. Somija pēc 1922. gada aizvien vairāk tuvinājās Zviedrijai. Igaunija uzturēja tuvas attiecības ar Poliju, bet Latvija atradās krustgūnīs starp Poliju un Lietuvu: emocionāli tā pilnīgi bija Lietuvas pusē, bet reālpolitiski apsvērumi ieteica atteikties no konflikta ar Poliju. Latvija centās palīdzēt Lietuvai diplomātiski, bet bez rezultātiem. Latviešu nostāju Lietuvā uzņēma ar vilšanos. Vēlāk kļuva skaidrs, ka Viļņas konflikts kopumā bija ievērojami pasliktinājis jauno valstu attiecības ar Padomju Krieviju un Vāciju.

Starptautiskā atzišana

Itālijai nebija nekādu tiešu interešu Krievijā, un tādēļ tā parādīja labvēlīgāku nostāju pret jaunajām valstīm. Latvijas ārlietu vadītāji uzsāka kontaktus ar Itālijas ārlietu ministru grāfu Karlo Sforcu, lai izzinātu lielvalstu nostāju *de iure* jautājumā. Savienoto Valstu pozīcija bija izteikti negatīva: tika noraidītas jebkādas domas par Baltijas valstu atzišanu. Prezidents Vilsons aizstāvēja «nedalāmās»

ARISTIDE BRIAND
1863 - 1932

FRANCE
LETTONIE

Paris, le 26 janvier, 1921.

Monsieur le Président,

Le Conseil Suprême des Puissances alliées, prenant en considération les demandes présentées à diverses reprises par votre Gouvernement, a décidé, dans sa séance d'aujourd'hui, de reconnaître la Lettonie comme Etat de jure.

Les Puissances tiennent à marquer par là la sympathie qu'elles éprouvent pour le peuple letton et à rendre hommage aux efforts qu'il a accomplis, afin d'organiser dans l'ordre et la paix sa vie nationale.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, les assurances de ma haute considération.
Monsieur le Président de la
Délégation de Lettonie,
PARIS.

Signé: A. BRIAND.

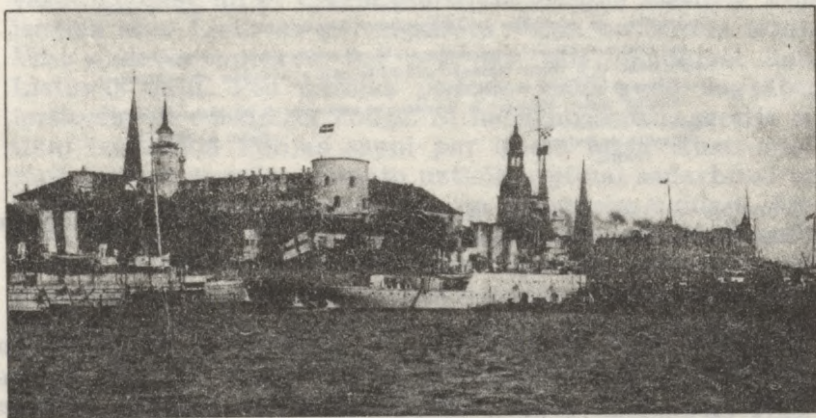
Francijas Ārlietu ministrs Aristīds Briāns, kas paziņoja prezidentam Čakstem, ka Francija atzinusi Latviju *de iure*.

Krievijas ideju un uzskatīja, ka, pārvarējusi savu nespēka periodu, brīva, demokrātiska un apvienota Krievija ieņems pienācīgu vietu starp pasaules lielajām nācijām. Vilsona viedoklim pieslēgās Francija. Anglijai bija mazāk noraidoša pozīcija, bet tā situāciju vērtēja vairāk no tirdzniecības politikas viedokļa.

Sakarā ar ģenerāļa Vrangaļa sakāvi pēc gada situācija tomēr mainījās, un 1920. gada beigās Latvijas ārlietu ministrs Meierovics apmeklēja Itāliju un Franciju, lai iepazītos ar radušos stāvokli. Itālija izteica gatavību atbalstīt Latviju, Francijai bija jauna valdība, kura vairs neloloja nekādas cerības par balto ģenerāļu uzvaru Krievijas pilsoņu karā. Meierovics tālāk devās uz Londonu, bet britu ārlietu ministra markīza Džordža Nataniela Kerzona nostāja bija negatīva. Viņš nevēlējās nostāties pret Savienotajām Valstīm un izteica domu, ka precedents, kas bija noticis ar jaunajām valstijām Aizkaukāzā (ieکشەjo pretrunu rezul-

tātā tās nespēja aizstāvēties pret Padomju Savienību), varētu atkārtoties arī Baltijā. Kerzonam un Loidam Džordžam bija personiskas nesaskaņas, savukārt Kerzona negatīvā attieksme varēja izraisīt pozitīvu reakciju no Loida Džordža puses.

Sabiedroto Augstā padome sanāca Parīzē 1921. gada 24. janvārī. Francijas ārlietu ministrs Aristids Brians un viņa Itālijas kolēģis Karlo Sforca uzstājās par jauno valstu atzīšanu *de iure* un izteica domu, ka nav jābūt krieviskākam par pašiem krieviem (miera līgums ar Padomju Krieviju jau bija noslēgts). Neraugoties uz to, Kerzons teica «nē», bet Loids Džordžs, neievērojot sava ārlietu ministra domas, šo priekšlikumu atzina. 1921. gada 26. janvārī Augstā padome, t. i., Anglija, Francija, Itālija un Japāna cita starpā atzina Latviju un Igauniju *de iure*. Viļņas konfliktu dēļ Lietuva tika atzīta vēlāk. ASV neatzīšanas politiku pārtrauca tikai 1922. gada 18. jūlijā, kad beidzās V. Vilsona prezidentūra.

Zviedru flote Rīgā 20. gados

Kad 27. janvārī, aukstā un sniegotā ziemas dienā, vēsts par atzīšanu sasniedza Rīgu, ļaudis spontāni sapulcējās pie parlamenta ēkas, lai izteiktu prieku un apmierinājumu, ka Latvija beidzot atzīta kā brīva un neatkarīga valsts.

Pēc atzīšanas nākamais solis bija uzņemšana Tautu Savienībā. Latvijas delegācija devās uz sesiju Ženēvā, kur tika apspriesti jautājumi par drošību Austrumeiropā. Kopējais viedoklis bija mainījies jauno valstu labā. Kad delegācija deva garantijas par nacionālo minoritāšu tiesībām, Tautu

Prezidents Gustavs Zemgals valsts vizītē Stokholmā — kopā ar Gustavu V un Latvijas ārlietu ministru Antonu Balodi.

Savienība 1921. gada 22. septembrī ar 38 balsīm «par», to starpā bija ziemeļvalstu balsis, nevienai nebalsojot «pret», nolēma uzņemt Baltijas valstis Tautu Savienībā. Desmit valstis atturējās vai nebija klāt, to vidū arī Polija.

Zviedrija un Latvija

Zviedrijas ārlietu ministrija naktī no 26. uz 27. janvāri saņēma telegrāfisku informāciju no sava pārstāvja Parīzē grāfa Alberta Ērensvērda, ka sabiedroto Augstā padome atzinusi Igaunijas un «Liflandes» neatkarību *de iure*. Pēc intensīvas domu apmaiņas ziemeļvalstu starpā 1921. gada 4. februārī Zviedrija, Norvēģija un Dānija atzina Latviju un Igauniju *de iure*, bet ārlietu ministrijas darbinieki savā starpā Baltijas valstis stūrgalvīgi turpināja dēvēt par «agrākajām krievu pierobežas provincēm».

Līdz tam ārlietu ministrija bija izrādījusi mērenu interesi par situācijas attīstību Baltijā. Kad Baltijas valstis kļuva par faktu, Zviedrija atzina to eksistenci. Ārpolitikā bija

Prezidents Zemgals un Gustavs V ceļā uz pili

vieglāk panākt vienošanos ar trim mazām valstiņām nekā ar Krieviju. Latvija ļoti vēlējas veidot tuvas un sirsnīgas attiecības ar Zviedriju: daudzi atcerējās stāstus par «labajiem zviedru laikiem» 17. gadsimtā. Pamazām kontakti veidojās, taču Zviedrijas ārlietu ministrijas politika lielā mērā bija nogaidoša, jo, pēc ĀM domām, pastāvēja šaubas, vai šis valstis laika gaitā spēs saglabāt neatkarību. Šāda nostāja raksturoja zviedru politiku attiecībā uz Latviju visā tās neatkarības periodā, kļūdama par savdabīgu pareģojumu ļaunākajam, kam bija lemts piepildīties pēc divdesmit gadiem.

Zviedru preses nostāja pret «jaunajiem» kaimiņiem bija labvēlīga. Sevišķi tas attiecas uz sociāldemokrātu izdevumiem. Pēc Latvijas atzīšanas Jalmars Brantings 28. janvārī avīzē «Sociāldemokrāts» publicēja ievadrakstu, kur viņš ļoti atzinīgi izteicās par politisko attīstību Baltijā. Februāra beigās tā pati avīze ievietoja plašu rakstu sakarā ar Igaunijas valsts svētku svinībām un Igaunijas un Latvijas starptautisko atzīšanu. Viesnīcā «Grand Hotel Royal» bija sapulcējušies daudzi ievērojami zviedru sabiedrības pārstāvji, to vidū Jalmars Brantings, Karls Lindhāgens — Stokholmas pilsētas galva, viņa meita Anna Lindhāgena, Baltijas palīdzības komitejas priekšsēdētājs Rihards Sandleris, Hugo Alvēns u. c., kā arī Igaunijas un Latvijas sūtņi K. Mennings un O. Grosvalds. Tika nosūtītas apsveikuma telegrammas Latvijas un Igaunijas valdībām, kuras pauda ciešu solidaritāti ar Igaunijas un Latvijas tautām.

Četrus gadus vēlāk — 1925. gadā — Stokholmā nodibinājās Zviedru — latviešu biedrība, kam sekoja Latviešu — zviedru biedrības nodibināšanās Rīgā 1927. gadā. 1928. gadā pie Latvijas Universitātes tika izveidots zviedru lektorāts docenta Harija Vallina vadībā. Pēc gada Latviju apmeklēja Zviedrijas karalis Gustavs V un Latvijas prezidents Gustavs Zemgals viesojās Stokholmā.

Sakarā ar šiem apmeklējumiem Zviedrijas sūtnis Latvijā C. Reitersvērds rakstīja: «Kad no tālākas perspektīvas mēģinām vērot, kas noticis Baltijas jūras austrumu krastā kopš vecā krievu carisma krišanas, tad varam secināt, ka atkal ir savienota kāda attīstības līnija, kura iesniedzas vairāk nekā tūkstoš gadu tālā pagātnē un kura nekad nav tikusi sarauta citādi kā par ļaunu visiem... kas dzīvo ap Baltijas jūru... un tās valstis, kuras pirms Pasaules kara robežojās ar imperiālistisko Krieviju, tagad ar atvieglotumu var saskatīt labāku militārpolitisku stāvokli.»

Agrārā reforma

Ikvienu valdību Latvijā, kas cerēja sev nodrošināt tautas atbalstu, bija spiesta nekavējoties ķerties pie neatrisinātā agrārā jautājuma. Stučkas rīcība bija skaidri parādījusi, kas notiek, ja valdība neievēro tautas gribu. Tādēļ Satveršmes sapulce centās īstenot šo ilgi gaidīto reformu.

Līdz pat Pasaules karam dižciltīgie muižnieki lielā mērā bija saglabājuši feodālo varu, kas bija saistīta ar lēņu muižu (*Rittergut*). Tas nozīmēja gan ekonomiskas privilēģijas — medību, zvejas un krogu turēšanas tiesības un lielas

priekšrocības attiecībā uz nodokļiem, kā arī politiskas tiesības — vietu un balsi landtāgā. Līdz 1914. gadam latviešu zemnieki bija izpirkuši apmēram 40% no Latvijas zemes platības, bet 60% vēl arvien aizņēma lielās muižas, no kurām 48% piederēja muižniekiem un 10% — valstij. Latvijā kopā bija 1640 zemes īpašumi, lielāki par 100 hektāriem; no tiem 1299 piederēja muižniekiem ar vidējo platību 2000 ha, bet atsevišķas muižas varēja būt tik lielas kā mazākās grāfistes. Bija gadījumi, kad ģimenei piederēja 25 muižas ar vairāku simttūkstošu hektāru kopplatību. Vairums muižu īpašnieku bija baltvācieši, bet 250 000 ha piederēja poļiem un 100 000 ha — 164 latviešiem.

Likums par agrārreformu nebija viendabīgs akts, bet aptvēra veselu likumu paketi, kuru pieņēma laikā no 1920. līdz 1924. gadam. Agrārreformas kodols bija «valsts zemes fonda» radīšana, kurā vajadzēja nonākt visai ekspropriētajai zemei. Saskaņā ar likumu tika ekspropriētas:

1. valsts muižas, domēņu īpašumi un valstij piederošie meži,

2. privātās muižas, baznīcas muižas, dižciltīgo korporāciju īpašumi un Līvlandes (Vidzemes) pilsētu īpašumi.

Kopā valsts zemes fonda labā tika ekspropriēti 3 396 000 ha. Vairumā gadījumu bijušie īpašnieki, ja tie bija fiziskas personas, varēja paturēt muižas veco centru ar apm. 50 ha zemes. Muižniekiem, kuri bija vainojami valsts nodevībā, t. i., sadarbībā ar Golcu un Bermontu, šīs tiesības tika atņemtas.

No zemes fonda 52% palika valsts īpašumā, t. i., meži, ezeri un lauksaimniecībā neizmantojamā zeme. Pārējais tika sadalīts 144 681 bezzemniekiem un sīkzemniekiem. Jaunradīto saimniecību vidējā platība bija 22 ha. Jaunais zemes īpašnieks maksāja 10—20 latus par hektāru — niecīgu summu, un viņam vajadzēja apņemties pašam izmantot piešķirto zemes gabalu. Brīvības cīņu dalībniekiem bija priekšrocības, un viņi maksāja tikai pusi. Tika doti bagātīgi kredīti celtniecības materiālu iepirkšanai un inventāra iegādei. Kara invalīdi zemes gabalus saņēma bez maksas.

Atšķirīgā vēsturiskā attīstība Latvijas austrumdaļā — Latgalē — bija atstājusi no Krievijas mantotu lauksaimniecības sistēmu ar ciema kopienu un kopēju zemi. Lai veicinātu racionālu un vienotu lauksaimniecības sistēmu visā valstī, sādžas tika sadalītas patstāvīgās sētās, kuru platība pieauga uz valsts zemes fonda rēķina.

Agrārreformas rezultāti

Agrārreforma pilnīgi tika realizēta 1937. gadā. Bez pārspilējuma var apgalvot, ka tā pārveidoja visu Latvijas ekonomiku un visu latviešu sabiedrību — tā bija sociāla revolūcija, kas gāja dziļumā. Latvijas mainīgās lauksaimniecības pamati veidojās no lielsaimniecībām ar lielām saimniekošanas vienībām uz sīksaimniecībām. Turklāt likumdevēji rēķinājās ap 15—40 ha lielu saimniecību kā ar toreizējos apstākļos dzīvotspējīgu, ekonomiski produktīvu un rentablu saimniekošanas vienību. Daudzi ārzemju ekonomisti šaubījās, vai šī radikālā reforma ir ekonomiski pamatota, jo no nabadzīgas valsts tā prasīja milzīgus ieguldījumus (apm. 700 miljonus latu, ASV dolārs — Ls 5,40 vai 100 zviedru kronas — Ls 128,50), daudzi lietpratēji gaidīja acīm redzamu ekonomikas lejupslīdi. Attīstība tomēr parādīja gluži pretēju rezultātu: produktīvā lauksaimniecībā izmantotajā platībā pieauga, palielinājās arī ražība, un jau trīsdesmito gadu sākumā valsts sevi apgādāja ar lauksaimniecības produktiem. Auga arī ražība no viena hektāra, tuvojoties dāņu līmenim. Vispār dāņu lauksaimniecību uzskatīja par paraugu, un dāņu ekonomiskā sistēma likās vispiemērotākā Latvijai. Tādējādi Dānijai radās konkurents ciņā par tirgu: 1938. gadā kā piena un gaļas produktu eksportētāja Latvija pēc Dānijas, Holandes un Zviedrijas ieņēma 4. vietu Eiropā.

Galvenais agrārreformas panākumu cēlonis bija nevis ekonomisks, bet gan politisks. Latvijas vienīgās dabas bagātības ir zeme un meži. Ar agrārās reformas palīdzību tika salauzta niecīgās minoritātes ekonomiskā vara pār valsts galvenajām saimniecības nozarēm un vienlaikus atrisinātas smagas sociālās problēmas, kuru pretišķības bija radikalizējušas visu tautu. Iedzīvotāji vairs neklausījās kreisi ekstrēmajos saukļos, kuri vēlās no Austrumiem. Partizānu kustība, ko valstī centās radīt Padomju Savienība, pēc miera noslēgšanas dažos gados izplēnēja. Isā laikā sabiedrībā tika panākta sociālā stabilitāte.

Ar savas parlamenta grupas (6 deputāti) palīdzību baltvācieši pieprasīja atlīdzību par ekspropriētajiem zemes īpašumiem. Starp pilsonības pārstāvjiem bija tendence samierināšanās labad šīs prasības apmierināt. Baltvācieši tomēr prasīja samaksu uzpūstajās pirmskara cenās, t. i., kopā 1 200 miljonus zelta franku. Pirms izšķirošās balsošanas 1924. gada 30. aprīlī vācu frakcija sēžu zāli atstāja. Sociāldemokrāti, kreisie un pilsoniskie ebreji balsoja pret atlīdzināšanu, pilsoniskie deputāti un vairāki krievu deputāti —

par. Baltvāciešu prasība tika noraidīta ar nelielu balsu vairākumu. Sev nelabvēlīgo rezultātu baltvācieši, iespējams, būtu varējuši ietekmēt, ja nebūtu atstājuši Saeimu.

Baltvāciešu parlamenta frakcija iesniedza sūdzību pret Latvijas valsti Tautu Savienībā, prasot atlīdzību 1200 miljonu zelta franku apmērā. Tautu Savienība baltvāciešu prasību noraidīja.

Pēc ieilgušām sarunām 1929. gadā tika noslēgts līgums ar Poliju, kurš noregulēja visus strīdīgos jautājumus. Kā kompensāciju poļiem par eksproprietajām muižām valdība samaksāja to agrākajiem īpašniekiem 5 miljonus latu.

Iedzīvotāju struktūra

Pirms kara, 1914. gadā, Latvijas iedzīvotāju kopskaits bija apmēram 2,55 miljoni. 1920. gadā tas saruka līdz 1,6 miljoniem. Bēgļu atgriešanās un dabīgā pieauguma rezultātā 1935. gadā iedzīvotāju skaits bija palielinājies līdz 1,95 miljoniem, bet līdz pat Otrajam pasaules karam 1914. gada skaitļi netika sasniegti.

Vēsturiskās attīstības dēļ Latvijā bija procentuāli liela minoritāšu daļa: 1914. gadā bija apm. 40% nelatviešu, 1935. gadā — 24,5%. Lielāko minoritāti veidoja krievi — 206 500 (visi dati pēc 1935. gada tautas skaitīšanas rezultātiem), pēc tam sekoja ebreji — 93 500, vācieši — 62 000, poļi — 49 000, baltkrievi — 26 900, lietuvieši — 22 900 un igauņi — 7000. Minoritāšu skaitliskums nebija proporcionalis to politiskajai un ekonomiskajai nozīmei. Neraugoties uz zaudēto ekonomisko varu, vācu minoritāte veidoja intelektuāli un politiski ļoti aktīvu grupu. Saeimas vēlēšanās šīs minoritātes vēlētaji piedalījās gandrīz simtprocentīgi, un, prasmīgi izmantojot visas vēlēšanu likuma nepilnības, vācieši 1931. gadā ieguva 4,6% balsu, lai gan tie veidoja tikai 3,7% iedzīvotāju. Otra ļoti aktīva grupa bija ebreji, kuri, pateicoties savai apdāvinātībai un saimnieciskajām spējām, ātri ieguva arvien lielāku sabiedrisko nozīmi. Visneaktīvākā bija vislielākā minoritāte — krievi. Lai gan to skaits bija 10,6%, par krievu partijām balsoja tikai 6,8% vēletāju. Vēl zīmīgi tas, ka krievu minoritātei bija vairākas konfesionālas partijas, bet nebija sociālistiskas partijas. Minoritātes aktīvi piedalījās politiskajā dzīvē: krieviem, ebrejiem, vāciešiem un poļiem Saeimā kopā bija apmēram 10 politiskas partijas un grupas (1931. g.), un vēlēšanās tās ieguva apm. 15—18% balsu. Lai gan gadu gaitā minoritātes procentuāli samazinājās, pieauga minoritāšu partijām nodoto balsu

Dr. Pauls Kalniņš. Saeimas spīkers

skaits, kas norāda uz pieaugošu interesi par politisko dzīvi. Dažādās valdībās kopā piedalījās 8 vācu, 3 krievu un 2 ebreju ministri.

Minoritātēm saskaņā ar tiem solījumiem, kuri tika doti Tautu Savienībai, bija garantēta plaša autonomija. Vācu un krievu valodu varēja lietot tiesā. Baltvāciešiem bija sava autonoma baznīca ar savu bīskapu. Ļoti liberāls skolu likums garantēja autonomas skolas visām minoritātēm, kurām bija pietiekama iedzīvotāju bāze. Skolas uzturēja valsts, lai gan pēc 1934. gada valsts dotācija mazinājās. Jau 1921. gadā krievi Rīgā ieguva Krievu institūtu, bet vācieši 1927. gadā — Herdera institūtu (ar vācu augstskolas kompetenci). Ebreji ar valsts atbalstu varēja pat dibināt lauksaimniecības skolu, lai gan Latvijā ebreju lauksaimnieku nebija. Skola drīzāk bija domāta tiem, kuri vēlējās nodarboties ar lauksaimniecību Palestīnā.

Neraugoties uz nacionālo daudzveidību, latviešiem sadzīvošanas grūtības bija tikai ar vācu minoritāti.

Sociālisti

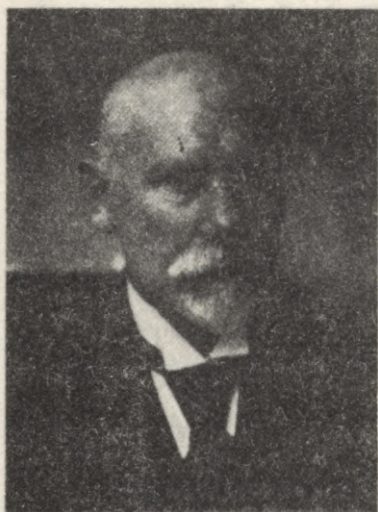
Vislielākā un visvecākā politiskā partija bija sociāldemokrāti. Partija tika nelegāli dibināta 1904. gadā, kad kopā saplūda vairākas sociāldemokrātu grupas. Partijai bija liela loma 1905. gada revolūcijā. Plašajā «viskrievu sociālistisko

apvienību kongresā» Stokholmas Tautas namā 1906. gada 23. aprīlī latviešu sociālisti nolēma pievienoties Krievijas sociālistu partijai kā autonoma nacionāla partija. Sakarā ar to kreisais spārns — lielnieki partijas vadībā ieguva arvien noteicošāku ietekmi. Briseles kongresā 1914. gadā lielniekiem ar Robertu Eihi un Jāni Lencmani priekšgalā izdevās pilnīgi pārņemt partijas vadību.

Pēc Ļeņina oktobra apvērsuma Krievijā no latviešu partijas izslēdza tos, kuri pretojās lielnieku varas uzurpācijai. 1918. gada 17. jūnijā partija sašķēlās sociāldemokrātos un komunistos. Sociāldemokrāti atgriezās pie partijas vecā nosaukuma, kas tai bija kopš 1906. gada — Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP). Sociāldemokrāti piedalījās Tautas padomē un parakstīja Latvijas neatkarības deklarāciju. Lai gan šī partija 1919. gadā Liepājā Tautas padomi atstāja, tā tomēr atbalstīja Latvijas valdību un atgriezās Tautas padomē, kad valdība pārcēlās atpakaļ uz Rīgu. Bermonta krīzes laikā sociāldemokrāti aktīvi atbalstīja cīņu pret iebrucējiem.

Neatkarības gados sociāldemokrāti bija lielākā politiskā partija Latvijā. Tai bija liela ietekme konstitucionālajā, agrārajā un sociālajā likumdošanā. Abi Saeimas priekšsēdētāji — Fridrihs Vesmanis (1922.—1925.) un Dr. Pauls Kalniņš (1925.—1934.) bija sociāldemokrāti. Partijas priekšsēdētāji neatkarības laikā bija Dr. Pauls Kalniņš, Ansis Rudevics un Dr. Fricis Menders. Partijai bija trīs dienas un sešas nedēļas avīzes. Galvenais preses izdevums bija «Sociāldemokrāts», kas iznāca Rīgā. Jauna, laikmetīga partijas programma tika pieņemta 1930. gadā. Divas reizes partija piedalījās koalīcijas valdībā: 1923. un 1928. gadā.

Partijas biedru skaits bieži mainījās, bet 1932. gadā sociāldemokrātiem bija 12 500 reģistrētu biedru. 1920. gada vēlēšanās partija ieguva 38% balsu, 1931. g. — tikai 20,7%. Šai lejupslidei bija vairāki iemesli. Sakarā ar agrārreformu un rūpnieciskās darbības sašaurināšanos 20. gados radikāli mainījās valsts ekonomiskā struktūra un par partiju nodoto balsu skaits laukos samazinājās. Vēlāk pilsētās vēletāju skaits palielinājās, un 1931. gadā partija tur ieguva 55,1% balsu. Otrs lejupslides iemesls bija šķelšanās un konkurējošās partijas. Tā kā lielnieki bija cīnījušies pret patstāvīgu Latviju, neatkarības laikā komunistiskā partija bija aizliegta. Tomēr komunisti piedalījās pēdējās parlamenta vēlēšanās zem citiem partijas nosaukumiem un ieguva 8%, respektīvi, 7,4% balsu. Lai komunistu labā nezaudētu vēl vairāk balsu, sociāldemokrātiskā partija bija spiesta ieņemt kreisākas pozīcijas.

Prezidents Jānis Čakste

Ārlietu ministrs un ministru
prezidents Zigfrīds Meierovics

Tādējādi pilsonība LSDSP sāka uzlūkot ar pieaugošu neuzticību. Tā baidījās, ka partija kļūst vairāk internacionāla, mazāk nacionāla. Var teikt, ka visu kreiso spārnu piemeklēja nepārtraukta lejupslīde: 1920. gadā tas ieguva 39% balsu, 1931. g. — 28,14%.

Pilsoniskās partijas

Lielākā pilsoniskā partija, kas neatkarības laikā sastādīja visvairāk valdību, bija Zemnieku savienība. Partija tika dibināta 1917. g. Valkā, un par tās pirmo priekšsēdētāju kļuva Kārlis Ulmanis, Latvijas neatkarības laika politikas centrālā figūra. Savās prasībās pēc vienlīdzības un sociāla taisnīguma partijas programma bija radikālāka nekā, piemēram, zviedru sociāldemokrātu programma. Partija spēcīgi sakņojās Latvijas laukos, un tai bija diezgan stabils biedru skaits — caurmērā 35 000. Partijas galvenā darba joma bija Latvijas lauki, un tā cīnījās par zemnieku ekonomisko un sociālo labklājību, bet arī pilsētās partijai bija ievērojams cīnītāju skaits.

Tomēr arī Zemnieku savienību piemeklēja līdzīgas likstas: 1920. g. tie ieguva 17,8%, bet 1931. g. vairs tikai 12,25%. Balsu skaita samazināšanās daļēji izskaidrojama ar jaunu

Biskaps Jezups Rancāns —
Saeimas spīkera vietnieks

konkurējošu zemnieku partiju rašanos, daļēji ar vēlēšanu likumiem, kuri mazo partiju mandātam paredzēja mazāku balsu skaitu nekā lielajām partijām. Divas citas zemnieku partijas — Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija un Jaunā zemnieku apvienība palīdzēja mazināt par Zemnieku savienību un sociāldemokrātiem nodoto balsu skaitu.

Zemnieku savienība politikā ieņēma centrālo vietu. No Latvijas četriem prezidentiem trīs nāca no Zemnieku savienības: Jānis Čakste, Alberts Kviesis un Kārlis Ulmanis. No demokrātiskā perioda 18 valdībām 12 veidoja Zemnieku savienība ar Kārli Ulmani, Zigfrīdu Meierovicu un Arturu Alberingu kā ministru prezidentiem, bet kā koalīcijas partnere Zemnieku savienība iegāja visās valdībās, izņemot divas.

Partijas rupors bija «Brīvā Zeme» un partiju atbalstošā vakara avīze «Pēdējā Brīdī». Tās iznāca Rīgā, bez tām partijai bija vēl daudz vietējo avīžu.

Atsevišķu pilsonisku partijas grupu nodibināja latgāliešu partijas, kuru stiprākais atbalsta punkts bija katoliskā Latgale. Lielākā no tām bija Kristīgo zemnieku un katoļu partija ar bīskapu Jezupu Rancānu priekšgalā.

Otra partija bija Latgales progresīvo zemnieku apvienība, kuru vadīja Francis Trasūns. Šo abu partiju kopējais balsu skaits vēlēšanās mazliet pieauga 1931. gadā, sasniedzot apm. 13%. Saeimā šīs partijas izvirzīja Latgales vietējās problēmas, bet valsts līmenī sadarbojās ar centru un pat ar

sociāldemokrātiem. Citām reģionālām mazām partijām Latgalē bieži bija konfesionāls un lokāls, mazāk ideoloģisks raksturs, un tās vairumā bija nestabili veidojumi. Raibais vēlētajū sastāvs ar minoritāšu partiju daudzveidību sniedz ainu par neizkristalizējušos Latgales politisko profilu.

Demokrātiskajam centram, t. i., liberāliem ar Jāni Breikšu (miris 1965. g. Upsalā) un Gustavu Zemgalu (Latvijas otrais prezidents) vadībā, bija mainīgs vēlētajū sastāvs. Likumdošanā partija sadarbojās ar kreisajiem un veidoja valdību kopā ar sociāldemokrātiem. Parlamentāriskā perioda beigu posmā partija nosvērās pa labi.

Partiju grupējumu spēka attiecības % 1920.—1931. g.

Piedalīšanās vēlēšanās	1920.	1922.	1925.	1928.	1931.
Kreisie	84,9	82,2	74,9	79,3	80,0
Zemn. savienība	39,0	37,13	35,67	34,89	28,24
Latgales partijas	17,78	16,77	15,03	14,97	12,25
Centrs	15,35	12,76	12,91	12,46	13,68
Labējie	11,68	9,20	9,18	9,15	16,73
Minoritātes	2,28	7,90	8,71	8,52	5,52
Nenoteiktas grupas	10,27	14,96	16,64	16,65	18,13
	3,64	1,28	1,86	3,36	6,55

Tabula rāda vispārēju centrisku tendenci: kā labējo, tā kreiso ietekme mazinājās. Pilsoniskie vēletāji 1931. gadā bija vairākumā. To skaits auga no 362 000 1920. gadā līdz 529 000 1931. gadā, veidojot 54,7% no visu nodoto balsu skaita. «Nenoteiktas grupas» nozīmē dažādas grupas spiediena izdarīšanai un mazas atšķēlušās partijas bez noteikta ideoloģiska virziena.

Aplūkojot Latvijas politisko dzīvi, jāsecina, ka Latvijā trūka lielas konservatīvas partijas. Viena no labējām bija Arvīda Berga Nacionālā apvienība, bet par šo partiju nodoto balsu skaits samazinājās, un 1931. gadā tā Saeimā neieguva nevienu mandātu. Mazo partiju grupējumiem, kas bija vēl labējāki par Nacionālo apvienību, trūka vēletāju plašāka atbalsta.

Galēji labējie un kreisie

Vislabējākā bija grupa ar fašistiskām nosliecēm, tā sauktais Pērkoņkrusts. Šī kustība sakņojās Latviešu nacionālajā klubā, kurš tika dibināts 1922. gadā un ideoloģiju aizguva senlatviešu mitoloģijā, sava veida nacionālajā misticismā, kā arī galējā nacionālismā. «Pērkoņkrusts» kā politiska partija tika reģistrēts 1933. g., bet vēlēšanās nespēja pierādīt savu spēku.

Partija bija izteikti antidemokrātiska un nostājās pret parlamentāro sistēmu. Tā propagandēja korporatīvismu, tautas ievēlētu prezidentu ar plašām pilnvarām un iestājās par minoritāšu tiesību ierobežošanu un antisemitismu. Tā enerģiski apkaroja kā sociāldemokrātus, tā Zemnieku savienību un cita starpā vērsās pret to vadītājiem. «Pērkoņkrusta» līderis Gustavs Celmiņš nenoliedza partijas revolucionāro raksturu un tās mērķi — valsts apvērsumu. Pēc 1934. gada šī partija tika aizliegta un Celmiņu notiesāja uz trim gadiem cietumā. Vācu okupācijas laikā, kad viņš darbojās pretestības kustībā, Celmiņu sagūstīja gestapo un deportēja uz koncentrācijas nometni Flossenburgā. Pērkoņkrustieši nebija nacisti. Vienīgā īsti nacistiskā grupa, kam bija kaut kāda nozīme, darbojās vācu minoritātes ietvaros. Nacismam latviešu tautā nebija augsnes.

Galēji kreisos veidoja komunisti. Partija cīnījās par padomju tipa totalitāro režīmu un ar padomju atbalstu veica graužošu darbību valstī. Līdz 1920. gadam partija bija krievu KP daļa, bet pēc miera noslēgšanas izveidojās atsevišķa latviešu KP. LKP Latvijā bija aizliegta, bet no savas bāzes Pleskavā nelegāli ieplūdināja Latvijā agitatorus, komunistisku literatūru un pat naudas līdzekļus plašai pagrīdes darbībai. Atbilstoši Staļina tēzei par saviem nāvīgākajiem pretiniekiem komunisti uzskatīja sociāldemokrātus. Komunistu graužošā taktika reducējās mēģinājumos izraisīt politiskus streikus, masu nekārtības un demonstrācijas, destabilizēt valsti. Pateicoties sociāldemokrātu aktivitātēm, komunistiem tā arī neizdevās gūt lielāku ietekmi arodbiedrībās. Par spīti lielajai ārējai palīdzībai, partijas panākumi bija niecīgi. Pēc sociāldemokrātu datiem Latvijā 1922. gadā bija apmēram 1 500 komunistiskās partijas biedru, 1928. gadā — apm. 650, bet Otrā pasaules kara priekšvakarā tikai 500 biedru. Partijas oficiozs «Cīņa», ko komunistiem laimējās paturēt pēc šķelšanās, iznāca nelegāli visu valsts pastāvēšanas laiku.

Valsts pārvaldes sistēma Latvijā

Pēc 1918. gada tika ieviests vienots visas valsts administratīvs dalījums, turklāt izlīdzinot atšķirības starp rietumu un austrumu daļu. 1940. gadā Latvijā bija 516 pagasti. Pagastu lielums un iedzīvotāju skaits tajos bija ļoti atšķirīgs: no 435 līdz 12 275 cilvēkiem. 20—40 pagasti veidoja apriņķi ar lielāku pilsētu kā pārvaldes centru, pavisam tādu bija 19. Apriņķu vadībā atradās vēlēts, resp., iecelts priekšnieks. Četriem vēsturiskajiem apgabaliem — Kurzemei, Zemgalei, Vidzemei un Latgalei savas vadības nebija. Pilsētas vadīja pilnvaroto padome un priekšsēdētājs (pilsētas galva). Pēc valsts apvērsuma 1934. gadā visus komunālos un municipālos vadītājus iecēla Iekšlietu ministrija.

Valdības pilnvaras un uzdevumi bija precīzi noteikti konstitūcijā. Valdības priekšgalā atradās ministru prezidents, t. i., kabineta vadītājs. Sākumā valdība sastāvēja no deviņiem ministriem, bet vēlāk šis skaits pieauga. Ja Saeima iesniedza ministru prezidentam neuzticības votumu, bija jāaiziet visai valdībai, bet viņš pēc saviem ieskatiem varēja nomainīt ministrus. Likumdošanas vara bija Saeimai, izpildvara — valdībai, bet atsevišķos konstitūcijā noteiktos periodos arī valdība varēja izdot likumus un lēmumus. Ministru kabinetam (valdībai) bija likumdošanas iniciatīvas tiesības.

Ipašs stāvoklis bija valsts kontrolei. Šis konstitūcijā noteiktās iestādes uzdevums bija piedalīties budžeta izstrādāšanā, kontrolēt budžeta praktisko izpildi, uzraudzīt valsts un komunālās varas iestādes, kā arī privātos uzņēmumus un privātās personas, kas saņēmuši valsts kreditus vai subsīdijas. Valsts kontroles lēmumus varēja pārsūdzēt kontroles tiesā, kuras lēmumu savukārt varēja pārsūdzēt senātā, valsts augstākajā tiesā. Valsts kontrole bija koleģiāls un patstāvīgs varas iemiejums. Tās vadītāju ievēlēja Saeima uz 3 gadiem. Viņš ietilpa valdībā, bet tikai ar padomdevēja tiesībām.

Iekšlietu ministrijai vajadzēja pārraudzīt komunālās un municipālās varas iestādes, kā arī veselības aizsardzības un baznīcu iestādes. Policija bija organizēta pa iecirkņiem. Lai palīdzētu policijai, tika organizētas aizsargu vienības, kuru locekļi nesaņēma algu, bet tos apbruņoja un apmācīja Iekšlietu ministrija. Ministrs bija aizsargu augstākais komandieris. Arī politiskā policija (drošības policija), tāpat kā pasu nodaļa, bija pakļauta Iekšlietu ministrijai. Finanšu ministrijas pārziņā bija nodokļu un muitas resors: kontrole pār kredīta un apdrošināšanas iestāžu darbību, pār valsts

Latvijas Saeima 1929. g.

parādiem, valsts ienākumiem, kā arī pār valsts tirdzniecības monopoli (uz degvīnu, tabaku, liniem, cukuru). Rūpniecībai un tirdzniecībai vēlāk tika radīta atsevišķa ministrija.

Tiesību jomā zemākā instance bija pagastu komunālās komisijas. Miertiesnesis nodarbojās ar mazāk svarīgām civilajām un kriminālajām lietām. Apelācijas instance šīm lietām bija apriņķa tiesa, kas savukārt bija pirmā instance tām lietām, kuras neattiecās uz miertiesneša kompetenci. Tiesu palāta bija augstākā instance visiem juridiskiem stridiem un atradās Rīgā. Augstākā tiesa — senāts — vienīgi formāli pārbaudīja lietas pareizo izskatīšanu zemākā instancē, bet nekad pašu lietu. Sevišķu vietu ieņēma administratīvā tiesa, kuras uzdevums bija pēc sabiedrības sūdzībām pārbaudīt valsts un komunālo iestāžu darbības atbilstību likumam.

Nodokļi un sociālās priekšrocības

Valsts ienākumi veidojās no progresīviem valsts un komunāliem ienākumu nodokļiem, no uzņēmumu un īpašumu nodokļiem, no degvīna un tabakas nodokļa un nodokļa uz atsevišķām precēm un pakalpojumiem, kā arī no valsts

Latvijas valdība 1929. g. (vidū — ministru prezidents Hugo Celmiņš)

uzņēmumu ienākumiem, no muitas un akcīzes ienākumiem. Lai atbalstītu lauksaimniecību, 1929. gadā visi lauksaimnieki tika atbrīvoti no valsts ieņēmuma nodokļa. Viszemākais ar nodokli apliekamais ienākums 1928. gadā bija 2000 Ls gadā, un nodokļi bija no 0,6% līdz 25%, bet vairumam strādājošo tas turējās zem 10%. Latvija bija valsts bez bagātiem un nabagiem: no kapitāla, īpašuma ienākumiem vai pensijas dzīvoja tikai 1,7%, no sociālās palīdzības — tikai 2,2% iedzīvotāju. Augstāko ienākuma nodokli — 25% 1930./1931. gadā maksāja tikai 168 personas.

Veselības aizsardzības sistēma balstījās uz autonomām, bet valsts subsidētām slimokasēm. Tās varēja piedāvāt diferencētu apdrošināšanu, kas piemērojās individuālajām vajadzībām. Apdrošināšana bija obligāta visiem strādājošiem, arī viņu ģimenes locekļiem. Izņēmums nebija arī lauksaimniecībā. Slimības pabalstu maksāja, sākot ar slimības ceturto dienu, 26—30 nedēļas ar 30—90% no algas — atkarībā no dažādo slimokasu nolikumiem. Par zālēm apdrošinātais maksāja 15% no cenas. Slimokasēm bija daudz polikliniku ar ārstiem, konsultācijas tur bija bez maksas, tāpat kā uzturēšanās slimnīcā. Par uzturēšanos atpūtas namā apdrošinātajam bija jāmaksā 10—20%. Grūtnieces saņēma atvaļinājumu ar pilnu algu 4 nedēļas pirms bērna piedzimšanas un 8 nedēļu pēcdzemdību atvaļinājumu, kā arī 8 mēnešu pabalstu 25% no algas. 1938. gadā Latvijā bija 1589 ārstu, t. i., viens uz 1247 iedzīvotājiem, kā arī 837 zobārstu.¹

¹ Slimību nodrošinājumu finansēja darba devējs ar 2% no darbinieka algas, valsts pabalsts bija 1,5%, un 1—2% finansēja pats darbinieks.

Valsts maksāja pensiju visiem strādniekiem un ierēdņiem, kuri strādāja valsts darbā: valsts uzņēmumos, slimokasēs, kooperatīvos, komunālos uzņēmumos un noteiktās organizācijās, kā arī māksliniekiem, rakstniekiem, zinātniekiem. Citas grupas varēja parakstīt privātu pensijas nodrošinājumu vai arī nokārtot apdrošināšanu ar darba devēja palīdzību. Vispārējo pensiju likumu pieņēma 1938. gadā, nodibināja arī pensiju fondu, bet drīzā kara dēļ šo likumu nevarēja piemērot pilnā apmērā.¹

Sociālās likumdošanas izstrādāšanā lieli nopelni bija sociāldemokrātiem. Arī pilsonības pārstāvji atbalstīja domu par plašu sociālās aizsardzības sistēmu, un darbs turpinājās arī pēc valsts apvērsuma 1934. gadā. 1938. gadā 13,1% no valsts budžeta tika izlietots veselībai un labklājībai; tālāk Eiropā vidēji — 9,3%.

Lauksaimniecība un dabas resursi

Latvija ir nabadzīga ar dabas resursiem: zemi klāj biezs morēnu slānis, tādēļ augsne nav sevišķi auglīga. Vienīgi apvidū ap Jelgavu sanesas no ledus laikmeta radīja vislabākos priekšnoteikumus lauksaimniecībai. Meži klāja 27% no Latvijas kopējās platības. Māls, kaļķakmens, dolomīts, gipsis deva izejvielas būvmateriālu ražošanai. Plašajos purvos atrodama kūdras pārpilnība. Garā krasta līnija un neaizsalstošās ostas Liepājā un Ventspilī veicināja zvejniecību, jūrniecību un tirdzniecību.

Neraugoties uz valsts trūcīgajiem dabas resursiem, divdesmit gados izdevās atjaunot pašos pamatos sagrauto tautsaimniecību, paplašināt un vairot valsts ekonomisko potenciālu. Daļēji to var izskaidrot ar to, ka lielai iedzīvotāju daļai (63,2%) bija kaut kāda nodarbošanās. Karš radīja demogrāfisko disproporciju, t. i., sieviešu pārsvaru: 1920. gadā bija 1211, bet 1935. gadā 1139 sievietes uz 1000 vīriešiem. Tādēļ algotā darbā strādājošo sieviešu īpatsvars toreiz bija ļoti augsts — 57,2% (Zviedrijā 23% 1930. g.).

Lielākā tautsaimniecības nozare bija lauksaimniecība, kurā bija nodarbināti 67,8% visu darba spējīgo un kura deva iztiku 58,5% iedzīvotāju. Pēc agrārreformas zemi un mežus apsaimniekoja vēl intensīvāk. Pilnveidojās saimniekošanas metodes, auga ražas un palielinājās ienākumi, bet

¹ Pēc 25 gadu darba un no 55 gadu vecuma pensija bija 50% no algas. Ar katru nākamo darba gadu pensija palielinājās par 2% un pēc 35 gadiem veidoja 70% no algas.

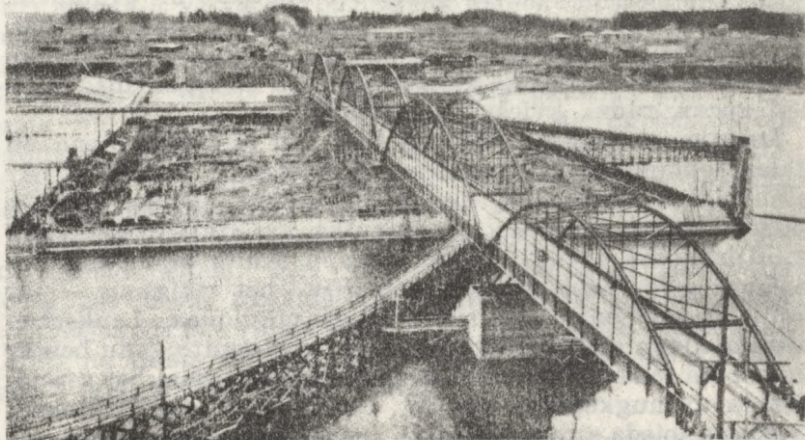
salīdzinājumā ar Dāniju ražība joprojām bija zema. 1932. gadā valsts varēja pati sevi apgādāt ar graudiem. 1939. gadā aramzeme un dārzi aizņēma 36% visas platības, bet pļavas un ganības — 24%. No lauksaimnieciskajām kultūrām visvairāk tika audzēts āboliņš un lopbarības augi, tad auzas, rudzi, kvieši un kartupeļi.

Latvijas augsne un klimats bija ļoti labvēlīgi piena un gaļas lopkopībai. Šīs nozares nepārtraukti attīstījās. Ar plānveidīgu ciltšdarbu, kā arī importējot jaunas labākās šķirnes, uzlabojās lopu ganāmpulka kvalitāte. 1939. gadā salīdzinājumā ar 1913. gadu liellopu skaits bija palielinājies par 40%, cūku skaits — par 70%, bet ražīgums — par 50%. To pašu var teikt arī par citiem mājlopiem. Lauksaimniecība kļuva arvien efektīvāka, un trīsdesmito gadu beigās lopkopība lauksaimniekiem deva 51% ienākuma, bet graudkopība un augkopība — 32,6%. Pastāvīgais laukstrādnieku trūkums spieda arvien straujāk ieviest mehanizāciju. 30. gados vajadzēja gādāt sezonas strādniekus no Lietuvas un Polijas.

Rūpniecība

Pirms Pasaules kara Rīga bija viens no cariskās Krievijas lielākajiem rūpniecības centriem. Tur atradās ievērojama daļa no valsts smagās rūpniecības. Pēc kara šī nozare faktiski neeksistēja, viss vērtīgais materiālais aprikojums bija evakuēts uz Krieviju, tāpat zaudēti augsti profesionāli inženieru un strādnieku kadri. Jaunie atšķirīgie ekonomiskie apstākļi prasīja cita tipa rūpniecību, kas būtu piemērota vietējiem apstākļiem. 30. gadu beigās rūpniecībā nodarbināto skaits atkal sasniedza pirmskara līmeni, bet uzņēmumu bija septiņas reizes vairāk nekā 1910. gadā. Tas rāda, ka uzņēmumi bija kļuvuši mazāki, bet to skaits palielinājies. Rūpniecībā bija nodarbināts 21% no valsts darbaspēka. Vidējie un mazie uzņēmumi pārsvarā bija privāti, lielākie bija organizēti kā akciju sabiedrības vai piederēja valstij.

Vislielākā pēc apgrozījuma un izdevīguma, bet ne pēc nodarbināto skaita bija pārtikas rūpniecība. Tur strādāja 15,6% rūpniecībā nodarbināto. Ļoti strauji attīstījās elektrotehniskā rūpniecība, bet VEF — valsts elektrotehniskā fabrika — kļuva par vadošo uzņēmumu Baltijā. VEF ražoja radioaparātus, putekļu sūcējus un citu produkciju un 1937. gadā guva starptautisku ievērību ar fotoaparāta «Minox» (spiegu fotoaparāts) izstrādāšanu un ražošanu, kam, neraugoties uz mini lielumu, piemita izcilas tehniskās

KEGUMS HYDRO-ELECTRIC POWER PLANT
IN LATVIA

is executed by

SVENSKA ENTREPRENAD A.-B.

»SENTAB»

KUNGSGATAN 5

STOCKHOLM

CONTRACTORS

for

*Railways, Roads, Bridges, Power
Stations, Industrial and other
Buildings, Waterpower Plants,
Dams, Irrigation Works,
Harbour Works, etc.*

Cable address: S E N T A B, STOCKHOLM

īpašības. Otrā pasaules kara laikā vācieši uzņēmumu, ieskaitot rasējumus un patenta dokumentāciju, demontēja un aizveda uz Vāciju kā kara laupījumu. Pēc kara «Minox» tiek ražots Rietumvācijā.

VEF ražoja augstvērtīgu lidmašīnu finieri ar lieliskām materiāla īpašībām. Tādējādi uzņēmums nonāca pie lidmašīnu būves. Galvenais konstruktors Kārlis Irbītis (tagad dzīvo Kanādā) izstrādāja virkni viegla tipa lidmašīnu: divvietīgu sporta lidmašīnu, viegļu treniņu un izlūkošanas lidmašīnu, kā arī vieglo triecienlidmašīnu. Karš pārtrauca šīs nozares tālāko attīstību.

Imports un eksports

Latvija importēja galvenokārt rūpniecības produkciju (mašīnas, rezerves daļas), ķīmisko produkciju un audumus (apm. 50% importa 1936.—1938. g.). Otru lielu importpreču grupu veidoja izejvielas, pusfabrikāti un cietais kurināmais, kā arī naftas produkti (apm. 40%). Pārējos 10% ietilpa pārtikas produkti — siļķes, augļi u. c.

Valsts nozīmīgākās eksportpreces bija zāģmateriāli, finieris, papīrmalka, bekons, sviests un lini. Lielākais tirdzniecības partneris bija Lielbritānija (42% no eksporta apjoma 1938. g.) un Vācija (34%). Uz Padomju Savienību novirzīja 3% eksporta un tikpat daudz uz Zviedriju. Ekonomiskie kontakti bija intensīvi: Krīgera koncerns ieguva sērskociņu monopolu Latvijā, Zviedrija sniedza lielāku aizdevumu pirmās hidroelektrostacijas būvei Daugavā pie Ķeguma. Zviedru firmas — *Sentab*, *ASEA*, *Vattenbyggnadsbyran*, *Diamantbergborrningsbolaget* un *Karlstads Mekaniska Verkstads AB* — piegādāja daļu nepieciešamo iekārtu un palīdzēja spēkstacijas plānošanā un projektēšanā. No aizdevuma kapitāla, kuru Latvijai būtu vajadzējis atmaksāt līdz 1950. gadam, Zviedrija saņēma nelielu daļu no Padomju Savienības saskaņā ar tirdzniecības līgumu 1941. g., kas regulēja zviedru prasības Baltijā.

Paplašinājās tūrisma industrija. Jūrmalai (Rīgas jūrmala) bija lieliska apm. 60 km gara smilšaina pludmale, tuvu lielpilsētai, bez tam tai bija citi tūrismam nepieciešami nosacījumi. Trīsdesmito gadu beigās Latviju apmeklēja arvien vairāk tūristu no Zviedrijas. To veicināja izdevīgs valūtas maiņas kurss: 128 lati par 100 zviedru kronām.

Daļa eksportienākuma nāca no kravu pārvadājumiem pa jūru, kā arī no tranzitsatiksmes. Trīsdesmito gadu otrajā pusē valstī bija radusies pozitīva maksājumu bilance. Šajā

laikā Hitlera militārās bruņošanās veicināšanai vācu valsts bankas prezidents Jalmars Šahts mēģināja izmantot Eiropas mazās valstis Vācijas ekonomikas stiprināšanai. Vācija pirka uz kredīta, cik vien daudz varēja, bet vilcinājās ar apmaksu un mēģināja piespiest partneri arvien plašāk pirkt dārgos vācu izstrādājumus. Parādus nācās noregulēt ar kliringa palīdzību. Latvijai bija grūti atbrīvoties no vācu ekonomiskajiem tikliem.

Nauda, bankas, kredīts

Finansiālais haoss, ko aiz sevis atstāja dažādās okupācijas varas un kas bija izraisījis ievērojamu inflāciju, tika likvidēts 1922. gadā, ieviešot jaunu nacionālo naudas vienību — latu (Ls), kas dalījās simts santīmos. Jaunā nauda pamatojās uz zelta monētas seguma. Latvijas bankai, kas bija autonoma kredītiestāde, bija tiesības izlaist banknotes un kalt monētas. Sakarā ar pasaules ekonomisko krīzi 1936. gadā Latvija atteicās no zelta monētu seguma, devalvēja valūtu par 40% un pieslējās sterliņu blokam, pie kam 1 mārčiņa bija 20,35 lati.

Salīdzinājumā ar citām valstīm Latvijas ārzemju parādi bija niecīgi. 1939. gada 1. aprīli tie sasniedza 130,7 miljonus latu vai 65 latus uz vienu iedzīvotāju. Šajā summā ietilpa 3 konsolidēti kara parādi Lielbritānijai, ASV un Francijai un divi aizņēmumu parādi Zviedrijai. Ārzemju kapitāls akciju sabiedrībās 1931. gadā sasniedza 104,7 miljonus latu, bet 1939. gadā noslidēja līdz 60 miljoniem vai 25,4% visa valsts akciju sabiedrības kapitāla. Lauksaimniecībā, amatniecībā un transportā, kas nodrošināja lielāko daļu apgrozībā investētā reālā kapitāla, ārzemju ieguldījumu tikpat kā nebija. Dzelzceļi, pasts, telefons un radio bija valsts uzņēmumi, kuri nodarbināja lielāko daļu valsts darbā strādājošo. Pēc dzelzceļu tīkla blīvuma uz 1 iedzīvotāju Latvija bija ceturtajā vietā Eiropā.

Lielākās kredītiestādes bija Latvijas Banka, Valsts zemesbanka un Hipotēku banka. Kredīta tirgū dominēja valsts bankas; visu nozari praktiski kontrolēja valsts. Jāpiebilst, ka ekonomiskā politika bija ļoti piesardzīga — ar tendenci uz protekcionismu un autarķiju (pašapgādi), kam tālaika Eiropā bija daudz piekritēju. Pašmāju rūpniecību aizsargāja augstā importa muita (apm. 40%), un no 1935. līdz

1939. gadam dažādiem ekonomiskās stimulēšanas pasākumiem tika izlietoti 25% no budžeta (caurmērā Eiropā apm. 19%).

Arodbiedrības un darba tirgus

Arodbiedrību kustībai Latvijā ir senas tradīcijas. Pirmās arodbiedrības izveidoja sociāldemokrāti 1905. gada rudenī. Tās apvienoja apmēram 25 000 biedru. Pēc revolūcijas arodbiedrības tika likvidētas, tās varēja atjaunoties, kad tika atgūta sapulču un biedrošanās brīvība. Varas iestādes visādi kavēja jumta organizācijas radīšanu un lika šķēršļus normālai arodbiedrību darbībai.

Pirmās patiesi brīvās arodbiedrības tika dibinātas 1919. gada jūlijā. Arī tad iniciatīva nāca no sociāldemokrātiem. Kongresā 1920. gada jūlijā Rīgā tika nodibināts Centrālais birojs, kas gādāja par arodbiedrībām, un tika nolemts iestāties Arodbiedrību internacionālē Amsterdamā. Jau sākumā komunisti mēģināja nostiprināties dažādās profesijās, iefiltrēties atsevišķu nozaru arodbiedrībās. Labākie panākumi bija ostas strādnieku un krāvēju vidū. Komunistu delegāti Centrālajā birojā pieprasīja atstāt Amsterdamas internacionāli, un, kad šis priekšlikums balsojot tika noraidīts, tie atstāja Centrālo biroju un nodibināja komunistisku — kreiso arodbiedrību, kura izmantoja mazāko iespēju, lai organizētu politiskus streikus, tādējādi vājinot un šķēlot visu arodbiedrību kustību. Bet «kreiso» biedru skaits pastāvīgi mazinājās, un 1930. gadā tas bija sarucis līdz apm. 5000. Pēc daudzu klaji komunistisku (komunistiskā partija bija aizliegta) un valstij naidīgu streiku organizēšanas Saeima aizliedza «kreiso» darbību.

Arodbiedrību šķelšanās ar to nebija novērsta. Trīsdesmito gadu sākumā valsts un komunālajos uzņēmumos strādājošie atstāja Centrālo biroju, to pašu darīja arī biroja labējais spārns ar laukstrādniekiem priekšgalā. Nenotika nekādas koordinējošas sarunas, un bieži izcēlās īsi vietējie streiki. 1933. gadā Latvijā bija 40 arodbiedrību ar apm. 50 000 biedru. Tika izdoti 11 dažādi arodžurnāli, un Centrālais birojs sūtīja delegātus uz visām Arodbiedrību internacionāles sanāksmēm, pēdējā notika Briselē 1933. gadā. Vislabāk bija organizēti rūpniecībā strādājošie, kā arī valsts un komunālo iestāžu darbinieki. Pēc valsts apvērsuma 1934. gadā arodbiedrības tika likvidētas un streiki aizliegti. Gadu vēlāk tika dibināta jauna strādnieku organizācija, kuras vadību iecēla Iekšlietu ministrija.

Bezdarbs Latvijā bija ļoti niecīgs un nekad nevilcās ilgi. Visnopietnākais bezdarba periods no 1931. līdz 1932. g. sakrita ar pasaules lielās ekonomiskās krīzes gadiem. Tāpat kā citas lauksaimniecības valstis, arī Latvija bija imūnāka pret krīzes plosīšanos nekā uz rūpniecību orientētās zemes, tomēr krīzes izpausmes tik un tā bija smagas. 1931.—1932. g. kā bezdarbnieki bija reģistrējušies 39 932 personas, galvenokārt no transporta un tirdzniecības nozarēm. Tomēr patiesības labad jāpiebilst, ka daudzi uzņēmumi strādāja arī uz pusslodzi vai ar saīsinātu darba laiku. Alga bieži tika izmaksāta ar novēlošanos.

Visumā algas pazeminājās, bet sakarā ar spēcīgo deflāciju to reālā vērtība nesaruka. Tomēr situāciju lieliski varēja izmantot komunistiskā propaganda. Papildus tika organizētas vienkāršākas darba vietas. Krīzes laikā ļoti nepieciešami bija laukstrādnieki, taču pilsētas bezdarbnieki nevēlējās pārkvalificēties. Trīsdesmito gadu beigās bezdarbs samazinājās līdz minimumam: 1935. g.—2100, 1936. g.—1200, 1937. g.—1150, 1938. g.—900 cilvēki, bet līdz ar kara sākumu atkal palielinājās, jo Vācija kavēja izejvielu piegādi un eksportu.

Izglītība

Izglītībā cara Krievija Latvijai bija atstājusi nožēlojamu mantojumu. Lielā mērā tas bija saistīts ar novecojušu skolu sistēmu un nežēlīgo rusifikācijas politiku.

Izglītībai Latvijā vienmēr bija liela autoritāte, jo tauta izglītībā redzēja vienīgo iespēju sasniegt labāku stāvokli sabiedrībā. Likumi par izglītību bija vieni no pirmajiem, kurus pieņēma Tautas padome 1919. gada 8. decembrī. Tika ieviesta obligāta desmitgadīgā pamatizglītība. Tā bāzējās uz četrgadīgu, vēlāk piecgadīgu klasisko vai reālo ģimnāziju, pēc kuras beigšanas bija iespējams turpināt studijas universitātē. Trešais veids bija ģimnāzija ar aroda ievirzi, kura piedāvāja daudz dažādu profesiju: tehniku, tirdzniecību, lauksaimniecību un dārzkopību, jūrniecību, pastu un telegrāfu, dzelzceļu, daiļamatniecību un pedagoģiju. Pēc 1934. gada obligātā izglītība samazinājās līdz 9 gadiem un angļu valoda kā pirmā svešvaloda nomainīja vācu valodu.

Valsts ģimnāzijās maksa par 1939./1940. mācību gadu bija 120—140 Ls, bet arodskolās tikai 10 Ls. Mērķis bija novirzīt skolēnus uz arodskolām. 20—40% skolēnu mācību maksa tomēr tika samazināta vai atcelta. Lielākajā daļā skolu bija koptgalds, kur varēja paēst par niecīgu samaksu

vai par brīvu. Tautas izglītībai bez komunālā vai citiem pabalstiem tika paredzēti 14,7% no valsts budžeta (1937./1938. budžeta gadā caurmērā Eiropā šis skaitlis bija 12,1%).

Pārskats par pamatskolām un ģimnāzijām latviešu vai minoritāšu valodā 1936./1937. mācību gadā

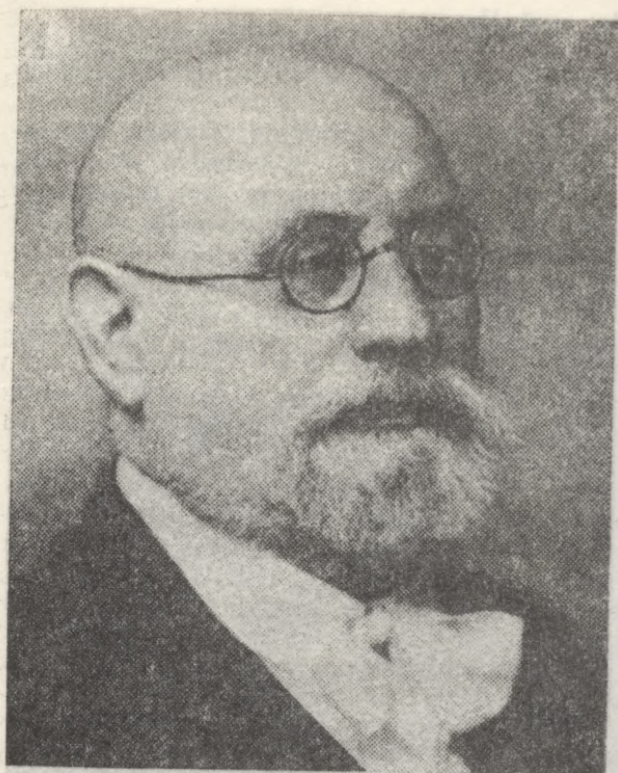
	pamatsk.	skolēnu sk.	ģimnāzijas	skolēnu sk.
Latviešu	1 500	183 341	87	18 713
Krievu	167	18 806	3	556
Vācu	72	6 502	8	1 216
Ebreju	62	10 205	10	1 550
Poļu	18	2 279	2	178
Lietuviešu	11	588	1	84
Igauņu	4	125	—	—

Šis pārskats parāda dažādo minoritāšu izglītības pieprasījumu un skolēnu skaitu minoritāšu skolās.

Pirms Pasaules kara Rīgas Politehniskais institūts bija vienīgā augstskola Latvijā, kur mācības notika vācu, vēlāk krievu valodā. Tiem, kuri interesējās par humanitārām vai dabaszinātņu studijām, tuvākā universitāte bija Tērbatā, Igaunijā. Pētījumus par latviešu valodu, folkloru, literatūru, vēsturi un mākslu izdarīja vienīgi privātas zinātniskas apvienības. Arī Tērbatas universitātē šādu mācību priekšmetu nebija.

1919. gada februārī Stučkas valdība vācu okupācijas laika Tehnisko augstskolu pārorganizēja par Latvijas augstskolu ar latviešu un krievu mācībvalodu. Pēc atbrīvošanas augstskolu pārveidoja par universitāti ar 11 fakultātēm un autonomu pārvaldi, savu konstitūciju, kuru 1923. gada 23. martā apstiprināja Saeima. Mācības notika latviešu valodā, bet pirmās desmitgades laikā daudzas lekcijas tika lasītas vācu un krievu valodā. Sākotnēji universitāte aptvēra humanitāro, dabaszinātņu, medicīnas un tehnisko nozari. 1939. gadā Jelgavā tika nodibināta Lauksaimniecības akadēmija, kā arī veiktas arī citas reformas. Lekciju maksa bija 125 Ls par semestri, bet 15—30% studentiem šī maksa tika dažādi samazināta. Vēlāk studiju pabalsts tika pārveidots uz aizdevumu un stipendiju bāzes. Visvairāk studentu bija juridiskajā, ekonomikas un lauksaimniecības fakultātē. Divdesmit neatkarības gados Latvijas Universitāti beidza 7 138 studenti.

Universitātes augstākais pārvaldes orgāns bija padome, kuras sastāvā bija visu fakultāšu dekāni, kā arī 3 pārstāvji

Jāzeps Vītols, komponists, konservatorijas rektors

no jaunākajiem pasniedzējiem un trīs studenti. Universitātes padome ievēlēja rektoru (vispirms uz gadu, vēlāk uz ilgāku laiku), divus prorektorus, kā arī izstrādāja mācību plānus, organizēja izglītības pamatlīnijas, izlēma jautājumu par universitātes budžetu. Padome lēma arī par iecelšanu amatā, paaugstinājumiem un atbrīvošanu no amata. Katras fakultātes priekšgalā atradās universitātes padomes ievēlēts dekāns un sekretārs. Fakultātes padomē vieta un balss bija visiem fakultātes pedagogiem. Universitātes studenti savukārt ievēlēja studentu padomi ar 40 locekļiem. Bez tam universitātē darbojās daudz dažādu studentu apvienību un korporāciju.

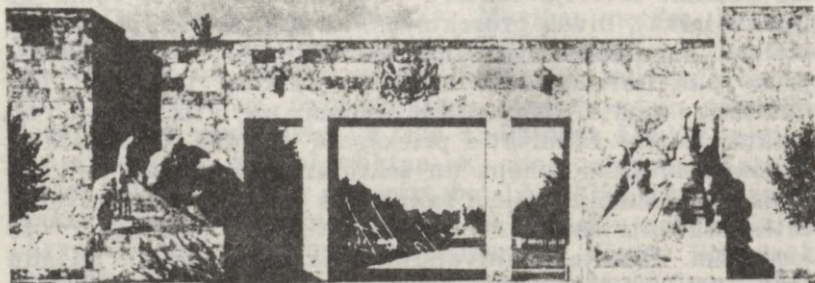
Kamēr vien universitātes padome, kas bija tās augstākais pārvaldes orgāns, ievēroja konstitūciju, valdībai nebija nekādu likumīgu tiesību iejaukties vai ietekmēt šīs mācību iestādes darbu.

Opera, teātris, mūzika

Pēc valsts atbrīvošanas sākās kultūras dzīves uzplaukums.

Ievērojamākais un plašāk pazīstamais latviešu komponists bija Jāzeps Vītols, Rimska — Korsakova skolnieks. Vītola mūzikai, kas bija rakstīta krievu un vācu romantisko tradīciju garā, piemita spēcīga loģika un smalki izstrādātas detaļas. Viņš strādāja par pedagogu Pēterburgas konservatorijā. Pēc atgriešanās Rīgā Vītols uzsāka konservatorijas izveidi Latvijā un kļuva par tās rektoru un kompozīcijas profesoru līdz pat 1944. gadam, kad, glābjoties no padomju jūga, atstāja Latviju.

Jau 1912. gadā Rīgā bija izveidojusies privāta latviešu operas biedrība. Kara laikā tā savu darbību pārcēla uz Petrogradu: tās vadībā atradās Vītols un diriģents Teodors Reiters. 1918. gada dramatiskajos apstākļos visai operas biedrībai laimējās no lielinieku pārņemtās Petrogradas atbēgt uz Rīgu, kur tā izveidoja topošās Nacionālās operas kodolu. Reiters divas reizes bija operas diriģents, kā arī visu dziesmu svētku virsdiriģents, bet vēlāk nodibināja pats savu kori. Reitera koris veica garas koncertturnejas pa Eiropu un cita starpā divreiz viesojās Zviedrijā. Zviedrijā viesojās arī Nacionālā opera. Opermāksla bija ļoti populāra. 1922. gadā atklāja operas skatuvi arī Latvijas otrajā lielākajā pilsētā Liepājā. Tās baletmeistars bija Alberts Kozlovskis, kurš pēc emigrēšanas uz Zviedriju kara beigū posmā

Braļu kapu centrālā ieeja

Brīvības pieminekļa atklāšana Rīgā, 1935. g.

Brīvības pieminekļa skulptūru grupa (tēlnieks Kārlis Zāle)

kopā ar sievu Ninu daudzus gadus strādāja Karaliskās operas baletskolā.

Latviešu mūzikā un baletā bija vērojama stipra krievu kultūras ietekme, ko savukārt nevar teikt par tēlotāju mākslu. Tur dominēja Rietumeiropas, sevišķi franču mākslas strāvojumi. Seit liela loma piederēja Latvijas Mākslas akadēmijai Vilhelma Purviša vadībā. Latvijas Mākslas akadēmiju Eiropā vērtēja atzinīgi, bet cerīgo attīstību apturēja karš. Līdz 1940. gadam Mākslas akadēmiju bija absolvējuši 229 mākslinieki.

Starp populārākajiem latviešu tēlniekiem minams Kārlis Zāle. Viņš strādāja Mākslas akadēmijā un ietekmēja veselu jauno tēlnieku paaudzi.

Zāle tiecās pēc dekoratīvas vienkāršības un bieži meklēja arhitektoniskus risinājumus. Viņš Rīgā radījis divus neatkarības laika ievērojamākos skulpturālos ansambļus: Brāļu kapus un Brīvības pieminekli. Pēdējam vidū paceļas 19 metru augsts obelisks, kuru vainago sievietes tēls — Latvijas un brīvības simbols. Trīs zvaigznes, kuras statuļa pacēlusi rokās, ir trīs Latvijas vēsturiskie novadi. Brīvības tēlu bronza pēc Zāles ģipša meta 1935. gadā kalis zviedru varkalis Ragnars Mīrsmedens.

Bez divām operām Latvijā bija 14 dramatiskie teātri un 5 minoritāšu teātri, kurus subsidēja valsts. 1868. gadā dibinātais vecākais teātris 1918. gadā kļuva par Latvijas Nacionālo teātri, kurš attiecībā pret varaš iestādēm bija autonomš. Teātris turpināja savas agrākās tradīcijas, turēdamies pie reālistiski psiholoģiskās metodes. Eksperimentālākai linijai sekoja Dailes teātris. Strādnieku teātris savukārt strādāja ar dramatiskiem darbiem, kuri atspoguļoja šķiru pretīšķību. Interesi izraisīja arī avangarda teātri, kurus ietekmēja Rietumeiropas strāvojumi.

Teātra mākslu un citas kultūras izpausmes atbalstīja vai finansēja Kultūras fonds, pašvaldība un valsts. Tika ieviests sevišķš apgrozījuma nodoklis tabakas precēm, alkoholiskiem dzērieniem un dzelzceļa biļetēm, kurš pilnībā tika izlietots kultūras veicināšanai. No 1922. līdz 1932. gadam pabalstos teātriem, koncertdarbībai, grāmatu izdošanai, stipendijām, studiju braucieniem u. c. tika izmaksāti 17,5 miljoni latu.

Grāmatniecība, prese, literatūra

Jau patstāvības pirmajos desmit gados Latvijā iznāca tikpat daudz grāmatu latviešu valodā, cik iepriekšējos 330

gados kopā. Divdesmit gadu laikā tika izdotas 26 754 nosaukumu dažādas grāmatas (22 330 latviski) ar kopējo tirāžu 66,3 miljoni eksemplāru. Attiecībā uz iedzīvotāju skaitu grāmatu izdošanā Latvija ieņēma trešo vietu Eiropā. Revolūciju grāmatu izdošanā panāca izdevējs Helmārs Rudzītis (tagad dzīvo ASV) ar ārkārtīgi lētām, bet skāisti noformētām grāmatām masu metienos; tie galvenokārt bija augstvērtīgas literatūras tulkojumi. Tas izraisīja grāmatu pirkšanas bumu un palīdzēja kopt literāro gaumi. Bez tam Kultūras fonds veicināja tautas bibliotēku tīkla izveidošanu — pavisam bija 2980 bibliotēku. Parlamentārajā periodā Latvijā, kā nekad agrāk un arī vēlāk, tika izdots daudz dažādu laikrakstu un žurnālu. 1931. gadā iznāca 168 laikraksti (126 latviski), kas atbilda visdažādākajiem virzieniem politiskajā, arodbiedrību un ekonomiskajā dzīvē vai arī bija veltīti kultūrai, mākslai un izklaidei. Lielākais dienas laikraksts bija «Jaunākās Ziņas» ar gandrīz 200 000 lielu metienu, un tajā vienmēr publicēja bagātīgus politiskus, kultūras un ekonomiska rakstura materiālus. Laikraksts vēlējās reprezentēties kā neatkarīgs, bet diskrēti atbalstīja centra grupējumus ar liberālu ievirzi. Citas lielākās avīzes bija atklāti saistītas ar politiskajām partijām («Brīvā Zeme», «Sociāldemokrāts»). Visai populāra bija arī labējā centristu avīze «Latvis».

Pēc Ulmaņa valsts apvērsuma avīžu skaits samazinājās līdz 47, no tām 10 bija dienas avīzes (6 latviešu, 2 vācu, 1 krievu un 1 ebreju). Visas partiju avīzes, izņemot valdības orgānu «Brīvā Zeme», tika aizliegtas. Attiecībā uz iekšpolitisko informāciju visa prese tika pilnīgi unificēta. Valdības rīcību un augstāko ierēdņu darbību kritizēt bija aizliegts. Cenzūrai tika pakļauta pat zināma ārzemju informācija, piem., negatīva informācija par Padomju Savienību lielo tīrīšanu laikā trīsdesmitajos gados. Tam par iemeslu bija ārpolitiska piesardzība, bet 1940. gadā tā vairs nelīdzēja. Prese bija pakļauta Sabiedrisko lietu ministrijas propagandas nodaļai. Lielākās minoritāšu avīzes, kuras daudz lasīja diplomātiskais korpuss un arī ārzemēs, bija «Rigasche Rundschau» un «Sevodņa».

Latviešu literatūru ārzemēs pazīst mazāk, galvenokārt valodas barjeras dēļ. No vecākās latviešu literatūras zviedru valodā tulkotas tikai Rūdolfa Blaumaņa noveles. Tās tika izdotas jau divdesmitajos gados («Nāves ēnā» — Ernsta Vesmaņa grāmatu apgādā). Dzeja veido latviešu literatūras nozīmīgāko daļu. Eiropas literārie strāvojumi atstājuši pēdas arī latviešu literatūrā: vācu impresionisms un krievu simbolisms, vēlāk ekspresionisms, futūrisms u. c.

Aspazija

Rietumu modernisma atzari. Ziemeļvalstu rakstnieki bija un vēl šodien ir ļoti populāri Latvijā un ir ietekmējuši daudzu latviešu rakstnieku daiļradi.

Centrālās figūras latviešu literatūrā ap gadsimtu miju un 20. gadsimta sākumu bija Jānis Rainis un viņa dzīvesbiedre Aspazija. Rainis ir viens no visu laiku lielākajiem latviešu dzejniekiem, dramaturgiem un domātājiem. Viņš piederēja pie Jaunās strāvas, bija jurists, politiķis, sociālists un latviešu patriots, pie kam viņš jau agri nonāca konfliktā ar lieliniekiem. Raiņa bēres 1929. gadā bija visas tautas sēru brīdis, vienīgi komunisti viņu apzīmogoja kā «strādnieku šķiras» nodevēju. Toties 1940. gadā Rainis tika izcelts no «vēstures mēslaines», lai kā ievērojams sociālistisks rakstnieks «atnestu labumu». Aspazija bija izcila liriķe un dramaturģe un viena no pirmajām cīnījās par sieviešu

tiesībām. Viņa strādāja arī kā publiciste un palīdzēja Rainim literārajā darbā. Pēc 1905. gada revolūcijas Rainis un Aspazija emigrēja uz Šveici, kur nodzīvoja līdz 1920. gadam, kad abi ar triumfu atgriezās Latvijā. Politiski viņi bija demokrātiskā sociālisma pozīcijās un savos darbos mēģināja tā ideālus apvienot ar nacionāliem un individuāliem centieniem. Rainim tas galvenokārt nozīmēja meklējumus, idejiski tuvojoties Austrumu filozofijai. Rainis un Aspazija šodien ir ievērojami klasiķi.

Baznīca

Latvijas iedzīvotāji neveidoja konfesionālu vienību, bet sadalījās trijās lielās konfesijās. Pēc 1935. gada cenza (pēdējais, kur tika fiksēta piederība reliģijai) 55,1% bija luterāņi, 24,5% katoļi un 8,9% pareizticīgie. Pārējās lielākās grupas bija krievu vecticībnieki — 5,5% un ebreji — 4,7%. Pārējie bija protestanti — 1%.

Gadsimtiem ilgi Latvijas iedzīvotāji luterisko Baznīcu uzskatīja par Baltijas baronu labo roku. Daudzi mācītāji bija vācieši. Pat labvēlīgi noskaņoti mācītāji nespēja saprast nacionālo kustību vai vēl mazāk — sociālistiski iekrāsoto Jauno strāvu. Luteriskā Baznīca bija cieši saistīta ar vietējo bruņniecību. Jau 1919. gada septembrī Tautas padome likvidēja bruņniecības patrona tiesības pār Baznīcu un 1922. gadā — pār konsistoriju. Tika pieņemta jauna Baznīcas konstitūcija, Baznīcas virsvaldi ievēlēja sinode. Par Latvijas pirmo luterāņu bīskapu tika ievēlēts Kārlis Irbe. Lai iezīmētu latviešu Baznīcas jauno patstāvību, Zviedrijas arhibīskaps Natans Sēderblums 1922. gadā iesvētīja Irbi jaunajā amatā. Irbe tika ievēlēts par Lundas universitātes goda doktoru. Par Latvijas arhibīskapu 1932. gadā tika ievēlēts teoloģijas doktors Teodors Grīnbergs, kurš vācu okupācijas laikā 1944. gadā tika deportēts uz Vāciju. Vācu minoritātei Latvijā bija savs bīskaps. Latvijā nebija valsts baznīcas. Baznīcu laulības tika atzītas, ja mācītājs 14 dienu laikā paziņoja par tām attiecīgajām varas iestādēm.

Ar pāvestu Piju XI tika noslēgts konkordāts un ar Vatikāna valsti tika nodibinātas diplomātiskas attiecības. Konkordāts noteica, ka tikai Latvijas pilsoņi var kļūt par katoļu bīskapiem un arhibīskapiem Latvijā. Latvijas pareizticīgā Baznīca sākumā bija pakļauta patriarhātam Maskavā. Sakarā ar to, ka Padomju Savienībā Baznīcu vajāja un vēlāk to politizēja, saites ar Maskavu tika sarautas, un tika noslēgta vienošanās ar Konstantinopoles patriarhātu. Patriarhāts atzina Latvijas pareizticīgo Baznīcas auto-

miju zem Konstantinopoles jurisdikcijas. 3/5 no Latvijas pareizticīgajiem bija krievi. Visneaktīvākie bija luterāņi. Tikai 30% no tiem, kuri uzskatīja sevi par luterāņiem, bija reģistrēti kādā draudzē.

Bruņotie spēki

1920. gada beigās Latvijas armija sastāvēja no 76 500 vīriem. Pēc demobilizācijas, kura beidzās 1921. gadā, armija samazinājās līdz Tautu Savienības noteiktam lielam miera apstākļos — 20 000 vīru. Sakarā ar dzimstības samazināšanos un zaudējumiem pasaules karā trīsdesmitajos gados jauniesaucamo nepietika. Visiem divdesmitgadīgajiem vajadzēja pildīt karadienestu 18 mēnešus, bet vēlāk šis laiks taupības nolūkos tika saīsināts līdz 10 1/2 mēnešiem kājniekiem un 12 1/2 mēnešiem speciālajām karaspēka daļām. Pēc karadienesta karavīri tika ieskaitīti rezervē, kur tiem bija jāatrodas līdz 50 gadu vecumam. Armija komplektējās arī no nelielām pretgaisa aizsardzības un izlūkošanas daļām, kā arī no jūras kara flotes, kas bija izveidota krastu aizsardzības un izlūkošanas nodrošināšanai. 1200 vīru lielā robežsargu brigāde bija padota Iekšlietu ministrijai — tāpat kā brīvprātīgie aizsargi, kas bija spēcīgs atbalsts gan armijai, gan policijai.

Saskaņā ar konstitūciju valsts prezidents bija armijas augstākais virspavēlnieks. Viņš bija arī aizsardzības padomes priekšsēdētājs, kas personificēja augstāko civilo un militāro vadību valstī. Pēc brīvības cīņām virspavēlnieka postenis tika likvidēts, un augstākais militārais pavēlnieks bija armijas komandieris. Līdz 1940. gadam viņš bija padots kara ministram, bet cieši sadarbojās arī ar civilajām varas iestādēm.

Valsts aizsardzības koncepcija paredzēja, ka bruņotie spēki kopā ar sabiedrotajiem aizsargās valsti. Rūgtā patiesība bija tāda, ka Latvija noslēdza aizsardzības savienību vienīgi ar Igauniju. Diemžēl šī savienība bija tikai formāla. Politiski Igaunija svērās uz Vācijas pusi, bet vācieši darbojās pret Baltijas aizsardzības savienību. Savukārt Lietuvas konflikts ar Poliju izslēdza militāro sadarbību ar lietuviešiem.

Visi aizsardzības plāni bija defensīvi un pieļāva uzbrukumu iespēju gan no Padomju Savienības, gan Vācijas puses, vai pat no abām lielvalstīm vienlaikus. Tomēr tie nebija saskaņoti ar kaimiņvalstīm, tāpēc nenotika gandrīz nekāda militāra sadarbība vai domu apmaiņa. Saskaņā ar mobilizācijas plāniem pilnīgu mobilizāciju varēja veikt 72

stundu laikā. Pēc aprēķiniem maksimālais militārais spēks Latvijā varēja būt 180 000 vīru. Latviešu karavīri bija inteligenti un labi apmācīti, jaunākie virsnieki saņēma attiecīgu izglītību Rīgas karaskolā. Vecākie virsnieki, kuri savu militāro karjeru bija sākuši cara armijā, bija apmācīti cita veida karošanai, kādai Latvijas armija nebija piemērota.

Lai gan aizsardzībai bija atvēlēti apm. 25% no valsts budžeta un armija bija labi apgādāta ar munīciju, tās apbruņojums bija novecojis, ievērojama daļa kalpoja vēl no pasaules kara laika. Bez tam bruņojuma pietika vienīgi 130 000 vīru, bet municijas krājumi spētu nodrošināt tikai divu nedēļu intensīvu karadarbību. Visvairāk trūka smago ieroču. Valsts autoritārais prezidents Ulmanis nebija armijas lietu entuziasts, un armijas bruņojumu sāka modernizēt pārāk vēlu, tikai 1938. gadā. Eiropas valstis tolaik bruņojās pilnā sparā, un starptautiskajā tirgū ieročus vairs nevarēja nopirkt. Pēc neuzbrukšanas pakta noslēgšanas ar Padomju Savienību 1939. gadā tā pārdeva Latvijai attiecīgu skaitu lielgabalu, bet noskaidrojās, ka ieročiem demontēta svarīga detaļa, proti, tie bija padarīti nelietojami.

Vācu minoritāte

Politiskās, sociālās un ekonomiskās pārmaiņas sevišķi smagi skāra vācu minoritāti. Gadsimtiem ilgi vācieši bija pārstāvējuši politisko un ekonomisko eliti, bet jau 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs viņu skaits sāka samazināties. 1881. gadā Baltijas provincēs vāciešu bija 180 000, bet 1914. gadā — 162 000. Pēc 1905. gada revolūcijas daļa vāciešu vairs nejutās droši un atstāja Baltiju. Šī tendence attīstījās arī Latvijas patstāvības gados: 1925. gadā vāciešu bija 71 000, bet 1935. gadā — 62 000. Šīs minoritātes samazināšanās bija saistīta ar zemo dzimstību un asimilēšanās tieksmi, sevišķi starp vidussķiras ļaudīm.

Pēc agrārreformas lielākā daļa vāciešu dzīvoja pilsētās — apmēram 83%, galvenokārt Rīgā, kur tie veidoja 13% no pilsētas iedzīvotājiem. Visai sāpīgi baltvāciešus skāra agrārreforma un inflācija — tie zaudēja līdz 90% savu īpašumu. Vai nu reforma bija taisnīga, vai ne, bet vāciešiem nebija viegli pieņemt šīs pārmaiņas un samierināties ar savu jauno statusu, kad viņi bija kļuvuši līdztiesīgi ar visiem pilsoņiem un bez sevišķām privilēģijām. Tādējādi daļa baltvāciešu, it īpaši bijušās augstākās šķiras pārstāvji, neizjuta ne piederību Latvijas valstij, ne solidaritāti ar to. Pateicoties intelektuālajai tuvībai ar Vāciju un savai mātes valodai,

baltvāciešiem nebija grūti Vācijā izplatīt Latvijai nelabvēlīgu vēstures skatījumu. Tas viņiem izdevās pat pārāk labi.

Šai Latvijā dzīvojošajai baltvāciešu grupai pieslēgās Golca un Bermonta karotāji Vācijā, kuri bija pieredzējuši, kā sabruka viņu ilūzijas iegūt vadošo lomu «austrumos». Šie cilvēki Veimāras republikā veidoja vilušos, radikālo un agresīvo slāni. Daudzi no neapmierinātajiem veterāniem pievienojās Hitlera nacionālsociālistiskajai kustībai un ietekmēja nacistu viedokli par Austrumeiropu vispār un Baltijas valstīm īpaši. Hitlera «galvenais ideologs» Alfreds Rozenbergs pats bija baltvācietis. Vācijas agresīvās politikas klasiskajiem pamatakmeņiem — «Drang nach Osten» un «Kulturmission» «barbariskajā un tumšajā austrumzemē» — Hitlers pievienoja savu rasu teoriju un idejas par «Lebensraum» vācu tautai; šim mērķim Baltija šķita sevišķi piemērota.

Atbalstīt vācu minoritāti Latvijā Vācija sāka uzreiz pēc abu valstu attiecību normalizēšanas 1921. gadā. Veimāras republika izrādīja dzīvu interesi par baltvāciešiem, par spīti visiem pārbaudījumiem palīdzējuma viņiem uzturēt možu garu. Hitlers šo palīdzību izmantoja kā līdzekli, lai izplatītu savu ideoloģiju un «radītu atbalsta punktu ģermāņu rasei». (Tāds pats bija Himlera uzskats par zviedru minoritāti Igaunijā.) Pirmo vācu nacistisko grupu Latvijā organizēja advokāts Erhards Krēgers. Viņam bija tieši sakari ar SS šefu Heinrihu Himleru un «trešās impērijas jauno ļauno nāves dievu» Reinhardu Heidrihu. Nacismam baltvāciešu vidū bija daļēji panākumi, sevišķi starp jauniešiem. Nākamais solis bija mēģinājumi «kustības» rokās saņemt baltvāciešu lielāko avīzi «Rigasche Rundschau». (Vēlāk šī avīze kļuva par Berlīnes rupu Baltijā.) 1936. gadā Berlīnē izveidojās koordinācijas centrs darbam ar ārzemēs dzīvojošiem vāciešiem (*Volkdeutsche Mittelstelle*), kurš 1938. gadā tika pakļauts tieši Hitleram. Centra uzdevums bija nacistiskā garā koordinēt un ievadīt kopējā gultnē visas vācu nacionālās grupas. Šis kustības aktivisti baltvāciešu minoritātes vidū izturējās agresīvi un augstprātīgi un deva savu artavu vēsu attiecību veidošanā starp Latviju un Vāciju. Latvieši nacismu izprata kā vācu imperiālistu kustību, kurai bija agresīva un galēji naidīga nostāja pret Latvijas valsti. Baltvācieši, kuri bija saglabājuši politisko realitāti, šo kustību mēģināja apkarot, bet veltīgi. 1938. gada 26. novembrī «kustības» pārstāvis Alfreds Intelmanis tika ievēlēts par baltvāciešu minoritātes līderi. Nacisti bija uzvarējuši.

Ko baltvācieši gaidīja no Hitlera? Viņi cerēja, ka Hitlerš nostādīs Latviju zināmā atkarības stāvoklī no Vācijas un tādējādi palīdzēs vismaz daļēji atjaunot pazaudētās privilēģijas un īpašumus. Ārpolitisku apsvērumu dēļ valdībai bija grūti iejaukties. Turpmākā attīstība ievirzījās citā gultnē. Skaidrs, ka nacismam nevarēja būt piekritēji nevācu iedzīvotāju vidū Latvijā. Pat ekstrēmie pārkonkrustieši principā bija negatīvi noskaņoti pret vāciešiem un nacismu. Mazās ekstrēmās un radikālu uzskatu paudējas grupas ar dažiem simtiem piekritēju nebija vērā ņemamas.

Krievu un ebreju minoritātes

Krievu minoritātei, pēc skaita vislielākajai, bija cita struktūra nekā vācu grupai. Krievi galvenokārt bija zemnieki, strādnieki un amatnieki. Rīgā dzīvoja samērā liela krievu minoritāte — 8,6% no pilsētas iedzīvotājiem. Vairums krievu bija laucinieki (74%). Īpašu grupu veidoja t. s. krievu vecticībnieki, kuri izolējās no apkārtnes, precējās tikai grupas ietvaros un ignorēja visu, kam nebija sakara ar viņu reliģiju. Viņi bija pārcēlušies uz Latviju jau 18. gadsimtā un 1935. gadā bija 107 200 cilvēku jeb vairāk nekā puse no visiem Latvijā dzīvojošajiem krieviem. Pārējā krievu zemnieku daļa te bija nonākusi cara rusifikācijas politikas dēļ. Kad Latgalē muižas izpirka valsts, tās tika sadalītas un atdotas ieceļojošajiem krievu zemniekiem. Krieviem bija viszemākais izglītības līmenis, un viņu vidū bija visvairāk analfabētu. Politiski un ekonomiski tā bija visneaktīvākā mazākumtautība.

Citu, daudz mazāku grupu veidoja krievu «baltemigranti», kuri Latvijā paglābās pēc revolūcijas. Viņiem bija cita vēsture, un bieži viņi pret Latvijas valsti izrādīja tikpat negatīvu attieksmi kā vācieši. Viņi nevarēja samierināties ar domu, ka Latvija vairs nav Krievijas sastāvdaļa.

Arī ebreju ieceļošana Latvijā bija notikusi dažādos laika posmos. Pirmie ebreju ieceļotāji Kurzemes hercogistē parādījās jau 18. gadsimtā, bet lielākā daļa apmetās Latgales mazpilsētās 19. gadsimta pēdējo desmitgadu laikā. Pretēji krieviem ebreji dzīvoja galvenokārt pilsētās, turklāt 46,7% — Rīgā. Tā bija ļoti aktīva, labi izglītota un labi nodrošināta minoritāte, ar kuru latviešiem un Latvijas valstij nebija nekādu būtisku līdzaspastāvēšanas problēmu. Vērts atzīmēt, ka lielajai krievu dienas avīzei «Sevodņa» redaktors un izdevējs bija ebreji un ka daudzi avīzes līdzstrādnieki bija latvieši un ebreji.

«Sarkanā palīdzība»

Padomju Krievija 1920. gadā atzina Latvijas neatkarību tikai kā neizbēgamu ļaunumu. Kāds ir padomju politikas mērķis, to parādīja komunistu mēģinājums 1924. gada 1. decembrī izdarīt Igaunijā valsts apvērsumu. Visā Latvijas patstāvības laikā padomija mēģināja destabilizēt valsti un radīt «revolucionāru situāciju». Pretēji vāciešiem, Padomju Savienība nebalstījās tik daudz uz krievu minoritāti, kā uz vietējiem latviešu komunistiem un uz Latvijas KP padomijā.

1923. gadā Padomju Krievijā radīja jaunu organizāciju graužoši darbibai visā pasaulē: tā bija MOPR jeb «Sarkanā palīdzība» kapitālisma gūstekņiem. MOPR kodolu veidoja fanātiski boļševiki un padomju NKVD aģenti. Šīs organizācijas darbība skāra vai visu pasauli, un tā izmantoja visus legālos un nelegālos līdzekļus, lai veicinātu Padomju Savienības politikas realizēšanu. Latvijā MOPR grupas savu graužošo darbību sāka jau 1923. gadā. 1925. gadā šīs grupas saplūda labi saliedētā organizācijā «Latvijas sarkanā palīdzība». Tā darbojās Latvijas KP vadībā, kura deva organizācijai konkrētus uzdevumus. «Sarkanā palīdzība» nelegāli vāca līdzekļus arestētiem «revolucionāriem» un to ģimenēm, nodarbojās ar komunistisku propagandu atsevišķu sociālo grupu vidū un vervēja brīvprātīgos pilsoņu karam Spānijā. «Sarkanā palīdzība» vienmēr atbalstīja padomju politiku, tā nodibināja arī apvienību «Cilvēktiesības», lai varētu labāk iefiltrēties sabiedrībā, un izdeva avīzi, kura propagandēja komunismu un dzīvi Padomju Savienībā.

Pēc plašām policijas akcijām Latvijā 1936. gadā un lielajām tīrīšanām Padomju Savienībā šī nelegālā darbība tika izbeigta. Daudziem par lielu izbrīnu noskaidrojās, ka pazīstamu un labi situētu ebreju vidū atradās liela, rosīga komunistiska grupa, kura aktīvi strādāja «Sarkanajā palīdzībā» un kopā ar LKP tieši piedalījās graužošajā darbībā.

Parlamentārisma krīze Latvijā

Trīsdesmito gadu sākumā vispārējais sabiedrības viedoklis par Latvijas parlamentu bija šāds: augstākais valsts varas orgāns nav spējīgs normāli funkcionēt. Lielās partijas zaudēja vēlētājus, tādējādi kļuva arvien grūtāk izveidot stabilus ministru kabinetus, kuri, nebaidoties no valdības

krīzes, būtu spējīgi pieņemt maz populārus, bet vajadzīgus lēmumus. Mazās partijas, kam piederēja svaru kausu nosvērēju loma, izvirzīja arvien tālejošākas prasības. Teorētiski bija iespējama stabila koalīcijas valdība starp sociāldemokrātiem un Zemnieku savienību, bet sociāldemokrāti atteicās no sadarbības un šajā smagajā politiskajā situācijā negribēja uzņemties daļu atbildības. Kā jau iepriekš minēts, LSDSP arvien vairāk nosliecās pa kreisi (sevišķi savā retoriskajā pozā) galvenokārt komunistu spiediena dēļ.

Šajā situācijā vienīgi Zemnieku savienība spēja izveidot valdību vai nu koalīcijā ar centru, vai minoritāšu partijām. Parasti tieši mazās un nestabilās grupas ieguva izšķirošas pozīcijas. Tā 1931. gada Saeimā bija 12 partijas ar vienu mandātu un piecas — ar diviem. Valdībām šo partiju atbalstu nācās nopirkt ar solījumiem par iecelšanu amatos un ekonomiskām koncesijām. Mazās partijas bija organizētas ne tikai pēc ideoloģijas, bet arī pēc tautībām un reģioniem. Parlamentārās demokrātijas 16 gados Latvijai bija 18 valdības. Parasti mazās partijas Saeimā veidoja vairākumu — 51—56%.

Partiju egoisms parādījās arvien uzskatāmāk ne tikai sašķeltajās un ekstrēmajās grupās, bet arī vadošajās partijās. Eiropā modē bija antiparlamentārisms, un šie strāvotāji atbalsojās arī Latvijā. Pēdējā Saeimā tika daudz runāts par konstitūcijas reformu. 1933. gada oktobrī Zemnieku savienība iesniedza rūpīgi izstrādātu reformu projektu, kura galvenā ideja bija mazināt parlamenta un palielināt prezidenta varu. Projektu tieši nenoraidīja, bet tas tika nodots komisijai, kura to pilnīgi pārstrādāja. Plenārsēdē komisijas variantā izdarīja vēl vairāk svītrotumu, un tas praktiski nozīmēja reformu projekta noraidīšanu. Sociāldemokrāti visu laiku bija pret konstitūcijas reformu un uzskatīja, ka vēlēšanu likuma izmaiņas, kuras apgrūtinātu mazo partiju iekļūšanu Saeimā, būtu vienīgās pareizās. Mazās partijas pretojās visiem priekšlikumiem, kas apdraudēja viņu politisko ietekmi. Faktiski projekts tika iesaldēts. Vairākas pazīmes liecināja, ka Zemnieku savienība ar to bija rēķinājusies.

Retorika kļuva arvien draudošāka. Respektablajai sociāldemokrātiskajai strādnieku sporta savienībai (SSS), kas tika nodibināta jau 1921. gadā jaunā un enerģiskā lidera Bruno Kalniņa vadībā (viņš līdz savai nāvei 1990. g. dzīvoja Stokholmā), vajadzēja pārņemt kārtības sargu lomu sociāldemokrātu sapulcēs, jo tie nepaļāvās uz policijas spēju uzturēt kārtību. Turklāt SSS vīriem bieži nācās piedalīties kautiņos ar komunistu un labējo grupu provokatoriem. Arī

demokrātiskās partijas vadītāju izteikumi neliecināja par lielu uzticību demokrātijai. Tā, piemēram, partijas priekšsēdētājs Fricis Menders memorandā Sociālistiskās Internacionāles izpildkomitejas sanāksmei Ciriņē 1933. gada 25.—26. februārī rakstīja:

«... Uns will es scheinen, das es notwendig ist, das die SAI nicht nur erklärt, sondern auch in die politische Praxis die Erkenntnis umzusetzen hilft, das wir keine absoluten Anbeter der demokratischen Legalität sein können und das nicht in allen Ländern der Stimmzettel allein es sein wird, der das Proletariat zur Macht bringen wird. Unsere Internationale dürfte diktatorische Methoden der Machtausübung seitens des sieghaften Proletariats nicht ablehnen. Sie könnte ohne Bemühtung aussagen, das die sozialistischen Parteien keineswegs diktatorische Machtmittel von vorne herein ablehnen dürfen...»¹

Raksts «Latvijas sociāldemokrātiskās partijas memorands» Strādnieku kustības arhīvā Stokholmā.)

Ticība parlamentārām metodēm kopumā bija mazinājusies. Tolerances sliekšnis pazeminājās, virsroku ņēma partiju egoisms.

Valsts apvērsums

Pēc reformu projekta *de facto* noraidīšanas Zemnieku savienības sanāksme deva savam vadītājam Kārlim Ulmanim pilnvaru jebkādos apstākļos realizēt Satversmes reformu — vajadzības gadījumā ar tautas nobalsošanas palīdzību. Ar minoritāšu partiju atbalstu 1934. gada 17. martā Ulmanis izveidoja jaunu valdību, kurā pats bija ministru prezidents. 15. maijā Rīgā tika sapulcināti daudzi aizsargi. Ar viņu palīdzību ieņēma visus galvaspilsētas stratēģiski svarīgos punktus. Šo akciju realizēja klusi, nesaistot tautas uzmanību. Uzstājoties 16. maija rītā, Ulmanis sabiedrībai paziņoja, ka viņš kopā ar aizsargu priekšnieku Alfrēdu Bērziņu, kara ministru ģenerāli Jāni Balodi

¹ «... Mums liekas, ir nepieciešams, lai SAI ne tikai izskaidro, bet arī palīdz šo atziņu ieviest politiskajā praksē, ka mēs nevaram būt nekādi absolūti demokrātiskās likumības piekritēji un ka ne jau visās valstīs vienīgi vēlēšanu biļetens būs tas, kas vedis proletariātu pie varas. Mūsu Internacionāle nedrīkstētu iebilst, ka uzvarošais proletariāts gūst varu ar vardarbīgām metodēm. Internacionālei bez aplinkiem vajadzētu paziņot, ka sociālistiskās partijas nekādā ziņā nedrīkstētu noraidīt varas līdzekļu lietošanu.»

Generālis Jānis Balodis

Latvijas prezidents
Kārlis Ulmanis

un agrāko sociāldemokrātu un iekšlietu ministru Marģeru Skujenieku valsts apvērsumā bez asins izliešanas ir pārņēmis varu. Un tas bijis nepieciešams tāpēc, ka ekstrēmie spēki apdraudējuši valsts drošību. Vajadzēšot izstrādāt jaunu, laikmetam atbilstošu Satversmi.

Pie varas stājās jauna valdība ar Ulmani priekšgalā. Ministrus izraudzīja valdības galva. Viņš pasludināja ārkārtējo stāvokli, apturēja konstitūcijas darbību, atlaida Saeimu un likvidēja visas politiskās partijas, arī savu Zemnieku savienību. Pēc dažām dienām ar īpašu likumu valdība pārņēma arī likumdošanas varu, pie kam atsaucošies uz konstitūcijas 81. paragrāfu, kurš noteica, ka valdībai Saeimas sesiju starplaikā ir tiesības pieņemt lēmumus ar likuma spēku. Saeimas ievēlētais prezidents Alberts Kviesis, kuram nekas nebija zināms par apvērsuma plāniem, palika amatā līdz sava prezidentūras termiņa beigām 1936. gadā. Tad Ulmanis kļuva arī par valsts prezidentu, un viņam šajā amatā bija jāpaliek līdz solītās Satversmes reformas īsteno-

šanai. Šos divus amatus — valdības galvas un prezidenta — Ulmanis apvienoja līdz pat padomju okupācijai. Darbs pie Satversmes reformas pat netika uzsākts.

Pēc valsts apvērsuma visa Saeimas sociāldemokrātiskā un komunistiskā frakcija, kā arī daudzi šo partiju vadošie un pazīstamākie biedri nonāca internēto nometnē. Tur nokļuva arī «Pērkonkrusta» vadība un citi labējie ekstrēmistu. Masveida tiesas prāvas nenotika, un apmēram pēc 12 mēnešiem nometni likvidēja. Tomēr pret dažiem politiķiem tiesas prāvas tika ierosinātas. «Pērkonkrusta» līderis Celmiņš tika notiesāts uz 3 gadiem cietumā un ar izraidīšanu no valsts. Četru vadošo sociāldemokrātu dzīvokļos tika izdarīta kratīšana, meklējot ieročus, cita starpā arī Dr. Paula Kalniņa un viņa dēla Bruno Kalniņa dzīvokļos. Izrādījās, ka ieroči tikuši iepirkti sociāldemokrātiskās valdības laikā un tie bijuši paredzēti SSS. Dr. Pauls Kalniņš tika attaisnots, bet Bruno Kalniņam piesprieda 3 gadus cietumsoda. Viņu atbrīvoja pēc 2 1/2 gadiem, daļēji pateicoties ārzemju, arī zviedru, sociāldemokrātu rūpēm. Pēc atbrīvošanas viņš labprātīgi atstāja valsti un apmetās uz dzīvi Helsinkos, kur strādāja par žurnālistu, kā arī spāņu republikāņu misijā. Visu laiku viņš cīnījās pret Ulmaņa režīmu.

Kādēļ Ulmanis izdarīja apvērsumu? Vai latviešu demokrātija bija tik slimā, ka krīzes atrisināšanai bija vajadzīgi radikāli līdzekļi? Par to var šaubīties. Pat ja Ulmanis savai valstij vēlēja labu, te acīmredzot darbojās arī citi faktori. Lai tiktu galā ar nekārtībām, viņš taču neizmantoja savā rīcībā esošos likumīgos līdzekļus Satversmes ietvaros. Tajā pašā 1934. gadā vajadzēja notikt Saeimas vēlēšanām. Izraudzītais apvērsuma brīdis liecināja par to, ka Ulmanis acīmredzot mēģināja šīs vēlēšanas aizkavēt. Tam varēja būt vairāki iemesli: no vienas puses, Zemnieku savienības ietekmes mazināšanās sakarā ar konkurējošu zemnieku partiju rašanos, no otras — bailes, ka pērkonkrustieši varētu gūt panākumus uz Zemnieku savienības rēķina. Tīri personiski Ulmanis redzēja draudus savai politiskajai karjerai: pastāvēja iespēja, ka nākamajās vēlēšanās viņš varētu zaudēt.

Sešos savas varas gadus Ulmanis neizpildīja solījumu par jaunas Satversmes izstrādāšanu. Sakarā ar šo Satversmes jautājumu viņš nonāca konfliktā ar ministru prezidenta biedriem Skujenieku un Balodi. Režīms arvien vairāk un vairāk veidojās par autoritāru diktatūru ar korporatīvu raksturu. Diktatūra, protams, bija maiga: Ulmanis nesimpatizēja militāristiem, nenotika masu aresti, politiskajās prāvās netika piespriedi nāves sodi, bet Republikas pamatlicēja augstie ideāli bija apkaunoti.

Autoritārā režīma raksturs

Pēc valsts apvērsuma tauta visumā neizrādīja nekādas satraukuma pazīmes, un lielas iedzīvotāju grupas valsts apvērsumu uzņēma ar gandarījumu. Cilvēki vienkārši bija zaudējuši ticību Saeimas spējai atrisināt aktuālās problēmas. Tauta bija nogurusi no nepārtrauktajiem frakciju strīdiem un nevajadzīgās rīvēšanās Saeimā.

Jau pašā sākumā Ulmanis centās likvidēt parlamentāro kārtību arī zemākos līmeņos. Isi pirms apvērsuma tika ieviesta prakse iecelt, nevis ievēlēt amatpersonas pilsētu un vietējās pašvaldībās. Iekšlietu ministrs ieguva tiesības pēc sava prāta nomainīt vai atlaist pašvaldību amatpersonas. Ārkārtējais stāvoklis ilga vairākus gadus un tika atcelts tikai 1938. gadā, to nomainīja Likums par sabiedrisko mieru, kurš deva lielākas tiesības iekšlietu, tieslietu un kara ministriem.

Tautas pārstāvības vietā Ulmanis ieviesa kameru sistēmu. Vispirms tika nodibinātas četras ekonomikas un divas kultūras kameras. Tās ietilpa Valsts ekonomikas padomē un Valsts kultūras padomē. Katra kamera bija pakļauta savai ministrijai, un ministrijas izraudzīja 90—150 kameru locekļus uz trim gadiem. Trešā daļa no tiem ik gadus tika nomainīta. Ar to bija domāts «profesiju parlaments» pēc fašistiskās Itālijas parauga, bet šim «parlamentam» bija ļoti ierobežotas padomdevēja funkcijas. Par savu darbību valdība nebija atbildīga ne kameru, ne padomes priekšā. To visu var uzskatīt par neizdevušos politisku eksperimentu, ko Ulmanis 1940. gada sākumā saprata arī pats.

Daudz pozitīvāki rezultāti Ulmaņa darbībai bija ekonomikas jomā. Seit viņam palīgā nāca cits labvēlīgs apstāklis: parlamentārisma pēdējos gados valsts bija cietusi no pasaules ekonomiskās krīzes. Kad Ulmanis pārņēma varu, tautsaimniecība bija pārvarējusi viszemāko punktu, un viņš nonāca uz augšupejas viļņa. Tādējādi Ulmaņa režīms tautas apziņā saistījās ar augšupejošu ekonomisko konjunktūru un strauju vispārējā dzīves līmeņa kāpumu. Viņš kļuva populārs lideris, lai gan nepārstāvēja demokrātiju.

Kaut arī izveidotās kameras bija politiska neveiksme, dažas no tām ekonomikā darbojās sekmīgi. Tas palīdzēja valdībai īstenot ekonomisko programmu, kuras mērķis bija mazināt ārzemju kapitālā lomu rūpniecībā un tirdzniecībā un tā vietā stiprināt valsts autonomos uzņēmumus, kā arī palielināt monopolu un valdības dibināto akciju sabiedrību nozīmi. 1935. gadā nodibinājās jauna tirdzniecības banka — Latvijas kredītbanka ar uzdevumu veikt sanāciju

kredīta jomā. Šī banka faktiski bija valsts uzņēmums ar 40 miljonu latu pamatkapitālu. Jau savas darbības pirmajā gadā tā pārņēma parādus un resursus no septiņām tirdzniecības bankām un deviņām citām kredītiestādēm. Vēlāk tika pārņemts noteikts skaits kooperatīvu, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu, kurus pārveidoja par jaunām, lielām akciju sabiedrībām. Akcijas piederēja Latvijas kredītbankai vienai vai arī kopā ar citām valsts iestādēm. Arī šādā veidā mazinājās ārzemju kapitāla ieplūšana, un tika sekmēta režīma ekonomiskā pamatideja par spēcīgu valsts kapitāla sektoru.

Deklarētais valsts apvērsuma iemesls gadu gaitā arvien vairāk un vairāk tika nodots aizmirstībai, un Ulmanis acīmredzot iedzīvojās sumināta un iemīlota valsts tēva lomā. Bet viņa valdīšanas laika beigu posmā bija vērojams, ka valdības labās gribas kapitāls iet uz beigām. Paša piesavināto politiskā aizbildņa lomu viņš ilgi saglabāt nespēja. Visnegatīvākais, ko Ulmanis panāca, bija ievērojama politiska polarizācija iedzīvotāju vidū.

Turpretī viņa lielākais sasniegums bija latviešu tautas neticamās darba gribas un spējas atraisīšana. Par spīti pasaules kara radītajiem milzīgajiem postījumiem un pasaules smagajai ekonomiskajai depresijai, iedzīvotāju ienākumi bija palielinājušies no 865 miljoniem latu 1913. gadā (ienākumi pārrēķināti latos) līdz 1 200 miljoniem 1938. gadā, un saražotā produkcija vienā darba stundā bija dubultojusies. Bez tam šajā periodā Latvija bija aizsteigusies garām Padomju Savienībai, Itālijai, Polijai un Somijai.

Sociāldemokrāti pēc valsts apvērsuma

Sociāldemokrātiem valsts apvērsums nāca kā liels pārsteigums. Partijas vadība bija kļūdaini novērtējusi situāciju valstī. Desmit dienas pirms apvērsuma partijas priekšsēdētājs Fricis Menders politiskā pārskatā minēja, ka fašisma paisums iet uz beigām arī Latvijā. Viņš neticēja nekādam valsts apvērsumam Latvijā.

Jaunajam režīmam izdevās sagraut visu partijas organizāciju. Tikai tīras nejaušības dēļ diviem centrālkomitejas locekļiem Ansim Bušēvicam un Klāvam Lorenecam apvērsuma naktī izdevās izvairīties no aresta. Viņi abi aizgāja pagrīdē un sāka veidot jaunu sociālistisku partiju — Latvijas sociālistisko strādnieku — zemnieku partiju. Patiesībā tā bija pavisam neliela grupa ar apmēram 200 biedriem, kuri darbojās Rīgas apkārtnē. Veco partijas biedru starpā

bija vērojama šķelšanās. Kamēr mērenākie uzskatīja, ka sociāldemokrāti bija ietekmējuši attīstību nelabvēlīgā virzienā, un atzina iekšējās paškritikas nepieciešamību, kreisais spārnis, kam piederēja vara, vēl vairāk nosliecās pa kreisi, un sekas bija arvien lielāka revolucionāra retorika un «tautas frontes» izveide ar komunistiem.

Partija meklēja palīdzību arī pie zviedru sociāldemokrātiem un to sagaidīja. Jau jūlijā zviedru partijas vadība saņēma vāciski rakstītu vēstuli no Rīgas, kas bija datēta ar 1934. gada 6. jūniju un kur bija juceklīgs un pārlietu dramatisēts ziņojums par radušos stāvokli. Vēstuli bija parakstījusi Latvijas sociāldemokrātijas pagaidu vadība, kura zviedriem lūdza darīt zināmu vēstules saturu brālīgajām skandināvu partijām un Sociālistiskajai Internacionālei (SAI). Augustā tieši no Rīgas Stokholmā ieradās kurjers Rūdolfis Osis, kas pēc pierakstiem latviešu valodā sniedza ziņojumu. Pēc sarežģītas tulkojuma procedūras tas tika uzrakstīts zviedriski un, datētu ar 1934. gada 17. augustu, to parakstīja Gunnars Lundbergs.

Vairākas Oša ziņojuma daļas skaidri parāda latviešu partijas toreizējo nereālistisko skatījumu uz patieso situāciju. Ziņojumā pausts viedoklis, ka aiz apvērsuma stāvējusi «neliela lielo agrāriešu, lielsaimnieku un pilsētas buržuāzijas hunta» un ka tas bija izteikts mazākuma apvērsums. «Kā apvērsuma īsto iemeslu acīmredzot varētu minēt to, ka sociāldemokrātu prasības atcelt vai samazināt subsīdijas lielajiem zemes īpašniekiem atrada arvien lielāku atbalsi iedzīvotājos. Pilsētnieku starpā bija liela neapmierinātība. Šāda spiediena rezultātā lielsaimnieki sāka gatavot apvērsumu. Visam vēl pievienojās sociāldemokrātu prasības par iedzīvotāju nodrošināšanu bezdarba gadījumā un pensijām...»

Aprakstījuši terora režīmu un ekonomisko haosu, kam valstī teju teju vajadzētu iestāties, ziņojuma autori turpina:

«Laikā, kad buržuāzija atteikusies no demokrātijas, vispārējais strādnieku šķiras viedoklis ir tāds, ka arī strādniekiem nav nekādu saistību demokrātijas priekšā. Tātad šobrīd notiek cīņa par strādnieku diktatūru. Darba vietās vairs nav nekādu domstarpību komunistu un sociāldemokrātu starpā. Viņi piedalās sociālistiskās strādnieku apvienībās un kopējās akcijās...»

Ziņojums beidzās ar apgalvojumu, ka jāgaida militārs apvērsums, ka Ulmāņa pučs noticis vācu ietekmē un ka valdība esot provāciska. Zviedru partijas vadībai tika izteiktas šādas vēlmes:

1) zviedru partijas presei visu iespējamo uzmanību vajadzētu veltīt notikumiem Latvijā, sevišķi uzsverot arestu tiesisko nepamatotību;

2) vajadzētu griezties pie Sociālistiskās Internacionāles ar lūgumu organizēt kādu akciju;

3) ja iespējams, vajadzētu nosūtīt uz Latviju aģitācijas materiālu vācu, krievu un zviedru valodā;

4) vajadzētu latviešu valodā nodrukāt nelielu avīzi un to kontrabandas ceļā no Stokholmas nosūtīt uz Latviju;

5) vajadzētu atcelt ārlietu ministra Rikarda Sandlera plānoto braucienu uz Rīgu, jo tas stiprinātu Ulmaņa autoritāti un demoralizētu partijas biedrus.

Dokumentu ar prasību sniegt palīdzību apcietinātajiem latviešu sociāldemokrātiem zviedru partijas vadībai no Čirihes atsūtīja arī SAI 1934. gada 8. augustā. P. A. Hansons piešķīra pabalstu 10 000 kronu apmērā latviešu nelegālās partijas darbībai. Stokholmā (vēlāk Parīzē) tika iespiesta partijas avīze «Brīvība», kura caur Igauniju slepeni tika nogādāta Latvijā. Ideoloģisku apsvērumu dēļ zviedru sociāldemokrātija bija negatīvi noskaņota pret Ulmaņa režīmu, un nav izslēgts, ka šī negatīvā attieksme ietekmēja daudzu zviedru viedokli par Latviju arī vēlāk.

Nelegālā partija bija nodevusi Raiņa nacionālos ideālus un ķērusies pie marksistiskiem šķiru cīņas lozungiem un ekstrēmas retorikas. Partija Latvijā vēlējās redzēt «revolucionāru situāciju» un daudz spēka veltīja cīņai pret Ulmani un fašismu Eiropā. Kā deklarēja partijas vadība, 1938. gadā sociāldemokrātu galvenais uzdevums būšot «visu demokrātisko spēku apvienošana uzbrukumam diktatūrai cīņā par tautas tiesībām, par politisko brīvību, par demokrātiju». Diemžēl pie «demokrātiskajiem spēkiem» šī partija pieskaitīja arī galēji antidemokrātiskos komunistus.

Partija aizvēra acis pret notikumiem Padomju Savienībā un latviešu komunistiskās partijas bēdīgo likteni lielo tīrīšanu laikā. Kad Hitlers un Staļins noslēdza savu nodevīgo paktu, partija vēlreiz tika pārsteigta nesagatavota. Tai trūka skaidra politiska skatiena, kas būtu brīvs no dogmām.

Latviešu liktenis Padomju Savienībā

Pēc kara Padomju Savienībā dzīvoja vairāk nekā 15% latviešu tautas. Tas izskaidrojams ar lielo izceļošanu pagājušā gadsimta beigās, kura risinājās līdz pat pasaules karam. Šiem izceļotājiem pievienojās arī daļa 1915. gada bēgļu, kuri dažādu iemeslu dēļ nebija atgriezušies Latvijā

(komunisti mēģināja aizkavēt bēgļu atgriešanos, neraugoties uz nolīgumu ar Latvijas valdību), kā arī apm. 12 000 latviešu komunistu. Lielākā daļa Krievijas latviešu bija zemnieki, kam nebija sevišķas intereses par politiku. Tomēr viņiem bija nozīmīga loma gan dažādās minoritātes aktivitātēs, gan latviešu kultūras veidošanā Padomju Savienībā.

Kā jau iepriekš minēts, latviešu strēlniekiem bija lieli nopelni lielinieku uzvarā Krievijā. Daudzi strēlnieki ieņēma augstus posteņus Padomju Savienības vadībā, armijā un represīvajos orgānos. Nebija gandrīz nevienas darbības jomas, kurā latvieši nebūtu devuši kādu ieguldījumu. Lidz ar to bija radīta stipra bāze latviešu darbības izvēršanai. Tika izdoti apmēram desmit dažādi laikraksti un respektējams literārs žurnāls. Tika veikti vēstures pētījumi, to vidū — par latviešu ieguldījumu pilsoņu karā un revolūcijā. Darbojās vairāki apgādi, kuri izdeva ievērojamu daudzumu grāmatu. Jaunajai paaudzei bija gandrīz 200 latviešu skolas, un skolotāji tika gatavoti gan Maskavā, gan Ļeņingradā. Darbojās vairāki latviešu teātri, no kuriem vislielākais atradās Maskavā. Visievērojamākā tomēr bija kultūras apvienība «Prometejs», dibināta 1923. gadā Maskavā. «Prometejs», kas darbojās uz kooperatīva bāzes, apvienoja rakstāmlietu un kantora materiālu ražošanu, un ievērojami atbalstīja latviešu kultūru.

Arī citas nekrievu mazākumtautības, sevišķi ebreji, bija daudz devuši padomju valsts tapšanā un celtniecībā. Krievijā mēdza runāt, ka «padomju vara balstās uz ebreju smadzenēm, latviešu durkļiem un krievu muļķību». Šāds stāvoklis nevarēja vilkties ilgi. Jau divdesmitajos gados Krievijā varēja vērot strauji augošu antisemitismu. Savā varas eskalācijas tieksmē Staļins izmantoja lielkrievu šovinismu. Divdesmito gadu beigās sākās lauksaimniecības kolektīvizācija, kas tika veikta ar necilvēcīgu brutalitāti, ar sekojošo badu, kas paņēma daudzus miljonu zemnieku dzīvību. Tādējādi Staļinam izdevās atbrīvoties no zemniekiem — zemes īpašniekiem un likvidēt Padomju Savienībā lielāko ekonomiski neatkarīgo šķiru. Šī nozieguma pamatā bija nevis ekonomiski apsvērumi, bet gan skaidri izteikti politiskie motīvi.

1936. gadā varēja spert nākamo soli — sākt lielās «tīrīšanas». Ar tām Staļins vispirms vērsās pret visiem lieliniekiem, kā arī pret etniskajām minoritātēm, kuras savulaik bija palīdzējušas lieliniekiem nākt pie varas. Tad Staļins realizēja vislielāko pret latviešiem vērsto genocīdu. Desmitiem tūkstoši latviešu privāto zemnieku tika deportēti, bet atlikušie sadzīti kolhozos, kur pret latviešiem bija uzkuri-

nāts tik liels naids, ka viņi nedrīkstēja atklāt savu tautību un bieži pat mainīja uzvārdus, lai tie iegūtu krievisku skanējumu.

Sevišķi smagi nācās cīst latviešu komunistiskajai partijai. Daudzi Latvijas KP pazīstami funkcionāri, kuri strādāja Ārzemju sekretariātā un ieņēma vadošus posteņus Padomju Savienības KP, tika arestēti kā «nacionālisti». Pamatojoties uz safabricētām apsūdzībām, 1936. gada rudenī tika likvidēta visa LKP un notika masveida tīrīšanas. Represijas turpinājās 1937. un 1938. gadā un skāra apmēram 80% latviešu komunistu Padomju Savienībā. Pie vēstures paradoksiem pieder fakts, ka tie komunisti, kuri Latvijā sēdēja Ulmaņa cietumos, vēlāk izrādījās vienīgie dzīvie un veselie.

Padomju Savienībā tika likvidēta visa latviešu skolu sistēma, slēgti visi laikraksti un žurnāli, apturēta latviešu grāmatu izdošana, pārtraukt savu darbību bija spiesti teātri un citas kultūras iestādes. Latvieši, kuri kaut kādā veidā bija parādījuši rosību, tika vajāti, un šis vajāšanas attiecināja uz visu latviešu minoritāti. Pie vēlāk iegūtās informācijas no 200 000 Padomju Savienībā dzīvojošiem latviešiem līdz 1940. gadam 70 000 bija iznīcināti. «Prometejs» tika sagrauts, un viss apvienības īpašums konfiscēts.

Starp likvidētajiem latviešiem bija agrākais armijas virspavēlnieks Jukums Vācietis, tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks, VK(b)P politbiroja locekļa kandidāts Jānis Rudzutaks, padomju zemkopības komisārs Roberts Eihe, aviācijas ģenerālis Jēkabs Alksnis, kam bija lieli nopelni gaisa flotes organizēšanā (aresta brīdī viņš izlēca no septītā stāva loga), sarkanās armijas bruņutanku komandieris Gustavs Boķis, kurš bija izveidojis šo ieroču šķiru, padomju militārā izlūkdienesta vadītājs Jānis Bērziņš (Kuzis), Baltkrievijas valdības loceklis, partijas vēsturnieks Vilhelms Knoriņš, militārais speciālists, diplomāts, valdības loceklis Jūlijs Daniševskis, militārais speciālists, padomju kara akadēmijas rektors, rakstnieks ģenerālis Roberts Eide-manis, Kremļa drošības spēku komandieris Rūdolfs Pētersons, diplomāts Jānis Bērziņš (Ziemeļis), kurš vadīja padomju delegāciju miera sarunās ar Somiju 1920. g. un kļuva par pirmo padomju sūtni Helsinkos, valdības avīzes «Izvestija» redaktors Jānis Krūmiņš un daudzi citi.

Lai gan Padomju Savienībā bija izolēta sabiedrība, daļa informācijas par masu represijām tomēr nonāca ārzemēs. Gandrīz katrai latviešu ģimenei bija kāds radnieks Krievijā. Tomēr daudzi šīs briesmīgās ziņas neuztvēra nopietni. Preses informācijas dienests par notikumiem Padomju

Savienībā bija visai skops un bieži aprobežojās ar TASS oficiozu. Faktiski par šīs katastrofas patiesajiem apmēriem Latvijas sabiedrībai nebija zināms.

Austrumeiropas alianse

Pēc brīvības iegūšanas visas jaunās valstis principā bija vienisprātis, ka kopīgi jāveido stipra aizsardzības savienība. Kad vajadzēja risināt praktiskās problēmas, izrādījās, ka detaļās viedokļi nopietni atšķiras un tos grūti saskaņot. Kā jau iepriekš minēts, Viļņas konfliktam bija liktenīga ietekme uz jauno valstu sadarbības iespējām. Lietuva stāvēja ārpus šīs sadarbības, ietekmējot arī Latvijas pozīciju.

Sakarā ar nemieriem Austrumkarēlijā Somijas ārlietu ministrs Rudolfs Holsti meklēja tuvāku sadarbību ar Poliju un Baltijas valstīm, bet parlamenta vairākums viņa plānus neatbalstīja. Lai apspriestu jautājumu par kopējo drošību, 1922. gada martā Varšavā tika sasaukta konference, kur bez Polijas un Somijas piedalījās arī Latvija un Igaunija. Dalībnieki vienojās par mērķu noskaidrošanu, par t. s. *accord politique*, un turpināja Antantei draudzīgu ārpolitiku un samērā pasīvu sadarbību. Drīz pēc tam Holsti atkāpās no amata, un Somija šo līgumu neratificēja. Turpmākajā laika posmā Somija arvien vairāk attālinājās no saviem dienvidu kaimiņiem un ārpolitiskajā ziņā orientējās uz Skandināviju.

Vācu un krievu sadarbībai bija senas tradīcijas. Divdesmito gadu sākumā abas valstis atradās politiskā izolācijā, tāpēc šķita, ka tuvāka sadarbība varētu būt vēlama gan Vācijai, gan Padomju Savienībai. Tā 1922. gada 16. aprīlī Rapallo tika noslēgts sadarbības līgums starp abām valstīm. Versaļas miera noteikumi kavēja Vācijai attīstīt savu aizsardzību, bet ar padomju palīdzību daļa militāro pētījumu tika pārcelta uz Padomju Savienību. Vācieši savukārt palīdzēja modernizēt padomju bruņošanās industriju un armiju. Vācu — krievu pieaugošo sadarbību Austrumeiropai vajadzēja uztvert kā bridinājuma signālu, diemžēl tālākā attīstība rāda, ka tas izpalika. Latvijas ārlietu ministrs Meierovics tomēr turpināja mēģinājumu radīt aizsardzības aliansi. Viņš ļoti skaidri redzēja, ka vācu — krievu sadarbība paplašinās, abas valstis pārvar vājumu, tādējādi apdraudot Latvijas neatkarību.

Jau 1922. gadā varēja vērot, kā padomija mēģina likt šķēršļus poļu — baltiešu sadarbībai. Kā iepriekš minēts, 1923. gadā Latvija un Igaunija noslēdza aizsardzības un savienības līgumu, kuru Igaunija vēlāk gribēja paplašināt

ar Polijas līdzdalību, bet dažādu iemeslu dēļ Meierovics tam pretojās.

1924. gada februārī Polija sasauca jaunu konferenci Varšavā. Notika diskusijas par arbitrāžas līgumu, kuru Somija atteicās parakstīt. Tas bija Somijas jaunās ārpolitiskās orientācijas rezultāts. Gadu vēlāk Helsinkos, protams, izdevās vienoties un tika parakstīts «*Convention d'arbitrage et de conciliation*», bet tas viss neguva praktisku nozīmi, jo Somija bija pret jebkādam drošības garantijām.

Tādēļ padomju ārlietu ministrs (ārlietu tautas komisārs) Georgijs Čičerins varēja bez pārspilējuma ziņot, ka Helsinkos ar pretpadomju koalīcijas izveidošanu neesot veicies. Neraugoties uz komunistu apvērsuma mēģinājumu Tallinā, Čičerins apgalvoja, ka Padomju Savienība vienmēr pildot pienākumus, kurus tā uzņēmusies, un ka Baltijas valstu aizdomīgums esot pilnīgi nepamatots. Bija skaidrs, ka ieceri par nopietnu aizsardzības aliansi realizēt nav iespējams.

Drošības garantijas

Pēc Francijas neatlaidīgā lūguma par papildu garantijām Versaļas līguma pildīšanā tika noslēgts t. s. Lokarno pakts starp lielo un mazo Antanti un Vāciju, no otras puses; Vācija tomēr protestēja attiecībā uz robežām ar Poliju un Čehoslovākiju. Tas, dabiski, Austrumeiropā radīja nemieru. Padomju Savienība nebija ielūgta, un ASV, kura nebija Tautu Savienības locekle, arī palika ārpus konferences.

Lai padziļinātu starpvalstu šķelšanos Maskava Austrumeiropā sāka rīkoties ļoti aktīvi. 1926. gadā tika noslēgts draudzības un neitralitātes līgums ar Vāciju, un tai pašā gadā Padomju Savienības jaunais ārlietu ministrs Maksims Litvinovs piedāvāja katrai Baltijas valstij atsevišķi noslēgt neitralitātes un neuzbrukšanas paktus. Lietuva steigās piedāvājumu pieņemt, jo Maskava solīja atzīt poļu okupēto Viļņu par visas Lietuvas galvaspilsētu. Latvija, Igaunija un Somija par piedāvāto paktu neizrādīja ieinteresētību, jo Litvinovs nepiekrīta, ka jāparedz neitrāla šķirējtiesa strīdu gadījumos.

1927. gadā Igaunijas un Padomju Savienības pretrunas saasinājās tiktāl, ka tika pārtrauktas diplomātiskās attiecības. Latvijā pie varas nāca valdība, kurā dominēja sociālisti. Tā attīstīja aktīvus sakarus ar Padomju Savienību. Tika noslēgts tirdzniecības līgums, kurš sākumā deva labus rezultātus, bet vēlāk Latvijai radīja papildu grūtības, jo padomija izmantoja līgumu savas ideoloģijas iefiltrēšanai

un valsts destabilizēšanai. Ārpolitiskās sekas bija tādas, ka rietumvalstis un alianses partnere Igaunija ar aizdomām sāka uzlūkot Latvijas valdības rīcību. Sociāldemokrātiskais ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns Tautu Savienībā iesniedza priekšlikumu par *status quo* garantēšanu Baltijā. Attieksme pret to bija vēsa. Anglija norādīja, ka britu intereses austrumos nesniedzas tālāk par Reinu un Seldi (*Schelde*). Cielēnam pašam par garantiju problēmu bija šādas domas: «...Ja garantiju līgums būtu eksistējis jau 1927. gadā, tad Maskavai būtu bijis ļoti grūti to lauzt un tai vietā noslēgt līgumu ar Hitleru. Tas būtu nozīmējis atklātu konfliktu ar Angliju un Franciju.»

Pēc Cielēna par ārlietu ministru kļuva liberālis Antons Balodis. Viņš nerunāja skaļus vārdus, bet strādāja, lai uzlabotu attiecības ar Poliju un zināmā mērā arī ar Lietuvu. 1924.—1928. g. viņš bija Latvijas sūtnis Lietuvas toreizējā «pagaidu» galvaspilsētā Kauņā. Tika noslēgts līgums par atbildību sakarā ar agrārreformā ekspropriētajām poļu muižām. Tika noregulēts robežu jautājums. Varšava bija apmierināta ar *status quo*, tika noslēgta satiksmes konvencija un parakstīts tirdzniecības līgums par muitas nodevas pazemināšanu Latvijas precēm. Balodim izdevās uzlabot attiecības arī ar Lietuvu, lai gan līgums ar Poliju tur tika uzņemts ļoti negatīvi. 1929. gada septembrī no amata atstādināja Lietuvas diktatoru Augustinu Voldemaru un par prezidentu kļuva Antans Smetona. Latviešu — lietuviešu kontakti aktivizējās, un gadu vēlāk tika noslēgts tirdzniecības līgums. Uzlabotie sakari nepatika padomijai, un «Pravda» publicēja virkni uzbrukumu lietuviešu un latviešu politiķiem. Arī Vācijai un Polijai bija negatīva attieksme pret noslēgto līgumu.

Laikā, kad Balodis bija ārlietu ministrs, Latvijas prezidents Gustavs Zemgals oficiālā vizītē apmeklēja Zviedriju, un Zviedrijas karalis Gustavs V 1929. gadā viesojās Latvijā. Aktivizējās zviedru — latviešu kontakti.

1927. gadā Francijas ārlietu ministrs Aristīds Briāns ierosināja, lai Francija un ASV noslēgtu vienošanos par aizliegumu lietot militāru spēku abu valstu savstarpēju konfliktu gadījumā. ASV ārlietu ministrs Franks Kellogs ierosināja šo vienošanos paplašināt, lai tā aptvertu visas valstis, kas to vēlas. Radās t. s. Kelloga vai Parīzes pakts, kas apvienoja valstis, kuras nosodīja «ķeršanos pie karadarbības starptautisku strīdu noregulēšanā un kuras paziņoja, ka atturēsies no kara kā līdzekļa nacionālajā politikā».

Paktu 1928. gada 27. augustā Parīzē parakstīja 15 valstis, bet vēlāk tam pievienojās vēl 48, arī Latvija. Padomju

Savienība paktu ne tikai parakstīja, bet bija pirmā valsts, kas to ratificēja. Ļitvinovs minēja to kā pierādījumu Padomju Savienības miermīlīgajai ārpolitikai, bet vienlaikus mēģināja iedzīt ķīli starp Poliju un Baltijas valstīm, noslēdzot «konfidenciālu vienošanos» ar vienu pusi (Poliju). Tas viss jāapskata saistībā ar Kominternes 6. kongresa 1928. gada novembra deklarāciju, kurā norādīts, ka kari tiks likvidēti tikai tad, ja būs sagrauts kapitālisms. Kelloga pakts izvērtās par labi domātu, bet absolūti neefektīvu pacifistisku deklarāciju, kura nespēja aizkavēt ne bruņošanās, ne karu.

Dubultspēle

Tā kā arvien vairāk pasliktinājās attiecības ar Japānu, Padomju Savienība mēģināja uzlabot kontaktus ar kaimiņiem Rietumos. 1931. gadā padomija atjaunoja savu neuzbrukšanas līgumu ar Lietuvu, un 1932. gadā līdzīgi līgumi tika noslēgti ar Latviju, Somiju, Igauniju, Poliju un Franciju. Līgumos norādīts, ka abas puses atturēsies no jebkādas agresīvas rīcības attiecībā uz līguma partnera teritoriju un ka partneri nepiedalīsies nekādās boikota akcijās viens pret otru.

Kad Vācijā pie varas nāca Hitlers, Polijā un Padomju Savienībā satraukums pieauga. Taču Berlīne 1934. gada janvārī noslēdza neuzbrukšanas paktu ar Poliju un pagarināja vācu — padomju neitralitātes līgumu. Maskava to uztvēra kā Rapallo gara apliecinājumu. Pēc Latvijas jaunā ārlietu ministra Voldemāra Salnā vērtējuma, Padomju Savienība tobrīd Latviju neapdraudēja, jo Vācijas prasības pēc robežu pārmaiņām darīja neiespējamu Vācijas un Padomju Savienības tuvināšanos. Nevarēja uzlaboties arī attiecības ar Poliju, jo Polijai bija konflikts ar Vāciju «poļu koridora» un Dancigas jautājumā. Anglija un Francija turpretī bija ieinteresēta saglabāt *status quo* Baltijas reģionā. Vajadzēja meklēt tuvākas sadarbības iespējas ar šīm valstīm.

Ekonomiska rakstura konferencē Londonā Ļitvinovs nāca klajā ar savu plānoto papildinājumu Kelloga paktam (šis papildinājums jau bija izstrādāts atbruņošanās konferencē Ženēvā 1933. gada 24. maijā) par vispārēju agresijas definīciju. Saskaņā ar šo dokumentu ikviens valsts, kura uzbrūk citai, bloķē ostas, atbalsta pretošanās kustības attiecīgajā valstī utt., jākvalificē kā agresors. Turcija, Rumānija, Polija, Latvija, Igaunija, Lietuva, Somija un Padomju Savie-

nība parakstīja papildu konvenciju. Šķita, ka līdzīgām deklarācijām nav nekādas nozīmes politisko realitāšu priekšā. Tomēr paradoksāli, ka Kelloga pakts šodien veido to valsts tiesību pamatu, kuras pēc Otrā pasaules kara ļāva Rietumvācijai, Francijai un daudzām citām valstīm revīdēt savus agrākos lēmumus par Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu Padomju Savienībā. (Saskaņā ar šo līgumu Padomju Savienība var tikt kvalificēta kā agresors.)

Padomju Savienība ļoti vēīgi sekoja attīstībai Baltijas valstīs un izteica satraukumu par jebkurām pārmaiņām. Pēc dažiem avotiem, Ulmanis jau priekšlaikus slepeni esot informējis Maskavu par apvērsuma plāniem un apgalvojis, ka Latvijas ārpolitikā nekādas pārmaiņas nenotikšot.

Ļitvinovs piedāvāja Polijai kopīgi ar PSRS garantēt Baltijas valstu un Somijas politisko un ekonomisko neatkarību. Sikāk paskaidrojot, izrādījās, ka, pēc Ļitvinova domām, pārmaiņas minēto valstu iekšējā un ārējā politikā var uzskatīt par draudiem to drošībai, un tādējādi garantētās valstis gūst iejaukšanās tiesības. Latvija, Igaunija un Somija laipni atteicās, uzskatot to par atklātu iejaukšanās mēģinājumu savu valstu iekšējās lietās.

Padomija turpināja demonstrēt savu liekulīgi miermīlīgo attieksmi, un kamēr Japāna un Vācija atstāja Tautu Savienību, Padomju Savienība 1934. gadā tajā iestājās. Tā kā Polija negribēja dot garantijas Baltijas valstīm kopā ar Padomju Savienību, Ļitvinovs mēģināja griezties pie Hitlera, bet saņēmis atteikumu. Tad viņš ierosināja pagarināt 1932. gada neuzbrukšanas paktu līdz 1945. g. To parakstīja visas valstis no Somijas līdz Polijai. Ļitvinovs vēl aizvien nebija apmierināts.

1934. gada sākumā Ļitvinovs lika priekšā Francijai un Anglijai papildināt Lokarno paktu par reģionālu austrumu paktu. Francijas ārlietu ministrs Luiss Bartū bija šāda pakta dedzīgs piekritējs. Pēc viņa domām, pakts bija jāparaksta Padomju Savienībai, Vācijai, Polijai, Čehoslovākijai, Somijai un trim Baltijas valstīm. Taču ne Vācija, ne Polija neizrādīja kaut mazāko interesi. Pat Latvijā valdīja šaubas: ja Polija un Vācija paktā nepiedalās, tad Baltijas valstis — pakta ietvaros — būs atstātas Padomju Savienības varā. Tā kā Bartū pēkšņi tika atrauts no austrumu pakta realizēšanas, 1934. gadā viņš, tāpat kā Dienvidslāvijas monarhs Aleksandrs I, kļuva par atentāta upuri Marselā —, un doma par austrumu paktu zaudēja aktualitāti. 1935. g. Anglija un Francija par šo paktu mēģināja deinterēsēt Vāciju, bet Vācija tajā neredzēja nekādu politisko izdevīgumu. Oficiāli tika uzskatīts, ka austrumu pakts pārcelts uz vēlāku laiku,

bet patiesībā tas grima aizmirstībā. Saglabāt Eiropā *status quo* nebija ne Vācijas, ne Padomju Savienības interesēs.

Baltijas valstis trīsdesmito gadu beigās

Baltijas valstis bieži tika uzlūkotas kā reģionāla un politiska vienība. Jau 1920. gadā daudzi gaidīja, ka tās izveidos reģionālu aizsardzības savienību. Problēma tomēr nebija tik viennozīmīga.

Baltija nekad nav bijusi vienots veselums. Cauri Baltijai gāja Romas katoļu un luterāniskās vācu kultūras robežas, bet austrumos tai pietuvojās krievu pareizticīgo kultūra. Latvija bija sadalīta luterāniskajā rietumu un katoliskajā austrumu daļā. Šai kultūras šķirtnei bija arī politiska dimensija. Tālāk katrai no Baltijas valstīm bija sava pavisam atšķirīga vēsture: ne Latvijai, ne Igaunijai nebija bijis valstiskās neatkarības laika (ja neņem vērā Livonijas konfederāciju un Kurzemes hercogisti), savukārt Lietuva viduslaikos bija varenākā valsts Austrumeiropā. Šis dažāda veida vēsturiskais mantojums varēja kļūt par ieguvumu, bet praksē kļuva par apgrūtinājumu.

Atšķirības bija lielas arī to attīstībā: Igaunija pilnīgi atradās ziemeļu — vācu kultūras lokā ar diezgan augstu izglītības līmeni. Latvijas (ar tās sašķelto nāciju, rietumdaļā valdīja tādi paši apstākļi kā Igaunijā, Rīga bija rūpniecības centrs, bet situācija Latgalē drīzāk atgādināja Lietuvu. Latgalei un Lietuvai bija nācies pārdzīvot smagu rusifikācijas jūgu, un tas bija negatīvi ietekmējis gan tautas izglītību, gan garīgo attīstību kopumā. To pašu var teikt par valodu atšķirībām. Lietuviešiem, latviešu braļu tautai, ir cita valdošā ticība (katoļu) un cita valoda, kas arī pieder pie baltu valodu grupas, tomēr latvieši un lietuvieši nevar tieši saprast viens otru.

Igauniem un latviešiem, kuri dzīvoja agrākajās Baltijas provincēs, bija viena un tā pati kultūras vēsture, bet valodas, kā arī politiskā un kultūras orientācija stipri atšķīrās.

Krievu laikos igauņi un latvieši bieži bija stāvējuši plecu pie pleca un cīnījušies kopā. Tērbata bija kopīgs humanitārās izglītības centrs abām tautām, un tas radīja vienotas akadēmiskas tradīcijas un kopības izjūtu. Viss mainījās, kad Baltijas tautas ieguva neatkarību. Ceļi šķīrās. Diemžēl tas ir dabiski, ka jaunas, neatkarīgas valstis mēģina stiprināt savu identitāti, visiem līdzekļiem aizsargājot savu savdabību un nacionalitāti. Līdzīgs process notika arī Bal-

Arlietu ministrs Vilhelms Munters

tijā. Valstu savstarpējās attiecības bieži bija sirsnīgas un vienmēr korektas, un visas kopīgās problēmas izdevās atrisināt savstarpējās saprašanās garā (piem., robežu nosprašanu), bet siki prestiža jautājumi dažkārt kaitināja. Baltijas valstu lielie kaimiņi vienmēr centās radīt to šķelšanos un pastiprināt savstarpējās pretrunas. Lietuva kavējās atmiņās par savu lielvalsts laiku, no vienas puses, tas stiprināja identitāti un vairoja spēku, bet, no otras puses, valsts vadītājiem bija grūti saredzēt Lietuvu tādu, kāda tā bija patiesībā, — maza, vāji attīstīta valstiņa lielvaru vidū, un rūpes par identitāti nevarēja tās palāvivu.

Ārpolitikā visu laiku tika meklēts kāds, uz kuru paļauties, kāds stiprs, vēlīgi noskaņots aizbildnis, un baltiešiem bija grūti aptvert, ka Eiropā viscaur dominē valstiskais egoisms.

Trīsdesmitie gadi nebija laimīgs periods Eiropas vēsturē. Abas kaimiņu lielvalstis — Krievija un Vācija — (baltiešiem ar tām bija bijuši ilgstoši politiski un kulturāli sakari) bija izteikti naidīgi noskaņotas pret Baltijas valstīm un visu laiku mēģināja tās pārņemt savā kontrolē. Vienīgie vēsturiski nosacītie un stabilie sabiedrotie, ar kuriem varēja rēķināties, bija pārējie kaimiņi baltieši. Tomēr šī pašsaprotamā iespēja netika izmantota. Gluži vienkārši neviena Baltijas valsts nepaļāvās uz savu tuvāko kaimiņu gribu un iespēju nepieciešamības gadījumā celties kājās un kopīgi aizstāvēt tik grūti izcīnīto patstāvību. To politiskie līderi ir pelnījuši kritiku. Baltijas tautas vēlējas sevi aizstāvēt.

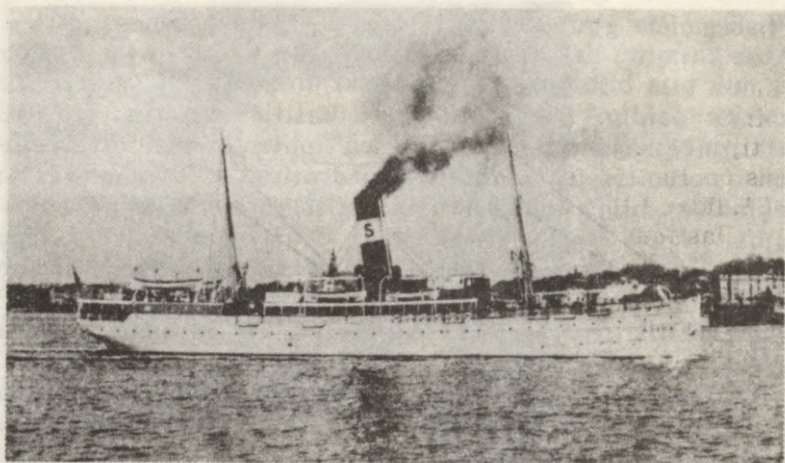
Baltijas valstis būtu varējušas izveidot savu aizsardzību no 20 līdz 25 divīzijām, kas toreizējā Eiropā bija napietns spēks. Bet ar to neviens pat nebija rēķinājies, un tā iespēja, neraugoties uz visu, izveidot mērķtiecīgus, labi apbruņotus un organizētus militāros spēkus un koordinēt savus aizsardzības plānus agresijas gadījumam, tika palaista garām.

1934. gadā, protams, Igaunija, Latvija un Lietuva parakstīja līgumu par Baltijas antanti, bet šis līgums bija domāts kā nemilitārs reģionāls pakts par savstarpēju diplomātisku atbalstu Tautu Savienības garā. Diemžēl šai Antantei bija niecīga nozīme tālākajā politiskajā attīstībā.

Savā ārpolitiskajā orientācijā Latvija stipri paļāvās uz Tautu Savienību, cerēja tādējādi veicināt mieru pasaulē un nodrošināt Latvijas drošību. Ārlietu ministrs Vilhelms Munters aktīvi darbojās Tautu Savienībā, strādāja tās sekretariātā un 1938. gadā tika ievēlēts par 101. sesijas priekšsēdi. Bet Latvija, tāpat kā daudzas citas mazās valstis, bija pārvērtējusi pasaules valstu organizāciju nozīmi un iespēju nodrošināt mieru. Ne Etiopijas, ne Somijas gadījumā Tautu Savienība nespēja ietekmēt agresorus vai notikumu attīstību.

Sakari ar Zviedriju trīsdesmitajos gados

Latvijas lielākie tirdzniecības partneri bija Vācija un Lielbritānija. Tirdzniecība ar Zviedriju palika zemā līmenī. Ulmanis tomēr bija ieinteresēts iepirkt daļu rūpniecības ražojumu Zviedrijā, lai gan tās cenas bija augstākas nekā atbilstošām vācu vai angļu precēm. Bija vēlēšanās veidot sakarus arī citās jomās, ieskaitot politiku. Tam par iemeslu bija bailes, ka Latvija varētu nokļūt Vācijas atkarībā.

Pasažieru kuģis maršrutā Stokholma — Rīga

Iespējams, šis politikas rezultātā 1937. gadā Latvijas imports no Zviedrijas salīdzinājumā ar 1936. gadu dubultojās. Latvija galvenokārt pirka lauksaimniecības mašīnas, darbarīkus, nelielu skaitu automašīnu, dzelzsrūdu un tēraudu, un dažādus lauksaimniecības produktus, bet uz Zviedriju eksportēja papīrmalku, linus un linu diegus, ģipsi un krāsas. Savstarpējos sakaros pieauga tūrisma nozīme. Stokholmas rēderejas akciju sabiedrība «Svea» ar kuģi «Aeolus» vasaras mēnešos uzturēja kuģu satiksmi starp Stokholmu un Rīgu. Bez tam uz Latviju brauca arī rēderejas «Egonlinjen» kuģi. Brauciens uz Rīgu ilga 22 stundas.

Interese par Zviedriju bija vēsturiski noteikta, un tai bija tendence palielināties. Zviedru lektorātā pie Latvijas Universitātes 1937./1938. mācību gadā bija 92 studenti. Mācības aptvēra divus, vēlāk trīs valodas kursus un seminārus literatūras vēsturē. Zviedru valodas kursi bija organizēti arī Latviešu — zviedru biedrībā Rīgā. Universitātes zviedru bibliotēka paplašinājās ar Universitātes vadības atbalstu un dāvinājumiem no Zviedrijas. Lektorātu vadīja fil. mag. Viljams Freijs, kurš strādāja arī par tulkotāju.

Trīsdesmitajos gados Zviedrijā radās daudz dažādu biedrību un apvienību sakaru veidošanai ar Latviju un pārējo Baltiju. 1937. gadā nodibinājās Baltijas biedrība un valde aicināja «korporācijas firmas un atsevišķas personas, kas

vēlas dažādā veidā veicināt mūsu zemes sakarus ar Austrumbaltijas tautām, kļūt par šīs biedrības biedriem». Var minēt arī Komiteju kultūras sadarbībai ar Baltiju, kura tika dibināta jau 1931. g. un kuras galvenā darbība bija veltīta Baltijas institūtam; tas bija mēģinājums radīt centru Zviedrijas un Baltijas savstarpējai kultūras sadarbībai. Laikā no 1931. līdz 1936. gadam notika seši trīsmēnešu kursi ar priekšlasījumu sēriju, kurus noturēja profesori Birgers Nermans, Eli Hekšers, Sigurds Eriksons, Jērans Liljestrands un Lennarts fon Posts. Zviedru — latviešu biedrība Stokholmā tika minēta jau iepriekš, bet Dienvidzviedrijā darbojās Zviedru — latviešu biedrība, kas atradās Malmē/Lundā. Komiteja «Latvijas zviedru draugi» strādāja, starp citu, savstarpēja tūrisma veicināšanai. Stokholmā tā nodibināja īpašu informācijas biroju. Trīsdesmitajos gados (1936. g.) radās arī Latviešu — zviedru biedrības Akadēmiskā sekcija Rīgā un Zviedru tirdzniecības palāta Rīgā (1933. g.), ko 1937. gadā apmeklēja ārlietu ministrs Rikards Sandleris.

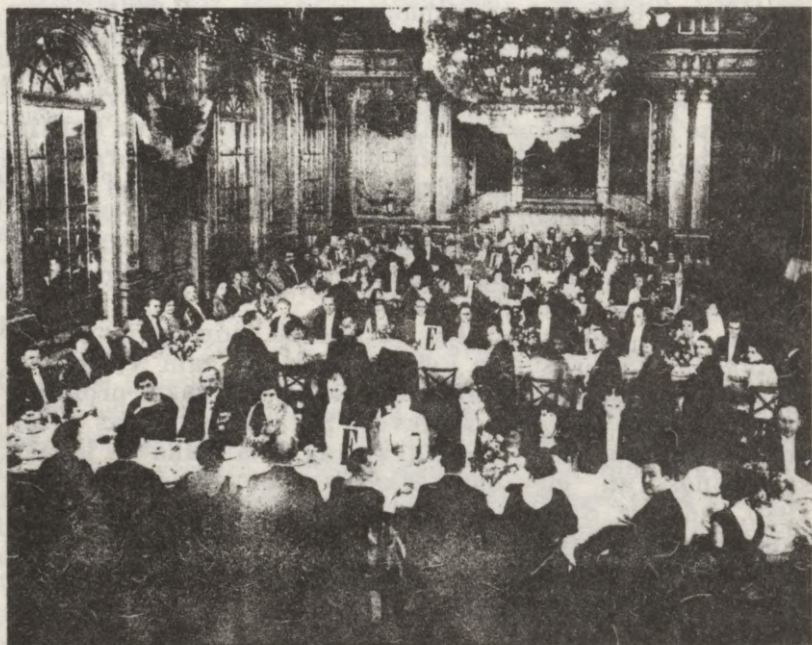
1936. gadā tika dibināta Ziemeļvalstu studentu apvienības Baltijas sekcija Stokholmā, kura cita starpā izdeva «Zviedru — baltiešu Informācijas Avīzi». Sekcija savu darbu sāka, organizējot mācību kursus jauniem sociālekonomistiem no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas. Sadarbība ar Baltijas sekciju 1937. g. maijā — jūnijā notika Zviedrijas apvienoto studentu korporāciju studiju brauciens uz Baltiju. Vēl darbojās Zviedru — baltiešu apvienība Gēteborgā, kas dibināta 1937. gadā, Zviedru — baltiešu apvienībā Skonē (1937. g.), un Zviedru — baltiešu biedrība Esterjētlāndē. Organizācijas, kas iesaistījās Zviedrijas sakaru veicināšanai ar Baltijas valstīm, kopīgi izdeva gadagrāmatu (almanahu) «Baltisk Revy» (Baltijas apskats).

Līdz 1937. gadam Latvijas sūtniecību (adrese: *Uggleviksgatan 15*) vadīja sūtnis Pēteris Sēja, pēc tam Voldemārs Salnais. Latvijās ģenerālkonsuls Edvarts Henke, profesors Brigers Nermans, valsts antikvārs Sigurds Kurmans — minot tikai nedaudzus — sekmīgi strādāja, lai panāktu labāku saprašanos un ciešākus sakarus abu valstu starpā. 1940. gadā uz Stokholmu aizbrauca Latvijas ievērojamākais arheologs profesors Francis Balodis. Viņš kļuva par ēģiptoloģijas profesoru Stokholmas augstskolā un aktīvi darbojās Baltijas institūtā.

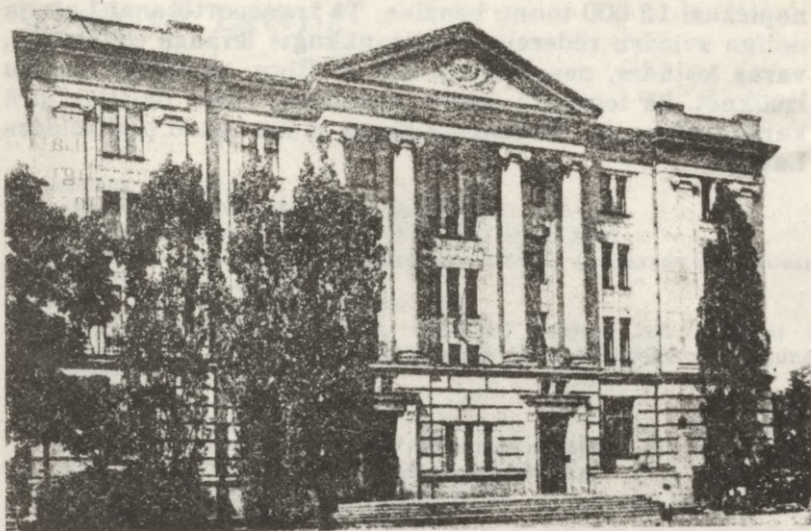
Politiskās attiecības ar Zviedriju

Bez iepriekšēja brīdinājuma Zviedrija 1937. g. uzteica tirdzniecības līgumu ar Latviju. Oficiāli to motiveja tādējādi, ka tik mazai tirdzniecības apmaiņai nekāds līgums nav nepieciešams. Latvijas valdībai bija cits viedoklis, un Latvijas ārlietu ministrs Rīgā centās panākt jauna līguma noslēgšanu, taču bez panākumiem. Prezidents Ulmanis, kurš lika lielas cerības uz sakariem ar Zviedriju, nevarēja saprast, kāpēc tik grūti sarunu ceļā panākt jaunu līgumu.

Finansu ministrs Alfrēds Valdmanis saņēma uzdevumu doties uz Stokholmu un rast skaidrību šajā jautājumā. Savās atmiņās viņš raksta par draugiem (Zviedrijas) valdībā un ekonomiskajās aprindās. Pusdienās, ko saimnieki rīkoja par godu Valdmanim, tika izteikts latviešu viedoklis un domas par plašāku sadarbību. Privātā sarunā turpmāko

Zviedrijas — Latvijas biedrības svētku pusdienas *Grand Hotel* Stokholmā

Ārlietu ministrija Rīgā

dienu laikā viņš saņēma atbildi uz savu jautājumu. Ārlietu ministrs Rikards Sandleris, valsts padomnieks Hermanis Eriksons, Stokholmas bankas (*Stockholms Enskilda Banken*) direktors — rīkotājs Jakobs Vallenbergs un daudzi citi paskaidroja, ka pašreizējā paudze Zviedrijā nekādā ziņā nevēlas tuvākus kontaktus ar Baltijas valstīm, pat ar Somiju ne.

Valdmanim tomēr izdevās salauzt noraidošo attieksmi, un jauns tirdzniecības līgums tika noslēgts. Bet viņam kļuva skaidrs, ka Zviedrija izvairīsies no visiem riska momentiem, kuri kaut netieši varētu apdraudēt tās neitralitāti. Lai gan Baltijas valstis bija neitrālas, sadarbības paplašināšana ar tām tika vērtēta kā riskanta. Tāds bija valdības nelokāmais viedoklis, un to atbalstīja arī saimnieciskās dzīves ietekmīgākās aprindas. Sandleris nebija nekāds izņēmums. Viņš kļuva manāmi rezervēts, kad Valdmanis interesējās par iespēju Bufošas rūpnīcā iepirkt smagos ieročus (artilēriju). Sandleris apgalvoja, ka Bufoša esot tik pārslogota ar pasūtījumiem, ka jārēķinoties ar pārāk ilgu piegādes laiku.

Visai ievērojamu neapmierinātību radīja incidents ar apķīlāto benzīna kravu. Latvijas valdība Amerikā bija

nopirkusi 12 000 tonnu benzīna. Tā transportēšanai Latvija nolīga zviedru rēdereju. Kad tankkuģis ieradās Gēteborgā, varas iestādes, nekontaktējoties ar Rīgu, pavēlēja benzīnu izsūknēt, kā ieganstu minot kuģošanas risku Baltijas jūrā karadarbības dēļ. Šī benzīna krava tā arī nekad nenasniedza Latviju.

10. Brīvā Latvija

Aizsilnieks, Arnolds

«The Co-operative Movement in Latvia»

Commentationes Balticae. Bd. VIII/IX, Bonn 1962

—«Latvijas saimniecības vēsture 1914—1945» (Letlānds ekonomiska historia 1914—1945)

Andersēn, Martin & Schmidt, Peter Eds.

«Sverige-Lettland. Festskrift, tillägnad Sverige och Lettland i samband med Statspresidenten Zemgals' besök i Sverige och Konung Gustav V besök i Lettland»

Riga 1929

Andersons, Edgars

«Die militärische Situation der baltischen Staaten»

Acta Baltica VIII. 1968. Königstein im Taunus

—«Finnish-Baltic Relations 1918—1940»

Scandinavian Studies 54 (1981)

Arnte, A

«Cīņa bez kompromisiem»

Riga 1986 (Avots)

Balodis, Agnis

«Raiņa pēdējo dienu un apbedīšanas apraksti laikrakstos Socialdemokrāts un Pēdējā Briedī»

«Rainis un Aspazijas gadagrāmata» Stockholm 1976

Baltiska Föreningar i Sverige

«Baltisk Revy 1938 o.1939— Årsbok utgiven av de sammanslutningar, som verka för Sveriges förbindelser med de Baltiska staterna.»

Lund

Bastjānis, Voldemārs

«Demokrātiskā Latvija: vērojumi un vērtējumi»

Stockholm 1966

—«Gala sākums. Vērojumi un vērtējumi»

Lidingö 1964 (Memento)

—«Dzīves straumē. Atmiņas»

Stockholm 1970

Bērziņš, Alfreds

«Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs»

New York 1973 (Grāmatu Draugs)

«1939. Lielo notikumu priekšvakarā»

New York 1976 (Grāmatu Draugs)

Bilmanis, Alfred

«Law and Courts in Latvia»

Washington DC 1946 (Latvian Legation)

Brenneisen, Reinhold

«Lettland. Das Werden und Wesen einer neuen Volkswirtschaft»

Berlin 1936

Cielēns, Fēlikss

«Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas I — III»

Lidingö 1961—1964 (Memento)

Dunsdorfs, Edgars

«Kārļa Ulmaņa dzīve»

Stockholm 1978 (Daugava)

Garleff, Michael

«Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Die parlamentarische Tätigkeit der deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland»
Bonn-Bald Godesberg 1976

Graham, M. W.

«The Diplomatic Recognition of the Border States»
Berkeley 1939—1941, University of California. Soc. Sciences III

Grundmann, Karl-Heinz

«Deutschumpolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheiten in Estland und Lettland.»
Hannover-Döhren 1977

Hehn, Jürgen von

«Zum deutsch-lettischen Verhältnis im Jahr 1939»
Zeitschrift für Ostforschung 1974
—«Lettland zwischen Demokratie und Diktatur: Zur Geschichte des Lettländischen Staatsstreichs vom 15. Mai 1934.»
München 1957 (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Beiheft 3)

Hiden, John & Loit, Aleksander, Eds.

«Symposium: The Baltic in International Relations Between the Two World Wars»
Stockholm 1988 University of Stockholm

Hiden, John W.

«The Baltic States and Weimar Ostpolitik»
Cambridge 1987

Hovi, Kalervo

«Polish-Finnish Cooperation in Border State Policy 1919—1922»
AABS Journal of Baltic Studies. Vol. XIV. No. 2. 1983
—«Interessensphären im Baltikum. Finnland im Rahmen der Ostpolitik Polens 1919—1922»
Helsinki 1984

Hubatsch, Walter

«Die Aussenpolitischen Beziehungen des Deutschen Reiches zu Lettland und Estland 1923—1932»
BSIS, Third Baltic Scientific Conference, Stockholm 1975

Kalniņš, Brūno

«Die Konsolidierung des unabhängigen Lettlands unter besonderer Berücksichtigung der Stellung und staatlichen Funktion der lettischen Sozialdemokratie.»
Ur «Von den Baltischen Provinzen zu den Baltischen Staaten»
Marburg/Lahn 1977 Herder Institut

Kaslas, Bronis J.

«The Baltic Nations: The Quest for Regional Integration and Political Liberty»
Pittston, Pa. 1976

Kirby, David

«A Great Opportunity Lost? Aspects of British Commercial Policy Toward the Baltic States, 1920—1924»
AABS. Journal of Baltic Studies, vol. V, No. 4, 1974
—«Sir Stafford Cripps and the Baltic Question 1940—1941»
BSIS, Third Baltic Scientific Conference, Stockholm 1975

Klīve, Ādolfs

«Latvijas neatkarības gadi»
New York 1976 (Grāmatu Draugs)

Krepp, E.

«Baltiska stater: En återblick över Estlands, Lettlands och Litauens internationella relationer»

- Stockholm 1968 (LNF)
 —«Security and Non-Aggression, Baltic States and USSR Treaties of Non-Aggression»
 Stockholm 1973 (LNF-EIC)
- Lamey, Bernhard*
 «Lettland in der Europäischen Schicksalsgemeinschaft»
 Eutin 1952
- Lejiņš, Jānis*
 «Maņa dzimtene. Atmiņu un pārdomu atspulgā.»
 Västerås 1971 (Ziemeļblāzma)
- Lejiņš, Pēteris, Ed.*
 «In memoriam Jūlijs Feldmanis»
 Washington DC 1963
- Latvian Legation*
 «In Commemoration of Proclamation of Latvia's Independence»
 Latvia 1918—1958
 Washington DC 1958
 —«Minutes of the Baltic Conference Held in Latvia in 1920»
 Washington, DC
- Lina, Jūri*
 «Kommunisternas heliga krig. Om internationella Röda Hjälpen, dess taktik och historia»
 Stockholm 1986 (Referent)
- LSDSP*
 «15. maija Latvija»
 Paris 1938
- Medlicott, W. N. et al. Eds.*
 «Documents on British foreign Policy 1919—1939»
 «First Series. Vol. XXIII, Poland and the Baltic States 1921—23»
 London 1981 Her Majesty's Stationery Office
- Munthe, Curt*
 «Estland och Lettland»
 Stockholm 1938 (Gerbers)
- Nerman, Birger et al. EDS.*
 «Svensk-Lettiska Föreningen i Stockholm 1925—1935. 10-årsjubileum 18.11 1935.»
 Stockholm 1935
- Putins Peters, Rita*
 «The Baltic States and the League of Nations: A Study of Opportunities and Limitations»
 AABS, Journal of Baltic Studies. Vol. X. No. 2, 1979
 —«Problems of Baltic Diplomacy in the League of Nations» AABS,
 Journal of Baltic Studies. Vol. XIV, No. 2, 1983
- Rauch, Georg von*
 «Geschichte der baltischen Staaten»
 Stuttgart 1970 (Kohlhpmmer)
- Rydellius, Ellen*
 «Finland, Estland och Lettland på 3X8 dagar»
 Stockholm 1938 (Bonniers)
- Remeikis, Thomas*
 «The Baltic States Between the Great Powers: Genesis of the Policy of Neutrality, 1938—1939»
 BSIS, Second Baltic Scientific Conference, Stockholm 1973
- Rodgers, Hugh I.*
 «Search for Security; a Study in Baltic Diplomacy 1920—1934»
 Hamden, Conn. 1975 (Archon Books)
- Rothschild, Joseph*

- «East Central Europe Between the Two World Wars»
Seattle: Wash. 1974 (University of Washington Press)
- Rozenšteins, H. Ed.*
«Latvijas armija 20 gados»
Lincoln 1974 (reprint)
- Rycheuer, Hans*
«...und Estland, Lettland, Litauen?»
Eindrücke aus dem freien und Dokumente aus dem sowjetischen
Baltikum Bern 1975
- Schück, Adolf*
«Cultural Cooperation between Sweden and the Baltic States»
Baltic and Scandinavian Countries, 4/1938
- Schulz, Lothar*
«Die Verfassungsentwicklung der baltischen Staaten seit 1940»
Baltisches Forschungsinstitut, Bonn 1959
- Silde, Adolfs*
«Latvijas vēsture 1914—1940»
Stockholm 1976 (Daugava)
- Šipols, Vilnis*
«Die ausländische Intervention in Lettland 1918—1920»
Berlin 1961 (Reutten und Loening)
«Latvian Bourgeois Diplomacy»
Riga 1970 (Liesma)
«Die Vorgeschichte des deutsch — sowjetischen Nichtangriffsvertrags»
Köln 1981
- Skujenieks, M*
«Latvija 1918—1928. gados»
Riga 1928
- Steinmanis, J.*
«Latvijas komunistiskās partijas taktika cīņā par padomju varas
atjaunošanu 1920—1940.»
Riga 1965 (Liesma)
- Švābe, Lidija, Ed.*
«Constitution of the Republic of Latvia»
Stockholm 1984 (LNF)
- Tarulis, Albert N.*
«American-Baltic Relations, 1918—1922. The Stuggle over Recognition»
Washington DC 1965 Catholic University of America Press
- Valdmanis, Alfrēds*
«Kavējoties atmiņās»
«Treji Vārti» Nr 96—1983
- Valters, M.*
«Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru Latvijas
tragiskajos gados»
Västerås 1957
- Wikberg, Sven*
«Från Bärnstenskusten och Ordensriddarnas Land. Resanteckningar
och studier i Ostpreussen, Littauen och Lettland»
Stockholm 1931
- Zile, Zigurds L.*
«The Legal Frammework of Minorities' Policies in Latvia: Background,
Constitution, and the League of Nations.»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XI, No. 1, 1980

11. OTRAIS PASAULES KARŠ

Politiskā situācija

1935. gadā Hitlers lauza Versaļas līgumu. Rietumvalstu attieksme pret Hitlera arvien agresīvāko politiku nebija viennozīmīga. Anglijā starp politiķiem bija populāra tā sauktā samierināšanas politika, t. i., viņi gribēja saglabāt mieru Eiropā, izpildot Hitlera «saprotamās drošības prasības». Vācijā ieviesa vispārējo karaklausību, un sākās klaja un intensīva bruņošanās. «Samierinātāji» radīja iluzoru politiku, kas kavēja ātri un strikti nostāties pret Hitlera vadītās Vācijas agresīvajiem nolūkiem.

1938. gada 12. martā vācu karaspēks iebruka Austrijā («anšluss»). Lai «glābtu mieru», britu premjerministrs Nevils Čemberlens devās uz Hitlera vasaras mītni Berhtesgādenē. 1938. gada 29. septembrī tika parakstīts tā sauktais Minhenes nolīgums starp Čemberlenu, Hitleru, Daladjē un Musolini. Neviena Čehoslovākijas pārstāvis sarunās nepiedalījās (nebija pat ielūgts!), kaut gan nolīgums deva tiesības Vācijai ieņemt Sudetiju — daļu no Čehoslovākijas. Čemberlens uzskatīja, ka viņam izdevies nosargāt «mūsdienu mieru», bet jau 1939. gada 15. martā Hitlera armija iebruka Prāgā un piespieda čehu prezidentu Dr. Emīlu Hahu parakstīt tā saukto protektorāta līgumu, kurš čehu provinces Bohēmiju un Morāviju (Čehiju un Morāviju) pārvērta par vācu protektorātu un Slovākiju par valsti, kas atrastos «vācu aizsardzībā». Tā paša gada 22. martā Lietuva bija spiesta atdot Vācijai Klaipēdas (Mēmeles) apgabalu.

Notikumu attīstība uztrauca Padomju Savienību. 28. martā padomju ārlietu ministrs Maksims Ļitvinovs paziņoja: Padomju Savienība nekad nepieļaus, ka kāda trešā valsts ar šķietami brīvprātīgu vienošanos iznīcina Igaunijas un Latvijas patstāvību. Kļuva skaidrs, ka Ļitvinova paziņojums ir brīdinājums Vācijai un atgādinājums, ka Padomju Savienība vēlas saglabāt savas intereses Igaunijā un Latvijā.

Par spīti vārdu karam starp Padomju Savienību un Vāciju, Staļins vienmēr bija uzskatījis krievu — vācu sadarbību par savas ārpolitikas stūrakmeni. Hitlera agresīvais antikommunisms tuvināšanos tomēr traucēja. Padomju Savienība iestājās Tautu Savienībā un paļāvās uz tā saukto kolektīvo drošību un zināmu sadarbību ar Rietumu valstīm. Bet Staļins visu laiku atgādināja Hitleram, ka savstarpējā sadarbība, kāda pastāvēja Veimāras republikas laikos, var

tikt atjaunota. 1939. gada 10. martā Staļins teica nozīmīgu runu partijas XVIII kongresā. Tajā viņš apvainoja Rietumu valstis intrigās pret Vāciju un Padomju Savienību, kā arī apgalvoja, ka Rietumu valstis darbojoties pret kolektīvo drošību. Dažas dienas vēlāk, kā ieganstu minot vāciešu iesološanu Čehoslovākijā, Maskava Berlīnei nosūtīja «spēcīgi» formulētu notu. Taču, iedziļinoties tuvāk, tajā nevar saskatīt pat formālu protestu. 17. aprīlī Padomju Savienības vēstnieks apmeklēja Vācijas ārlietu ministra palīgu fon Veiczekeru un sacīja, ka ideoloģiskās pretrunas nav ietekmējušas Padomju Savienības un fašistiskās Itālijas attiecības. Līdzīga sadarbība būtu iespējama arī ar nacionālsociālistisko Vāciju. Spēles sākums bija ļoti savdabīgs. Dažas dienas agrāk, 11. aprīlī, Maskavā Anglija un Francija bija sākušas sarunas ar Padomju Savienību par garantijām un par vienotu fronti pret iespējamo vācu agresiju.

Sākumā Hitlers neizrādīja īpašu interesi par padomju aktivitātēm. Viņam bija citi plāni: ievilkt Poliju savā varas sfērā, lai pēc tam varētu vērsties pret Padomju Savienību. Kad Polija izturējās noraidoši, Hitlers izšķirās par karu. Nu bija vajadzīga vienošanās ar Padomju Savienību. Pa diplomātiem apkārtceļiem Hitlers deva pozitīvu atbildi. Staļins uztvēra raidītos signālus. Jau 1937. gadā viņš bija nomainījis ebreju tautības vēstnieku Berlīnē pret krievu. Bija pienākusi Lītvīnova kārta: 1939. gada 3. maijā viņu nomainīja pret krievu Vjačeslavu Molotovu (Skrjabinu). Hitleru nevajadzēja lieki kaitināt.

Sarunas par garantijām

Minhenes politikas neveiksme un Hitlera nemitīgā agresivitāte piespieda Rietumu valstis mainīt savu ārpolitiku. Par spīti vēsajai attieksmei pret Padomju Savienību, tās sāka izrādīt interesi par drošības aliansi, kuras smaile būtu vērstā pret Hitlera vadīto Vāciju. Lielbritānijai, Francijai un Padomju Savienībai kopīgiem spēkiem bija jāgarantē robežas Austrumeiropā. Anglija bija gatava dot tālejošas garantijas Baltijas valstīm. 11. aprīlī Maskavā sākās sarunas. Sarunu gaitā Molotovs pieprasīja arvien plašākas tiesības garantētājvalstīm. Baltijas valstis vajadzēja «aizstāvēt», pat ja tās nejutās apdraudētas vai negribēja, lai tās aizstāv.

Baltijas drošība bija kļuvusi par galveno jautājumu, un TASS ziņoja, ka sarunas nonākušas strupceļā. 29. jūnijā

«Pravda» rakstīja, ka garantijas Baltijas valstīm jāuzspiež. Savā projektā Padomju Savienība pieprasīja, lai Baltijas valstis tiktu aizstāvētas arī netieša uzbrukuma gadījumā. Pēc dažu nedēļu šaubām Rietumu valstis 1939. gada 17. jūlijā piekrita šim neskaidrajam un neizdibināmajam formulējumam, kaut arī Baltijas valstis, joprojām saņemdamas informāciju no Rietumu valstīm, ieņēma nepārprotami noraidošu nostāju. Baltijas valstu valdības baidījās, ka Padomju Savienība iegūs tiesības iejaukties Baltijas valstu iekšējās lietās ar liktenīgām sekām to neatkarībai. Turklāt bija grūti prognozēt Vācijas reakciju, jo Rietumu valstu līdzšinējā neizlēmība bija vājinājusi ticību to rīcības gribai un spējai. Baltijas valstu nostāja sarežģīja Rietumu valstu pozīcijas Maskavas sarunās, tomēr bezcerīgā strupceļā sarunas nonāca nevis Baltijas valstu dēļ, bet gan tāpēc, ka Hitleris varēja piedāvāt Staļinam vairāk nekā demokrātiskās Rietumu valstis. Turklāt — alianse ar Hitleru labāk iederējās Staļina nākotnes plānos. Ir liecības, kas pierāda, ka Staļins gatavojies karam starp Hitleru un Rietumu valstīm, Padomju Savienību tajā nemaz neiesaistot. Turpretī, ja ar Rietumu valstīm noslēgtu līgumu, efekts būtu pretējs.

Molotova — Ribentropa pakts

Izlūkošanai starp Padomju Savienību un Hitlera Vāciju bija jānoskaidro priekšnoteikumi līgumam starp abām valstīm. Tie likās cerīgi. Hitleris bija nolēmis 1939. gadā uzbrukt Polijai un tādēļ vajadzēja rīkoties ātri. 14. augustā Ribentrops telegrafēja Molotovam, ka viņš personiski vadīs vācu delegāciju. Krievi bija gatavi pieņemt Ribentropu 26. vai 27. augustā. Tad Hitleris personiski telegrafēja Staļinam, lūgdams, lai Ribentropu pieņem 22. vai 23. augustā. Staļins piekrita, un vācu delegācija 23. augustā devās uz Maskavu Hitlera personīgajā lidmašīnā. Sarunas Kremli vadīja pats Staļins. Bija dažādi viedokļi par ziemeļu robežu, ko vajadzēja novilkt starp Padomju Savienības un Vācijas interešu sfērām: vācieši gribēja to novilkt gar Daugavu un sadalīt Latviju divās daļās, bet Staļins piedāvāja Lietuvas ziemeļu robežu. Ribentrops zvanīja Hitleram, kurš deva savu piekrišanu Staļina jaunajam priekšlikumam. Pakts tika sastādīts un parakstīts tajā pašā vakarā. Neuzbrukšanas līgumam pievienoja slepenu protokolu, kurā bija četri punkti par Austrumeiropas sadalīšanu vācu un padomju

Geheimes Zusatzprotokoll.

Aus Anlaß der Unterzeichnung des Nichtangriffsvertrages zwischen dem Deutschen Reich und der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken haben die unterzeichneten Bevollmächtigten der beiden Teile in streng vertraulicher Aussprache die Frage der Abgrenzung der beiderseitigen Interessensphären in Osteuropa erörtert. Diese Aussprache hat zu folgenden Ergebnis geführt:

1. Für den Fall einer territorial-politischen Umgestaltung in den zu den baltischen Staaten (Finnland, Estland, Lettland, Litauen) gehörenden Gebieten bildet die nördliche Grenze Litauens zugleich die Grenze der Interessensphären Deutschlands und der UdSSR. Hierbei wird das Interesse Litauens am Wilnaer Gebiet beiderseits anerkannt.

2. Für den Fall einer territorialpolitischen Umgestaltung der zum polnischen Staate gehörenden Gebiete werden die Interessensphären Deutschlands und der UdSSR ungefähr durch die Linie der Flüsse Wara, Weichsel und San abgegrenzt.

Die Frage, ob die beiderseitigen Interessen die Erhaltung eines unabhängigen polnischen Staates erdruacht erscheinen lassen und wie dieser Staat abzugrenzen wäre, kann endgültig erst im Laufe der weiteren politischen Entwicklung geklärt werden.

In jedem Falle werden ^{beide} bei Regierungen diese Frage in Wege einer freundschaftlichen Verständigung lösen.

3) Hinsichtlich des Südostens Europa wird von sowjetischer Seite das Interesse an Bessarabien betont. Von deutscher Seite wird das völlige politische Desinteresse an diesen Gebieten erklärt.

4) Dieses Protokoll wird von beiden Seiten streng geheim behandelt werden.

Moskau, den 23. August 1939.

Für die
Deutsche Reichsregierung

W. Ribbentrop

In Vollmacht
der Regierung der
UdSSR:

N. Molotow

Vācu-padomju
liguma slepenais
protokols.

interesešu sfērās. Pirmajā punktā noteikta Baltijas valstu nākotne:

«Sakarā ar teritoriālām un politiskām pārmaiņām apgabalos, kas pieder Baltijas valstīm /Somijai, Igaunijai, Latvijai, Lietuvai/, Lietuvas ziemeļu robeža veido robežu starp Vācijas un PSRS ietekmes sfērām. Šajā sakarā abas puses atzīst Lietuvas intereses Viļņas apgabalā.»

1939. gada 1. septembrī vācu bruņotie spēki pārgāja Polijas robežu. 3. septembrī karu pieteica Anglija un Francija. Sākumā Padomju Savienība vācu — poļu konfliktā tēloja neitralitāti, bet 17. septembrī sarkanā armija iebruka Polijas austrumu rajonos. 25. septembrī Staļins piedāvāja vāciešiem visu Ļubļinas apgabalu ap Varšavu mainīt pret Lietuvu. Ja Vācija izšķirtos pieņemt šo priekšlikumu, Padomju Savienība nekavējoties ķertos pie Baltijas valstu problēmas atrisināšanas saskaņā ar 23. augusta vienošanos. Rīben-trops šķita ieinteresēts. Viņš ieradās Maskavā 27. septembrī un tika sagaidīts ar lielu godu. Jau naktī no 27. uz 28. septembri tiek parakstīts jauns līgums. Arī tam bija slepens protokols:

«(.) 1939. gada 23. augustā parakstītais slepenais papildu protokols savā 1. punktā tiek papildināts ar piezīmi, ka Lietuvas valsts teritorija ietilpināma PSRS ietekmes sfērā, no otras puses, Ļubļina un daļa Varšavas vojevodistes tiek iekļautas vācu ietekmes sfērā. Līdzko PSRS spers soļus Lietuvas teritorijā savu interesešu aizsargāšanai, pašreizējā Vācijas un Lietuvas robeža tiks iztaisnota tādā veidā, ka Lietuvas teritorija dienvidrietumos no pievienotajā kartē ievilktais līnijas pieder Vācijai.»

Vienlaikus noslēdza arī konfidenciālu līgumu par Baltijas vācu minoritātes repatriāciju uz Vāciju. Pretestību okupētajos poļu apgabalos vajadzēja salauzt kopīgiem spēkiem. Pakts beidzās ar kopīgu vācu — padomju deklarāciju par mieru Austrumeiropā.

Mostas šaubas

Nacistu un komunistu savstarpējais pakts pārsteidza visu pasauli. Jau kopš paša sākuma bija minējumi, ka līgumam pievienotas slepenas vienošanās. Ir zināms, ka jaunais vācu diplomāts Hanss Hervarts Bitensfelds papildprotokola tekstu slepeni nodevis amerikāņu draugam. Tādējādi viņš gribēja atvairīt kara izcelšanos. ASV vēstnieks Maskavā Lorenss A. Stainharts informēja par to Anglijas un Francijas, kā arī Baltijas valstu ministrus. Jaunā vēsts likās tik

Stalins spiež roku fon Ribentropam pēc liguma parakstīšanas, Aizmugurē — Vorošilovs.

Starojošais Stalins.

neticama, ka Latvijas sūtni Frici Kociņu pārņēma skepse, un viņš neticēja brīdinājuma patiesīgumam. Tāpēc līdz 3. septembrim viņš vilcinājās ar informācijas sniegšanu savai valdībai. Ārlietu ministrijā Rīgā bija saņemta tāda pati informācija — tikai no cita avota. Jaunā vēsts radīja apjukumu un šaubas, bet, kad politisko notikumu gaita apstiprināja slepeno protokolu saturu, iestājās rezignācija. Divaini, ka ieinteresēto valstu starpā nesākās nekādas konsultācijas. Lai «stāvokli nedramatizētu», nesevoja arī nekādi ārkārtēji aizsardzības pasākumi. Latvijā iesauca dažu gadugājumu rezervistus.

Latvijas sūtnis Berlīnē 30. augustā pieprasīja izziņu Vācijas Ārlietu ministrijai, vai vācu — padomju sarunās nav skarts Latvijas jautājums. Tādi paši jautājumi tika uzdoti arī no Igaunijas un Somijas puses. Pēc Berlīnes direktīvas Vācijas diplomātiskais pārstāvis Rīgā Ulrihs fon Koce atbildēja, ka «(.)Vācijas un Latvijas attiecības nosaka 1939. gada 7. jūnija neuzbrukšanas pakts un, protams, nekādas vienošanās, kas runātu preti šim paktam, nav noslēgtas». Arī uz tiešiem jautājumiem par slepeno vienošanos vācu diplomāti atkārtoja savus nepatiesos apgalvojumus.

Savstarpējās palīdzības pakts ar Padomju Savienību

17. septembrī no Tallinas ostas aizbēga Igaunijā internētā poļu zemūdene «Orzel». Vācieši apmierinājās ar igauņu puses paskaidrojumu, bet Padomju Savienība, kas oficiāli nebija pieteikusi karu Polijai, izmantoja to par ieganstu plašai spēka demonstrācijai. Padomju Savienība mēģināja apšaubīt Igaunijas varas iestāžu spēju uzturēt kārtību savā valstī un pieprasīja nekavējoties noslēgt savstarpējās palīdzības paktu ar Padomju Savienību. Tam vajadzēja dot Maskavai tiesības uz aviobāzēm un flotes bāzēm Igaunijā.

Tallinā izsecināja, ka Igaunijai nav nekādu cerību saņemt diplomātisku vai militāru palīdzību no Rietumiem vai no kādas citas puses. Arī konsultācijas deva negatīvu atbildi. Padomju Savienībai bija laimējies sašķelt savus pretiniekus: baidoties pasliktināt savu stāvokli, šīs valstis attālinājās cita no citas, nevis izveidoja vienotu fronti pret agresoru. Igaunijai neatlika nekas cits kā sākt sarunas un cerēt uz pieņemamiem noteikumiem. 28. septembrī noslēdza savstarpējās palīdzības paktu, kas deva Padomju Savienībai tiesi-

bas izvietot Igaunijā 25 000 vīru lielu armijas kontingentu. Sarunu gaitā Molotovs un Staļins nemitīgi uzsvēra, ka Padomju Savienība nav domājusi apdraudēt Igaunijas suverenitāti vai mainīt tās valsts iekārtu, ekonomisko sistēmu, vai arī iejaukties tās iekšējās lietās, un tas arī tika fiksēts savstarpējā palīdzības pakta piektajā paragrāfā.

Tādā pašā garā norisinājās sarunas ar Latviju. Valstī tajās pārstāvēja ārlietu ministrs Munters un sūtnis Maskavā Kociņš, Padomju Savienību — Staļins, Molotovs, Potjomkins un Zotovs. Pēc dažām glaimīgām ievadfrāzēm Staļins paskaidroja, ka stāvoklis ir savādāks nekā 1920. gadā. «Es saku jums atklāti,» turpināja Staļins, «interesu sfēru sadalīšana ir jau notikusi. Pēc Vācijas ieskata, mums vajadzēja jūs okupēt, bet mēs negribam izmantot to jums par sliktu. (..) Vācieši ir pieprasījuši sadalīt Latviju gar Daugavu, bet Padomju Savienība nevar piekrist šādai vienas tautas dzīves telpas pārdalīšanai.» Latvijai vajadzēja atļaut izvietot savā teritorijā bāzes 30 000 sarkanarmiešu, t. i., daudz lielākam skaitam, nekā bija pati Latvijas armija miera laikā. Tieši tāpat kā Igaunijas sarunās, līguma piektajā paragrāfā tika ierakstīts, ka valsts suverenitāte un iekārta tiks respektēta.

Kad līgums ar Igauniju un Latviju bija noslēgts, 2. oktobrī uz Maskavu aicināja Lietuvas ārlietu ministru. Te situācija bija daudz sarežģītāka, jo pastāvēja Viļņas jautājums un vāciešu interese Lietuvas dienvidrietumu daļā. Lietuva negribēja piekrist padomju bāzu klātbūtnei savā teritorijā, tomēr pēc dažu dienu sarunām bija skaidrs, ka vienīgā savstarpējās palīdzības pakta alternatīva ir karš. 10. oktobrī ar Lietuvu noslēdza tādu pašu palīdzības līgumu kā ar Igauniju un Latviju. Lietuvai nācās uzņemt 20 000 karavīru armiju, tā varēja pārņemt Viļņu un 6655 km² no Viļņas apgabala — viss, kā paredzēts Rībentropa — Molotova slepenajā protokolā.

Latvija — Padomju Savienības ēnā

5. oktobrī arī Somija saņēma piedāvājumu sūtīt savu pilnvaroto uz sarunām Maskavā. Vienlaikus ar jauno tirdzniecības līgumu esot jāapsprīž «konkrētas politiskas problēmas». 12. oktobrī Padomju Savienība sarunās pieprasīja bāzi Hangē pussalā un dažas pārmaiņas robežlinijā. Tika izvirzīts jautājums par savstarpējās palīdzības pakta. Somija atteicās atzīt padomju puses prasības, un

Baltvācieši atstāj Latviju.

1939. gada 1. decembrī padomju karaspēks sāka plašu militāro agresiju.

Šis negaidītās grūtības, ko padomju pusei sagādāja Somija, savukārt vismaz par pusgadu aizkavēja Latvijas sovetizāciju. Pēc savstarpējās palīdzības pakta parakstīšanas mazinājās Padomju Savienības spiediens uz Latviju, un padomju militāristi izturējās ļoti korekti pret saimniekvalsts pārstāvjiem. Privātās sarunās krievi turpretī izteicās, ka «ši spēlīte drīz beigsies».

Vēl viens brīdinājums Latvijas valdībai nāca, kad Vācija «sauca mājās» savu minoritāti, kaut gan pirms tam balsis no «Volksdeutsche Mittelstelle» bija paudušas pretēju viedokli. Toreiz Baltijas vāciešus uzskatīja par vācietības avangardu Baltijā. Ar Latvijas valdību noslēdza līgumu par izceļotāju naudas līdzekļu un materiālo vērtību izvešanu uz Vāciju. Baltijas vācieši nebūt nebija vienisprātis izceļošanas jautājumā, un vācu ierēdņi, kas organizēja izceļošanu, bieži vien bija spiesti lietot psiholoģiskus un ekonomiskus piespiedu līdzekļus. 1939. gadā no Latvijas izceļoja 80% jeb 52 000 vāciešu, un līdz 1941. gada pavasarim 84 000 Baltijas vāciešu bija atstājuši Baltiju.

Pēc Ziemas kara beigām Molotovs sāka runāt par «tālāku attiecību uzlabošanu» ar Baltijas valstīm. Pēc neilga laika manāmi pastiprinājās komunistu pagrīdes darbība. Kara izraisītās saimnieciskās situācijas dēļ 1939./1940. gada ziemā Latvijā bija apmēram 14 000 bezdarbnieku. Ar viņu palīdzību komunistiskie agitatori mēģināja radīt «revolucionāro situāciju». Panākumi bija niecīgi. Dažās vietās nonāca līdz lokāliem streikiem.

Jūnija sākumā pastiprinājās ārējais spiediens. Pirmais upuris bija Lietuva, ko vainoja padomju zaldātu nolaupīšanā. Molotovs ignorēja visus mēģinājumus objektīvi izmeklēt incidentu un 14. jūnijā iesniedza Lietuvas valdībai ultimātu. Maskava pieprasīja tādas valdības izveidošanu, «kura baudītu Padomju Savienības uzticību» un neierobežotu padomju karaspēka kontingenta ielaišanu Lietuvā. Šis brīdis Padomju Savienībai likās ļoti piemērots Baltijas sovietizācijai; pasaules skatieni bija pievērsti vācu uzvaras gājienam Francijā, un tieši tajā dienā krita Parīze. Lietuva pieņēma ultimātu 15. jūnijā; padomju armija iegāja Lietuvā un nekavējoties izvietojās gar Latvijas robežu.

Pēc sarīkotā robežincidenta Molotovs 16. jūnijā nosūtīja ultimātu Latvijai un Igaunijai un tajā pašā dienā pieprasīja dot atbildi. Apvainojumu un prasības pamatā bija tādas pašas kā pret Lietuvu. Prezidents Ulmanis ievāca ziņas no fon Koces par Latvijas iespējām saņemt ieročus no Vācijas un par atļauju latviešu militārajām vienībām atkāpties Vācijas teritorijā. Koce atbildēja ar skaidru «nē». Vai tādā gadījumā militārai pretestībai pret vareno Padomju Savienību būtu bijusi kāda jēga? Baltiešu pretošanās griba tomēr bija stipra, un cīņa droši vien būtu bijusi tikpat sīksta kā Somijā. Pat ja pretošanās galaiznākumu varēja tikai zīlēt, būtu iegūts laiks un ne bez pamata varētu cerēt uz pārmaiņām politiskajās norisēs.

Tomēr, lai izveidotu vienotu pretestību, izpalika vairāki būtiski priekšnoteikumi: Latvijai un Igaunijai trūka ieroču, munīcijas pietika divu nedēļu intensīvai karadarbībai. Armijas nebija kaujas gatavībā. Militāra sadarbība starp Igauniju, Latviju un Lietuvu neizveidojās. Alianses līgums starp Latviju un Igauniju, kas bija noslēgts 1923. gadā, neistenojās reālā aizsardzības savienībā. Padomju Savienībai un Vācijai izdevās izolēt Baltijas valstis un, kad agresora istie nodomi kļuva skaidri redzami, bija jau par vēlu. Ulmanis un Munters, tāpat kā pārējie baltiešu līderi, uzskatīja, ka pretošanās būtu bez izredzēm, un tāpēc pieņēma Padomju Savienības ultimātu.

Okupācijas sākums

1940. gada 17. jūnijā padomju armijas daļas pārgāja Latvijas dienvidu un austrumu robežas, nesastopot nekādu pretestību. NKVD aģenti un vietējie komunisti nekavējoties sāka organizēt «jūsmīgas demonstrācijas». Anglijas sūtnis ziņoja, ka Latvijas armija dažās stundās bijusi trauksmes gatavībā un pārgrupējusies karadarbībai. Zviedru militārais atašejs savā ziņojumā raksta:

«Rīgā, 1940. g. 17. 6. Slepeni.

Ministru un Karaliskā
aizsardzības departamenta
vadītājam

Šodien pulksten 12.30 Rīgā ienāca krievu bruņumašīnas un ieņēma pilsētu, pie kam vieglās bruņumašīnas un tanki sagrupējās pie dzelzceļa stacijas, galvenā pasta (un telegrāfa), trim tiltiem pār Daugavu, radiostacijas, ostām un noteiktiem satiksmes mezgļpunktiem. Armijas un civilo lidlauku «Spilve» pie Rīgas ieņēma tanku rota, un krievu komandieris nomainīja lidlauka latviešu komandantu. (..)

17. jūnijā padomju tanki ienāk Rīgā.

Policija izklidina demonstrantus.

Krievu tanku vienību ienākšanu Latvijas galvaspilsētā sveica daži simti latviešu līdzjutēju, to starpā daudz ebreju, kuri rāpās uz tankiem un sniedza puķes. Krievu armijnieki sveikšanu uztvēra ar nepārprotamu atturību. Arī antikrieviskās demonstrācijas notika mazākos apmēros. Lielākā daļa iedzīvotāju izturējās vēsi, neitrāli.»

Latvijas valdība bija aicinājusi iedzīvotājus izturēties mierīgi. Neņemot vērā dažus sīkus incidentus, NKVD viriem neizdevās radīt «revolucionāro situāciju», kas attaisnotu Latvijas okupāciju. Tūlīt pēc padomju armijas ienākšanas Latvijā Molotovs aizsūtīja Tautas komisāru padomes vicepriekšsēdētāju Andreju Višinski uz Rīgu. Viņa uzdevums bija no aizkulisēm vadīt Latvijas sovetizāciju un vienlaikus nomierināt Ulmani. Visai šai akcijai vajadzēja atstāt iespaidu, ka tā atbilst latviešu tautas brīvai gribai.

20. jūnijā izveidoja jauno Latvijas valdību. Kaut arī tas notika prezidenta vārdā, ministrus izraudzījās Višinskis. Kad Ulmanis gribēja ko mainīt ministru sarakstā, Višinskis norādīja, ka valdības saraksts jau apstiprināts Maskavā un vairs nav maināms. Lielākā daļa no ministriem nebija komunisti, bet bija pazīstami ar savu pozitīvo attieksmi pret Padomju Savienību. Vienīgi svarīgākos amatus, piemēram, iekšlietu ministra un policijas priekšnieka posteņus

ieņēma komunisti. Par ministru prezidentu kļuva liberālais profesors Augusts Kirhenšteins. Jaunās valdības pirmais rīkojums attiecās uz komunistiskās partijas legalizēšanu, bet šo lēmumu neattiecināja uz citām partijām. Tika atbrīvoti visi komunisti, kas bija sodīti par apvērsuma gatavošanu, pavisam 120 komunistu Rīgā un 80 — laukos. Atbrīvoto cietumnieku mazais skaits pārsteidza Višinski.

Komunistiskās partijas loma

Padomju vēsturnieki labprāt grib iegalvot, ka 1940. gadā LKP bija galvenais politiskais spēks Latvijā un ka tā īstenoja «sociālistisko revolūciju». Diemžēl īstenība neapstiprina šo koncepciju.

Latvijas neatkarības laikā Padomju Savienība daudz palīdzēja LKP ar naudu un propagandas materiāliem. Partijas vadība atradās Maskavā un nelegālo darbību Latvijā virzīja ar Kominternes un VK(b)P atbalstu un palīdzību līdz pat lielajai partijas «tīrīšanai» 1936.—1938. gadā. Jau 1936. gadā LKP vadība Padomju Savienībā tika likvidēta. Lielākā daļa pazīstamo latviešu komunistu tika represēta. Pirms padomju karaspēka ienākšanas Latvijā partija jau bija stipri novājināta gan iekšējās «tīrīšanās», gan Latvijas policijas pūliņu dēļ. No apmēram 500 biedriem puse atradās apcietinājumā, taču viņiem izdevās saglabāt dzīvību un veselību, pretēji saviem biedriem Padomju Savienībā. 1940. gadā LKP bija pavisam sagrauta un atradās pastāvīgās aizsardzības pozīcijās, un nevarēja ne iedvesmot masas, ne arī vadīt revolūciju. Patiesībā tās ietekme Latvijā bija niecīga.

Aiz propagandas frāzēm jau agrāk varēja nojaust patieso stāvokli: komunistu nenozīmīgā skaita dēļ partijas organizācijai bija grūti darboties pat pilsētās. Laukos stāvoklis bija vēl neapskaužamāks: septiņos Latvijas okupācijas mēnešos un, par spīti palīdzībai no augšas, nekāda organizēta partijas darbība daudzos pagastos vispār nenotika. Tas, kas publicēts pēc «glasnostj» ēras sākšanās, pilnībā apstiprina iepriekšteikto: vietējie komunisti nespēja traucēt vispārējo stāvokli, nemaz nerunājot par revolūcijas organizēšanu. Tomēr partija līdz pat šai dienai nav mainījusi savu viedokli.

Krievu ieceltais ministru prezidents dr. Augusts Kirhenšteins uzrunā demonstrantus. Iekšlietu ministrs Vilis Lācis (kreisajā pusē).

Vēlāk noskaidrojās, ka Padomju Savienības sūtnis Latvijā Vladimirs Derevjanskis nolīdzināja ceļu LKP pievienošanai VK(b)P. IX partijas kongresā viņu ievēlēja Latvijas KP centrālkomitejā. Pēc 5. augusta ar VK(b)P centrālkomitejas un padomju valdības pilnvarām viņu iecēla par Maskavas pārstāvi «Latvijas padomju republikā». 8. oktobrī LKP likvidēja un kā lokālu partijas organizāciju iekļāva VK(b)P. Citiem vārdiem sakot, Derevjanskis, PSRS sūtnis Latvijā, vadīja Latvijas sovetizāciju pēc valsts inkorporācijas Padomju Savienībā. Pirms Ziemas kara Derevjanskis veica padomju sūtņa pienākumus Helsinkos.

Padomju Savienība nodrošina savu kundzību

Jaunā valdība strikti apgalvoja, ka tai nav nodoma Latvijā nodibināt tādu pašu režīmu kā Padomju Savienībā vai ierobežot Latvijas neatkarību. Kirhenšteins solīja atjaunot 1922. gada Satversmi, bet šo solījumu grozīja atbilstoši mirkļa prasībām. Jaunas parlamenta vēlēšanas bija paredzētas 14. un 15. jūlijā. Likās divaini, ka kandidātu izvirzīšanai atvēlēts gauži īss laiks.

Iepriekšējais izglītības un tieslietu ministrs Atis Ķeniņš sāka organizēt alternatīvu sarakstu komunistu «darba tau-

tas blokam». Šo sarakstu var raksturot kā pilsonisko aprindu listi bez sociāldemokrātiem (tie atteicās) un bez prezidenta Ulmaņa aprindām. Jau kopš paša sākuma okupācijas vara slepeni darbojās pret visiem mēģinājumiem radīt politisku alternatīvu. Ķeniņam tomēr laimējās izpildīt visas vēlēšanu komisijas prasības un pat slepus iespiest opozīcijas saraksta vēlēšanu programmu.

Kad jaunā vara redzēja, ka viņiem neizdosies apturēt opozīcijas kandidātus, komunistiskā režīma iekšlietu ministrs Vilis Lācis pavēlēja arestēt Ķeniņu un lielāko daļu viņa kandidātu, pārmeklēt vēlēšanu iecirkņi, slēgt to un konfiscēt visus vēlēšanu materiālus. Okupācijas vara skaidri norādīja, ka jāizvirza tikai viņu kandidāti. Atlikušajā laikā radio un avīzes mobilizēja «vēlēšanu kampaņai». «Darba tautas bloks» taču bija vienīgā atļautā partija, un vēlēšanu kampaņas mērķis bija apgaismot iedzīvotājus, ka tā cīnās par gaišiem un cēliem ideāliem, par darba tautas un Latvijas laimi. Vēlēšanu kampaņas laikā nebija nekādu runu par Latvijas iespējamo pievienošanu Padomju Savienībai.

Vienlaikus tika izstrādāti norādījumi, kā piespiest iedzīvotājus piedalīties vēlēšanās. Katram pilsonim bija iekšzemes pase, kurā pēc nobalsošanas iespieda zīmogu. Drošības orgāni lika saprast, ka tos, kam pasē šāda zīmoga nebūs, sagaida izrēķināšanās. Jau no paša sākuma vēlētāji neizrādīja lielu sajūsmu. Pirmajā dienā vēlētāju bija maz. Lai situāciju uzlabotu, vēlēšanu iecirkņi bija atvērti līdz pulksten 22, un strādniekus un ierēdņus uz vēlēšanām veda organizēti.

Vēlēšanu iecirkņos atradās kabīnes, bet tie, kuri gribēja tās izmantot vai arī kuriem bija drosme pieprasīt aploksnī balsošanas biļetenam, modināja aizdomas vēlēšanu rīkotājos, un šādus vēlētājus varēja tūlīt nogādāt uz NKVD. Tika paziņots, ka vēlētājiem vajag parādīt savu «demokrātisko noskaņojumu» un, lai to pasvītrotu, nebija ieteicams lietot ne kabīnes, ne aplokšnes. Pēc vēlēšanu komisiju norādījuma varēja vēlēt pat tādi, kam nebija nekādu personības dokumentu. Pietika, ja vēlēšanu komisijā kāds apliecināja, ka pazīst balsotāju.

Atsevišķas pazīmes liecina, ka vēlēšanu norisē bija daudz nederīgu balsu. Tam, kā tauta nobalsoja, vairs nebija nekādas nozīmes: vēlēšanu rezultātus falsificēja visos līmeņos, un Maskavā tie jau bija skaidri. Aiz pārskatīšanās TASS publicēja vēlēšanu rezultātus 12. stundas pirms iecirkņu slēgšanas. Saskaņā ar paziņoto vēlēšanu rezultātu 97,6% bija nobalsojuši par «darba tautas bloku».

Pēdējais cēliens

Līdz vēlēšanām visas runas par Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā tika apklusinātas. Ja kāds neuzmanīgs funkcionārs izmeta ko līdzīgu, tas tūlīt tika atsaukts. Pat Kirhenšteins kādā runā apgalvoja: «Mēs esam un mēs būsīm brīvi, mēs paļaujamies uz Staļina solījumiem!»

Jaunievelētais parlaments pirmoreiz sapulcējās 21. jūlijā. Vienlaikus tika organizētas lielas demonstrācijas. «Tauta prasīja» Latviju pievienot Padomju Savienībai. Višinskis runāja no padomju sūtniecības balkona un izteica cerību, ka jaunievēlētais parlaments «piepildīs latviešu tautas mūžseno sūti par pievienošanos padomju tautu kopīgai saimei». Pirms parlamenta pirmās sesijas NKVD brīdināja «tautas ievēlētos» pārstāvjus: ja viņi ko bildīs par notikušo pratināšanu vai arī atteiksies dot savu piekrišanu jau iepriekš sagatavotiem priekšlikumiem, viņi tiks arestēti.

Pirmās jaunievēlēto tautas pārstāvju sanāksmes laikā «tauta», izgājusi ielās demonstrācijā un kori skandinot, prasīja Latviju pārveidot par padomju republiku un pievienot Padomju Savienībai. Kaut gan republika formāli joprojām bija suverēna valsts, Latvijas «valdībā» atradās padomju pilsoņi un vadīja valsts pievienošanu Padomju Savienībai. Saskaņā ar darba kārtības pirmo punktu Latvija bija jāpasludina par padomju republiku un jāpieņem jauna konstitūcija. Pēc tam ceļš bija brīvs, lai valsti pievienotu Padomju Savienībai. Visi lēmumi tūlīt pēc pieņemšanas ieguva likuma spēku.

Nākamajā dienā, 22. jūlijā, sanāksme vienprātīgi pieņēma visus Maskavā izstrādātos nacionalizācijas dekrētus, kas skāra tautsaimniecību. Vispirms pārņēma bankas un lielākos valsts uzņēmumus. Tad soli pa solim noslāpēja privāto uzņēmumu darbību, pat amatniecību. Visas zelta un valūtas rezerves «valdība» Rīgā bez ierunām nodeva Padomju Savienībai.

Pieņēma pat jaunu likumu par zemes reformu. No saimniecībām, kas bija lielākas par 30 hektāriem, kopumā nogriezta 1,9 miljonus hektāru zemes un iedalīja 51 764 sīkzemniekiem. Viņi tik tikko spēja pastāvēt kā pastāvīgi zemes lietotāji. Taču zemes reformai bija vienīgi politisks mērķis: uz ģimenes saimniekošanu balstīto sistēmu, ko izveidoja 1920. gadā, vajadzēja iznīcināt un atvieglot kolektīvās saimniekošanas sistēmas ieviešanu.

«Padomju tautu saimē»

Prezidents Ulmanis savā amatā palika līdz pat 21. jūlijam, kaut patiesībā atradās mājas arestā. Viņa vārdā Višinskis un Derevjanskis veica Latvijas sovetizāciju. Ar Ulmaņa parakstu izdeva veselu rindu dekrētu, kas sagrāva esošo politisko un ekonomisko sistēmu un iznīcināja valsts neatkarību. Prezidenta vārds kalpoja par aizsegu tam, kas patiesībā notika. Pēc vēlēšanām Kirhenšteina valdība pieņēma likumu, kas noteica, ka 21. jūlijā pulksten 12 premjerministram jāpārņem prezidenta pilnvaras. Arī pēdējo solījumu, ko Višinskis deva Ulmanim — ka viņš varēs doties trimdā uz Šveici, padomju vara lauza: īsi pirms aizbraukšanas Ulmani arestēja un izsūtīja uz Vorošilovgradu (tagad — Stavropoli) Ziemeļkaukāzā. Pēc kara izcelšanās viņu pārsūtīja uz Krasnovodsku Turkmēnijas PSR. Pēc padomju avotiem, Ulmanis 1942. gadā miris Krasnovodskā.

Pēdējais cēliens tika nospēlēts Maskavā, Augstākās Padomes VII sesijā. Višinskis bija izraudzījies divdesmit delegātus, kam vajadzēja iesniegt Augstākajai Padomei jaunievēlētā parlamenta lēmumu. Delegāciju vadīja premjerministrs profesors Augusts Kirhenšteins. Latvijas «lūgumu» par uzņemšanu Padomju Savienības sastāvā bija paredzēts izskatīt Augstākās Padomes 5. augusta sēdē. Nikolajs Sverņiks, Tautību padomes priekšsēdētājs, sēdi Kremļa Lielajā zālē atklāja pulksten 18. Lai novērstu jebkādus pārpratumus, visiem delegātiem jau iepriekš tika uzrakstītas runas krievu valodā, un rīkotāji tās bija akceptējuši. Tās nolasīja latviešu valodā un «pārtulkoja» krieviski Augstākās Padomes locekļiem.

Latvijas «delegātus» lielajā kongresa zālē ieveda pa sānu durvīm. Viņus nostādīja pie paaugstinājuma, kur sēdēja prezidija locekļi. Delegāti nolasīja savas runas, un pēc tam runāja viens no padomju valdības locekļiem. Nobeigumā Augstākās Padomes delegāts Juldašs Ahumbabajevs, kas pārstāvēja Uzbekiju, izteica priekšlikumu, ka jāapmierina Latvijas lūgums par uzņemšanu Padomju Savienības sastāvā. Iesniegto likumprojektu pieņēma bez apspriešanas un bez balsošanas. Pulksten 20.20 sēdi slēdza, un tajā pašā vakarā Padomju Savienības AP prezidija priekšsēdētājs Mihails Kaļiņins parakstīja lēmumu. Lietuva bija pievienota Padomju Savienībai jau 3. augustā, un 6. augustā bija pienākusi Igaunijas kārtā — viss notika pēc viena rokraksta. Pirmā valsts, kas atzina Baltijas iekļaušanu Padomju Savienībā, bija Hitlera Vācija. (Pēc kara Rietumvācija šo

«Politisku uzskatu propaganda».

lēmumu neuzskatīja par saistošu.) Dažas dienas pēc 5. augusta nacistiskās Vācijas sūtnis Rīgā Ulrihs fon Koce apmeklēja Padomju Savienības sūtni Vladimiru Derevjanski un savas valdības vārdā apsveica Padomju Savienību ar laimīgu Latvijas *Anschlussbewegung* (pievienošanas kustības) iznākumu un apgalvoja, ka nacistiskā Vācija dalīsies šai priekā ar Padomju Savienību.

Zviedrijas viedoklis

Latvijas akreditētie pārstāvji ārzemēs ar lielu satraukumu sekoja notikumiem tēvzemē. Kad Padomju Savienības patiesos nolūkus vairs nebija iespējams noslēpt, Latvijas sūtnis Stokholmā Voldemārs Salmāis iesniedza protesta notu Zviedrijas Ārlietu departamentam. Tajā viņš paskaidro, «...ka Rīgā š. g. 21. jūlijā sasaukta sapulce, kas nosaukta par «parlamentu», un tā pasludinājusi Latviju par padomju republiku un griezusies pie Padomju Sociālistisko Republiku Savienības ar prasību pievienot Latviju šai Savienībai». Notā paziņots, ka šai rīcībai nav legāla pamata, jo Latviju okupējis padomju karaspēks, un vēlēšanas neatspoguļo latviešu tautas gribu, «tā kā vēlēšanu gaitā atzīts

tikai viens kandidātu saraksts un visi pilsoņi piespiesti balsot, draudot ar represijām». Zviedru valdība tika lūgta neatzīt šādu suverenitātes sagraušanu.

Ārlietu ministra vietas izpildītājs Vestmanis simpatizēja baltiešiem. Savā dienasgrāmatā viņš raksta, ka «krievi ķeras klāt Igaunijai un Latvijai ar parastajiem ieganstiem, ar kādiem vilki uzbrūk jēram». Bet uz baltiešu protestiem viņš Igaunijas sūtnim Heinriham Laretejam atsūtīja prievātu atbildi, ka Zviedrijai nav bijis citas iespējas kā vien atzīt šo stāvokli.

Savā dienasgrāmatā Salnais atzīmē, ka 26. jūlijā no Rīgas pienākusi telegramma ar uzaicinājumu ierasties pie Kirhenšteina, lai sniegtu ziņojumu. Salnais atteicās. Toreizējais pārstāvniecības otrais sekretārs V. Kreicbergs stāstīja, ka tūlīt pēc 5. augusta piezvanījis kāds no padomju pārstāvniecības un aicinājis Salno uz pārrunām ar Aleksandru Kolontaju, kas bija padomju sūtne Stokholmā. Sūtnis līcis pateikt, ka viņš nemaz nedomājot doties uz pārrunām. Tad padomju pārstāvniecība griezusies zviedru Ārlietu ministrijā ar prasību pēc «palīdzības». Ārlietu ministrijā Lenarts Nilanders, kas agrāk bija strādājis par pirmo sekretāru Zviedrijas pārstāvniecībā Rīgā, vedis sarunas ar Salno un pirmo sekretāru R. Kampusu. Uz Salnā jautājumu, kas notiktu, ja viņi atteiktos atstāt Latvijas pārstāvniecību, tika saņemta atbilde, ka tādā gadījumā pārstāvniecību ieņemtu ar policijas palīdzību.

9. augustā no Rīgas telegrafēja ārlietu ministra palīgs Andrejs Jablonskis un pieprasīja, lai diplomātiskā misija ziņo Zviedrijas Ārlietu ministrijai, ka Latvija inkorporēta Padomju Savienības sastāvā un ka 6. augustā diplomātiskā misija un konsulāts jāslēdz. Diplomātiskā misija jānodod padomju diplomātiem un personālam nekavējoties jāatgriežas Latvijā. Pēc konsultācijām Salnais nolēma neliekties ne zinīs par telegrammu.

Zviedrijas Ārlietu ministrija neoficiāli paziņoja, ka diplomātiskās misijas personāls var palikt Zviedrijā un paturēt naudas līdzekļus, kas atrodas misijā, lai personālam izmaksātu algas, bet misija jāatstāj visdrīzākajā laikā un inventāru no misijas ēkas izvest nedrīkst. Pretējā gadījumā viņi būs spiesti apsūdzēt personālu zagšanā. Šādā situācijā diplomātisko misiju nolēma nodot Ārlietu ministrijai, izvairoties no jebkādiem kontaktiem ar padomju diplomātiem. Ministrijai misija tika nodota 1940. gada 19. augustā. Latvijas pārstāvniecības pirmais sekretārs R. Kampuss nodeva atslēgas Ārlietu ministrijas pārstāvim Bratam. Pēc tam

Latvijas pārstāvniecības personāls atstāja ēku, bet Brats sagaidīja padomju pārstāvi.

Pēc diplomātiskās misijas pārņemšanas jaunie saimnieki rīkoja skaļas viesības. Vēlāk Kolontaja Ārlietu ministrijā centās noskaidrot, kur palicis diplomātiskās misijas automobilis, uz ko tika atbildēts, ka tas ir sūtņa Salnā personiskais īpašums.

16. augustā Zviedrijas ārlietu ministrs Kristians Ginters savā pārskatā, starp citu, teica: «Pēc tam, kad pieņemts lēmums par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pievienošanu Padomju Savienībai, aktuāls kļuvis jautājums par mūsu diplomātisko pārstāvniecību atsaukšanu no Tallinas, Rīgas un Kauņas. 11. augustā padomju valdība izteikusi vēlmi, lai līdz 25. augustam diplomātiskās pārstāvniecības Kauņā, Rīgā un Tallinā izbeigtu savu darbību. Konsulārais pārstāvis pārtrauc darboties tajā pašā dienā. Trīs Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības Stokholmā šajās dienās savu darbību beigušas.» Baltijas valstu jautājumu skar vienīgi Estēns Undēns, kurš analizē Padomju Savienības taktiku, realizējot šo valstu okupāciju.

Rietumu valstu nostāja

Jūnijā un jūlija sākumā Latvijas diplomāti lojāli sekoja jaunās valdības norādījumiem. Tika atzīti valdības un Padomju Savienības apgalvojumi par neiejaukšanos un sadarbību, un ciešākiem sakariem starp abām zemēm. Ārzemju preses baumas par iespējamo Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai tika noliegtas. Bet jūlijā no Rīgas pienāca satraucošākas vēstis, it īpaši, kad kļuva zināms, kādā veidā valdība gatavojas vēlēšanām.

Latvijas sūtnis Vašingtonā Dr. Alfrēds Bīlmanis jau 13. jūlijā nāca klajā ar paskaidrojumu, kurā viņš norādīja, ka priekšā stāvošās vēlēšanas ir pretrunā ar Latvijas Satversmi un vēlēšanu likumu. Turklāt viņš prasīja aizsargāt Latvijas un tās pilsoņu īpašumus ASV pret Padomju Savienības mēģinājumiem tos pārņemt. 21. jūlijā diezgan garā deklarācijā Bīlmanis attēloja Latviju kā neizprovocētas agresijas upuri. Pēc 21. jūlija visi Baltijas diplomāti protestēja pret Padomju Savienības iebrukumu un norādīja, ka Padomju Savienībai nav bijis legāla pamata tādai rīcībai.

Dr. Alfrēds Bilmanis, Latvijas sūtnis Vašingtonā.

Jau 15. jūlijā Lojs V. Hendriksons no ASV Valsts departamenta Eiropas nodaļas savā ziņojumā valdībai rakstīja, ka «(.) Savienotās Valstis nevar īstenot vienu politiku pret Vācijas okupēto Čehoslovākiju, Dāniju un Poliju un citu politiku pret Latviju, Igauniju, Lietuvu un Somiju. (.) Ja ASV atsakās atzīt agresīvu rīcību (.), tad mēs nevaram pavirši izturēties pret to, ka Padomju Savienība izdara agresiju pret saviem kaimiņiem (.). Tāpēc ASV finansu valde nolēmusi bloķēt visus Latvijas, Igaunijas un Lietuvas kapitālus un īpašumus, sākot ar 15. jūliju.»

Sis lēmums sadusmoja Molotovu, un viņš garā un niknā protesta notā 1940. gada 20. jūlijā iebilda pret šo «neliku-

mīgo akciju», piedraudēdams padarīt ASV atbildīgu par visiem zaudējumiem, ko tās rīcība nesīs Padomju Savienībai. Molotovs apgalvoja, ka Padomju Savienība nopirkusi visas zelta un valūtas rezerves no Baltijas valstu valdībām — šis apgalvojums nav guvis apstiprinājumu vēl šobaltdien. 9. augustā ASV kategoriski noraidīja visas Padomju Savienības prasības un apvainojumus. Arī visi vēlākie mēģinājumi uzlikt embargo uz baltiešu zeltu ASV beigušies neveiksmīgi.

1940. gada 23. jūlijā ASV ārlietu ministra palīgs Samers Velless publicēja paziņojumu par notikumiem Baltijā. Balstoties uz to, ASV joprojām formulē savu politiku Baltijā. Tajā teikts, ka Padomju Savienība izaicinošā kārtā sagrauvusi Igaunijas, Latvijas un Lietuvas politisko neatkarību un teritoriālo integritāti un ka ASV nekad neatzīs šādu vardarbību, kas savā pamatā ir pretrunā ar ASV ārpolitiku. Šo politisko līniju ASV saglabājusi līdz šai dienai un nav atzinusi Baltijas iekļaušanu Padomju Savienības sastāvā.

Dr. A. Bilmaņa darbība ļoti traucēja Padomju Savienībai, un tāpēc viņam un sūtnim Londonā Kārlim Zariņam atņēma Latvijas pilsonību. Viņus atbrīvoja no amata un viņu īpašumus Latvijā konfiscēja. «Valdības Vēstnesis» darija zināmu, ka abi diplomāti pasludināti «ārpus likuma» par pretvalstisku rīcību. Taču nekad netika precizēts, kādos noziegumos abi diplomāti vainojami.

6. augustā, dienu pēc Latvijas pievienošanas Padomju Savienībai, Dr. A. Bilmanis publicēja paziņojumu, kurā viņš izteica protestu Padomju Savienībai un apgalvoja, ka Maskavas rīcībai nav nekāda likumīga pamata un ka padomju vara nav ievērojusi pat tos likumus un lēmumus, uz kuriem tā pati atsaukusies. Padomju agresija ir notikusi, balstoties uz karaspēku.

Padomju vara nostiprinās

Dažos mēnešos kļūt par okupācijas varas pavalstnieku pēc tam, kad esi bijis brīvs pilsonis savā valstī, šis akts var paralizēt ikvienu cilvēku. Tieši tā notika Latvijā pēc tās inkorporācijas Padomju Savienībā. Ar katru brīdi tvēriens kļūva dzelžaināks un turēja savā gūstā sabiedrību, un šajā jaunajā situācijā iedzīvotāji nevarēja iejusties. Tā domu gaita, kas noteica padomju funkcionāru rīcību, iesākumā tautai nebija saprotama. Runas par «sociālistiskajiem pār-

veidojumiem», «jauno, laimīgo dzīvi bezšķiru sabiedrībā» un «darbu un taisnību visiem» izrādījās miglas aizsegs, aiz kura slēpās pavisam kaut kas cits. Šī neatbilstība starp propagandu un dzīves īstenību nav mainījusies līdz pat šodienai, bet patiesības raudze oficiālajā padomju «informācijā» 1940.—1941. gadā bija ārkārtīgi zema. Padomju iestāžu galvenais mērķis bija nodrošināt varu jauniegūtajās teritorijās. Lai to sasniegtu, tā tiecās pēc pilnīgas kontroles pār visu sabiedrību, un visi, ko apzīmogoja par padomju varas ienaidniekiem, tika atstumti. Padomju propagandas sociālistiskie šabloni lieliski noderēja maldinošām runām. Nevajadzēja nemaz daudz, lai nonāktu NKVD nagos. Nebija vajadzīgi operatīvi pierādījumi, lai jebkuru apsūdzētu «pretpadomju darbībā». Savā slepenajā instrukcijā NKVD ģenerālis Serovs raksta, ka «pretpadomju elementu iznīcināšana Baltijas republikās ir nozīmīgs politisks pasākums». Visus, kurus sociālās izcelšanās, izglītības, ārzemju kontaktu, radnieku utt. dēļ kaut kādā veidā varēja uzskatīt par nelojāliem pret padomju režīmu, turēja aizdomās.

Lai legalizētu vajāšanas, Latvijā 1940. gada 6. novembrī ieviesa tos pašus likumus un tiesu sistēmu kā Padomju Savienībā, tikai ar retroaktīvu spēku. Tas nozīmēja, ka ikvienu varēja tiesāt par viņa darbību Latvijas neatkarības gados, ja varas iestādes uzskatīja, ka tā bijusi pretrunā ar padomju likumiem. Padomju Savienība izlikās, it kā Baltijas valstis nekad nebūtu bijušas patstāvīgas un juridiski neatkarīgas no Maskavas. Tas nozīmēja, ka visi 1918.—1920. gada brīvības cīņu veterāni bija politiskie noziedznieki, tāpat arī visi policisti, brīvprātīgie aizsargi, tiesneši utt., kuri bija piedalījušies cīņā pret padomju darbību Baltijā.

11. novembrī sāka dibināt «tautas tiesas» ar tā sauktajiem tautas tiesnešiem, kuriem nebija nepieciešama nekāda juridiskā izglītība; viņus izraudzījās no komunistiskās partijas un «masu organizāciju» biedriem. Kā «tautas tiesu», tā NKVD tribunālu pienākums nebija pasludināt taisnīgu spriedumu, bet gan izsekot un «padarīt nekaitīgus» tā sauktos pretpadomju elementus. NKVD tiesas sastāvēja no trīs tiesnešu kolēģijas — «troikas», kas aiz slēgtām durvīm un bez aizstāvja izmeklēja un tiesāja aizdomās turētās personas. Notika nedēļām ilgas pratināšanas un cietsirdīgas spīdzināšanas. Lielākoties piesprieda spaidu darbus vai arī nāves sodu nošaujot.

Aresti sākās jau 1940. gada vasarā, to skaits īpaši pieauga pēc 5. augusta. Būtiska nozīme padomju vajāšanas sistēmā bija (un ir) plašam ziņu pienesēju tīklam. Kad

terors pieņēmas spēkā un cilvēki redzēja, ka ziņu pienesēji var būt visur, arī starp radniekiem un paziņām, iedzīvotājus pārņēma bailes un mēma bezpalīdzības sajūta.

Nepilnīga Sarkanā Krusta statistika liecina, ka izmeklēšanai tika pakļautas un piespriests sods (pirms lielajām deportācijām 1941. gada 13. un 14. jūnijā) 7 020 personām, no tām — 404 sievietēm, 17 bērniem un 172 pensionāriem, kuru vecums pārsniedza 60 gadus. 980 nošāva un apglabāja astoņos masu kapos. Pārējos deportēja uz dažādām soda nometnēm Padomju Savienībā.

Sabiedrības pārveidošana

Jau dažas dienas pēc okupācijas «tautas valdības» jaunais iekšlietu ministrs Vilis Lācis izteicās, ka viņa svarīgākais uzdevums būs «radikāli iztīrīt reakcionāros elementus un tautas ienaidniekus no pārvaldes aparāta». Tādas pašas «tīrīšanas» piemeklēja arī valsts un tikko nacionalizētos uzņēmumus. 30. septembrī izdeva valdības lēmumu, ka turpmāk neviens nedrīkst pretendēt uz jebkādu amatu valsts un komunālajā pārvaldē vai tautas saimniecībā, pirms nav saņemta sīka informācija no iepriekšējās darbvietas. Tiem, kuri ieņēma amatus jaunajā pārvaldē, vajadzēja būt «politiski uzticamiem» un ar «proletārisku izcelšanos». Profesionālajām zināšanām un kompetencei bija otršķirīga nozīme.

Šādos apstākļos nebija iespējams aizpildīt visas vakantās vietas ar piemērotiem kandidātiem un tāpēc tūkstošiem «speciālistu» aicināja no Krievijas. Šie funkcionāri patiesībā neko nezināja par nesen okupēto Latviju un nevis stabilizēja stāvokli, bet gan veicināja aizvien lielāku jucekli. Daudz problēmu radīja valodas barjera, jo jaunatnācēji prata tikai krievu valodu. Valdības lēmumi, pavēles un direktīvas straumēm plūda no jaunajiem varas centriem un sacēla neredzētu nekārtību, tomēr pārvaldes sistēma ar bargi cenzētas preses palīdzību izlikās, ka viss ir labākajā kārtībā. Jaunajiem funkcionāriem ne vien nebija profesionālu zināšanu, bet viņi arī neuzdrošinājās izrādīt iniciatīvu un vienmēr gaidīja direktīvas no augšas. NKVD klātbūtne bija visaptveroša, un visi baidījās, ka viņus apzīmogos par «kaitniekiem» vai «tautas ienaidniekiem».

Savā vēlēšanu programmā «Darba tautas bloks» bija apsolījis, ka «garantēs pilsoņu tiesības, drošību un īpašumu

neaižskaramību». Palūkosimies, kā šie solījumi tika izpildīti. Dekrēts par īpašuma nacionalizāciju daudzējādā ziņā nebija iedarbīgs, jo jau Ulmanis bija tiecies iegūt valsts īpašumā visus lielākos uzņēmumus un bankas. Padomju varai tos vajadzēja tikai pārņemt. Taču nacionalizācija turpinājās, un valsts pamazām sagrāba visu privāto iniciatīvu, arī sīko amatniecību. Tā skāra arī nekustamos īpašumus, un privātajā īpašumā drikstēja piederēt nami ar platību līdz 170 m². Turklāt visi, kam bija bijis kāds kalpotājs vai kas palaikam bija algojis darbaspēku, tika ieskaitīti «kapitālistos» vai «asinssūcējos» — jo priekšvēlēšanu solījumiem nebija likuma spēka. Šāds liktenis piemeklēja arī daudzus zemniekus. Visu nacionalizēto īpašumu atņēma bez jebkādas kompensācijas. Kāds cits dekrēts pavēlēja visus vērtspapirus nodot varas iestādēm. Tāpat valsts bez kompensācijas pielika roku juvelieriem piederošajiem cēlmetālu un rotaslietu krājumiem, pilsoņu personiskajiem līdzekļiem, kas glabājās bankās. Tautu izputināja arī valūtas mahinācijas. Lielās nedrošības dēļ iedzīvotāji bija sākuši izņemt savus ietaupījumus un nelikumīgā kārtā nodrošināties ar precēm. Lai darītu tam galu, ierobežoja līdzekļu izsniegšanu no bankām. Neņemot vērā solījumu par naudas vērtības nemainīgumu, noteica ļoti zemu rubļa un lata norēķina kursu — 1 : 1, kaut gan krievu valūtai bija tikai 1/3 no Latvijas nacionālās valūtas pirktspējas. Padomju militāristiem un padomju partijas funkcionāriem bija lielas algas, un viņi varēja pilnīgi izpirkt Latviju.

Lai likvidētu preču trūkumu, «tautas valdība» strauji pacēla cenas. No 30. septembra līdz 25. novembrim pieauga cenas: maizei — par 200%, gaļai — par 225%, sviestam — par 250%, cukuram — par 375%, vilnas audumiem — par 750%, ādas apaviem — par 360%, ziepēm — par 235% utt. Paaugstināja arī algas — par 15—16%, un tomēr dzīves līmenis strādājošajiem pazeminājās apmēram par 3/4. Par spīti visam, cenas gan bija ievērojami zemākas nekā Padomju Savienībā: pēc 25. novembra 1 kg sviesta Rīgā maksāja 7 rubļus, bet Ļeņingradā un Maskavā — 28 rubļus. Līdz kara sākumam okupanti Latvijā nebija paspējuši novest cenas un algas līdz Padomju Savienības līmenim.

25. novembrī rubli līdzās latam ieviesa par maksājumu līdzekli, bet 1941. gada 25. martā Latvijas valūtu bez iepriekšēja brīdinājuma likvidēja. Vienlaikus konfiscēja visus privātos noguldījumus bankās, kuri pārsniedza 1000 rubļus, izmantojot to kā līdzekli šķiru cīņā pret kapitālistiem. Tie pilsoņi, kas bija ticējuši valdības apgalvojumiem un solījumiem, bija zaudētāji, bet tiem, kuri bija savlaicīgi izņēmuši

savus naudas ietaupījumus un nelikumīgā ceļā apgādājušies ar limitētiem produktiem — kaut gan tas bija aizliegts, — bija laimējies paglābt kādu īpašuma daļu. Jau toreiz starp tautu un padomju varu iegūla milzīgs neuzticības bezdibenis. Nākamajos mēnešos bija aizvien grūtāk un smagāk pārņemt tiltu pār to; nacionalizācija un šķiru cīņa bija viens vienīgs laupīšanas karagājiens.

Zemes reforma

1940. gada 22. jūlijā jaunais parlaments Rīgā deklarēja, ka «visa zeme ir tautas īpašums». Zemnieki gaidīja, ka nu ieviesīs kolektīvu zemes apsaimniekošanu, bet partija vēl labi atcerējās Stučkas neveiksmi 1919. gadā un nolēma nesteigties, tā radot «nepieciešamos priekšnoteikumus kolektīvizācijai». Vispirms tika kategoriski uzsvērts, ka nekāda zemes kolektīvā apstrādāšana nav plānota, tomēr tika pieņemts dekrēts par jaunu zemes reformu. Visas zemes platības, kas bija lielākas par 30 ha, pārņēma jaundibinātais zemes fonds. Jaunsaimnieki saņēma apmēram 10 ha zemes. Reformu vajadzēja īstenot divos mēnešos, un tai bija nepieciešami visi esošie resursi. Šādā veidā radīja t. s. 10 ha saimniecības, kam nebija ēku, inventāra un mājdzīvnieku. Ar zemes reformu paplašināja arī valstij piederošo saimniecību skaitu (sovhozus). Bez tam varas iestādes gluži vienkārši pārņēma lielākās un labāk iekoptās saimniecības kopā ar mājlopiem un inventāru, padzīdamas iepriekšējos īpašniekus un neizmaksādamas itin nekādu kompensāciju. Viņi nevarēja paturēt pat tos 30 ha, kas citkārt palika pāri. Daudzreiz konfiscēja arī viņu personisko īpašumu, piemēram, mēbeles, traukus un gultas veļu. Galu galā cilvēki, par spīti aizliegumiem un soda draudiem, ļoti bieži mēģināja noslēpt visu, ko varas iestādes varētu iekārot.

Preteji visiem valdības nolīgumiem, 1941. gada jūnija sākumā nodibināja pirmās kolektīvās saimniecības (kolhozus). Sekas bija tādas, ka nevarēja atrast īpašniekus apmēram 70 000 ha zemes gabaliem. Aizvien biežāk zemniekiem šķita, ka zemes reforma ir tikai sāņu manevrs, un tādēļ tie atteicās no piešķirtās zemes.

Kolhozi nebija populāri, un bija arī dzirdētas valodas par kolhozu radīto postu Krievijā.

Lai novērstu lauksaimniecības produktu aizplūšanu uz melno tirgu, zemniekus aplika ar augstu piegāžu kvotu valstij. Par produktiem maksāja tik maz, ka zemniekiem nebija līdzekļu nepieciešamo minerālmēsļu, spēkbarības vai

Deportācija 1941. g. 13.—14. jūnijā (Attēls uzņemts slepus.)

degvielas iegādei. Privāto saimniecību aplikšana ar nodokļiem pieauga spēji, un augstie nodokļi paralizēja privāto iniciatīvu. Mērķis atbilda pašu komunistu definīcijai «ņem no kapitālista ne tikai visu viņa sapeļnīto daļu, bet arī viņa kapitālu, lai pasteidzinātu kapitalistiskās sistēmas likvidāciju». Tādējādi lauksaimniecībā radīja «nepieciešamos priekšnoteikumus kolektivizācijai».

Visi šie pasākumi izraisīja daudzu preču un pakalpojumu deficītu. Turklāt radās smagas sadales problēmas, jo arī mazumtirdzniecību pārņēma valsts. Bet pārvaldes orgānus, kuru mērķis bija izveidot visaptverošu kontroles sistēmu ar lielu un patstāvīgi rīkoties nespējīgu birokrātiju, tas neinteresēja. Iedzīvotāju apgādei un dzīves līmenim bija tikai otršķirīga nozīme.

Galīgā atbrīvošana

1941. gada pavasarī visi cietumi jau bija trīs četras reizes pārpildīti un NKVD sāka sūtīt ieslodzītos uz Gulaga nometnēm. Pirmā masveidīgā ieslodzīto nosūtīšana pa etapu notika 1941. gada 25. aprīlī uz Komi autonomo padomju republiku. Līdztekus arestiem maijā auga iedzīvotāju satraukums, bet pats ļaunākais notika jūnijā.

NKVD «tīrīšanas akciju» sekas Rīgas Centrālcietumā.

Latvijas armijas daļas teritoriālās vienības bija iekļautas sarkanajā armijā. Jūnija sākumā karavīrus atvaļināja, bet atlikušās daļas sajauca ar krieviem, no kuriem 3/4 bija komjaunieši. Latvieši ievēroja, ka uz viņiem nepaļaujas un ka blakus ierindas karavīriem parādās aizvien vairāk komunistiem uzticamu cilvēku. 12. un 13. jūnijā visus augstākos

НАРКОМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СССР
КАБЛЕТКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

СЛУЖИТЕЛЬ

ПРАВИТЕЛЬСТВО ЛОУТНОГО ТРИБЮНАЛА ПО ЧСХ И ПЧХ
ЛАТВИИ ССР
КОЛЛЕГИИ ПРЯМЫХ 2-ГО РАЙОНА

СОЛЖИКОВ

КОМ. ЛОУТНОГО ПРОЦЕДУРА ПО СМЕРТНЫМ ПЕРИОДАМ
КОЛЛЕГИИ ПРЯМЫХ 2-ГО РАЙОНА

СОЛЖИКОВ

*Всего
когда-то она сообщила
раем правду
26/VI-412*

«Немот вērā sociālo bīstamību, visus nošaut» — NKVD šefa Latvijā Simona Sustina norādījums ieslodzīto sarakstā.

latviešu virsniekus nosūtīja uz Maskavu it kā papildināt militāro izglītību. Lielāko daļu no viņiem arestēja, bet dažus, ko uzskatīja par uzticamiem, atbrīvoja.

Kad latviešu vienības bija pakļautas kontrolei un atdalītas no virsniekiem, padomju varas represijas strauji pastiprinājās. 13. un 14. jūnijā plaši izvērstā akcijā pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem arestēja 15 081 vīriešus, sievietes un bērnus. Akciju vadīja NKVD darbinieki, kuriem palīdzēja vietējie miliči un komunistu aktīvistu. Arestējot nemiņēja itin nekādus iemeslus, tikai atvēlēja īsu laiku, kurā vajadzēja sagatavoties garam ceļam. Dzīvokļus pārmeklēja un aizveda visus ģimenes locekļus — arī zīdaiņus, vecus un slimus cilvēkus. Tālākais ceļš veda uz dzelzceļa stacijām, kur jau priekšā bija restoti preču un lopu vagoni. Tur vīriešus nošķīra no sievietēm un bērniem — lielākoties uz visiem laikiem. Sievietes ar bērniem nosūtīja uz kolektīvajām saimniecībām Sibīrijā, vīriešus — uz bēdīgi slavenajām Gulaga nometnēm, un daudzos gadījumos viņi tā arī neuzzi-

nāja, par ko tiek apsūdzēti. Cilvēkus deportēja pilnīgi patvaļīgi: bieži vien komunistu aktivisti bija denuncējuši savus personiskos nedraugus. Vairāku nedēļu ilgajā braucienā uz Sibīriju pārpildītos preču vagonos ar lūku grīdā — tā bija vienīgā «sanitārā ietaise» —, trūkstot ēdienam, lielākā daļa zīdaiņu, veco un slimo cilvēku nomira.

Latviešu tautu pārņēma izmisums. Pēc 14. jūnija cilvēki baidījās doties uz mājām, daudzi nakšņoja pie saviem paziņām attālākās vietās vai bēguļoja pa mežiem, noskaņojums bija drūms. Vēl kāda šaušalīga iezīme: varas iestādes izlikās, ka itin nekas nav noticis, laikrakstos neparādījās ne rindiņa par deportācijām, neviens neatstāja nekādas liecības par pazudušajiem, nekur nevarēja griezties pēc informācijas, palīdzības vai aizstāvības. Pasaule klusēja... Tauta nav aizmirsusi šos notikumus: 1987. gada 14. jūnijā daudzi tūkstoši pulcējās demonstrācijā pie Brīvības pieminekļa Rīgā, un tagad tā kļuvusi par ikgadēju tradīciju.

Vācija uzbrūk Padomju Savienībai

Iedzīvotāji bija lielā neziņā par padomju varas turpmāko rīcību. Daudzi tūkstoši bēguļoja un slēpās mežos. Lai aplāpētu ikvienu protestu un pretošanos, NKVD pret iedzīvotājiem lietoja visklajākā terora metodes. Sāka veidoties bruņotas partizānu grupas — sākumā tikai paš aizsardzības nolūkā. Iedzīvotājus stindzināja bailes un naidis pret okupantiem un viņu pakalpiņiem.

22. jūnija rītā Rīgā izplatījās baumas, ka izcēlies karš starp Vāciju un Padomju Savienību. Dažas dienas agrāk padomju ziņu aģentūra TASS oficiāli bija noliegusi visas baumas par abu valstu attiecību pasliktināšanos, un rīta laikraksti par uzbrukumu neko neziņoja. Tomēr pusdienlaikā Maskava šo ziņu apstiprināja. Kaut gan atskanēja atkārtoti brīdinājumi no Rietumiem, padomju valdība nebija nopietni ticējusi Vācijas iespējamajam uzbrukumam un bija pilnīgi nesagatavota karam. Izsludināja mobilizāciju, un bruņotajos spēkos sākās drudžainas aktivitātes.

Kara izcelšanās modināja cerības par padomju okupācijas un terora drīzu galu. Tajā pašā dienā Hitlers uzrunāja vācu tautu, attaisnodams uzbrukumu un pat pieminēdams Baltijas valstis, kā arī Padomju Savienības rīcību tajās. Jau vakara ziņu raidījumos Vācijas radio vēstīja par lieliem padomju zaudējumiem. Plaša tautas pretestība sākās Lietuvā, un jau pirms vāciešu ienākšanas valsts lielākā daļa bija iztīrīta no padomju vienībām. Pirmā lielā Latvijas pilsēta, ko okupēja vācieši, bija Daugavpils. Tas notika jau

26. jūnijā, četras dienas pēc kara sākuma. 1. jūlijā krita Rīga, un 17 dienas pēc iebrukuma vācieši iesoļoja Pleskavā, 480 km no Vācijas robežas. Tas bija ātrākais izrāviens, ko izdarīja vācu armija visā Otrā pasaules kara laikā.

Daudzviet Latvijā partizānu grupas uzbruka padomju vienībām, kas atkāpās. Viņiem izdevās pasteidzināt krievu bēgšanu un novērst vardarbību un laupīšanas. Pretošanās kustības vīri izjauca krievu nodomu uzspridzināt tikko uzcelto Ķeguma spēkstaciju, un viņiem arī laimējās novērst Latvijas izpostīšanu. Noskaņojums pret bijušajiem varasvīriem un viņu līdzkrējējiem tomēr bija naidīgs un atsevišķos gadījumos noveda pie spēka lietošanas. Bieži vien vāciešus sagaidīja kā atbrīvotājus.

Atjaunošanas mēģinājums

Iedzīvotāji cerēja, ka Vācija respektēs Baltijas valstu integritāti un ļaus vietējiem politiskajiem spēkiem atjaunot valstisko patstāvību. Pamatojums šādam pieņēmumam, šķiet, bija rodams Hitlera izteikumos. Nacionāla valdība jau bija pasludināta Lietuvā, un tādu pašu notikumu attīstību gaidīja arī Latvijā. Kontakti ar vācu armijas pārstāvjiem bija, bet tie uzsvēra, ka politiskie jautājumi neietilpst viņu kompetencē. Viņi bija ieinteresēti, lai frontes aizmugurē būtu miers un kārtība.

1941. gada 5. jūlijā visu Latviju jau bija okupējis vācu karaspēks. Vācu armijas virspavēlnieks Baltijā ģenerālis Karls fon Roks nelika šķēršļus latviešiem, atjaunojot vietējo pārvaldi pēc tā paša parauga kā pirms padomju okupācijas, taču viņš uzsvēra, ka visi politiskie lēmumi jāpieņem Berlīnē un ka viņam ir tikai militāri uzdevumi.

Jau 28. jūnijā satikās lielāko partizānu grupu vadītāji un nodibināja Latviešu organizāciju centru. Plašāka sanāksme notika jūlija sākumā Rīgā, tajā sapulcējās apmēram 60 sabiedrībā pazīstamu personu. Visi bija vienprātis, ka patstāvīgas Latvijas pārvaldes un valstiskās neatkarības atjaunošana ir svarīgākie uzdevumi.

Pārvaldes atsevišķas nozares izdevās atjaunot ātri. Šais centienos ievērojamu vietu ieņēma kādreizējais finansu ministrs Valdmanis. Tika nolemts sūtīt uz Berlīni delegāciju, kurai vajadzētu izpētīt situāciju un iegūt skaidrību par Vācijas plāniem. Taču ģenerālis fon Roks vilcinājās ar vīzām, pa to laiku sazinādamies ar Berlīni. Ziņa par jau eksistējošu, pilnīgi patstāvīgu Latvijas pārvaldi ļoti satrauca Rozenbergu. Vāciešiem bija pavisam citi plāni, un neviens negribēja redzēt Latvijas delegāciju Berlīnē.

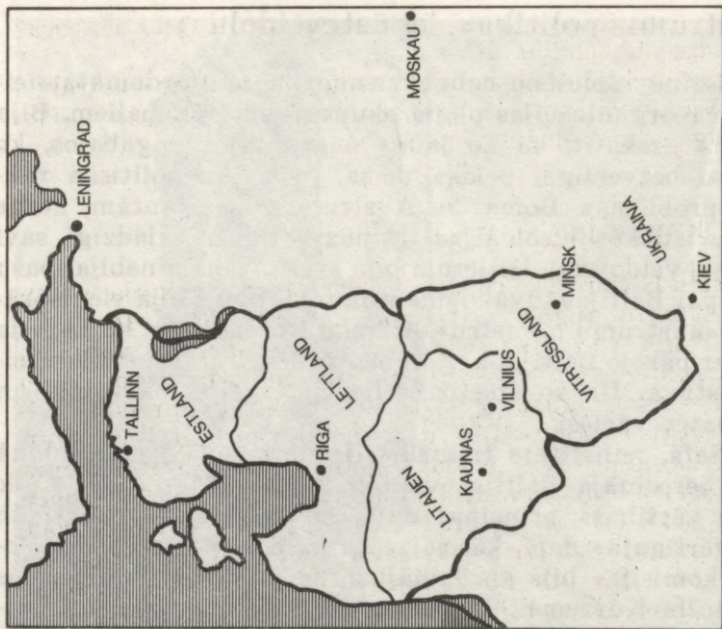
Pētera baznīcas drupas 1941. g. vasarā.

«Austrumu politika» iegūst veidolu

Patiesībā vāciešiem nebija viennozīmīga, pārdomāta rīcības un reorganizācijas plāna okupētajiem apgabaliem. Bija pierasts uzskatīt, ka no jauna sagrābtajos apgabalos, ko apdzīvo bezveidīga, pelēka masa, nepastāv politiska rakstura problēmas. Doma, ka Austrumeiropas tautām, kuras pēc nacistiskās ideoloģijas ir mazvērtīgas, vajadzīgi savi valstiski veidojumi, Hitleram bija sveša. Viņam nebija īpašu plānu par Baltijas tuvāko nākotni, tomēr viņš bija vienispriestis ar «austrumu ministru» Alfredu Rozenbergu, ka Latvija kopā ar pārējo Baltiju, karam beidzoties, iekļausies Lielvācijas sastāvā. Un šo apgabalu lielā stingrībā pārvaldīs un ekspluatēs vācieši.

SS šefs, reihsfīrers Heinrihs Himlers savā ģenerālplānā «Ost» ierosināja Baltijas vietējos iedzīvotājus sadalīt pēc «rases vērtības» principa: daļā, ko vērts ģermanizēt, un «mazvērtīgajā» daļā, kas jāizsūta uz Krieviju. «Antropoloģiskā komisija» bija aprēķinājusi, ka no bijušajām Baltijas provincēm Kurzemes, Līvzemes un Igaunijas 50% iedzīvotāju jādeportē, bet no Latgales jāizraida visi iedzīvotāji, savukārt no Lietuvas — 85%. Viņu vietā jānāk vāciešiem un «citiem ģermāņiem» un šie apgabali jākolonizē. Kolonizācijas plānos ievērojama vieta bija ierādīta Igaunijā pāri palikušajiem zviedriem. Turpretī latviešu inteligenci Rozenbergs uzskatīja par bīstamu un nevēlamu, tāpēc to bija paredzēts izklīdināt un deportēt. Arī šajā jautājumā nacistu un komunistu viedokļi sakrita.

Berlīnē nebija pilnīgas vienprātības par to, cik ātrā laikā iespējams īstenot ģermanizāciju. Hitlers runāja par pilnīgu kolonizāciju divdesmit gados. Himlera «Rasse und Siedlung» paredzēja trīsdesmit gadus ilgu kolonizācijas periodu. Berlīne pat nedomāja par Baltijas valstu patstāvību, tomēr bija paredzēts apspriesties par pārvaldes iespēju ar ieinteresētajiem amatvīriem. Jau austrumu politikas tapšanas stadijā radās profesionālas domstarpības starp trim «aktieriem», kuri uzskatīja sevi par spējīgiem noteikt politiku okupētajos austrumu apgabalos: tie bija Rozenbergs, Himlers un Gērings. Pirmie divi centās risināt aktuālas problēmas, bet plānoja grandiozu kolonizāciju, ģermanizācijas politikas pasākumus un Lielvācijas ekspansiju. Gērings savukārt uzskatīja, ka sagrābtie apgabali jāpārvalda, izmantojot tos kā izejvielu avotus, t. i., ar koloniālām metodēm, turklāt bez jebkādas cieņas pret iedzīvotājiem (*Einheimische*), kas varētu iet bojā. Izlaupīšanu vajadzēja sākt

Ostlande — kā to plānoja un kāda tā kļuva.

tūlīt pēc okupācijas. Viņa «Wirtschaftsstab Ost» iekļāvās «zaļajā mapē» (*Grüne Mappe I*).

Neviens nebija gatavojies karam, kas ilgtu vairākus gadus. Vācijā valdīja uzskats, ka karš ar Padomju Savienību beigsies pēc dažiem mēnešiem.

Vācu okupācijas pārvalde

Vispirms Hitlers 1941. gada 17. jūlijā apstiprināja «Okupēto austrumu apgabalu reihministriju» (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*), un par tās vadītāju kļuva Alfreds Rozenbergs. Baltijai izveidoja pavisam jaunu pārvaldi — «Ostlandi», kas aptvēra bijušās Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstis un Baltkrievijas rietumu daļu (skat. karti). Augstāko civilo varu Ostlandē īstenoja reihskomisārs (*Reichskommissar*), un šim amatam Rozenbergs ieteica Henrihu Lozi, bijušo gauleiteru no Šlēzvigas — Holšteinas. Katrai Ostlandes daļai iecēla savu «ģenerālkomisāru», un Latvijai tika Dr. Oto Drekslers, bijušais Lībekas pilsētas galva. Viņš savukārt bija šefs sešiem apgabala komisāriem. Turklāt visos 19 apriņķos izveidoja *Kreislandwirte*, kam vajadzēja kontrolēt, kā zemnieki pilda savus pienākumus pret okupācijas varu. Visi šie amatvīri bija vācieši, kas nepazīna vietējos apstākļus.

1941. gada 1. septembrī izveidojās augstākās struktūras okupācijas pārvalde Rīgā, un tā uzsāka sava birokrātiskā pārvaldes aparāta radīšanu, kas okupācijas gaitā pieauga līdz 25 000 vācu ierēdņu. Pārspīlēts birokrātijas aparāts bija raksturīgs ne tikai padomju, bet arī vācu okupācijas pārvaldei. Kad Loze pārņēma lietas no ģenerāļa fon Roka, pēdējais norādīja, ka Latvija esot bijusi patstāvīga valsts. Loze atteicās to atzīt un bija iecerējis pārvaldīt «Ostlandi» bez vietējo iedzīvotāju līdzdalības.

Valdmaņa vadītā nacionālā latviešu rīcības grupa jūlijā un augustā darbojās kā *de facto* valdība, tā bija veikusi savus pienākumus pilnīgi bez vāciešu līdzdalības vai piekrišanas. Loze kategoriski atteicās sadarboties ar Valdmani, taču drīz vien atklāja, ka viņam nepietiek vāciešu, lai varētu pārvaldīt valsti. Pretēji Rozenbergam un Lozem daudzi augsti vācu ierēdņi un militāristi uzskatīja, ka centrālais, autonomais, vietējais pašpārvaldes orgāns, kas sadarbotos ar okupācijas varu, ievērojami atvieglinātu vācu militāros pūliņus un apgabala pārvaldīšanu. Beigu beigās šie viedokļi guva virsroku.

Latviešu «pašpārvalde»

Vācieši īpaši neuzticējās latviešu nacionālajai grupai un tās vadītājam Valdmanim. Tāpēc Berlīnē viņi organizēja savu «pašpārvaldi», ko vadīja bijušais Latvijas armijas ģenerālis Oskars Dankers, kuru septembra beigās nosūtīja uz Rīgu. Starp Valdmani un Dankeru izveidojās saspringtas attiecības. Domstarpības turpinājās līdz decembrim, kad abas grupas vienojās par kopīgu platformu, lai nesašķeltu latviešu vienotību. Dankers kļuva par «pašpārvaldes» vadītāju.

Patiesības labad jāsaka, ka abas grupas bija par sadarbību ar vāciešiem — atšķirīga bija vienīgi pakāpe. Šo vēlēšanos varētu iztulkot kā reakciju uz padomju teroristisko okupāciju un kā sekas Latvijas neskaidrajam starptautiskajam stāvoklim: Rietumos nebija latviešu eksilvaldības, kas būtu vienojošs balsts un kas varētu radīt pretošanos okupantiem ar skaidri formulētu mērķi, kurš būtu balstīts uz sabiedroto pēckara plāniem. Latvijas vadītājiem nebija īsti zināms par Vācijas pēckara plānu detaļām, un, ja zināja, tad cerēja ietekmēt tās Latvijai vēlamā virzienā. Patiesībā izvēles nebija, jo Latvijas PSR valdību tauta neatbalstīja, un tāpēc tā nevarēja vadīt pretošanos. Nacionālā taktika bija vērsta uz ārēju sadarbību ar vāciešiem, tomēr paturot savās rokās zemāko pārvaldes aparātu un sabotējot visus vācu plānus, kuri neatbilda latviešu nacionālajām interesēm. Iesākumā, kamēr dažādās okupācijas iestādes bija ieslīgušas savstarpējos kompetences strīdos, tas dažviet izdevās. Izglītības un kultūras sektors pilnīgi palika latviešu rokās, un pat zemkopībā laimējās noteikt minimālo vāciešiem nododamo produktu daudzumu. Darbaspēka vervēšana Vācijas aizsardzības rūpniecības uzņēmumiem, kā arī latviešu jauniešu registrēšana reiha darba dienestā okupantiem sagādāja vilšanos.

Pret «pašpārvaldi» vācieši izturējās augstprātīgi vai pat pilnīgi to ignorēja. Tas turpinājās gandrīz trīs mēnešus, iekams Rozenbergs saņēma atzīt «pašpārvaldi», bet tad tā ieguva ļoti ierobežotas pilnvaras. Loze vēl ierobežoja tās rīcībspēju, atņemdamas tiesības darboties grupā kā valdībā — bet atsevišķiem «ģenerāldirektoriem» (ministriem) bija paredzēts darboties tikai kā padomdevējiem un kontaktpersonām pie vācu varas pārstāvjiem. Dzīvē tas neīstenojās un radīja daudz pārpratumu.

Okupācijas varas ekonomiskā politika

Vācieši bija vienispriestis, ka «Ostlande» jāizmanto tik ekonomiski, cik vien iespējams. Strīdi bija tikai par optimālām metodēm. Gērings ieteica koloniālā tipa izsūkšanu. Rozenbergs savukārt domāja, ka austrumu apgabalus vērts ne tikai izlaupīt, ražošanas ierīces derētu saglabāt un izmantot armijas apgādei. Vietējo rūpniecību tāpēc vajadzētu attīstīt vēlamā virzienā un darbu turpināt vācu privātuzņēmēju vadībā. Lai to panāktu, visus lielākos rūpniecības uzņēmumus vajadzētu pārdot vāciešiem. Šo procesu atviegloja Lozes paziņojums, ka visi padomju valdības izdotie nacionalizācijas dekrēti paliek spēkā, un vācieši visu šo nacionalizēto privāto īpašumu uzskatīja par savu kara laupījumu, kas pieder Vācijai.

Trešais viedoklis bija armijai, kas uzskatīja, ka viss ražošanas potenciāls austrumu apgabalos jāizmanto karadarbības atbalstīšanai austrumu frontē un ka armijas vajadzībām un mērķiem jāpiešķir absolūta prioritāte. Armijas interešu saglabāšanai radīja īpašu grupu — *Wehrwirtschaftskommando*. Šī komanda atradās Rīgā un pilnīgi atklāti paziņoja, ka Latvijas ekonomisko resursu izmantošana jāpakļauj vācu bruņoto spēku vajadzībām. Armijai svarīgs bija rezultāts — nevis veids, kādā ražošana tiek organizēta.

Civildzīvotājiem no visiem šiem plāniem nācās ciest visvairāk. Pārtikas produktu normas vietējiem iedzīvotājiem tišuprāt bija ļoti zemas, turpretim vācu ierēdņi un vācu tautības iedzīvotāji saņēma daudz vairāk pārtikas produktu, pat pārsniedzot tās normas, kādas bija noteiktas vāciešiem Vācijā. Šī ļaunprātīgā diskriminācija, starp citu, noteikti mazināja pārvācošanas vēlmi, kaut gan okupanti bija paredzējuši pretēju efektu.

Lai pārvaldītu padomju valdības nacionalizētos uzņēmumus, Loze oktobrī izveidoja t. s. aizbildniecības pārvaldi. Lielākā daļa no visiem šiem uzņēmumiem piederēja vairākām pārvaldes nozarēm. Visa valsts pārvaldē esošā zemkopība (tā sauktie sovhozi), lauksaimniecības mašīnu nomas stacijas, zivkopības uzņēmumi utt. apvienojās zemes apsaimniekošanas sabiedrībā *Ostland* ar ierobežotām garantijām, tai bija 3 miljoni liels reihsmarku pamatkapitāls. Visā Ostlandē tā pārvaldīja apmēram 1 milj. ha lielu zemes platību (Latvijā — 17 900 ha). Divi lielākie fiduciārās pārvaldes uzņēmumi — centrālā lauksaimniecības preču tirdzniecības pārvalde *Ost* nodarbojās ar lauksaimniecības produktu uzpirkšanu, apstrādi un sadali, audumu firma

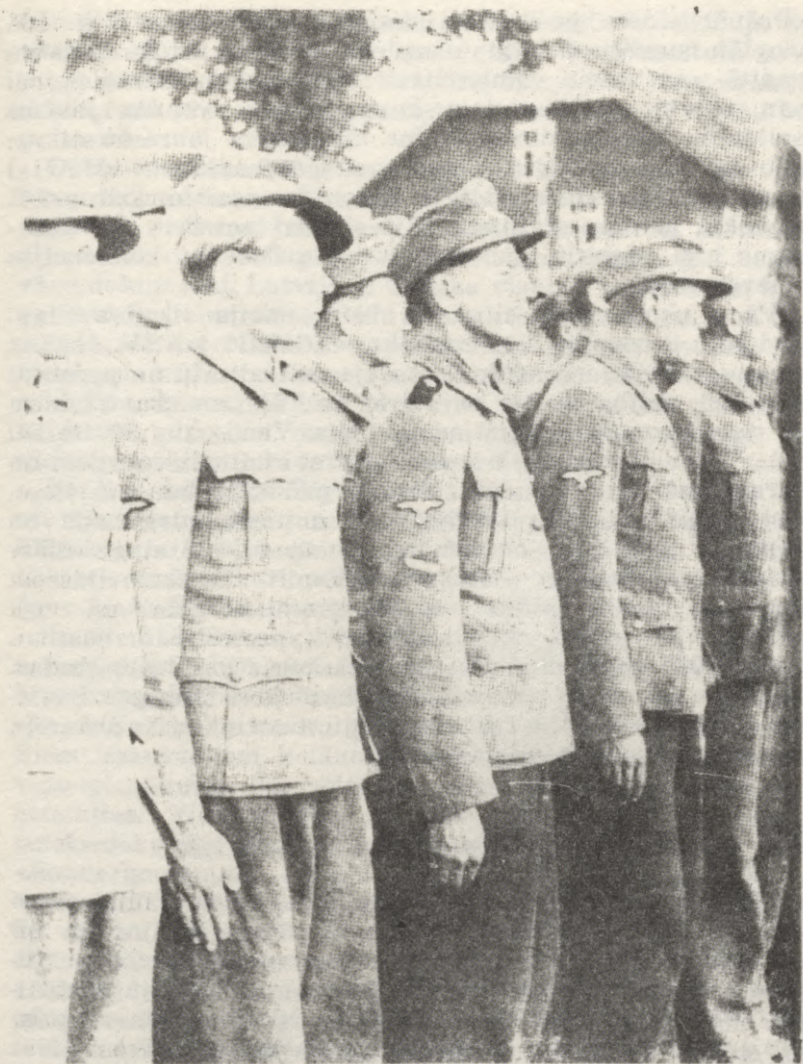
Ostland — *Faser* pārņēma tekstilindustriju — Latvijā 108 uzņēmumus. Visa pārējā uzņēmējdarbība bija rezervēta vāciešiem. Vietējie iedzīvotāji no okupācijas pārvaldes īpašumā dabūja nevis lielākus uzņēmumus, bet tikai mazus veikalņus un amatnieku darbnīcas. Šo sistēmu stingri kritizēja pat Vācijas finansu ministrija, taču to cītīgi aizstāvēja Loze un Gēringa četru gadu plāna administratori («Zaļajā mapē»).

Latviešu policijas vienības

1941. gada 1. jūlijs pēc straujajiem panākumiem uzbrukumā Padomju Savienībai Hitlers paziņoja: «Pat ja būtu kārdinoši izsniegt ieročus nevāciešiem, tā būtu kļūda. Ieroči jānes vienīgi vācu tautai.» Acīmredzot šo politiku rosināja SS brigādenfirera Franča Štālekera lēmums, ka visas latviešu partizānu vienības un pusmilitārās organizācijas vajag likvidēt un ka visi ieroči jānodod vācu militārajām iestādēm. Šos Hitlera nodomus īstenot dzīvē nebija iespējams. Vietējo policijas vienību komplektēšanai un visu apsardzes uzdevumu veikšanai trūka cilvēku. Tāpēc jau jūlija beigās Štālekers mainīja savu lēmumu un izdeva pavēli par policijas brīvprātīgo vienību izveidošanu Latvijā. Tomēr šo brīvprātīgo vienību vadība palika SD rokās, un Latvijas varas iestādēm nebija nekādas ietekmes uz policijas struktūru vai uzdevumiem.

Jau pēc dažiem mēnešiem vācieši saprata, ka aizmugures nodrošināšanai nepieciešams daudz vairāk cilvēku. Karš ievilkās, un, neņemot vērā sākotnējos militāros panākumus, uzvara vēl nebija gūta. Padomju militārā vadība bija sākusi organizēt neregulārā karaspēka vienības aizmugurē, un vērmahts vairs nevarēja turēt nenosegtas komunikācijas. Turklāt Hitlers pats pasliktināja vācu armijas stāvokli, izteikdamies, ka «partizānu karam ir savas priekšrocības: tas dod mums iespēju iznīcināt visus, kuri uzdrošināsies celties pret mums». Tādējādi viņš meta izaicinājumu visiem Austrumeiropas iedzīvotājiem, un SD masu terora akcijas tautā izraisīja naidu. Arī Padomju Savienībā daudzi noraidīja komunistisko režīmu, un diezgan bieži padomju karavīri brīvprātīgi pārgāja vācu pusē. Hitlera bezprātīgās politikas un SD brutālās rīcības dēļ šie potenciālie sabiedrotie tika pārvērsti ienaidniekos, un tas pasliktināja vācu armijas stāvokli.

1941. gada 6. oktobrī Himlers izdeva pavēli par brīvprātīgo policijas vienību reorganizāciju un paplašināšanu.

Latviešu jauniešus iesauc Leģionā.

Jauno organizāciju dēvēja par «šucmaņiem» (*Schutzmannschaft*), un Latvijā tai vajadzēja apvienot apmēram 6000 vīru. Kad brīvprātīgo straume izsīka, rekrutēšanai nācās lietot citas metodes: uz 6 mēnešiem iesauca bijušos aizsargus, bet vēlāk dienestu uz nenoteiktu laiku pagarināja. Satraukums pieauga, kad daļu šo vienību aizsūtīja uz fronti.

«Pašpārvaldes» protestiem nebija nekādu rezultātu. Lai vieglāk īstenotu dažādus piespiedu pasākumus, Rozenberga vadītā «austrumu ministrija» 19. decembrī izdeva pavēli par «darba pienākumiem kara laikā». Ar šīs pavēles palīdzību vietējās darba biržās tūkstošiem jauniešu rekrutēja kā «brīvprātīgos kareivjus» (*Hilfswillige* — «HiWi») vācu armijai. «Brīvprātīgie kareivji» nonāca ļoti grūtā stāvoklī, jo viņu statuss nebija skaidri noteikts. Šis pasākums bija pirmais noziedzīgais solis Zenēvas konvencijas neievērošanā.

Vācu okupantiem situācija vairs nebija tik labvēlīga. Padomju Savienība saņēma lielu palīdzību no ASV. Japāna vācu — padomju konfliktā ieturēja neitralitāti, un padomju militārā vadība varēja pārsviest no Tālajiem Austrumiem uz rietumiem lielas armijas vienības. Vienlaikus SS un SD izdarīja nepiedodamu ļaundarību pret civiliedzīvotājiem un karagūstekņiem: daudzi tūkstoši padomju karagūstekņu, kas nereti tiši bija pārgājuši vācu pusē, mira badā un trūkumā gūstekņu nometnēs, piemēram, «Stalag — 350» (Rīgā) un «Stalag — 340» (Daugavpilī). Baltkrievijas un Ukrainas tautas, gaidīdamas, ka vācieši tās atbrīvos, rūgti pievilās un sāka aktīvi atbalstīt pretestības kustību. 1942./1943. gadu mijā tika izcīnīta kauja pie Staļingradas. Tā kļuva par pagrieziena punktu karā pret Padomju Savienību. Vāciešiem sāka trūkt kareivju, un viņi vairs nevarēja kompensēt lielos zaudējumus.

SS un SD «tīrīšanas akcijas» Latvijā

1939. gadā SD nodibināja īpašas ātri pārvietojamas vienības cīņai ar pretestības kustību okupētajā Polijā. Šīs SD grupas bez jebkādiem tiesas spriedumiem nošāva vai apcietināja aizdomās turētos. Gaidot uzbrukumu Padomju Savienībai 1941. gada marta — aprīļa mijā, tika panākta vienošanās par šo SD grupu uzdevumu paplašināšanu. Vienošanās paredzēja, ka SS un SD «atrisinās» padomju ebreju jautājumu, bet «ebreju jautājuma galīgais atrisinājums» savukārt tika izplānots tā sauktajā *Wannsee* konferencē 1942. gada 20. janvārī. Abus šos lēmumus uzskatīja par ārkārtīgi slepeniem. Tiem, kuri piedalījās iznīcināšanas operāciju plānošanā un īstenošanā, vajadzēja dot rakstisku solījumu par absolūtu noslēpuma neizpaušanu un savas darbības slepenību (*unbedingt Verschwiegenheit*). Noslēpuma glabātāji radīja pat īpašu leksiku ar nepieciešamajiem eifēmismiem. Ostlandes reihskomisārs Heinrihs Loze

komentēja: «Grūti iedomāties, kas varētu notikt, ja šīs akcijas kļūtu zināmas un ienaidnieki tās izmantotu savā propagandā pret mums. Bet, iespējams, ka propagandai nebūtu nekādas ietekmes, jo tauta neticētu, ka tā varētu būt patiesība.»

Okupētie Austrumeiropas apgabali bija pirmie, kur tika īstenoti konferences lēmumi. SS bija nodomājusi izmantot negatīvo noskaņojumu pret Padomju Savienību, lai uzkūditu iedzīvotājus asiņainiem ebreju grautiņiem. Kā liecina vācu dokumenti, Latvijā šī taktika visumā neīstenojās, kaut gan ebreju minoritātes vidū bija aktīvi komunisti, kas bija strādājuši arī NKVD un palīdzējuši padomju varai. Tas rāda, ar kādu cinismu abas okupācijas varas mēģināja sakūdit iedzīvotājus citu pret citu, lai piespiestu pastrādāt valdītāju plānotos noziegumus. Viņiem bija svarīgi apsūdzēt vietējos iedzīvotājus ļaunprātībās.

1941. gada jūlijā Rīgā valdīja satraukums, it īpaši, kad atklāja masu apbedījumus ar NKVD upuriem. SS ģenerālim Štālekeram nebija grūti uzmeklēt kādu bijušo policistu Viktoru Arāju, kurš vēlāk nokārtoja jurista eksāmenu un ģenerāļa uzdevumā organizēja pagaidu brīvprātīgo policistu vienību, ko pakļāva «Einsatzkommando 2 (SD)». Tai vajadzēja palīdzēt vāciešiem «tīrīšanas» akcijās. Arāja vīri bija brīvprātīgie. Daudzi no viņiem bija cietuši padomju okupācijas laikā un nu gribēja cīnīties pret komunistiem. Šiem iesauktajiem lielākoties nebija īsti skaidrs, kādi būs viņu pienākumi, bet vēlāk no tiem vairs nebija iespējams atteikties. Vienībā bija no 300 līdz 1000 vīru. Arāja priekšnieks bija SS šturmbanfirers Dr. Rūdolfs Lange, kurš «Sonderkommando Arājs» pārvērta par SD slepkavošanas mašīnu. Pēc viņa norādījumiem un SS oficiera uzraudzībā un vadībā notika dažādu tautību «nevēlamo» plaša likvidācija. «Sonderkommando Arājs» darbojās 1941. un 1942. gadā. Pēc tam «tīrīšanas» akciju vadīšanu pilnībā pārņēma SS — SD ģenerālis Frīdrihs Jekelns un viņa vīri.

Kara beigu posmā Arājs aizbēga uz Vāciju un dzīvoja tur ar citu uzvārdu, taču vēlāk viņu notvēra un 1979. gadā Hamburgā tiesāja. Izciešot mūža ieslodzījumu, viņš mira cietumā 1988. gadā.

Latviešu «pašpārvalde» vai piespiedu kārtā mobilizētais latviešu brīvprātīgais SS leģions SD akcijās nebija vainojams. «Sonderkommando» bija radījusi vienīgi SD. Tomēr Padomju Savienībai tas netraucēja visu pēckara laiku izmantot Arāja darbību politiskiem mērķiem, apzināti sajaucot kopā «pašpārvaldi», leģionu un nacionālo pretošanos Padomju Savienībai ar kara noziedzniekiem un akcijām

pret ebrejiem. Rietumos ir izplatīta virkne publikāciju ar vārdos nosauktiem latviešu trimdiniekiem. Tajās mēģināts dezinformēt ārzemju žurnālistus un ar sensacionālām, neobjektīvām reportāžām mest ēnu uz latviešu trimdiniekiem un viņu darbu, kas vērsts pret padomju okupāciju Latvijā.

Pretošanās vācu okupācijai

Simpātijas pret vācu armiju mazinājās diezgan ātri, tiklīdz kļuva skaidrs, ka vācieši nebūt nedomā atjaunot Latvijas valstisko patstāvību. Vācu civilpārvaldes lielība un augstprātīgā rīcība attieksmi neuzlaboja, un, kad Loze paziņoja, ka visi nacionalizētie latviešu īpašumi ir «vācu kara laupījums», šķiet, bija dzirdamas balsis no 1919. gada. Tauta redzēja, ka nelikumības auga augumā, savukārt latviešu varas iestādes pret to iebilst nevarēja. Gestapo un SD neņēma vērā ne likumus, ne rīkojumus.

Pilnīgā ebreju beztiesība satrieca daudzus. Kad Rīgā izveidoja geto, cilvēki sāka nojaust, kurp vērstas SD akcijas. Trīsdesmito gadu beigās Latvija, pretēji daudzām Eiropas valstīm, bija uzņēmusi ebreju bēgļus. Pēc vācu iebrukuma mēģināja aizsargāt vismaz tos ebrejus, kuri nebija sadarbojušies ar padomju okupācijas varu, taču vācieši ar to nerēķinājās. Pirmo pretestību izrādīja studenti. Jau 1941. gada 18. novembrī, Nacionālo svētku piemiņas brīdī, viņi izplatīja skrejlapas ar aicinājumiem būt modriem «Tas, kas tagad notiek ar ebrejiem, var notikt arī ar latviešiem!». Pretošanās grupa, ko sauca par Latviešu nacionālo savienību, iespieda un izplatīja nelegālu laikrakstu «Tautas Balss». Laikraksts analizēja politisko stāvokli un mēģināja izskaidrot tautai okupantu patiesos nolūkus, kā arī bridināt par vācu akcijām pret iedzīvotājiem. Publicēja pat BBC informāciju par situāciju frontē. SD izsekoja pretošanās grupu un 1942. gadā to likvidēja. Grupas vadītājus un aktīvākos dalībniekus nosūtīja uz koncentrācijas nometnēm.

Iedarbīgu pretošanās grupu izveidoja tie bijušie «Pērkoņkrusta» dalībnieki, kurus daudzi uzskatīja par nodevējiem, kas sadarbojas ar nacistiem. Taču «Pērkoņkrustu» vācieši aizliedza jau 1941. gada 17. augustā. Tā vadītājs Celmiņš uzņēmās nelegālā laikraksta «Brīvā Latvija» izdošanu — iznāca 14 numuri apmēram 2000 eksemplāru metienā. Laikrakstu veidoja Rīgā un pēc tam nodeva kurjeriem laukos, kur tos kopēja un izplatīja. Pretošanās grupas dalībniekiem bija kontakti ar «pašpārvaldes» izglītības nodaļas ģenerāldirektoru Mārtiņu Prīmani, un laikraksta izplatīšanā piedalī-

jās daudzi skolotāji. Izdevās iefiltrēties pat vācu drošības dienestā, tāpēc pretošanās kustība bija labi informēta par okupācijas varas plāniem un aparātu.

1943. gada vasarā pretošanās kustībai izdevās nodibināt kontaktus ar Zviedriju. Kāds zviedru profesors bija saņēmis no vāciešiem atļauju veikt pētījumus Latvijā. Viņš saistījās ar pretošanās kustību un iepazinās ar tās darbību, apjomu un mērķiem. Atgriezies Zviedrijā, viņš uzrakstīja daudz avīzrakstu par stāvokli Latvijā. Tika iesaistīts arī bijušais sūtnis Salnais. Šo kontaktu tālāk uzturēja zviedru jūrnieki, un tā daudzi okupācijas varas vainu pastiprinoši dokumenti slepeni tika pārsūtīti uz Rietumiem. Diemžēl rietumvalstis visu informāciju nodeva Padomju Savienībai, un šai rīcībai bija nevēlamas sekas.

«Brīvajai Latvijai» bija demokrātiska ievirze, un tā propagandēja ideju par demokrātijas atjaunošanu pēckara Latvijā. Informācija bija kodolīga, bieži vien ļoti trāpīga un sagādāja okupantiem galvassāpes. Ipašs ziņu pienesēju tīkls nodarbojās ar okupētās Latvijas varas iestāžu un organizāciju izspiegošanu. Gestapo un SD darīja visu, lai izsekotu pretošanās kustības dalībniekus. Pateicoties vietējiem ziņu pienesējiem, 1944. gada agrā pavasarī vāciešiem izdevās arestēt vadītājus. Celmiņu nosūtīja uz koncentrācijas nometni Vācijā, taču viņam laimējās pārdzīvot karu.

Citu pretošanās grupu pārstāvēja tā sauktie parlamentārieši, precīzāk runājot, politiķi, kas darbojās pirms 1934. gada apvērsuma. Viņu organizāciju sauca par Latvijas Centrālo padomi, un tai bija izdevies nodibināt kontaktus ar tādām pašām organizācijām Igaunijā un Lietuvā. 1944. gadā gestapo izdevās aizturēt kādu kurjeru un arestēt vadītājus.

Latviešu nekomunistiskajai pretošanās kustībai nebija militāru atzaru. Tā par savu pienākumu uzskatīja darbošanos pret visiem vāciešu mēģinājumiem maldināt tautu un izmantot to saviem, pret Latviju vērstiem noziedzīgiem mērķiem. Pretošanās kustība negribēja pieļaut latviešu tautas izmantošanu un beigu beigās arī iznīcināšanu. Tās vadītāji cerēja, ka karš novājinās Vāciju un Padomju Savienību un ka latvieši tomēr īstenos savas cerības — atjaunot neatkarību, iespējams, ar Rietumu valstu palīdzību. Taču tik labi neveicās. Pretēji padomju valdībai, Rietumu valdībām nebija noteiktu plānu par pēckara Eiropu. Viņi neuzskatīja, ka sadarbība ar Padomju Savienību ir problemātiska.

Latvijas starptautiskais stāvoklis kara laikā

Sākoties karam starp Vāciju un Padomju Savienību, Lielbritānija piedāvāja vispusīgu palīdzību Maskavai un iestājās aliansē ar Padomju Savienību pret Vāciju. Jau 1941. gada martā ASV bija pieņēmusi tā saukto aizdošanas un izīrēšanas līgumu (*lend lease*), saskaņā ar kuru ASV atļāva karamateriālu piegādi tām valstīm, ko uzskatīja par svarīgām ASV drošībai. To piemēroja Lielbritānijai, bet pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai attiecināja arī uz pēdējo.

Lielā slepenībā 1941. gada 8. augustā uz karakuģa Atlantijas okeānā satikās Čērčils un Rūzvelts un parakstīja tā saukto Atlantijas hartu (*Atlantic Charter*) par ASV un Lielbritānijas kopīgajiem mērķiem pēc kara. Tajā noteikts, ka: 1) neviena no valstīm, kas parakstījušas šo hartu, netīko kara rezultātā paplašināt savas teritorijas, 2) šīs valstis netiecas pēc citu valstu teritoriju paplašināšanas, ja to neatbalsta attiecīgā apgabala iedzīvotāji, 3) visas tautas demokrātiskā ceļā var ievēlēt savas valdības, 4—5) visām tautām jādod iespēja brīvi attīstīt savu ekonomiku un tirdzniecību, 6—8) pēc uzvaras pār nacionālsociālistu jāgarantē miers un savstarpējā drošība visām pasaules tautām — neatkarīgi no tā, vai tās pieder pie uzvarētājvalstīm vai pie zaudētājām. Šī satikšanās beidzās ar dievkalpojumu, kurā dziedāja «Onward Christian Soldiers» (Uz priekšu, kristīgie kareivji!), un salūtu no karakuģa 14 collu lielgabaliem.

Jau 24. septembrī «Atlantijas hartu» parakstīja arī Padomju Savienības vēstnieks Lielbritānijā, vienlaikus nolāsīdams īpašu deklarāciju, kurā teikts, ka Padomju Savienība savā ārpolitikā nekad nav pārkāpusi un nekad nepārkāps nevienas tautas pašnoteikšanās tiesības, nacionālo neatkarību un teritoriālo integritāti.

Alianses līgumā starp Lielbritāniju un Padomju Savienību, ko noslēdza 1942. gada maijā un kam vajadzēja būt spēkā 20 gadus, abas valstis bija vienojušās pēc kara rīkoties «Atlantijas hartas» garā. Vācu propaganda bieži pieminēja «Atlantijas hartu» ar izsmējīgiem vārdiem, bet, pateicoties tiem, harta Latvijā kļuva vispārpazīstama. Tā kļuva par cerību un uzticēšanās avotu Rietumu valstu politikai un radija pārliecību, ka Latvijas neatkarība un valstiskā integritāte pēc kara tiks garantēta. Bet jau kara laikā Padomju Savienība mēģināja piespiest Rietumu valstis atzīt Baltijas valstu inkorporāciju, 1943. gada 8. februārī deklarējot: «Baltijas republikas ir Padomju Savienī-

bas neaizskarama sastāvdaļa.» Atsevišķos laikposmos Padomju Savienība bija tuvu mērķim, un īpaši Anglijas ārlietu ministrs Entonijs Idens labprāt gribēja izpildīt Molotova vēlēšanos. Taču «Atlantijas harta» un daži citi principi to liedza. Tomēr tie neliedza Čērčilam, atbildot uz kādu jautājumu apakšnamā, paziņot, ka «Atlantijas harta» vienīgi noskaidrojusi valstu nodomus un ka to nevajag iztulkot kā juridiski saistošu apņemšanos.

1945. gada 4.—11. februārī Krimā, Jaltā, notika lielvalstu vadītāju konference, kas noteica Eiropas pēckara laika attīstības ievirzes. Sprieda par Poliju, par Vācijas nākotni un par Rūzvelta iemīloto ideju — Apvienotajām Nācijām. Staļins to akceptēja, bet gribēja Apvienotajās Nācijās iegūt balsstiesības visām 16 padomju republikām. Tas, starp citu, nozīmētu Baltijas inkorporācijas atzīšanu. Viņam neveicās, Padomju Savienībai piešķīra tikai 3 balsis (PSRS, Ukrainai un Baltkrievijai), taču Staļins uz Rūzveltu bija atstājis tik dziļu iespaidu, ka viņš izteicās: «Par vienu es esmu pārliecināts: Staļins nav imperiālists!» Aprīlī Rūzvelts nomira un nepieredzēja bargo realitāti.

Padomju Savienībai bija pavisam citādi priekšstati par brīvību, neatkarību un demokrātiju nekā Rietumu valstīm. Tāpēc vienošanās par Poliju un Vāciju, kā arī par pārējo Eiropu vēlāk izrādījās tāda, kādu to bija iedomājies Rūzvelts.

Latviešu karavīri Maskavas kalpībā

Baltijas nacionālās armijas pārveidoja par teritoriālajiem korpusem — tās kļuva par unikālām parādībām padomju armijā. Pēc kara izceļšanās latviešu vienības, sākoties plašai dezertēšanai, manāmi saruka. Atlikusi armijas daļa vairāk vai mazāk brīvprātīgi devās līdzī padomju karaspēkam uz Krieviju. Neliela grupa politisko aktivistu un partijas funkcionāru nodibināja tā saukto iznīcinātāju bataljonu, kas, ciešot smagus zaudējumus, piedalījās kaujās Igaunijā un pie Ļeņingradas.

1941. gada beigās Padomju Savienības valsts aizsardzības komiteja izdeva pavēli par kareivju rekrutēšanu īpašās Baltijas nacionāli militārajās vienībās. Pamatsastāvu veidoja teritoriālā korpusa paliekas. Vēl mobilizēja bēgļus, Krievijas latviešus, kā arī daļu krievu. Latviešu strēlnieku korpusam bija divas divīzijas un viena mazāka pretgaisa aizsardzības daļa, kā arī taktiskā aviācija. Pēc smagām kaujām pie Jelaginas, Narofominskas un Borovskas

Latviešu kareivji padomju armijā.

1941.—1942. gada ziemā dienvidrietumos no Maskavas latviešu vienības saņēma godpilno «gvardes divīzijas» nosaukumu, bet latviešu kareivju skaits bija sarucis līdz 39%.

Padomju armijas atkāpšanās 1941. gadā notika tik strauji, ka neizdevās atstāt kaut dažus «pagrīdniekus». 1941. gada augustā Latvijā sāka ieplūdināt padomju sabotierus un cilvēkus, kam vajadzēja nodibināt sarkano pretošanās kustību. Šie mēģinājumi bija neveiksmīgi. Tomēr iefiltrēšanās turpinājās, un partizāni sāka ienākt Latvijā no Baltkrievijas. 1942.—1943. gada ziemā, kad vācieši cieta smagus zaudējumus un kļuva skaidrs, ka viņi karu zaudēs, sarkano partizānu vienību skaits pieauga un sāka radīt problēmas Austrumlatvijā. Tām vēl aizvien nebija atbalsta zemniekos, bet, terorizēdamas iedzīvotājus, tās iedzina bāiles un pieprasīja palīdzību.

Lai maldinātu iedzīvotājus un gūtu lielāku cieņu, sarkanā propaganda nekomunistiskā valodā sāka runāt ar nacionālu, latvisku ievirzi. Pārraidēs no Maskavas atskaņoja Latvijas himnu «Dievs, svētī Latviju», kas modināja veltas cerības par sabiedroto valstu vienošanos Latvijas neatkarības jautājumā. Padomju propaganda apkaroja tā saukto neitralitātes

teoriju, kas bija ļoti populāra tautā — nevajag ne atbalstīt, ne cīnīties pret vāciešiem tik ilgi, kamēr vācieši var uzturēt krievus. Jātaupa spēki un, kad būs izdevība, jācīnās par brīvu Latviju.

Uz iedzīvotājiem būtisku iespaidu atstāja sarkanās pretošanās grupas veiktās sabotāžas akcijas. 1943. gada 13. novembrī vācieši sarīkoja «protesta demonstrāciju» pret alianses valstu sarunām Maskavā. Tikai 1944. gada februārī gestapo izdevās notvert vainīgos; viņus nošāva.

Latviešu brīvprātīgais SS leģions

1942. gada beigās sākās aizvien dzīvākas diskusijas par latviešu piedalīšanos cīņā pret Padomju Savienību. Vācijai katastrofāli trūka kareivju. SS ģenerālis Gotlobs Bergers, kurš bija atbildīgs par jaunkareivju vervēšanu SS, ierosināja karam izmantot «neģermāņu» iedzīvotājus austrumos. Sākumā Himlers šaubījās, uzskatot, ka šāda rīcība nav savienojama ar nacistisko ideoloģiju, taču Bergera līnija bija vienkārša un skaidra — vai, kā viņš pats izteicās, «par kritušu svešzemnieku neraud ne vācu māte, ne sieva». Jau agrāk SS izdevās panākt no Hitlera piekrišanu rekrutēt Rietumeiropā (Holandē, Beļģijā, Norvēģijā, Dānijā) kareivjus nacionālajām vienībām tā saukto leģionu veidā, un Igaunijā rekrutēšana jau bija uzsākta.

Patiesībā «pašpārvaldei» nebija nekas pretī radīt apmēram 100 000 labi apbruņotu latviešu vīru armiju, ko izdevīgā brīdī varētu izmantot nacionālu mērķu labā. Valdība vispārēja pārliecība, ka atkārtosies 1919. gada vēsturiskie notikumi: Vācija kapitulēs, un Padomju Savienība būs tik novājināta, ka latviešu bruņotās vienības ar Rietumu valstu palīdzību spēs aizsargāt valsts robežas. Piedevām «pašpārvalde» prasīja, lai vācieši kaut kādā veidā nekavējoties atjauno neatkarību vai, sliktākajā gadījumā, — autonomiju un lai latviešu militārās vienības pakļautos Latvijas pavēlniecībai. Valdmanis šai sakarā nāca klajā ar saviem priekšlikumiem.

Sarunās vācieši tieši nenoraidīja šīs prasības, bet dažādi atrunājās («Fīrers ir tik aizņemts ar svarīgām problēmām, ka viņam nav laika Latvijas neatkarības jautājumam!»). Varēja noprast, ka vācieši pat nedomā izpildīt latviešu prasības, un sarunas nonāca strupceļā. Latviešu puse bija pārliecināta, ka Vācija karu zaudēs. Vācieši, to uzzinājuši, informēja Himleru, ka latvieši šaubās par viņu uzvaru un tikai vēlas gūt politiskas priekšrocības un ka vācu politiskā vadība nekad tam nepiekrītīs.

ADOLF HITLER

Ich befehle die Aufstellung einer
Lettischen W-Freiwilligen-Legion.

Größe und Art des Verbandes richten sich
nach der Zahl der zur Verfügung stehenden
Lettischen Männer.

Ergänzungsamt der Waffen-SS
Ergänzungsstelle Riga

Riga, Datum des Poststempel
Pleskauer Str. 16

Einberufungsbefehl Iesaukšanas pavēle

Sie werden hiermit zur Lettischen W-Freiwilligen-Legion einberufen und haben sich am
Ar šo esat iesaukts Latviešu W-brīvprātīgo leģionā. Jums jāierodas

26 MÄRZ 1943. 1943 bis 18.00 Uhr
līdz pulkst.

in Riga, Abreiner Kaserne zu melden
ieršanās vieta

Mit der Erfüllung unterstehen Sie der Deutschen Wehrmacht und den für sie geltenden
Bestimmungen.

Ar iesaukšana ir jāpilda ar šo pasākumu. Jūs esat padots vācu bruņotiem spēkiem un to pastāvīgo
noteikumiem.

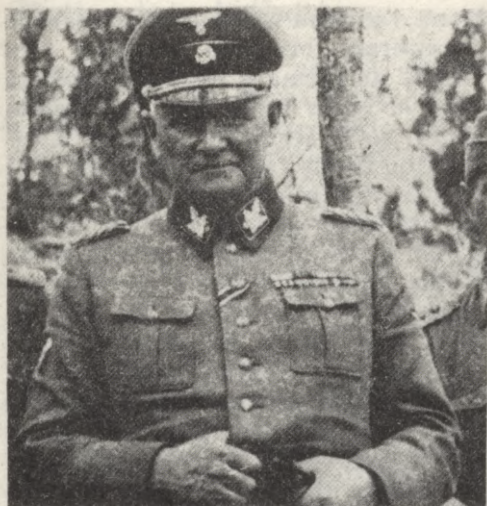

Der Leiter der Ergänzungsstelle Riga der Waffen-SS

i. A. *[Signature]*

Hauptstabschef

Hitlera pavēle par «Brīvprātīgo latviešu SS Leģionu» un tā organizēšanu.

Leģiona ģenerālinspektors Rūdolfs Bangerskis.

1943. gada 10. februārī pienāca pārsteidzoša ziņa, ka Hitleris piekritis latviešu brīvprātīgā SS leģiona rekrutēšanai. Vācieši ziņoja «pašpārvaldei», ka viena brigāde jau izveidojusies, apvienojoties visiem frontē esošajiem policijas bataljoniem; tuvākais uzdevums — turpināt iesākto, lai sagatavotu leģionu kaujas darbībai. Vācu okupācijas vara gluži vienkārši neņēma vērā «pašpārvaldi» un izdalīja iesaukšanas pavēles sešiem gadagājumiem ar termiņu līdz 15. februārim. Visticamāk «brīvprātību» izmantoja, lai apietu Ženēvas konvencijas lēmumus. Iesaukšanu veica «Erzatzkommando Ostland», speciāli šim nolūkam radītā iestāde. Pēc tam šo darbu turpināt uzspieda vietējām varas iestādēm. Vācu SS personāls kopš šī brīža nodarbojās ar iesaucamo sadali: apmēram 1/4 iedalīja leģionā; pārējos — policijas bataljonos, «HiWi» un darba vienībās.

«Pašpārvaldē» sākās šķelšanās un nenoteiktība. Nesāņot koncesijas no vācu puses Valdmanis noraidīja Latvijas pilsoņu mobilizāciju. Turpretī Dankers uzskatīja, ka pietiek, ja tiek nodrošināta kaut neliela ietekme leģionā, un ka jānovērš iesaukto kareivju izklīdināšana vācu vienībās. Par pretošanos vācu plāniem Valdmani notvēra un izsūtīja uz Vāciju, kur viņš dzīvoja gestapo uzraudzībā.

«Pašpārvalde» par leģiona vadītāju gribēja iecelt pensionēto ģenerāli Rūdolfu Bangerski. Militāro izglītību viņš bija ieguvis cariskajā Krievijā un pirmajā Pasaules karā kā virsnieks cīnījies slavenajos latviešu strēlnieku bataljonos, piedalījies Krievijas pilsoņu karā Kolčaka armijas pusē. Latvijas neatkarības laikā viņu divas reizes iecēla par kara ministru, bet kopš 1937. gada viņš bija pensionārs. Varētu sacīt, ka politikā viņš bija vidusceļa gājējs. Vācieši nedeva noliedzošu atbildi, tomēr par divīziju komandieriem iecēla divus vācu ģenerāļus. Beigās Bangerski iecēla par leģiona ģenerālinspektoru — ar neskaidrām pilnvarām un bez komandēšanas tiesībām. Taču viņš savus pienākumus veica nevainojami, un viņam izdevās gūt lielāku ietekmi, nekā vācieši bija domājuši. Ar savu autoritāti un kompetenci, ko augstu vērtēja arī vācieši, viņš latviešu intereses varēja aizstāvēt efektīgāk nekā «pašpārvalde». Par Vācijas politisko vadību viņam nebija nekādu ilūziju. Dankera cerības, ka lielākā daļa iesaukto netiks izklīdināta pa vācu vienībām, izrādījās veltīgas.

Pavisam maldīgs ir uzskats, ka leģiona attiecības ar SS liecina par īpašu pretimnākšanu latviešiem vai atspoguļo ideju kopību ar nacismu. Tādējādi izpaudās vienīgi varas sadalījums un dažādu grupu ietekme nacistiskajā hierarhijā, kā arī fakts, ka SS nodarbojās ar «iedzīvotāju un rases» problēmām.

Mirušo apbedījumi Lestēnē.

«Ostlandes» krišana

Padomju tankiem pēkšņā uzbrukumā izdevās izlauzties no Lietuvas līdz Rīgas jūras līcim, un 1944. gada 30. jūlijā izcēlās panika. Daļa vācu administrācijas — tūkstošiem ierēdņu steigšus atstāja Latviju. Arī armijā valdīja prombraukšanas noskaņojums, tomēr padomju aplenkumā izdevās radīt pārrāvumu, un ceļš uz Kurzemi atkal bija brīvs.

25. jūlijā reihskomisārs Heinrihs Loze ziņoja Hitleram, ka, ņemot vērā Rozenberga un Austrumu ministrijas nekompetenci, viņš patur tiesības rīkoties pilnīgi patstāvīgi. Trīs dienas vēlāk viņš ar lieliem salaupītiem mantu krājumiem pameta savu dienesta vietu Rīgā, nepaziņojot saviem priekšniekiem Berlīnē, ka atstājis «Ostlandi» likteņa varā. Vācu administrācijas aparāts sabruka, tomēr arī pēdējā mirkli atsevišķi vācu ierēdņi vēl mēģināja iejaukties un traucēt latviešu pārvaldei uzturēt administratīvu kārtību, pamatojot to ar pārvaldes pilnvaru pārkāpumiem.

Septembra vidū Hitlers par Lozes darba turpinātāju iecēla Ērihu Kohu — bēdīgi slaveno Ukrainas eksreihskomisāru un bijušo Austrumprūsijas gauleiteru. Viņš uzturējās Rīgā tikai 3 dienas. Pirms Kohs atstāja Rīgu, viņš pavēlēja atlaist «pašpārvaldi» un pieprasīja, lai SS — SD ģenerālis Jekelns gādā darbaspēku Vācijas kara rūpniecībai. Jekelns 8.—11. oktobrī Rīgas ielās sarīkoja istas cilvēku medības: civiliedzīvotājus ķēra ceļā uz darbu vai arī izrāva no pārtikas rindām un aizveda uz ostu, neko sīkāk nepaskaidrojot. Šos nelaimīgos ar kuģiem nosūtīja uz Vāciju, pat neļaujot viņiem sazināties ar saviem tuviniekiem. Šādā veidā aizveda apmēram 6000 cilvēku. 13. oktobrī Rīga krita.

Lai novērstu vācu armijas iziršanu, Hitlers uzdeva ģenerālim, vēlākajam feldmaršalam Ferdinandam Šerneram nostiprināt Ziemeļu fronti. Šerners bija pazīstams kā nesaudzīgs un brutāls kareivis, kas mēdza uzturēt disciplīnu ar masu eksekūcijām. Citiem par biedinājumu Kurzemē apmēram 1000 kareivju par mazāko pārkāpumu nošāva «uz vietas». Ar šādām metodēm viņam izdevās apturēt bēgšanu.

Grupa latviešu kareivju ar ģenerāli Jāni Kureli priekšgalā (t. s. meža kaži) mēģināja izveidot neatkarīgu vienību, kam bija labi sakari ar pretošanās kustību. Apbruņojums nāca no kādas citas vācu organizācijas ārpus SS (iespējams, no abvēra). Kad Jekelna SD pēc atkāpšanās uz Kurzemi mēģināja atjaunot kontroli pār šo grupu, tā atteicās pakļauties. Tad vācu vienības to aplenca, un izcēlās kauja. Daļu grupas sagūstīja un tiesāja vācu karatiesā: 6 štāba virsniekus notiesāja uz nāvi un nošāva, 454 kareivjus nosūtīja uz

Štuthofas koncentrācijas nometni. Ģenerālim Bangerskim tomēr izdevās panākt, ka lielākā daļa tika atbrīvota.

Vairums latviešu pret šo grupu jūta simpātijas, taču šaubījās, vai tai šajā situācijā izdosies veikt ko noderīgu. Visi nacionāli noskaņotie latvieši, arī «pašpārvaldē» un leģionā, cerēja uz Rietumu palīdzību un separātu mieru starp Vāciju un Rietumu valstīm.

«Kurzemes cietoksnis»

Oktobra sākumā padomju armija bija nogriezusi sauszemes sakarus ar Kurzemi. Vācieši aplenkto Kurzemes daļu nosauca par «Kurzemes cietoksni». Tolaik Kurzemē atradās apmēram 200 000 vācu un latviešu kareivju (armijas grupa «Kurland») un ap pusmiljons civiliedzīvotāju, ieskaitot visus bēgļus. Turklāt šeit saplūda arī visi atlikušie vācu pārvaldes orgāni un «Ostlandes» organizācijas. Tie nekādi neatvieglēja civiliedzīvotāju dzīvi.

Reihskomisārs Kohs jau bija atļājis latviešu «pašpārvaldi». Viņš pavēlēja ģenerāldirektoriem ierasties Vācijā, kur tiem bija jāpaliek. Tomēr zemāka ranga «pašpārvaldes» ierēdņi darbu turpināja. Militārās iestādes viņu darbībai šķēršļus nelika. Vācieši iecietīgi izturējās pret tādām latviešu organizācijām kā «Tautas palīdzība», palīdzības organizāciju ar daudzām Sarkanā Krusta funkcijām un «Karavīru palīdzību», kas turpināja darboties visā Kurzemē. Tās palīdzēja bēgļiem, gādāja par dienišķo pārtiku, palīdzēja ģimenēm ar bērniem un slimniekiem.

Apstākļi tomēr bija ļoti grūti, gandrīz jucekliģi. Nepastāvēja vienota pārvalde. SS — SD bija spēcīgākās un vislabāk apgādātās organizācijas, tomēr tās aizstāvēja tikai savas intereses. Armijai bija sava organizācija. Atlikusī «Ostlandes» pārvalde mēģināja strādāt, vadoties pēc savām direktīvām, bet tās vairs neatbilda reālajam stāvoklim. Reihskomisārs Kohs Latvijā nerādījās, savukārt viņa vadītās iestādes amatvīri tikai vairoja sajukumu un nekārtību, jo tie nevis veica konstruktīvu darbu, lai varētu stiprināt aizsardzības organizāciju, bet gan turpināja izstrādāt grandiozus «Ostlandes» kolonizācijas plānus... Turklāt Padomju Savienībai izdevās izveidot Ziemeļkurzemē partizānu kustību — «Sarkano bultu», kas īpaši apgrūtināja tieši civiliedzīvotāju dzīvi. Lai iegūtu pārtiku, partizāni terorizēja zemniekus un izdarīja daudzus varmācīgus noziegumus pret neaizsargātiem civiliedzīvotājiem un latviešu brīvprātīgo policiju, bet turējās atstatus no militārpersonām. Latviešu

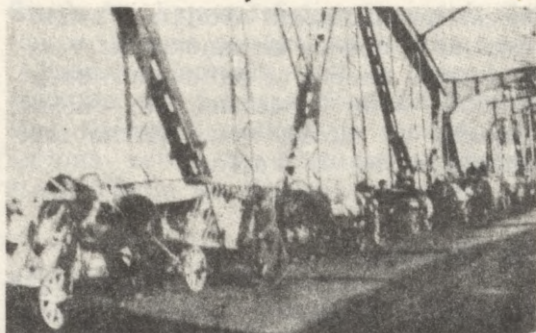
pretošanās kustība atteicās no militārām akcijām. Pateicoties kontaktiem ar Zviedriju, tā nodeva un saņēma informāciju no Rietumiem. 1944. gadu rudenī tā palīdzēja aizbēgt uz Zviedriju aptuveni 2000—3000 latviešiem, līdz vācieši cieši noslēdza jūras robežu un turēja visas laivas zem apsardzes. Bēgļus mudināja doties uz Vāciju.

Aizsardzības kaujas Kurzemē

Pirms fronte nostiprinājās Kurzemē, aizvien lielāka kļuva dezertēšanas problēma. Īpaši tad, kad vienu no leģiona divām divīzijām vajadzēja pārsviet uz Vāciju, daudzi kareivji nelegāli palika Latvijā. Daudzi šaubījās, vai vācieši vispār gribēs aizsargāt Kurzemi.

Staļins bija pavēlējis, ka «Kurzemes katls» jālikvidē līdz 7. novembrim — oktobra apvērsuma gadadienai. Padomju armija devās plašā uzbrukumā ar vairākiem simtiem tūkstošu kareivju un ar milzīgu materiālo pārsvaru. Smagās kaujās, kas ilga divpadsmit dienas, vāciešiem izdevās uzbrucējus atsviest atpakaļ. Padomju vienības zaudēja vairāk nekā 600 tankus un 240 lidmašīnas. Līdz pat kapitulācijai padomju vienības sešas reizes devās lielos uzbrukumos Kurzemei, taču neveiksmīgi. Par kauju intensitāti, piemēram, liecina uzbrukums frontes dienvidu sektoram un Liepājai. Padomju armija devās uzbrukumā ar 70—80 kājnieku divīzijām, ko pastiprināja apmēram 1000 tanku un lidmašīnu. Vācu lidmašīnas nevarēja pacelties gaisā degvielas trūkuma dēļ. Tomēr vāciešiem izdevās noturēt fronti, un uzbrucēji cieta 3—4 reizes lielākus zaudējumus nekā aizstāvji. Vācu pusē cīnijās arī divīzija «Nordland» ar dāņu, norvēģu un zviedru brīvprātīgo daļām.

Kaujas par Kurzemi kļuva ārkārtīgi smagas un asiņainas, un tās var pielīdzināt lielākajām cīņām Otrajā pasaules karā. Pēc uzmanīgiem vērtējumiem, padomju puse zaudēja apmēram 200 000 kritušo (precīzs skaitlis nekad nav publicēts), piedevām vēl vairākus tūkstošus tanku un pāri par tūkstoti lidmašīnu. Ieguvums bija vienīgi kādu jūdzu plata zemes strēle, ko vārda tiešā nozīmē varēja noklāt ar kritušajiem. Arī vācu puse zaudēja apmēram 30 000—50 000 vīru un cieta lielus materiālus zaudējumus, tomēr tos nevar salīdzināt ar krievu zaudējumiem. Krievu virsnieki dzina savus kareivjus pašnāvnieciskos uzbrukumos pretim blīvai ienaidnieka ugunij. Kaujas turpinājās septiņus mēnešus, un, kā parasti, vissmagāko nastu uz saviem pleciem nesa civiliedzīvotāji. Arī latviešu tautas

1944.—1945.: bēgļu straume uz rietumiem.

tragēdija vislielāko dramatismu sasniedza Kurzemē. 1944./1945. gadu mijā vienā no lielajiem uzbrukumiem piedalījās sarkanās armijas latviešu divīzija, kuras rindas bija papildinātas ar jauniešiem no padomju okupētajiem Latvijas novadiem. Viņiem nācās iet cīņā pret saviem tautiešiem, kas leģionā aizstāvēja tieši šo frontes iecirkni. Šajās kaujās piedalījās arī padomju igauņu divīzija.

Daudz spriests par to, kāpēc Hitlers, pretēji savu ģenerāļu ieteikumiem, noturēja «Kurzemes katlu» līdz pat kara beigām un neatvilka armiju, kas daudz vairāk bija nepieciešama reiha aizstāvēšanai Berlīnē. Nav neviena dokumenta, kurš nepārprotami izskaidrotu Hitlera taktiskos motīvus, tomēr pastāv minējums, ka viņš gribējis saglabāt ietekmi Baltijas jūrā un izdarīt spiedienu uz Zviedriju. Var arī jautāt, kādi motīvi bija Staļinam, sūtot savas divīzijas ārkārtīgi asiņainās un ar milzīgiem zaudējumiem saistītās

uzbrukuma operācijās Kurzemei. Viņš taču varēja nogaidīt līdz kara beigām un tad ieņemt Kurzemi bez kaujas. Pastāv minējums: padomju valdība baidījās, ka Kurzeme ar Rietumu palīdzību varētu kļūt par «mazu Latviju» Rietumu valstu paspārnē, jo tās taču nebija atzinušas Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā.

Latviešu «valdība»

Februāra sākumā ģenerālis Bangerskis nodeva vācu vadībai Berlīnē memorandu, kurā viņš no jauna izteica latviešu prasību, ka Vācijai jāatzīst Latvija kā neatkarīga valsts, jāatļauj izveidot valdību un šai valdībai jānodod politiskā un administratīvā vara. Vācieši savukārt uzskatīja, ka kaut kas jādara karavīru cīņas gribas stiprināšanai un jāmazina savstarpējā neuzticība. Tāpēc 1945. gada 1. janvārī Berlīnē SS *Hauptamt* uzsaukumā leģiona kareivjiem teikts: «Jūs cīnāties par savas Tēvzemes Latvijas atbrīvošanu, un pēc vāciešu uzvaras Latvija atkal būs neatkarīga valsts», taču līdzīgas deklarācijas, ja ne tieši no SS *Hauptamt*, bija dzirdētas jau agrāk. Tie bija mēmi zvani.

Pēc vairāku nedēļu sarunām SS piekrita sasaukt dažādus latviešu grupējumu pārstāvjus, lai izstrādātu kopīgu politisku deklarāciju. 1945. gada 20. februārī delegāti sapulcējās svinīgā ceremonijā Potsdamā ārpus Berlīnes. No 100 paredzētajiem pārstāvjiem klāt varēja būt tikai apmēram puse. Nodibināja tā saukto Nacionālo komiteju, par kuras priekšsēdētāju kļuva Bangerskis.

Pēc vienošanās ar SS komitejai vajadzēja pildīt funkcijas Kurzemē. Martā komitejas locekļi ieradās Liepājā un 19. martā sāka savu darbību. Taču vācieši negribēja atteikties no varas un nedomāja pārveidot okupācijas režīmu. Bangerska komiteja kļuva vienīgi par «nacionālu izkārtņi». Oficiālā Vācija komiteju uzskatīja tikai par bēgļu organizāciju. «Auswärtiges Amt» baidījās, ka istā latviešu vadība mēģinās kaut kādā veidā nodibināt kontaktus ar Rietumu valstīm. Latvijas sūtniecības Londonā un Vašingtonā vēl pastāvēja. Tāpēc tika paziņots, ka «attiecības starp Vāciju un Latviju veidosies uz ģimeniskiem pamatiem» — interesanti, kā tas būtu varējis īstenoties?

Arī latviešu vidū komiteja neiemantoja uzticību, jo tā bija nodibināta ar SS palīdzību, un SS izmantoja komiteju saviem mērķiem. Ja šo politisko ainu aplūko no malas, tad nevar nebrīnīties par to nesatricināmo paļāvību, ar kādu vācu valdība turējās pie saviem vecajiem plāniem: joprojām

Zviedri nāk -

Latvijas iedzīvotāji gaidīja no Zviedrijas un rietumu valstīm aizstāvību pret jaunu padoņju okupāciju. Lai izraisītu pretdarbību un rosinātu iedzīvotājus sadarboties ar vāciešiem, vācu okupācijas vara izplatīja šo plakātu.

atskanēja runas par «jauno kārtību Eiropā» un par vāciešu misiju «Ostlandē» ar visiem kolonizācijas plāniem — laikā, kad visiem citiem bija skaidrs, ka karš ir zaudēts.

Leģions kara beigu posmā

Latviešu militārajai vadībai bija divi cieti pamatprincipi: latviešu vienībām jācīnās pret vienu vienīgu ienaidnieku — Padomju Savienību un vienīgi ar mērķi novērst jaunu padomju okupāciju, kā arī atjaunot Latvijas neatkarību. Leģionam bija divas divīzijas; 19. ar panākumiem cīnījās Kurzemē. 15. bija pārsviesta uz Vācijas pārformēšanai un apbruņošanai. Taču notikumi attīstījās citādāk. Tā kā padomju armija virzījās dziļāk Vācijā, latviešu kareivji tika saistīti aizsardzības kaujās un devās aizvien tālāk uz Rietumiem. Beidzot leģiona vadība uzskatīja, ka nav nozīmes turpināt kaujas. 29. aprīlī Bangerskis izdeva pavēli latviešu vienībām izrauties no Austrumu frontes un doties uz Rietumiem. Lēmumu paziņoja lieladmirālim Karlam Dēnicam, kurš pēc Hitlera pašnāvības bija pārņēmis reihā vadību. Pēc latviešu ziņu avotiem, apmēram 20 000 latviešu kareivju nonāca Rietumu gūstā.

Sākumā Rietumu valstu militārā vadība īsti neizprata latviešu kareivju stāvokli, un, tā kā viņi formāli piederēja SS daļām, pret viņiem izturējās slikti. Pat atklājoties leģiona patiesajai darbībai un demobilizējot kareivjus, vajāšanas nemitējās. Arī tagad vēl dzird apgalvojumus par «latviešu tuvajiem sakariem ar SS un nacistiem».

Lielākā daļa kareivju negribēja atgriezties padomju pārvaldītajā Latvijā, bet, atsaucoties uz Jaltas vienošanos, PSRS pieprasīja visu baltiešu repatriāciju no Vācijas, jo viņus uzskatīja par padomju pilsoņiem. Eiropas alianses karaspēka virspavēlnieks ģenerālis Dvāits D. Eizenhauers uz šo prasību atbildēja, ka «ASV valdība neatzīst Padomju Savienības pretenzijas uz Igaunijas, Latvijas un Lietuvas suverēno tautu teritoriju. (..) Būtu jāizskaidro visiem igauņiem, latviešiem un lietuviešiem, ka viņi netiks repatriēti pret savu gribu. (..)»

ASV leģionu oficiāli rehabilitēja 1950. gadā. Vašingtona publicēja deklarāciju, ka «Baltijas *Waffen SS* vienības (Baltijas leģioni) pēc sava mērķa, ideoloģijas, darbības un karavīru kvalifikācijas uzskatāmas par īpašām un no vācu SS atšķirīgām vienībām, tāpēc komisija tās neuzskatīja par kustību, kas ir naidīga ASV valdībai».

Pagaidu valdība Kurzemē

«Nacionālā komiteja» nekļuva par valdību, kādu bija iecerējis Bangerskis. Īsi pirms kara beigām lielākajā kurzemnieku daļā nobrieda doma izveidot neatkarīgu Latvijas valdību. Vāciešu militārā valdība bija noskaņota negatīvi, tomēr tika pieņemts lēmums turpināt sagatavošanās darbus. 5. maijā tika paziņots, ka ir izveidota pagaidu valdība ar pulkvedi Rūdolfu Osī priekšgalā. Ko valdība domāja par savām izdzīvošanas iespējām? Ņemot vērā visu pieejamās informācijas analīzi, bija izdarīts secinājums, ka starp Rietumu valstīm un Padomju Savienību pastāv būtiskas pretrunas. Šīs tendences īpaši pastiprinājās pēc Rūzvelta nāves, bet pagaidām tika pārvārtētas kopīgā cīņā pret Hitleru. Pēc kara šī plaisa kļuvis lielāka. Par to liecina arī padomju karagūstekņu nopratināšanas dokumenti, jo viņi bija stāstījuši par spēcīgo propagandu padomju armijā, kas bija vērsta pret Rietumiem. Pieņemot, ka šo situāciju Rietumu valstis zināja, tika nospriests: tās nepieļaus, ka Padomju Savienība okupē visu Austrumeiropu un Viduseiropu, turklāt vēl sovetizējot šīs teritorijas. Tika pieņemts, ka Rietumu sabiedrotie noslēgs separātu pamieru ar vāciešiem un ļaus vāciešu spēkiem noturēt Austrumu fronti — tāpat kā tas bija pēc pamiera noslēgšanas 1918. gadā. Par Jaltas vienošanās detaļām Latvijas valdība nebija informēta. Šķita, ka viss atkarīgs no iespējas pierunāt vāciešus palīdzēt noturēt Kurzemes fronti, kamēr Rietumu valstis pārņems atbildību par Kurzemes drošību. Līdz tam vāciešu spēkiem vajadzētu pakļauties Latvijas valdības pavēlēm. Osis sazinājās ar vācu armijas virspavēlnieku Kurzemē ģenerāli Karlu Hilpertu. Sākumā viņš apšaubīja, bet vēlāk noraidīja latviešu priekšlikumus. Armijas grupa «Kurland» kapitulēja līdz ar citiem vācu spēkiem 1945. gada 8. maijā. Latvijas Nacionālās padomes sanāksme, kas bija paredzēta 8. maijā Kuldīgā, nenotika. Osim un viņa valdībai izdevās aizbēgt uz Rietumiem. Karš bija beidzies. Kurzemē palika apmēram 14 000 latviešu kareivju. Liela daļa no viņiem iebēga mežos un turpināja cīņu pretpadomju partizānu vienībās.

Kopsavilkums

Intensīvas kaujas Latvijā bija norisinājušās jau kopš 1944. gada jūlija beigām līdz kapitulācijai 1945. gada

8. maijā. Vietās, kur vācu armijas atkāpšanās notika organizēti, vācieši lika lietā «izdedzinātās zemes taktiku» un iznīcināja vai aizveda prom visu vērtīgo. Vācu pamatīgumam nebija nekādu robežu: vietumis nozāgēja pat augļukokus. Iznīcināšana ieguva milzīgus apmērus, daudz lielākus nekā pēc pirmā Pasaules kara. Latviešu tautai pati traģiskākā bija nevis materiālo vērtību iznīcināšana, bet milzīgie cilvēku zaudējumi, kas diemžēl nebeidzās līdz ar kara beigām: partizānu karš un padomju režīma nežēlīgās vajāšanas vēl aizvien prasīja upurus. Pēc «Pravdas» informācijas, kapitulējot Kurzemei, 9.—13. maijā padomju gūstā nonāca 181 032 vācu un latviešu kareivji, 8038 virsnieki un 42 ģenerāļi. Arturs Silgailis savā darbā «Latviešu Leģions» raksta, ka pavisam tika mobilizēti 146 000 Latvijas pilsoņu. Viņš tomēr pieļauj domu, ka patiesais skaits bija lielāks, jo, piemēram, krievu policijas bataljoni, kuros iesauca krievu tautības Latvijas pilsoņus, kā arī padomju dienestā iesauktie latvieši tur nav ierēķināti.

Romualds Misiuns un Reins Tāgepera mēģinājuši aplūkot pārmaiņas iedzīvotāju struktūrā («The Baltic States — Years of Dependence»). Tās varētu ietvert šādā pārskatā (skaitļi doti tūkstošos):

Iedzīvotāju skaits Latvijā 1939. g. (75,5% latvieši)	2000
Emigranti (baltvācieši) 1939. g. nov.—1941. g. maijs	—70
Zaudējumi padomju režīma laikā 1940.—1941. g.	—35
Mobilizēti padomju armijā 1941. g.	—20
Pēc kara izcelšanās aizbēga uz Padomju Savienību Vācieši nošāva vai izsūtīja (ieskaitot Latvijas ebrejus) 1941.—1945. g.	—90
Mobilizēti vācu armijā, t. s. leģionā un policijas vienībās 1941.—1945. g.	—150
Vācijai mobilizētais darbaspēks 1941.—1945. g.	—35
Aizbēga uz Rietumiem 1944.—1945. g.	—100
Atgriezās pēc kara no Padomju Savienības un citām zemēm	+80
Padomju varas iestādes nošāva vai izsūtīja 1944.—1945. g.	—70
Demobilizēja no padomju armijas	+20
Iedzīvotāju zaudējumi sakarā ar robežu maiņu	—50
Zaudējumi dabiskajā iedzīvotāju pieaugumā 1940.—1945. g.	—30
Iedzīvotāju skaits Latvijā 1945. g. rudenī	1400

Karā un okupācijā nogalināti apmēram 9% iedzīvotāju, bet Misiuns un Tāgepera vērtē, ka kopumā zaudēti ap 30% no Latvijas pirmskara iedzīvotājiem. Diezin vai vēl kāda cita tauta Eiropā, izņemot ebrejus, ir cietusi tik lielus zaudējumus.

11. Otrais pasaules karš

Aizsilnieks, Arnolds

«Latvijas saimniecības vēsture 1914—1940»

Stockholm 1968 (Daugava)

«Dzīves šūpotnēs. Atmiņas»

Stockholm 1979 (Daugava)

Balodis, Agnis

«Sovjets och Nazitysklands uppgörelse om de baltiska staterna»

Stockholm 1978 (LNF)

Balodis, Francis

«Väld och frihet: en lettisk universtetsprofessors minnen»

Stockholm 1941 (Gebers)

Bassi, Heinz von

«Das Schicksal der lettischen Kriegs- und Handelsflotte im zweiten Weltkrieg»

BSIS, Third Baltic Scientific Conference, Stockholm 1975

Bauģis, P. Ed.

«Mēs jaunu pasauli sev celsim, I, II»

Rīga 1972 un 1975 (Liesma)

Bangerskis, Rudolfs

«Mana mūža atmiņas, III — IV»

Kobenhavn 1958—1960 (Imanta)

Berzinsch, Alfred

«I saw Vishinsky Bolsheive Latvia»

Washington DC 1948

Biegaņski, Stanisław, Ed.

«Documents on Polish — Soviet Relations 1939—1945»

Volume I (1939—1943)

London-Melbourne-Toronto 1961 (Heinemann)

Blāķis, Adolfs

«Medaļas otrā puse.»

Buenos Aires 1956

Bļodnieks, Adolfs

«The Undefeated Nation»

New York 1960 (Robert Speller)

Ceichners, Alfreds

«Latvijas boļševizācija 1940—1941»

Rīga 1944, reprint Lincoln, Nebr. 1986

Celmiņš, Gustavs

«Eiropas krustceļos»

Esslingen 1947

Dankers, Oskars

«Lai vēsture spriež tiesu» Toronto 19

Dzintars, Jānis

«Neredzamā fronte. Sarkanie partizāni 1941—1945.»

Rīga 1970

Ezergailis, Andrew

«Sonderkommando Arājs» 9th Conf. on Baltic Studies, Stockholm 1987

Freivalds, Osvalds; Bērziņš, Alfreds-Jānis; Hāzners, Vilis et al. Eds.

«Latviešu karavīru otra pasaules kara laikā» 9 band, utg. 1970—1985

«Daugavas Vanagi»

- Freivalds, Osvalds*
 «Sverige och de Baltiska staternas ockupation»
 Stockholm 1971 (LNF)
 «Kurzesmes cietoksnis I, II»
 Kobenhavn 1954 (Imanta)
- Hehn, Jürgen von*
 «Die Umsiedlung der baltischen Deutschen — das letzte Kapitel baltisch deutscher Geschichte»
 Marburg/Lahn 1982 (Herder-Institut)
- Himmler, Heinrich*
 «Germanisieren?»
 SS tidningen «Das schwarze Korps»
 20 augusti 1942, Berlin
- Hirschfeldt, Johan; Munck, Johan; Corell, Hans*
 «Vissa anklagelser om krigsförbrytelser — en översiktlig utredning»
 (utredningsrapport, stenci)
 Stockholm, den 11 februari 1987
- Kalme, Albert*
 «Total Terror: An Exposé of Genocide in the Baltic»
 New York 1948
- Kaslas, Bronis J.*
 «The Lithuanian Strip in Soviet — German Diplomacy, 1939—1941»
 AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. IV, No. 3, 1973
 «The USSR-German Aggression Against Lithuania»
 Dokumentsamling
 New York 1973 (Robert Speller)
- Kovring, Bennett*
 «The Myth of Liberation: East-Central Europe in US Diplomacy and Politics Since 1941»
 Baltimore 1973 (The John Hopkins University Press)
- Krewinsch, Edgar*
 «Viņās dienās»
 Melbourne 1966
- Kronlins, Jānis*
 «379 Baigā gada dienas. Latviešu jaunatnes un tās audzinātāju liktenis Baigajā 1940. un 41. gadā»
 Iowa, USA 1967 (Latvju Grāmata)
- Lautenschläger, Karl*
 «Plan «Catherine»: The British Baltic Operation 1940»
 AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. V, No. 3, 1974
- Loeber, Dietrich A.*
 «Diktierte Option: Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland, 1939—1941»
 Neumünster 1972
- Maisky, Ivan*
 «Memoirs of Soviet Ambassador. The War 1939—1943»
 New York 1968
- Meissner, Boris*
 «Die baltische Frage in der Weltpolitik»
 Acta Baltica XVI Königstein im Taunus 1976
- Mulligan, Timothy P.*
 «The OSS and the Nazi Occupation of the Baltic States 1941—1945»
 AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XIII, No. 1, 1982
- Myllyniemi, Seppo*
 «Die Neuordnung der baltischen Länder 1941—1944. Zur nationalsozialistischen Inhalt der deutschen Besatzungspolitik»
 Helsinki 1973

- «Die baltische Krise 1938—1941»
Stuttgart 1979
- Norman, Rich*
«Hitler's War Aims. Part II»
New York 1974 (Norton)
- Petersson, Ingo*
«Die Waldwölfe» (Bland baltiska frihetskämpar 1947—1950)
1975
- Plensners, Aleksandrs*
«Informācija par Latviešu Legionu»
Pinneberg 1949
«A Small Nation's Struggle for Freedom: Latvian Soldiers in World War II»
Stockholm 1955 (LNF)
- Rei, August*
«Nazi-Sovjet Conspiracy and the Baltic States»
London 1948
«The Drama of the Baltic Peoples»
Åbo 1972
- Silgailis, Arturs*
«Latviešu Legion»
Kobenhavn 1962 (Imanta)
- Spekke, Arnolds*
«La Lettonie et le probleme Baltique»
Paris 1952
- Svābe, Lidija, Ed.*
«These Names Accuse: Nominal List of Latvians Deportet to Soviet Russia in 1940—41, with Supplementary List.»
Stockholm 1982 (LNF)
«Pact of Mutual Assistance between the Republic of Latvia and the Union of Soviet Socialist Republics 5. X 1939.»
Stockholm 1986 (LNF)
- Swettenham, John Alexander*
«The Tragedy of the Baltic States»
London 1953 (Hollis & Carter)
- Unāms, Zanis*
«Zem Barbarosas šķēpa; kara gadu pieredze, vērojumi, atmiņas»
Grand Haven, Mich 1975
«Neatkarības saulrietā: Latvija pēc 17. jūnija»
Oldenburg 1950
«Melnā vara; Toreiz un tagad»
Eutin 1955
- Westberg, Lennart*
«Svenska krigsfriviliga i tyska Waffen-SS 1940—1945»
Sundsvall 1981 (stencil)
- Vilks, A*
«Latvieši bēgļu gaitās»
Soest 1947
- Wippermann, Wolfgang*
«Der Ordensstaat als Ideologie: Das Bild des Deutschen Ordens in der deutschen Geschitsschreibung und Publizistik»
Berlin. Colloquium 1979
- Wittrock, Hugo*
«Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga 1941—1944. Erinnerungen»
Lüneburg 1979

Woodward, Llewellyn, sir

«British Foreign policy in the Second World War, Vol. II and III»
London 1971 Her Majesty's Stationery Office

Žagars, Ē.

«Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.—1941.»
Rīga 1975

Zalcmanis, Janis

«Die Preisgabe der Baltischen Staaten 1939: Eine Bewusste Handlung
der Hitler-Regierung»
Stockholm 1987 (LNF)

Zemgals, Boriss

«Dienās baltās, nebaltās»
Genève 1949

12. LATVIJA PADOMJU VARĀ UN LATVIEŠI RIETUMOS

Padomju varas atjaunošana 1944.—1945. g.

Krievi vienmēr ir labi izpratuši propagandas nozīmi. Tādēļ latviešu divīzijas kareivjus pirmos sūtīja pāriet Latvijas austrumu robežu ap 1944. gada 17. jūliju, un trīs mēnešus vēlāk viņi iesoļoja Rīgā (13. oktobrī). Bet tas nenozīmēja, ka līdz ar to padomju vara deva Latvijas iedzīvotājiem lielākas iespējas piedalīties valsts pārvaldē. Vienīgi tie, kuri domāja, runāja un rīkojās kā padomju iebrucēji un kuriem bija «pareizā biogrāfija», varēja cerēt uz iekļūšanu varas struktūrās.

Kaut gan Latvija pēc padomju ieskata bija Padomju Savienības sastāvdaļa, padomju armija tomēr te izrikojās kā iekarotā zemē. Padomju karaspēks bieži laupīja un atļāvās vardarbības pret civiliedzīvotājiem, kā arī nodarbojās ar vandalismu. Pirmais pasākums, ko īstenoja padomju varas iestādes, bija mobilizācijas izsludināšana, un daudzus, kuriem bija izdevies izvairīties no vācu armijas, mobilizēja padomju bruņotajos spēkos.

Kamēr turpinājās cīņas Kurzemē, NKVD sāka apcietināt cilvēkus, kuri bija ierakstīti NKVD «melnajā sarakstā» par viņu «sadarbību» ar vāciešiem vai arī kā padomju varas ienaidnieki. Pēc Kurzemes krišanas visus vīriešus no «Kurzemes katla» aizveda uz tā sauktajām filtrācijas nometnēm; vienu daļu tūlīt aizsūtīja uz austrumiem. Patiesībā šo latviešu karavīru stāvoklis bija daudz sliktāks nekā vācu karagūstekņiem, kurus tomēr aizstāvēja starptautiskās konvencijas. Latviešu kareivji bija pilnīgi lemti padomju varas patvaļai. Daļu palaida mājās, tomēr vairākumu vēlāk atkal apcietināja, un daudziem nācās iepazīt spaidu darbu nometnes Sibīrijā.

Lai gan Latvija bija viena no visvairāk izpostītajām teritorijām Padomju Savienībā, apgāde šeit tomēr bija labāka nekā Krievijā. Par to lielā mērā varēja pateikties apstāklim, ka lauksaimniecībā nebija kolektīvo saimniecību. No austrumiem sāka ieplūst lieli nabagu bari. Šie «maišelnieki» bieži vien veidoja laupītāju bandas, kas terorizēja iedzīvotājus. Partizāniem ne reizi vien nācās cīnīties ar šiem nelūgtajiem viesiem, jo varas iestādes vairāk bija

ieinteresētas vajāt «kontrrevolucionārus» un «tautas ienaidniekus» nekā aizsargāt civiliedzīvotājus.

Psiholoģiskais šoks

Kad pasaulē tika iezvanīti miera zvani, latviešu tautai nebija par ko priecāties. Viņu zemē bija sveša vara, nāves plauja nemitējās. Ar visiem līdzekļiem tauta bija mēģinājusi novērst padomju varas atjaunošanu, taču neveiksmīgi. Lielākā daļa tautas tomēr neticēja, ka padomju režīms nodibinājies uz visiem laikiem. Tā vēl aizvien cerēja, ka Rietumu valstis piespiedīs Padomju Savienību atgriezties pirmskara robežās un ka Rietumi neļaus Padomju Savienībai pilnīgi ignorēt «Atlantijas hartu». Ļaudis gaidīja, ka pārmaiņas notiks visdrīzākajā nākotnē. Tāpēc arī bruņotā partizānu pretošanās kustība bija tik noturīga un nenogurdināma.

Padomju varai bija vājš atbalsts Latvijas iedzīvotāju vidū. 1945. gadā komunistiskajā partijā bija tikai 2800 biedru. Pat tie, kuriem nebija iebildumu pret jauno varu, izturējās nogaidoši. Varas iestādēm bija grūti salauzt pasīvo pretestību. Piemēram, kāda aculiecinieka stāstījums, kas raksturo daudzu cilvēku pēckara laika noskaņojumu: «... ieslodzījumos un arī vēlāk mūs lamāja par «nolādētajiem latviešiem» — tāpēc, ka Kurzemes cietokšņa aizstāvji nodarīja lielus zaudējumus komunistu spēkiem un nepadevās. Komunistiem bija bailes no latviešiem, un tikai tāpēc ievēda sveštautiešus, lai «atšķaidītu» latviešus! Latviešus pastiprinātā veidā vajāja arī ilgi pēc kara. Tūlīt pēc kara jaunā paaudze, kas bija palikusi Latvijā lielā skaitā, tika iznīcināta. Jaunietes, kas slepeni pasniedza maizes kumosu tiem, kam bija jāslēpjas, visas «nopelnīja» 25 gadus izsūtījuma. Dažās skolās tika izsūtītas visas klases pilnā sastāvā, kuras bija ar savu rīcību kaut kā aizskārušas komunistu iekārtu vai to pārstāvjus. Katrs, kas kritiski izteicās par komunistu izrīcībām, dabūja 25 gadus. Toreiz citu sodu pat nemēģināja piemērot. Vismazāko pretestību nežēlīgi apspieda — cik bieži upuri tika iznīcināti uz vietas vai ceļā. Apcietināto bija tik daudz, ka komunistiem pašiem nebija skaidrības, cik to ir, kas tie tādi un kur tie atrodas.» (E. Ātrens)

Atsevišķas pazīmes liecināja, ka eksistējis visu latviešu izvešanas plāns, pēc kura bija paredzēts izvest latviešus tādā pašā veidā kā Krimas tatārus, tomēr kaut kāda iemesla dēļ to nerealizēja.

Partizānu karš

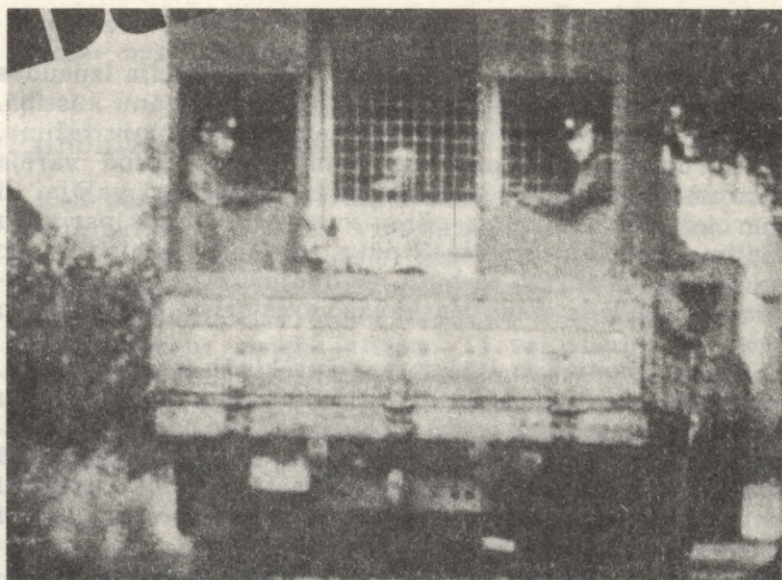
Atbalsts padomju varai bija ļoti vājš. Opozīcija izpaudās pasīvā un arī aktīvā pretestībā — plašā partizānu kustībā. Kustības pamatu veidoja tie, kas neatzina padomju režīmu, un tie daudzie tūkstoši, kurus kaut kādā veidā varēja apvainot pretpadomju darbībā un tādēļ nežēlīgi vajāja. Šī cīņa bieži bija izmisuma pilna, jo vajātie cīnījās par savu dzīvību. Padomju vadītāji būtu varējuši izvairīties no daudzām problēmām, ja būtu mēģinājuši atrast kādu kompromisu, bet šāda doma Maskavas varasvīriem bija pavisam sveša.

Latviešu partizānu spēkus var aprēķināt tikai aptuveni. Literatūrā min no 5000 līdz 15 000. Par apbruņojumu kalpoja pamestie vācu ieroči un cīņās iegūtie padomju ieroči. Partizāniem Latvijā nebija vienotas vadības, taču Rīgā nelegāls vadības centrs acīmredzot pastāvēja. Tika uzturēti kontakti ar partizāniem Igaunijā un arī ar spēcīgo un labi izveidoto pretošanās kustību Lietuvā.

Partizāni izmantoja pārbaudītu taktiku, izvēloties uzbrukumam mērķus, kur varēja gūt daudzsološus panākumus. Negaidītos uzbrukumos partizāni iztukšoja ieroču un citas noliktavas, saspridzināja partijas un Iekšlietu ministrijas ēkas, mašīnas un vilcienus. Padomju funkcionārus un viņu līdzskrējējus nošāva. 1946. un 1947. gada pavasarī partizāniem izdevās satricināt padomju varu. Partizānu pārņemtajos novados bija grūti noorganizēt pārvaldes personālu. Lai apkarotu partizānu kustību, Maskava sūtīja uz Lietuvu vien apmēram 70 000 vīru lielas Iekšlietu ministrijas un Valsts drošības ministrijas vienības. Šīs vienības bija ļoti uzticamas, jo jau 1944. gada jūlijā tās bija piedalījušās tatāru izsūtīšanā no Krimas. Norādījumos, ko šīm vienībām deva NKVD ģenerālis Sergejs Kruglovs — Lavrentija Berijas vietnieks, tika prasīts: «Kareivjiem jāatmet sentimentālitate un jāšauj uz bēgošajiem arī tad, ja tie nav apbruņoti, jādedzina nost ciemi un sētas, arī ja mājās ir palikuši iedzīvotāji, un jānotver un jāizsūta visi, kas varētu palīdzēt partizāniem». Tāds pats liktenis piemeklēja partizānu ģimenes un radniekus, ar viņiem apgājās tikpat cietsirdīgi: viņus nošāva vai izsūtīja. Savās metodēs NKVD neatšķīrās no gestapo un SD.

Padomju iestādes vairākkārt izsludināja amnestiju, solīdamas brīvību tiem, kas padodas. Tomēr šie solījumi nekad netika pildīti.

Pirmos desmit gadus pēc kara Baltijas valstis bija pilnīgi nogrieztas no ārpasaules. Partizāni dažkārt mēģināja nodi-

Krievu cietuma transports.

bināt kontaktus ar Rietumiem. Rietumu izlūkošanas orgāniem dažreiz izdevās nosūtīt savus aģentus pie partizāniem, taču šie kontakti bija nejauši un maznozīmīgi. Pateicoties vēlāk labi pazīstamajam spiegam Kimam Filbijam, Maskavai viss savlaicīgi kļuva zināms. Kaut gan partizāni nesaņēma nekādu palīdzību vai uzmundrinājumu no Rietumiem un viņiem nebija atbalsta bāzes ārpus ciņas joslas, arī Rietumu masu informācijas līdzekļi nepievērsa tiem uzmanību, veselus 10 gadus viņi padomju varai sagādāja nopietnas rūpes. Iedzīvotāju izmisīgā pretestība sovietizācijai nerimās. Cerības, ka Rietumi pievērsīs uzmanību plašajam tautas protestam, izrādījās nepamatotas. Korejas kara laikā Rietumos pēkšņi modās interese par Baltijas partizānu kustību, bet tad jau bija par vēlu.

Latvija pasaules pēckara politikā

1945. gadā notika vēl viena svarīga konference, kurā piedalījās lielvalstu vadītāji un kurai vajadzēja sagatavot augsni jaunai un labākai kārtībai Eiropā. Konference sanāca Cecilienhofas pilī Potsdamā, ārpus Berlīnes. 1945.

No. 1855-3

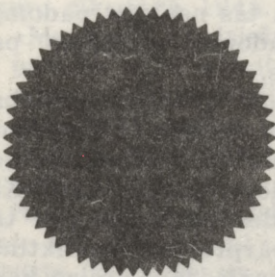
United States of America

DEPARTMENT OF STATE

To all to whom these presents shall come, Greeting:

I Certify That the incorporation of Latvia by the Union of Soviet Socialist Republics is not recognized by the Government of the United States of America.

In testimony whereof, I, JOHN FOSTER DULLES,

Secretary of State, have hereunto caused the seal of the Department of State to be affixed and my name subscribed by the Authentication Officer of the said Department, at the city of Washington, in the District of Columbia, this twenty-ninth day of May, 1952.

John Foster Dulles
Secretary of State.

By Barbara Hartman
Authentication Officer, Department of State.

ASV neatzīst Latvijas inkorporāciju Padomju Savienības sastāvā.

gada jūlijā konferences laikā norisinājās divi būtiski notikumi: Čērčila konservatīvie zaudēja vispārējās vēlēšanās Lielbritānijā, un Čērčilam nācās atdot savu vietu pie konferences galda leiboristam Klementam Etlijam; prezidents Harijs Trumens saņēma ziņu, ka sekmīgi izdarīts pirmais atombumbas izmēģinājums Nevadas tuksnesī ASV. Lai arī šī ziņa vairoja prezidenta prestižu, viņam neizdevās novērst Eiropas galīgo sadalīšanu, kas radīja to Rietumu — Austrumu pasaules ainu, ko mēs visi esam pieraduši skatīt. Baltijas valstu nosaukumi pavidēja protokolos, starp citu, Austrumprūsiju dalīja poļu un lietuviešu daļā, taču Maskava Lietuvas daļu iekļāva Krievijas padomju republikā.

Pēc kara apmēram 100 000—120 000 latviešu bēgļu atradās Rietumos, lielākā daļa — Rietumu sabiedroto okupācijas zonā. Mēģinājums vedināt bēgļus atgriezties dzimtenē deva gauži niecīgus rezultātus, bet krievu prasība par bēgļu piespiedu repatriāciju viņu «padomju pilsonības» dēļ spieda Rietumu valstis saskaņot savu rīcību un skaidri noteikt savu politiku Baltijā. Nirnbergas procesā pret nacistiskajiem kara noziedzniekiem notika diskusija par Molotova — Rībentropa pākta slepenajiem protokoliem, kurā atmaskoja Padomju Savienības sadarbību ar nacistisko Vāciju, kas Padomju Savienībai deva iespēju uzbrukt Somijai un okupēt Baltijas valstis un Besarābiju. Rietumu valstis tādējādi apstiprināja savu agrāko viedokli, ka tās neatzīst padomju prasības Baltijas valstīs; visas padomju prasības par piespiedu repatriāciju tika noraidītas.

Par baltiešu bēgļiem rūpējās Apvienoto Nāciju palīdzības organizācija UNRA, un viņi tika pielīdzināti sabiedroto valstu bēgļiem. Ipašas izceļošanas akcijas radīja iespējas bēgļiem apmesties pirmām kārtām Lielbritānijā, ASV, Kanādā un Austrālijā. Berlīnes blokādes laikā un pēc tās Rietumu — Austrumu attiecības nepārprotami pasliktinājās un augstāko sasaluma punktu sasniedza Korejas kara laikā. Par baltiešu bēgļu politisko darbību īpaši sāka interesēties ASV. 1951. gadā raidstacija «Amerikas balss» sāka regulārus raidījumus latviešu valodā un 1954. gadā ar amerikāņu palīdzību nodibināja ACEN — sabiedrības organizāciju Austrumeiropas politiskajiem bēgļiem.

Latviešu bēgļi Zviedrijā

Kara beigās apmēram 5000 latviešu nonāca Zviedrijā. Kopā ar igauņiem (apmēram 30 000) viņi veidoja ievērojamu bēgļu grupu. Bēgļiem tika nodrošināta laba apgāde, viņus sagaidīja nevainojami organizēta, karā neiedragāta

sabiedrība. Pēc neilgas uzturēšanās nometnēs viņi nokļuva darba dzīvē un visumā labi izturēja šo pārbaudījumu. Varas iestādes pret baltiešiem izturējās stipri atturīgi — gan pēckara politiskā klimata dēļ, gan arī tāpēc, ka Zviedrija vēlējās nodibināt labas attiecības ar Padomju Savienību. Valdība viņiem aizliedza jebkuru politisku darbību, piemēram, pakļāva cenzūrai latviešu avīzes, sākumā latviešiem aizliedza apmesties Stokholmā un, neņemot vērā plašos protestus, tomēr izdeva Padomju Savienībai internētos baltiešu kareivjus (tā sauktā baltiešu izdošana, skat. 263. lpp.). Valdība lika noprast, ka arī pārējiem baltiešiem vajadzētu atgriezties «savā zemē», un ārlietu ministrs Estens Undēns savu viedokli daudzos gadījumos aizstāvēja šādi: Padomju Savienība ir tiesiska valsts, un baltiešu bailēm nav nekāda pamata. Sabiedrības spiediens, kā arī protesti pret kareivju piespiedu izdošanu Padomju Savienībai neļāva Zviedrijas valdībai izmantot piespiedu līdzekļus arī pret pārējiem bēgļiem. Tomēr tā nepārprotami norādīja, ka baltiešu bēgļi nav gaidīti viesi un ka tie apgrūtina zviedru — padomju attiecības.

Valdot šādiem priekšnoteikumiem, bija pilnīgi veltīgi gaidīt no zviedru valdības atbalstu Baltijas valstu lietā vai cilvēktiesību aizstāvībā Baltijā. Nācās uzklaust arī aizvainojošus izteikumus, piemēram, ekselences Undēna paziņojumu riksdāgā 1945. gada 23. novembrī:

«Manuprāt, baltiešu patriotu taktika, kura par vienīgo pareizo ceļu nākotnē uzskata savu valstu neatkarības atjaunošanu, ir pilnīgi iluzora politika. Jau abu karu starplaikā radās lielas šaubas par šo valstu nākotni. Baltijas tautu politiskais briedums nebija īpaši pārliecināts.»

Ne tikai komunistiskās partijas līderis Hildings Hāgbergs, bet arī ievērojami zviedru sociāldemokrāti, piemēram, Ernsts Vigforšs un Gunnars Mirdāls nievājošā atturībā parādīja savu negatīvo noskaņojumu pret Baltijas valstīm un baltiešu bēgļiem Zviedrijā.

1946. gada maijā Zviedrija un Padomju Savienība noslēdza tirdzniecības līgumu, kas noteica, ka Padomju Savienība var saņemt lielu kredītu atjaunošanas darbiem, kuru gan tā nekad neizmantoja. Latviešu bēgļi šādu zviedru politiku uztvēra ar aizdomām un neizpratni. Grūti bija izprast arī Zviedrijas ārpolitiskās vadības selektīvo jūtīgumu demokrātijas un cilvēktiesību jautājumos. Zviedrijas masu informācijas līdzekļi Baltijas problēmu atspoguļoja nelabprāt: tie vai nu noklusēja notikumu attīstību Baltijā, vai arī reizēm izklāstīja padomju viedokli. Baltiešu bēgļus

Baltiešu kareivji Treleborgas ostā.

nosauca par «labēji noskaņotiem cilvēkiem» vai «labējiem reakcionāriem», nemaz nemēģinot nopietnāk iedziļināties viņu problēmās.

Pirmajos gados bēgļi uzskatīja, ka uzturēšanās Zviedrijā būs īslaicīga. Viņi ilgojās pēc dzimtenes, jo bēgšana bija notikusi politisku, nevis ekonomisku iemeslu dēļ. Viņi jutās nesaprasti — īpaši pēc internēto kareivju izdošanas, un varas iestāžu vienaldzīgā attieksme panāca to, ka daudzi bēgļi nošķirās un attālinājās no zviedru sabiedrības.

Baltiešu izdošana

1945. gada 2. jūnijā Padomju Savienība pieprasīja izdot visas militārpersonas, kas aizbēgušas uz Zviedriju no padomju okupācijas zonas pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gada 8. maijā. Izdošanas prasība neskāra nevienu no 167 internētajiem baltiešiem, jo visi bija nokļuvuši Zviedrijā pirms šī datuma. Ārlietu ministrs Kristiāns Ginters ierosināja, ka karavīri izdodami starptautiskajai sabiedroto komisijai, bet pēc Pēra Albīna Hansona prasības šo ierosinājumu 15. jūnijā pārveidoja šādi:

«(.) ka zviedru valdība gatava ļaut vācu vai vācu kontrolē esošām militārpersonām (..) atstāt Zviedriju un ka aizsardzības štābs saņēmis uzdevumu stāties sakaros ar sūtniecību par aizbraukšanas sagatavošanu un par šo personu izdošanu Padomju Savienības militārajām iestādēm. Turklāt jānorāda, ka šo personu vidū atrodas arī tādas, kas ieradušās Zviedrijā pirms kapitulācijas akta parakstīšanas (..).»

Lēmumu par izdošanu atbilstoši šīm nostādnēm tajā pašā dienā apstiprināja koalīcijas valdības sanākmē un nekavējoties pasludināja par slepenu.

Vasarā bēgļu izdošanas jautājumā nekas nenotika. Koalīcijas valdību nu bija aizstājusi tīri sociāldemokrātiska valdība ar ministru prezidentu P. A. Hansonu priekšgalā. Krievi vilcinājās, bet novembrī tie beidzot bija gatavi saņemt gūstekņus. 14. novembrī, kad izdošanas diena jau bija nolikta, sabiedrība no kāda avota Ārlietu ministrijā uzzināja par izdošanas lēmumu. Baltiešu kareivjus, no kuriem 151 bija latvietis, slepus brīdināja. Internētie kareivji, uzzinājuši par paredzamo izdošanu, nolēma uzsākt bada streiku.

Zviedru iestādes neņēma vērā baltiešu karavīru īpašo stāvokli. Baltiešiem bija cits starptautiskais statuss nekā internētajiem vāciešiem. Taču, pēc padomju tiesību izpratnes, ko atzina arī zviedru iestādes, baltieši bija Padomju Savienības pilsoņi. Padomju likumdošana visus padomju

pavalstniekus, kas ar ieročiem rokās cīnījušies pret Padomju Savienību, dēvē par dzimtenes nodevējiem (Padomju Savienības kriminālkodess. Valsts noziegumi. 1) Dzimtenes nodevība: 58. pants (punkti a un b). Vēl atmiņā bija padomju varas iestāžu rīcība 1940.—1941. gadā. Īpašs iegansts baidīties par savu dzīvību bija baltiešu militārpersonām. Ja viņi būtu pretojušies vāciešu iesaukšanas pavēlēm, viņi un viņu ģimenes būtu cietuši no represijām. Nu Padomju Savienība šiem cilvēkiem gribēja atriebties tādā pašā veidā.

Valdība jutās nepatīkami aizskarta par bada streiku un izdošanas jautājuma nākšanu atklātībā. Lai pārtrauktu bada streiku, kareivjus kā slimniekus nosūtīja uz dažādām slimnīcām, taču viņi turpināja badoties, sekoja arī dažas pašnāvības un pašnāvības mēģinājumi. Sabiedriskā doma, kas bija negatīvi noskaņota pret paredzamo izdošanu, pieņēma arvien plašākus apmērus, bet valdība, ieguvusi Centrālās arodbiedrības pretimnākšanu, atteicās piekāpties. 2. decembrī premjerministrs teica runu Būrlengē, kur viņš attaisnoja izdošanas lēmuma pieņemšanu:

«(. .) No citiem redzespunktiem internēto kareivju grūtības var apspriest, cik vien tīk, bet jābūt skaidrībā, ka sabiedriskā vara tādēļ nevar atļauties nedarīt to, ko tā ieskata par pareizu un nepieciešamu.»

Un tā, neņemot vērā protestus, 1946. gada 25. janvārī notika izdošana. Kad policija ielauzās Jeltoftas nometnē, virsleitnants Arturs Plūme ietrieca nazi vēderā, taču palika dzīvs. Treleborgas ostā leitnants Pēteris Vabulis iegrūda nazi kaklā. Viņa dzīvību neizdevās glābt.

Inkorporācijas atzīšana

Jautājums par Zviedrijas atzīto Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienības sastāvā nav tikai akadēmisks: tas skar visus Latvijas pilsoņus Zviedrijā. Baltijas valstu pārstāvniecības Zviedrijā tika nodotas Padomju Savienībai jau dažas dienas pēc inkorporācijas lēmuma pieņemšanas PSRS Augstākajā Padomē. Neņemot vērā bēgļu protestus, viņus pieskaitīja padomju pilsoņiem. Tādējādi bija notikusi faktiskā un juridiskā Baltijas valstu iznīcināšanas atzīšana. Tomēr Ārlietu ministrija līdz pat šai dienai nav devusi skaidru atbildi šajā jautājumā.

Šī problēma atkal kļuva aktuāla līdz ar baltiešu bēgļu ierašanos. Interpelācijas debatēs Otrajā palātā 1944. gada 13. decembrī ārlietu ministrs Ginters paziņoja:

«Mēs savu attieksmi pret šīm valstīm esam balstījuši uz faktu, ka, notiekot šo valstu pievienošanai Padomju Krievijai, Baltijas valstu vietējie ministri nodeva savas pārstāvniecības Padomju Krievijas misijām un ziņoja man, ka tās vairs nepārstāv attiecīgo valstu valdības. Tas tāpat ir fakts, un, ņemot to vērā, mūsu valsts neuzsāka nekādas iniciatīvas, bet, no otras puses, mēs nevarējām to neakceptēt. (..) Pēc Zviedrijas ieskata, Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pilsonība vairs neeksistē. Nekāda oficiāla atzīšana turpretī nav notikusi — attiecīgais jautājums nemaz nav ticis ierosināts.

Tiesa, Baltijas valstu pilnīgā okupācija gan notika pēc Pasaules kara sākuma, tomēr tā bija darbība, kam nebija tieša sakara ar Pasaules karu. Tā nebija militāra okupācija, ko veica kāda no tām valstīm, kas piedalījās Pasaules karā. (..) Bet šo pārmaiņu, kas norisinājās kara ēnā, var uzlūkot par pilnīgi pabeigtu.»

Uz riksdaga deputāta Elisa Hostada iebildumu, ka Baltijas valstu sūtņi iesnieguši rakstisku protestu un ka Stokholmas pārvalde draudējusi iejaukties jautājumā par pārstāvniecību nodošanu, Zviedrijas ārlietu ministrs atbildēja: «Pēdējais apgalvojums nekādi neatbilst patiesībai. Pārstāvniecību nodošana notika pilnīgi brīvprātīgi.»

Nākamajā dienā Ārlietu departaments vairs neizteicās tik kategoriski un mēģināja problēmu nogludināt, bet tam vairs nebija nekādas nozīmes, jo jau 1941. gada 30. maijā koalīcijas valdība bija parakstījusi vienošanos ar Padomju Savienību par Baltijas valstu parādu nokārtošanu. Padomju Savienība samaksāja 20 miljonus kronu — nelielu daļu no parādiem. Līguma tekstā Igaunija, Latvija un Lietuva nosauktas par «sociālistiskām padomju republikām». Ārlietu departaments šo vienošanos nosauca par slepenu.

Arī turpmāk Ārlietu departaments izvairījās dot skaidru atbildi par *de iure* atzīšanas datumu un cita starpā paziņoja, ka nešķiro jēdzienus *de facto* un *de iure*. Pēc 1988. gada janvāra nolīguma ar Padomju Savienību par ekonomisko zonu Baltijas jūrā, kas tieši skar Baltijas valstu intereses, ārlietu ministrs Stens Andersons uz Latviešu Centrālās padomes Zviedrijā jautājumu atbildēja tā:

«Jautājumā par Baltijas valstu pievienošanu Padomju Savienībai es varu tikai konstatēt, ka toreizējā Zviedrijas koalīcijas valdība 1940. un 1941. gadā veica vairākus pasākumus, kas ietver pievienošanas atzīšanu.»

Ne Dānija, ne Norvēģija nav sekojusi Zviedrijas piemēram, nemaz nerunājot par Rietumu valstīm.

Piespiedu kolektivizācija

Varas iestādes bija pabeigušas zemes reformu un nu bija gatavas spert nākamo soli. Nodokļi un piegādes kvotas valstij pieauga tik lielā mērā, ka pilnīgi noplicināja zemnieku — zemes īpašnieku un lauku saimniecību ekonomisko bāzi. Pirmās kolektīvās saimniecības (kolhozus) nodibināja jau 1946. gada novembrī, bet zemnieki izrādīja tik sīvu pretestību, ka iecerētos plānus vēlamojā termiņā neizdevās īstenot.

Kolektivizācija tika veikta ne tikai ideoloģisku motīvu dēļ: zemnieki, kam piederēja zeme, veidoja pretošanās kustības rezerves fondu un kolektivizācijas laikā cerēja gūt atspaidu no šī fonda. Lai gan vairākus gadus zemniekus konfiskācijas veidā aplika ar nodokļiem, 1949. gada sākumā bija kolektivizēti tikai 8% lauksaimniecības zemes. Izrādījās, ka tieši mazās, zemes reformas gaitā radītās jaunās saimniecības, ko padomju vara uzskatīja par kolektīvās saimniekošanas pamatu, izrādīja spēcīgu pretestību varas iestāžu spiedienam. Par spīti visām grūtībām, tās gribēja palikt par sevi. Turpretī bagātākie zemnieki baidījās, ka tos pieskaitīs pie «izsūcējiem» un «kulakiem» un pakļaus vajāšanām; tāpēc viņi padevās jau agrāk.

Notikumu attīstība neapmierināja valdītājus Maskavā un pretošanos tika nolemts salauzt ar piespiedu līdzekļiem. Desmit dienās — 1949. gadā no 20. līdz 30. martam no Latvijas izsūtīja apmēram 50 000 cilvēku, pirmām kārtām zemniekus un viņu ģimenes. Lai izsūtīšana varētu notikt lielā stingrībā, bez «sentimentalitātes», no Krievijas iekšienes uz Latviju tika pārsviests Iekšlietu ministrijas karaspēks. Vietējā prese turpretī rakstīja, ka «krievu strādnieku šķira devusi mums daudzus tūkstošus sava labākā darbaspēka, lai palīdzētu laukos celt jaunu, laimīgāku dzīvi».

Tieši tāpat kā 1941. gada deportācijās, arī 1949. gadā padomju vara rikojās pilnīgi patvarīgi, neapgrūtinādama sevi ar likumiem vai lēmumiem. Nākamo upuru sarakstus sastādīja, neizvirzot pat formālas apsūdzības. Piemēram, zemniekus, kuri izmantoja algotu darbaspēku, sākumā nosauca par «kulakiem». Vēlāk šis apzīmējums kļuva liktenīgs ikvienam, kurš nepatika drošības iestādēm. Apzīmoti ar vārdu «kulaks», cilvēki nonāca NKVD ķetnās. Reizēm kādā rajonā dramatiski pieauga «kulaku» skaits, citkārt, atkarībā no izsūtīšanas plāna, bija vajadzīgs noteikts skaits «izsūcēju».

No Latvijas izsūtīja apmēram desmito daļu visas zemniecības. Šokējošā rīcība līdzēja: laucinieki masveidīgi iestājās

kolhozos. 1950. gada beigās apmēram 95% lauksaimniecības bija kolektivizēti. Tādējādi ārkārtīgi samazinājās lauksaimniecības produkcijas apjoms. 50. gadu pirmajā pusē tas sasniedza tikai 60—70% no lauksaimniecības produkcijas kopapjoma 1940. gadā. Pēc nesenu publicētiem datiem, pirmskara līmenis daudzējādā ziņā nav sasniegts pat 80. gados.

Saimniecības atjaunošana un industrializācija

Jau 1946. gadā Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma saimniecības atjaunošanas un industrializācijas piegades plānu. Militāru apsvērumu dēļ tika kāpināti infrastruktūras atjaunošanas tempi. Jau esošie rūpniecības uzņēmumi varēja uzsākt ražošanu diezgan ātri, vienlaikus atsevišķiem uzņēmumiem piešķīra privilēģijas, piemēram, VEF (Valsts elektrotēhniskajai fabrikai). 1950. gadā pabeidza rūpniecības uzņēmumu atjaunošanu, turpretim civilā celtniecība joprojām netika uzsākta. Tas izraisīja lielu dzīvokļu trūkumu, īpaši tāpēc, ka aizvien lielākus apmērus ieguva ieceļošana no Krievijas.

Pēc rūpniecības uzņēmumu rekonstrukcijas industrializācija turpinājās. Jau 1947. gadā sāka strādāt Elektromašīnu rūpnīca un 1949. gadā — Dizelmotoru rūpnīca. Izveidoja lielu elektrolokomotīvu un vagonu uzņēmumu. Nesamērīgi paplašināja mežrūpniecību, un tādējādi mežu izciršana krietni pārsniedza mežu dabīgo atjaunošanos. Pieauga arī papīrrūpniecības un vieglās rūpniecības ražošanas apjoms. Četrdesmito gadu beigās produkcijas kopapjoms formāli sasniedza pirmskara līmeni. Varas iestādes manipulēja ar statistikas datiem, pieņemot par izejas bāzi 1940. gada piecos «padomju mēnešos» saražotās produkcijas apjomu, tātad inkorporācijas laikposmā radīto preču daudzumu.

Industrializāciju vadīja un notīca Maskava. Kaut gan nepietika vietējā darbaspēka, kapitālieguldījumi jaunajos rūpniecības uzņēmumos ievērojami pārsniedza vidējo kapitālieguldījumu apjomu citās republikās. Neņemot vērā šo ražošanas apjoma palielinājumu, iedzīvotāju sadzīves līmenis nepaaugstinājās, drīzāk otrādi. Algas bija niecīgas un kļuva vēl mazākas, kad šķietami brīvprātīgi vajadzēja parakstīt valsts aizņēmuma obligācijas, kuru apmērs sasniedza (naudas izteiksmē) vienu mēnešalgu. Iespējamoš iekrājumus sarucināja ar naudas reformu. To īstenoja 1947. gada beigās: 10 vecos rubļus mainīja pret 1 jauno, taču cenas palika nemainīgas. Statistikā uzrādītais produkcijas

pieaugums nekādā veidā neatbilda veikalos piedāvāto preču daudzumam.

Jau pēckara pirmajā desmitgadē tika izveidota tāda ekonomiskā politika, kas noteica visu tālāko attīstību un lielā mērā pārvērta Latvijas seju. Neracionāla industrializācija, ko diriģēja Maskava, prasīja ļoti daudz darbaspēka. To vajadzēja ievest no Krievijas. Padomju varas iestādes nevis rūpējās, lai šie ieceļotāji piemērotos vietējai sabiedrībai, bet rikojās gluži otrādi. Taču vietējie iedzīvotāji uz to raudzījās nelabvēlīgi, un te nelīdzēja pat oficiālās propagandas mēģinājums ieskaidrot, ka «visai Padomju Savienības darbaļaužu šķirai ir kopīgas intereses ar latviešu strādniekiem».

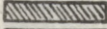
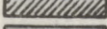

Industrializācija notika pēc krievu norādēm, to plānoja krievi, un tās mērķis bija nevis dot labumu iedzīvotājiem, bet gan vairot Padomju Savienības politisko un militāro spēku.

Padomju pārvaldes veidošana

Pirmos divus pēckara gadus Latviju pārvaldīja provizoriski. Daudzi pēckara pārvaldes ierēdņi bija nogalināti, AP nepārvēlēja, tomēr tā pieņēma tālejošus lēmumus. Augstākā Padome sasauca savu trešo sesiju Daugavpilī 1944. gada 5. un 6. oktobrī un pieņēma vairākus svarīgus lēmumus: Latvijas teritorija tika samazināta par pieciem pagastiem, kurus nodeva KPFSR. (Patiesībā Padomju Latvijas «valdība» to izdarīja jau 1944. gada 23. augustā.) Pilnībā bija jāuzsāk 1940. gadā iesāktā zemes reformas īstenošana.

Pēc Rīgas krišanas sapulcējās komunistiskās partijas centrālā komiteja un noteica vadlinijas Latvijas tālākajai sovetizācijai. Varas aparātu veidoja pēc padomju modeļa ar diviem paralēliem varas centriem: valsts pārvalde un partijas pārvalde. Republikas parlaments bija Augstākā Padome, ko ievēlēja uz pieciem gadiem nebrīvās vēlēšanās, kurās uz katru no 325 vietām bija tikai viens kandidāts. AP bija politiski nenozīmīgs veidojums, kas sapulcējās vienīgi dažas dienas gadā. Lielākoties varu īstenoja Augstākās Padomes Prezidijs un Ministru Padome, kas daļēji veidoja republikas valdību. Salīdzinājumā ar brīvās Latvijas valdību Ministru Padomei bija apmēram četras reizes vairāk ministru (1977. gadā — 42). Ministru Padomei savukārt bija savs «iekšējais kabinets» — Ministru Padomes Prezidijs, kas sastāvēja no 6 locekļiem.

- Igaunijai atņemtie Narvas un Petsas rajoni
- Latvijai atņemtais Abrenes rajons
- Lietuvai atdotais Viļņas rajons

Robežpārmaiņas Baltijā pēc 1945. g.

Ministru Padome aptvēra arī tā saukto valsts komiteju priekšsēdētājus, kuriem ir tāds pats statuss kā ministriem un bieži vien lielākas pilnvaras. Tas pats attiecināms, piemēram, uz Valsts drošības komiteju, kura vairāk pazīstama ar saīsinājumu VDK (KGB), līdz 1946. gada janvārim šo organizāciju sauca par NKVD, tad par MVD un kopš 1954. gada — par KGB. MVD vēlāk kļuva par Sabiedriskās kārtības sargāšanas ministriju — Iekšlietu ministriju. Apmēram 20 ir tā sauktās vissavienības ministrijas — tas nozīmē, ka tās pašas nozares ministrijai Maskavā ir augstākas lēmējtiesības un tā var iejaukties republikas kompetences jautājumos. Republikānisko ministriju ir daudz mazāk.

Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijās pirms *glasnostj* nekad nenotika diskusijas, domu apmaiņas. Neviens tās loceklis nekad nav izteicis atšķirīgu viedokli. Daudz lielākā mērā nekā likumi, dekrēti un lēmumi, dzīvi Padomju Savienībā nosaka tā sauktās slepenās instrukcijas un direktīvas, ko izdod partijas vadība, Iekšlietu ministrija un VDK. Šo instrukciju sagatavošanā netiek prasīts darbs «valsts augstākajā likumdošanas orgānā».

Komunistiskā partija

PSRS konstitūcijā līdz 1990. gadam bija nepārprotami noteikts, ka komunistiskajai partijai ir vadošā loma padomju sabiedrībā. Komunistiskās partijas uzbūves pamatā ir apmēram 3800 pirmorganizāciju dažādās darba vietās. Šīs organizācijas savukārt pakļaujas rajonu un pilsētu komitejām. Galvenie orgāni Latvijas komunistiskajā partijā ir centrālkomiteja (CK) ar 139 locekļiem un LKP CK birojs ar 11 locekļiem un 5 sekretāriem, kuru sēdekļi atrodas Rīgā. Partijas pirmais sekretārs ir viņu vadītājs un ietekmīgākā persona republikā.

Komunistiskā partija ir nevis masu organizācija, bet elitāra partija. Pēc pastāvošās kārtības, aizritot komjaunatnes gadiem, nereti seko ieteikums uzņemt cilvēku partijas rindās, vispirms — par kandidātu. Partijas struktūra turpretī ir radikāli pārveidota: agrāk partijas biedru vairākumu veidoja radikāli strādnieki, taču patlaban tajā virsroku ņēmuši birokrāti. Kaut gan propaganda Padomju Savienību dēvē par strādnieku un zemnieku valsti, tikai apmēram 40% partijas biedru pieder šai kategorijai. Vairākums biedru nāk no pārvaldes aparāta, rūpniecības uzņēmumu un armijas birokrātijas.

Pirmajā padomju laikā CK biroja pirmais sekretārs bija pieredzējušais komunist Jānis Kalnbērziņš (1940.—1959.), kuram tomēr nācās atkāpties, jo viņš nebija pietiekami modrs pret nacionāli noskaņotiem komunistiem. Visi Kalnbērziņa pēcteči līdz 1988. gadam bijuši Krievijas latvieši, kuri pēc savas ievirzes, vairāk bijuši krievi nekā latvieši. Par otrajiem sekretāriem vienmēr tika nozīmēti partijas birok-rāti no Maskavas, kuriem nebija nekāda sakara ar Latviju. Partijas augstākajā vadībā allaž pārsvarā bija krievi un Krievijas latvieši, kas nelabprāt — vai pat nekad — neru-nāja latviski. Parasti viņus ar Latviju nekādas jūtas nesais-tīja, vienīgi latviskais uzvārds.

Faktiskā vara valstī piederēja ne jau valsts aparātam un valdībai, bet gan partijai. Visus nozīmīgos lēmumus pieņēma partijas vadībā (politbirojs Maskavā ir augstākā instance), un starp partiju un valdību pastāvēja stipras saites. Ministri parasti bija augsti partijas funkcionāri. Ja arī bija kāds izņēmums, tad praktiski bez partijas piederī-bas tomēr nebija iespējams ieņemt atbildīgu amatu.

Augstākās amatpersonas un partijas biedri pieder tā sauktajai nomenklatūrai (šo apzīmējumu oficiāli nekad nelieto). Viņi izmanto daudzas privilēģijas. Viņiem atvērti īpaši veikali ar plašāku sortimentu un zemākām preču cenām, viņi var ārstēties specslimnīcās, īpaši pavadīt atvaļi-nājumu utt. Partijas biedram no nomenklatūras aprindām jāizdara ļoti rupji pārkāpumi, lai to drīkstētu saukt pie juridiskas atbildības.

Lielas grūtības radīja izglītības un it īpaši augstākās izglītības iegūšana, jo daudzi skolotāji bija izsūtīti vai arī aizbēguši uz Rietumiem. Par spīti sarežģījumiem, apmācī-bas jautājumus izdevās nokārtot diezgan ātri. Pamatizglītī-bas iegūšanu nodrošināja jau 1944. gada rudenī, kaut gan padomju mācību grāmatu vēl nebija, bet vecās lietot nedrīk-stēja. Jaunatnes politisko organizāciju biedri — komjau-nieši un pionieri kļuva par skolu sistēmas būtisku sastāv-daļu. Izvairīšanās no tām varēja apdraudēt cilvēku tur-pmāko profesionālo karjeru. Piederība komjaunatnei tika uzskatīta par priekšnoteikumu studijām augstskolā.

Apmācība bija ļoti politizēta. Skolēnus izglītoja mar-kssismā-ļeņinismā; to pasniedza arī vidusskolā un universi-tātē. Gala eksāmenos prasīja labas atzīmes marksismā-ļeņi-nismā un komunistiskās partijas vēsturē. Pamatskolas vecā-kajās klasēs sākās militārā apmācība. Ikvienam skolēnam nācās apgūt, kā rīkoties ar šaujāmieročiem un rokas granā-tām.

Padomju vadības nostāja bija tāda, ka vecākā paaudze, kas pieredzējusi Latvijas neatkarības laiku, nekļūs par uzticamiem padomju pilsoņiem, tāpēc lielāko uzmanību pievērša jaunatnei un agrākajai neprivileģēto šķirai. Īpaša uzmanība tika veltīta skolām un komunistiskam izglītošanas garam.

Pirms kara Latvijā bija daudz mazākumtautību skolu, bet padomju režīmā tikai krieviem ir savas skolas ārpus Krievijas Federatīvās Sociālistiskās Republikas robežām. Tā daudzi tūkstoši nekrievu ieceļotāju bija spiesti mācīties krievu skolās, un viņu bērnus pārkrivoja arī ārpus Krievijas. Latviešu skolas nelikvidēja kā cara laikā, bet būtībā nacionāla bija tikai ārējā forma un valoda.

Literatūra un propaganda

Princips par nacionālu formu un sociālistisku saturu attiecās arī uz literatūru. Pirmajā pēckara laikā padomju literatūrā valdīja vienīgi tā sauktais sociālistiskais reālisms. Šī termina jēga — «literatūrai jāattēlo sabiedrība tāda, kādu to komunistiskais varas aparāts vēlas redzēt». Tādējādi literatūra degradējas, kļūstama tikai par propagandas nozari. Tas saskanēja ar Staļina domu, ka rakstnieki ir «dvēseļu inženieri» un literatūra — veids, kā ietekmēt masas.

Divas trešdaļas no visiem rakstniekiem bija emigrējuši. Daudzi no palikušajiem rakstīja «rakstāmgalda atvilktnēi», necerot, ka viņu darbi varētu atbilst komunistiskās partijas prasībām. Tie, kuri tomēr mēģināja pielāgoties, bieži vien nespēja nolaisties līdz partijas prasībām, un viņus sāka asi kritizēt (piemēram, padomju literatūrā vēlāk augsti vērtēto Aleksandru Čaku). Režīma favorīti bija Vilis Lācis (daļa tautas viņu uzskatīja par latviešu Kvislingu, jo 1940. gadā viņš bija iekšlietu ministrs), kā arī Anna Sakse un Arvīds Grigulis utt. Viņu darbiem nav literāras vērtības. To pašu var teikt par agrāk pazīstamiem rakstniekiem, kam izdevās pielāgoties jaunajām prasībām.

Vilis Lācis un Arvīds Pelše, kuri politisku apsvērumu dēļ bija ievēlēti Rakstnieku savienībā, vadīja kampaņu, ko 1947. gadā bija uzsācis Andrejs Ždanovs. Tā vērsās it kā pret «kosmopolitismu», un publiski tika kritizēti daudzi ievērojami rakstnieki. Par politisko klimatu var spriest pēc rakstnieka Jāņa Plauža likteņa — savā dzejolī «Zemes smarža» viņš bija aizmirsis paskaidrot, ka runa ir par padomju zemi, un par to saņēma aizrādījumu. 1949./1950.

gadu mijā veicot «tīrīšanu», no Mākslinieku savienības izslēdza apmēram 50 biedrus, bet Vilis Lācis piecu gadu laikā saņēma divas Staļina prēmijas par savu centīgo piekāpību un pieglaimību.

Staļinu slavina visās toņkārtās:

«Zin vēl Latvijā ik kalns un leja
Dziesmu skaistāko par Staļinu, kas dzied,
Tautai ciešanās mirdz Tava gudrā seja,—
Gaišums cilvēciņš no viņas nenoriet.»

(A. Brodele. Dziesma par Staļinu)

Kopā ar Staļinu slavēja krievu tautu, padomju armiju un Padomju Savienību un tikpat lielā mērā izplatīja negatīvu propagandu par Rietumiem. Vienotība, brālība ar lielo krievu tautu bija augstākā laime, un komunisms — augstākais un labākais, ko cilvēce sasniegusi! Daži izteikumi no Rīgas radio programmas 1947. gadā: «Krievu varenā roka mūs ir pasargājusi. Krievu tauta radījusi jaunu mācību, kas agri vai vēl izplatīsies visā pasaulē. Krievu tauta ir jaunās pasaules cēlāju avangards.»

«Padomju Savienības ļaudis stāv zemeslodes kultūras priekšgalā. Padomju Savienības piemēram agri vai vēl uks sekos visa cilvēce. Mūsu iekārta ir taisnīgākā pasaulē.» «Angļu reakcionāri ir tādi paši fašisti kā hitlerieši.» «Amerikā sakarā ar teroru tikai 5% balso brīvi. Preses brīvība ir tikai bagātņiekim.»

Visi masu informācijas līdzekļi diendienā izplatīja līdzīgu informāciju, kontakti ar Rietumiem bija pavisam sarauti. Sarakste ar ārzemēm modināja VDK aizdomas, visi pasta sūtījumi bija pakļauti cenzūrai. Staļiniskais terors rietumniekiem bija gandrīz neaptverams — VDK jebkurā brīdī varēja arestēt ikvienu cilvēku, un noziegums pret valsti bija vissmagākais pārkāpums. Nevajadzēja daudz, lai modinātu aizdomas — patiesībā aizdomās tika turēti visi.

Atturīga vai mērena interese vēl nešķita pietiekama; partija uzskatīja, ka «tie, kuri nav ar mums, ir pret mums». Nacisti tikai prasīja, lai nestājas ceļā viņu plāniem, bet krievu komunisti gribēja, lai «ar prieku sirdi» aktīvi piedalās cīņā un neizrāda ne vismazākās šaubas. Neklājās apšaubīt arī partijas līnijas pareizumu, pat ja tā neatbilda paša vērtējumiem un morāles izpratnei (ziņu pienešana).

Līdz 1986. gadam cenzūra bija visaptveroša. Runa bija nevis par dažām vispārpieņemtām vadlīnijām presei, bet par stingru, iepriekšēju cenzūru. To veica Glavļits, kontrolēdams visus preses izdevumus (pat katru drukāto vārdu,

etiķetes un vizītkartes ieskaitot), arī radio un televīziju. Cenzūras noteiktās robežas bija ļoti striktas, un tā apzināti izkropļoja visu informāciju. Arī vēsture kļuva par vienu no propagandas atzariem — «par iespaidīgu ieroci ideoloģiskajā cīņā». Pēc partijas ieskata, padomju vēsturniekiem nav jāmeklē vēsturiskā patiesība, bet ir jāatklāj arvien jauni pierādījumi, kas apliecina partijas noteicošo lomu vēstures gaitā. Arī šeit izpaužas krievu nacionālisms, kas neaplicina cieņu nekrievu tautām Padomju Savienībā. Krievu iekarojumi un citi varoņdarbi allaž tiek pasvītroti kā pozitīvi un progresīvi. Runa nav par ideoloģiju, bet par krievu nācijas pašslavināšanu. Par to liecina latviešu sarkano strēlnieku liktenis padomju vēsturē: no «revolūcijas šķēpa smailes» un Ļeņina gvardes viņu nozīme sarukusi līdz nebūtībai. No padomju vēstures grāmatām viņi drīz būs pazuduši.

Padomju historiogrāfija Latvijas neatkarības laiku vienmēr atainojusi kā tumšu un smagu Latvijas vēstures periodu. Visi latviešu politiķi, kas aizstāvējuši Latvijas intereses, tika noklusēti vai iztēloti par fašistiem un reakcionāriem. Tika atkārtoti uzsvērts, ka latviešu tauta vienmēr vēlējusies būt Krievijas sastāvdaļa. Tā neanalizē neatkarības laiku. Sakarā ar šo nomelnošanu un lielo vienpusību padomju historiogrāfi neiemantoja uzticību. Neatkarības laiku vēl tagad uzskata par gaišāko periodu Latvijas valsts vēsturē.

Staļina nāve

1952. gada beigās visā Padomju Savienībā auga nemiers. Baumas — tās bieži aizstāja oficiālos (cenzētos) ziņu avotus — vēstīja par gatavošanos jaunām represijām. Par VDK nākamo jājamzirdziņu kļuva tā sauktā ārstu lieta, kad tiesāja ebreju ārstu grupu, tam vajadzēja ievadīt varas iestāžu inspirētus ebreju grautiņus, kā arī masveida deportācijas. Tomēr šie plāni netika īstenoti — 1953. gada 5. martā Staļins mira. Baltijas iedzīvotāji ziņu par viņa nāvi uzņēma ar lielu atvieglojumu. Cilvēki bija noguruši no gadiem ilgajām vajāšanām un terora. Pēckara «tīrīšanas», sodi un deportācijas bija atrāvuši valstij apmēram 120 000 — 140 000 iedzīvotāju.

Staļina nāve iezīmēja krasu pagrieziena padomju Latvijas vēsturē. Kaut arī tiešas izmaiņas likumos un lēmumos netika izdarītas un līdzšinējā sabiedrības struktūra saglabājās, bija vērojams acīm redzams sasprindzinājuma atslā-

bums. Nedrošība un nakts aresti gāja mazumā. Materiālā ziņā atvieglojumu tomēr nebija. Zeme cieta no kolektivizācijas sekām. Agrāk tik ziedošā lauksaimniecība no nemākulīgās valdīšanas bija panikusi, vēl aizvien cilvēkos mājāja bailes no VDK. Visi neatkarības laika panākumi ekonomikā un kultūrā bija iznīdēti.

Taču pamazām varēja vērot arī pozitīvas tendences. Samazinājās industrializācijas temps, tādējādi saruka krievu ieeļotāju skaits. «Tīrīšanas» pēc Berijas krišanas novājināja VDK. Iekšlietu ministrija zaudēja tiesības piespriest administratīvus sodus, tika ierobežoti aresti un pratināšanas ar fizisku iespaidošanu. Apcietinātos tiesāja civilā tiesa. Presē sāka runāt par «sociālistisko taisnīgumu», kas nebija ievērots Staļina laikā. Pieauga latviešu ietekme partijas vadībā. 1955. gada septembrī Savienības Augstākās Padomes Prezidijs izsludināja vispārēju amnestiju. Apmēram 30 000 no vairāk nekā 200 000 izsūtīto varēja atgriezties mājās. Atjaunojās kaut nelieli kontakti ar ārzemēm. Sarakste ar radiem Rietumos kļuva aizvien dzīvāka, un radi un draugi drīkstēja saņemt palīdzīgus sūtījumus, kaut arī padomju varas iestādes noteica apmēram 100% muitas nodokli visiem dāvinājuma sūtījumiem. Lai gan nedaudz, tomēr atsākās tūrisms, un 1956. gada vasarā Rīgu apciemoja zviedru karaflotes kuģi, radidami iedzīvotājos siltu jūtu uzbangojumu.

No «kolektīvās vadības» kā jauns spēks aizvien redzamāk izvirzījās Nikita Hruščovs. Sākumā viņš atbalstīja valsts ekonomikas daļēju decentralizēšanu. Izveidoja vietējās ekonomikas pārvaldes aparātu un sāka runāt par vietējo plānošanas resursu plašāku izmantošanu. XX partijas kongress, kas notika 1956. gada 14.—25. februārī, iegāja vēsturē ar Hruščova runu par Staļina noziegumiem, atstādamas dziļu ietekmi visā sabiedrībā. Sākās destalinizācija, un daudzus agrāk notiesātos un sodītos partijas darbiniekus reabilitēja.

Eduards Berklavs un nacionālkomunisms

Ievērojamais komunistu Eduards Berklavs, kas Latvijas neatkarības laikā vairākus gadus pavadīja cietumā par komunistisku darbību un pēc kara bija ievērojams funkcionārs komjaunatnē un Rīgas KP 1. sekretārs, 1957. gadā kļuva par Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieku. Viņš bija arī LKP CK biroja loceklis. Berklavs uzņēmās latviešu interešu aizstāvību un atklāti paziņoja, ka viņa mērķis ir

Berklavs Stokholma, 1989. g. maijā. No kreisās: Agnis Balodis, Eduards Berklavs, Uldis Ģermanis.

cīnīties, lai «Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika nezaudē savu nacionālo seju».

1956. gada maijā tika paplašinātas republiku ekonomiskās tiesības, un tie uzņēmumi, kurus līdz tam bija pārvaldījusi Maskava, tika nodoti republiku pārziņā. Latvijas KP vadība bija kļuvusi latviskāka, un republikas augstākais varas orgāns uzskatīja par iespējamu pieļaut kaut nelielu patstāvību ekonomiskajā politikā. Ekonomisti Pauls Dzērve un Benjamiņš Treijs izstrādāja ekonomisku koncepciju, kas vislabāk atbilda Latvijas interesēm. Tā nesaskanēja ar PSKP CK plāniem turpināt smagās rūpniecības attīstību. Tika norādīts, ka Latvijai nav priekšnoteikumu šādai attīstībai, jo trūkst izejvielu, enerģētisko resursu un darbaspēka, ka produkciju nevar realizēt Latvijā un tā jāsūta atpakaļ uz Krieviju. Ekonomisti ieteica attīstīt vieglo rūpniecību, kas prasīja augstu specializācijas pakāpi un profesionālus darbiniekus, un pārtikas rūpniecību, jo tai Latvijā bija priekšnoteikumi un to varēja attīstīt ar vietējām izejvielām un darbaspēku. Turklāt pastāvēja uzskats, ka rūpniecībai pirmām kārtām jāapmierina vietējās vajadzības.

Berklavs mēģināja likt šķēršļus vēl aizvien pieaugošajai krievu iecelšanai Latvijā. Iecelotājiem nedeva atļauju apmesties Rīgā, motivējot, ka pilsētā valda liels dzīvokļu

Kurzemes smilšaino krastu uzar ik dienas, tā ka no jūras puses «iefiltrētos» viegli var atklāt.

LKP CK sekretāri Arvids Pelše, Augusts Voss un Jānis Vagris.

trūkums. Sāka prasīt, lai ieceļotāji mācītos latviešu valodu, un krievu tautības ierēdņi saņēma norādījumus noteiktā termiņā apgūt latviešu valodas pamatus. Beidzās latviešu jauniešu masveida vervēšana darbam tautsaimniecības objektos pārējā Padomju Savienības teritorijā. Berklavs pretojās arī Hruščova skolu reformai, kas paredzēja apgūt obligāto pamatizglītību 8 gados, un aizstāvēja viedokli, ka republikas nacionālo īpatnību dēļ latviski runājošiem skolēniem pamatizglītība apgūstama 9 gados. Kultūras jautājumos Berklavam bija asas domstarpības ar Arvīdu Pelši. Pelše bija partijas un VDK «kultūrpoļitruks» Rakstnieku savienībā un ikvienā izdevīgā gadījumā aizstāvēja viedokli, ka pirms padomju «atbrīvotāju» ierašanās nevar runāt ne par kādu kultūras dzīvi Latvijā. Berklavam toreiz izdevās apturēt Pelšes destruktīvo darbību.

Sākumā Maskava nepretojās Berklava līnijai, taču krievu birokrāti un militāristi izrādīja savu nepatiku, rakstot vēstules «centram» Maskavā un vienlaikus skaļi protestējot. Viņi mēģināja nomelnot Berklavu un procesu attīstību Latvijā. Liels svars bija Baltijas kara apgabala virspavēlnieka, ģenerāļa Pāvela Batova protestam — viņš uzskatīja, ka Berklava darbības dēļ viņš vairs nevarot garantēt armijas drošību Latvijā. Vējš bija mainījies. Jau ārkārtējais partijas XXI kongress 1959. gada janvārī iezīmēja jaunu politiku nacionālajā jautājumā. Maskavā izveidoja komisiju, kas savā ziņojumā apsūdzēja Berklavu nacionālismā un orientācijā uz Rietumiem. Berklavs ierosināja diviem uzticamiem komunistiem — Kalnbērziņam un Lācim — sniegt Maskavai paskaidrojumus par reformu būtību, bet tie aiz bailēm par saviem amatiem neuzdrošinājās to darīt.

Tā paša gada jūnijā Hruščovs ieradās Rīgā, lai piedalītos kādā sanāksmē ar Austrumvācijas vadītājiem Valteru Ulbrihtu un Oto Grotevolu. Pēc sanāksmes viņš izskatīja komisijas ziņojumu. Berklavu apsūdzēja «Leņina nacionālās politikas izkropļošanā» un atbrīvoja no darba. Drīz pēc tam viņu izsauca uz Maskavu, kur paziņoja, ka viņa klātbūtne Latvijā vairs nav vēlama, un viņam nācās palikt Krievijā. Tikai pēc astoņarpus gadiem viņam izdevās atgriezties Latvijā. Plašās partijas «tīrīšanās» atlaida apmēram 2000 atbildīgu latviešu funkcionāru. Pat tik uzticīgi padomju varaskalpi kā Lācis un Kalnbērziņš zaudēja savus amatus tāpēc, ka laikus neapkaroja «neveselīgās tendences», ko bija attīstījis Berklavs. Savukārt centrālkomiteja mēģināja piespiest latviešu nacionāļkomunistus «izteikt paškritiku», taču neviens nepakļāvās Maskavas prasībām. Viņi šis «tīrīšanas» nosauca par «krievu šovinistu ekscesiem», ko vajag

pārciest. Patlaban Berklavs ir viens no Latvijas nacionālās neatkarības kustības (LNNK) vadītājiem, kuru apkaru, bet kuru valditāji pagaidām iecietīgi pacieš.

Pelše, Voss, Pugo un Vagris

Par LKP CK pirmo sekretāru pēc Kalnbērziņa izraudzījās citu LKP CK locekli — Arvīdu Pelši, lielsaimnieka dēlu. Pēc 1917. gada revolūcijas viņš bija palicis Krievijā (jau 1915. gadā iestājies Krievijas KP). 1918. gadā viņš bija darbojies čekā. No 1920. līdz 1940. gadam bija dažādos amatos, turēdamies sāņus no visām latviešu aktivitātēm, un tas varbūt viņam palīdzēja izvairīties no Staļina «tīrīšanām». 1940. gadā Pelši nosūtīja uz Rīgu. No 1944. līdz 1959. gadam viņš vadīja LKP CK propagandas un aģitācijas nodaļu. Pelšes destruktīvā darbība Rakstnieku savienībā jau iepriekš pieminēta. Viņš bija viens no galvenajiem kolektīvizācijas atbalstītājiem un ieteica izsūtīt «šķiras ienaidniekus». Viņu, darbīgu «Krievijas vietvaldi Latvijā», 1966. gadā paaugstināja par PSKP politbiroja locekli un par partijas kontroles komisijas priekšsēdētāju. Būdams amatā, viņš vairākas reizes apmeklēja Helsinkus, lai pildītu vidutāja lomu abu Somijas komunistiskās partijas flangu starpā.

Pelše bija tipisks renegāts, kas atklāti izrādīja savu negatīvo attieksmi pret latviešiem un izturējās daudz krieviskāk nekā krievi paši. Publiskās uzstāšanās reizēs viņš nekad nerunāja latviski un, aizliedzot tradicionālos latviešu svētkus — Jāņus, iemantoja vēl lielāku nepatiku no tautas puses. Pelše apzināti iznīcināja visu, ko Berklavs bija vēlējis saglabāt. Industrializāciju pēc Maskavas norādījumiem paātrināja un veicināja plašu krievu darbaspēka ieplūšanu Latvijā. Pēc dažām ziņām, Pelše esot ierosinājis Rīgu pārdēvēt par Gagaringradu, tomēr viņa priekšnieki Maskavā šo priekšlikumu noraidījuši. Tauta jūta riebumu pret viņu un saukāja Pelši par «dzelteno nāvi», un atviegloti uzelpoja, kad viņš pārcēlās uz Maskavu. Kā uzticīgu režīma kalpu viņu pēc nāves apbedīja pie Kremļa sienas.

Par Pelšes darba turpinātāju kļuva cits Krievijas latvietis (otrāajā paaudzē) — Augusts Voss, kas bija dzimis Toboļskas guberņā. Viņš turpināja Pelšes iesākto līniju un viņam tāpat nebija ne saskares ar tautu, ne intereses par to. Vosu var dēvēt par pārstu Brežņeva laika partokrātu, turklāt arī viņš deva priekšroku krievu valodai.

Politiski ietekmētā industrializācija turpinājās, un no 1966. gada līdz 80. gadu sākumam Latvijā ieceļoja vairāk nekā 200 000 krievu. Latviešu valoda un kultūra tika aizvien vairāk nomākta. Voss tautā nebija vairāk iemīlots kā Pelše: viņa rīcība atgādināja austrumu potentāta izdarības ar atklātu korupciju, pārmērībām un negausīgu uzdzīvi ar bagātīgu alkohola patēriņu. Pēc ticamiem avotiem, pret viņu tika izdarīti vairāki atentāti, taču viņš palicis neskarts. Patlaban viņš darbojas CK Maskavā kā Latvijas pārstāvis.

1984. gadā pārcēlies uz Maskavu, Voss savu vietu atstāja citam Krievijas latvietim — Borisam Pugo (dzimis Kaļiņinā 1937. gadā). Viņa tēvs savulaik bija pazīstams NKVD darbonis, kas piedalījās lielo deportāciju plānošanā un bija tuvs Pelšes draugs. Kaut arī Boriss no 17 gadu vecuma dzīvoja Latvijā, viņš tik tikko runāja latviski. Pēc dažādu amatu ieņemšanas partijā un VDK 1977. gadā viņš kļuva par VDK priekšsēdētāju Latvijā. 1983. gadā viņš vadīja plašu VDK akciju pret citādi domājošajiem — toreiz arestēja daudzus cilvēkus. Vēlāk viņš tika iecelts par LKP CK pirmo sekretāru. Viņš gan mēģināja apkarot korupciju, bet citādi turpināja savu priekšgājēju politiku, kas paredzēja Latvijas industrializāciju un krievu ieceļošanu, vienlaikus sekojot ikvienai politiskai pārmaiņai Maskavā. Varbūt tāpēc Mihails Gorbačovs 1987. gada februārī Latvijas apmeklējuma laikā izrādīja apmierinātību ar Pugo, izgreznodams viņa krūtīs ar augstu padomju ordeni. Viņa darbību tomēr diez vai var raksturot kā virzību uz reformām, it īpaši nacionālajā jautājumā.

Pēc karstas diskusijas CK 1988. gada 18. jūnijā, kad Brežņeva laika darboņi prasīja ieturēt stingrāku politiku pret inteligenci, tapa skaidrs, ka Pugo nav iejuties jaunajā situācijā. 5. oktobrī viņš pārcēlās uz Maskavu, kļūdamas par partijas kontroles komisijas priekšsēdētāju. Viņa vietā nāca Jānis Vagrīš, dzimis un audzis Latvijā. 1955. gadā viņš bija ieguvis inženiera izglītību, beidzis Augstāko partijas skolu Maskavā, strādājis rūpniecībā un pārvaldes aparātā. 1981. gadā viņš kļuva par LKP CK biroja locekli. Vagrīš nevar uzskatīt par latviešu tautas vēlmju īstenotāju. Savā runā īsi pirms Tautas frontes dibināšanas — lielajā demonstrācijā viņš aizstāvējās: «Es esmu dzimis Latvijā un esmu strādājis šeit visu mūžu. Man ir tira sirdsapziņa...» Viņa uzdevums, saglabājot līdzsvaru starp tautas aizvien radikālākām prasībām un krievu birokrātijas nevēlēšanos atteikties no savām privilēģijām, tomēr bija pārāk grūts.

Industrializācija

Pēc Berklava krišanas sākās jauns pagrieziens. Tas bija saistīts ar attīstību visā Padomju Savienībā, tomēr Latvijā lūzums bija īpaši manāms. PSKP XXII kongresā 1961. gada oktobrī pieņēma daudzus svarīgus lēmumus, arī jaunu partijas programmu, kurā bija runa par komunisma materiālo bāzi un kurai vajadzēja kļūt par realitāti 1980. gadā. ASV produkcijas kopapjomu bija paredzēts pārsniegt tuvākajos desmit gados. Šo mērķi vajadzēja sasniegt, kāpinot vienīgi industrializācijas tempus.

Pēc saviem ārzemju braucieniem Hruščovs bija pārliecinājies, ka Padomju Savienībai nepieciešams attīstīt ķīmisko rūpniecību. Plānus gan īstenoja jau pēc Hruščova atbrīvošanas no amata 1964. gada oktobrī. Pelšem nebija nekādu iebildumu, ka Rīgā izveido lielu ķīmiskās rūpniecības kompleksu. Olainē, divdesmit kilometru uz dienvidiem no Rīgas, uzcēla pilnīgi jaunu pilsētu ar plastmasas fabriku, ar uzņēmumu, kas ražoja bioķīmiskus produktus («Biolar») un farmakoloģisko fabriku («Olainfarm»), kā arī vairākus mazākus uzņēmumus.

Paātrināja celtniecību un jau sešdesmito gadu vidū Latvijā ražoja apmēram 30 lielas produkcijas vienības. Vēlāk, kad bija gatavs Polockas — Ventspils naftas vads, Ventspilī tika uzcelta naftas pārsūkņēšanas bāze.

Vēl aizvien paplašināja arī smago rūpniecību, ko galvenokārt attīstīja Rīgā un Daugavpilī. Produkcijas apjoms ir milzīgs: piemēram, katrs otrais dzelzceļa vagonis, ko izgatavo Padomju Savienībā, nāk no Rīgas. Ir izvērstas arī elektrorūpniecība: vairāk nekā 20% no visiem Padomju Savienībā izgatavotajiem radioaparātiem, telefoniem un telefona centrālēm tiek ražoti Latvijā. Ir vairākas lielas celulozes un papīra fabrikas, starp citu, arī Slokā, dažus desmitus kilometru uz rietumiem no Rīgas. Ievērojami attīstīja arī tekstilrūpniecību. Daugavpilī paplašināja mākslīgās šķiedras ražošanu, ko papildināja tekstila un apģērbu rūpniecības uzņēmumi Rīgā un Ogrē, arī apavu rūpnīca Daugavpilī. Par spīti milzīgajai industrializācijai, lauksaimniecība joprojām dod apmēram 30% no ienākuma apjoma, nodarbinādama 27% darbaspēka.

Lai varētu apgādāt rūpniecību ar nepieciešamo enerģiju, pastiprināti attīstīja hidroenerģijas ražošanu. Latvijai bez kūdras nav citu fosilo izrakteņu. Vietējie enerģijas avoti ir tikai hidroloģiskais spēks, malka un kūdra. Viens no skaistākajiem Latvijas novadiem ir vai, pareizāk sakot, bija Daugavas senleja starp Koknesi un Pļaviņām. Šim novadam

turklāt ir liela nozīme latviešu tautas folklorā, mitoloģijā un literatūrā. Neņemot vērā tautas protestu, centrālkomiteja ar Pelši priekšgalā nolēma tieši šajā vietā celt spēkstaciju. Protestus brutālā veidā aplusināja, un visus, kuri uzdrošinājās pacelt balsi pret šo ļoti apstrīdamo projektu, nosauca par latviešu nacionālistiem, un viņiem nācās iepazīties ar drošības iestādēm. 1961. gadā uzsāka celtniecību. Visu skaisto senleju nu atklāj sūdens. Latviešu tauta to iztulkoja kā ļaunprātību, kā pārinodarījumu no krievu puses un okupācijas varas spēka demonstrāciju. Vēl vienu spēkstaciju (384 000 kW) uzbūvēja pie Doles, to atklāja 1975. gadā. Ceturto spēkstaciju uzsāka celt pie Daugavpils 80. gados, taču 1987. gadā pēc plašiem iedzīvotāju protestiem, kurus īpaši pauda latviešu kultūras darbinieki, celtniecību pārtrauca. Spēkstaciju būvniecība radīja gruntsūdens līmeņa celšanos un iznīcināja lielas lauksaimniecībai derīgo zemju platības.

Rūpniecības uzņēmumi Latvijā, tāpat kā citās Padomju Savienības daļās, kopumā ražo zemas kvalitātes preces. Ražošanas mērķis ir nevis apmierināt patērētājus, bet gan izpildīt plānu. Priekšroka tiek dota militārajai produkcijai. Tāpēc iedzīvotāji, par spīti šķietami augstajiem ražošanas rādītājiem, no industrializācijas guvuši maz prieka. Joprojām lielas problēmas rada preču trūkums un nevienmērīgais nodrošinājuma līmenis. Salīdzinājumam var piebilst, ka 1939. gadā Latvijā bija apmēram tāds pats dzīves līmenis kā Somijā. Patlaban tas ir ievērojami zemāks.

Iedzīvotāju pieaugums

Lai varētu saglabāt rūpnieciskās ražošanas tempus, nācās ievest vairāk nekā 90% ogļu un naftas produktu, 90% rūdas, 80% ķīmiskās rūpniecības izejvielu, 63% metālapstrādes rūpniecības izejvielu un pusfabrikātu utt. Tomēr lielāko importa apjomu veidoja darbaspēks.

1959. gadā notika pirmā tautas skaitīšana pēckara Latvijā. Kā jau varēja gaidīt, tā atspoguļoja ievērojamu krievu minoritātes pieaugumu. Nākamās tautas skaitīšanas šo tendenci ir apstiprinājušas. Karalaika zaudējumu un tautas neatražošanās dēļ latviskajā iedzīvotāju daļā veco cilvēku skaits ir relatīvi lielāks, nekā tam vajadzētu būt. Tāpēc ir zema dzimstība. Iedzīvotāju pieaugums lielākoties notiek uz ieceļotāju rēķina. Jautājums ir ļoti svarīgs, un vienā no jaunizveidotās Tautas frontes galvenajām prasībām ir pilnīgi apstādināt vēl aizvien esošo ieceļošanu un industrializāciju. Šī problēma ir saistīta ar jautājumu par «ekonomisko

suverenitāti», pilsonības statusu utt. Ir jau izstrādāts likums, kas regulēs ieceļošanu, taču vēl jāpārlicinās, kā tas darbosies.

Pārkrievošana

Līdz šim visi padomju funkcionāri vienmēr nolieguši, ka Latvijā un citās republikās notiek pārkrievošana. Atbildot uz jautājumu par latviešu skaita samazināšanos, tiek apgalvots, ka runa ir par dabisku procesu, kurš sakņojas lielos tautas zaudējumos kara laikā, zemā dzimstībā un nepieciešamībā pēc atbilstoša darbaspēka daudzuma, lai nekaitētu industrializācijai un republikas attīstībai. Tātad runa ir par «dabisku un likumsakarīgu procesu».

Līdzšinējā nacionālā politika savu pamatojumu radusi vairākos partijas lēmumos. 1961. gadā XXII partijas kongresā pieņēma dokumentu, kurā sacīts: «Pieaugot PSRS sociālistisko nāciju un tautību vienotībai, tām savstarpēji saistīti attīstoties un tuvinoties, izveidojās padomju tauta — jauna vēsturiska sociāla un internacionāla cilvēku kopība, kuru vieno marksistiski ļeņinskais pasaules uzskats un padomju dzīvesveids...»

Tas skaidri parāda Padomju Savienības nekrieviskās iedzīvotāju daļas pastiprinātu rusifikāciju. Nākamajos partijas kongresos šo paziņojumu papildināja un paskaidroja. Tad radīja jēdzienus «internacionālisms» (pēc partijas ieskata, krievu valoda ir «internacionāla» valoda iepretim visām pārējām valodām, kādās runā Padomju Savienībā), «padomju tauta», «padomju cilvēks» (ir internacionālists un tātad runā krievu valodā). Pēc tam padomju masu mēdijos aizvien retāk pieminēja dažādas tautības, tās nomainīja apzīmētājs «padomju», piemēram, «padomju rakstnieks». Patlaban partijai ir aizvien grūtāk saglabāt šo fikciju.

Līdz 1988. gadam Padomju Savienībā nebija pieņemts nekāds valodu likums un tātad arī nebija oficiālas valsts valodas. Patiesībā krieviski runājošajiem nekrieļu republikās tomēr netika izvirzītas nekādas prasības, un tiem nevajadzēja zināt attiecīgās republikas valodu. Turpretī uz vietējiem iedzīvotājiem izdarīja milzīgu spiedienu un viņiem nācās mācīties krievu valodu. Lai izstrādātu jaunas, daudz efektīvākas metodes krievu valodas izplatīšanā, Taškentā septiņdesmitajos gados sarīkoja divas neoficiālas konferences. Konferencēs, starp citu, ieteica uzsākt krievu valodas mācīšanu jau bērnudārzos, lai visiem iespējamam

līdzekļiem mazinātu ģimenes ietekmi un lai bērni vairāk uzturētos krieviski runājošā vidē. Vasaras nometnēs bērni lielākoties sazinājās krievu valodā utt. Turpmāk vajadzēja izveidot tā saukto jaukto skolu sistēmu, kas paredzēja vienā skolā apmācīt gan krievu, gan citu tautību bērnus. Šādā ciešā saskarē skolēniem savstarpēji nāktos runāt krieviski. Vienlaikus tika samazināts stundu skaits latviešu valodā un literatūrā, un no bibliotēkām pazuda latviešu grāmatas. Patiesībā bija pārtraukta arī Latvijas vēstures apmācība. Skolās mācīja tikai Padomju Savienības, pareizāk sakot, Krievijas vēsturi, kur ziņām par Latviju bija atvēlēta visai necila vieta. Mērķis bija viens — iznīcināt visu apmācību latviešu valodā. Kā šī sistēma bijusi iecerēta, var spriest, piemēram, pēc Baltkrievijas, kur nacionālā kultūra ir reducēta līdz dažām folkloras grupām. Latvijas austrumu daļā — Latgalē — šis mērķis gandrīz tika sasniegts.

Rusifikāciju veicina arī karadienests. Dienēšana parasti nenotiek dzimtajā republikā; vairākus gadus kareivji patiesībā ir šķirti no ģimenes, dzimtās vides un valodas. Armija ir pilnīgi krieviska un vienas un tās pašas nācijas kareivji reti kad dien kopā lielākās grupās. Reti atļauj doties atvaļinājumā uz dzimteni. Dienesta laikā daudzi apprecas ar krievietēm, un ģimenēs rodas nacionālie konflikti. Arī darbavietās un saskarē ar varas iestādēm tiek uzspiesta krievu valoda.

Padomju vara tādējādi radīja situāciju, kas palielināja pretrunas starp iedzīvotāju grupām: vietējie iedzīvotāji jutās diskriminēti savā dzimtenē; viņi redzēja, ka viņu valoda ir degradēta. Īpaši saspringta situācija ir Latvijā, kura pirms dažām desmitgadēm bija neatkarīga valsts, bet patlaban tās identitāte tiek iznīcināta, turpinoties plašai krievu ieceļošanai un rusifikācijai.

17 latviešu komunistu vēstule

Nodevīgā rusifikācija un Maskavas augstākā vadība radīja neapmierinātību latviešu komunistu vidū. Tā izrietēja arī no pazīstamā dokumenta, ko 1971. gada vasarā slepeni izsūtīja no Rīgas. Vēstule guva lielu ievēribu Rietumos, arī zviedru masu informācijas līdzekļos.

Vēstules autori rakstīja, ka viņi paši ir komunisti «ar pieredzi», kuri cīnījušies par komunisma lietu jau Latvijas neatkarības laikā. «Ar tīru sirdsapziņu mēs darījām visu, kas bija mūsu spēkos, lai dzīvē īstenotu Marksa — Engelsa — Ļeņina mācību; bet, sirdīm sāpot, mēs redzējām, ka ar

katru gadu vairāk un vairāk pie mums kropļo viņu idejas, ka ļeņinismu izmanto kā aizsegu lielkrievu šovinismam, ka vārdi pie mums atšķiras no darbiem, ka apgrūtinām citu zemju komunistu darbu, ka palīdzības vietā jaucam.» Pamazām viņi bija apjautuši, ka pārkrievošana ir apzinātas krievu politikas sekas. Krievi nekrievu tautu nepārtrauktu rusifikāciju Padomju Savienībā uzskatīja par vienu no galvenajiem iekšpolitiskajiem uzdevumiem tuvākajā nākotnē.

Septiņpadsmit komunisti kritizēja vispārzināmas patiesības, kas Rietumos tādā aspektā nebija aplūkotas. Izskaidroja industrializācijas mērķus un līdzekļus, darbaspēka vervēšanu Krievijā Latvijas rūpniecības uzņēmumiem, kā arī to, kādas priekšrocības ir krieviem Latvijā. Visi bērni latviešu skolās vairāk vai mazāk bija spiesti mācīties krievu valodu, bet latviešu valodu mācīja tikai dažās krievu skolās. Puse no visiem Latvijas laikrakstiem un žurnāliem iznāca krievu valodā, kaut arī krievi var pasūtīt vissavienības preses izdevumus. (Turpretī latvieši, kas dzīvo ārpus republikas robežām, nevarēja izrakstīt preses izdevumus no savas dzimtenes; šo aizliegumu atcēla tikai nesen!) Viens radio un televīzijas kanāls raidīja tikai krievu valodā, otrs kanāls — gan krieviski, gan latviski. Tiklīdz kāds krievs piedalījās sanāksmē, viņš varēja pieprasīt, lai tā norisinātos krievu valodā. Tādu pašu prasību no latviešu puses sauca par nacionālismu.

Vēstule izraisīja lielu sašutumu Maskavā un Rīgā. Pret šo «CIP provokāciju» tika sarīkotas «tautas kampaņas». Starp citu, arī «Dagens Nyheter» saņēma līdzīgu «tautas protestu», jo avīze viena no pirmajām bija publicējusi šo vēstuli. Latvijā dažus komunistus apsūdzēja «ideoloģiskā bezprincipialitātē», tomēr VDK neizdevās izsekot vēstules autorus. Pēc tam uz laiku varēja vērot nelielu atturību — vismaz ārējās rusifikācijas izpausmēs, bet partijas vadītājs Voss skandēja prasību par «asu ideoloģisku modrību».

Nacionālā kultūra

Padomju varas iestādes vienmēr uzsvērušas kultūras un izglītības lielo lomu Padomju Savienībā. Kā pierādījumu min skolēnu lielo skaitu skolās, koncertu un teātra izrāžu biļešu zemas cenas, lētās grāmatas, kas iznāk lielos metienos, pabalstus rakstniekiem un māksliniekiem, privilēģijas kultūras darbiniekiem utt. Tomēr problēma ir daudz sarežģī-

tāka: nekad netiek runāts par to, kas saņem šos pabalstus un privilēģijas.

Pēc Staļina nāves kultūrpolitika ievērojami mainījās, Hruščova laikā tā kļuva elastīgāka. Nozīmīga atrasisšanās notika sešdesmitajos gados, un tomēr latviešu lirika tikai sešdesmito gadu beigās un septiņdesmito gadu sākumā varēja atklāt vairākus jaunus, apdāvinātus dzejniekus. Piemēram, var minēt Imantu Ziedoni un Vizmu Belševicu, taču Vizmai Belševicai dažu kritisku darbu dēļ septiņdesmitajos gados publicēties aizliedza.

Gorbačova *glasnostj* laikā kļuvuši zināmi arī tie fakti, kas padomju kultūrpolitiku apgaismo daudz atšķirīgāk. Kaut gan grāmatas iznāca lielos metienos — nereti vairākos desmitos tūkstošu eksemplāru, tie nevarēja apmierināt pieprasījumu. Zināmā mērā tas bija atkarīgs no varas iestāžu aprēķinātajiem grāmatu metieniem un izdevumu izvēles. Vairākkārt apstiprinājies, ka norādītie metieni neatbilda patiesībai, t. i., bijuši pārāk lieli. Tāpēc nevar droši runāt par grāmatas patieso metienu. Režīmam patīkamiem rakstniekiem, kas tomēr bieži vien nebija lasītāju mīluļi, piešķīra priekšrocības. Un sekas bija tādas, ka viņu darbi, tāpat kā ļoti daudzi propagandas darbi un «marksisma klasika», iegūla grāmatnīcu plauktos. Bet patiešām pieprasītai literatūrai papīru piešķīra nepietiekamā apjomā. Šķiet, «papīra trūkumu» izmantoja, lai aizkavētu atļautu, tomēr nevēlamu iespieddarbu izdošanu.

Šī neatbilstība ir labi zināma, un tā ilgus gadus apgrūtināja grāmatniecību. Situācija kļuva aizvien sliktāka — latviešu grāmatu skaits un metieni pastāvīgi tiek samazināti. Tiek palielinātas lētas, populāras literatūras izdošana krievu valodā. Latviešu grāmatas pazūd pat no lauku bibliotēkām: kaut gan latvieši vienmēr veido lasītāju lielāko daļu, 75% grāmatu bibliotēkās ir krievu valodā un tikai 19% — latviešu valodā. Kā redzam, šī tendence nav dabisks attīstības rezultāts, bet ir partijas virzīta. Tās mērķis ir visu nekrievu tautu kultūras izpaušmju iznīcināšana Latvijā. Par to liecina Valsts bibliotēkas un dažu citu lielu grāmatu krātuvju nožēlojamais stāvoklis, kaut gan telpās glabājas unikāli latviešu grāmatu dārgumi. Daļa grāmatu fonda nolikta mitrās, pussagruvušās telpās, un jaunu būvju celtniecība aizvien tiek atlikta. Laikraksts «Padomju Jaunatne» savulaik publicēja plašu materiālu, kas izteiksmīgi ataino varas iestāžu vadīto, iznīcību.

Latviešu kultūras mantojuma iznīcināšana norit sistemātiski.

Partijas funkcionāru metodes tiešām var salīdzināt ar nacistu paņēmieniem. Neatkarības laikā izdotās latviešu grāmatas samala vai sadedzināja. Tā kā funkcionāri parasti neprata citu valodu kā vien krievu, drošības dēļ dedzināja svešvalodās, pirmām kārtām vācu valodā sarakstītās grāmatas. Par vienu no lielākajām «operācijām» izvērtās Aglonas klostera bibliotēkas iznīcināšana, tajā glabājās 50 000 sējumu — viduslaiku literatūra un neaizstājami dokumentu krājumi. Neērtu vai aizliegtu grāmatu un dokumentu iznīcināšana turpinājās septiņdesmitajos un pat vēl astoņdesmitajos gados. Turklāt daudzas grāmatas nonāca tā sauktajos specfondos un bija pieejamas tika izredzētajiem. Viss notika kā Orvela labākajos romānos, kas atspoguļo tautas vēsturiskās apziņas iznīcināšanu.

Latviešiem svarīga kultūras izpausme ir teātris, ko tauta vienmēr mīlējusi un augstu vērtējusi. Vairākas Rīgas teātru ēkas (arī Opera) ir tuvu sabrukumam. Pazīstamā Valmieras teātra trupa savu teātri saņēma jau sagruvušu, jauna ēka netika solīta. Latviešu teātris Daugavpili ir likvidēts, un Kultūras ministrija neuzdrošinās iejaukties, kaut gan atskan daudzi protesti. Latviešiem vienmēr patīkusi kora dziedāšana un lielie dziesmu svētki. Liela bija vilšanās, kad pēdējos dziesmu svētkos atklājās, ka reperetuārā ir tikai neliela daļa latviešu dziesmu. Varas iestādes aizbildinās ar līdzekļu un materiālu trūkumu latviešu kultūras vajadzībām, kaut gan Rīgā tiek celti un plānoti jauni uzvaras pieminekļi. Kāds Rakstnieku savienības biedrs ar rūgtumu atzina, ka pat karš nav iznīcinājis tik daudz grāmatu un kultūras pieminekļu kā pēckara kultūrpolitika.

Ieceļotāju un varas iestāžu attieksmē var rast subjektīvu un psiholoģisku izskaidrojumu. Krievu ieceļotājs parasti ir pašpārlicināts cilvēks, kas redz sevī kultūras nesēju un labvēli svešai un viņam neizprotamai zemei. Turklāt viņa interese par kultūru — arī par krievu kultūru — ir degradēta, humanitāro priekšmetu zināšanas skopas, un parasti viņš pārvalda tikai krievu valodu. Viņš neizprot pasauli ārpus Padomju Krievijas un viņam pat nav nekādas vēlēšanās to izprast, viņu iedvesmo partokrātijas griba it visur pacelt krievu karogu. Padomju kultūrpolitiķi neatšķiras no iepriekšraksturotā cilvēka tipa. Si rindkopa kodolīgi izsaka to, ko varēja lasīt dažās padomju Latvijas izdoto laikrakstu īsās piebildēs — visupirms jau «Literatūrā un Mākslā». Protams, ir arī izņēmumi.

Baznīca

K. Markss uzskatīja, ka reliģija ir «opijs tautai». Padomju vara līdz pat šodienai baznīcu uzlūko kā bīstamu konkurentu cīņā par cilvēka dvēseli. Pēc kara baznīcu darbību bargi ierobežoja. Lika šķēršļus jaunu mācītāju izglītošanai. Jauniešu līdzdalību baznīcas dzīvē aizliedza. Draudzes aplika ar lieliem nodokļiem. Tos, kuri tomēr gāja baznīcā, paturēja acīs.

Pēc kara baznīcas stāvoklis bija satraucošs. No 250 luterāņu mācītājiem 1944. gadā Latvijā bija palikuši tikai 95. Arhibīskapu Dr. theol. Teodoru Grīnbergu izsūtīja uz Vāciju. No pārējiem 95 mācītājiem 5 nogalināja, 35 arestēja un izsūtīja. Valdība iecēla jaunu arhibīskapu, taču baznīcas darbību bija grūti turpināt. Karā sagrautās baznīcas neatjaunoja, daudzas jo daudzas izlaupīja. Daļu no tām, partijas un komjaunatnes pamudināti, nodedzināja tā sauktie karojošie ateisti. 40. gados tika izlaupītas un sapostītas arī daudzu «padomju varas pretinieku» kapsētas un apbedījumu vietas.

Ilgstoši baznīcas darbību regulēja 1976. gadā pieņemtais «Nolikums par reliģiskām organizācijām LPSR». Nolikums stingri reglamentēja, ka ikvienu reliģisku darbību kontrolē Reliģijas lietu pārvalde, kas tieši pakļauta Maskavai. Likumdevēji uzdevums bija pilnīgi skaidrs: aizliegt baznīcai visa cita veida darbību, tās ziņā atstājot vienīgi «reliģiskus rituālus». Bija paredzams, ka baznīcu draudzes nomirs dabiskā nāvē gan «vecuma nespēka», gan ārkārtīgi smago ekonomisko nastu dēļ.

Vienīgais atļautais draudžu ienākumu avots bija brīvprātīgi ziedojumi. Tika likti visi iespējamie šķēršļi jaunu draudzes locekļu uzņemšanai: draudzēm nebija nekādu īpašuma tiesību uz baznīcām, tās piederēja valstij un tādējādi noderēja par «kulta priekšmetu». Baznīcām palika tikai ļoti ierobežotas irēšanas tiesības, kuras jebkuru brīdi varēja atcelt, ja vien vietējā vara «telpas» uzskatīja par noderīgām citiem mērķiem. Vietējai pārvaldei bija veto tiesības iepretim draudzes locekļu lēmumam, un tā varēja atcelt draudžu izpildorgānu priekšsēdētājus. Bez varas iestāžu atļaujas «reliģijas centrs» nedrīkstēja ne sasaukt sanāksmi baznīcā, ne izdot reliģisku literatūru.

Tā kā vajāšanas no varas iestāžu puses nemitējās, 1987. gadā nodibinājās kristīga apvienība «Atdzimšana un atjaunošanās». Rakstiskā iesniegumā Pasaules luterāņu federācijai divi desmiti mācītāju un teologu protestēja pret to, ka varas iestādes atlaiž tos, kas grib strādāt patiesi kristīgā

garā, un viņu vietā ieeļ režīmam tikamus indivīdus. Arhibīskapu Ēriku Mesteru raksturoja kā nepiemērotu personu bez īstas teoloģiskas izglītības — viņš ejot ateistiskā režīma pavadā. Ģenerālsinode 1989. gada aprīlī ievēlēja teologu Kārli Gailīti par Latvijas jauno arhibīskapu. Ticīgie atbalsta viņu.

Ekoloģija

Viens no sarežģījumiem, ko partijai nebija paredzējusi, bija industrializācijas izraisītais vides piesārņojums. Līdz pat 80. gadiem partija par to izrādīja niecīgu interesi un pret vides problēmām attiecās uzsvērti nevērīgi.

Vides piesārņošanas pirmās nopietnās pazīmes bija manāmas jau 50. gados. Pastiprinātā industrializācija, izšķērdība un paviršā darba organizācija drīz vien problēmu saasināja vēl vairāk. 60. un 70. gados vides problēmu esamību noliedza un padarīja tās slepenas, kaut gan saganādā vide bija vērojama ik uz soļa. Lielākas atklātības apstākļos pēdējos gados informācija par vides problēmām kļuvusi aizvien bagātāka. Uzņēmumu vadītāji un partijas birokrāti interesējās vienīgi par ekonomiskajiem rādītājiem un vides problēmu uzskatīja par apgrūtināšanu, nesvarīgu lietu vai par šķērsli plānu izpildē. Lieli rūpniecības kompleksi atrodas Rīgas tuvumā, tāpat arī gar visu Daugavas augšteci. Lielākoties šo uzņēmumu atkritumi ieplūda Daugavā bez kvalitatīvas attīrīšanas. Piedevām Daugavā vēl ieplūst notekūdeņi no pilsētām un apdzīvotām vietām.

Rīgai, kur iedzīvotāju skaits tuvojas miljonam, trūkst atbilstošu ūdens attīrīšanas ierīču. Daļa notekūdeņu nonāk primitīvā, pirmās pakāpes attīrīšanā, taču lielākā daļa bez jebkādas attīrīšanas ietek Rīgas jūras līcī. Pēc padomju datiem, diennaktī no Rīgas jūras līcī ieplūst 4 460 000 m³ notekūdeņu, bet viss Rīgas jūras līcī piesārņojums pārsniedz 1 200 000 m³. Šis milzīgais notekūdeņu daudzums izjaucis ekoloģisko līdzsvaru, un tuvākajā nākotnē Rīgas jūras līcī zivīm bagātie ūdeņi būs pilnīgi saindēti. Notekūdeņi ne tikai iznīcina zivis, bet arī piesārņo peldvietas. Jūrmala bija viena no Padomju Savienībā pazīstamākajām un visaugstāk vērtētajām peldvietām. 1987. gada vasarā līcī ūdenī bija tik daudz dizentērijas baktēriju, ka atsevišķās dienās peldēties bija aizliegts. 1988. gadā peldēties vispār noliedza. Stipri piesārņota ir arī brīnišķīgā, smilšainā pludmale. Viena no vainīgajiem ir Slokas papīrfabrika.

Rīgas tiešā tuvumā vides piesārņošanu lielā mērā veicina ķīmiskā rūpniecība Olainē. Uzņēmumi atrodas ieplakā, netālu no liela kūdras purva, apmēram 20 km uz dienvidiem no pilsētas. Neattīrītie, toksiskie notekūdeņi pavisam atklāti tiek ievadīti novadgrāvī. Tādējādi liela daļa ūdens caur kūdru iesūcas purvā un draud saindēt vairāku kvadrātjūdžu lielu platību. Zeme ap Olaini jau ir tik lielā mērā piesūkusies ar indīgām vielām, ka tur pastāv kultivēšanas aizliegums. Tāpat veselībai bīstamu līmeni sasniedzis gaisa piesārņojums. Dati liecina, ka elpošanas trakta slimības un alergiskās slimības Olainē ir daudz izplatītākas nekā citur.

Ekoloģiskās krīzes rajons ir ap Ventspili, iepretim Gotlandei. Tur atrodas liela naftas pārsūknēšanas osta, arī amonjaka pārstrādes uzņēmums. Ar naftu un naftas produktiem šeit apietas neuzmanīgi, indīgi atkritumprodukti izplūst arī amonjaka pārstrādes gaitā, tāpēc veselībai bīstams kļuvis vesels rajons. Amonjaka fabriku cēla sadarbībā ar amerikāņu kompāniju «Occidental Petroleum», kas piederēja amerikāņu multimiljonāram Armandam Hammeram («Ļeņina draugam»), un produkcija pirmām kārtām domāta amerikāņu tirgum. Pēc vietējo iedzīvotāju domām, šī krievu-amerikāņu sadarbība veicinājusi vides piesārņošanu un krievu ieeļošanu un Latvijai un latviešu tautai nesusi vienīgi ļaunumu. Tautā Ventspili sauc par «Latvijas Černoņilu». Pēc padomju datiem, kas sniegti «Baltic Marine Environment Protection Commission», 1980. gadā PSRS ieplūdinājusi Baltijas jūrā 130 000 tonnas slāpekļa, 5900 tonnas fosfora, 505 000 tonnas skābekļa savienojumu, 3,7 tonnas dzīvsudraba, 22 tonnas kadmija, 690 tonnas cinka, 190 tonnas svina, 370 tonnas vara, 20 300 tonnas naftas un nezināmu daudzumu arsēna, niķeļa, vanādijs un hroma. Patlaban šie skaitļi ir ievērojami lielāki.

Vides postījumus palielina vēl viens faktors — pārmērīga pesticīdu un nezāļu apkarošanas līdzekļu lietošana lauksaimniecībā, kā arī aramzemes pārmērīga mēslošana ar slāpekli. Bieži vien izplatās indes, jo netiek ievērota vajadzīgā piesardzība un trūkst informācijas par šo līdzekļu bīstamību. Un tā ir notikusi dziļa trūdzemes mikrofloras saindēšanās, un ievērojami pasliktinājušās ražas. Veselības statistikā var saskatīt tādu slimību pieaugumu, kuras izraisījuši tiešie kontakti ar indēm un nitrātiem, kas atrodas dažādos pārtikas produktos.

Lai atbrīvotos no bīstamiem atkritumiem, ir izstrādāti un daļēji īstenoti plāni par izolētām izgāztuvēm augstākajos Latvijas novados, arī urbūmi 3000 m dziļām akām saindēto

ūdeņu novadišanai. Jāapšaubā arī steidzīgi un pavirši uzcelto atomatkritumu depozītu lietderība Baldonē. Latvija taču ir relatīvi biezi apdzīvota, un netālu no Baldones atrodas Rīga, kur iedzīvotāju skaits tūlīt sasniegs miljonu.

Prese

Padomju skatījumā preses un citu masu informācijas līdzekļu uzdevums — «būt par ideoloģisku ieroci cīņā par komunismu, par internacionālismu, aģitēt un propagandēt, būt par ieroci partijas programmas īstenošanā un tautas audzināšanā patriotiskā, komunistiskā un internacionālā garā». Tātad visa padomju varai nevēlamā informācija tika atsijāta. *Glasnostj* atnesusi sev līdzī valdīdīgāku attieksmi pret informāciju, un cenzūra tagad pieļauj relatīvi atklātas diskusijas, lai «uzlabotu padomju sabiedrību ar atklātību», taču atsevišķi jautājumi joprojām tiek uzskatīti par tabu (VDK, padomju ārpolitika utt.).

Laikrakstus iedala republikāniskos, pareizāk sakot, tādus, ko izplata republika un ko drīkst pasūtīt arī ārzemēs, un vietējos, kurus pat nedrīkst izvest no Padomju Savienības. Latvijas neatkarības laikā dažādām minoritātēm bija sava prese: patlaban laikraksti ir tikai latviešiem un krieviem, daži laikraksti iznāk abās valodās, jo krievu iecelotāji izvairās mācīties latviešu valodu. LKP CK rupors «Cīņa» un krievu valodā «Sovetskaja Latvija». Komjaunatnes orgāni ir «Padomju Jaunatne», krievu izdevums — «Sovetskaja molodjož». «Padomju Latvijas Komunisti», ideoloģisks žurnāls, iznāk latviski un krieviski ar nemainīgu nosaukumu. Radošo savienību laikraksts «Literatūra un Māksla» (tas publicē arī sabiedriski aktuālus rakstus) vienlaikus ar jauno literātu avangardisko žurnālu «Avots», kas sāka iznākt 1987. gada janvārī, ir visatklātākie un patiesākie izdevumi Latvijā. «Karogs» — literārs mēnešraksts, «Zvaigzne» — ilustrēts žurnāls plašam lasītāju lokam, «Liesma» — jaunatnei, «Padomju Latvijas Sieviete» no partijās viedokļa apgaismo dažādus sievietes dzīves aspektus. «Zinātne un Tehnika» dod ieskatu zinātnes un tehnikas attīstībā. Neparastu dzīves pusi atspoguļo maziem bērniem domātais žurnāls «Zilīte» — no visiem padomju Latvijas izdevumiem tas visvairāk noskaņots militāri un patriotiski. «Dadzis» ir humoristisks žurnāls, kas no «sabiedrību sargājoša» viedokļa kritizē padomju sabiedrības ēnas puses. Pilnīgi jauna parādība ir cenzūrai nepakļautais žurnāls «Auseklis», kas uzrakstīts ar rakstāmmašīnu un pavairots

dažos desmitos eksemplāru. Tā saturs ir ļoti ass. Varas iestādes dažādi mēģinājušas apturēt tā izdošanu, taču pagaidām bez panākumiem. Daži numuri nodoti iespiešanai Zviedrijā un Vācijā. Jaunizveidotā Tautas fronte drīkst izdot savu laikrakstu «Atmoda», kas ir daudz radikālāks nekā pati Tautas fronte. Padomju dzīves kritikā laikraksts gandrīz neatpaliek no latviešu laikrakstiem Rietumos.

Latvieši Zviedrijā un pasaulē

Piecdesmitajos gados latvieši Zviedrijā un latvieši Rietumos bija sadalījušies divās nometnēs: vieni piederēja pie prezidenta Ulmaņa piekritējiem, bet otri — pie tā sauktajiem parlamentāriešiem (ar liberāliem un sociāldemokrātiem priekšgalā). Atšķirīgie politiskie uzskati tomēr neietekmēja kultūras dzīvi. Šis uzskatu atšķirības tagad ir pārvarētas, un latvieši Zviedrijā un Rietumu pasaulē ir labi organizēta, vienota minoritāte.

Vecākā latviešu organizācija Zviedrijā ir Latviešu palīdzības komiteja (LPK), kas izveidojās jau 1944. gadā kā kopīga zviedru un latviešu palīdzības komiteja konsula J. Sandes vadībā. 1945. gadā šī organizācija pārveidojās par latviešu organizāciju ar tādu pašu nosaukumu. Šī komiteja palīdz tautiešiem juridiskos jautājumos, informācijas iegūšanā par zviedru sabiedrību, arī latviešu interešu aizstāvēšanā attiecībās ar valsti un komunālo pārvaldi.

Latviešu Nacionālais fonds (LNF) izveidojās 1947. gada decembrī. LNF galvenais mērķis ir darboties brīvās Latvijas labā. Fonda darbība izpaužas, vācot un izplatot informāciju par apstākļiem Latvijā un veicinot nacionālo kultūru. Liela daļa no fonda budžeta atvēlēta informācijas darbam: informēšanai par stāvokli Latvijā un cenzūrai nepakļautas informācijas izplatīšanai dzimtenē. LNF sniedz arī finansiālu atbalstu kultūras pasākumiem un latviskas izglītības attīstībai.

Zviedrijas latviešu nacionālā padome (ZLNP) izveidojās 1953. gada februārī, lai mēģinātu radīt reprezentatīvu organizāciju visiem Zviedrijas latviešiem. ZLCP ir demokrātiski ievēlēta politiska pārstāvība, ko ievēl uz četriem gadiem. Vēlēšanās ievēl 30 locekļu LCP padomi. No tiem izraugās 9 valdes locekļus. ZLCP pārstāv visus latviešus Zviedrijā un viņu vārdā vēršas pie zviedru sabiedrības, tā palīdz arī kultūras un izglītības darbā utt.

Politiskās partijas pārstāv Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) un latviešu nodaļa zviedru konservatīvajā partijā. Līdzās šim politiskajām organizācijām pastāv organizācijas, kas nodarbojas ar kultūru, sportu utt. Politiskajā un kultūras darbā Zviedrijas latviešu veido pārstāvību Pasaules brīvo latviešu apvienībā (PBLA), kas visas latviešu tautas vārdā uzstājas starptautiskās organizācijas un pārstāv latviešus, piemēram, Eiropas Parlamentā Strasbūrā utt. PBLA ir pastāvīgs birojs Rokvilā, Merilendas štatā, pie Vašingtonas DC.

Nacionālā pretošanās

Par spīti diktatūras modrajam acij un tās patlaban tik labi organizētajai spējai padarīt nekaitīgus opozīcijas individuus un grupējumus, latviešu daudzkārt atklāti izteikuši savu neapmierinātību un prasības nacionālajos jautājumos. Nacionālā pretošanās līdz šim bijusi maz pazīstama un tikpat kā neievērota Rietumos.

Pēc kara baltiešu pretošanās kustībai nav bijusi pieejami atbalsta punkti labvēlīgi noskaņotās zemēs, uz kuriem tā būtu varējusi atkāpties, lai gūtu atelpu, rastu sev jaunus spēkus, iepirktu ieročus un municiju, arī izplatītu informāciju par savu darbību un mēģinātu ietekmēt sabiedrisko domu ārzemēs. Tai nācās cīnīties ne tikai pret padomju spēkiem, bet arī pret savu tautiešu bezspēcību un apkārtējās sabiedrības vienaldzību un nevarību. Līdzīgs liktenis piemeklējis daudzus opozīcijas pārstāvjus vai grupējumus pēckara Latvijā. Viņi, tāpat kā daudzi citi opozīcijas spēki Padomju Savienībā, pieprasījuši, lai tiktu respektētas cilvēktiesības un lai varas iestādes pildītu pieņemtus likumus. Vairākkārt izvirzīta prasība par Latvijas atbrīvošanu no padomju virskundzības.

No Baltijas slepus izsūtīti dažādi Baltijas protesta grupu raksti, arī jau pieminētā 17 latviešu komunistu vēstule. 1975. gadā igauņu un latviešu demokrāti uzrakstīja memorandumu «visām valdībām, kas piedalās Eiropas drošības un sadarbības konferencē». Šajā dokumentā pausts, ka Baltijas valstīm jāatgūst sava neatkarība, lai tās kā līdztiesīgas locekles iekļautos Eiropas kopībā. 1975. gada septembrī sešas pagrīdes pretošanās grupas Baltijā izteica savu vilšanos, ka drošības konferencē nav pieminētas Baltijas problēmas. 1977. gada Viļņā slepenā sanāksmē nodibinājās kopīga jumtorganizācija demokrātiskajām pretošanās kustībām Baltijā. 1979. gadā, Molotova-Ribentropa pakta 40.

Baltija atkal mostas!

gadadienā, 45 demokrātiski noskaņoti pretošanās kustības dalībnieki uzrakstīja «Baltijas apelāciju», kurā norādīja, ka Baltijas valstu okupācija 1940. gadā notikusi, pamatojoties tieši uz šo paktu. 1980. gadā cita grupa — Latvijas Brīvības kustība — nosūtīja Helsinku līguma apsekošanas konferencē Madridē prasību par Latvijas neatkarību un protestu pret rusifikāciju.

Brežņeva laikā Lietuvā un Igaunijā notika lielas demonstrācijas, Rīgā un Kauņā pat demonstratīva pašsadedzināšanās. Tomēr Rietumu presē ziņas par to bija trūcīgas. Tāpēc opozīcija, par spīti visiem šķēršļiem, par svarīgu uzdevumu uzskatīja savas informācijas izplatīšanu. Arī *glasnostj* laikā varas iestādes labprāt daudz ko grib noslēpt: sazvērētību pret latviešu tautas tālākās attīstības pamatnosacījumiem un pret tautas izdzīvošanu.

80. gadi sākās ar smagām respresijām un dzīves līmeņa pazemināšanos. 1983. gadā VDK atkal mēģināja apspiest nacionālās neapmierinātības izpausmes. Plašā akcijā arestēja un «psihiatriskai aprūpei» pakļāva vairākus simtus pazīstamu disidentu visā Latvijā. Bet jau pēc dažiem gadiem — 1986. gadā — spēji sākās nacionāli noskaņotu jauniešu ielu nemieri un kāda strādnieku grupa nodibināja «Helsinki-86»: šī grupa organizēja demonstrācijas pie Brīvības pieminekļa Rīgā 1987. gada 14. jūnijā, 23. augustā un 18. novembrī (Latvijas valsts proklamēšanas gadadienā). Lielā tautas rosība un abu jau pieminēto demonstrāciju plašais atspoguļojums pasaules presē bija par iemeslu, lai 18. novembrī ap Brīvības pieminekli apjoztu miliču un armijas viru ķēdi un ap Rīgas robežām koncentrētu karaspēku. Tomēr attīstība nerimās, un tauta piespieda valdību pamazām atkāpties. 1988. gada jūnijā «Radošo savienību manifesti» izraisīja partijas krīzi. Pirmais sekretārs Pugo pārcēlās uz Maskavu. 1988. gada 9. oktobrī nodibinājās Latvijas Tautas fronte. Tā aizvien vairāk konsolidējusies, lai pirmām kārtām būtu neviendabīga savienība, kas pauž iedzīvotāju vairākuma intereses. LTF nodibinājusi sakarus ar Pasaules brīvo latviešu apvienību Rietumos un savās prasībām kļuvusi arvien radikālāka.

Atklātība ir bruģējusi ceļu jaunai nacionālai pašapziņai. Tā izpaužas daudzveidīgi, ne tikai laikrakstu un žurnālu publikācijās. 23. augusta demonstrācija izvirzīja prasību bez ierunām apspriest Hitlera-Staļina paktu, inteliģence pieprasījusi atklāti un bez jebkādiem apgrūtinošiem noteikumiem brīvi analizēt visu, kas skar padomju laiku. Ja varas vīri tam piekristu, līdz ar to tie paustu savu piekrišanu visas padomju varas likumības apšaubīšanai Baltijā.

Mērķis ir brīvība, vēlēšanās kļūt par saimniekiem savā zemē. Latvijas ilgajā vēsturē vienīgi divdesmit neatkarības gadi devuši latviešu tautai tās tiesības, kas Rietumos visiem ir tik pašsaprotamas. Vien šajā īsajā laika posmā latvieši ir bijuši noteicēji savā zemē.

12. Latvija padomju varā un latvieši Rietumos

ACEN

«Die Verweigerung der Menschenrechte in Osteuropa»

Assembly of Captive European Nations

Bonn 1965

«Organization, Resolutions, Reports, Debate. First Session Sept. 20, 1954—Febr. 11, 1955»

New York City

Baltiska Humanistiska Förbundet

«Humanitas; ett baltiskt-svenskt tjuogoårsminne»

Stockholm 1965

Bernholm, Anders

«Riga Today: With the Swedish Coastal Fleet in Riga»

Stockholm 1956 (LNF)

Bourdeaux, H. & Gerstenmaier, C. & Machett, K.

«Sovjetisk religionspolitik av idag (1960-73)»

Bromma 1974 (Slaviska Missionen)

Būmanis, Mārtiņš

«Die KP Lettlands und die nationale Frage im Zeichen der Ungestaltung»

Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. Heft 10/1989

Council of Europe

«The Baltic States and the Soviet Union: Reprinted From a Report of the Council of Europe, with a Preface and Supplementary Comments»

Stockholm 1962

Cuibe, Leons

«Baltiska kyrkor i landsflykt»

Stockholm 1965 (Humanitas)

Drizulis, A. & Tizenberga, R. Eds.

«Latvijas PSR Padomju Savienības Lielā Tēvijas kara laikā (1941—1945)»

Riga 1954

Dun, Stephen P.

«Cultural Processes in the Baltic Area Under Soviet Rule»

Berkeley 1966 (University of California)

Ekholm, Curt

«Balt- och tyskutlämningen 1945—1946» Bd I och II

Uppsala 1984 (Almqvist & Wiksell)

Ekmanis, Rolfs

«Latvian Literature Under the Soviets 1940—1975»

Belmont, Mass. 1978 (Nordland)

«Der Sowjetlettische Schriftstellerverband»

Acta Baltica XIX/XX. Königstein im Taunus 1981

Enquist, Per Olov

«Legionärerna»

Stockholm 1968 (Norstedt)

- Eriksson, Lars-Gunnar, Ed.*
 «De första båtflyktingarna — en antologi om balterna i Sverige»
 «Norrköping 1985 (Statens Invandrarverk)
- Freivalds, Osvalds*
 «De internerade balternas tragedi i Sverige år 1945—1946»
 Stockholm 1967 (Daugavas Vanagi)
- Grāmatiņš, Arnolds, Ed.*
 «Baltijas Universitāte 1946—1949.»
 Münster, 1989
- Girnius, Kestutis*
 «The Draft Recommendations to the Tashkent Conference: a New Wave of Russification?»
 Radio Liberty Research, RL 188/79, München
- Gubins, G.*
 «Hollow Glory: Baltic Athletes on Soviet Olympic Teams 1952—1976»
 Stockholm 1979 (LNF)
- Hawthorne, Daniel*
 «The Ordeal of the Captive Nations»
 New York 1958 (Doubleday & Co.)
- Hāzners, Vilis*
 «Laiks, telpa, laudis I»
 Toronto 1974
- Hehn, Jürgen von*
 «Zur Entwicklung der nationalen Verhältnisse in den baltischen Sowjetrepubliken». Historisch-politische Hefte der Ranke-Gesellschaft, Heft 24
 Göttingen 1975
- Hough III, William J. H.*
 «The Annexation of the Baltic States and its Effects on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory»
 New York Law School; Journal of International and Comparative Law, Vol. 6, No. 2 1985
- Idzelis, Augustine*
 «The Socioeconomic and Environmental Impact of the Ignalina Nuclear Power Station»
 AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XIV. No. 3, 1983
 «Response of Soviet Lithuania to Environmental Problems in the Coastal Zone» AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. X, No. 4, 1979
- Ignats, Ūlo*
 «Folkens fängelse: Nationalpolitiken i Sovjetunionen»
 Stockholm 1982 (Ordfront)
- Iliste, Ivo*
 «Sovjetunionens brott mot mänskligheten»
 Artikel i «Friheten möter Chrustjov» utg. av Baltiska kommittén
 Stockholm 1959
- Juda, Lawrence*
 «United States' Nonrecognition of the Soviet Union's Annexation of the Baltic States: Politics and Law»
 AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. VI, No. 4, 1975
- Kaelas, Aleksander*
 «Baltikum i sovjetsfären»
 Utrikespolitiska Institutets serie, nr 9/1960
- Kalniņš, Brūno*
 «Kā tiesiski funkcionē diktatūra Latvijā»
 Elwood, Vic. Australia 1971 (Archivs)
 «Die sowjetische Nationalitätenpolitik im Baltikum»
 Acta Baltica XV, 1975. Königstein im Taunus

- «How Latvia is Ruled: The Structure of the Political Apparatus»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. VIII, No. 1. 1977
- Karklins, Rasms*
«Ethnic Relations in the USSR (The Perspective from Below)»
Boston 1986 (Allen & Unwin)
- Kļaviņš, J.*
«Kā vācu okupanti un latviešu buržuāziskie nacionālisti izpostīja Latviju»
Rīga 1946 (VAPP)
- Knight, John W. & Dēliņš, Emīls*
«Baltic States: a Domestic Issue, an International Problem»
Stockholm 1980 (LNF)
- Kowalewski, David*
«Dissent in the Baltic Republics: Characteristics and Consequences»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. X, No. 4, 1979
- Krūmiņš, J. & Zvidriņš, P.*
«Padomju Latvijas iedzīvotāju mūža ilgums»
Rīga 1976 (Liesma)
- Kriļova, N. Ed.*
«Demogrāfijas sociālās problēmas Latvijas PSR»
Rīga 1977 (Zinātne)
- Küng, Andres*
«Vad händer i Baltikum»
Stockholm 1973 (Aldus)
«A Dream of Freedom»
Cardiff 1981 (Boreas)
- Küng, Andres, Ed.*
«Protest från Baltikum»
Stockholm 1979 (Oktoberförlaget)
- Labsvirs, Janis*
«The Sovietization of the Baltic States: Collectivization of Latvian Agriculture 1944—1956»
Taurus, USA 1988
- Landsmanis, Arturs*
«De misstolkade legionärerna»
Stockholm 1970 (LNF)
«Persist or Perish; Soviet Russia Destroying Baltic Peoples»
Stockholm 1976 (LNF)
- Lasmane, Laine & Irbe, Gunars*
«Lettiska författare i Sverige 1945—1975»
Stockholms Universitet, Inst. för slaviska och baltiska språk
Meddelanden nr 15, 1976
- Lauris, Alfons, Ed.*
«Latvija aiz dzelzs priekškara»
Stockholm 1949 (LNF)
- Lejiņš, Atis*
«Lettlands revolution 1988»
Timbro uppsats
- Levits, Egil*
«Lettland unter sowjetischer Herrschaft. Die politische Entwicklung 1940—1989»
Beiträge zur Konfliktforschung, Heft 3/1989, Köln 1989
Der politische Aufbruch in den baltischen Staaten. Das Problem der Selbstbestimmung der nichtrussischen Völker in der Sowjetunion
Europa Archiv, Heft 13/1989, Bonn 1989
- Mazulāns, J. Ed.*

- «Dessa rainer anklagar» (Förstörda kyrkor i Lettland)
Stockholm, (LNF)
- Meissner, Boris*
«Die Sowjetunion, die Baltischen Staaten und das Völkerrecht»
Köln 1956 (Verlag für Politik und Wirtschaft)
«Die Auswirkungen den neuen Bundesverfassung der UdSSR auf die verfassungsrechtliche Stellung der baltischen Unionsrepubliken»
Acta Baltica XIX/XX, Königstein im Taunus 1981
- Mežgailis, B. & Zvidriņš, P.*
«Padomju Latvijas iedzīvotāji»
Riga 1973 (Liesma)
- Misiunas, Romuald J. & Taagepera, Rein*
«The Baltic States. Years of Dependence 1940—1980»
London 1983 (Hurst)
- Namsons, Andrivs, Ed.*
«Die Sowjetisierung des Schul- und Bildungswesens in Lettland von 1940 bis 1960»
Acta Baltica I, Königstein im Taunus 1961
Acta Baltica II — Urveckling i Baltikum efter 1940. Flera artiklar.
Königstein im Taunus 1962
Acta Baltica IV — Den sociala utvecklingen i Baltikum efter 1945. Flera art.
Königstein im Taunus 1964
Das Schulwesen und die ideologische Umerziehung der Jugend in Sowjetlettland»
Acta Baltica V, Königstein im Taunus 1965
Acta Baltica IX — Belyser den ekonomiska utvecklingen i Baltikum under 60-talet. Flera artiklar.
Königstein im Taunus 1969
- «Nationale Zusammensetzung und Struktur der Bevölkerung Lettlands nach den Volkszählungen von 1935, 1959 und 1970»*
«Letten in der Sowjetunion und ihr materielles und kulturelles Leben»
Acta Baltica XI, Königstein im Taunus 1971
«Die Universität Lettlands und ihre Reorganisation in der Zeit von 1940 bis 1972»
Acta Baltica XIII, Königstein im Taunus 1973
«Siedlungsbau in den Zentren der Kolchosen und Sowchosen Lettlands»
Acta Baltica XIX/XX, Königstein im Taunus 1981
- Nerman, Birger*
«Balticum skall leva!»
Stockholm 1956 (Natur & Kultur)
- Olberg, Paul*
«Balticum. Fantasi och verklighet»
Uppsala 1946 (Baltiska kommittén)
- Osteuropa-Info*
«Baltische Staaten», Osteuropa-Info Nr. 62/63
Herausgegeben vom Sozialistischen Osteuropakomitee
Berlin 1985
- PBLA*
«Latvian Dissent: Case histories of the 1983 Soviet campaign to silence political dissidents in occupied Latvia»
Rockville, MD 1985
- Ratnieks, Henry*
«The Energy Crisis and the Baltics»
AABS, Journal of Baltic Studies» Vol. XII, No. 3, 1981
- Rozītis, Elmārs*

- «Die evangelisch-lutherische Kirche in Sowjetlettland»
Acta Baltica I, Königstein im Taunus 1961
- Samsons, Vilis, Ed.*
«Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā 1941.—1945.»
Rīga 1966 (Zinātne)
- Sheehy, Ann*
«The Tashkent Conference and its Draft Recommendations of the Teaching of Russian»
Radio Liberty Research, RL 232/79, München
- Silde, Adolfs*
«The Profits of Slavery. Baltic Forced Laborers and Deports under Stalin and Khrushchev»
Stockholm 1958 (LNF)
«Bez tiesībām un brīvības. Latvijas sovjetizācija 1944.—1965.»
Kobenhavn 1965 (Imanta)
«Die Ausrottung der Balten unter der sowjetischen Herrschaft. Zur Frage der Massendeportationen und Zwangsarbeit der Esten, Letten und Litauer in der Sowjetunion»
Acta Baltica, XXIV, Königstein im Taunus 1985
«Pasaules revolūcijas vārdā»
New York 1983 (Grāmatu Draugs)
- Silde, Adolfs & Rode, Gunārs*
«Resistance Movement in Latvia»
Stockholm 1985 (LNF)
- Smidre, Dzidra*
«Nacionālais un internacionālais latviešu sociālistiskajā nācijā»
Rīga 1976 (Liesma)
- Stakle, Jānis V.*
«Die Eisenbahnen und das Transportwesen Lettlands in der Zeit von 1940—1970»
Acta Baltica XV, Königstein im Taunus 1975
- Svābe, Arveds*
«Vēstures zinātne okupētā Latvijā»
Lincoln, Nebr. 1958 (Akadēmiskā dzīve)
- Taagepera, Mare*
«Pollution of the Environment and the Baltics»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XII, No. 3, 1981
- Taagepera, Rein*
«The Population Crisis and the Baltics»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XII, No. 3, 1981
- Trapāns, Andris*
«Soviet Military Power in the Baltic Area»
Stockholm 1986 (LNF)
- Trapāns, Jānis Arveds*
«Die Geschichtsmodifizierung in Lettland nach dem Vorbild Moskaus»
Acta Baltica XXI, Königstein im Taunus 1982
- Upite, Rūta*
«Ich wollte so gerne noch leben. Eine Leidensgeschichte» (Om de deportērades öden i Sibirien)
Stockholm 1978 (LNF)
- Valters, M.*
«Das Verbrechen gegen die Baltischen Staaten»
Boston, Mass. 1962 (Atlanta)
- Vardys, Stanley V.*
«Human Rights Issues in Estonia, Latvia and Lithuania»
AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XII, No. 3, 1981
- Viksnins, George J.*

«Evaluating Economic Growth in Latvia»

AABS, Journal of Baltic Studies, Vol. XII, No. 2, 1981

World Latvian Youth Congress

«The 17 Latvian Communist Protest Letter»

Berlin 1972

Zalcmanis, Jānis

«Baltutlänningen 1946: I dokument ur svenska utrikesdepartementets arkiv»

Stockholm 1983 (Militärhistoriska förlaget)

Zukovskis, Ivars, Ed.

«Auseklis» nr. 1—6

Rīga 1987—1988

Zvidriņš, P.

«Demogrāfija»

Rīga 1983 (Zvaigzne)

Padomju Latvijas prese

«Cīņa»

Latvijas PSR KP CK, AP un MP laikraksts. Iznāk Rīgā, 6 reizes nedēļā. Redaktors J. Britāns.

«Liesma»

Latvijas PSR LĻKJS žurnāls jaunatnei. Iznāk Rīgā, 1 reizi mēnesī. Redaktors D. Caune.

«Literatūra un Māksla»

Radošo savienību laikraksts. Iznāk Rīgā, 1 reizi nedēļā. Redaktors M. Čaklais.

«Padomju Jaunatne»

LĻKJS laikraksts jaunatnei. Iznāk Rīgā, 5 reizes nedēļā. Redaktors A. Čirulis.

«Skolotāju Avīze»

Izglītības ministrijas laikraksts. Iznāk Rīgā, 1 reizi nedēļā. Redaktors F. Zvaigznons.

«Zvaigzne»

Ilustrēts, sabiedriski politisks un literārs žurnāls. Iznāk Rīgā, 2 reizes mēnesī. Redaktors A. Lediņš.

Vispārējā literatūra

Andersons, Edgars

«Latvijas vēsture — Ārpolitika — 1920.—1940.»
Stockholm 1982—1984 (Daugava)

Andersons, Edgars, Ed.

«Latvju Enciklopēdija 1962.—1982.»
Rockville, MD 1983—1988 (ALA)

Apsītis, R & Birziņa, L. & Grīnbergs, O.

«Latvijas PSR Valsts un tiesību vēsture 1917.—1970.»
Rīga 1970

Bilmanis, Alfred, Ed.

«Latvian-Russian Relations. Documents»
Latvian Legation Washington DC 1944, second printing 1978
«A History of Latvia»
Princeton University Press 1951, reprinted by Greenwood Press
Inc., Westport, Conn. in 1970 and 1977.

Briška, Bonifacijs

«Latgola, muna tāvzeme»

Drīzulis, A. Ed.

«Latvijas PSR vēsture»
Rīga 1967
«Latvijas PSR vēsture, I un II» Rīga 1986

Dunsdorfs, Edgars

«Latvijas vēstures atlants»
Melbourne 1969

Duzmans, Karl

- «Lettland förr och nu»
Stockholm 1922 (Ernst Wessman)
- Gērmanis, Uldis*
«Latviešu tautas piedzīvojumi»
Stockholm 1959 (Daugava)
- Jērāns, P. Ed.*
«Latvijas padomju enciklopēdija»
Rīga 1981—1988
«Politiskā enciklopēdija»
Rīga 1987
«Enciklopēdija «Rīga»»
Rīga 1988
- Jurgēla, Constantine R.*
«History of the Lithuanian Nation»
New York 1948
- Kalniņš, Brūno*
«De Baltiska staternas frihetskamp»
Stockholm 1950 (Tiden)
«Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi»
Stockholm 1956
- Karaļuns, V. Ed.*
«Latvija un Krievija: Vēsturiskie un kultūras sakari. Zinātniski teorētiskās konferences materiāli»
Rīga 1987 (Zinātne)
- Kavass, Igor J. & Sprudz, Adolph Eds.*
«Baltic States: A study of Their Origin and National Development; Their Seizure and Incorporation Into the USSR»
Third Interim Report. House of Representatives 1954
Buffalo — New York 1972 (Hein)
- Manning, Clarence*
«The Forgotten Republics»
New York 1952
- Mangulis, Visvaldis*
«Latvia in the Wars of the 20th Century»
Princeton 1983 (Cognition Books)
- Pūriņš, V. Ed.*
«Latvijas PSR ģeogrāfija»
Rīga 1975 (Zinātne)
- Rei, August*
«The Drama of the Baltic Peoples»
Stockholm 1972 (Kirjastus Vaba Eesti)
- Runcis, Sigrida, Ed.*
«Lettiska dokument i svenska arkiv»
Utställning i Gotlands Fornsal i juni 1979
- Rutkis, J. Ed.*
«Latvia, Country and People»
Stockholm 1967 (LNF)
- Samsons, V. Ed.*
«Latvijas PSR mazā enciklopēdija»
Rīga 1967—1972 (Zinātne)
- Spekke, Arnolds*
«History of Latvia. An Outline»
Stockholm 1951 (Goppers)
- Straubergs, Jānis*
«Rīgas vēsture»
New York (1952)

- Schwabe, Arveds*
 «The Story of Latvia — a Historical Survey»
 Stockholm 1950 (LNF)
- Svābe, Arveds*
 «Latvju enciklopēdija»
 Stockholm 1950—1955
 «Lettlands historia»
 Stockholm 1961 (LNF)
 «Straumes un avoti I — II»
 Lincoln, Nebraska 1963
- Svābe, Lidija, Ed.*
 «Latvju enciklopēdija. Papildinājumi»
 Stockholm 1962
- Uustalu, Evald*
 «The History of Estonian People»
 London 1952 (Boreas)
- Vakar, Nicholas P.*
 «Belorussia — the making of a Nation»
 Cambridge, Mass. 1956 (Harvard University Press)
- Vīksniņš, A.*
 «Latvijas vēsture jaunā gaismā»
 Oak Park 1968
- Wittram, Reinhard*
 «Baltische Geschichte. Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland»
 1180—1918»
 München 1954
- Zinkus, J. Ed.*
 «Lietuviškoji Tarybine Enciklopedija»
 Vilnius 1976—1984 (Mokslas)

Izmantojamā literatūra

- Aizsilnieks, Arnolds P.*
 «Sovjetrysk kooperation»
 Stockholm 1951 (KF:s bokförlag)
 «Ekonomi i öst och väst: är jämförelser möjliga»
 Stockholm 1962, Byrån för ekonomisk information nr. 19
- Beck, Joseph*
 «Derier rapport: Politique polonaise 1926.—1939.»
 Neuchatel 1951
- Bethell, Nicholas*
 «The Last Secret: The Delivery of Over Two Million Russians by
 Britain and the United States»
 New York 1974 (Basic Books)
- Blomqvist, Lars Erik*
 «Sovjet blickar bakåt» — Den nya ryska patriotismen
 Stockholm 1972 (Askild & Kärnekull)
- Bryusov, A. et al.*
 «Outline History of the USSR»
 Moscow 1960, Foreign Languages Publishing House
- Bukovskij, Vladimir*
 «Rapport från Röda huset; Anteckningar om politisk mentalvård
 i Sovjet»
 Dokumentation
 Stockholm 1972 (Askild & Kärnekull)

- Carlsson, Sten & Rosén, Jerker*
 «Svensk historia I, II»
 Stockholm 1969
- Cecil, Robert*
 «The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology»
 New York 1972
- Conquest, Robert*
 «Den stora terrorn: Stalins skräckvälde under 30-talet»
 Stockholm 1973 (Prisma)
- Churchill, Winston S.*
 «The Second World War, Vol. 1»
 London 1948
- Dallin, David J.*
 «Slavarbete i Sovjet»
 Stockholm 1947 (Natur och Kultur)
- Danstrup, John*
 «Danmarks historia: från äldsta tid till våra dagar»
 Malmö 1946 (Allhems)
- Domarus, Max*
 «Hitler, Reden un Proklamationen 1932—1945. Kommentiert von
 einem deutschen Zeitgenossen» I — IV Bd.
 Wiesbaden 1973 (Löwit)
- Ekberg, Henrik, Ed.*
 «Uppslagsverket Finland (i 3 band)»
 Helsingfors 1982—1985
- Eliav, B. Ed.*
 «Encyclopaedia Judaica»
 Jerusalem
- Fischer, Fritz*
 «Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik der Kaiserlichen
 Deutschland»
 Düsseldorf 1961
- Gati, Charles, Ed.*
 «The International Politics of Eastern Europe»
 New York 1976 (Praeger)
- Gerstenmaier, Cornelia*
 «Die Stimme der Stummen: Die demokratische Bewegung in der
 Sowjetunion»
 Stuttgart-Degerloch 1972 (Seewald)
- Hilberg, Raul*
 «Die Vernichtung der Europäischen Juden. Die Gesamtgeschichte des
 Holocaust»
 Frankfurt 1982
- Hlabičs, I. et al.*
 «Komunistiskās audzināšanas pamati»
 Riga 1961
- Hunczak, Taras*
 «Russian Imperialism From Ivan the Great to the Revolution»
 New Jersey 1974 (Rutgers University Press)
- Höhne, Heinz*
 «Hitlers SS och Gestapo» Malmö 1968 (Berghs)
- Jägerskiöld, Stig*
 «Gustaf Mannerheim 1918»
 Stockholm 1967 (Bonniers)
 «Riksföreståndaren. Gustaf Mannerheim 1919»
 Stockholm 1969 (Bonniers)
 «Marskalken av Finland; Gustaf Mannerheim 1941—1944»

- Helsinki 1979 (Holger Schildt)
- Kalniņš, Brūno*
 «Å Sovjet en socialistisk stat?»
 Stockholm 1949 (Tiden)
 «Der Sowjetische Propagandastaat: Das System und die Mittel der Massenbeeinflussung in der Sowjetunion»
 Stockholm 1956 (Tiden)
 «Rysslands historia och statskick»
 Stockholm 1962 (Kronos-Tiden)
- Korhonen, Arvi*
 «Barbarossaplanen och Finland»
 Stockholm 1963 (Natur och Kultur)
- Lane, David*
 «The Socialist Industrial State: Towards a Political Sociology of State Socialism»
 London 1976 (George Allen & Unwin)
- Lemesis, A.*
 «Stalin's Oath. How to Understand Stalin»
 Stockholm 1951 (LNF)
- Lenschner, Joachim*
 «Volk und Raum. Zum Stil der Nationalsozialistischen Aussenpolitik»
 Göttingen 1958 (Vandenhoeck & Ruprecht)
- Lönnroth, Erik*
 «Den svenska utrikespolitikens historia. Vol. 5, 1919—1939»
 Stockholm 1959
- Macartney, C. A & Palmer, A. W.*
 «Independent Eastern Europe — A History»
 London 1962 (Macmillan)
- Mannerheim, Gustaf*
 «Marskalkens minnen»
 Stockholm 1954
- Markert, Werner & Geyer, Dietrich, Eds.*
 «Osteuropa Handbuch. Sowjetunionen, Verträge und Abkommen, Verzeichnis der Quellen und Nachweise 1917—1962»
 Böhlau-Köln — Graz 1967
- Medvedev, Roy A & Medvedev, Zhores A.*
 «Khrushchev, the Years in Power»
 London — Oxford — Melbourne 1977 (Oxford University Press)
- Meier, Reinhard & Kathrin*
 «Sowjetrealität in der Ära Breschnew»
 Stuttgart-Degerloch 1981 (Seewald)
- Paasikivi, J. K.*
 «President J. K. Paasikivis minnen 1939—1940»
 Stockholm 1958 (Bonniers)
 «President J. K. Paasikivis minnen II, 1940—1941. Mellankrigstiden som sändebud i Moskva»
 Stockholm 1959 (Bonniers)
- Paasivirta, Juhani*
 «The Victors in World War I and Finland's Relation with the British, French and United States Governments in 1918—1919»
 Helsinki 1965 (Studia Historica)
- Polvinen, Tuomo*
 «Finland i stormaktspolitiken 1941—1944. Bakgrunden till fortsättningskriget»
 Stockholm 1969 (Norstedt)
 «Between East and West; Finland in International Politics 1944—1947»

- Helsinki 1986 (Söderström)
- Ponomarjovs, B. N.*
«Padomju Savienības Komunistiskās partijas vēsture»
Rīga 1959
- Reed, John*
«Ten Days That Shook the World»
Moscow 1967 (Progress Publishers)
- Schapiro, Leonard*
«Sovjetstaten. Politik och förvaltning»
Stockholm 1969 (Natur och Kultur)
- Scheck, Werner*
«Geschichte Russlands»
München 1977 (Heyne)
- Sontag, Raymond James & Beddie, James Stuart, Eds.*
«Nazi-Soviet Relations 1939—1941. Documents from the Archives of
the German Foreign Office»
Washington, DC 1948 (Department of State)
- Tingsten, Herbert*
«Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen»
Stockholm 1944
- Tobien, Hubertus von*
«Die Methoden des sowjetischen Imperialismus»
Bonn 1955 (Köllen)
- USIS*
«The Soviet Empire: A Study in Discrimination Abuse of Power»
Prepared by Legislative Reference Service. Library of Congress.
Washington 1965, US Government Printing Office
- Waite, Robert G. L.*
«Vanguard of Nazism: the Free Corps Movement in Germany
1918—1923»
Cambridge 1952 (Harvard University Press)

Hronoloģija

Ap 10. gt. p. m. ē.— Ledāji atkāpjas no Baltijas	1
Ap 2.300—2.200 gt. p. m. ē.— jaunas formas senlietas.	
«Laivas cirvju» kultūra.	1
Ap 1. gt. vidu —400.g. p. m. ē.— bronzas laikmets; var izšķirt atsevišķas tipiskas baltu īpatnības.	2
Ap 400. g. p. m. ē. līdz mūsu gs. sākumam — vēlais dzelzs laikmets, senbaltu kultūras uzplaukums.	2
375. g.— huņņi sagrauj gotu valsti; tautu staigāšanas laiks.	4
Ap 500 g.— Latgaļi ieceļo Austrumlatvijā.	5
Ap 600.—700. g.— kari un nemieri Kurzemē, pretojoties spiedienam no Skandināvijas.	7
Ap. 650.—800.g.— Gotlandiešu kolonija Kurzemē, Grobiņas apkārtnē.	7—8
845. g.— Horeka vecākā Godfredsona sirojumi Hamburgā.	8
852. g.— Horeka sakāve Kurzemē.	8
1000.—1100. g.— nozīmīgi tirdzniecības centri izveidojas Novgorodā, Pleskavā, Polockā un Vitebskā.	6
1030.—1192. g.— krievi trīspadsmit reizes iebrūk Igaunijā.	6
12. gs.— vairāki latgaļu virsaiši pieņem pareizticību; maksā nodokļus Polockai utt.	6—7
— garīgo un politisko pārveidojumu laiks Rietumzemē.	11
1147.—48. g.— otrs krusta karagājiens.	12
1157. g.— Henriks Lauva kļūst par Lībekas lēņakungu.	11
1167. g.— Artlenburgas līgums par vienādām tiesībām vācu un gotlandiešu tirgotājiem vienam otra zemē.	11
Ap 1164. g.— mūks Meinhards ierodas Livonijā.	11
1186. g.— Meinhardu ieceļ par Livonijas pirmo bīskapu.	12
1196. g.— mirst Meinhards.	12

1198. g.— par pāvestu kļūst Innokentijs III. Pāvesta vara sasniedz savu zenītu. 12
- biskaps Bertolds ar krustnešiem ierodas Daugavas grīvā — «*Ad locum Rige*», kur tie atstāj savus kuģus. 12,30
- bīskapu Bertoldu nonave sadursmē ar lībiešiem. 12
1199. g.— Brēmenes arhibīskaps Hartviks II ieceļ savu māsas dēlu Albertu par Livonijas trešo bīskapu. Alberts piespiež pāvestu izsludināt otro krusta karagājienu uz Livoniju. 12
1200. g.— Alberts saņem par ķīlniekiem lībiešu vecākos un noslēdz mieru ar lībiešiem. 12,13,30
1201. g.— Alberts dibina Rīgu. 30
1202. g.— Tiek nodibināts Zobenbrāļu ordenis. 13
1205. g.— sākas ordeņa pils celtniecība Cēsīs. 13
1206. g.— Zobenbrāļi savienībā ar zemgaļiem uzvar lībiešus. 13
1209. g.— zobenbrāļi pēkšņi uzbrūk Jersikai, dedzina pilsētu un sagūsta valdnieci. 14
1210. g.— pirmo reizi tiek pieminēti rīdzinieku vecākie (*seniores*). 32
1211. g.— Alberts skaidri norāda, ka Gotlandes tiesības attiecas vienīgi uz gotlandiešu tirgotājiem Rīgā. 30
1214. g.— Jersikai uzbrūk un to no jauna izlaupa. 14
1217. g.— kopā ar lībiešiem un latgaļiem zobenbrāļi uzvar igauņus pie Viljandes. 14
1218. g.— Alberts lūdz dāņu karaļa Valdemāra II palīdzību pret neticīgajiem un krieviem. 15
1220. g.— Zviedru militārā ekspedīcija Somu jūras līcī. Tiek ieņemta Lihula Igaunijā. 35—36
1224. g.— latgaļi uzvarēti
— Alberts nodibina Leales (Dorpatas) bīskapiju. 14
1225. g.— pāvests Honorijs III sūta uz Rīgu savu legātu Modenas Vilhelmu. Legāts apstiprina Gotlandes tiesības Rīgā. 15,16,31
1226. g.— Vilhelms sasauc Rīgā pirmo sinodi. Tiek izstrādāti Rīgas baznīcu provinces statūti. 16
1229. g.— mirst Alberts. 17
- tirdzniecības līgumi ar Smoļensku, Polocku un Vitebsku. 14

1230. g.— pāvesta vicelegāts Alnas Balduīns ierodas Rīgā.	
—28. decembris, konvertīnu līgums ar kuršu ķēniņu Lameķinu no Viduskurzemes.	17
1231. g.—17. janvāris, līdzīgs līgums tiek noslēgts ar valdniekiem Ziemeļkurzemē.	17
— ass konflikts starp Balduīnu un Rīgas jauno bīskapu Nikolaju.	18
1232. g.— pāvests apstiprina līgumu ar kuršiem un ieceļ Balduīnu par pāvesta legātu Kurzemē, Zemgalē, Livonijā, Igaunijā, Somijā un Gotlandē un iesvēta viņu par Zemgales bīskapu.	18
1233. g.— Balduīns ierodas Ziemeļigaunijā un pieprasa, lai zobenbrāļi atstāj Tallinu.	18—19
1234.—35. g.— Balduīna nopratināšana Romas kūrījā.	19
1236. g.— Saules kauja.	19—20
1237. g.— Zobenbrāļu ordenis apvienojas ar Vācu ordeni, kurā tas veido īpašu livoniešu atzaru.	20
1238. g.— Zobenbrāļi atstāj dāņiem Tallinu.	20
1240. g.— Aleksandrs no Novgorodas uzvar zviedrus pie Ņevas.	20
1242. g.— Aleksandrs Ņevskis sakauj ordeņa spēkus uz Peipusa ezera ledus.	20
— Mindaugs apvieno Lietuvu.	20
1244. g.— legāts Vilhelms sadala Kurzemi tā, ka 2/3 piekrīt ordenim un 1/3 — bīskapam.	21
1245. g.— pāvesta bullā tiek noteikts, ka Kurzeme būs Prūsijas sastāvdaļa. Pavēle īstenota netiek.	21
1251. g.—17. jūlijs, pāvests atzīst Mindaugu par Lietuvas valdnieku.	20
1252. g.— pirmais zināmais zvejnieku gildes noraksts Rīgas statūtos.	33
1253. g.— Mindaugu kronē par Lietuvas valdnieku.	20
1255. g.— Rīgas bīskapu paaugstina par arhibīskapu.	23
1260. g.— Durbes kauja.	
1267. g.— miera līgumi starp sacelšanās vadoņiem Kurzemē un Livonijas ordeni.	21
1272. g.— zemgaļi solās uzņemt mācītājus un fogtus.	21

1274. g.— Rūdolfs Hābsburgs dod ordeņa mestram laicīgo varu pār rīdziniekiem.	24,34
1279. g.— Nameisis — zemgaliešu jaunais vadonis.	21
1282. g.— Rīga kļūst par Hanzas savienības locekli.	31
1286. g.— Nameisis aplenc Rīgu.	21
1286.—1353. g.— <i>Liber Debitorum</i> .	32
1293. g.— Tallina un Rīga iegūst lielāku nozīmi tirdzniecībā ar Krieviju, nekā Visibija.	31
Ap 1300. g.— Rīgā tiek ievestas Hamburgas tiesības.	31
1300. g.— zemgaļu sūtnis ierodas Rīgā.	32
1297.—1330. g.— ķilda starp ordeni un rīdziniekiem.	34
1300.—1418. g.— astoņi Rīgas arhibīskapi uzturas Romā un Avinjonā, lai labāk spētu aizstāvēt savas tiesības pret ordeni.	34
14. gs. rodas paradums uz mūžu ievēlēt Rīgas rātskungus.	33
1343.—1345. g.— vispārēja sacelšanās Igaunijā.	36
1346. g.— Valdemārs Aterdāgs pārdod daļu Igauniju ordenim.	23
1354. g.— Rīgā tiek dibināta Lielā vai Marijas ģilde.	33
1393.—1394. g.— pāvests Bonifācijs IX vairākās bullās pasludina Rīgas arhibīskapiju par iekļautu Livonijas ordeņa pārvaldāmā teritorijā.	35
1398. g.— Vācu ordenis uzbrūk Gotlandei.	26
15.gs.— zemnieku bēgšana uz citiem apvidiem kļūst par masu parādību.	28
1408. g.— Dānijas Margarēta atpērk Gotlandi no Vācu ordeņa.	26
1410. g.— kauja pie Tannenbergas Austrumprūsijā.	27,35
1422. g.— pirmo reizi kopā sanāk livoniešu landtāgs.	27
1426. g.— atklāta nesaskaņas starp Rīgu un Hanzas savienību.	31
1435. g.— Livonijas ordeņa sakāve kaujā pret Lietuvu.	27
1451. g.— pāvests Nikolajs atjauno Rīgas inkorporēšanas lēmumu.	35
1452. g.— ordeņa un arhibīskapa divvaldība.	35
1458. g.— vasaļi Tartu bīskapijā prasa zemnieku pārvietošanās brīvību ierobežošanu.	29
1476. g.— Vācu ordenis pārdod Orstas muižu Ērikam Akselsonam Totam.	26
1477. g.— Tiek nodibināta universitāte Upsalā.	59

1478. g.— Maskavas lielkņazs Ivans III iekaro Novgorodu.	36
1481. g.— krievi uzbrūk Livonijai.	36
1483. g.— Ivans III uzbūvē Ivangorodas cietoksni austrumos no Narvas.	36
1489. g.— vestfāļu dzimtas kļūst noteicējas Livonijas ordenī.	25
1492. g.— Rīgas pilsoņi ir atkal spiesti atzīt divvaldību.	35
1494. g.— Rīgas bīskapijā tiek noslēgts līgums par aizbēgušo zemnieku izdošanu.	29
1497. g.— krievi uzbrūk Viborgai un Nislotei.	36
1498. g.— Livonijas landtāgā tiek pieņemts īpašs kara nodoklis rekrūšiem un vācu zaldātu algošanai	36
1501.—02. g.— Pletenbergs kopā ar Lietuvu uzvar krievus.	36
1507. g.— zemniekus Livonijā atbrīvo no kara dienesta un tiem aizliedz nēsāt ieročus.	29
1508. g.— pāvests ieceļ Rīgas arhibīskapus.	24
1517. g.— Mārtiņš Luters publicē savas tēzes.	38
1522. g.— Andreass Knopkens sarīko atklātu domu apmaiņu Pētera baznīcā Rīgā.	38
1525. g.— Vācu ordeņa lielmestrs Albrehts kļūst par Prūsijas hercogu.	37
1526. g.— Rīgas un Tallinas pārstāvji mudina Pletenbergu sekot Albrehta piemēram.	37
Ap 1530. g.— Romas tiesību principus pārņem Livonijā	29
1537. g.— mācītājs Johans Eke pabeidz manuskriptu luterāņu baznīcas rokasgrāmatai latviski (<i>Enchiridion</i>).	38—39
1544. g.— tiek nodibināta universitāte Kēnigsbergā.	59
1546. g.— tiek izstrādāta jauna liturģija reformētajai baznīcai.	37
Ap 1550. g.— holandieši ir izspieduši Hanzu no Livonijas.	37
1554. g.— krievi pieprasa, lai Livonija atteiktos no alianses ar Lietuvu.	37
1555. g.— «Koadjutoru karš» starp ordeni un bīskapu.	40
1557. g.— krievi pieprasa, lai Dorpatas bīskapija maksātu Maskavai ik gadus 6000 marku.	37
1558. g.— krievi uzbrūk Livonijai.	40
— livoniešu zemnieki vairs nevar iet rekrūšos, jo nav apmācīti rīkoties ar ieročiem.	29

1559. g.— līgums starp Lietuvu un Livonijas sika-
jiem muižniekiem — tā sauktais «*Pacta*
Protectionis». 41
— Kurzemes un Sāmsalas bīskaps Johans
fon Minhauzens rod patvērumu pie dā-
ņiem un pārdod Sāmsalu dāņu karaļa
brālim Magnusam. 42
1560. g.— krievi atjauno uzbrukumu un uzvar or-
deņa spēkus pie Ērgemes. 40—41
1561. g.— pārstāj eksistēt Livonijas konfederācija,
un ordeņa mestrs, kā arī arhibīskaps dod
uzticības zvērestu Polijas — Lietuvas ka-
ralim Sigismundam II Augustam.
«*Pacta Subiectionis*» tiek parakstīts. 41,63
— zviedru karaspēks padzen lietuviešus no
Tallinas. 42
- 1561.—1581. g.— Rīga pastāv kā brīva pilsēta. 46
1562. g.— pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Got-
hards Ketlers kļūst par Kurzemes un
Zemgales hercogu un poļu — lietuviešu
karaļa vasali. 41,63
— hercogs Juhans apprecas ar Katarīnu
Jagelloni. 42
1563. g.— «Ziemeļu septiņgadu karš». 43
1563. g.— Ivans IV ieņem lietuviešu cietoksni Po-
locku. 43
1564. g.— Radvils uzvar krievus. 43
1566. g.— pārējā Livonijas daļa nonāk Lietuvas
pakļautībā kā «*Ducatus Transdunensis*». 41
1569. g.— Lietuva un Polija apvienojas reālūnijā.
Lietuva kļūst par «*condominium*», kuru
kopīgi pārvalda. 41,63
1570. g.— Ivans IV pasludina dāņu princi Magnusu
par «karali pār latviešu un igauņu
zemi — Livoniju». 44
— Magnuss aplenc Tallinu, bet bez panāku-
miem. 44
— tiek izdota privilēģiju vēstule Kurzemē,
kas atbrīvo muižniecību no nodokļiem un
muitām. 64
1575. g.— Sigismunda Augusta māsu ievēl par Poli-
jas karalieni. 44
1577. g.— krievi stāv pie Rīgas un Tallinas. 44
1579. g.— tiek nodibināta universitāte Viļņā. 59
1581. g.— zviedri aplenc Narvu. 45

	— Rīgas iedzīvotāji nodod uzticības zvērestu Stefanam Batorijam.	46
1582. g.	— miers Zapoljē, kur Moskovitija (Krievija) atsakās no Vidzemes.	45
	— Stefans Batorijs iesoļo Rīgā. Poļu Vidzeme saņem savu satversmi.	46
	— Rīgā tiek atvērta internātskola, galvenokārt latviešiem	47
1584. g.	— Batorija pavēle par Gregora kalendāra ieviešanu.	47
	— kalendāra nemieru dēļ Rīgā Ziemassvētkus svin divas reizes.	47
1585. g.	— Viļņā tiek izdota pirmā zināmā un saglabājusies latviešu grāmata.	39
1586. g.	— tiek izdots Eka « <i>Enchiridion</i> » iespiests izdevums.	
1587. g.	— Zviedrijas kroņprinci Sigismundu ievēl par Polijas — Lietuvas karali.	44
1588. g.	— holandietis Mollīns ierīko spiestuvi Rīgā.	47
1589. g.	— nāves sods tiek piespriests kalendāra nemieru vadoņiem Ģīzem un Brinkenam.	49
1595. g.	— miers Teisinē, kas noteic zviedru — somu robežas ar Krieviju.	45
1599. g.	— riksdāgs atlaiž Sigismundu kā Zviedrijas karali.	50
1600.—03. g.	— neraža Vidzemē.	50
1600.—29. g.	— karš starp Zviedriju un Poliju — Lietuvu	50
1601. g.	— zviedru vienības cieš sakāvi pie Kokneses.	52
1605. g.	— zviedrus sakauj pie Salaspils.	52
1609. g.	— karš izceļas starp Zviedriju un Krieviju.	52
1616. g.	— Polijas — Lietuvas Seims atlaiž Kurzemes hercogu Vilhelmu.	65
1617. g.	— Fridrihu atzīst par Kurzemes un Zemgales hercogu, bet viņam uzspiež konstitūciju — « <i>Formula regiminis</i> ».	65
	— miers Stolhovā.	52
1621. g.	— Gustavs II Ādolfs atsāk karu Vidzemē. Rīga krīt.	52
1624. g.	— 53% zemnieku sētu Vidzemes latviešu daļā stāv tukšas.	54
1626. g.	— Rīgā tiek izdota superintendenta Hermana Samsona « <i>Hexen — Predigten</i> ».	57
1629. g.	— miers Altmarkā. Zemgalei jāatsakās no mazākām teritorijām par labu zviedru Vidzemei.	52,64

1630.—1632. g.— tiesu reforma zviedru Vidzemē.	53
1632. g.— Gustavs II Ādolfs ierīko ģimnāziju Tartu.	59
1634. g.— Vidzemes landtāgs ievēl 6 lantrātus uz mūžu.	54
1639. g.— lantrātu skaits palielinās līdz 12. Pastiprinās muižniecības politiskā vara.	54
— «patents», kas saista zemniekus Vidzemē pie muižas.	55
— hercoga Vilhelma dēls Jēkabs tiek atzīts par troņmantnieku.	66
1640. g.— Jēkabs iegūst Tobago salu Rietumindijā.	68
— 2/5 visas Vidzemes zemes ir zviedru muižniecības īpašumā.	54
1643. g.— Kurzeme noslēdz draudzības un tirdzniecības līgumus ar Dāniju, Franciju un Venēciju.	67
1647. g.— neitralitātes līgums tiek noslēgts starp Zviedriju un Kurzemi.	70
1648. g.— draudzības un tirdzniecības līgums starp Kurzemi un Portugāli.	67
1651. g.— Flekerē Norvēģijā tiek izirēta Jēkabam.	67
— hercogs Jēkabs nopērk Sv. Andreja salu Gambijas upē.	68
1654. g.— krievi iebrūk Latgalē un zviedru Vidzemē.	55
— sacelšanās Ukrainā.	70
— draudzības un tirdzniecības līgums starp Kurzemi un Angliju.	67
— « <i>La Duchesse de Courlande</i> » aizbrauc uz Tobago ar 80 kolonistu ģimenēm.	68
1655. g.— Rīga kļūst par lielāko Zviedrijas pilsētu.	59
1655. g.— lēmums par muižu redukciju.	61
— Kārlis X Gustavs iesoļo Polijā.	70
1656. g.— karš starp Krieviju un Zviedriju.	70
— draudzības un tirdzniecības līgums starp Kurzemi un Spāniju.	67
1658. g.— zviedri iebrūk Kurzemē un sagūsta hercogu Jēkabu. Viņu tur ieslodzījumā Ivanogorodā, Ingrijā, līdz 1660. g.	68
1660. g.— miers ar Poliju Olivā.	55
1661. g.— miers ar Moskovitiju Kardisā. Krievi atsakās no visām prasībām uz Vidzemi.	55
1668. g.— « <i>Landespolizei Ordnung</i> » tiek izdots Vidzemē, kas legalizē dzimtbūšanu. Tas ir spēkā līdz pat 1804. gadam.	56

1673. g.— divi vācu teologi — Fišers un Gliks — pārceļas uz Rīgu.	57
1675. g.— Fišers izstrādā Memorandu par baznīcas stāvokli Vidzemē.	57
1678.—1679. g.— zviedru vienības no jauna parkāpj Kurzemes robežas.	70—71
1683. g.— Rīgā tiek iespiesta latviešu ābece.	59
1685. g.— latviski tiek iespiesta Jaunā Derība Glika tulkojumā.	58
1687. g.— Kārļa XI pavēle par skolām Vidzemē.	58
1688. g.— tiek pieņemts lēmums, ka redukcija skars arī Vidzemi.	61
1694. g.— sāk atcelt Vidzemes muižniecības autonomiju.	62
1696. g.— tiek vēlēta Rīgas kases kolēģija — no 475 iedzīvotājiem.	59
1698. g.— tiek iespiests viss Bībeles latviskais tulkojums.	58
1699. g.— tiek sākota tiesu reforma pēc zviedru parauga.	62
— Patkuls Vidzemes bruņniecības vārdā noslēdz līgumu ar Polijas — Lietuvas karali Augustu II.	73
1700. g.— «Lielais ziemeļu karš». 12000 sakšu vienības uzbrūk Rīgai.	73
—4. augusts: miers ar Dāniju.	74
— kauja pie Narvas.	73
1701. g.— latviešus iesauc zviedru aizsardzības spēkos.	74
— kauja pie Rīgas. Augusta spēkus sakauj.	73
1702. g.— Šeremetjevs uzvar zviedru galvenos spēkus Vidzemē.	73
1704. g.— Patkuls kļūst par virspavēlnieku krievu palīdzības korpusam Polijā.	62
— krievu spēki kontrolē visu Igauniju un Vidzemi, izņemot lielās pilsētas.	75
1705. g.— Šeremetjevs iebrūk Kurzemē, kuru okupē zviedri.	75
1706. g.— Kārlis XII spiež Augustu II atteikties no troņa.	74
1709. g.— Poltavas kauja.	75
— cars Pēteris I aplenc Rīgu.	75
1710. g.— Rīga krīt. Bruņniecība sasauc landtāgu, kas nolemj par Vidzemes pievienošanu Krievijai.	76

— Kurzemes jaunais hercogs Fridrihs Vilhelms Pēterburgā mirst un viņa atraitne Anna Ivanovna ierodas Jelgavā.	71
1711. g.— Ferdinands kļūst par Kurzemes hercogu.	71
1712. g.— cars Pēteris I proklamē Pēterburgu par Krievijas impērijas galvaspilsētu.	77
1719. g.— Vidzemes krievu ģenerālgubernators izdod noteikumus par aizbēgušiem zemniekiem.	78
1721. g.— miers Nīstadē. Zviedrija atsakās arī no Igaunijas un Vidzemes.	77
1727. g.— Bohēmijas brāļu «Hernhūtiešu kustība» aizsākas Vidzemē.	80
1730. g.— Kurzemes hercogiene Anna kļūst par Krievijas carieni.	72
1737. g.— Annas favorīts Ernsts Bīrons kļūst par Kurzemes hercogu.	71—72
1740. g.— pēc Annas nāves Bīronu izsūta uz Jaroslavlju.	72
1742. g.— brāļu draudzēs Vidzemē ap 4000 locekļu.	81
1743. g.— cariene Elizabete aizliedz brāļu draudžu kustību un izsūta Bohēmijas brāļus.	81
1755. g.— tiek nodibināta universitāte Maskavā.	59
1759. g.— Kārlis, Polijas karaļa dēls, kļūst par pagaidu valdības hercogu Kurzemē.	72
1770. g.— Katrīna II ievieš reliģijas brīvību un brāļu draudžu kustībai atļauts darboties.	81
1771. g.—1784. g.— zemnieku sacelšanās Vidzemē.	82
1772. g.— Polijas pirmā dališana. Krievija iegūst Latgali un Baltkrieviju.	51
1759. g.— Polijas trešā dališana. Krievija iegūst Kurzemi.	72,77
1796. g.— Latgale apvienojas ar Baltkrieviju.	51
1802. g.— no jauna tiek atvērta universitāte Tartu (Dorpatā).	83
— Kauguru nemieri.	82
1804. g.— cara Aleksandra zemnieku likums.	84
1809. g.— Somiju iekļauj krievu impērijā.	77
1816. g.— dzimtbūšanu atceļ Igaunijā.	84
1817. g.— dzimtbūšanu atceļ Kurzemē.	84
1819. g.— dzimtbūšanu atceļ Vidzemē.	84
1841. g.— bads Vidzemē.	85
1845. g.— neraža Baltijā. — Sāk lietot apzīmējumu «balti».	3,86
1846.—47. g.— katru mēnesi ap 3000—4000 luterāņu pāriet pareizticībā.	86

1849. g.— pēc spiediena tiek pieņemts provizorisks zemes likums, kas garantē zemniekiem lietošanas tiesības. 87
1860. g.—1849. g. zemes likums tiek apstiprināts. 88
- 1860.—61. g.— hernhūtiešu kustība piekrit, ka viņu organizācija beidz pastāvēt. 81
1861. g.— dzimtbūšanu atceļ Latgalē un Krievijā. 87
- 1862.—65. g.— «Pēterburgas Avīzes».
1863. g.— krievi cieš sakāvi Krimas karā; sacelšanās Polijā.
1865. g.— «drukāšanas aizliegums» — aizliegts drukāt ar latīņu burtiem Latgalē un Lietuvā.
1866. g.— likums par komunālo pašpārvaldi.
1867. g.— krievu valodu ievieš par vienīgo oficiālo valodu.
— bads Igaunijā un Somijā. Rīgā nodibina Latviešu palīdzības komiteju.
1868. g.— pēc garas vilcināšanās varas iestādes beidzot atļauj dibināt Latviešu biedrību Rīgā.
1873. g.— Pirmie Vispārīgie latviešu dziedāšanas svētki Rīgā, kur pirmoreiz skan nākamā Latvijas himna. Vienlaikus sarīko pirmo latviešu skolotāju semināru.
1876. g.— likvidē ģenerālgubernatora amatu Baltijas provincēs.
1877. g.— pilsētās ievieš krievu pārvaldi ar vēletiem pilnvarniekiem.
1882. g.— krievu varasvīrs Manaseins sāk savu revīziju Baltijas provincēs.
1883. g.— Manaseina revīzijas ziņojums ir gatavs.
- 1883.—94. g.— krīze lauksaimniecībā.
1887. g.— aizliedz latviešu valodas mācīšanu, pieļaujot tikai izņēmumus.
1889. g.— Baltijas provincēs ievieš jaunu tiesu kārtību.
1891. g.— sāk būvēt Sibīrijas tranzītceļu.
- 1900.—15. g.— iznāk Krišjāņa Barona «Latvju dainas».
- 1904.— Nodibinās Latvijas sociāldemokrātiskā darba partija.
— Krievu-japāņu karš.
— mācītājs Gapons vada demonstrāciju Pēterburgā — to apšauj armija.

- savā 30. oktobra manifestā cars apsola preses un sapulču brīvību, brīvas vēlēšanas un likumdošanas sapulci.
- 1906. g.— Baltijā trako soda ekspedīcijas.
 - 23. aprīlī Stokholmā sociālistu kongresā latviešu sociāldemokrāti apvienojas ar krievu partiju.
- 1908. g.— Dome noraida karastāvokli Baltijas provincēs.
- 1912. g.— krievu sociāldemokrāti sašķēlas meņševikos un boļševikos.
- 1914. g.— 1. augustā sākas karš starp Vāciju un Krieviju.
- 1915. g.— latviešu bēgļu kongress Petrogradā.
- 1915.—17. g.— vācu fronte nostabilizējas pie Rīgas.
- 1916. g.— vācieši izstrādā Baltijas kolonizēšanas plānu.
 - Ziemassvētku un Jaungada kaujas pie Rīgas.
- 1917. g.— 23. februārī (8. martā) revolūcija Petrogradā.
 - maijā boļševikiem izdodas iegūt izšķirīgo ietekmi strēlnieku izpildu komitejā.
 - jūlijā Ļeņinam neizdodas iekarot varu.
 - sašķēlas Latvijas sociāldemokrātiskā partija.
 - 1.—3. septembrī strēlnieki aptur vāciešu uzbrukumu.
 - 3. septembrī vācieši ieņem Rīgu.
 - 7. novembris — Ļeņina apvērsums novembrī (Oktobra revolūcija).
 - 30. novembrī Valkā notiek savstarpēja latviešu politisko grupējumu viedokļu noskaidrošana.
 - 11. decembrī Lietuvā provāciska grupa pasludina Lietuvas neatkarību.
- 1918. g.— 8. janvāris. Prezidents Vilsons pasludina ASV viedokli attiecībā uz karu (Vilsona četrpadsmit punkti);
 - 9. februāris. Vācija, Austrija un Turcija noslēdz mieru ar Ukrainu, turklāt Ukraina tiek atzīta par suverēnu valsti;
 - 9. februāris. Latviešu sociāldemokrāti izveido paši savu partijas organizāciju. Šķelšanās ir galīga.

- 16. februāris. Lietuvas neatkarības deklarācija.
- 24. februāris. Igaunijas neatkarības pasludināšana.
- 3. marts. Tiek parakstīts Brestļitovskas miera līgums. Papildus protokols — 27. augustā.
- 26. marts. Krievijā tiek izveidota latviešu padomju divīzija — Sarkanās armijas pirmā vienība.
- 12. aprīlis. Vācieši sasauc Rīgā pārstāvju sanāksmi
- 3. maijs. Anglija atzīst Igauniju *de facto*.
- 17. jūnijs. Vācu okupācijas vara izdod «Lēmumu par nometināšanu uz dzīvi Kurzemē».
- jūlijs. Strēlnieku pulkvedis O. Vācietis tiek iecelts par Urālu frontes virspavēlnieku.
- septembris. Vācietis kļūst par Sarkanās armijas virspavēlnieku.
- 9. novembris. Revolūcija Vācijā.
- 11. novembris. Pamiers ar Vāciju.
- 11. novembris. Anglijas ārlietu ministrs Balfurs atzīst Tautas padomi *de facto* kā Latvijas likumīgu varas iestādi.
- 18. novembris. Latvijas neatkarības pasludināšana.
- 4. decembris. Maskavā tiek izveidota Latvijas padomju pagaidu valdība ar Pēteri Stučku priekšgalā.
- 5. decembris. Sarkanie spēki sāk iebrukumu Latvijā.
- 17. decembris. Tiek proklamēta Padomju Latvija.
- 22. decembris. Leņins atzīst «Latvijas padomju republikas neatkarību».
- 1919. g. 4. janvāris. Sarkanie spēki iesoļo Rīgā.
- 18. janvāris. Parīzē tiek atklāta miera konference.
- 1. februāris. Fon der Golcs nostiprinās Liepājā.
- 18. februāris. Liepājā ierodas tvaikonis «Runeborg» no Stokholmas ar Striku un Edlundu. Muita viņu bagāžā atrod plānus par valsts apvērsumu Latvijā.

- 3. marts. Kurzemē sākas balto ofensīva.
 - 6. marts. Pulkvedis Kalpaks kaujā tiek ievainots un mirst.
 - 16. aprīlis. Baronu valsts apvērsums. Apvērsuma rīkotāji ieceļ marionešu valdību ar mācītāju Niedru priekšgalā.
 - 22. maijs. Balto spēki ieņem Rīgu.
 - 22. jūnijs. Apvienotie igauņu-latviešu spēki uzvar vāciešus pie Cēsīm.
 - 28. jūnijs. Versaļā tiek parakstīts miera līgums.
 - 8. jūlijs. Strazdumuižas līgums, kuru uzspiež sabiedrotie: kaujas tiek pārtrauktas, un visiem valstsvācu zaldātiem jāatgriežas Vācijā. Niedras valdība tiek atlaista.
 - 8. jūlijs. Ulmanis ar savu valdību atgriežas Rīgā.
 - 5. oktobris. Vācijas sūtniecība slepeni atstāj Rīgu. Pārtrauktas diplomātiskās attiecības starp Latvijas un Vācijas valdību.
 - 3. novembris. Latviešu spēki uzbrūk Bermonta-Golca vienībām pie Rīgas.
 - 11. novembris. Rīga atbrīvota, bermontiešu daļas bēg.
 - 14. novembris. Pie Petrogradas tiek sakauta Judeniča armija.
 - 22. novembris. Lietuvā pie Radvilišķiem Bermonta-Golca armija saņem nāvējošu triecienu.
 - 23. novembris. Vācija ņem Bermonta vienības savā aizsardzībā; naidīgajām akcijām jābeidzoties. Latvija šīs prasības noraida, jo tā atrodas kara stāvoklī ar Vāciju.
 - 15. decembris. Bermonta daļu paliekas tiek aizdzītas pāri robežai uz Austrumprūsiju.
 - Latvijā sāk veidoties brīvās arodbiedrības.
 - 31. decembris. Pamiers starp Igauniju un Padomju Krieviju.
1920. g. 3. janvāris. Ofensīva Latgalē pret sarkano spēkiem.

- 1. februāris. Slepens līgums par pamieru starp Latviju un Padomju Krieviju.
- 2. februāris. Miera līgums starp Igauniju un Padomju Krieviju.
- 17., 18. aprīlis. Satversmes sapulces vēlēšanas Latvijā.
- 12. jūlijs. Miera līgums starp Lietuvu un Padomju Krieviju.
- 15. jūlijs. Pagaidu vienošanās par mieru ar Vāciju.
- 11. augusts. Miera līgums starp Latviju un Padomju Krieviju.
- augusts. Konference par sadarbību jauno Austrumeiropas valstu starpā Bulduros (Rīgas Jūrmalā).
- 9. oktobris. Poļu ģenerālis Zeļigovskis iesoļo Lietuvā un ieņem Viļņu.
- 1921. g. 26. janvāris. Sabiedroto Augstā padome atzīst Latviju un Igauniju *de iure*.
- 4. februāris. Zviedrija, Norvēģija un Dānija atzīst Latviju un Igauniju *de iure*.
- 22. septembris. Latvija tiek uzņemta Tautu Savienībā.
- 1922. g. 15. februāris. Tautas ievēlētie pārstāvji pieņem Latvijas jauno konstitūciju.
- evaņģēliski luteriskā baznīca pieņem jaunu baznīcas konstitūciju.
- marts. Varšavā notiek konference par kopēju drošību.
- 16. aprīlis. Rapallo līgums starp Vāciju un Padomju Savienību.
- 28. jūlijs. ASV atzīst Latviju *de iure*.
- Saeimas (parlamenta) vēlēšanas.
- 1923. g. — Saeima apstiprina Universitātes konstitūciju.
- Padomijā tiek nodibināta organizācija MOPR — «Sarkanā palīdzība kapitālisma gūstekņiem».
- padomju latviešu kultūras apvienības «Prometejs» dibināšana Maskavā.
- Starp Igauniju un Latviju tiek noslēgts defensīvs aizsardzības un savienības līgums.
- 1924. g. Polija sasauc Varšavā koncerenci par arbitražu jauno valstu starpā.

- 1. decembris. Mēģinājums izdarīt valsts apvērsumu Igaunijā.
- 1925. g. Stokholmā nodibinās zviedru-latviešu apvienība.
- 1926. g. Draudzības un neitralitātes līgums starp Veimāras Vāciju un Padomju Savienību.
- 1927. g. Rīgā nodibinās latviešu-zviedru biedrība.
- 1928. g. 27. augusts. Tiek noslēgts Kelloga vai Parīzes pakts.
- 1929. g. Latvijas valsts prezidents Gustavs Zemgals dodas valsts vizītē uz Stokholmu un Gustavs V viesojas Rīgā.
- 1931. g. Stokholmā tiek nodibināta komiteja kultūras sakariem ar Baltiju.
- 1932. g. Dr. theol. Teodors Grīnbergs tiek ievēlēts par pirmo Latvijas arhibīskapu.
 - tiek noslēgts neuzbrukšanas līgums starp Latviju un Padomju Savienību.
- 1933. g. 30. janvāris. Hitlers pārņem Vācijas valsts kanclera posteni — tiek pieņemts papildinājums Kelloga paktam par agresijas definīciju.
- 1934. g. 17. marts. Ulmanis izveido savu pēdējo parlamentāro valdību.
 - 15. maijs. Ar aizsargu palīdzību Ulmanis izdara valsts apvērsumu.
 - tiek izstrādāts Bartū-Ļitvinova «austriumu pakts».
 - tiek noslēgts Baltijas antantes līgums par savstarpēju diplomātisku atbalstu.
 - Padomju Savienība kļūst par Tautu Savienības locekli.
- 1935. g.— Hitlers lauž Versaļas līgumu.
- 1936. g.— Padomju Savienībā sākas lielās tīrīšanas.
- 1937. g.— Stokholmā nodibina Baltijas biedrību.
 - Latvijā pabeigta agrārā reforma.
- 1938. g.— vācu karaspēks iebrūk Austrijā.
 - Latvijas ārlietu ministru Munteru ievēl par Nāciju Savienības 101. sesijas prezidentu.
 - 29. septembrī paraksta Minhenes vienošanos.
- 1939. g.—10. martā Staļins tur «provācisku» runu XVIII partijas kongresā.
 - 15. martā vācu armija iebrūk Prāgā.

- 22. martā Lietuva spiesta atdot Klaipēdu Vācijai.
- 28. martā Ļitvinovs paziņo, ka Padomju Savienība ir ieinteresēta, lai Igaunija un Latvija paliek neatkarīgas.
- 11. aprīlī Anglija un Francija sāk sarunas ar Padomju Savienību par vienotas frontes izveidošanu pret Hitlera vadīto Vāciju.
- 3. maijā Molotovs nomaina Ļitvinovu Padomju Savienības ārlietu ministra amatā.
- 7. jūnijā paraksta Latvijas un Vācijas neuzbrukšanas līgumu.
- 17. jūlijā rietumu valstis piekrit Baltijas valstu garantijām, ko sola Padomju Savienība.
- 23. augustā Maskavā paraksta Molotova-Ribentropa paktu ar slepenu papildprotokolu.
- 1. septembrī Vācija uzbrūk Polijai. Sākas Otrais pasaules karš.
- 17. septembrī padomju armija uzbrūk Polijai no austrumiem.
- 28. septembrī Maskavā paraksta slepenu protokolu par teritoriju maiņu. Lietuva ietverta Padomju Savienības interešu sfērā.
- 28. septembrī Maskavā paraksta savstarpējās palīdzības paktu starp Igauniju un Padomju Savienību.
- 5. oktobrī savstarpējās palīdzības pakts starp Latviju un Padomju Savienību.
- 10. oktobrī savstarpējās palīdzības pakts starp Lietuvu un Padomju Savienību.
- 1. decembrī Padomju Savienība uzbrūk Somijai.
- 1940. g.—13. martā miers starp Somiju un Padomju Savienību.
- 14. jūnijā Padomju Savienības ultimāts Lietuvai.
- 15. jūnijā padomju karaspēks ieiet Lietuvā.
- 16. jūnijā Padomju Savienība nosūta ultimātu Igaunijai un Latvijai.

- 17. jūnijā padomju armijas daļas pāriet Latvijas robežu.
 - 20. jūnijā nozīmē jaunu Latvijas valdību.
 - 14. un 15. jūlijā jauna parlamenta «vēlēšanas». Pieļauj tikai vienu kandidātu sarakstu.
 - 15. jūlijā ASV bloķē Igaunijas, Latvijas un Lietuvas bankas operācijas ASV.
 - 21. jūlijā sapulcējas «jaunievēlētais» parlaments. Latvijā pasludina padomju republiku. Ulmani atlaiž no valsts prezidenta amata.
 - 22. jūlijā pieņem nacionalizācijas dekrētus.
 - 23. jūlijā ASV ārlietu ministra palīgs Samers Veless publicē paziņojumu par Baltijas okupācijas «neatzīšanu».
 - 5. augustā Latviju formāli pievieno Padomju Savienībai.
 - 19. augustā pēc zviedru puses pamudinājuma Latvijas diplomātisko misiju nodod Ārlietu departamentam, kurš to savukārt nodod padomju pārstāvim.
 - 25. augustā slēdz Zviedrijas pārstāvniecību un konsulātu Rīgā.
 - 8. oktobrī atlaiž LKP un iekļauj PSKP.
 - 6. novembrī ar aktīvu spēku ievieš padomju likumus.
1941. g.—25. martā likvidē Latvijas valūtu.
- 25. aprīlī notiek pirmā lielā ieslodzīto transportēšana uz Sibīriju.
 - 30. maijā Zviedrijas koalīcijas valdība paraksta vienošanos ar Padomju Savienību par Baltijas valstu parādu nokārtošanu. Līguma tekstā Baltijas valstis oficiāli nosauktas par padomju republikām.
 - 13. un 14. jūnijā notiek baltiešu lielā izsūtīšana.
 - 22. jūnijā Vācija uzbrūk Padomju Savienībai.
 - 28. jūnijā nodibina «Latviešu organizāciju koordinācijas centru».
 - 1. jūlijā vācieši ienāk Rīgā.
 - 5. jūlijā visu Latviju okupējis vācu karaspēks.

- 17. jūlijā apstiprina «Okupēto austrumu apgabalu reihministriju». Alfreds Rozenbergs kļūst par tās vadītāju.
- 8. augustā Čērčils un Rūzvelts tiek uz karakuģa Atlantijas okeānā.
- 14. augustā paraksta «Atlantijas hartu».
- 17. augustā vācu okupācijas vara aizliedz «Pērkonkrustu».
- 24. septembrī Padomju Savienība paraksta «Atlantijas hartu».
- 6. novembrī Himlers izdod pavēli par brīvprātīgās policijas vienību reorganizāciju un paplašināšanu okupētajās teritorijās.
- 19. decembrī Rozenberga pavēle par «darba pienākumiem kara laikā».
- 1942. g.—20. janvārī notiek «Vanezera konference par ebreju jautājuma galīgo atrisinājumu».
- 26. maijā Londonā noslēdz alianses līgumu starp Padomju Savienību un Lielbritāniju.
- 10. februārī Hitlers «piekrīt» «Latviešu brīvprātīgā SS leģiona» izveidošanai.
- 15. februārī vācieši izdala iesaukšanas pavēles sešiem gadagājumiem.
- jūlijā pretošanās kustība nodibina kontaktus ar Zviedriju.
- 1944. g.—30. jūlijā krievu bruņumašīnas no Lietuvas izlaužas līdz Rīgas jūras līcim.
- 5.—6. oktobrī Daugavpili sasauc Latvijas Augstākās Padomes sesiju.
- 8.—11. oktobrī SD saķer cilvēkus Rīgas ielās un aizsūta uz Vāciju.
- 13. oktobrī Rīgu ieņem padomju karaspēks.
- 1945.—4.—11. februārī notiek alianses valstu konference Jaltā, Krimā.
- 20. februārī nodibina «Nacionālo komiteju» Potsdamā ārpus Berlīnes.
- 12. aprīlī nomirst Rūzvelts. Viceprezidents Harijs Trumens pārņem prezidentūru.
- 29. aprīlī ģenerālis Bangerskis izdod pavēli latviešu kareivjiem Vācijā doties uz rietumiem.

- 5. maijā Kurzemē izveido neatkarīgu Latvijas valdību ar Rūdolfu Osi priekšgalā.
- 8. maijā Kurzeme kapitulē reizē ar Vāciju.
- 2. jūnijā Padomju Savienība pieprasa izdot visas internētās militārpersonas, kas aizbēgušas uz Zviedriju pirms kapitulācijas.
- 15. jūnijā pēc P. A. Hansona ieteikuma koalīcijas valdība pieņem lēmumu, ka visas internētās militārpersonas jāizdod Padomju Savienībai.
- 15. jūlijā —2. augustā notiek alianses valstu Potsdamas konference.
- 23. novembrī Undēns sniedz paziņojumu riksdagā par Baltijas valstīm.
- 1946. g.—25. janvārī visus baltiešu kareivjus Zviedrija izdod Padomju Savienībai.
- Latvijā pieņem pirmo piecgadu plānu.
- 1. oktobrī Alfredu Rozenbergu, bijušo «ostministru», notiesā uz nāvi Nirnbergas procesā.
- 20. novembrī nodibina pirmo kolhozu pie Jelgavas.
- 1947.— naudas reforma Padomju Savienībā; desmit rubļus apmaina pret vienu.
- Ždanova kampaņa pret «kosmopolitismu».
- 1948.—24. jūnijā krievi bloķē Berlīnes pievedceļus.
- 1949.—25. martā lielā izsūtīšana. 20.—30. martā no laukiem izsūtīja apmēram 50 000 cilvēku.
- 1950.— sākās Korejas karš.
- Latvijā kolektivizēti 95% lauksaimniecības.
- pabeigta rūpniecības atjaunošana.
- 1951.— sākās «Amerikas balss» raidījumi latviešu valodā.
- 1952.— Staļins sagatavo plašu akciju pret ebrejiem: «ārstu lieta».
- 1953.—5. martā mirst Staļins.
- 1954.— nodibina ACEN — sadarbības organizāciju Austrumeiropas politiskajiem bēgļiem.
- 1955.— vispārēja amnestija Padomju Savienībā; apmēram 30 000 izsūtīto atgriežas mājās.
- 1956.—14—25. februārī notiek PSKP XX kongress. Hruščovs tur savu «slepeno runu».

- maijā pieaug republikas ekonomiskās tiesības.
- 1959.—15. jūlijā no amata atlaiž Berklavu, sākas tīrīšana LKP.
- Arvids Pelše kļūst par LKP CK 1. sekretāru.
1961. g.—17.—31. oktobrī notiek PSKP XXII kongress. Pieņem jaunu partijas programmu.
- 1964.— oktobrī no amata atlaiž Hruščovu. Brežņevs un Kosigins pārņem valsts un partijas vadību.
- 1966.— LKP CK 1. sekretāra amatā Pelši nomaina Voss.
- 1971.— «17 latviešu komunistu vēstuli» slepeni nosūta uz Zviedriju.
- 1976.— Izdots «Nolikums par reliģiskajām organizācijām».
- 1977.— Boriss Pugo kļūst par KGB vadītāju Latvijā.
- 1983.— KGB Latvijā veic plašu akciju pret disidentiem.
- 1984.— Voss pārceļas uz Maskavu; LKP CK 1. sekretāra amatā Vosu nomaina Pugo.
- 1987.— Pirmās lielās demonstrācijas Rīgā; 14. jūnijā un 23. augustā.
- 1988.—1.—2. jūnijā notiek Rakstnieku Savienības paplašinātais plēnums. Publicēts «Radošo savienību manifest».
- 5. oktobrī Pugo pārceļas uz Maskavu. Jānis Vagris — LKP CK 1. sekretārs.
- 8.—9. oktobrī notiek Tautas Frontes dibināšanas kongress.
- 1989.— aprīlī teologu Kārli Gailiti ievēl par arhibīskapu.

Personu rādītājs

- Ābels, (Abel, 1218—1252)*
Valdemāra Sejra dēls. Dānijas karalis no 1250. gada.
- Absalons, (1128—1201)*
Dāņu arhibīskaps un valstsvīrs.
- Ādams no Brēmenes, dzīvoja 12. gs.*
Vācu hronists, Brēmenes domskolas priekšnieks.
- Ahunbajevs, Juldašs, (1885—1943)*
Komunistu partijas funkcionārs no Uzbekijas
- Akurāters, Jānis, (1876—1937)*
Dzejnieks un rakstnieks. Tēvzemes balvas laureāts.
- Alberts, (miris 1229)*
Trešais bīskaps Livonijā un pirmais Rīgas bīskaps.
Rīgas pilsētas dibinātājs.
- Alberings, Arturs, (1876—1934)*
Agronoms. Zemnieku savienības politiķis.
- Albedinskis, P.*
Baltijas ģenerālgubernators no 1866. gada.
- Albrehts (Albrecht, 1490—1568)*
Vācu ordeņa pēdējais lielmeistrs un Prūsijas pirmais hercogs. Cēlies no Hohencolleru dzimtas.
- Aleksandrs I, (1888—1934)*
Serbijas reģents no 1914, Dienvidslāvijas karalis no 1921. Nogalināts atentātā.
- Aleksandrs I, (1777—1825)*
Krievijas imperators (1801—1825)
- Aleksandrs II, (1818—1881)*
Krievijas imperators (1855—1881)
- Aleksandrs III, (1845—1894)*
Krievijas imperators (1881—1894)
- Aleksandrs Nevskis, (ap 1220—1263)*
Vladimiras lielkņazs (no 1252. gada). Karavadonis.
- Aleksejs Mihailovičs, (1629—1676)*
Krievijas cars (1645—1676)
- Alvēns, Hugo (Alfvén, Hugo, 1872—1960)*
Zviedru komponists, diriģents, diriģents, vijolnieks.
- Aleksanders (Sir Harold Rupert Earl of Tunis, 1891—1969)*
Angļu-īru grāfs un feldmaršals. Piedalījās Latgales atbrīvošanā no lieliniekiem 1920. gadā.
- Alksnis, Jēkabs, (1897—1938)*
Padomju militārpersona, otrā ranga armijas komandieris.
- Alunāns, Ādolfs, (1848—1912)*
Latviešu teātra tēvs un profesionālās skatuves mākslas pamatlicējs.
- Alunāns, Juris, (1832—1864)*
Jaunlatvietis, dzejnieks, valodnieks un publicists.
- Andersons, Stens, (dz. 1923)*
Zviedru sociāldemokrāts, partijas sekretārs, no 1985. gada ārlietu ministrs.
- Anna Ivanovna, (1693—1740)*
Kurzemes hercogiene (1710—1730), Krievijas cariene no 1730. gada.
- Anna, (1533—1602)*
Kurzemes hercoga Gotharda sieva.

- Anna (Jageloniete), (1523—1596)*
 Polijas-Lietuvas karaliene, Sigismunda I meita.
- Arājs, Viktors, (1910—1988)*
 Policists. No 1941. gada SD dienestā, kur komandēja SD «Sonderkommando». Notiesāts par kara noziegumiem.
- Aspazija (Elza Pliekšāne, dz. Rozenberga), (1868—1943)*
 Dzejniece, dramaturģe, Tēvzemes balvas laureāte.
- Augusts II «Stiprais», (1670—1733)*
 Saksijas kūrfirsts, no 1697. gada Polijas-Lietuvas karalis.
- Auseklis (Krogzemju Mikus), (1850—1879)*
 Tautas atmodas laikmeta dzejnieks.
- Balduins no Alnas, (miris 1243)*
 Cisterciešu mūks, pāvesta vicelegāts un legāts. Zemgales bīskaps, (1233—1236)
- Balfūrs, Artūrs (Balfour, Arthur James, 1848—1830)*
 Britu valstsvīrs, diplomāts, ārlietu ministrs 1916—1919. gados
- Balodis, Antons, (1880—1942?)*
 Publicists, diplomāts, Latvijas ārlietu ministrs 1928—1931. Miris izsūtījumā Sibīrijā.
- Balodis, Francis, (1882—1947)*
 Prof. arhailoģijā un vēsturē. No 1940. gada Stokholmā.
- Balodis, Jānis, (1881—1965)*
 Ģenerālis, Nacionālās armijas virspavēlnieks neatkarības cīņās. Ministra prez. biedrs pēc apvērsuma. 1940. gadā padomju okupanti B. apcietināja un deportēja.
- Bangerskis, Rūdolfs, (1878—1958)*
 Ģenerālis, kara ministra Celmiņa un Skujenieka kabinetos. Latviešu leģiona ģenerālinpektors.
- Barons, Ansis*
 Krišjāņa Barona brālis.
- Barons, Krišjānis, (1835—1923)*
 Jaunlatvietis, redaktors, Latvju Dainu sakopotājs.
- Bartū, Luī, (Barthou, Louis, 1862—1934)*
 Franču politiķis un jurists. Ārlietu ministrs, ierosināja Austrumu paktu. Nogalināts atentātā.
- Batorijs, Stefans, (Batory, Stefan, 1522—1586)*
 Ungāru dižciltīgais. Pēc precībām ar poļu karalieni Annu (1576) kļuva par Polijas karali un Lietuvas lielkungu.
- Batovs, Pavels, (1897—1985)*
 Padomju militārpersona.
- Baumanis, Jānis, (1834—1891)*
 Arhitekts. Manāmi ietekmējis Rīgas arhitektoniskās sejas izveidošanu. Rosīgi darbojies latv. sabiedrībā.
- Baumanis, Kārlis, (1835—1905)*
 Mūziķis, vācu valodas lektors. Valsts himnas autors.
- Berija, Lavrentijs, (1899—1953)*
 PSRS slepenās policijas NKVD vadītājs. Nošauts.
- Belševica, Vizma, (dz.1931)*
 Dzejniece. 70-tos gados padomju iestādes aizliedza publicēt viņas darbus.
- Bergs, Arveds, (1875—1942)*
 Jurists, publicists, politiķis. Padomju varas deportēts; miris izsūtījumā.
- Bergvinds, (dzīvojis ap 1000. gadu)*
 Vikings, «kas noslika Līvzemē».
- Berklāvs, Eduards, (dz. 1914)*

- Latvijas neatkarības laikā darbojās kom. pagridē. Padomju funkcionārs, kas centās saglabāt Latvijai «latvisku seju». 1959. gadā deportēts uz Krieviju. LNNK priekšsēdis.
- Bermonts, Pavels Rafailovičs** (arī Mihailovičs), (1881—1936) saucās arī «*firsts Avalofs-Bermonts*»
 Avantūrists, galjona figūra «Krievu rietumarmijai».
- Bernhards no Klervo** (*Bernhard de Clairvaux*), (1090—1153)
 Mistiķis, svētais, Klervo klostera abats, cisterciešu ordeņa īstenais vadītājs. Otrā krustakara ierosinātājs.
- Bergers, Gotlobs** (*Berger, Gottlob*)
 SS ģenerālmajors, SS rekrutēšanas vadītājs, organizēja ārzemnieku SS leģionus.
- Bertolds**, (*miris 1198*)
 Cisterciešu abats, otrais biskaps Livonijā.
- Bērziņš, Alfreds**, (1899—1977)
 Politikis, ministrs, Ulmaņa līdzgaitnieks, Aizsargu komandieris.
- Bērziņš, Jānis** (*ist. v. Ķuzis, Pēteris*), (1889—1938)
 KP biedrs no 1905. gada. 2. ranga armijas komisārs, Padomju militārās pretizlūkošanas vadītājs. Staļina tīrīšanu upuris.
- Bērziņš** (*Ziemeļis*), **Jānis**, (1881—1938?)
 Padomju diplomāts, starp citu, vadija miera sarunas ar Somiju 1920. gadā Tērbatā.
- Betmans Holvēgs, Teobalds fon** (*Bethmann Hollweg, Theobald von* (1856—1921)
 Vācijas reihskanclers 1909—1917.
- Biezbārdis, Kaspars**, (1806—1886)
 Skolotājs, jaunlatvietis, ciniņās pret pārvācošanu un tādēļ sadarbojās ar slavofiliem.
- Bīlenšteins, Augusts**, (1826—1907)
 Vācu tautības latv. valodas, folkloras, etnogrāfijas un vēstures pētnieks.
- Bīlmanis, Alfreds** (1887—1948)
 Diplomāts. Latvijas sūtnis Maskavā (1932) un Vašingtonā.
- Birgers Jarls**, (*miris 1266*)
 Zviedru reģents. Izdeva t. s. «miera likumus».
- Bīrons, Ernsts Johans**, (1690—1772)
 Kurzemes hercogs (1737—1740 un 1762—1769)
- Bīrons, Pēteris**, (1724—1800)
 Kurzemes pēdējais hercogs (1769—1795)
- Bitensfelds, Hans** (*Hans Heinrich Herwart von Bittensfeld*)
 Dz. 1904, vācu diplomāts sūtniecībā Maskavā 1939. gadā.
- Blaumanis, Rūdolfs**, (1863—1908)
 Rakstnieks un publicists.
- Boķis, Gustavs**, (1896—1938)
 Sarkanās Armijas bruņoto autotanku karaspēka komandieris (1929—1936), pēc tam korpusa komandieris. Gāja bojā Staļina tīrīšanās.
- Bonifācijs IX** (*Bonifatius*)
 Pāvests no 1389. līdz 1404. gadam.
- Brantings, Jalmārs** (*Branting, Hjalmar*), (1860—1925)
 Zviedru sociāldemokrātu līderis.
- Brats** (*Bratt*)
 Zviedru ārlietu ministrijas ierēdnis
- Brēdrihs, Silvio fon** (*Silvio von Brödrich*), (1870—1952)
 Vācu muižnieks, vācu kolonizācijas plānotājs Kurzēmē
- Breikšs, Jānis**, (1887—1965)
 Jurists; liberāla novirziena politiķis.

- Briedis, Frīdrihs, (1888—1918)*
 Legendārs latviešu strēlnieku komandieris. 1918. gadā radīja slepenu organizāciju cīņai pret lieliniekiem. Nošauts.
- Briāns, Aristīds (Briand, Aristide), (1863—1932)*
 Francijas ārlietu ministrs (1925—1932), viens no Lokarno līguma parakstītājiem, vairāku valdību ministru prezīd.
- Brinkens, Hanss fon, (miris 1589)*
 Rīgas vintirgotājs, Marijas ģildes vecākais.
- Brīvzemnieks (Treulands), Fricis, (1846—1907)*
 Tautas atmodas darbinieks, skolotājs. Par spīti sadarbībai ar slavofiliem, cīnījās pret skolu pārkrievošanu.
- Buharins, Nikolajs, (1888—1938)*
 «Pravdas» redaktors no 1919.—29. gadam. Pārstāvēja KP labo spārnu. Gājis bojā Staļina tīrīšanās.
- Burhards (Burhard), (miris 1260)*
 Livonijas ordeņa mestrs.
- Buševis, Ansis, (1878—1943)*
 Sociāldemokrātu politiķis, ministrs.
- Caks, Aleksandrs, (1901—1950)*
 Dzejnieks.
- Cakste, Jānis, (1859—1927)*
 Jurists, Latvijas prezidents no 1922. līdz 1927. gadam.
- Caunītis, Juris, (1826—1861)*
 Skolotājs, Tautas atmodas darbinieks, cīnījās pret pārvācošanu.
- Celestīns III (Coelestin)*
 Pāvests no 1191. līdz 1198. gadam.
- Celmiņš, Gustavs, (1899—1968)*
 Politiķis, Pērkoņkrusta priekšnieks, pēc 1934. gada notiesāts uz 3 gadiem cietumā un izraidīts. Vācu okupācijas laikā organizēja pretestības kustību.
- Cemberlens, Nevils, (Chamberlain, Neville), (1869—1940)*
 Angļu konservatīvās partijas politiķis. Slēdza Minhenes līgumu ar Hitleru.
- Cerčils, Vinstons (Churchill, Winston Leonard Spencer) (1874—1965)*
 Angļu konservatīvās partijas politiķis. Premjerministrs.
- Čičerins, Georgijs, (1872—1936)*
 PSRS Ārlietu komisārs 1918.—1930. Noslēdza Rapallo līgumu ar Vāciju.
- Celmiņš, Hugo, (1877—?)*
 Agronoms. Ministrs un ministru prezidents dažādās valdībās. 1941. gadā deportēts.
- Cielēns, Fēlikss, (1888—1964)*
 Sociāldemokrātu politiķis, diplomāts, Latvijas ārlietu ministrs no 1926—1928. gadam.
- Cimze, Jānis, (1814—1881)*
 Skolotājs un mūzikas kopējs. Vadījis skolotāju semināru Valmierā, no 1849. gada Valkā. Sagatavojis ap 400 skol.
- Cincendorfs, Nikolaus Ludvigs fon, (1700—1760)*
 (Zinzendorf, Nikolaus Ludwig fon)
 Grāfs. Hernhūtiešu kustības vadītājs.
- Cīrulis, Ansis, (1889—1943)*
 Gleznotājs un daiļamatnieks.
- Dālbergs, Ēriks (Dahlbergh, Eric), (1925—1973)*
 Zviedru grāfs un karavadonis. Livlandes ģenerālgubernātors 1696. g. Rīgas aizstāvis 1700. gadā.
- Daladjē, Eduards, (1884—1970) (Daladier, Edoard)*
 Franču politiķis, Ministru prezidents 1939. gadā.

- Daniševskis, Jūlijs Kārlis, (1884—1938)*
Vadošs rev. kustības darbinieks, žurnālists. Gāja bojā Staļina tīrīšanās.
- Dauge, Aleksandrs, (1868—1937)*
Pedagogs un literāts.
- Dauge, Pauls, (1869—1948)*
Zobārsts, lielinieks, marksisma ideologs un literāts.
- Deņikins, Antons, (1872—1947)*
Krievu ģenerālis. Cīnījās pilsoņu karā pret lieliniekiem Dienvidkrievijā un Kaukāzā.
- Derevjanskis, Vladimirs, (1902—1980)*
Padomju diplomāts, sūtnis Rīgā 1940. gadā. Palīdzēja iekļaut Latviju PSRS.
- Dmitrijevs, Radko, (1859—1919)*
Bulgāru izcelsmes krievu ģenerālis, «strēlnieku tēvs» 12. armijā. 1919. gadā lielinieku nošauts.
- Dinsberģis, Ernests, (1816—1902)*
Tautas atmodas darbinieks, literāts.
- Dīriķis, Bernhards, (1831—1892)*
Tautas atmodas darbinieks, žurnālists, «Baltijas Vēstneša» redaktors.
- Drehslers, Oto Heinrihs (Drechsler, Otto Heinrich) (1895—1945)*
Vācu okupācijas laikā Latvijas apgabala komisārs (Gebietskommissaar) Ostlandē.
- Dēnics, Kārlis (Dönitz, Karl), (1891—1978)*
Lieladmirālis 1943. g., Vācijas reihskancelers pēc Hitlera pašnāvības. Nirnbergā notiesāts uz 10 gadiem, atbrīvots 1956. gadā.
- Duburs (Ariņš) Jēkabs, (1866—1916)*
Skatuves mākslinieks ar izcilu stāvokli latv. teātra dzīvē. Kopā ar Zeltmati nodibināja pirmos latv. dramatiskos kursus.
- Dzērve, Pauls, (1918—1961)*
Tautsaimnieks, sadarbojās ar Berklava nacionālkomunistiem.
- Eberhards, Valters fon. (Valter von Eberhardt),*
Vācu ģenerālmajors, 1919. gadā vācu spēku virspavēlnieks Baltijā.
- Eks, Johans (Eck, Johan), (miris 1552)*
Mācītājs Pērnavā (1528—1534), «Pastor primarius» Jēkaba baznīcā Rīgā.
- Eke, Nikolajs (Ecke, Nicolaus), (1541—1623)*
Rīgas rātes kungs, birģermeistars 1581. g., burggrāfs 1583.
- Edlunds, Nils Davīds*
Zviedru pulkvežleitnants.
- Egils Skallagrimsons (Egill Skallagrimsson), dzīvoja ap 900.*
Norvēģu-islandiešu skalds, sacerējis Egila sāgu. Apraksta savus piedzīvojumus Kurzemē.
- Erensvērds, Alberts (Ehrensward, Albert), (1867—1940).*
Zviedru grāfs, diplomāts, Zviedrijas sūtnis Parīzē 1920. gadā.
- Eihe (arī Eiche), Roberts, (1890—1940)*
Komisārs Latvijas padomju valdībā 1919. g., 1937. g. PSRS lauksaimniecības komisārs, Politbiroja kandidāts. Gājis bojā Staļina tīrīšanās.
- Eidemanis, Roberts, (1895—1937)*
Padomju militārpersona, rakstnieks, gājis bojā Staļina tīrīšanās.
- Eizenhauers, Dvāits (Eisenhower, Dwight David), (1890—1969)*
Amerikāņu piecvaigžņu ģenerālis, 1944. g. sabiedroto spēku virspavēlnieks Rietumeiropā, 1950.—1952. g. NATO virspavēlnieks. 1952—1960. g. ASV prezidents.
- Elizabete Petrovna, (1709—1762)*
Krievijas imperātore no 1741. gada.
- Eriks XIV. (1533—1577)*
Zviedrijas karalis no 1560—1568. gadam.

- Eriks Plūgpenninga (Erik Plogpenning), (1216—1257)*
Valdemāra Sejra dēls, Dānijas karalis no 1241. gada.
- Erikssons, Hermanis, (1892—1949)*
Zviedru konsultatīvais ministrs no 1938—1939. g.
- Eriksons, Sigurds (Erixson, Sigurd), (1888—1968)*
Etnologs, tautas parašu pētnieks, prof. 1934—1955. g.
- Etlījs, Klements (Attlee, Clement Earl), (1883—1967)*
Angļu politiķis, leiboristu līders 1945—1951, premjērs.
- Ferdinands (Kettlers), (1655—1737)*
Kurzemes-Zemgales hercogs no 1711. gada.
- Filarets*
Rīgas pareizticīgo bīskaps. Ievests amatā 1841. g.
- Filbijs, Kims (Philby, Kim), (1912—1988)*
Angļu žurnālists un pretizlūkošanas vadītājs. Ilggadīgs padomju spiegs. Paguva aizbēgt uz Padomju Savienību.
- Fišers, Johans (Fischer, Johann), (1633—1705)*
Rīgas ģenerālsuperintendents no 1673. un visā zviedru Līvlandē 1678—1705. g.
- Flemmings, Jakobs Heinrihs, (1667—1728)*
Feldmaršals un ministrs.
- Felkersams, Hamilkārs (Fölkersahm, Hamilkar), (1811—1856)*
Baltvācu muižnieks
- Firstenbergs, Vilhelms fon (Fürstenberg), (miris 1568)*
Livonijas ordeņa mestrs (1557—1559).
- Folkvins (Volkwin), (miris 1236)*
Zobenbrāļu ordeņa mestrs.
- Fridrihs II (Friedrich), (1194—1250)*
Vācu Romas ķeizars no 1220. gada. Vadija krusta karu 1228—1229 un kronēts kā Jeruzālemes ķēniņš.
- Fridrihs Augusts II (Friedrich), (1696—1763)*
Saksijas kūrfirsts.
- Fridrihs Ketlers (Friedrich Kettler), (1569—1942)*
Zemgales hercogs, no 1617. gada Kurzemes-Zemgales hercogs.
- Fridrihs Kazimīrs (Friedrich Kasimir), (1650—1698)*
Kurzemes-Zemgales hercogs no 1682. gada.
- Fridrihs Vilhelms (Friedrich Wilhelm von Brandenburg)*
(1620—1688)
Kūrfirsts ar iesauku «Lielais».
- Fridrihs Vilhelms (Friedrich Wilhelm Kettler), (1692—1711)*
Kurzemes-Zemgales hercogs no 1710. gada.
- Fredriks II, (1559—1588)*
Dānijas karalis.
- Fredriks III, (1609—1670)*
Dānijas karalis no 1648. gada.
- Fredriks IV, (1671—1730)*
Dānijas karalis no 1699. gada.
- Frejs, Viljams (Frej, William), (1902—?)*
Zviedru valodas lektors Latvijas Universitātē. Tulkojis latviešu literatūru zviedriski.
- Franke, Augusts (Francke, August Herman), (1663—1727)*
Pietistu vadītājs.
- Gailītis, Kārlis, (dz. 1936)*
Latvijas ev. lut. baznīcas arhibīskaps, ievēlēts 1989. gadā.
- Gapons, Georgijs, (1870—1906)*
Pareizticīgo priesteris, kas vadija 1905. g. demonstr.
- Gardie, Pontus de la, (1520—1585)*
Franču izcelsmes zviedru karavadonis. Brīvkungs.

- Gardie, Magnus Gabriel de la, (1622—1686)*
Lekē un Ārensburgas grāfs, valstsvīrs. Zviedru Līvlandes ģenerālgubernātors 1649—1652 un 1655—1658.
- Gīze, Mārtiņš (Giese), (miris 1589)*
Rīgas «Notarius publicus».
- Gliks, Ernsts (Glück), (dz. ap 1653—1706)*
Mācītājs, pārtulkojis Bibli latviešu valodā.
- Goldmanis, Jānis, (1875—1955)*
Politīķis, deputāts Valsts Domē Pēterpilī. Organizēja strēlnieku bataljonus.
- Goļicins, Pjotrs, (1660—1722)*
Kņazs, krievu Līvlandes ģenerālgubernators.
- Golcs, Rūdigers fon der (Rüdiger von der Goltz), (1865—1946)*
Vācu grāfs, ģenerālis un balto spēku komandieris Somijā un Baltijā.
- Goŗbačovs, Mihails, (dz. 1931)*
PSKP funkcionārs un partijas sekretārs, PSRS prezidents.
- Gothards Ketlers, (dz. ap 1517—1587)*
Pēdējais Livonijas ordeņa mestrs un pirmais Kurzemes-Zemgales hercogs no 1562. gada.
- Gofs, Huberts (Sir Hubert de la Poer Gough), (1870—1963)*
Angļu ģenerālleitnants 1919. gadā vadīja britu militāro misiju Baltijā.
- Grigulis, Arvīds, (1906—1989)*
Diletantisks padomju rakstnieks un kultūras funkcionārs.
- Grīnbergs, Teodors, (1870—1962)*
Latvijas pirmais ev. lut. arhibīskaps. Mira trimdā Vācijā.
- Gregorius IX (Conti), (1227—1241)*
Pāvests no 1148. g. Aizstāvēja pāvesta varas primātū.
- Grosvalds, Oļģerts, (1884—1962)*
Diplomāts, mākslas vēsturnieks.
- Grotevols, Oto, (Grotewohl, Otto), (1894—1964)*
Vācu sociāldemokrāts, kas pēc 1945. gada pieslēgās komunistiem un aktīvi piedalījās «Sociālistiskās vienības partijas» (SED) veidošanā.
- Ginters, Kristiāns (Günther, Christian), (1886—1966)*
Diplomāts, Zviedrijas ārlietu ministrs 1939—1945
- Gustavs II Adolfs, (1594—1632)*
Zviedrijas karalis no 1611. gada.
- Gustavs V, (1858—1950)*
Zviedrijas karalis no 1907. gada.
- Gērings, Hermanis (Göring, Hermann), (1893—1946)*
Vācu lidotājs un politiķis. Ģenerālfeldmaršals un reihsmaršals. Izstrādāja plānus Austrumeiropas ekonomiskai izsūkšanai. Notiesāts Nirnbergā uz nāvi.
- Hacha, Emils, (1872—1945)*
Čehoslovākijas valstsvīrs, prezidents 1938. g. Ar draudiem Hitlerš piesprieda viņu parakstīt protektorāta līgumu.
- Hagbergs, Hildings, (dz. 1899)*
Politīķis, redaktors, Zviedrijas KP līderis 1951—64. g.
- Hallarte, Magdalēna Elizabete, (1683—1750)*
Pietisma un hernhūtiešu kustības atbalstītāja.
- Hammers, Armands, (1898—1990)*
Amerikāņu miljonārs, *Occidental Petroleum* īpašnieks. PSRS iecienīts komersants.
- Hanssons, Pērs Albins, (1885—1946)*
Zviedru sociāldemokrātu politiķis un partijas līders. Ministru prezidents.
- Hartvihs II (Hartwich)*
Brēmenes arhibīskaps no 12. gs. beigām.

- Hastfers, Johans Jakobs, (1647—1695)*
Zviedru Līvlandes ģenerālgubernators no 1687.—1695.
- Hauzenberga-Sturma, Edīte, (1901—1983)*
Valodniece. 1929.—35. pārzinājusi dialektoloģisko materiālu vākšanu Latv. folkloras krātuvē.
- Hekšers, Elijs, (Heckscher, Eli), (1879—1952)*
Prof. tautsaimniecībā un statistikā Tirdzniecības augstskolā Stokholmā 1909—1929. Ekonomikas vēsturnieks.
- Heidrihs, Reinhards (Heydrich), (1904—1942)*
SS ģenerālis, Valsts drošības pārvaldes šefs Berlīnē. Nošauts atentātā.
- Hedviga, Eleonora, (1636—1715)*
Zviedrijas karaliene-atraitne.
- Hendersons, Lojs Veslijs (Henderson, Loy Wesley), (dz. 1892)*
Amerikāņu diplomāts. 1929.—34. sūtnis Rīgā. Izšķiroši ietekmējis Latvijas inkorporācijas neatzišanas politiku.
- Henke, Edvards*
Latvijas ģenerālkonsuls Zviedrijā.
- Heinrihs Lauva (Heinrich der Löwe), (1129—1195)*
Saksijas hercogs no 1142. g. un no 1156. g. arī Bavārijas hercogs. Veicinājis vācu kolonizāciju Pomerānijā.
- Herodots no Halikarnasas, (dzīv. ap 485—425 p. Kr.)*
Seno grieķu rakstnieks un zinātnieks.
- Herders, Johans Gotfrīds, (1744—1803)*
Izcils vācu filozofs, apgaismotājs un literāts. «Vētras un trauksmes» kustības vadošā persona.
- Hermans (Hermann von Bekeshovede jeb Buxhövden) (dz. ap 1170, miris starp 1248 un 1254)*
Tērbatas bīskaps 1211.—1219. g.
- Hertelis, Ādolfs, (1871—1908)*
Veterinārārsts, jaunstrāvnieks, aktīvi piedalījies 1905. g. revolūcijā. Apcietināts Taškentā un sodīts ar nāvi.
- Hindenburgs, Pauls fon, (1847—1934)*
Feldmaršals, Vācijas reihsprezidents 1924.—1934. g.
- Hilperts, Karls, (1888—1946)*
Ģenerālpulkvedis. 1945. g. vācu ziemeļfrontes virspavēln.
- Himmlers, Heinrihs, (1900—1945)*
Vācu nacists. 1929. g. SS komandieris, 1943. g. iekšlietu ministrs. Izstrādāja plānus Baltijas un Polijas kolonizēšanai ar vāciešiem. 1945. g. apcietināts, izdārīja pašnāvību.
- Hitlers, Ādolfs, (1889—1945)*
Politīķis, nacionālsociālistu partijas dibinātājs un līderis, Vācijas valsts kanclers, «vadonis».
- Holbergs, Ludvigs, (1684—1754)*
Norvēģu izcelsmes dāņu rakstnieks, izcila figūra dāņu-norvēģu literatūrā.
- Holsti. Eino, (1881—1945)*
Somu politiķis, diplomāts un ārlietu ministrs. Somijas sūtnis Latvijā 1923—1925. g.
- Honorius III*
Pāvests.
- Hovards, Lords Esme (Howard of Penrith, Lord Esme). (1863—1939)*
Britu diplomāts, 1919. g. sūtnis Stokholmā
- Hruščovs, Ņikīta, (1894—1971)*
PSKP CK pirmais sekretārs. Atcelts 1964. g.
- Hupels, Augusts Vilhelms, (1737—1818)*
Baltvācu mācītājs un literāts.

- Hüns, Klās (Horn, Klas Kristensson af Äminne), (1518—1566)*
Valsts padomnieks, admirālis.
- Horeks (Hårek Godfredsson d. ä.)*
Dāņu karalis.
- Hostads, Elis (Håstad, Elis), (1900—1959)*
Prof. valsts zinībās, politiķis, publicists. 30-tos gados lasījis lekcijas Latvijas Universitātē.
- Hurts, Jakobs, (1839—1907)*
Igaunu folklorists, igauņu tautas dziesmu sakopotājs.
- Inocents III (Innocentius), (1160—1216)*
Pāvests no 1198. g., aizstāvēja pāvesta tiesības uz garīgas un laicīgas varas primātu.
- Intelmans, Alfrēds, (1881—1949)*
Tirgotājs. Pēdējais baltvāciešu savienības priekšnieks Latvijā.
- Idens, Antonijs (Eden, Anthony Robert, Earl of Avon) (1897—1977)*
Konservatīvo politiķis, ārlietu ministrs 1935—38. un 1940—45. Premjerministrs 1955—1957. g.
- Irbe, Kārlis, (1861—1934)*
Latvijas ev. lut. bīskaps. Reorganizēja ev. lut. baznīcu pēc Latvijas neatkarības iegūšanas.
- Irbītis, Kārlis, (dz. 1904)*
VEF lidmašīnu konstruktors.
- Ivars Vidfamme, (miris ap 700)*
Dāņu vikings, kas karoja Kurzemē.
- Ivans IV, Briesmīgais, (1530—1584)*
Krievijas cars no 1547. g., iekaroja Novgorodu, izraisīja Livonijas karu.
- Jablonskis, Andrejs, (1880—1951)*
Lielinieks, piedalījies 1905. g. revolūcijā, 1939. g. LKP CK. Ārlietu ministra biedrs Kirhenšteina valdībā.
- Jēkabs Ketlers, (1610—1681)*
Kurzemes-Zemgales hercogs no 1942. g. Ieguva hercogistei kolonijas Tobago un Gambijā.
- Jekeln, Fridrihs, (1895—1946) (Jeckeln, Fridrich)*
SS ģenerālis, SD vadītājs Baltijā. Padomju varas notiesāts un pakārts.
- Johans III, (1537—1592)*
Somijas hercogs, no 1569. g. Zviedrijas karalis.
- Jansons (Brauns), Janis, (1872—1917)*
Jaunstrāvnieks, publicists, literatūras kritiķis.
- Johans IV (arī III) Minhauzens (Münchhausen)*
Kurzemes un Sāmsalas bīskaps (1540—14560)
- Johanes no Doles*
Livonijas vasalis.
- Johansons, Gothards*
Sulainis. Kauguru zemnieku nemieru vadītājs.
- Judepičs, Nikolajs, (1862—1933)*
Krievu kājnieku ģenerālis. Balto spēku virspavēlnieks Pēterpils apkārtnē.
- Kaļiņins, Mihails, (1875—1946)*
Lielinieks, PSRS prezidents 1926.—1946. g.
- Kalnberziņš, Jānis, (1893—1986)*
Darbojās LKP pagrīdē, 1940.—59. LKP CK biroja 1. sekret.
- Kalniņš, Brūno, (1899—1990)*
Jurists, sociāldemokrātu politiķis, LSDSP līderis trimdā.
- Kalniņš, Pauls, (1872—1945)*
Ārsts, sociāldemokrātu politiķis, Saeimas priekšsēd.

- Kalpaks, Oskars, (1881—1919)*
Pulkvedis, Latvijas armijas pirmais virspavēlnieks.
- Kampus, Roberts, (1899—1969)*
Diplomāts. 1940. g. strādāja Latvijas sūtniecībā Stokholmā.
- Kārlis IX, (1550—1611)*
Sēdermanlandes hercogs. No 1604. gada Zviedrijas karalis.
- Kārlis X Gustavs, (1622—1660)*
Zviedrijas karalis no 1654. gada.
- Kārlis XI, (1655—1697)*
Zviedrijas karalis no 1660. gada.
- Kārlis XII, (1682—1718)*
Zviedrijas karalis no 1697. gada.
- Kārlis, Saksijas princis, (1733—1796)*
No 1759. līdz 1763. gadam Kurzemes-Zemgales hercogs.
- Kārlis Jarls (Ulfs Fasi), (miris 1220.)*
Zviedru augstmanis, Kārļa Ulfsona tēvs.
- Kārlis Ulfsons, (miris 1260)*
Zviedru augstmanis, krita kaujā pie Durbes 1260. gadā. Cīnījās vācu ordeņa pusē.
- Karlgrens, Antons, (1882—1973)*
Zviedru slāvis, publicists ar sevišķu interesi par Padomju Savienību.
- Katarina (Jageloniete), (1526—1583)*
Sigismunda II Augusta māsa, Johana III sieva.
- Katrīna I (Marta), (1684—1727)*
Mācītāja Glika audzumeita, Pētera I mīļākā, Krievijas imperatore.
- Katrīna II, (1729—1796)*
Vācu princese; pēc viņas vīra cara Pētera nāves kļuva par Krievijas imperatori.
- Kanizijs, Pēteris (Canisius, Peter), (1521—1597)*
Jezuīts, pārtulkoja katoļu katehismu latviski.
- Kozlovskis, Alberts, (1902—1974)*
Baletmeistars, kopš 1949. gada līdz pensijai vadījis Karaliskās Operas baletskolu Stokholmā.
- Kozlovska, Ņina, (dz. 1908)*
Baleta pedagoģe Karaliskās Operas baletskolā Stokholmā.
- Kellogs, Franks (Kellogs, Frank Billings), (1856—1937)*
Amerikāņu diplomāts un politiķis. Sūtnis Londonā, ASV ārlietu ministrs 1925.—1929. g. Izstrādāja t. s. Kelloga paktu.
- Ķeniņš, Atis (1874—1961)*
Jurists. Diplomāts un politiķis. Literāts.
- Kerenskis, Aleksandrs, (1881—1970)*
Jurists. Krievijas valdības galva 1917. gadā.
- Kirhenšteins (arī Kirchenšteins), Augusts, (1872—1963)*
Profesors. Ministru prezidents padomju leļļu valdībā 1940. gadā.
- Klemanso, Žoržs (Clemenceau, Georges), (1841—1929)*
Ārsts, franču politiķis, Miera konferences prezidents.
- Knoriņš, Vilhelms, (1890—1938)*
Revolucionārs, padomju vēsturnieks un publicists. Gājis bojā Staļina tīrīšanās.
- Knopkens, Andreas, (dz. ap 1470—1539)*
Baznīcas reformators. Kaplāns Pēterbaznīcā Rīgā.
- Knuts VI, (1163—1202)*
Dānijas karalis no 1182, Valdemāra Lielā dēls. Iekaroja ziemeļu Igauniju.
- Kociņš, Fricis, (1895—1941)*
Pulkvežleitnants, Latvijas sūtnis PSRS 1940. Padomju varas apcietināts un noslepkavots.

- Kohs, Erihs (Koch, Erich), (1896—1959)*
1941.—44. g. Ukrainas reihskomisārs un no 1944. gada septembra arī Ostlandes r-kom.
- Kollontaja, Aleksandra, (1872—1952)*
Padomju diplomāte, PSRS sūtne Stokholmā 1930—1945. g.
- Kolčaks, Aleksandrs, (1873—1920)*
Krievu admirālis, balto spēku vadītājs pilsoņu karā. Lielinieku nošauts.
- Konrāds no Jungingenas*
Vācu ordeņa lielmestrs 1393—1407. Iekaroja Gotlandi un padzina Svena Stures jūras laupītājus.
- Konstantīns Nikolajevičs, (1827—1892)*
Lielkņazs. Cara Aleksandra II brālis.
- Korņilovs, Lavrs, (1870—1918)*
Krievu kājnieku ģenerālis, kas nesekmīgi mēģināja izdarīt valsts apvērsumu pret Kerenski.
- Koce, Hans Ulrihs fon (Hans Ulrich von Kotze), (1891—1941)*
Vācu diplomāts, sūtnis Rīgā 1938.—1940. g.
- Kreicbergs, Valdemars, (dz. 1912)*
Diplomāts un publicists. 1940. gadā Latvijas sūtniecībā Stokholmā, tagad Vašingtonā.
- Krēģers, Erhards (Kroeger), (dz. 1905)*
Jurists. Vadīja baltvāciešu nacionālsociālistisko kustību Latvijā.
- Kristofs (Christoph), (1537?—1592)*
Meklenburgas hercogs, Rīgas arhibīskapa Vilhelma vietnieks (koadju-tors) 1555.—1563. g.
- Kronvalds, Atis, (1837—1875)*
Skolotājs, valodnieks, publicists, Tautas atmodas darbinieks.
- Kruglovs, Sergejs, (dz. 1900)*
NKVD ģenerālis. Berijas vietnieks.
- Krūmiņš, Jānis, (1894—1938)*
Revolucionārs, avižnieks, darbojās PSRS. Gāja bojā Staļina tīrīšanās.
- Kunileids, Aleksandrs, (1845—1875)*
Igaunu komponists un diriģents. «Dziesmu svētku tēvs.»
- Kurbskis, Andrejs, (dz. ap 1528—1583)*
Kņazs. 1564. g. krievu armijas virspavēlnieks.
- Kurelis, Jānis, (1882—1954)*
Ģenerālis. Vadīja opozicionāru militāru grupu. SD apcietināts un nosūtīts uz Vāciju.
- Kerzons, Džordžs (George Nathaniel Curzon of Kedleston) (1859—1925)*
Britu valstsvīrs, ārlietu ministrs 1919.—1924. g. Noteica demarkācijas līniju, t. s. «Kerzona līniju» starp poļu un lielinieku spēkiem.
- Kurmans, Zīgurds, (Curman, Sigurd), (1879—1966)*
Zviedru mākslas vēsturnieks, Valsts arhivārs 1923—46. g.
- Kviesis, Alberts, (1881—1944)*
Jurists, politiķis, Latvijas trešais prezidents.
- Lācis, Vilis, (1904—1966)*
Literāts, iekšlietu ministrs Kirhenšteina valdībā. Tiek uzskatīts par latviešu kvislingu.
- Laidoners, Johans, (1884—1953)*
Igaunu ģenerālis. Igaunijas bruņoto spēku virspavēln.
- Lamekins (Lammekinus Rex)*
Valdnieks Kursas vidusdaļā 13. gs.
- Lange, Rudolfs, (1910—1945)*
SS-SD virsnieks. Organizēja Latvijā žīdu un citu «nevēlamo» iznīcināšanu.
- Laretejs, Heinrihs, (1892—1973)*
Igaunijas sūtnis Stokholmā 1940. gadā.

- Latviešu Indriķis (Heinricus de Lettis), (dz. ap 1187—?)*
Bīskaps Meinhards nosūtīja Indriķi uz klostera skolu Holšteīnā, vēlāk mācītājs Imeras apvidū Ziemeļvidzemē. Sarakstīja Indriķa (Livonijas) hroniku — «Chronicon Livoniae»
- Leitāns, Ansis, (1815—1874)*
Žurnālists un rakstnieks. Viens no pirmajiem latv. tautības redaktoriem. Kopā ar E. Plātesu izdeva «Mājas Viesi»
- Lenčmanis, Jānis, (1881—1939)*
Lielinieks. Komisārs Stučkas valdībā 1919. g. Gāja bojā Staļina tīrīšanās.
- Leņins (Uljanovs), Vladimirs Iljičs, (1870—1924)*
Revolucionārs, politiķis. Lika pamatus Padomju Savienībai.
- Lēvenhaupts, Ādams (Zwedenhaupt, Adam Ludvig), (1659—1719)*
Grāfs, ģenerālis. Zviedru spēku virspavēlnieks Baltijas provincēs Lielā Ziemeļu kara laikā.
- Liljestrands, Jērans (Göran), (1886—1968)*
Farmakoloģijas prof. Nobela komitejas sekretārs 1918-60. g.
- Lindhāgens, Karls, (1860—1946)*
Politiķis. Stokholmas pilsētas galva 1903—1930. Ideālists un pacifists.
- Lindhāgena, Anna*
Karla Līnghāgena meita, Iesaistījās sociālās palīdzības darbā.
- Ličvinovs, Maksims (īstā vārdā Valahs Meiers), (1876—1951)*
Padomju politiķis, diplomāts, Ārlietu komisārs.
- Līvens, P*
Barons, ģenerālgubernators.
- Loids Džordžs, Dāvids, (David Lloyd George of Dwyror) (1863—1945)*
Britu valstsvīrs, premjerministrs 1916.—1920. g.
- Loze, Hinrihs (Lohse, Hinrich), (1898—1964)*
Tirgotājs. Pieslējās nacismam un kļuva Slēzvigas-Holšteīnas gauleiters. 1941.—44. g. Ostlandes reihskomisārs.
- Lorencs, Klāvs, (1885—1975)*
Sociāldemokrātu politiķis. Pēc 1934. g. nelegālās sociālistu partijas vadībā.
- Luīze Šarlote (Loise Charlotte), (1617—1676)*
Kurzemes-Zemgales hercogiene.
- Ludendorfs, Erihs, (1865—1937)*
Ģenerālis vācu ģenerālštābā Pirmā pasaules kara laikā. Iestājās par to, lai vācieši kolonizētu Baltiju.
- Lundbergs, Gunnars*
Zviedru sociāldemokrāts.
- Luters, Mārtiņš, (1483—1546)*
Mūks. Baznīcas reformātors.
- Ļvovs, Georgijs, (1861—1925)*
Kņazs. Pēc 1917. g. rev. Pagaidu valdības galva.
- Magnus, (1540—1583)*
Holšteīnas hercogs, «Livonijas karalis», no 1560. gada Kurzemes bīskaps.
- Magnus Erikssons, (1316—1374)*
Zviedru-norvēģu karalis. Virzīja Zviedrijas ekspansiju uz austrumiem.
- Margareta, (1353—1412)*
Dāņu-zviedru-norvēģu karaliene. Dānijas karaļa Valdemāra Aterdāga meita.
- Mālberģis, Fridrihs, (1824—1907)*
Literāts, darbojies Tautas atmodas garā. Skolotājs.
- Manaseins, Nikolajs, (1834—1895)*
Senators, tieslietu ministrs. Cara uzdevumā vadīja revīziju Baltijas provincēs.

- Mancelis, Juris, (Georgius Mancelius), (1593—1654)*
Vācu tautības latv. valodnieks, garīgu un laicīgu rakstu autors.
- Manteifels, Hans (Manteuffel-Szöge, Hans), (1894—1919)*
Baltvācu barons, Landesvēra virsnieks.
- Mindaugs (miris 1263)*
Lietuviešu lielkungs, vēlāk karalis. Pieņēma kristīgo ticību, bet vēlāk no tās atteicās.
- Meierovics, Zigfrīds Anna, (1887—1925)*
Tautsaimnieks, valstsvīrs, Latvijas pirmais ārlietu ministrs.
- Meinhardšs, (dz. ap 1125—1196)*
Mūks, tirgotāju biktstēvs un grāmatvedis. 1186. g. pirmais bīskaps Livonijā.
- Menders, Fricis, (1885—1971)*
Jurists, sociāldemokrātu politiķis, LSDSP liders.
- Mennings, Karls*
Igaunijas sūtnis Zviedrijā 1921. gadā.
- Merķels, Gārlībs, (1769—1850)*
Publicists; kritizēja baltvācu muižniekus.
- Mesters, Eriks, (dz. 1926)*
Padomju varas iecelts ev. lut. arhibīskaps. Atcelts 1989. gadā.
- Molotovs (Škriabins), Vjačeslavs, (1890—1986)*
Partijas birokrāts, PSRS ārlietu ministrs 1939.—1949. g.
- Molīns, Nikolajs, (Mollyn, Nikolai), (dz. ap 1560—1625)*
Holandiešu grāmatu iespiedejs, kam piederēja spiestuve Rīgā.
- Munters, Vilhelms, (1898—1967)*
Baltvācu izcelsmes latviešu diplomāts. Latvijas ārlietu ministrs 1936—1940. Tautu Saviknības 101. sesijas prezidents.
- Mussolini, Benito, (1882—1945)*
Skolotājs un avižnieks. Fašisma kustības dibinātājs 1919. g. No 1926. g. Itālijas diktators — «Il Duce.» Bēgot uz Šveici, viņu nošāva partizāņi.
- Mīrdāls, Gunnārs (Myrdal, Gunnar), (1898—1987)*
Tautsaimnieks un sociāldemokrātu politiķis.
- Mīrsmedens, Rangārs, (1889—1990)*
Varkalis, kalis Brīvības pieminekļa tēlu pēc Zāles modeļa.
- Mellers, Heinrihs*
Rīgas Domskolas rektors 1579.—1589. g. Aizbēga 1589. g. uz Vāciju, kur strādāja kā skolotājs un mācītājs.
- Nameisis*
Zemgaļu lielkungs, cīnījās pret Livonijas ordeni.
- Nērmans, Birgers, (1888—1971)*
Zviedru arheologs un sāgu pētnieks. Profesors.
- Niedra, Andrievs, (1871—1942)*
Mācītājs, rakstnieks, politiķis. Ministru prezidents vācu balstītā marioņu valdībā 1919. gadā.
- Nikolaus V.*
Pāvests.
- Nikolajs I, (1796—1855)*
Krievijas imperators no 1825. gada.
- Nikolajs II, (1868—1918)*
Krievijas imperators 1894—1917. g.
- Nikolajs Nikolajevičs, (1856—1929)*
Lielkņazs.
- Nikolajs no Magdeburgas*
Ceturtais bīskaps Livonijā 1229.—1253. g.
- Nolde, Gothards, (1576—1615)*
Kurzemes baltvācu muižnieks.

- Nolde, Magnus, (1569—1615)*
Kurzemes baltvācu muižnieks, augstāk minētā brālis
- Nilanders, Lennarts*
Zviedru diplomāts, zviedru sūtniecības pirmais sekretārs Rīgā.
- Olofs (Olefs)*
Zviedru ķēniņš Birkā. Kad Ansgars 854. gadā apmeklēja Zviedriju, viņš min Olofu.
- Orlovs, A.*
Krievu ģenerālmajors, leibgvardes virspavēlnieks.
- Osis, Roberts, (1900—1973)*
Virsnieks un politiķis. 1945. g. dib. Kurzemes valdības galva.
- Osis, Rūdolfs*
Latviešu sociāldemokrāts.
- Oto*
Kardināldiakons. Pāvesta legāts Vācijā, Dānijā un Livonijā 1229.—1230. g.
- Ozols, Jānis, (1878—1968)*
Tautsaimnieks, sociāldemokrāts, viens no LSDSP dibinātājiem. 1907. g. emigrējis uz ASV.
- Parrots, Georgs, (1767—1852)*
Fizikas prof. Tērbatas univ. rektors. Cara Aleksandra I padomdevējs.
- Patkuls, Johans Reinholds, (1660—1707)*
Livonijas muižnieks un politiķis. Konspirēja pret Zviedriju. Aizmuguriski notiesāts uz nāvi un 1707. g. sods izpildīts.
- Pēkšēna, Marija, (1845—1903)*
Pirmā latviešu oriģināllugu rakstniece.
- Pelše, Arvīds, (1899—1983)*
LKP CK biroja 1. sekretārs 1959—1966. PSKP Politbiroja loceklis. Negatīvi ietekmējis attīstību Latvijā.
- Pēters I Lielais, (1672—1725)*
Krievijas cars no 1689. g. Pēc uzvaras pār zviedriem pieņēma titulu «imperators».
- Pētersons, Rūdolfs, (1897—1937)*
Virsnieks, Kremļa apsardzes komandieris. Gāja bojā Staļina tīrīšanās.
- Pilhaus-Anderns, Pilars fon (Pilar von Pilchau-Andern)*
Baltvācu barons, Līvlandes landmaršāls.
- Pipkalējs, Jānis*
Viens no Tērbatas latv. stud. biedrības dibinātājiem.
- Pijs XI (Achille Ratti). (1857—1939)*
Pāvests. 1922. g. noslēdza konkordātu ar Latviju.
- Plaudis, Jānis, (1903—1952)*
Literāts
- Plūme, Arturs*
Latviešu Leģiona leitnants. 1945. g. internēts Zviedrijā.
- Plettenbergs, Volters fon (Wolter von Plettenberg), (1494—1535)*
Livonijas ordeņa mestrs.
- Post, Lennart fon, (1884—1951)*
Ģeologs, Profesors Stokholmas augstskolā.
- Potjomkins, Vladimīrs, (1874—1946)*
Padomju vēsturnieks. 1937.—40. g. PSRS ārlietu tautas komisāra vietnieks.
- Prīmanis, Mārtiņš, (1878—1950)*
Ķīmiķis, LU profesors. Vācu okupācijas laikā izglītības ģenerāldirektors.
- Pugo, Boriss, (dz. 1937)*
1977.—84. g. VDK priekšnieks Latvijā, 1984.—88. g. LKP CK biroja pirmais sekretārs.

- Purvītis, Vilhelms, (1872—1945)*
Gleznotājs. Prof. un Mākslas akadēmijas rektors.
- Rademahers, Reinholds, (1606—1668)*
Tirgotājs un uzņēmējs zviedru Līvlandē. Zviedrijā ieguva privilēģiju iekārtot dzelzs apstrādāšanas uzņēmumu Eskilstūnā.
- Radvils, Nikolajs (liet. Nikolojus Radvilas, poļu: Nikolaus Radziwill), (1515—1565)*
Lietuvas kanclers. Noslēdza pakļaušanās līgumu ar Livonijas konfederāciju 1561. g.
- Rainis (Jānis Pliekšāns), (1863—1929)*
Advokāts, izcils literāts, avižnieks un publicists. Sociāldemokrātu politiķis.
- Rancāns, Jezups, (1886—1969)*
Katoļu teologs un bīskaps. Saeimas prezidenta vietn.
- Rastrelli (Bartolomeo Francesco Rastrelli), (1700—1771)*
Itāliešu arhitekts, darbojās Krievijā un Kurzemē.
- Reiters, Teodors, (1884—1956)*
Diriģents. Nacionālās Operas direktors.
- Reiters, Jānis (Johannes Reuter), (ap 1632—1695)*
Teologs, ārsts. Pārtulkoja latviski Bībeles fragment.
- Reitersvērds, Patriks (Reutersvård, Patrik C. R.)*
Zviedrijas sūtnis Rīgā (1928—1935)
- Ribentrops, J. (Jochim von Ribbentrop), (1893—1946)*
Hitlers Vācijas ārlietu ministrs. 1946. Nirnbergā notiesāts uz nāvi un pakārts.
- Rimskis-Korsakovs, Nikolajs, (1844—1908)*
Krievu komponists.
- Rimberts, (miris 888)*
Hamburgas arhibīskaps un Brēmenes bīskaps. Sarakstīja «Ziemeļu apustuļa» Ansgara biogrāfiju.
- Rolovs, Ernests, (1874—1907)*
Politisks darbinieks. Pēc baronu Noldes un Ropa rikojuma bez tiesas nošauts.
- Rosens, Oto (Otto Fabian von Rosen), (1683—1764)*
Baltvācu muižnieks un politiķis.
- Rozenbergs, Alfrēds, (1893—1946)*
Baltvācu izcelsmes nacionālsociālistu politiķis. Nacistu ideologs. «Austrumu ministrs». Notiesāts Nirnbergā uz nāvi un pakārts.
- Rūzvelts, Franklins (Franklin Delano Roosevelt) (1881—1945)*
Jurists, politiķis, ASV prezidents 1932.—1945. g.
- Roks, K. (Karl von Roques), (1877—1967)*
Vācu ģenerālis Baltijā 1941. g.
- Rudevics, Ansis, (1890—1974)*
Sociāldemokrātu politiķis. Vēlāk pieslēdzās LKP.
- Rūdolfs I, (1218—1291)*
Habsburgas grāfs, vācu karalis 1273. g.
- Rudzītis, Helmārs, (dz. 1903)*
Grāmatu izdevējs un avižnieks. Izdod ASV laikrakstu «Laiks» divas reizes nedēļā.
- Rudzutaks, Jānis, (1887—1938)*
Rev. lielinieks. Politbiroja un PSRS valdības loceklis. Gāja bojā Staļina tīrīšanās.
- Ruzskis, Nikolajs, (1854—1918)*
Krievu ģenerālis, Pirmā Pasaules karā krievu Ziemeļu frontes virspavēlnieks.
- Sakse (Absalone), Anna, (1905—1981)*
Padomju kultūras funkcionāru protežēta diletantiska rakstniece.

- Salnais, Voldemars, (1886—1948)*
 Statistiķis, diplomāts, publicists. Latvijas sūtnis Stokholmā 1937—1940. g.
- Samsons, Hermans, (1579—1643)*
 Zviedru superintendents Rīgā no 1622. g.
- Sande, J.*
 Konsuls. Palīdzēja nodibināt Latviešu Palīdzības Komiteju Stokholmā.
- Sandlers, Rikards, (1884—1964)*
 Sociāldemokrātu politiķis. Zviedrijas ārlietu ministrs 1932.—1939. g.
- Šahts, H. (Hjalmar Schacht), (1877—1970)*
 Vācu finansists. 1933—1939 Valsts bankas prezidents. 1934—1937 Vācijas ekonomijas ministrs. Apsūdzēts Nirnbergā, bet attaisnots.
- Serners, F. (Ferdinand Schörner), (1892—1973)*
 Vācu ģenerālis, vēlāk feldmaršals.
- Sēja, Pēters, (1880—1940)*
 Diplomāts. Latvijas sūtnis Stokholmā 1933.—1937. g.
- Serovs, Ivans, (dz. 1905)*
 NKVD ģenerālis, Berijas vietnieks 1940—1945. Vēlāk «padomju arodnieks». 1941. g. organizēja deportācijas no Baltijas.
- Sforca, C. (Carlo Sforca), (1872—1952)*
 Itāliešu grāfs, diplomāts, politiķis. Itālijas ārlietu ministrs 1920.—1921. un 1947.—1951. g.
- Sigrīda, (dzivoja ap 1000 gadu)*
 Vikinga Svēna sieva, minēta Nervallas rūnakmens ierakstā.
- Sigismunds II Augusts (liet. Zygmantas II Augustas) (1520—1572)*
 Polijas karalis no 1548. g., Lietuvas lielkungs no 1544. g.
- Sigismunds III Augusts (Vasa), (1566—1632)*
 Polijas karalis un Lietuvas lielkungs no 1587. g., arī Zviedrijas karalis 1592.—1604. g.
- Silvestrs, (Silvester Stodewescher)*
 Rīgas arhibīskaps 1448.—1479. g.
- Silgailis, Arturs, (dz. 1895)*
 Pulkvedis, brīvības cīņu dalībnieks, vācu okupācijas laikā iekšlietu ģenerāldirekcijas departamenta direktors. 1944.—1945. g. ģenerālin-spektors štāba priekšn.
- Sverņiks, Nikolajs, (1888—1970)*
 1940. g. Tautību Padomes sekretārs.
- Seremetjevs, Boriss, (1652—1719)*
 Krievu karavadonis Lielajā Ziemeļu karā.
- Skarga, Pēters, (1536—1613)*
 Jezuīts, Viļņas Universitātes rektors. Polijas pārvaldnieks Rīgā.
- Skubiķis, Emūls, (1874—1944)*
 Politisks darbinieks «Latviešu sociāldemokrātu savienībā».
- Skujenieks, Marģers, (1876—1941)*
 Statistiķis, politiķis. 1931.—1933. g. ministru prezidents. Ulmaņa līdzstrādnieks.
- Spāģis, Andrejs, (1820—1871)*
 Tautas atmodas darbinieks, publicists. 1860. g. anonīmi izdeva «Die Zustände des freien Bauernstandes im Kurland», kurā apgaismo zemnieku stāvokli.
- Site, Johans (Johan Skytte), (1577—1645)*
 Zviedru Līvlandes ģenerālgubernātors 1629.—1634. g.
- Smetona, Antanas, (1874—1944)*
 Lietuviešu politiķis. Lietuvas prezidents 1919.—1923. un 1926.—1940. g.
- Snorre Sturlassons, (1179—1241)*
 Islandiešu-norvēģu hronists un vēsturnieks.

- Spure, Žanis, (1901—1943)*
Padomju partijas funkcionārs. 1940. g. LKP CK biroja 2. sekretārs.
- Štālekers, F. (Franz Stahlecker), (1900—1942)*
SS-SD virsnieks. «Einsatzgruppe A» Baltijā komandieris.
- Stālbergs, Kārlis, (1837—1895)*
Grāmatu izdevējs, tulkotājs, publicists, spiestuves īpašnieks, aktīvi balstīja Tautas atmodu.
- Staļins (Džugašvili), Josifs, (1897—1953)*
Profesionāls revolucionārs. Pēc Ļeņina nāves kļuva par PSRS vienvaldnieku.
- Steinhards, L. (Laurence Adolf Steinhardt), (1892—1950)*
Amerikāņu diplomāts. ASV sūtnis Maskavā 1939. g.
- Stenders (Vecāis), (Gothard Friedrich Stender), (1714—1796)*
Teologs un rakstnieks. Stendera kapakmeni iekalts ieraksts «Latvis». Stenders, kaut arī vācietis, ir lielākā personība latv. literatūrā 18. gs.
- Stolipins, Pjotrs, (1862—1911)*
Krievijas valdības galva. Agrārsistēmas reformators Krievijā. Krita par upuri atentātam.
- Straubergs, Kārlis, (1890—1962)*
Filologs un folklorists. Prof. Dr. phil. LU dekāns.
- Strīks, H. (Heinrich von Stryk), (1873—1938)*
Līvlandes landmaršāls 1918—1919. g.
- Strembergs, Nils (Nils Strömberg)*
Pēdējais zviedru ģenerālgubernātors Rīgā. Parakstīja kapitulāciju krieviem 1710. g.
- Stens Sture vecākais, (dz. ap 1440—1503)*
Zviedru valsts vadītājs.
- Stučka, Pēteris, (1865—1932)*
Advokāts, lielinieks un komunisti. Latvijas padomju valdības galva 1919. g.
- Suvorovs, A.*
Kņazs. Līvlandes ģenerālgubernators.
- Sustins, Simons*
NKVD šefs Latvijas PSR 1940.—41. g.
- Švābe, Arveds, (1888—1959)*
Vēsturnieks un rakstnieks. 1936.—41. g. Latvijas vēstures katedras vadītājs. 1943. g. izslēgts no profesūras.
- Svens, (dzīvojis ap 1000. gadu)*
Vikings, kas «bieži burāja uz Zemgali».
- Svens Sture*
Gotlandes jūras laupītāju virsaitis 1398. g.
- Svens Estridsons, (dz. ap 1020—1074)*
Dāņu karalis. Pārorganizēja dāņu baznīcu, mēģināja misionēt Kurzemē.
- Sēderblums, N. (Nathan Söderblom), (1866—1931)*
Teologs un baznīcas administrātors. Zviedrijas arhibīskaps no 1914. g.
- Tacits, Kornēlijs, (Cornelius Tacitus), (dz. ap 55—120)*
Romiešu vēsturnieks.
- Tāļivaldis (Thalibaldus de Beverin)*
Latgaļu Beverinas valdnieks, ap 1200 gadu.
- Teoderihs (Teoderich)*
Cisterciešu mūks. 1205—1210 Daugavgrīvas klostera abats, 1211.—1219. g. Tērbatas bīskaps.
- Tegetmeijers, S (Sylvester Tegetmeyer), (miris 1522)*
Priesteris no Rostokas, sprediķoja Luteru mācību.
- Tots, E. (Erix Axelsson Thott), (miris 1481)*
Zviedru valsts priekštāvis 1457. un 1466. g.

- Tots, C. (Claudius Thott), (1630—1674)*
Zviedru Livlandes ģenerālgubernātors 1665.—1672. g.
- Tomsons, Rihards, (1834—1884)*
Tautas atmodas darbinieks, rūpnieks.
- Trasūns, Francis, (1864—1926)*
Teologs, politiķis un publicists.
- Trejs, Benjāmiņš, (dz. 1914)*
Padomju ekonomists, sadarbojās ar Berklavu.
- Trejs, Hermanis, (1794—1849)*
Baltvācu mācītājs, avižnieks.
- Trockis, Ļevs, (1879—1940)*
Revolucionārs. Padomju valdības kara komisārs. Pazaudējis cīņu dēļ varas ar Staļinu. Noslepkavots Staļina uzdevumā Meksikā.
- Trumens, Harijs (Harry Spenser Truman), (1884—1972)*
Amerikāņu politiķis. Rūzveita viceprezidents, ASV prezidents 1945.—1953. g.
- Uksenšērna, Aksels (Axel Oxenstierna af Södermöre) (1583—1654)*
Kārļa IX padomnieks. 1612. g. valstskanclers. Viņam piekrita izšķiroša loma Zviedrijas politikas veidošanā.
- Ulfs Fasi — skat. Kārlis Jarls*
- Ulbrichts, Valters, (1893—1973)*
Vācu komunisti. Otrā pasaules kara laikā dzīvoja PSRS. VDR ministru prezidents 1955—60.
- Ulmanis, Kārlis Augusts Vilhelms, (1877—1941?)*
Agronoms, politiķis, Zemnieku savienības līderis. Pēc apvērsuma ministru —, no 1936. g. arī Valsts prezidents.
- Undens, (Östen Undén), (1886—1974)*
Jurists, Zviedrijas ārlietu ministrs 1945.—1962. g.
- Ungern-Sternbergs, J. (Johann Adolf von Ungern-Sternberg) (1726—1793)*
Landrāts, policijas tiesnesis.
- Vabulis, Pēters, (miris 1946)*
Latviešu leitnants. Izdārija pašnāvību pirms izdošanas PSRS.
- Vācietis, Jukums, (1873—1938)*
Strēlnieku pulkvedis. «Latdivīzijas» komandieris. Sarkanarmijas virspavēlnieks 1918.—19. g. Gājis bojā Staļina tīrīšanās.
- Vagris, Jānis, (dz. 1930)*
Partijas funkcionārs. LKP CK biroja 1. sekretārs.
- Valdemārs IV Aterdāgs, (dz. ap 1320—1375)*
Dānijas karalis no 1340. g. Pārdeva Igauniju Livonijas ordenim.
- Valdemārs II Sejrs, (1170—1241)*
Dānijas karalis. Piedalījās krusta karā Igaunijā un Prūsijā.
- Valdemārs, Krišjānis, (1825—1891)*
Publicists. Tautas atmodas centrālā figūra.
- Valdmanis, Alfrēds, (1908—1970)*
Jurists, politiķis. Latvijas finanšu ministrs 1938.—1939. g. Nonāca konfliktā ar vācu okupācijas varu un izraidīts gestapo uzraudzībā uz Vāciju.
- Vallenbergs, Jakobs (Wallenberg, Jacob), (1892—1980)*
Zviedru bankieris un finansists.
- Valins, Harijs, (Harry Wallin)*
Literatūras vēstures docents, lingvists. LU lektors zviedru valodā 20-tos gados.
- Veiczekers, E. (Ernst Freiherr von Weizsäcker) (1882—1951)*
Diplomāts. Valsts sekretārs ārlietu ministrijā Berlīnē 1935.—1943. g.
- Valters, Ferdinands*
Baltvācu bīskaps. Iestājās par latviešu pārvācošanu.

- Valters, Miķelis, (1874—1968)*
Politīķis, diplomāts, publicists.
- Veinbergs, Fridrihs, (1844—1924)*
Politīķis, avižnieks. Domāja, ka latvieši nedrīkst uzstāties ne pret krievu, ne vācu vadību. Atbalstīja Baltijas hercogistes dibināšanu 1919. g.
- Vesmanis, Fridrihs, (1875—1942)*
Jurists, diplomāts, senators, Saeimas prezidents.
- Vestmans, K. (Karl Gustaf Westman), (1876—1944)*
Zviedru tiesību vēsturnieks, politiķis, ārlietu ministrs 1936.
- Vells, S. (Sumner Welles), (1892—1961)*
Amerikāņu diplomāts, vice ārlietu ministrs 1937.—43. g.
- Viesturs (Viestarts)*
Zemgāliešu valdnieks.
- Vigforš, E. (Ernst Wigforss), (1881—1977)*
Sociāldemokrātu politiķis, filologs.
- Vilhelms, (1798—1563)*
Rīgas arhibīskaps.
- Vilhelms II, (1859—1918)*
Vācijas ķeizars 1888.—1918. g.
- Vilhelms Ketlers, (1574—1640)*
Kurzemes hercogs 1596.—1616. g. Atcelts pēc konflikta ar muižniekiem.
- Vilhelms no Modenas, (vēlāk no Sabinas), (miris 1251)*
Pāvesta legāts Livonijā 1225.—1226. un 1234.—1235. g.
- Vilsons, V. (Thomas Woodrow Wilson), (1856—1924)*
Politisko zinātņu profesors. ASV prezidents 1913.—1920. g. Izstrādājis «Vilsona 14 punktus» par ASV kara mērķiem.
- Vītols (Wihtol), Jāzeps, (1863—1948)*
Komponists. Konservatorijas rektors. Miris trimdā.
- Vinnings, Augusts, (1878—1959)*
Vācu arodnieks un labā spārna sociālists. 1918. g. Vācijas pārstāvis Latvijā.
- Visvaldis (Vissevalde de Gerceke, Rex)*
Jersikas lielkungs Latgalē.
- Vīte, Sergejs, (1849—1915)* Krievijas finanšu ministrs. Organizēja soda ekspedīcijas Baltijā, Polijā un Sibīrijā.
- Vladimirs Monomahs, (1053—1125)*
Kijevas lielkņazs.
- Vladislavs IV, (1595—1648)*
Polijas-Lietuvas karalis.
- Voldemārs, Augustīns (Augustinas Voldemaras), (1883—1944?)*
Lietuviešu politiķis, ministru prezidents 1918.—1920. un 1926.—1929. g.
- Vološilovs, Kliments, (1881—1969)*
Padomju militārists, maršals, Staļina līdzstrādnieks. PSRS prezidents — AP prezidija priekšs. 1953.—1960. g.
- Voss, Augusts, (dz. 1916)*
Partijas funkcionārs. LKP CK biroja 1. sekretārs 1966—1984. g.
- Vrangels, Pēters, (1878—1928)*
Krievu ģenerālis. Komandēja balto spēkus Ukrainā 1920. g.
- Višinskis, Andrejs, (1883—1954)*
Padomju jurists. Prokurors 1937.—1938. g. tīrīšanās. Aranžēja Latvijas iekļaušanu PSRS. Padomju ārlietu ministrs.
- Zāle, Kārlis, (1888—1942)*
Tēlnieks. Brīvības pieminēkļa autors.

- Zāļīte, Pēteris, (1864—1939)*
Filozofs un avižnieks.
- Zariņš, Kārlis, (1879—1939)*
Diplomāts. Latvijas sūtnis Londonā.
- Zeltmatis (Ernests Kārklīņš), (1868—1961)*
Skatuves mākslas pedagogs, rakstnieks.
- Zemgals, Gustavs, (1871—1939)*
Jurists 1919.—1920. g. Tautas Padomes viceprezidents 1927—1930. g.
Valsts vizīte Zviedrijā 1929.
- Ziedonis, Imants, (dz. 1933)*
Literāts, kultūras funkcionārs.
- Zdanovs, Andrejs, (1892—1948)*
Partijas funkcionārs. Politbiroja loceklis. 1940. g. aranžēja Igaunijas
iekļaušanu PSRS.
- Zotovs, Ivans, (dz. 1905)*
PSRS sūtnis Rīgā 1939. g.

No zviedru valodas tulkojuši:

- 1.—9. nodaļu — Agnis Balodis, Mudīte Treimane
9.—10. nodaļu — Rute Lediņa
11.—12. nodaļu — Ilze Kačevska

Zintis, Pēteris (1866—1936)

Elkoņi un arhivāli

Varis, Kārlis (1878—1933)

Diplomāta latviska stila izstrāde

Zeitungs (Erkenn) Kurzweil (1883—1901)

Skatuves mākslas nodarbošanās (1883—1901)

Zemāts, Oskars (1871—1939)

Juristi 1919.—1920. g. Juristi Padomju valstīs 1917.—1920. g.

Valsts valsts Ziemeļi (1919.—1920. g.) Valsts valsts Ziemeļi (1919.—1920. g.)

Edmonds, Jozefs (1871—1939)

Literāri, valodas un tautas zinātne — Krievijas — Krievijas

Edmonds, Jozefs (1871—1939)

Farmas un tautas zinātne, Polārijas valstīs 1919. g. valsts zinātne (1919.—1920. g.)

Edmonds, Jozefs (1871—1939)

PSRS valsts Krievijas 1919. g.

Agnis Balodis

LATVIJAS UN LATVIEŠU TAUTAS VĒSTURE

Redaktori Rudīte Kalpiņa, Aivars Tarvids, Guna
Zvirbule

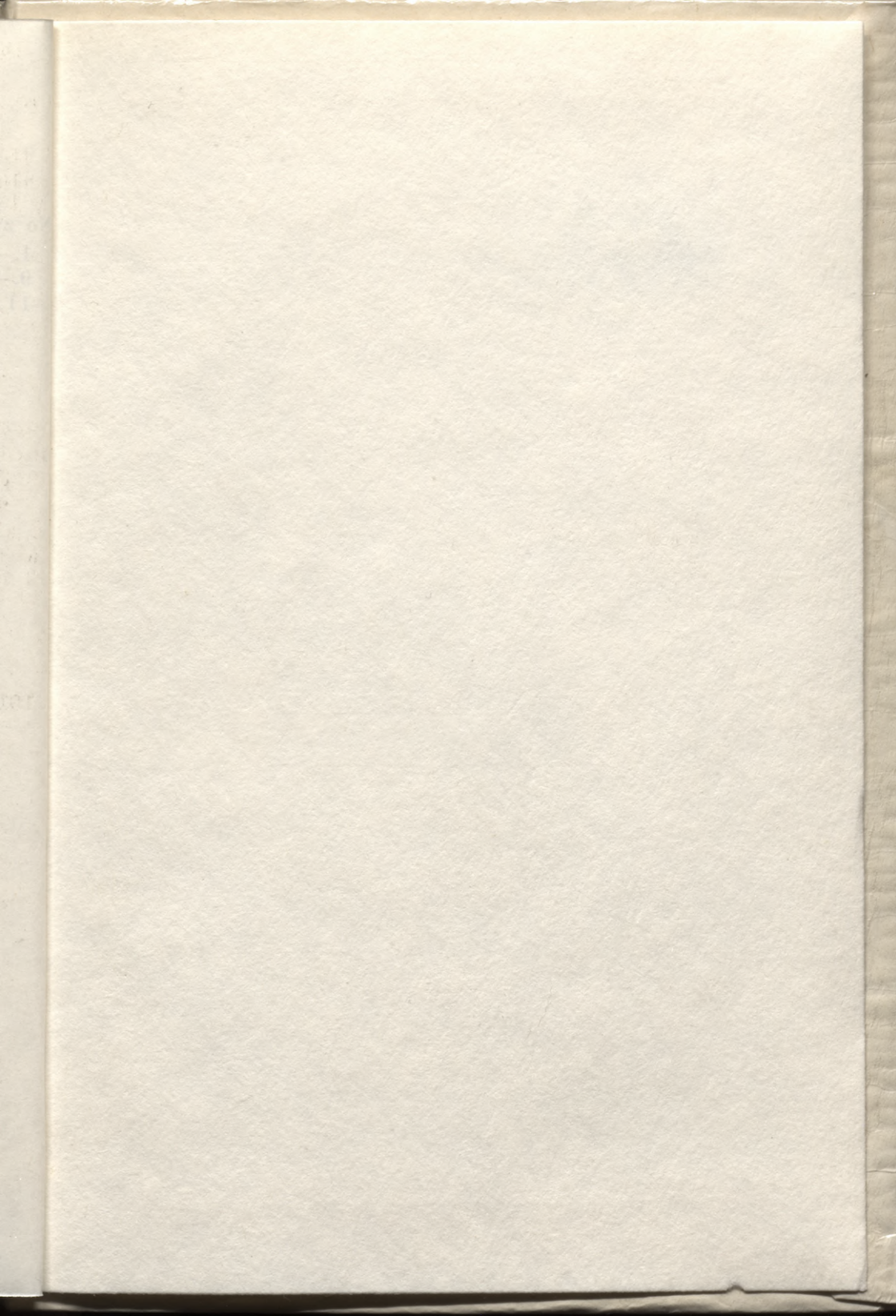
Mākslinieciskais redaktors Atis Prauliņš

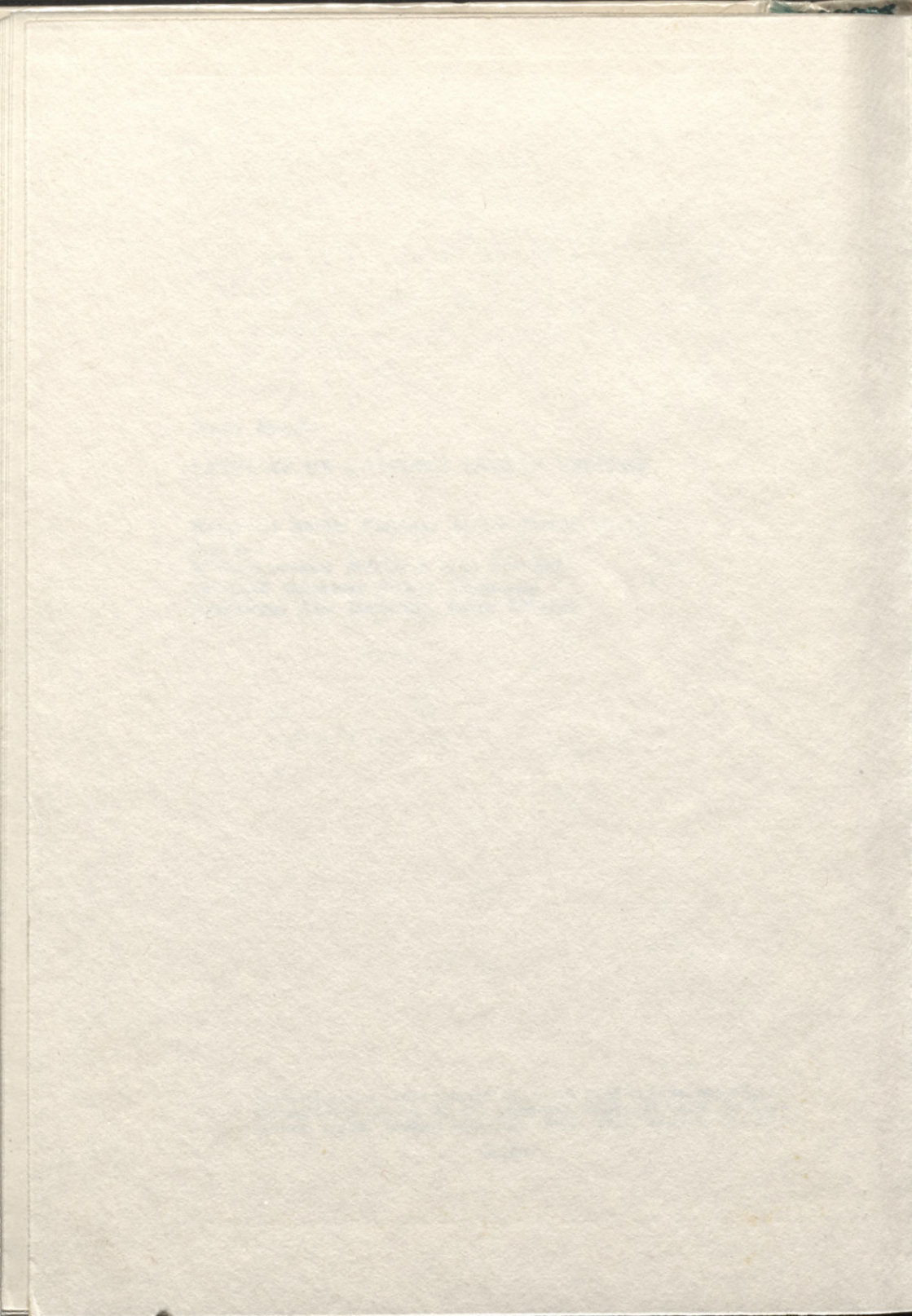
Tehniskā redaktore Silvija Zandberga

Korektore Aija Holšteine, Ināra Zēberga

Reģistrācijas Nr. 2-0073. Formāts 60×84/16. 22,68 uzskaites iespiedloksnes.
Metiens 60 000 eks. Pas. Nr. 831. Līgumcena. Neatkarīgā teātra «KABATA»
grāmatu apgāds. Iespiests tipogrāfijā «Rota», Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

3500

[1.50]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306055740

